

atles

de la nova ruralitat

Fundació del
Món Rural

Atles de la nova ruralitat

Primera edició 2009

Coordinació Fundació Món Rural: Eduard Trepal i Deltell,
Meritxell Serret i Aleu

Direcció i redacció: Ignasi Aldomà i Buixadé

Equip de treball: Monserrat Guerrero i Lladós, Josep Ramon

Mòdol i Ratés, Gerard Panadés i Salvia, Marina Guillén i Rollan

Treball cartogràfic: Servei de Cartografia i SIG de la Universitat de
Lleida, Servei de Reproducció d'imatge de la Universitat de Lleida

Copyright de l'edició Fundació Món Rural©

Copyright de les imatges els seus autors©

Foto de portada: Ignasi Aldomà

Foto de contraportada: Xavier Goñi

Disseny i maquetació: **dseny**

Impremta: Garrigues Gràfic

Dipòsit Legal: L-740-2009

ISBN: 978-84-613-2287-9

presentació

Des de la Fundació del Món Rural volem reflexionar sobre les realitats específiques i diferencials del món rural català. Entenem la ruralitat com un espai amb activitats econòmiques dinàmiques i diversificades, amb les que els seus habitants preserven el territori i les seves riqueses naturals i culturals. Treballem per que es valori, es conegui i es difongui la contribució que fa la Catalunya rural i les persones que hi viuen i treballen al conjunt del país.

Aquest Atlas de la Nova Ruralitat té els seus orígens en la voluntat de dotar-nos d'un document de base, visual, gràfic i d'alt valor per comprendre el Món Rural català. Va néixer amb la pretensió de donar una visió real i moderna de Catalunya, però des d'una perspectiva rural. Un document que fos un reflex acurat de la Catalunya interior, la menys poblada, la més agrària. On les activitats econòmiques i socials, i la seva gent s'hi veiessin ben descrits i reflectits, i tot això en relació amb tot el territori català.

Crec sincerament que l'equip del projecte liderat pel professor Aldomà ha aconseguit amb escreix aquests objectius, i amb aquest Atlas, podem gaudir d'un producte gràfic innovador en continguts i en format. Des del punt de vista conceptual es proposen temàtiques i enfocaments moderns sense obviar els temes més tradicionals i permanents que es tracten amb perspectives noves.

En els diferents capítols de l'Atlas, es tracten tots els temes que afecten a la Catalunya rural. El concepte de ruralitat és disseccionat i tractat al llarg dels diferents capítols de l'Atlas i, tot i la presumpta tesi de l'equip redactor posant en dubte l'especificitat- o si més no el seu grau- del món rural enfront el món urbà, de forma gradual i en els diferents aspectes tractats

en els capítols de l'obra es manifesten sovint trets diferencials importants. En parlar del territori poc dens i les persones que l'ocupen, els pagesos i les pageses, els joves i les migracions, i els avis i l'envelliment, els nous professionals i els nouvinguts. O de les activitats econòmiques principals en el món rural: l'agricultura i la ramaderia i les derivacions tecnològiques, l'agroindústria, el turisme rural o l'artesanía alimentària, entre d'altres, a més de posar atenció en les estructures familiars i empresarials canviants. Un altre capítol important de l'Atlas està dedicat a les xarxes, la mobilitat i als serveis públics, la telefonia i la banda ampla, els serveis a les persones, la sanitat i l'assistència social. El territori s'estudia també com a paisatge, com a memòria i com patrimoni de tots.

Des de la Fundació del Món Rural, estem convençuts que aquesta serà una obra de referència. Els tècnics i experts trobaran en aquest Atlas la compilació d'informació actual i valuosa. Els estudiants a més, hi trobaran criteri. I la gent del camp i de ciutat en general, una descripció literària, fotogràfica i cartogràfica de la Catalunya rural, molt rigorosa, en un format agradable.

Esperem que aquest Atlas en poc temps passi per moltes mans, i que tingui molts lectors de tota mena. Serà una prova de la seva qualitat, i de la necessitat de coneixement que hi havia, i que aquest Atlas almenys en part satisfà. Una alta difusió contribuirà per un altre costat, a que tots els ciutadans d'aquest país tinguem un millor coneixement del Món Rural de Catalunya.

Francesc Cribillers
Director de la Fundació del Món Rural

El món rural és una realitat canviant i diversa sobre la qual tothom té alguna idea, però que resulta molt difícil de definir, i encara més de delimitar, dissecar i projectar. La realització d'un Atlas de la nova ruralitat o, si es vol, dels "territoris" de la nova ruralitat es planteja d'avançar en aquestes dificultats i posar al descobert els trets comuns i alhora les diferents cares del món rural.

Tot i els interrogants, no ens podem estar tampoc d'avançar, de bon començament, la gran tesi, la de que la ruralitat es troba cada cop més pròxima a la ciutat en les seves manifestacions econòmiques, socials i culturals; i d'aquí vénen les novetats essencials d'aquesta ruralitat. Però al mateix temps la ruralitat resisteix com a idea i concepte; la baixa densitat demogràfica, l'espai dominat pels camps de conreu i els boscos, la proximitat dels ocells, els rius i la natura, els camins de terra, potser també la proximitat de la gent... es confabulen per mantenir la "ruralitat" com a referent singular. Alguns hi veuen les essències que romanen i no es perden, altres hi veuen simplement matisos d'una realitat universal i canviant. Sigui com sigui, seria difícil trobar algú que pensi encara avui dia en un "home rural" diferenciat de l'"home urbà", per molt que la ruralitat conservi unes particularitats que la fan irremissiblement diferent.

En aquest context de fons, el treball que es presenta no busca tant la definició essencialista de la ruralitat, que segurament no existeix, com la presentació i anàlisi dels diferents arguments d'aquesta ruralitat. Per això, es proposa:

- Aprofundir en el conjunt d'elements definitoris de la ruralitat i en la seva realitat profundament canviant i diversa. Possiblement el concepte de patrimoni, en el seu sentit més ampli, és el que dona millor raó d'aquesta ruralitat que s'obre tant als residents del camp com als de ciutat.

- Assenyalar els trets evolutius del que s'anomena món rural per posar èmfasi en els reptes i les oportunitats de futur que distingeixen aquest món. Els emprenedors, els joves, els vells o les mestresses que viuen a les àrees rurals han d'afrontar i s'han d'adaptar a canvis socials i econòmics que, en el fons, no són gaire diferents dels de ciutat.

- Posar en relleu els elements singulars que caracteritzen el món rural a Catalunya. La ruralitat del segle XXI ha deixat enrere moltes de les realitats de fa només trenta o vint anys, però la realitat física canvia a poc a poc i subsisteixen determinades inèrcies socials. La nova ruralitat ha d'anar amb les permanències del territori.

- Presentar i difondre la realitat del món rural al conjunt de la societat és l'objectiu final, que comporta l'exigència de presentar la realitat per sobre dels tòpics i implica també un reconeixement de la riquesa de patrimonis i col·lectius presents a les àrees rurals.

Ni la dècima part de la població catalana viu a les àrees considerades rurals (en les seves diverses accepcions), per bé que aquestes representin, pel cap baix, les tres quartes parts del territori. Els habitants de la "ruralitat" no tenen pràcticament ni la projecció ni els mitjans per crear i difondre la pròpia imatge, inevitablement subjecta a simplificacions i percepcions esbiaixades. Cobrir mínimament aquest buit és l'altre gran repte del treball; en definitiva, es tracta de publicitar la situació de la Catalunya rural o, si es vol, també de la Catalunya interior i menys urbana, amb la finalitat de tenir una visió molt més rica del país i, potser també, de fer-lo més volgut i estimat.

Ignasi Aldomà Buixadé

introducció

És evident que ja no es viu de la mateixa manera ara que fa cent anys. També és evident que els canvis tecnològics, econòmics, culturals i socials que han fet evolucionar el nostre *modus vivendi* han tingut una repercussió més transcendent als territoris poc densos, tradicionalment agraris, que a les grans masses urbanes. Al món rural, el procés d'industrialització català va provocar un gran abandó poblacional, un canvi en l'estructura social i de propietat i la terciarització de zones que tradicionalment únicament havien viscut de l'agricultura o la ramaderia. Al món rural, els canvis culturals que s'han produït a Catalunya com a resultat de les diferents onades migratòries que ens han afectat, han transformat el sector primari fins al punt que la major part de mà d'obra necessària a l'agricultura (inclosa l'indústria agroalimentària) sigui d'origen estranger. Al món rural, poder enviar un correu electrònic no només suposa ser més àgil i tenir més eines a l'hora de treballar sinó que implica oportunitats laborals i de relacions socials que sense les noves tecnologies avui dia serien molt complicades.

Moltes vegades, la societat catalana no és conscient d'aquesta realitat. La relació amb el territori de les persones que en viuen ha evolucionat, mantenint l'arrelament i la singularitat que sempre havien tingut, però a més, adaptant-se al progrés que de manera general ha tingut la nostra societat. En 50 anys s'ha passat de treballar la terra amb mules a fer-ho amb tractors d'última generació, s'ha passat d'anar al mercat en carro a

anar-hi amb camió, s'ha passat de regar a manta al reg per goter i s'ha passat d'obrir l'aixeta del goter a mà a poder fer-ho a través d'un missatge de text pel mòbil. En canvi l'essència de viure al món rural no ha canviat. La relació i el coneixement que les persones que viuen al món rural tenen del seu entorn continua essent fabulós.

La percepció que es té d'aquesta relació, d'aquest vincle amb el territori i d'aquesta evolució, des de les urbs no sempre sembla que hagi progressat de la mateixa manera: en molts casos encara s'associa la paraula rural amb rústic, antic, pobre... Segons l'enquesta de percepció del món rural que edita cada any la Fundació del Món Rural, són les persones que viuen a les zones urbanes de Catalunya les que creuen que als pobles petits no s'ha millorat la qualitat de vida.

Per a que aquesta realitat canviï és essencial donar a conèixer l'estat actual de les zones rurals catalanes i mostrar clarament quina ha estat la seva evolució. És l'objectiu principal que té l'Atlas de la nova ruralitat, donar a conèixer d'una manera objectiva la realitat social, econòmica i cultural de la Catalunya rural.

Eduard Trepà
Àrea de Sociologia
Fundació Món Rural

1. Catalunya des de l'aire. Límits comarcals i capitals.

La imatge satèl·lit és una primera introducció a la diversitat territorial de Catalunya. Els diversos colors mostren diferents tipus d'ocupacions que s'analitzen detalladament en mapes posteriors, també s'endevinen els trets d'un relleu fortament accidentat. La ubicació de les capitals comarcals a través d'un punt s'anirà repetint en la majoria de mapes municipals per tal d'ubicar-se millor en el territori, de la mateixa manera que els límits de les comarques, que constitueixen també un bon referent territorial d'informació. Font: imatge satèl·lit LANDSAT, 2000.

2. Les unitats territorials de referència. Municipis, comarques i àmbits territorials

La informació estadística que s'analiza en el decurs de l'atles fa referència habitualment a les unitats administratives per les quals s'elabora la informació econòmica, social o física i d'infraestructures. Els municipis (946 municipis el 2008) representen el nivell d'informació mínima, que es presenta sovint agrupada en les 41 comarques en què s'organitzen els municipis, a través de les quals es té una bona visió de les particularitats del món rural. Alguns cops la informació es presenta agrupada en unitats més grans que encara tenen un cert interès per indicar els contrastos rurals; són els anomenats àmbits del Pla Territorial General de Catalunya (1995), que serveixen per organitzar alguns serveis administratius i que algun dia es poden convertir en vegueries. Font: elaboració pròpia, a partir de les bases de dades de l'Institut Cartogràfic de Catalunya

RURALITAT	1/ L'àmbit de la ruralitat, una introducció històrica i espacial	11
	La ruralitat, un fet canviant en el temps i l'espai	15
	La ruralitat com l'espai no ocupat físicament per la ciutat	19
	Inèrcies físiques i històriques inherents a les formes de l'hàbitat	27
	La ruralitat com a espai de feble presència humana. La densitat demogràfica	30
	Magnitud demogràfica i activitat com a definicions complementàries	34
	La definició sintètica de la ruralitat i la seva aproximació normativa	
POBLACIÓ	2/ La renovació de la població i la societat rurals	39
	La població real de les àrees rurals i la mobilitat residencial	42
	El redreçament de la població rural en els darrers anys	48
	Testimonis del declivi històric. Els pobles i les masies abandonades	50
	El rejueniment que ve de la immigració	54
	L'envelliment com a testimoni del passat	59
	De la solteria masculina a les noves parelles	61
	Dels neorurals als rururbans, les migracions interiors	65
	L'arribada de l'onada immigratòria exterior	69
	La millora del nivell formatiu tot i l'emigració dels joves	72
	L'augment de l'activitat i la implicació laboral de la dona	
AGROINDÚSTRIA	3/ Agricultura, agroindústria, complex biotecnològic	77
	De l'agricultura a la cadena agroalimentària	82
	La indústria alimentària	86
	Mercats globals, agroecosistemes locals. Les produccions	90
	Els conreus principals i la seva dinàmica	96
	La cabanya ramadera i la seva dinàmica	103
	La difusió de les produccions ecològiques i de qualitat	109
	De la unitat d'explotació familiar a la factoria vegetal	115
	El llarg procés de substitució de mà d'obra per capital	119
	La continuïtat de les explotacions. La incorporació de joves i el paper de la dona	124
	Una nova era d'or per a l'agricultura biotecnològica?	
SERVEIS	4/ De la societat pagesa a la societat de serveis	129
	De societat agrària a societat de serveis; els canvis en l'ocupació	135
	Els atractius del turisme en el medi rural	145
	Els allotjaments turístics i la restauració	154
	Persistències manufactureres	160
	La producció d'energia	164
	Artesanies	
EQUIPAMENTS	5/ Les xarxes i els equipaments ciutadans	167
	Els progressos i els topalls de la mobilitat en el medi rural	174
	L'accés a les telecomunicacions i Internet. Xarxes de banda ampla, ones	176
	El serveis públics bàsics en el medi rural, ensenyament i sanitat	181
	La insuficiència del comerç i els serveis privats en els medis poc densos	185
	Els serveis públics i la manca de capacitat de l'administració local	
TERRITORI	6/ Territoris d'oportunitats	191
	De rurals desafavorits a privilegiats	194
	L'expansió metropolitana i la difusió urbana	200
	De pobletans a ciutadans comarcals	203
	Els urbanites envaeixen el camp. La segona residència	208
	D'espais agraris a territoris periurbans	214
	De la riquesa agrària al gran patrimoni natural	218
	Una gran reserva natural amb alguns problemes ambientals	222
	Un recurs rural estratègic, l'aigua	228
	Paisatges culturals, territoris de la memòria	
DESENVOLUPAMENT	7/ Noves ruralitats	237
	La ruralitat com l'altra cara d'una mateixa societat urbana	242
	El sentit del desenvolupament rural i les polítiques específiques	245
	La ruralitat marxa al pas dels contrastos de la Catalunya ciutat	254
	Les condicions geopolítiques de les noves ruralitats	
	Annex. Els municipis de Catalunya	256
	Referències bibliogràfiques	258
	Índex de mapes	260
	Índex de gràfics	264
	Índex de quadres	264

Foto: Xavier Goñi

1/ L'àmbit de la ruralitat, una introducció històrica i espacial

El concepte rural o ruralitat representa una significació que es fa notablement fonèdica, tant en el temps com en l'espai. Quan hom parla de rural o ruralitat pensa en un determinat territori o espai que compleix unes determinades condicions econòmiques, socials o, fins i tot, físiques, però el concepte no ens diu res sobre fronteres i límits o sobre si es tracta d'una àrea de conreus o forestal, d'un determinat hàbitat o d'un espai destinat a una activitat concreta. Atès que rural i ruralitat es refereixen a realitats de tipus social, econòmic i/o d'ocupació del sòl, els conceptes es troben intrínsecament lligats als canvis que experimenten aquestes realitats, i forçosament la definició de rural ha de cenyir-se al moment del qual es parla.

Tot plegat, per la complexitat i caràcter generalista del subjecte, és al final de l'atles que pertocaria pròpiament la seva definició, un cop analitzades i vistes les realitats en joc i el seu abast territorial. Però, al mateix temps, i abans de començar a veure la ruralitat, cal tenir-ne una primera idea per acotar la realitat que es vol presentar i analitzar, perquè, efectivament, no es tracta d'estudiar tota la realitat territorial de Catalunya, malgrat que en alguns casos sigui obligat de referir-s'hi.

La ruralitat, un fet canviant en el temps i l'espai

Conceptualment, el terme rural és un adjectiu que ens remet a aspectes relatius al camp, i així ho defineixen diccionaris i enciclopèdies. La manca de precisió semàntica i, sobretot, geogràfica, és notòria, perquè els conceptes rural i camp són sinònims, amb algunes matisacions, i mantenen una imprecisió i una ambivalència difícils de resoldre si no és en funció del context en el qual aquestes paraules són utilitzades. Des d'un punt de vista territorial, ens quedariem amb dos tipus d'aproximacions:

1. L'àmbit rural és aquell en el qual es dona un determinat tipus d'ocupació del territori o del sòl. És l'àmbit dels camps, per excel·lència els conreats, però també els dedicats a pastura o els espais ocupats per boscos i vegetals més o menys naturals de les característiques més diverses. On s'acaben els usos rurals del territori i on comencen els urbans no és gens fàcil de decidir, i cada vegada ho és menys; en quin àmbit se situen els espais ocupats per una hípica, per un camp de golf, per una piscifactoria o per panells fotovoltaics de producció d'electricitat?

2. Des d'un punt de vista més social, com el que aquí interessa, l'espai rural ha estat vinculat històricament amb l'activitat pròpia del camp, l'agricultura que ocupava la quasi totalitat de la població i condicionava totes les manifestacions socials i les formes de vida. Però, en aquest cas, també les transformacions dels darrers decennis han capgirat les formes de vida i les expressions de la societat tradicional i la divisòria entre camp i ciutat es fa cada cop més tènue i invisible, com es veurà al llarg d'aquestes pàgines. La referència a l'activitat i a les formes de vida que li eren vinculades deixa pas a apreciacions estrictament demogràfiques o de tipus més sociològic, com ara la densitat demogràfica, el nombre d'habitants, i a altres de més qualitius, com la presència de comerços i serveis, l'accessibilitat...

Tot plegat, el concepte rural és inseparable del seu antònim, el concepte urbà, i a l'hora de la veritat la definició de la ruralitat s'ha fet per oposició a la urbanitat, com el lloc de la "no ciutat". I això és tant o més així des del moment que l'estudi, la definició i la divulgació de la ruralitat es fan des de la ciutat i, de manera indefectible, des d'una

òptica urbana. La comprensió de l'àmbit rural es troba impregnada d'aquest punt de vista, a partir del qual es poden abordar diferents exercicis de definició amb la delimitació corresponent. Se n'han destacat els que es presenten als mapes adjunts, que donen fe de quina pot ser la percepció de la ruralitat a Catalunya.

1. Tal com s'apuntava, hi ha una ruralitat molt marcada per les formes d'ocupació del territori, i aquesta ruralitat és la del territori no urbanitzat, el que no és ocupat per l'espai construït urbà, les zones d'urbanització més o menys densa i els polígons d'activitat. Tot i que les imatges aèries o satèl·lit ens donen una idea clara d'aquest espai "no urbà" a escala de país, l'operació de delimitació es complica a mesura que augmentem el detall; una petita fàbrica, una pedrera, una carretera, un estany, un riu... Són urbans o són rurals? Des del cadastre es dona, per exemple, una resposta concreta a aquesta qüestió, tot separant la zona urbana de la rústica, d'acord amb les diferències impositores que se'ls atorguen, mentre que en els instruments urbanístics i en altres trobarem diferents tipus de divisions en funció dels propis objectius. Per la percepció general en l'àmbit de Catalunya n'hi ha prou d'entendre que la zona rural comença on s'acaba la taca urbana, que ocupa una extensió destacada a la costa i a l'entorn de Barcelona.

2. La ruralitat física, el camp, no té perquè coincidir amb la ruralitat més social; en aquest cas, el que compta és el gruix, no tant en superfície ocupada com en contingut humà i d'activitats de tot tipus. Les maneres de mesurar aquest gruix social són diverses, i s'ha tendit generalment cap a indicadors de síntesi, en particular el nombre d'habitants o la densitat de la població. La dificultat sempre és situar el llindar en què es passa del món urbà al rural, un llindar forçosament arbitrari, perquè la realitat social és canviant en el temps i, fins i tot, en un àmbit com Catalunya, on la densitat o el volum demogràfic no tenen el mateix sentit al voltant de Barcelona que dels Pirineus, posem per cas. En el decurs del treball,

Camps entremig del creixement metropolità, punt de major xoc o confluència de dos móns. Típica torreta d'horticultor, al costat de la qual s'amunteguen canyes, dipòsits i altres estris (Malgrat de Mar, Maresme). (Foto: I. Aldomà)

Quadre 1.1
Evolució històrica
d'alguns indicadors
destacats de
ruralitat
a Catalunya,
1900-2008

	1900	1950	1975	2001	2008
Població total de Catalunya	1.966.382	3.240.313	5.663.121	6.361.365	7.364.038
Població resident en municipis de menys de 5.000 habitants	1.081.920	1.005.421	813.470	784.298	789.792
% població en municipis de menys de 5.000 habitants sobre la població total	55,0	31,0	14,4	12,3	10,7
Població resident en municipis de menys de 100 habitants per km²	801.314	719.773	611.347	568.006	565.470
% població en municipis de menys de 100 habitants/km² sobre la població total	40,8	22,2	10,8	8,9	7,7
Població activa agrària (*)	336.600	328.382	145.119	69.287	65.708
% població activa agrària sobre població activa total	44,6	22,2	6,9	2,5	1,9

Representen la pèrdua de pes continuada dels indicadors referits a la ruralitat, tot i que en el darrer decenni apareix un estancament, i fins i tot una recuperació de les xifres absolutes, tant pel que fa a la població resident en petits nuclis, com en els ocupats en el sector agrari. En aquests darrers s'inclouen, però, tant els pescadors com alguns serveis a l'agricultura i la ramaderia, que són els que més creixen (*) Per als anys 2001 i 2008, s'utilitza la població ocupada agrària, que s'ha calculat per al 2008 a partir d'una estimació sobre la base de les dades censuals de 2001 (l'enquesta de població activa dona una xifra d'ocupats superior. Font: elaboració pròpia, a partir dels censos i padrons de població, la base de dades de l'Idescat i PUJADAS, I.; CABRÉ, A (1982). "La població". Reconeixement territorial de Catalunya. Vol 6. Barcelona: DPTOP.

s'aprofundeix en aquesta frontera canviant, però, d'entrada, no està malament fixar els trets generals d'una actualitat urbana que es presenta a través d'una Catalunya densament poblada i urbana a la costa i al voltant de Barcelona, i a través d'uns punts menys densos i menys poblats a l'interior.

3. Seria bo avançar el que es desenvoluparà a final del treball: les activitats, la sociologia i les formes de vida urbanes s'estenen cada cop més pel conjunt del territori, i ja ni tan sols es pot parlar d'una ruralitat per oposició a la ciutat. Si en el passat un centre urbà podia sentir-se implicat o formant part de la "ruralitat" del seu entorn, ara encara molt més. En aquest sentit, l'adjectiu rural s'aplica al conjunt d'un territori, a la suma de municipis, i

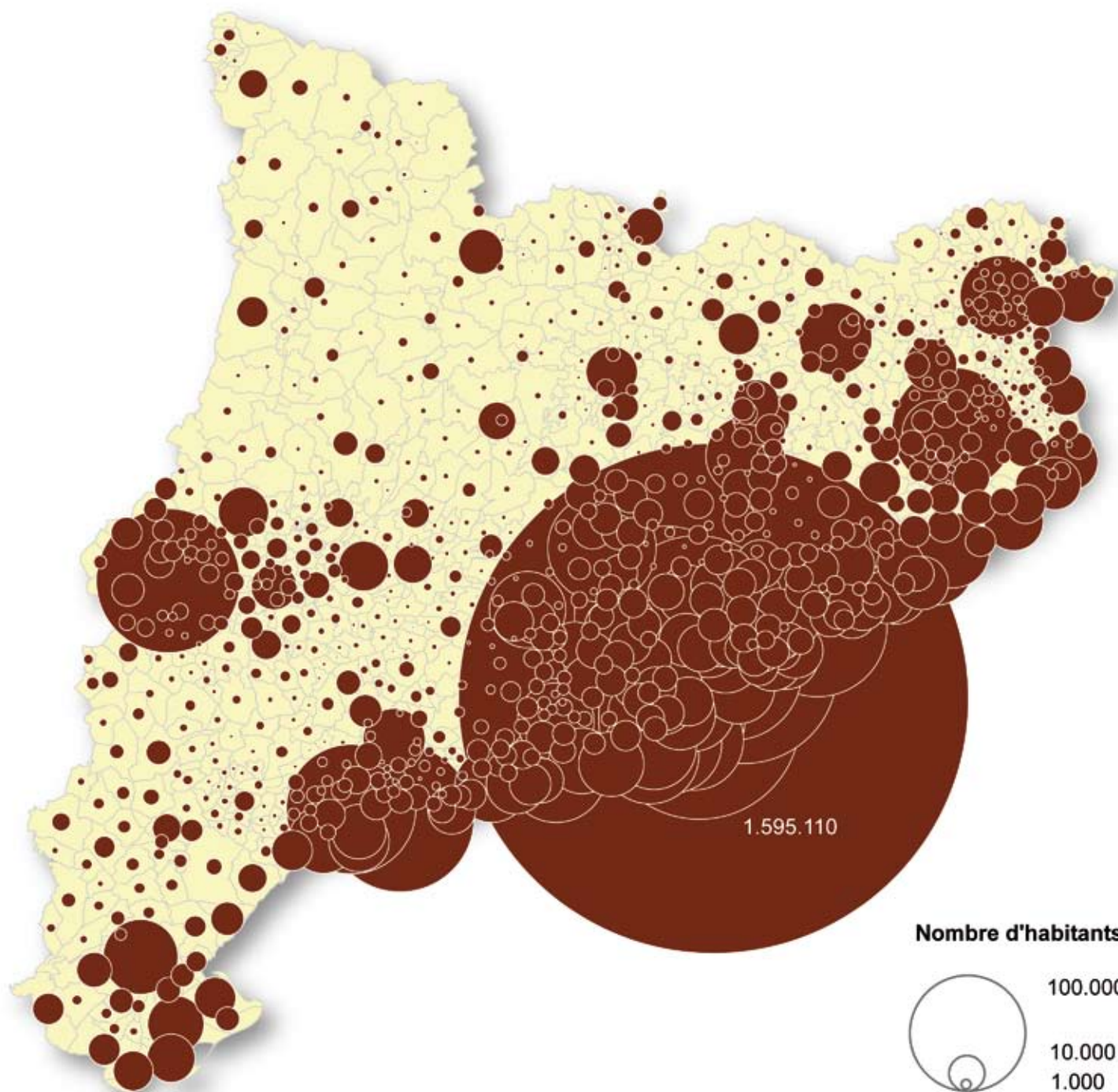
hauríem de parlar pròpiament de territoris més o menys urbans. Des d'aquesta perspectiva, i en un esforç per mantenir el terme, la ruralitat s'escauria en el cas de Catalunya als territoris que no són metropolitans. Tampoc hi ha consens sobre l'abast del terme metropolità, però pot ser una bona aproximació tenir en compte els àmbits de major extensió i de més intensitat de relacions de treball situats a l'entorn de Barcelona i de Tarragona.

Naturalment, la ciutat i el camp canvien amb el temps i en l'espai. L'atles no es preocupa tant de definir l'abast exacte de la ruralitat, sinó d'analitzar què passa en els territoris que, de la manera més genèrica i àmplia possible, es perceben com rurals.

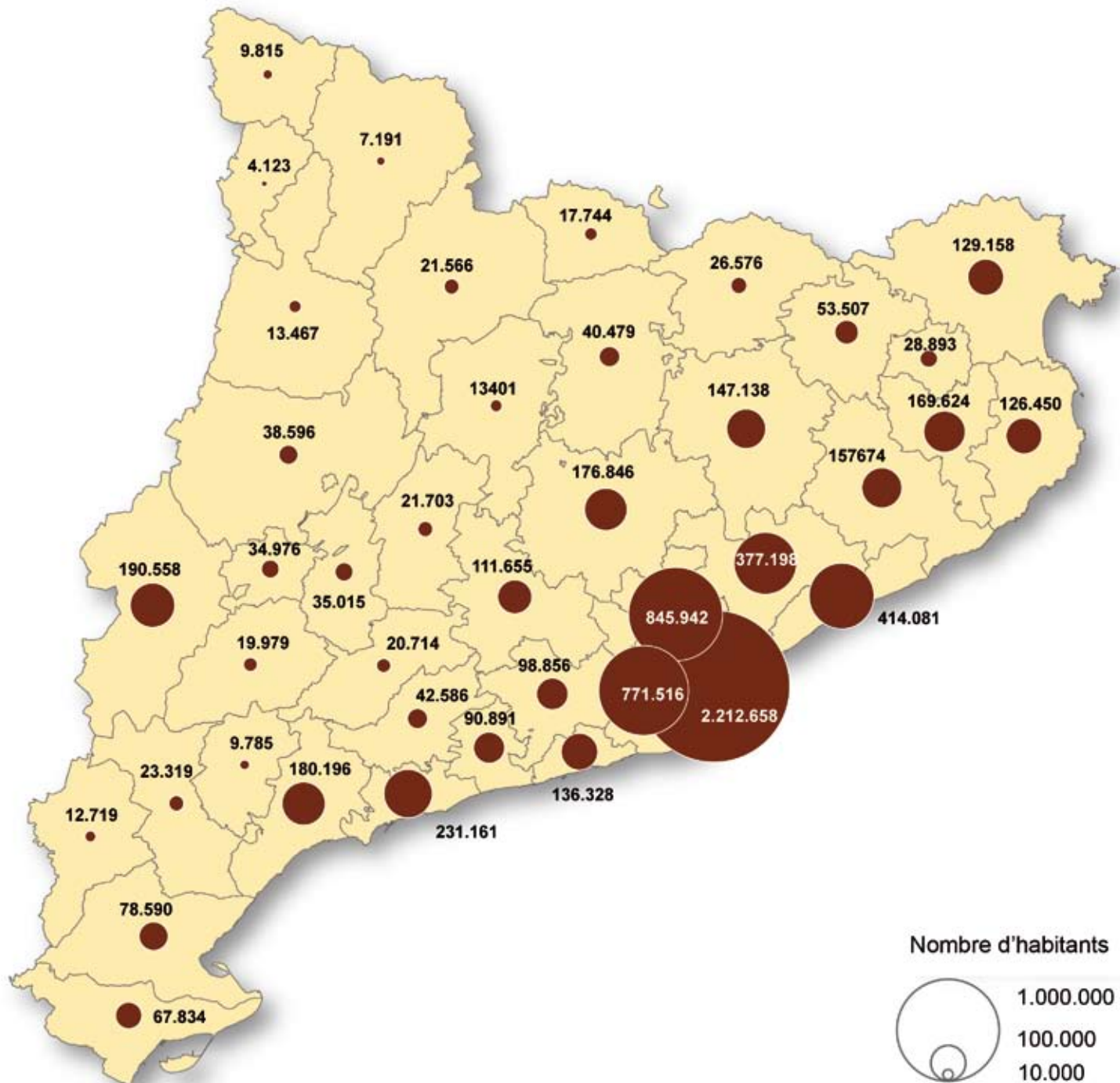
Fins i tot els exponents primigenis de la ruralitat es troben avui dia alterats per influències urbanes, algunes de més xocants que d'altres. Vaques abeurant a la vall d'Assua, Pallars Sobirà. (Foto: I. Aldomà)

Mapa 1.1. Població empadronada total per municipis, 2007

La distribució de la població en el territori de Catalunya queda ben reflectida en el pes de la població resident en cada municipi. Malgrat que existeix informació a una escala inferior, la de les entitats de població, el municipi representa la unitat administrativa més reduïda que cobreix tot el territori i és també la unitat més consolidada en la tradició administrativista local. El municipi presenta també una grandària territorial relativament semblant, i alhora possibilita sovint informació amb una bona fiabilitat estadística, com la que el mapa representa; per això, l'atles recorre amb freqüència al municipi. En el repartiment de la població empadronada per municipis, es destaca la concentració demogràfica de la població al voltant de Barcelona i sobre la costa, seguida de diversos corredors demogràfics al voltant d'eixos fluvials, com el Congost-Ter i el Llobregat, i de carreteres importants com la N-II o l'A-2. D'altra banda, la ruralitat s'escau a les parts interiors del país, amb una presència de cercles de mida més reduïda. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat (Institut d'Estadística de Catalunya).

Mapa 1.2. Població empadronada total per comarques, 2007.

En la mesura que es fonamenta en una divisió administrativa reconeguda i que correspon també a un determinat àmbit de vida i treball, l'espai comarcal resulta globalment una bona referència de ruralitat, i la població total resident a cada comarca en dóna una bona mesura. El dubte és sempre on situar límits i llinars, però per això caldrà tenir en compte diferents indicadors i diferents finalitats. D'entrada, però, les comarques que superen els 100.000 habitants diríem que presenten unes potencialitats urbanes que les fan sensiblement diferents de la resta. Mentrestant, per la part baixa, comarques que no arriben als 20.000 o 30.000 habitants, que coincideixen amb les més allunyades de la metròpoli barcelonina, presenten les condicions més rurals. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat (Institut d'Estadística de Catalunya).

La ruralitat com l'espai no ocupat físicament per la ciutat

Els diccionaris defineixen de manera positiva el concepte rural com un adjectiu que es refereix als diferents aspectes relacionats amb el camp. Mentalment tothom veu, més o menys, per on van les intencions, però concretar una definició més precisa no és gens fàcil. Per exemple, la paraula camp fa inequívocament referència a les extensions conreades, però hi ha molts territoris sense camps de conreu, com les àrees de pastura o les d'explotació forestal, que no dubtem a associar amb el terme rural. I fins i tot hi ha hàbitats humans, indústries i qualsevol tipus de serveis que associem amb el concepte rural pel fet que es troben, senzillament, enmig de camps o boscos o enmig d'entorns amb un nivell d'ocupació humana poc dens.

Des de la percepció de l'àmbit rural com l'espai dels camps i dels boscos, matollars i pastures, la fotografia aèria i les imatges dels satèl·lits permeten fer-se una idea general i força concreta de la seva extensió i significació. Tal com recullen les imatges i el quadre adjunts, l'àmbit rural cobreix des d'aquest punt de vista la immensitat del territori, un 95%. D'altra banda, les àrees urbanitzades representen una part relativament petita i insignificant, que es concentra a la costa i a l'àrea metropolitana de Barcelona. Així doncs, els usos del territori ens presenten una ruralitat omnipresent, que senyoreja amplament en el territori i que arriba fins a les portes de la ciutat i l'envaeix a

través de parcs i corredors verds de diferent naturalesa; els rius i les seves ribes, turons i muntanyes, terrenys erms, parcs urbans...

La imatge de la ruralitat que penetra i envaeix les ciutats no acaba de casar, amb tot, amb la percepció del caràcter d'aquest tipus d'espais interiors o pròxims a la ciutat. Sí que en aquests espais dominen les cobertures vegetals sobre l'asfalt o el formigó, però es tracta d'unes cobertures molt artificialitzades i alterades per elements de naturalesa urbana. En molts casos, els espais immediats a les àrees urbanitzades són també espais sense un ús productiu o en transició a l'espera d'una previsible urbanització, amb un valor del sòl absolutament condicionats a la proximitat urbana. Des d'aquest punt de vista, les imatges satèl·lit nocturnes donen vida a les taques urbanitzades i ofereixen una imatge prou més fidel de la força de l'espai urbà a través de la difusió de la lluminositat; en aquestes imatges l'obscuritat és l'expressió d'aquesta ruralitat buida, en la qual, tanmateix, apareixen algunes espurnes.

Un resultat similar al de la imatge satèl·lit és el que s'obté a partir del tractament de les taques urbanitzades, tot remarquant els entorns d'influència o analitzant la densitat d'aquestes taques. Des d'aquest punt de vista, les imatges reforcen la lectura de l'espai urbà com un continu de diferents intensitats que s'estira per la costa i cobreix tota l'àrea metropolitana de Barcelona, a més de disposar d'algunes taques interiors. D'altra banda, la ruralitat cobreix tot l'interior, amb petites excepcions entorn de Lleida i alguna altra capital.

Quadre 1.2
Els grans usos del sòl a Catalunya, 1992-2002

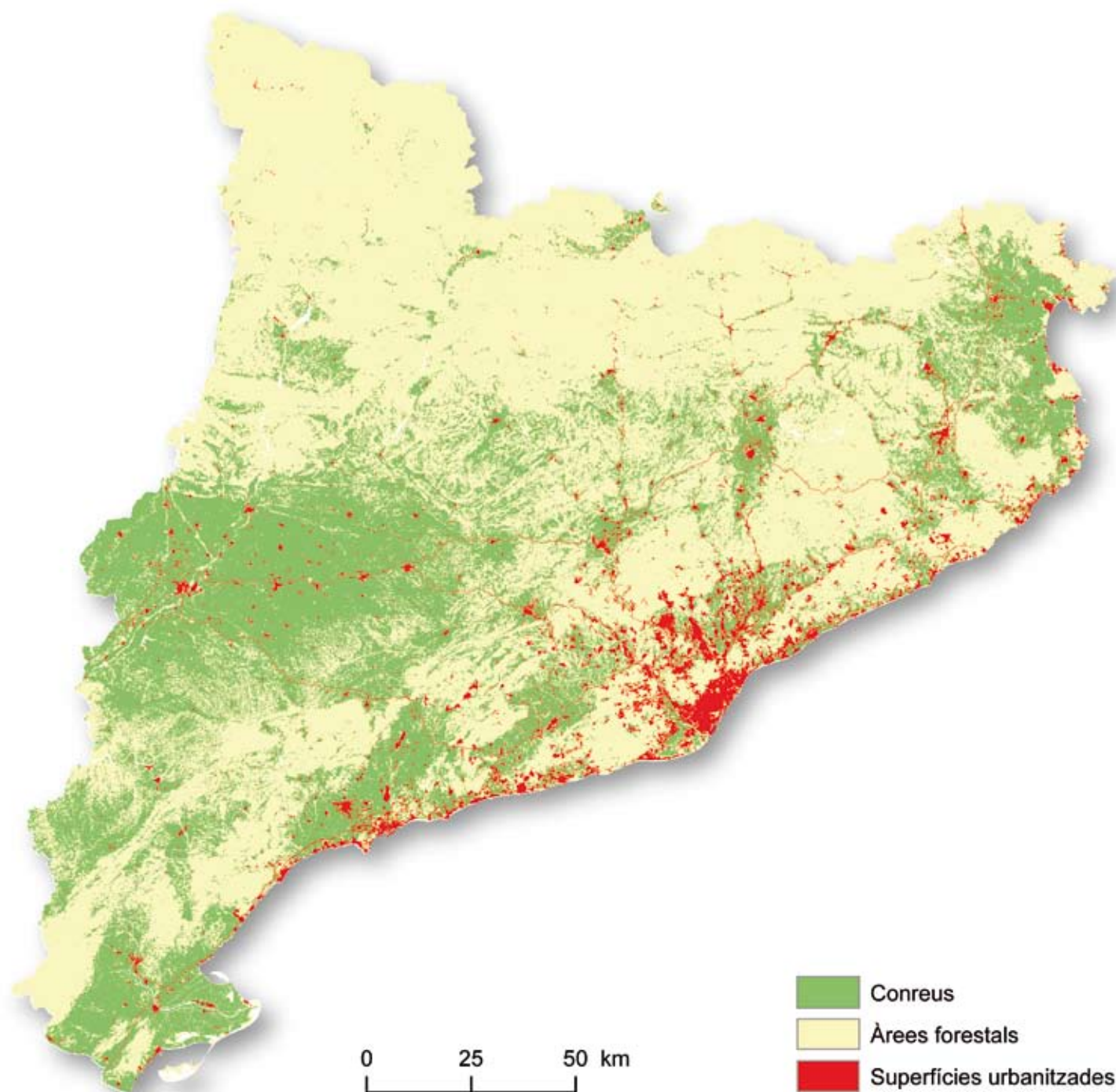
	1992	1997	2002	% superfície total 2002	Evolució 1992-2002 (1992=100)
Matollars, prats i herbassars	889.001	925.429	918.492	28,6	103,3
Altres superfícies forestals	102.432	109.178	111.853	3,5	109,2
Total superfície forestal	1.989.590	2.017.263	2.014.784	62,7	101,3
Conreus	1.106.947	1.050.525	1.044.937	32,5	94,4
Superfície urbanitzada	116.063	142.735	151.976	4,7	130,9
Total superfície	3.212.601	3.210.523	3.211.697	100,0	100,0

Les imatges satèl·lit fan possible sistematitzar i comptabilitzar l'extensió dels diferents usos sobre el territori. Existeixen, però, diferents metodologies de classificació i assignació dels usos, de les quals la utilitzada per l'Institut Cartogràfic de Catalunya resulta de les més fiables, tot i el seu caràcter aproximatiu, que explica la valoració diferent de la superfície total. Font: Institut Cartogràfic de Catalunya, obtingut a partir de les imatges de satèl·lit LANDSAT (base del MUSC).

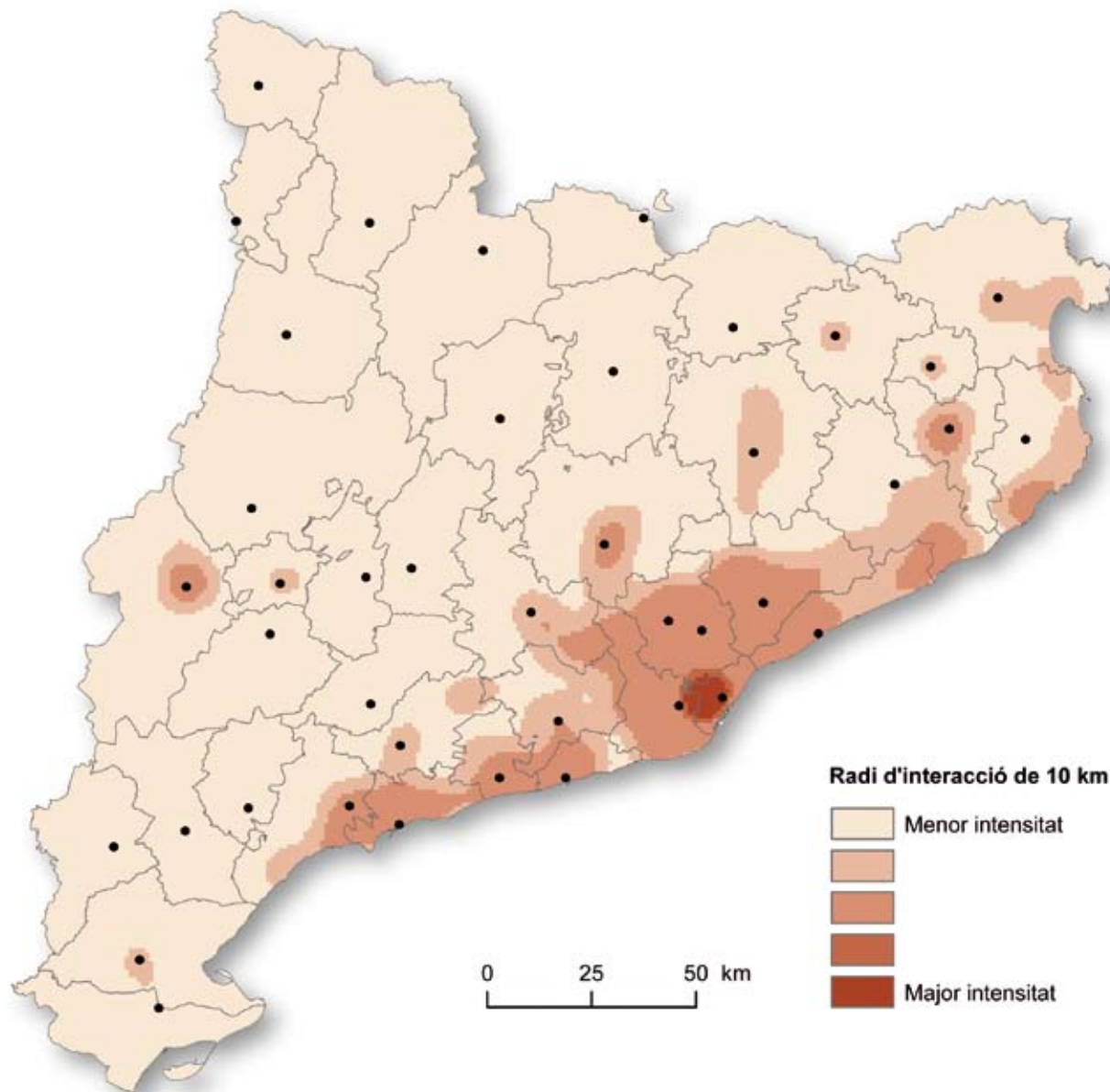
Uns pocs indrets de la costa queden encara lliures de la taca urbana i mostren una avui estranya coincidència entre mar i muntanya, civilització rural interior i civilització urbana marina; castell de Tamarit al Tarragonès. (Foto: I. Aldomà).

Mapa 1.3. La superfície urbanitzada i els grans usos del territori, 2003.

La diferenciació en tres grans usos o ocupacions, l'espai urbanitzat, el dels conreus i el de les forests dóna una imatge nítida del nivell d'antropització del territori. Hi apareixen com a tres grans franges d'urbanització que tenen també molt a veure amb l'estructura física del país; una franja costanera més antropitzada amb una forta urbanització, en la qual destaca la gran taca urbana a l'entorn de Barcelona; una franja interior des de la plana de l'Empordà fins a la de Lleida, on destaca la presència de conreus, i una franja més allunyada, els Pirineus, que representa l'espai per excel·lència de les forests. Font: Departament de Medi Ambient i Habitatge, Generalitat de Catalunya.

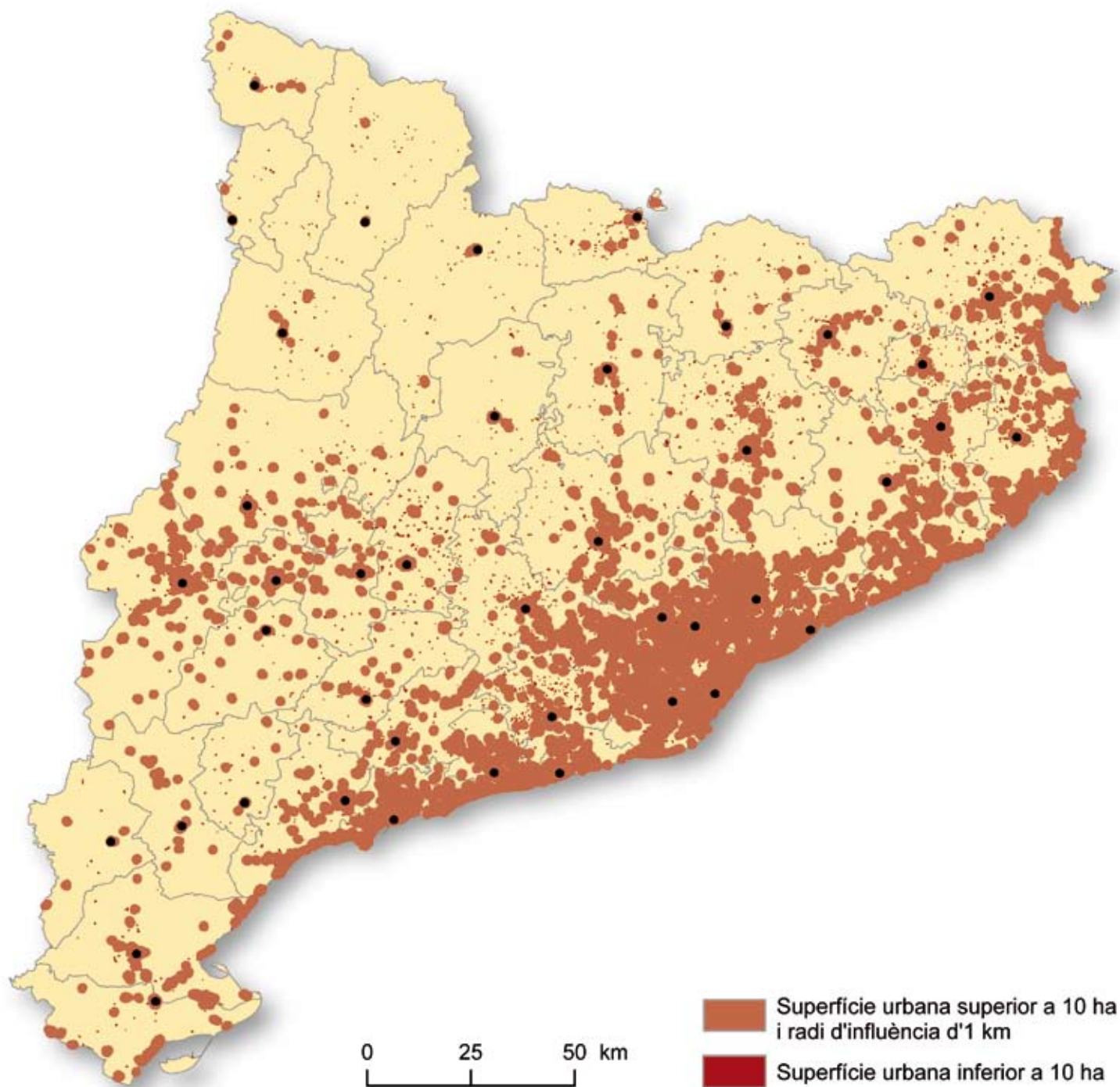
Mapa 1.4. La densitat de la taca del territori urbanitzat, 2003.

El gran incendi del 1998 a la Catalunya central va posar de relleu la presència d'antics marges i assentaments que posen de relleu l'abandonament de les àrees més accidentades del territori en els darrers 150 anys; Sant Mateu de Bages (Foto: Marc Costa).

El mapa fa una lectura topològica de la taca urbana actual, en funció de la seva magnitud i densitat. Hi destaca la pràctica continuïtat de la franja urbana costanera des del Baix Camp fins a la plana empordanesa, amb uns espais diferenciats d'una major densitat. El buit restant representaria la ruralitat, en la qual tot just es fan notar algunes petites taques, com Lleida, Mollerussa, Tortosa, Vic-Osona, Olot, Banyoles. Font: elaboració pròpia, a partir del mapa d'usos del sòl del Departament de Medi Ambient i Habitatge (Generalitat de Catalunya).

Mapa 1.5. El sòl urbanitzat 2003 i la seva àrea d'influència.

La taca urbana, que presenta unes dimensions reals relativament modestes, pren un altre relleu quan es projecten o relacionen les seves magnituds. A banda de llegir la possible ciutat que serà d'aquí a uns anys i el que haurà de quedar d'espai rural com a negatiu, el mapa posa en relleu les continuïtats de la taca urbana sobre el territori. No només es remarca tot el corredor costaner i la gran taca metropolitana, sinó el seu perllongament per les planes prelitorals des de Tarragona fins a l'Empordà. Aquí no s'acaben les continuïtats, sinó que n'apareixen d'altres cap a la plana de Vic, el Bages-Berguedà i fins i tot la Garrotxa. D'altra banda, comencen a sobresortir les taques urbanitzades de les planes de Lleida o de la mateixa plana cerdana i l'Urgellet (Alt Urgell). La ruralitat que s'hi dibuixa és la d'un espai quasi marginal enmig d'un país llargament urbanitzat. Font: elaboració pròpia, a partir del mapa d'usos del sòl del Departament de Medi Ambient i Habitatge (Generalitat de Catalunya).

Inèrcies físiques i històriques inherents a les formes de l'hàbitat

Generalment es passa per alt en definir la ruralitat, però aquesta no és imaginable sense tenir en compte determinats condicionants físics i determinades inèrcies territorials fortament arrelades en la història, que incideixen de manera directa en la feblesa de la taca urbana i el poblament. Val la pena recordar-ho, perquè el concepte rural s'associa a unes mancances en activitats, en prestacions socials, en infraestructures... que sovint es consideren el fruit d'una determinada disfunció social, quan no d'una determinada maquinació política, i això no és necessàriament així, ni a Catalunya ni a la majoria de països desenvolupats. En definitiva, la població i l'activitat tenen dificultats per implantar-se i multiplicar-se en condicions ambientals extremes com els deserts, l'alta muntanya o els terrenys molt accidentats i les formes històriques de colonització i ocupació del territori condicionen el desenvolupament urbà a la vella Europa. No són factors absolutament determinants del present, i encara menys del futur, però en les condicions específiques de Catalunya es fa difícil imaginar que les bases físiques i humanes aparellades a la ruralitat desapareguin i deixin d'influir en el mitjà i llarg termini social.

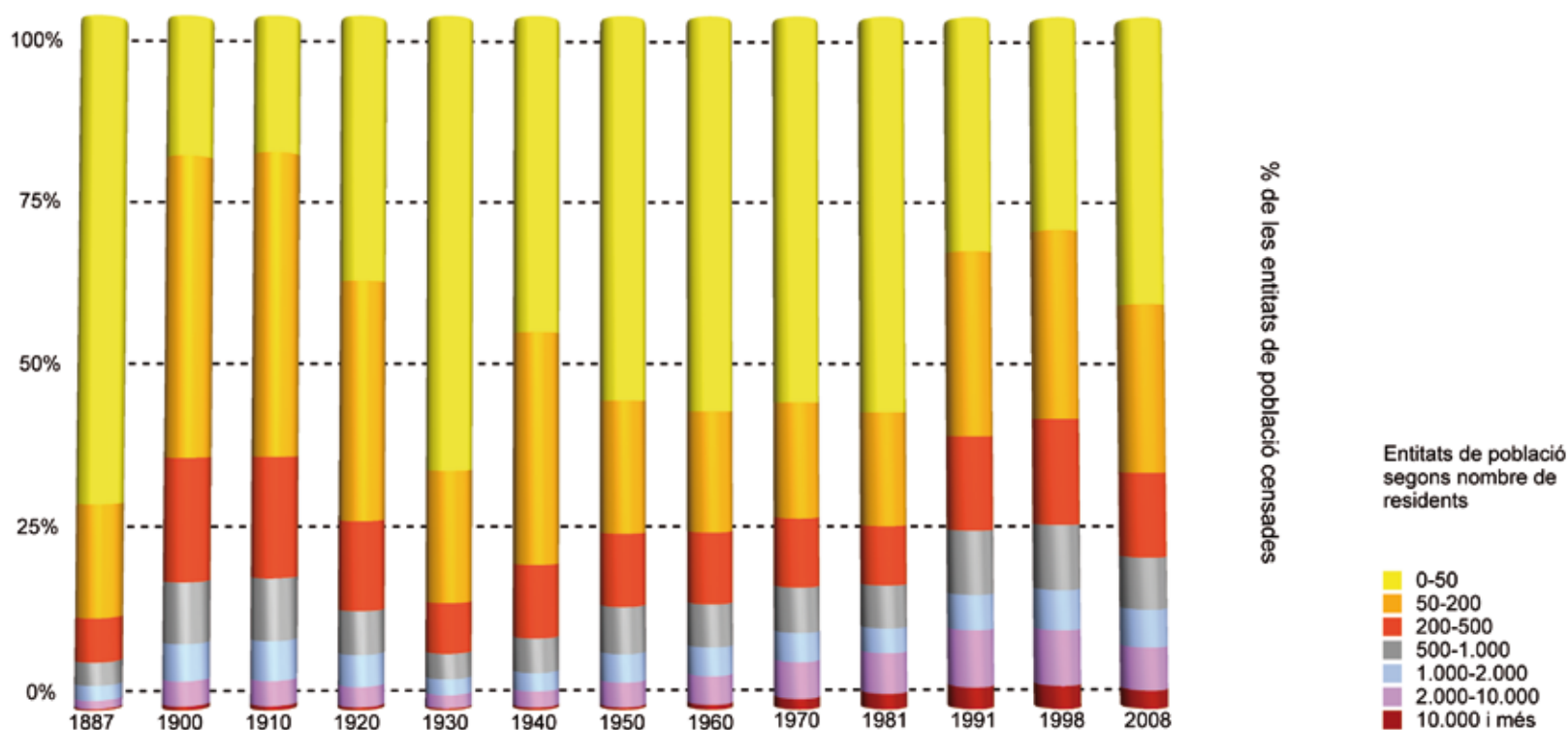
Dit i fet, a mesura que es puja en altitud les condicions de vida es fan menys favorables i per sobre dels 1.500 metres d'altitud l'agricultura ha estat des de sempre complicada i pràcticament desapareguda avui dia. Al mateix temps, es fa difícil trobar algun tipus d'hàbitat permanent per sobre d'aquestes altituds, on la neu hi és durant l'hivern; tot just apareix l'excepció d'algun nucli pirinenc ben encarat al sol. Per contra, la gran majoria de la població de Catalunya viu vora el mar,

particularment a les planes situades prop de la Mediterrània, però en el desenvolupament urbà de la costa no només hi contribueixen l'altitud i el clima, sinó també el mar i el posicionament geopolític del corredor costaner. Totes aquestes circumstàncies físiques i de localització, reforçades per unes inèrcies històriques centenàries, fan que la "ruralitat" a Catalunya sigui un fet identificat fonamentalment amb la Catalunya interior, un cas de rerepaís que presenta moltes similituds amb les realitats que es repeteixen en molts indrets de la Mediterrània.

Situats en el país interior que, com s'anirà veient, presenta els trets que habitualment s'identifiquen amb ruralitat, les diferències físiques continuen marcant limitacions i contrastos humans. A més de l'assenyalada de l'altitud, estretament relacionada amb el clima, el pendent és una altra limitació important, amb la qual ha ensopagat històricament l'home; les limitacions per a l'activitat humana comencen, en aquest sentit, per la serralada pròxima a la costa, segueixen per les serralades prelitorals i troben la culminació a les extenses serralades pirinenques. Per sobre del 20% de pendent, l'agricultura i els assentaments humans han de vèncer entrebancs i sobre costos. I no és estrany que hi siguin rars, com demostren els mapes adjunts.

Amb una certa relació amb el medi físic, però sobretot en relació amb la colonització del territori en època medieval i anterior, les formes de l'hàbitat constitueixen un altre element determinant de ruralitat i, tant o més, de diferències dins de la ruralitat. El creixement demogràfic i urbà aportat per dues centúries i escaig d'industrialització ha desdibuixat el mapa de la colonització, particularment a l'entorn de Barcelona. Però les formes de poblament concentrat característiques de la Catalunya Nova encara són ben visibles al terç sud del país;

Gràfic 1.1. Classificació de les entitats de població en funció del nombre de residents, 1887-2008.

Les entitats de població representen la unitat estadística mínima que relaciona la població amb el territori i que ha estat recollida històricament en els Nomenclàtors de població. La regularitat i fiabilitat estadística de la informació és molt desigual (la diferenciació i inclusió de ciutats, pobles, llogarets, urbanitzacions i altres assentaments no és prou sistemàtica), però dona una visió acceptable de les formes d'hàbitat a nivell general. La major part de les entitats de població de Catalunya són petits nuclis o agrupacions d'habitatges; més del 70% dels recensats actualment pel padró d'habitants no arriben als 500 habitants residents. Font: elaboració pròpia i ALÒS, A. E. El Nomenclàtor com a font per a l'estudi territorial de la població a Catalunya. Aplicacions 1857-1998. Tesi doctoral UAB, febrer 2003.

mentre que als Pirineus i al nord-est proliferen les implantacions en petits nuclis, que en la darrera àrea s'acompanyen d'un poblament disseminat abundant. La crisi i l'abandonament demogràfic de les comarques interiors provocat per la industrialització no ha respectat

cap de les anteriors formes de poblament, però aquests fenòmens han estat particularment intensos en el cas dels petits nuclis i les masies, que han estat més fàcilment abandonats (I. Aldomà, 1999)

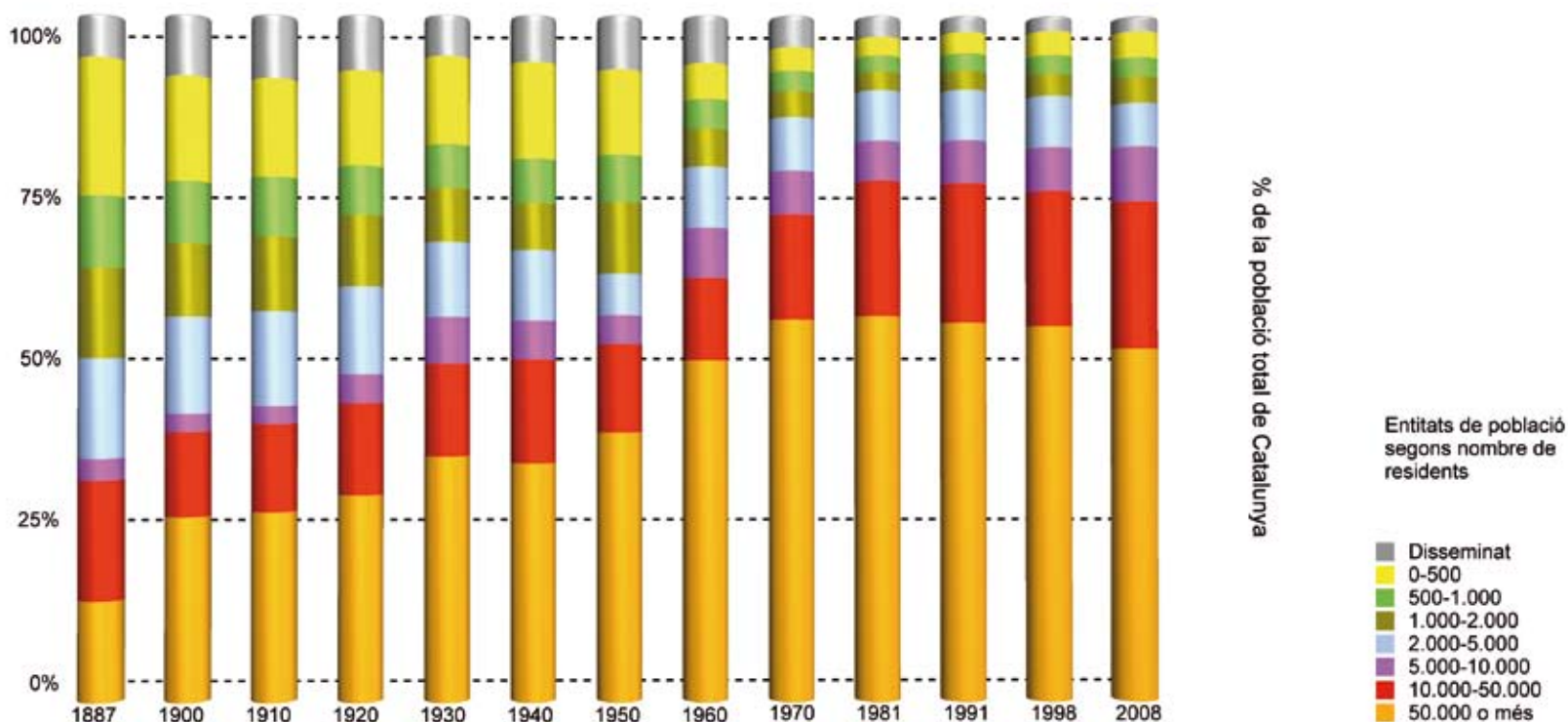

Les comunitats rurals desenvoluparen històricament propietats, infraestructures, activitats i expressions culturals col·lectives que fonamenten la seva existència. Entre aquestes es troben una gran quantitat d'infraestructures d'aprofitament de l'aigua, que en els darrers dècennis han estat en molts casos abandonats; algun petit poble com les Puelles (Urgell) conserva encara la bassa a partir de la qual es cobrien diferents necessitats (abeurar, rentar, beure,...) i que avui serveix encara per regar els horts veïns. (Foto: I. Aldomà)

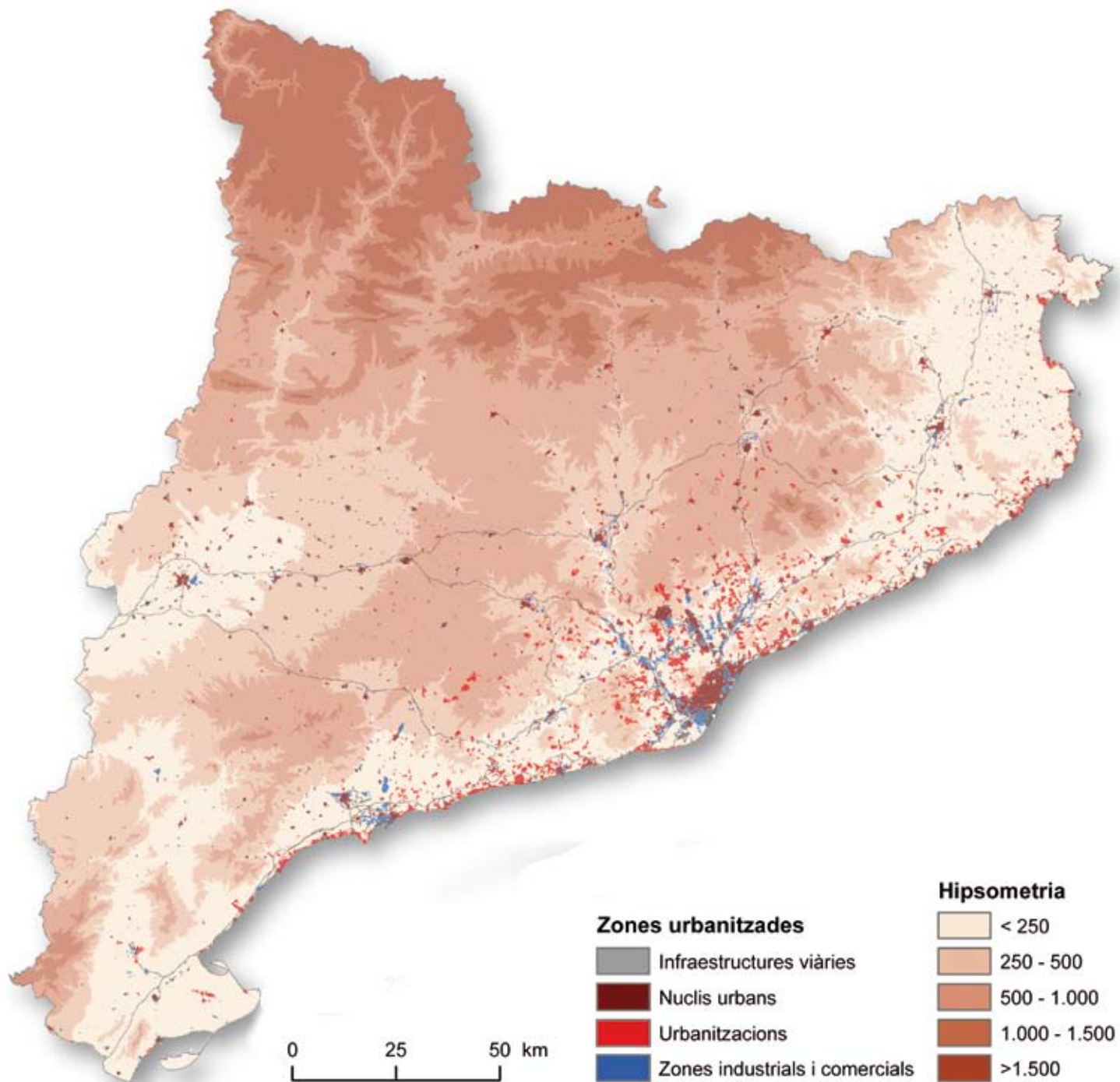
Poblament disseminat característic dels Prepirineus i Catalunya Vella. El complex programa edificatori de la masia del Masnou al terme d'Oliola (Noguera) constitueix un quadre perfecte darrera les ones horitzontals de les finques d'ordi. La masia no es troba gaire lluny del territori propi del poblament concentrat, exemplificat per la imatge anterior de les Puelles (Foto: I. Aldomà)

Gràfic 1.2. Distribució de la població per entitats de població segons magnitud demogràfica, 1887-2008.

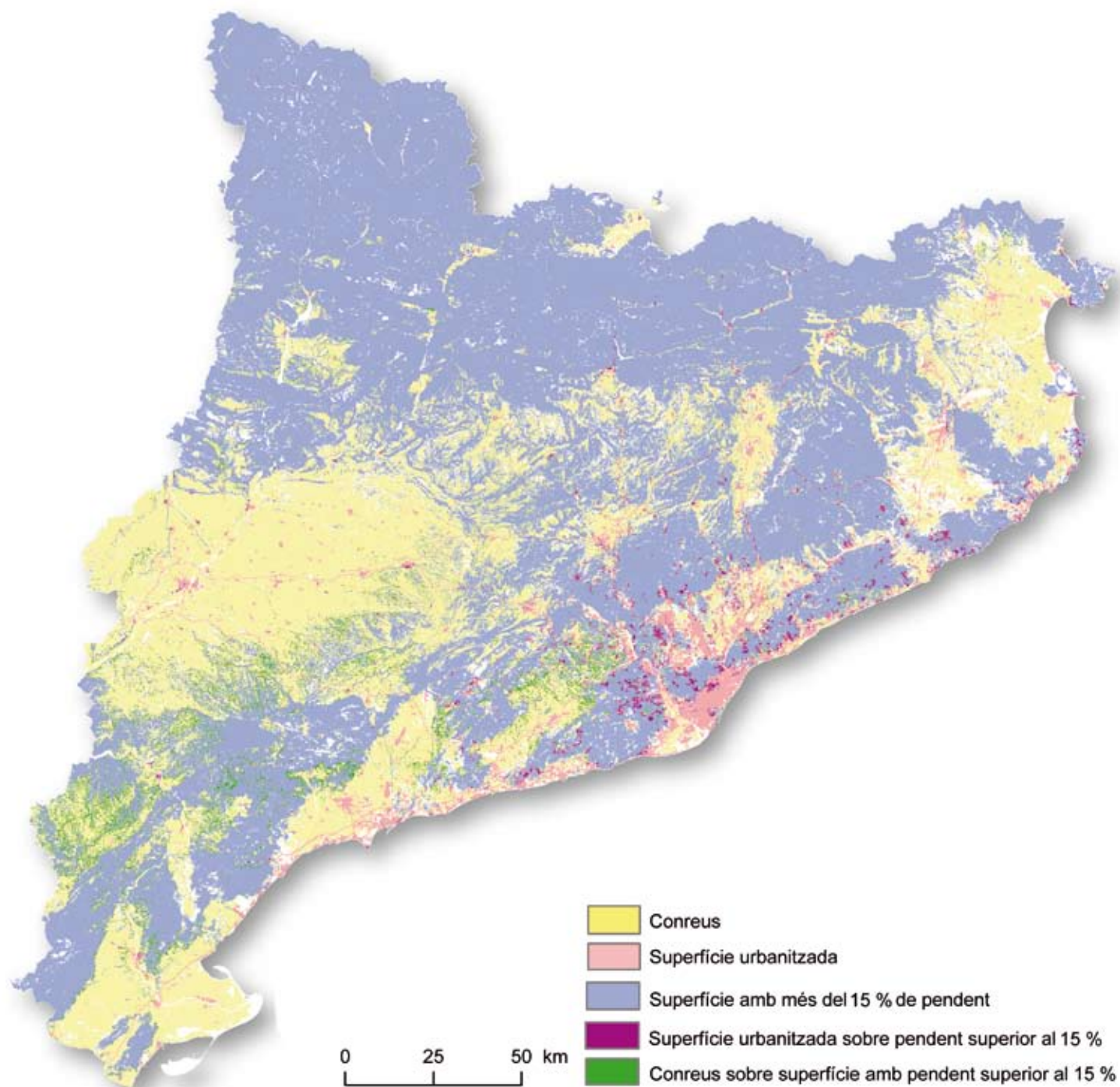
La dècima part de les entitats de població, aquelles que tenen més de 2.000 habitants, sumen avui dia prop del 90% de la població de Catalunya. La concentració de la població a les ciutats ha estat continuada en les dues darreres centúries. A partir de 1981 apareix, amb tot, un canvi de tendència important: l'augment de la població resident en petits nuclis. Es troben petits nuclis en creixement arreu del territori, però tenen sobretot importància a les àrees pròximes al litoral. El nomenclàtor a partir del qual s'elabora l'estadística d'entitats de població presenta un grau de fiabilitat desigual a través del temps, però en conjunt les xifres generals indiquen, de manera força correcta, el canvi seguit per la distribució de la població en el territori. Font: elaboració pròpia i ALÓS, A. E. El Nomenclàtor com a font per a l'estudi territorial de la població a Catalunya. Aplicacions 1857-1998. Tesi doctoral UAB, febrer 2003.

Mapa 1.6. Ubicació de les zones urbanitzades en relació amb la hipsometria.

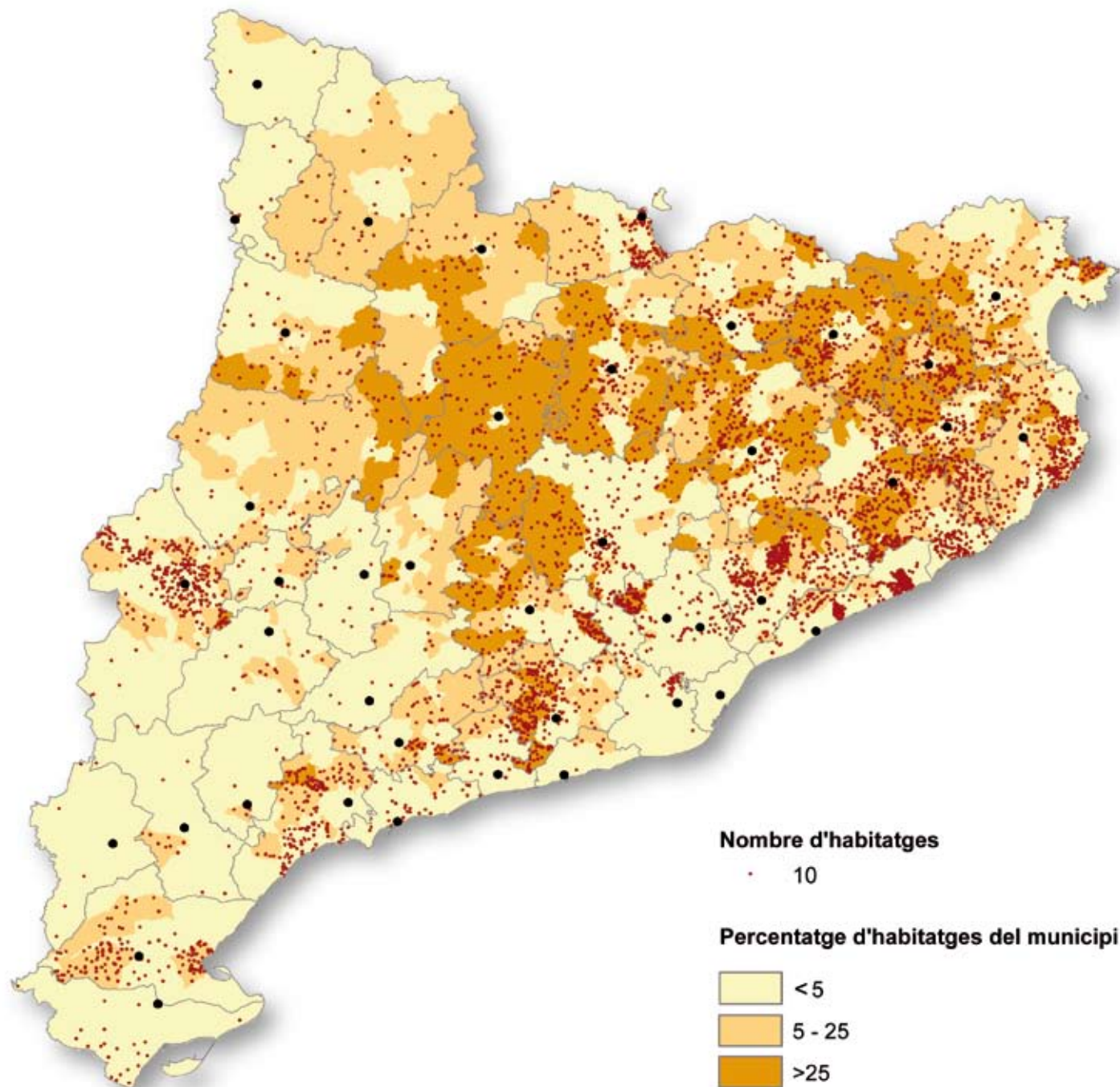
L'altitud sobre el nivell del mar constitueix un condicionament major del clima, que afecta la productivitat del medi i les possibilitats de desenvolupament econòmic i humà. Per sota dels 1.000 metres d'altitud dominen unes condicions mediterrànies en les quals es mou la major part de la vida i de les activitats del país. Per sobre dels 1.000 metres dominen les condicions de muntanya humida i el poblament i l'activitat esdevenen escassos i aïllats. D'altra banda, per sobre dels 1.500, les activitats són excepcionals i per sobre dels 1.800 metres, que es troben només als Pirineus, la neu hi roman tot l'hivern i dominen unes condicions alpines gens aptes per a la vida i les activitats sedentàries. Font: elaboració pròpia, a partir del mapa d'usos del sòl del Departament de Medi Ambient i Habitatge (Generalitat de Catalunya).

Mapa 1.7. Ubicació de les zones urbanitzades i els conreus en relació amb el pendent.

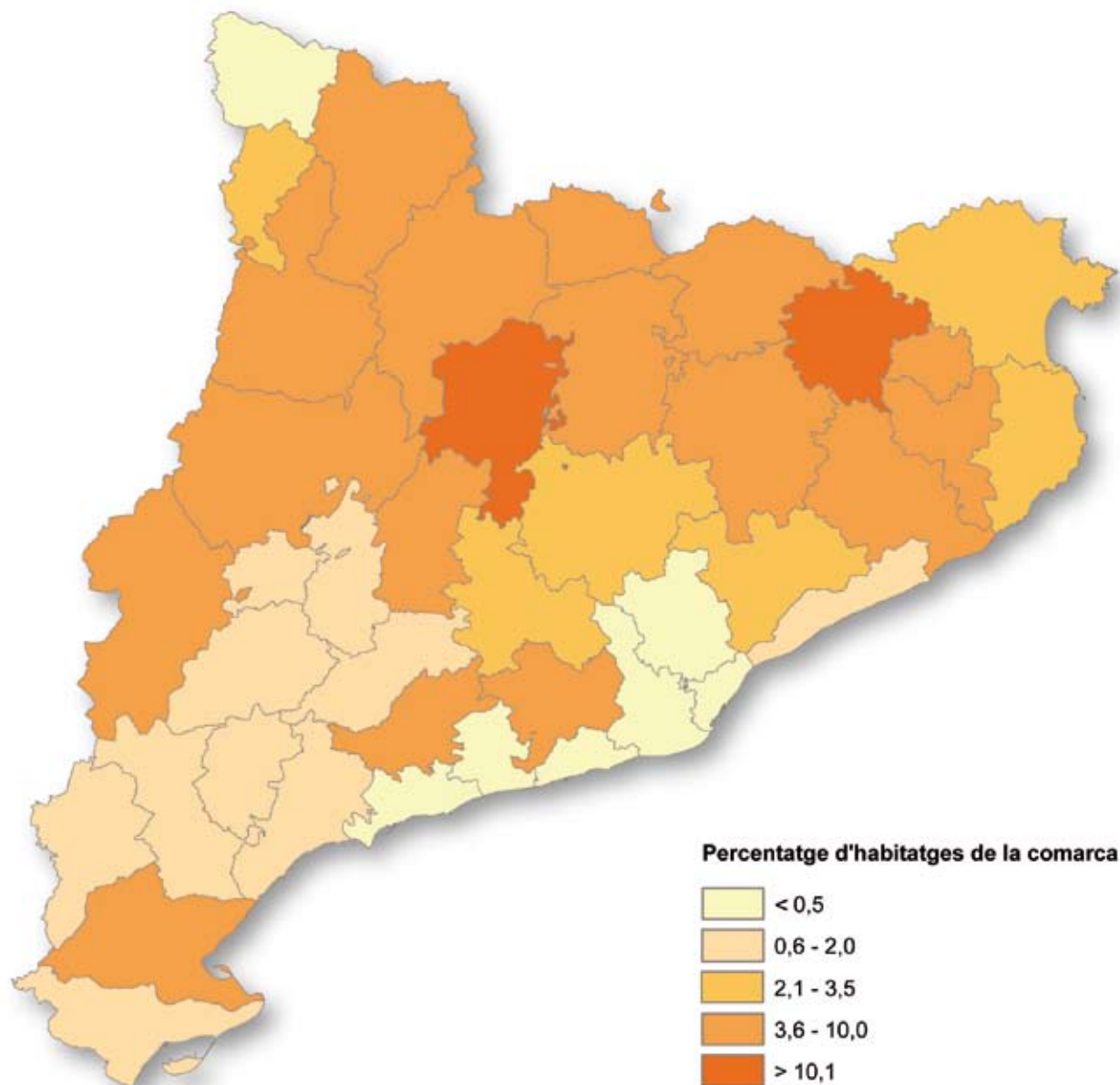
El mapa de pendents confirma la importància de les planes per al desenvolupament de l'activitat agrària, que ha estat la base econòmica del país durant centúries. Les planes constitueixen, al mateix temps, l'àmbit natural d'expansió de les ciutats i de la urbanització en general; la colonització urbana de les planes costaneres va saltant cap a les planes interiors, mentre que la gran plana ponentina constitueix la gran reserva de sòl interior. Font: elaboració pròpia, a partir del mapa d'usos del sòl del Departament de Medi Ambient i Habitatge (Generalitat de Catalunya).

Mapa 1.8. Distribució territorial del poblament disseminat. Habitatges en disseminat i incidència municipal, 2001.

El poblament disseminat es pot considerar l'hàbitat "rural" per excel·lència en el sentit d'una residència difusa i quasi desapareguda enmig dels camps i boscos. El poblament disseminat es comptabilitza a través del Nomenclàtor de població, que considera d'aquesta manera els habitatges que no formen una agrupació superior a 9 habitatges i que se situen a una distància mínima superior als 200 metres d'un nucli de població. En la distribució del poblament disseminat a Catalunya, el dels masos típic de la Catalunya Vella i les àrees prepirinenques s'acompanya d'un poblament disseminat "agrícola" més contemporani, com el de l'Horta de Lleida i, sobretot, d'un poblament més recent urbanita en urbanitzacions difuses pròximes a la costa o a la Cerdanya. Font: elaboració pròpia, a partir de l'INE (2001). Nomenclàtor de població.

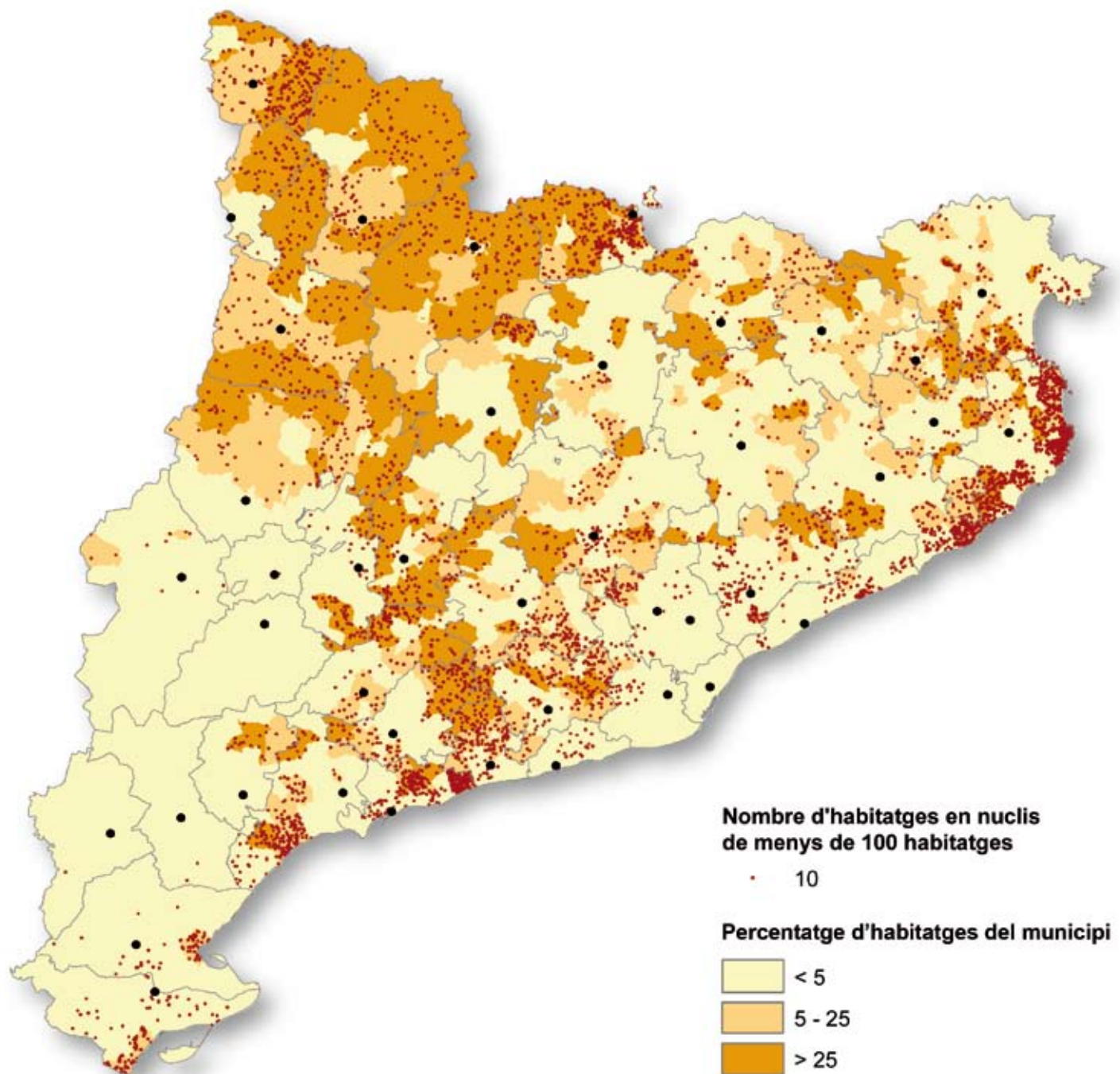
Mapa 1.9. Pes comarcal de l'habitatge en disseminat, 2001.

Poblament en petit nuclis de continuïtat precària als límits de la Catalunya Vella. La manca de superfícies planeres i aptes per al conreu mecanitzat fa que la subsistència dels conreus i de les explotacions agràries sigui crítica a les àrees muntanyenques com les de la serralada prelitoral (Santa Perpètua de Gaià, Conca de Barberà). (Foto: I. Aldomà)

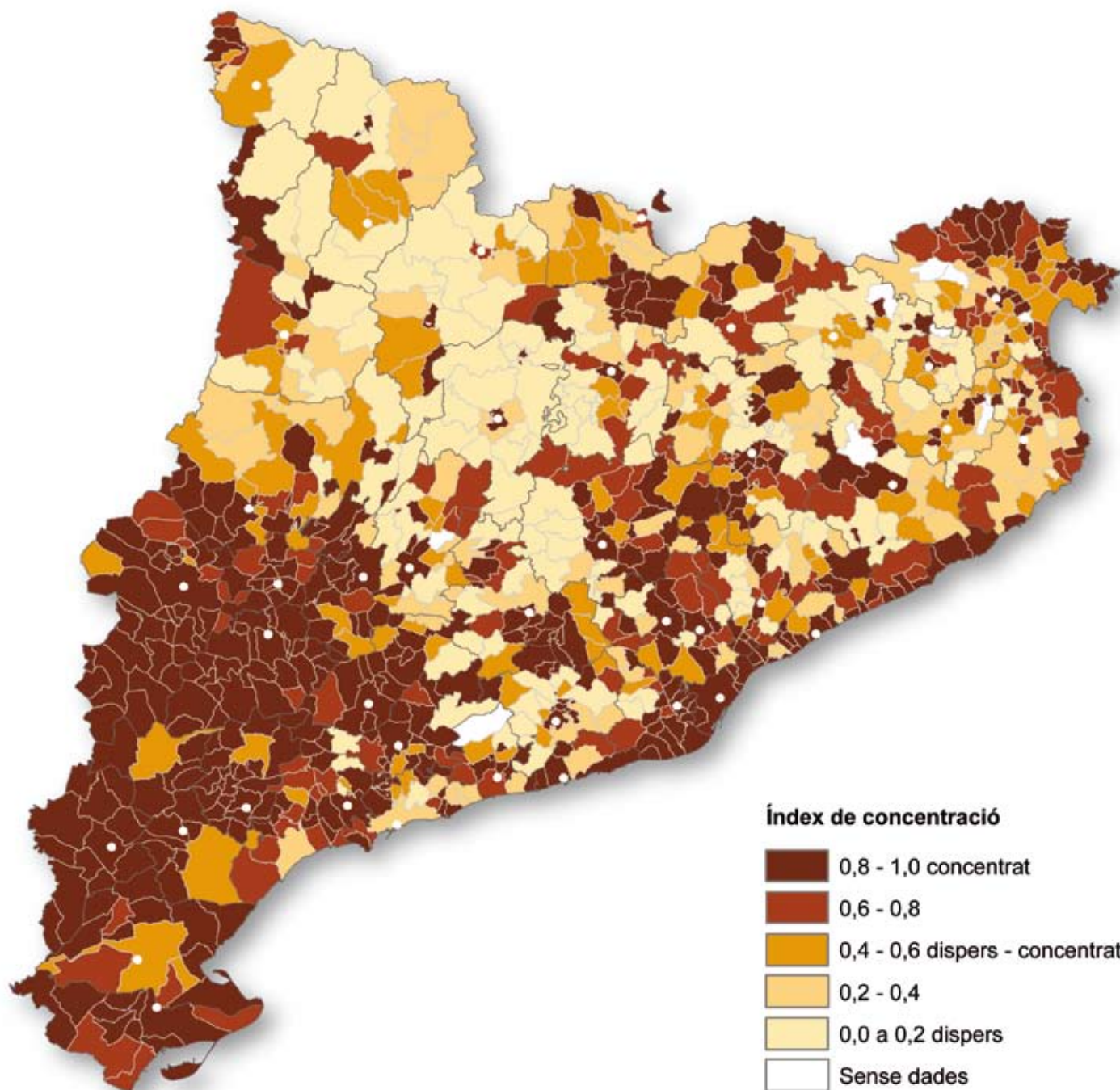
El pes dels habitatges en poblament disseminat mostra encara la seva presència destacada a les àrees històriques de difusió de la masia; tota la franja prepirinenca que va del Pallars Jussà i l'Alta Noguera fins a l'Empordà, més àmplies àrees al sud d'aquesta que presenten també un relleu relativament trencat, on encaixa perfectament la unitat orgànica de residència, granja, camps i boscos que representa la masia. Més que referir-se a la població empadronada en el disseminat, que planteja alguns dubtes d'adscripció, en el mapa es reflecteixen els habitatges. Font: elaboració pròpia, a partir de l'INE (2001). Nomenclàtor de població.

Mapa 1.10. Distribució territorial dels petits nuclis. Habitatges en nuclis de menys de 100 habitatges i pes sobre els habitatges del municipi, 2001.

La distribució dels petits nuclis de població presenta una densitat important en municipis costaners o pròxims a la costa que es relaciona amb la presència d'urbanitzacions més o menys aïllades considerades com entitats diferenciades, tot i que presenten cada cop una major continuïtat. Les àrees interiors de més densitat representen el poblament històric en petits nuclis que caracteritza els Pirineus i una franja interior que ressegueix pràcticament els límits de la Catalunya Vella amb la Catalunya Nova; és en aquestes àrees on el poblament en petits nuclis té un pes destacat i alhora on es condiciona i marca la realitat social i econòmica de la ruralitat. Font: elaboració pròpia a partir de l'INE (2001). Nomenclàtor de població.

Mapa 1.11. Caracterització dels municipis de Catalunya segons el predomini del poblament concentrat en un nucli o del poblament dispers en diferents nuclis i disseminats.

L'indicador utilitzat per a la confecció del mapa posa en relleu, en un extrem, per als municipis pròxims al valor 1, aquells en els quals quasi la totalitat de la població empadronada viu al nucli de població. D'altra banda, a l'altre extrem, els valors més baixos, els pròxims a 0, són aquells en els quals la població es troba molt repartida sobre el territori municipal, generalment en disseminat, però algun cop també en una gran quantitat de nuclis-entitats de població. Els valors intermedis, per la seva banda, acostumen a combinar presència de dispersió en nuclis i/o alguns disseminats. L'indicador morfològic de concentració utilitzat s'obté del sumatori de la població al quadrat de cada entitat de població dividit per la població al quadrat del municipi, tot afegint-hi el supòsit que la població en disseminat s'agrupa en conjunts de 10 habitants. Font: ESTEVE ALÓS, Albert. El Nomenclàtor com a font per a l'estudi territorial de la població a Catalunya. Aplicacions 1857-1998. Tesis doctoral UAB, p. 316 (febrer 2003).

La ruralitat com a espai de feble presència humana. La densitat demogràfica

La ruralitat es pot abordar a través de les formes físiques d'ocupació de l'espai descrites anteriorment i també a través de la presència humana. Habitualment, la ruralitat es percep i s'analitza des d'un punt de vista més social o de l'activitat humana i, per tant, és aquesta darrera percepció la que s'utilitza de manera més freqüent en la definició de la ruralitat. El concepte social de la ruralitat porta associat un conjunt de referències complexes que s'aniran veient en el decurs de l'atles, però, d'entrada, es poden destacar uns elements forts que són els més utilitzats a l'hora d'intentar delimitar-la.

Segurament l'indicador més utilitzat per definir la ruralitat és la densitat demogràfica, que és l'expressió més sintètica de la intensitat de la presència humana en un territori. La mesura més universal és la de la població resident per quilòmetre quadrat, que aplicada als municipis de Catalunya és la que ens ofereix la imatge més nítida de la ruralitat: una costa mediterrània i un entorn metropolità densament poblats i, en conseqüència, urbans, i un país interior poc poblat i, per tant, rural, amb l'excepció de petites taques que representen els centres urbans que donen servei al territori.

La significació de la densitat de població com a indicador es complica, però volem ser més precisos, i això per diferents motius:

- En primer lloc, es produeix un problema irresoluble d'identificació del lílindar en el qual es produeix el salt de l'àmbit rural a l'urbà. En molts països desenvolupats, i concretament a Catalunya, els 100 habitants per quilòmetre quadrat representen una xifra rodona que dona una apreciació força clara dels límits de la ruralitat. Amb tot, entre els 100 i els 500 habitants per quilòmetre quadrat es donen situacions ambivals i possibles lílindars de definició de la ruralitat, que responen tant a la indefinició del concepte rural com a particularitats de tipus estadístic.

- Les unitats territorials de referència de la densitat responen a uns límits administratius històrics que poden desfigurar el sentit de l'indicador. El cas es planteja expressament quan es comparen densitats de països amb tradicions administratives diferents, però també quan es comparen petites unitats com els municipis. Els termes dels municipis catalans presenten, per exemple, contrastos de superfície, singularitats de disseny i formes diferents d'hàbitat que alteren profundament el sentit de la variable densitat.

- El nombre de residents no reflecteix tampoc ben bé la magnitud demogràfica d'un territori. D'entrada, la població que consta que resideix oficialment en un lloc, que és la que estadísticament s'utilitza, no coincideix exactament, com es veurà, amb la població que hi resideix habitualment. La mobilitat creixent de la població complica la quantificació de la població resident. A la pràctica, el nombre de residents pot variar molt d'una època de l'any a una altra, o dels dies de festa als de feina, i també pot resultar interessant tenir en compte la densitat en funció de la població màxima potencial d'un territori.

- Tampoc és el mateix referir-se a tota la superfície del terme municipal que a la superfície apta per ser ocupada residencialment. Des d'aquest punt de vista, per exemple, si es calcula la densitat en relació amb la superfície amb un pendent inferior al 20%, s'observa com la densitat d'alguns municipis o comarques muntanyenques o més accidentades puja notablement i resulta comparable a la de municipis i comarques considerades urbanes. La referència a la superfície total dona, per tant, una aproximació general a la

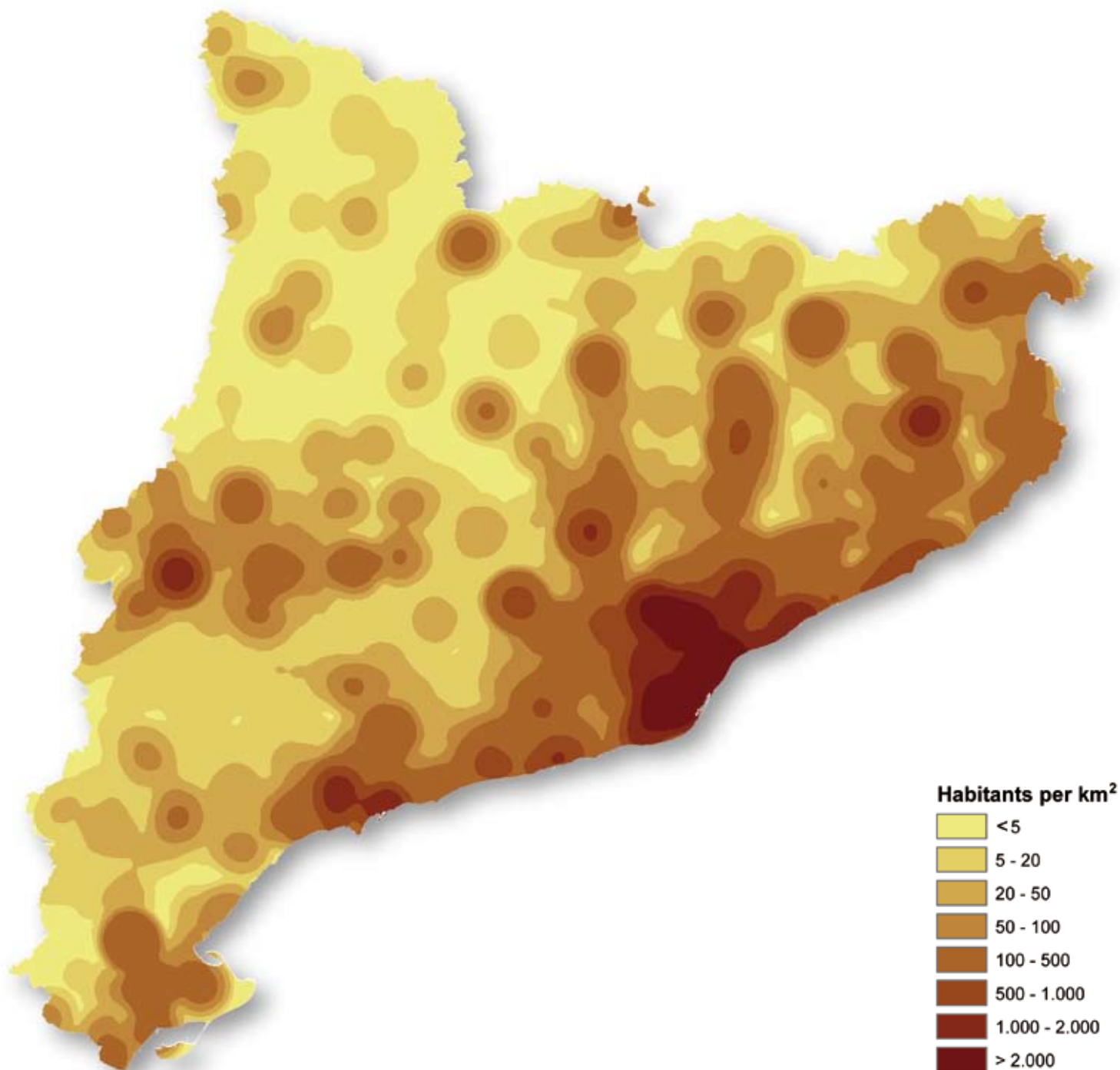
densitat matisable en funció de la presència d'àrees que no són estrictament urbanitzables, ja sigui pels pendents, per la presència de superfícies d'aigua o per altres limitacions físiques majors.

- Per acabar, la unitat administrativa de referència de la densitat també en varia el sentit. La densitat municipal és un criteri molt més concret de la ruralitat, però tampoc té el mateix sentit un nucli dens enmig d'una àrea de baixa densitat (presumiblement una capital comarcal o similar) que una àrea de municipis contigus d'alta densitat. La realitat territorial no es pot separar, com es veurà, de la seva estructura de base urbana i la consideració i estudi de la ruralitat ha de tenir en compte i integrar les ciutats capital d'un entorn rural de baixa densitat. Des d'aquest punt de vista, el criteri de contigüitat municipal de la densitat demogràfica i la densitat a escala comarcal serveixen també per diferenciar l'àmbit de la ruralitat.

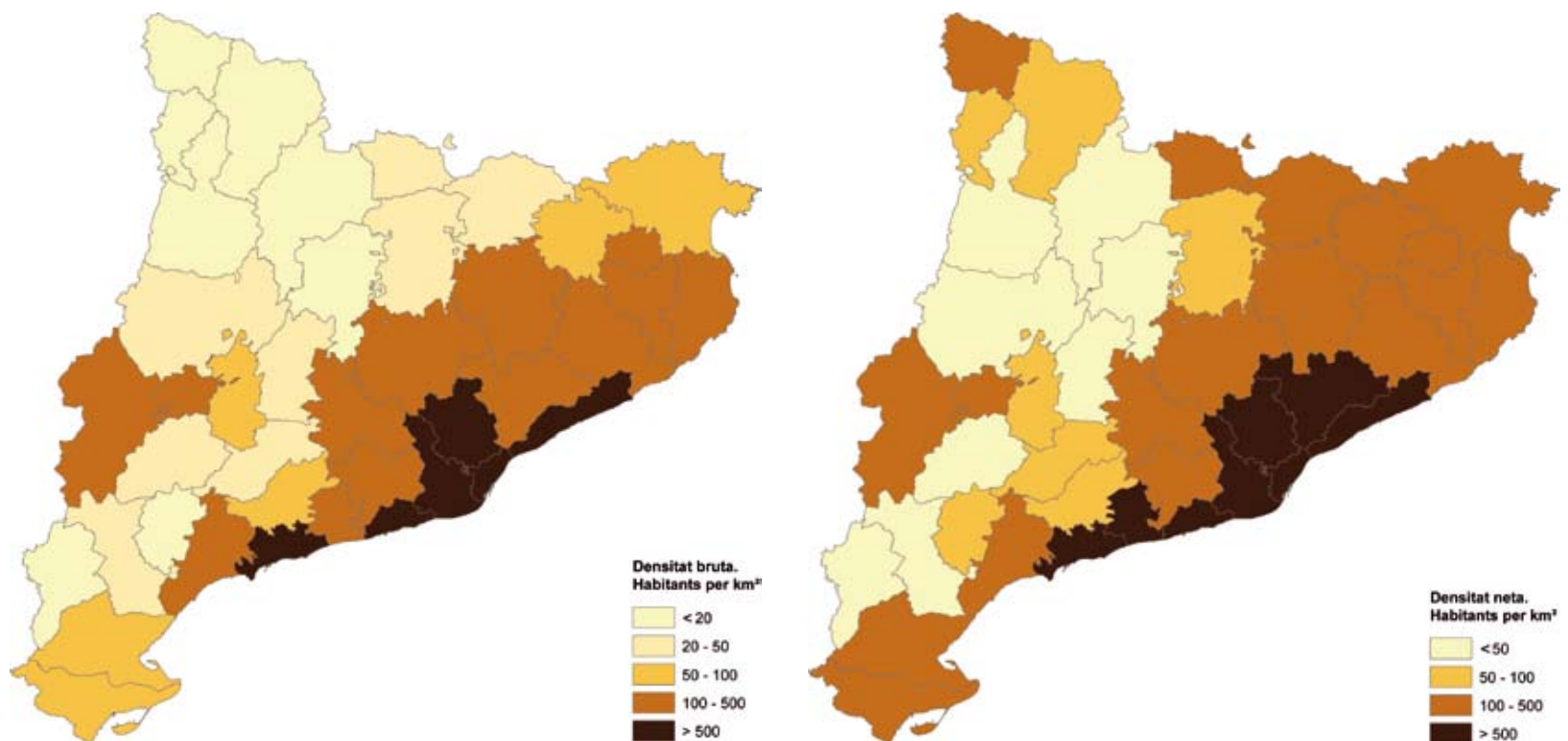
L'accidentament fa que una part considerable del territori no sigui apte per al desenvolupament residencial, de manera que la densitat de població es veu condicionada per aquest factor. Això no treu que determinats emplaçaments de muntanya, com l'emblemàtic de Montserrat, arribin a concentrar durant moments de l'any una gran quantitat de població, fet que altera les visions esquemàtiques de la densitat demogràfica i de la mateixa ruralitat. (Foto: I. Aldomà)

Mapa 1.12. Densitat de població per municipis i comarques. Habitants residents per km², 2008.

Els mapes de densitat són els que donen una visió més clara del pes de la implantació demogràfica en el territori. El mapa municipal destaca tot un país interior poc dens i, en conseqüència, rural, en el qual queden les illes més denses de les capitals interiors. Aquesta estructura apareix especialment nítida en el mapa de coropletes que focalitza la població en el punt central del municipi, a partir del qual s'estableixen radis de densitat coincidents. El resultat és un dels mapes més clars de l'estructura territorial. D'entrada, es produeix un salt espectacular de densitat entre l'àmbit metropolità a l'entorn de Barcelona i la resta del territori. Destaca, també, el contrast entre la part oriental, més habitada, i l'occidental, menys densa i en la qual destaca l'eix més poblat que es constitueix entre Cervera i Lleida, i que segueix realment fins a Fraga. Els buits de menor densitat coincideixen amb les parts accidentades del territori, que són les menys habitades. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapes 1.13 i 1.14. Mesures netes i brutes de la densitat comarcal. La població resident per quilòmetre quadrat i la població màxima potencial en sòl planer per comarques, 2007.

El sentit de la densitat demogràfica com a representació de la ruralitat varia en funció de com s'avalua la presència humana en el territori i si aquest es diferencia segons la seva capacitat d'acollir població. Així, mentre que el mapa de densitats brutes municipals (població resident per quilòmetre quadrat del municipi) dona més idea de l'espai físic de la ruralitat, el mapa de densitats brutes comarcals mostra l'espai humà de la ruralitat, que s'adiu amb la gran mobilitat actual de la població. Així doncs, en el mapa comarcal la taca densa es fa més gran i s'estén de la costa cap a l'interior. En contrast amb el mapa de la densitat bruta, en el de la densitat neta (població potencial per quilòmetre de sòl planer) la ruralitat perd pes, particularment en algunes àrees de muntanya, i apareix un territori molt més antropitzat i de condicions urbanes. Cal tenir en compte que com a població resident potencial s'entén la suma de la població resident empadronada, més les places dels diferents tipus d'establiments hotelers, més les places teòriques dels habitatges de segona residència, calculades en funció de la mitjana de 2,3 membres per llar. Com a sòl planer s'entén la superfície apta per urbanitzar, amb un pendent inferior al 20%. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Els pobles aïllats del Pallars identifiquen perfectament la feble densitat demogràfica que caracteritza el concepte rural ; vista de la vall de Cardós al Pallars Sobirà (Foto: I. Aldomà).

Les colònies industrials sorgides entre el segle XIX i XX reforçaren l'estructura de poblament filiforme seguint el fons de vall, que presenta una bona part del país. Les colònies s'han tancat com a tals, però moltes conserven habitants o activitats, com és el cas de la gran colònia Sedó d'Esparraguera. (Foto: I. Aldomà)

Magnitud demogràfica i activitat com a definicions complementàries

Històricament, la ciutat apareix com un continu hàbitat d'una certa dimensió i l'àmbit rural s'ha definit per oposició a aquest hàbitat urbà. Els dubtes vénen també a l'hora de fixar un llindar, que té forçosament un sentit molt diferent segons els territoris. Diferents països occidentals apliquen llindars entre el medi rural i el medi urbà que varien entre els 2.000 i els 10.000 habitants segons els països, i alguns estableixen també tipologies de transició urbà-rural sobre la mateixa base. Els mateixos intervals i les reflexions serien perfectament aplicables a la realitat catalana i s'exploren en els mapes adjunts.

Una qüestió suplementària és la de la unitat territorial a la qual s'aplica la mesura de la població. Teòricament, la referència hauria de ser la presència d'un continu habitat de la magnitud especificada, que queda ben recollit en l'estadística oficial a través del concepte "nucli de població", que ha variat en el temps i en els darrers Nomenclàtors de població es tracta com un conjunt d'un mínim de 10 edificacions (o de 50 habitants) que formen carrers, places o altres vies urbanes, al qual se sumen les edificacions situades a menys de 200 metres dels límits exteriors del conjunt. Segons aquesta aproximació, es pot arribar a diferents classificacions municipals de la ruralitat, entre aquestes la del mapa adjunt, en la qual apareix una ruralitat extensa reflectida a través dels municipis on la població viu majoritàriament en disseminat o en nuclis que no arriben als 2.000 habitants.

Però la definició d'aquests continus o nuclis de població no sempre queda prou clara per a qui complimenta l'estadística oficial o qui la interpreta, de manera que la base de referència utilitzada habitualment per determinar magnituds són els límits municipals, que tampoc estan mancats d'inconvenients, com ara la presència de diferents nuclis en un mateix municipi o l'existència de continuïtats urbanes per sobre dels límits municipals en diferents parts del territori, però com a mínim el municipi representa una referència administrativa clara i potent.

Sigui com sigui, els resultats obtinguts en un cas i en un altre no són gaire diferents i repeteixen els obtinguts en examinar la densitat: un país interior de municipis petits organitzats al voltant d'unes capitals urbanes, mentre que a la costa i a l'àrea metropolitana apareixen municipis demogràficament més grans que, a la pràctica, constitueixen, com s'ha vist, autèntics continus urbans. Més en detall, i dins del país interior associat al concepte rural o en el punts de contacte entre l'interior i la costa, ens apareixen situacions més ambivalents, municipis o nuclis situats a la franja dels 2.000 als 5.000 habitants que presenten densitats demogràfiques molt contrastades i que són difícils de separar en urbans i rurals. Les formes del poblament i els límits municipals històrics fan, per exemple, que a les Terres de l'Ebre i a les de Lleida o Ponent apareguin grans poblacions amb unes característiques humanes i físiques que no s'identifiquen gaire com urbanes. En canvi, a l'inrevés, als Pirineus en general, apareixen nuclis o municipis de magnituds demogràfiques reduïdes, que presenten un perfil força urbà, com es veurà.

En resposta a la mobilitat creixent de la població, alguns cops s'utilitza també l'agregació de població a una escala supramunicipal per qualificar la ruralitat en funció del volum demogràfic. Des d'aquest punt de vista, el volum de població resident comarcal repeteix i reforça els mapes municipals anteriors i els mapes de densitat precedents. De les comarques interiors més allunyades de Barcelona que no sumen els 20.000 habitants es passa progressivament a comarques de caràcter més urbà que s'apropen i superen els 100.000, fins

a arribar a les xifres quasi o més que milionàries de les comarques de l'àrea metropolitana.

La tipificació de la ruralitat no es queda en el poblament i porta implícits molts altres atributs que es van desgranant en el decurs de l'atles. De tots aquests, el que ha tingut històricament especial rellevància és el que fa referència a l'ocupació de la població en les activitats pròpies dels espais de camps de conreu, pastures i boscos; l'ocupació en les activitats agràries. Alguns autors, en línia amb les concepcions que justifiquen la política rural de Brussel·les, han realitzat assaigs de tipologia rural sobre la base, precisament, de variables relatives al sector agrari. Així, Flavio Boscacci (1999) arriba a una tipologia que diferencia entre les àrees rurals amb un sector agroindustrial potent i les que han estat víctimes del despoblament, passant per les àrees rurals sota pressió urbana. L'aplicació d'aquestes tipologies a la realitat europea porta, però, a resultats més que discutibles, sobretot en realitats com la catalana, que per a un observador europeu allunyat poden aparèixer com ruralitats endarrerides, però que a la pràctica tenen un component agrari insignificant.

En definitiva, les activitats agràries, que fa cinquanta anys ocupaven la gran majoria de la població de les àrees rurals, han anat perdent importància i avui dia els serveis representen la principal font d'ocupació dels municipis petits i les àrees corresponents de baixa densitat demogràfica. Així doncs, la ruralitat mereix una aproximació més complexa des del punt de vista de l'activitat econòmica, que és la que es descobrirà en el capítol 4.

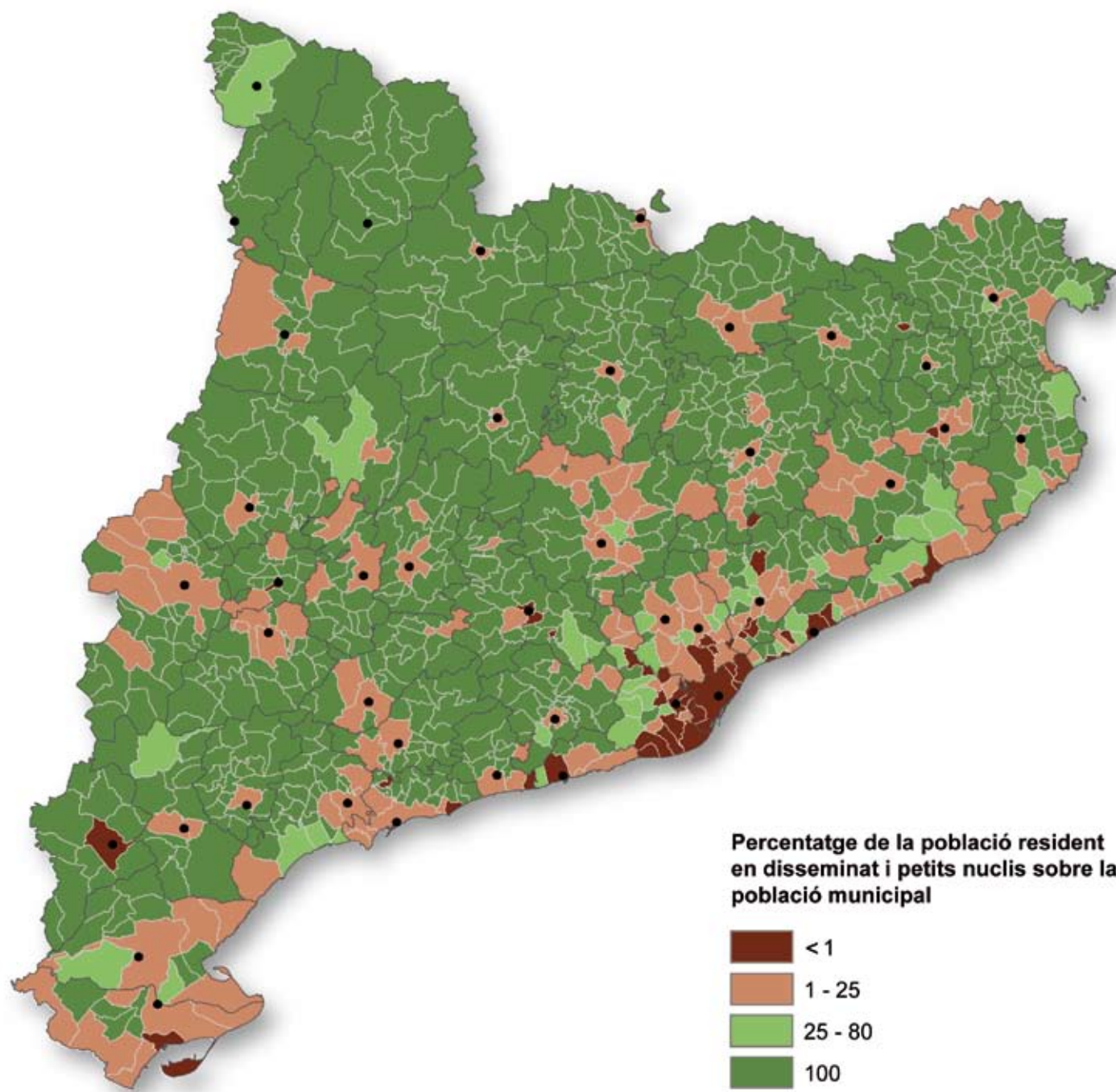

L'activitat agrària històricament característica del medi rural queda manifestament en algunes expressions explícites i en d'altres menys explícites com la formes de les cases i l'organització de l'hàbitat. La revolució agrària que comporta la compra d'adobs ha quedat gravada en la publicitat que ha conservat aquesta casa de les Ventalles (Montsià). (Foto: I. Aldomà)

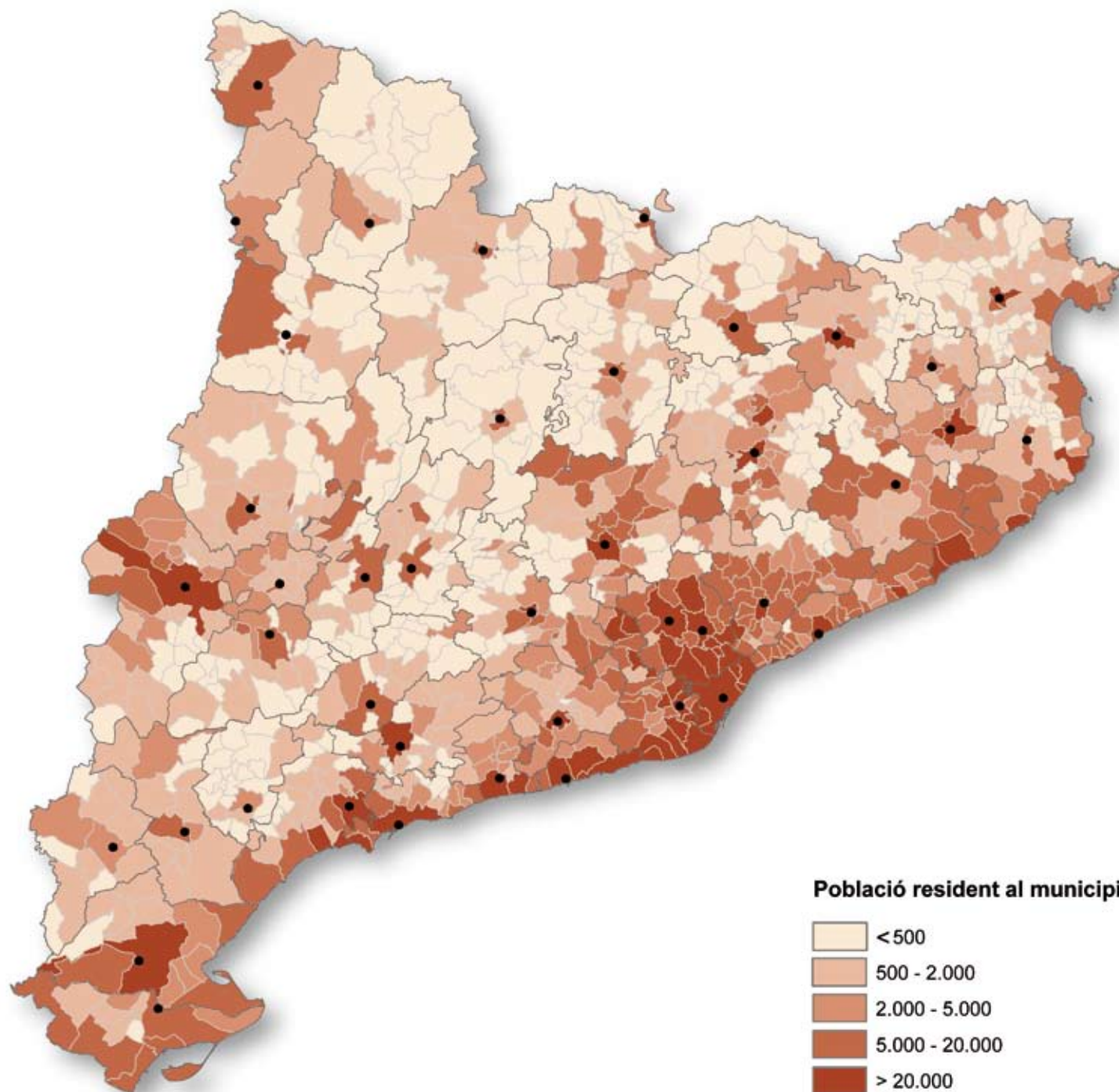
La ruralitat, més una qüestió de densitat, magnitud i forma urbana, que d'activitat. Les rotondes han esdevingut una plataforma de reivindicació de les bases identitàries agràries de molts pobles i ciutats; escampada de carbasses a Esponellà (Pla de l'Estany). (Foto: I. Aldomà)

Mapa 1.15. Municipis amb predomini de la població en disseminats i en petits nuclis de menys de 2.000 habitants, 2001.

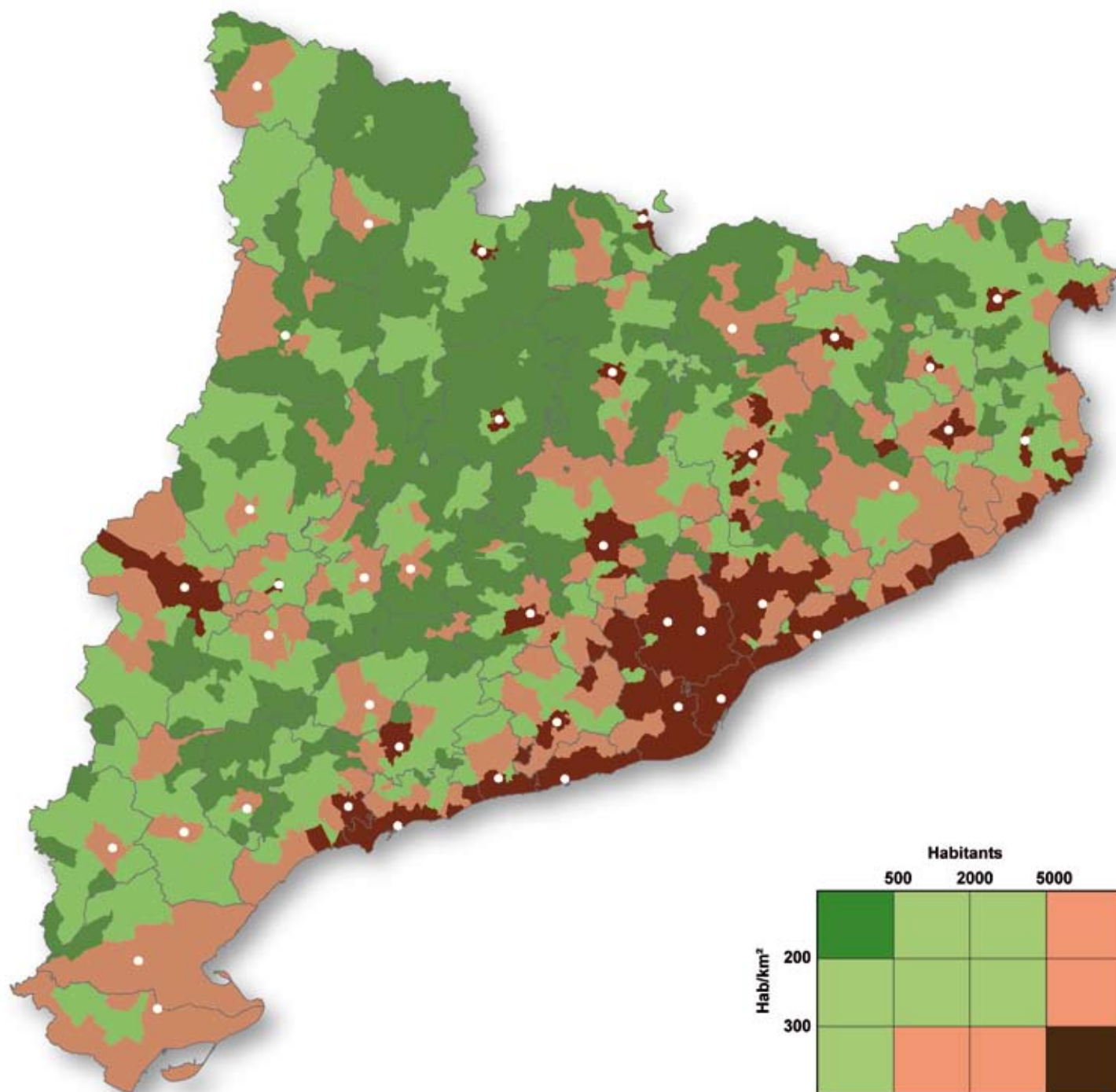
Tot seguint el Nomenclàtor de població de l'Institut Nacional d'Estadística (INE), que en la darrera data disponible es refereix a les dades de població de 2001, el mapa presenta la població resident en els àmbits més característicament rurals, disseminats i nuclis que no arriben als 2.000 habitants. Lògicament, els percentatges municipals se situen, majoritàriament, en valors extrems: 100% amb població disseminada o en petits nuclis, o amb gairebé 0% en el cas dels municipis ciutat. Precisament, caldria destacar les situacions intermèdies de municipis que compten amb un nucli urbà potent i al mateix temps disposen d'un poblament disseminat o en petits nuclis important, que serien una mena de ciutats amb ruralia. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'INE (Institut Nacional d'Estadística).

Mapa 1.16. Municipis segons el nombre de residents, 2007.

La distribució dels municipis per intervals de població empadronada posa en relleu la significació dels llindars per delimitar l'àmbit rural que s'utilitzen habitualment als països occidentals. Els municipis per sota dels 2.000 habitants coincideixen generalment també amb els municipis que no arriben als 50 habitants per quilòmetre quadrat i representen la ruralitat més inequívoca. Entre 2.000 i 5.000 habitants apareixen encara molts municipis que no arriben als 100 habitants per quilòmetre quadrat i presenten, per tant, un grau de ruralitat important; mentre que entre 5.000 i 10.000 habitants apareixen encara alguns municipis de baixa densitat, però la presència d'un nucli o fet urbà és molt més destacada i determinant. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 1.17. Caracterització de la ruralitat dels municipis a partir dels criteris de densitat i població, 2007.

A partir de l'encreuament dels diferents intervals de densitat demogràfica i de magnitud de la població s'arriba a una tipologia municipal de diferents nivells de ruralitat. Tot i que els intervals utilitzats pretenen evitar les distorsions creades per l'aleatorietat dels límits municipals, aquestes són difícils d'eliminar del tot. La ruralitat abasta, des del punt de vista de densitat i magnitud, una àmplia extensió. La tipologia permet situar diferents intensitats de ruralitat, des dels petits municipis de les àrees molt poc denses dels Pirineus i els altiplans centrals (Solsonès, Segarra) fins als clarament urbans de l'entorn metropolità i la costa. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

La definició sintètica de la ruralitat i la seva aproximació normativa.

En darrer terme, la definició substantiva de la ruralitat ve lligada a les intencions que les administracions acorden a aquest tipus d'àmbits. En la major part dels casos, el terme rural s'utilitza en un sentit purament estadístic, per definir realitats contrastades entre unes parts del territori i altres. Tal com es posa en relleu en el quadre adjunt, en una majoria de països occidentals la referència estadística més utilitzada és un determinat nombre d'habitants de la unitat local mínima de referència (menys de 10.000, de 5.000, de 2.000 o de 1.000 habitants), que té la claredat i la fiabilitat que no donen altres indicadors o variables compostes.

D'altra banda, en alguns països anglosaxons on les unitats administratives d'escala municipal no són tan reduïdes ni tenen tanta tradició i pes es realitzen exercicis estadístics i gràfics força complexos a l'hora de delimitar les àrees rurals i les diferents tipologies. En aquests països, la potència de la mobilitat obligada va posar en relleu molt aviat la importància de l'escala territorial a l'hora de definir l'àmbit de la ruralitat i això ha fet que cada cop es tinguin més en compte el gruix i la intensitat dels "mercats de treball" com a elements definidors de la ruralitat. Aquesta referència ha estat represa també clarament a Catalunya en l'àmbit de la planificació territorial (Pla Territorial General de Catalunya, 1997), tal com serà analitzat més endavant.

Des del punt de les pràctiques administratives en relació amb el medi o l'àmbit rural, el punt de referència obligat és la política de "desenvolupament rural" de la Unió Europea, que a hores d'ara inclou el capítol més destacat del pressupost comunitari, el de la política agrícola comuna, la PAC. Per aquesta mateixa via, el terme rural omple i encapçala avui dia la majoria de les normatives, informes i organismes comunitaris i estatals que s'ocupen del sector agrari i afins. Ara bé, quina és la definició exacta del concepte rural i quin és l'àmbit i el territori propi de la ruralitat? Es podria deduir dels continguts de les mesures del Pla de Desenvolupament Rural que guien el programa d'inversions comunitari, però en aquest no se'n fa cap definició precisa. Les institucions comunitàries deixen un ampli marge perquè

els estats defineixin la ruralitat que els sigui més avinent; com a molt s'apunta de manera indicativa que els àmbits de tipus comarcal dels programes Leader haurien de tenir entre 5.000 i 150.000 habitants (Reglament CE 1698/2005 del Consell), mentre es fa una referència formal a la delimitació establerta per l'OCDE que es descriu en l'apartat adjunt (Decisió del Consell, 2006/144/CE).

Els estats europeus resolen, per la seva part, el repte de definir la ruralitat de maneres molt diferents, generalment sense preocupar-se gaire de concretar el concepte. Des d'aquest punt de vista, a Espanya, la Llei Estatal 45/2007, de desenvolupament rural sostenible, estableix, per exemple, unes definicions força laxes que hauran de servir d'encaix als programes comunitaris Leader i Proder:

- Medi rural seria l'agregació de municipis o entitats menors que compleix la condició de tenir una població inferior als 30.000 habitants i una densitat inferior als 100 habitants per quilòmetre quadrat.
- Deixant de banda el fet que les administracions competents tenen un notable marge per redistribuir el territori de cara a complir aquestes condicions, hi apareix encara el concepte zona rural com a àmbit concret d'aplicació de les polítiques rurals delimitat per les comunitats autònomes, fet que obre la porta a la discrecionalitat en la delimitació de la zona rural per part d'aquestes.

La mateixa Llei Estatal 45/2007 (article 10) va encara més enllà i estableix altres possibles divisions a l'interior de les àrees rurals, sense tampoc precisar-ne el contingut:

- Diferencia tres tipus de zones rurals segons es tracti de zones rurals periurbanes, zones agràries poc poblades i amb problemes de desenvolupament i altres zones rurals intermèdies.
- Parla d'uns municipis rurals de "petita magnitud" com aquells municipis que tenen menys de 5.000 residents i es troben en el medi rural.

Hi ha una ruralitat amb escassos dubtes de definició, la dels petits nuclis de població com Adons (Alta Ribagorça) que no arriben a la decena d'habitants, amb les vaques pasturant l'entorn. (Foto: X. Toll).

Quadre 1.3
La delimitació de
l'àmbit rural
als països
desenvolupats des
del punt de vista
estadístic o
l'ordenació
del territori

Estat	Definició o definicions proposades
Alemanya	Combinació de criteris demogràfics i econòmics i de la seva dinàmica. Són definides regions agrícoles segons una estructura que no afavoreix el desenvolupament. Les densitats demogràfiques es troben, amb tot, per sobre dels 100 habitants/km ² .
Anglaterra i Gal·les	Hi ha un cert acord governamental per definir com a urbanes les concentracions de més de 10.000 habitants, mentre que la resta rural se subdivideix segons el tipus d'hàbitat i es proposa una reclassificació dels districtes segons el pes de l'hàbitat urbà i rural.
Austràlia	Agrupaments de població que no arriben als 1.000 habitants, excepte determinats tipus d'implantacions, com ara centres o ciutats de vacances.
Àustria	Municipis de menys de 5.000 habitants.
Bèlgica	Sense definició específica: la urbanització, el creixement i la composició de les poblacions són preponderants en la definició dels sistemes de gestió que s'ha d'aplicar al territori.
Canadà	El cens delimita històricament com a rurals les entitats de població de menys de 1.000 habitants o amb una densitat inferior als 400 habitants per quilòmetre quadrat. També s'utilitza estadísticament una delimitació de "rural i ciutat petita", que comprèn les àrees que escapen als mercats de treball de ciutats de 10.000 habitants i més.
Dinamarca	La definició de l'espai rural reposa, essencialment, sobre la vocació agrícola dels espais. Residència i indústria són les altres vocacions del territori, segons la llei de planejament.
Espanya	Definició estadística variable que en els censos i padrons de població s'identifica, generalment, amb els municipis per sota dels 2.000 habitants, segons l'Institut Nacional d'Estadística (INE). El mateix INE denomina rurals els municipis per sota dels 10.000 habitants i zones sense urbanitzar en l'enquesta de pressupostos familiars. Hi ha alguna altra definició administrativa poc utilitzada.
França	El criteri estadístic de l'INSEE se circumscriu als municipis que contenen aglomeracions de menys de 2.000 habitants, amb cases contigües i a una distància no inferior a 200 metres. Per la seva part, les ZPIU exclouen del rural profund els municipis pròxims a les aglomeracions urbanes i als grans eixos de comunicació, tenint presents criteris d'influència urbana, demografia i economia.
Grècia	Noció de rural molt condicionada per la forta fragmentació en illes i muntanyes. Abundància d'àrees naturals demogràficament desertitzades, mentre que l'agricultura es concentra a la resta de l'espai, per donar origen a un "rural agrícola" densament habitat (més de 100 habitants/km ²).
Holanda	El grau d'urbanització del país permet prescindir de la noció de <i>rural</i> . En canvi, un pla d'afectació <i>dels sòls</i> defineix <i>zones agrícoles</i> com aquelles amb formes de vida diferents, amb problemes de confrontació entre la natura i l'agricultura.
Itàlia	Classificació complexa de combinació d'indicadors demogràfics i econòmics en un context, el nord del país, on la indústria i les activitats no agrícoles es reparteixen per tot el territori. Al sud, en canvi, hi apareix un rural profund amb moltes mancances.
Portugal	Municipalitats de menys de 10.000 habitants.

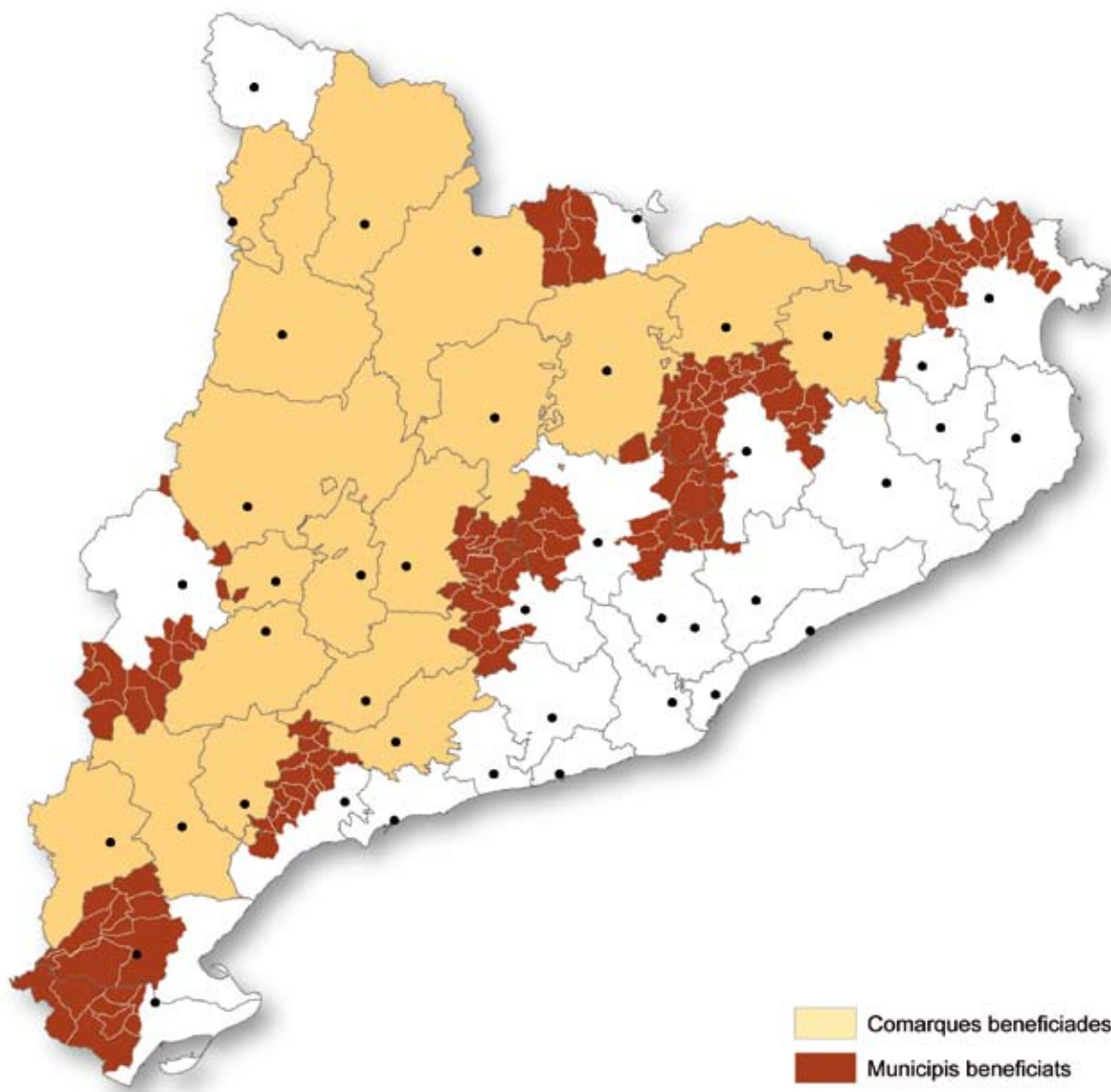
Font: elaboració pròpia, a partir d'anuaris demogràfics de les Nacions Unides.

Tant per als petits municipis rurals com per a les zones rurals més endarrerides o les que es troben en espais Xarxa Natura 2000, la llei parla de zones rurals prioritàries.

A Catalunya, encara s'han donat menys criteris per delimitar les àrees o àmbits rurals afectats per les polítiques comunitàries. Com a molt, l'ordre que desplega el punt 4 del Pla de Desenvolupament Rural apunta que "les àrees d'aplicació de les mesures per gestionar amb la metodologia Leader a Catalunya abastaran un territori homogeni i continu amb una població que oscil·larà, com a norma general, entre els 20.000 i els 60.000 habitants" (Ordre DAAR/386/2008, de 31 de juliol). I a l'annex es fa una relació de les comarques i municipis susceptibles de beneficiar-se de l'anterior mesura sense explicar-ne els criteris d'inclusió.

Val a dir, en qualsevol cas, que tant la definició estadística de la ruralitat com la definició més relacionada amb la política administrativa es troben subjectes al caràcter conjuntural de les intervencions administratives. Les classificacions poden canviar amb una relativa rapidesa i el seu grau d'aplicació resulta també molt variable. I no es pot deixar de recordar, finalment, la importància de l'escala de la delimitació, que dona resultats diferents segons es facin delimitacions a partir de municipis o comarques o d'altres unitats. Així, per exemple, sobre el mateix criteri de ruralitat proposat per l'OCDE, la ruralitat catalana es va desplaçant en el mapa de comarques, regions o vegueries i províncies (mapes adjunts); fins a arribar al punt que si la definició de ruralitat s'apliqués a l'àmbit de les grans regions europees (NUTS 1) aquesta simplement deixaria d'existir a Catalunya. En el context europeu, Catalunya no és un territori rural.

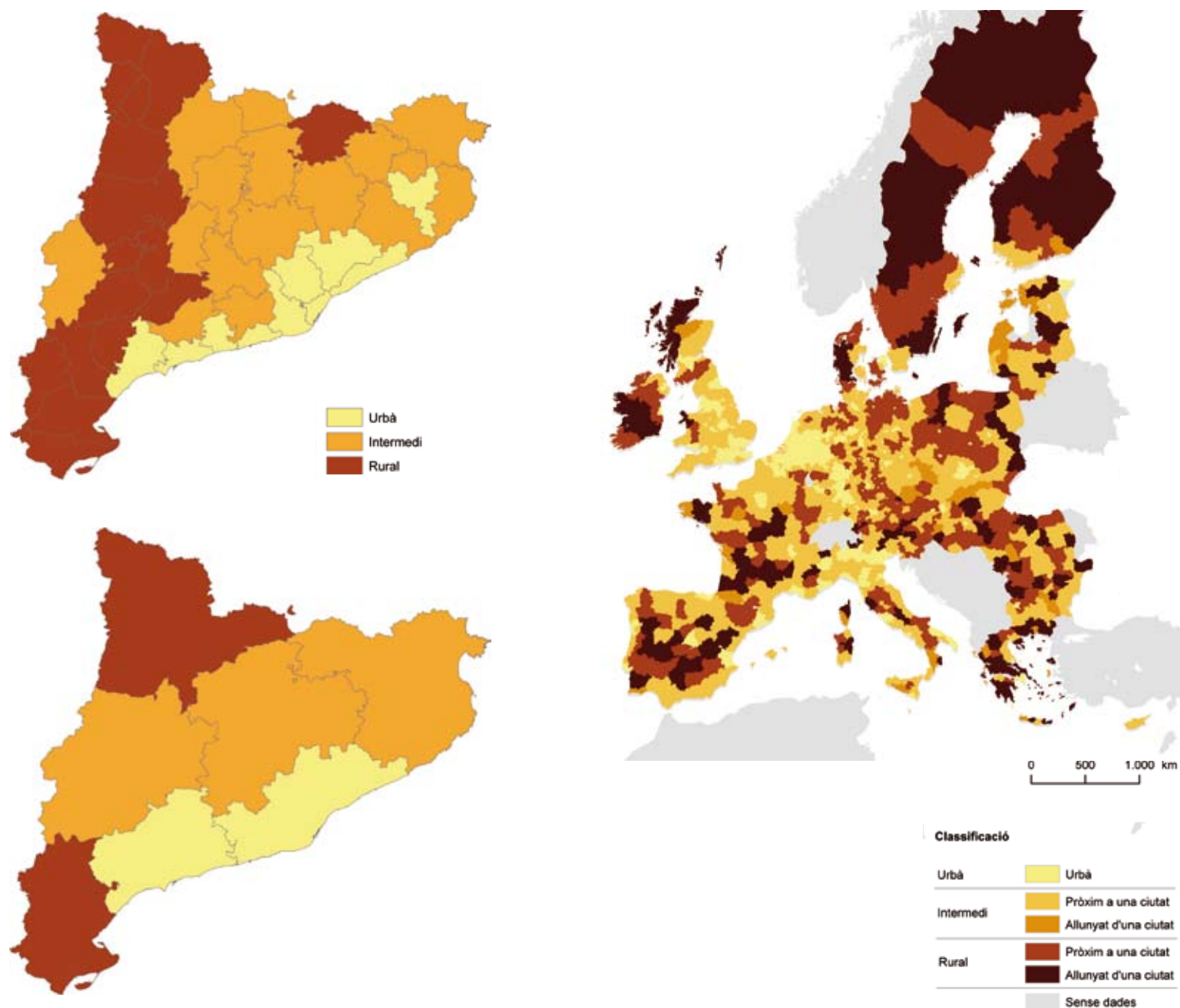
Mapa 1.18. Comarques i municipis susceptibles de beneficiar-se dels programes Leader (Generalitat de Catalunya, 2008).

El programa comunitari Leader ha atret l'interès públic i privat per les àrees rurals més apartades, com ara el petit nucli de Valldarques, a l'Alt Urgell. A través dels grups de dinamització local s'han atribuït subvencions i accions de promoció de l'activitat econòmica privada (Foto: X. Goñi).

La delimitació de qualsevol tipus de classificació rural amb finalitats administratives resulta fàcilment subjecte de crítica. El Departament d'Agricultura tira pel dret i estableix per decret una classificació dels municipis susceptibles de beneficiar-se dels ajuts previstos en el Pla de Desenvolupament Rural 2007-2013, a través de les accions de desenvolupament rural estrella integrades actualment dins del programa Leader. Font: elaboració pròpia, a partir de l'Ordre DAAR 386/2008, de 31 de juliol.

Mapa 1.19, 1.20 i 1.21. La definició d'àrees rurals segons el criteri de densitat de l'OCDE aplicada a les diferents unitats administratives territorials.

Per tal de comparar la incidència diferent de la ruralitat a escala europea o internacional s'han fet diferents exercicis teòrics de delimitació, entre els quals destaca, per la seva difusió, la classificació de ruralitat elaborada per l'OCDE. Després d'una recerca realitzada entre els diferents estats membres, aquesta organització internacional planteja una definició de comunitat rural com aquella comunitat (municipi, s'entén, en la realitat local) que presenta una densitat menor de 150 habitants per quilòmetre quadrat. Com a única excepció, l'OCDE puja aquest llindar fins als 500 habitants en el cas del Japó.

A partir de la identificació de les comunitats rurals, l'OCDE estableix una classificació dels àmbits regionals superiors en tres grups: les regions predominantment rurals, en les quals més del 50% de la població viu en comunitats rurals; les regions intermèdies, en què entre un 15% i un 50% de la població viu en comunitats rurals, i les regions urbanes, en les quals menys d'un 15% de la població viu en comunitats rurals.

L'aplicació a Catalunya de la classificació OCDE que es recull en els mapes adjunts serveix, d'entrada, com a mostra de la variabilitat que presenta la definició de la ruralitat en funció de l'escala territorial d'anàlisi. Naturalment, la definició de la ruralitat adquireix una lògica i un sentit en cadascuna de les escales regionals objecte d'anàlisi, però queda ben palesa l'aleatorietat que deriva del territori afectat segons la unitat d'observació.

A partir del llindar de 150 habitants per quilòmetre quadrat aplicat als municipis, s'observa com la ruralitat canvia en cadascun dels nivells regionals en què funciona administrativament Catalunya. A banda de situar en el mapa europeu la ruralitat catalana, la classificació de la ruralitat per les NUTS-3 (províncies a Espanya) permet veure com les baixes densitats rurals s'estenen més enllà dels límits de Catalunya en espais amb un nivell de ruralitat encara mol més marcat. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Eurostat i l'Idescat.

Foto: Xavier Goñi

2/ La renovació de la població i societats rurals

A l'aire ha quedat la idea que ruralitat és sinònim d'abandonament demogràfic. Certament, el llarg procés d'industrialització ha anat acompanyat del gran creixement de les ciutats, que ha estat alimentat per la població que abandonava el camp, i aquest procés d'abandonament ha afeïxonat les àrees rurals. Indefectiblement, i per molts anys, trobarem en aquestes àrees una població més aviat escassa, amb dificultats de recuperació i envellida, que té dificultats per dinamitzar-se, tant des d'un punt de vista econòmic com social.

Però des de fa uns anys la major part de les àrees rurals del país han deixat enrere la davallada demogràfica. Les ciutats continuen el seu creixement demogràfic, però aquest s'alimenta, fonamentalment, de la immigració de països menys desenvolupats. Així, a Catalunya, com en altres països occidentals, la població de les àrees rurals experimenta una recuperació. Lentament, els indicadors demogràfics es van redreçant i experimenten un rejuveniment que obre, com a mínim, un futur més esperançador per a algunes zones clarament amenaçades de desertificació.

La població real de les àrees rurals i la mobilitat residencial

Fa 50 anys el recompte de la població resident a les àrees rurals no oferia gaires complicacions, per bé que ja presentava algun desajust. La gent naixia i moria sovint en un mateix indret, on es passava la vida treballant, i des d'aquest punt de vista les dades generals de població resultaven força vàlides. També n'hi havia que deixaven el seu poble o masia de naixement per casar-se en algun poble veí o per emigrar definitivament a la ciutat; fet que els censos i padrons de població recollien amb major o menor promptitud i encert. Altres deixaven també temporalment casa seva amb motiu del desplaçament per feines estacionals, per fer el servei militar o, més rarament, per estudis. Els censos i padrons no recollien generalment aquests canvis i la població roman assignada al seu poble o masia d'origen. Des del punt de vista de la comptabilitat municipal de base, les estadístiques oficials diferenciaven entre la població resident de "dret", que comprenia els residents "oficialment" inscrits i la de població resident de "fet", que comprenia els residents "oficials" presents més els anomenats "transeünts", que eren els residents presents inscrits oficialment en un altre municipi.

En els darrers decennis, la mobilitat de la població ha augmentat de manera extraordinària i s'han diversificat les motivacions d'aquesta mobilitat, de manera que l'assignació d'una persona a un lloc de residència determinat ha esdevingut més difícil i imprecisa. A partir de 1996, els censos i padrons prescindeixen de la diferència entre població de fet i de dret i del concepte de transeünt i estableixen, en bona lògica, que la població s'ha d'assignar oficialment al seu "lloc de residència habitual". Però això, que havia de facilitar les estadístiques, no sempre resulta viable a la pràctica, ja sigui perquè s'obtenen avantatges fiscals o bé altres d'un tipus de residència o perquè no es recullen amb promptitud els canvis de residència perquè, senzillament, es fa difícil determinar-ne la que és l'habitual. Existeixen, en definitiva, una diversitat de situacions que faciliten aquests malentesos que acaben afectant les estadístiques demogràfiques:

- Els estudiants que durant l'any escolar viuen en una residència, un apartament, una pensió o un pis d'estudiants o similar.
- Persones i famílies que durant la setmana laboral viuen en un lloc i el cap de setmana, en un altre.

- Persones de les forces armades, de seguretat o similars que viuen en un edifici oficial i que tenen un habitatge propi.

- Persones ingressades durant una temporada més o menys llarga en hospitals, presons o residències de tipus divers i que poden tornar temporalment a la seva casa d'origen.

- Immigrants recents d'una determinada àrea en la qual no se senten encara prou establerts.

- Persones que tenen la intenció de tornar al seu lloc d'origen o de desplaçar-se i consideren el lloc de residència present com a temporal.

- Persones i famílies que mantenen per motius diversos més d'una residència, a la platja, al camp o a la ciutat.

Totes aquestes situacions afavoreixen la inscripció en un lloc determinat de persones que resideixen habitualment en un altre lloc. Per si el coneixement directe de la realitat immediata i les enquestes sociològiques no donen bona prova del fenomen, les preguntes sobre mobilitat obligada introduïdes en els censos i padrons de població de l'any 2001 i anteriors permeten una certa quantificació. De les respostes a les preguntes de mobilitat del cens es dedueixen, per exemple, desplaçaments de més de dues hores per anar a treballar o estudiar que resulten del tot inversemblants. En canvi, hi ha una altra resposta que confirma plenament que molts dels empadronats en un lloc resideixen habitualment en un altre, i és que un nombre significatiu d'enquestats responen positivament a la pregunta de si tenen una segona residència des de la qual es desplacen a treballar o estudiar. En conjunt, un 10,4% de la població estudiant de Catalunya es trobava en aquesta darrera situació, mentre que en la població treballadora el percentatge baixava al 2,5% del total de la població ocupada (any 2001).

Si la proporció d'empadronats en un lloc que no és la seva residència habitual pot semblar en un conjunt reduïda, aquesta creix de manera significativa a les comarques interiors de Catalunya, on s'arriba a valors superiors al 60% en el cas de la població estudiant i pròxims al 20% en el cas de la població ocupada. A partir d'aquestes xifres, es pot dir que els anomenats "residents absents de llarga durada" es converteixen, al cap i a la fi, en un indicador més de ruralitat i, alhora, un dels més fiables i contundents per les circumstàncies sociològiques que expliquen aquesta realitat:

- D'una banda, en el cas dels estudiants es tracta dels universitaris que han deixat els seus pobles i masies per anar a estudiar a Barcelona o a altres capitals regionals.

- De l'altra, els ocupats que resideixen habitualment fora de la comarca rural on estan empadronats corresponen, sobretot, als d'edats més joves, entre els 20 i els 40 anys, i presenten també, com a fets destacables, un nivell de formació força elevat i l'ocupació en activitats relacionades amb un lloc de treball força qualificat.

Entre aquests fenòmens s'hi podria trobar una relació, i és que els mateixos estudiants que han marxat de les àrees rurals per fer els estudis superiors continuaran la seva vida laboral fora d'aquestes àrees, malgrat que conservin la seva residència oficial al poble o a la masia d'origen. En definitiva, ens remetriem a una de les característiques

més determinants de les àrees menys poblades del país, que és l'emigració continuada de la població més jove i més formada, que es tradueix en l'empobriment demogràfic i social d'aquestes àrees.

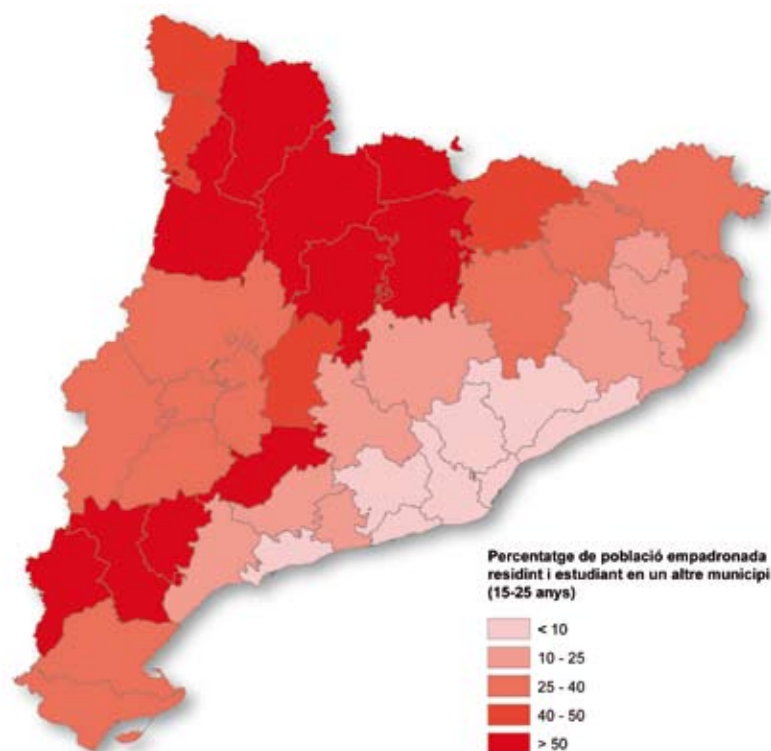
Tot plegat, i tal com posen en relleu Marc Ajenjo i Albert Sabater (2006) en l'estudi del fenomen, les dades demogràfiques oficials referides a les àrees rurals que s'analitzen en aquest capítol i en altres mereixen algunes matisacions:

- Primer, que la població total resident a les comarques interiors és inferior a la que diuen els censos i padrons oficials en una proporció que augmenta a mesura que es tracta de comarques i municipis demogràficament més petits i allunyats.
- En segon lloc, que la disminució del contingent demogràfic real afecta especialment determinats col·lectius, de manera que les valoracions que es fan a partir de les dades oficials sobre la joventut, la formació, l'activitat i, fins i tot, les característiques de les llars i l'ocupació dels habitatges mereixen una correcció en el sentit de menys joves, menys nivell de formació, menys activitats qualificades, habitatges menys ocupats i, amb implicacions menys negatives, llars una mica més nombroses.
- En tercer lloc, i malgrat que manquin les informacions sobre aquest tema, cal pensar que el desajust de les estadístiques oficials no és nou, de manera que no afectaria gaire l'evolució històrica que manifesten les variables demogràfiques. L'augment de la mobilitat facilita, en principi, que creixi, però tampoc hi ha dades concretes sobre la diferent incidència històrica dels "residents absents de llarga durada" per avaluar-ne l'efecte estadístic.

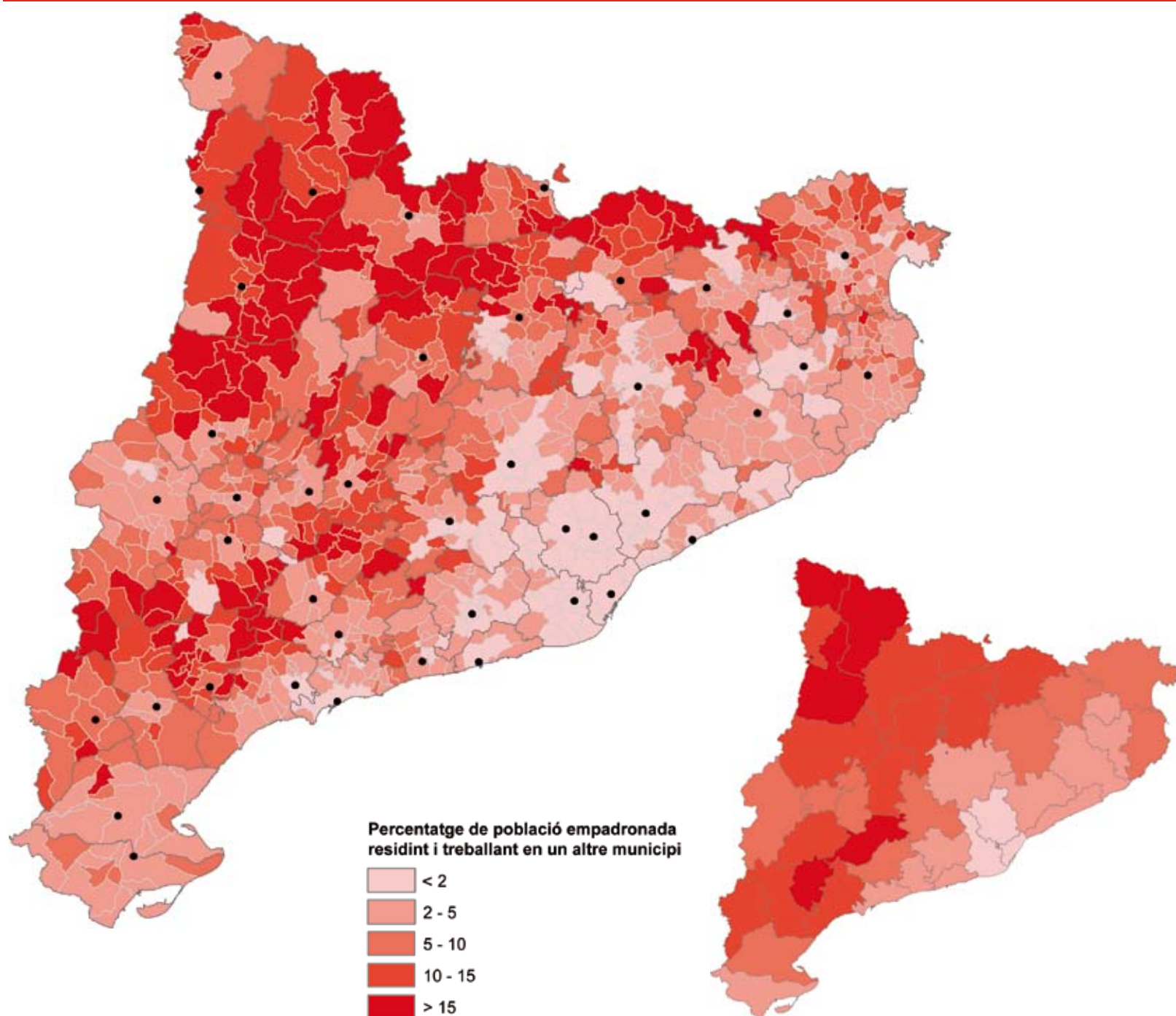
La mobilitat i les formes de vida de la població fan difícil d'identificar el lloc de residència; no solament els barcelonins s'empadronen en pobles allunyats, sinó que hi ha noves implantacions que esperonen els dubtes de l'assignació residencial com pot ser la promoció immobiliària unida al camp de golf d'Aravell (Alt Urgell), molt utilitzat pels andorrans. (Foto: M. Guerrero).

Mapa 2.1 Població empadronada que de fet resideix en un altre municipi on estudia, 2001.

És del tot natural que els joves del camp hagin d'anar a viure a ciutat per continuar els estudis de grau superior o especialitzats, i també és habitual que molts d'aquests joves continuïn empadronats al domicili familiar. Les estadístiques del cens de població de 2001, les més recents sobre la matèria, ens orienten sobre el pes d'aquest fenomen, que adquireix una força molt important també a les comarques interiors. En aquest cas, els "residents absents de llarga durada" adquireixen les proporcions més elevades a les comarques més allunyades de les capitals regionals amb una bona oferta universitària, on es donen les proporcions més baixes d'estudiants que visquin en un municipi diferent del d'empadronament. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'INE.

Mapa 2.2 i 2.3. Població empadronada que de fet resideix en un altre municipi on treballa, municipis i comarques, 2001.

En el cens de població de 2001 apareixia una pregunta sobre la relació entre el lloc de treball i el de residència que permet deduir que una part de la població resideix habitualment en un municipi diferent del de l'empadronament. Aquesta part de població representa un percentatge ben destacable a les comarques interiors i, de manera especial, a les més aïllades; dins d'aquestes comarques, és també als municipis menys poblats i més aïllats on les proporcions són superiors. Aquests rurals "residents absents de llarga durada" coincideixen amb residents de cap de setmana i vacances que viuen habitualment a ciutat i, en particular, a la regió metropolitana. Els percentatges dels mapes fan referència només a la població ocupada, mentre que el fenomen s'estén a altres situacions professionals sense comptabilitzar, excepte els estudiants. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'INE.

El redreçament de la població rural en els darrers anys

Com és norma general en els països occidentals, en els darrers dècennis les ciutats i els entorns metropolitans han anat concentrant la major part de la població i, en canvi, les àrees de característiques rurals s'han anat despoblant. L'escletxa que separava aquestes àrees es va aprofundir en els quinze anys de gran desenvolupament econòmic que van de 1960 a 1975, en els quals s'amplifica el despoblament rural fins al punt de la quasi desertificació d'algunes àrees dels Pirineus i es consolida la concentració metropolitana de Barcelona. Aquestes tendències eren encara ben perceptibles en el quinquenni 1975-1981 a Catalunya, però a partir d'aleshores s'han anat produint uns canvis que han alterat progressivament els patrons establerts:

- A partir de 1981 va començar a davallar la població de les ciutats més grans de manera generalitzada. És un fenomen que es concentra inicialment als municipis del Barcelonès, que es considera aleshores que tenen exhaurides les possibilitats de creixement i expulsen una part dels seus habitants cap a les corones metropolitanes més exteriors. La davallada o, millor, un relatiu estancament demogràfic s'estendran també cap a les altres ciutats més grans del territori, en un context demogràfic general d'estancament.
- També a partir de 1981, les àrees rurals que havien estat perdent població estronquen la seva davallada demogràfica i passaran progressivament a guanyar població. La recuperació demogràfica que havia començat a apuntar en alguns petits municipis turístics es va estenent i es generalitza en els anys 1990 a la

majoria d'àrees rurals, per bé que encara actualment no arribarà a tots els racons del territori.

- Ja arribant al canvi de mil·lenni apareix un fet nou: la represa d'un creixement demogràfic quasi equiparable al del gran salt demogràfic dels anys 1960. Si en aquells anys va ser la immigració procedent del sud d'Espanya la que va nodrir el gran creixement, en aquests darrers anys ha estat, com es veurà, la immigració procedent de països allunyats amb un nivell inferior de desenvolupament. Aquesta immigració torna a portar el creixement a les ciutats més grans, que aposten decididament per la densificació, però, al mateix temps, el creixement no s'hi atura i s'escampa per tot el territori, fins i tot les àrees més allunyades anteriorment víctimes del despoblament.

- La crisi econòmica oberta el 2008 deixa planar, finalment, un cert dubte sobre la continuïtat dels processos anteriors. Possiblement s'assuaujarà el flux d'immigrants, però continuaran arribant i, presumiblement, s'escamparan per les àrees rurals i, en definitiva, per un territori que esdevé cada vegada més proper i urbà.

Dins del context cronològic general, el creixement demogràfic que presenten els municipis i les comarques en els darrers anys posa sobre la taula un procés de difusió generalitzada de l'activitat econòmica pel territori. Aquest procés de difusió es correspon, en certa manera, amb un procés de difusió de l'economia i els comportaments urbans que s'anirà descobrint a través de diferents indicadors econòmics i socials: generalització de l'ocupació terciària, generalització de pautes socials urbanes, activitat i socialització a escala supramunicipal...

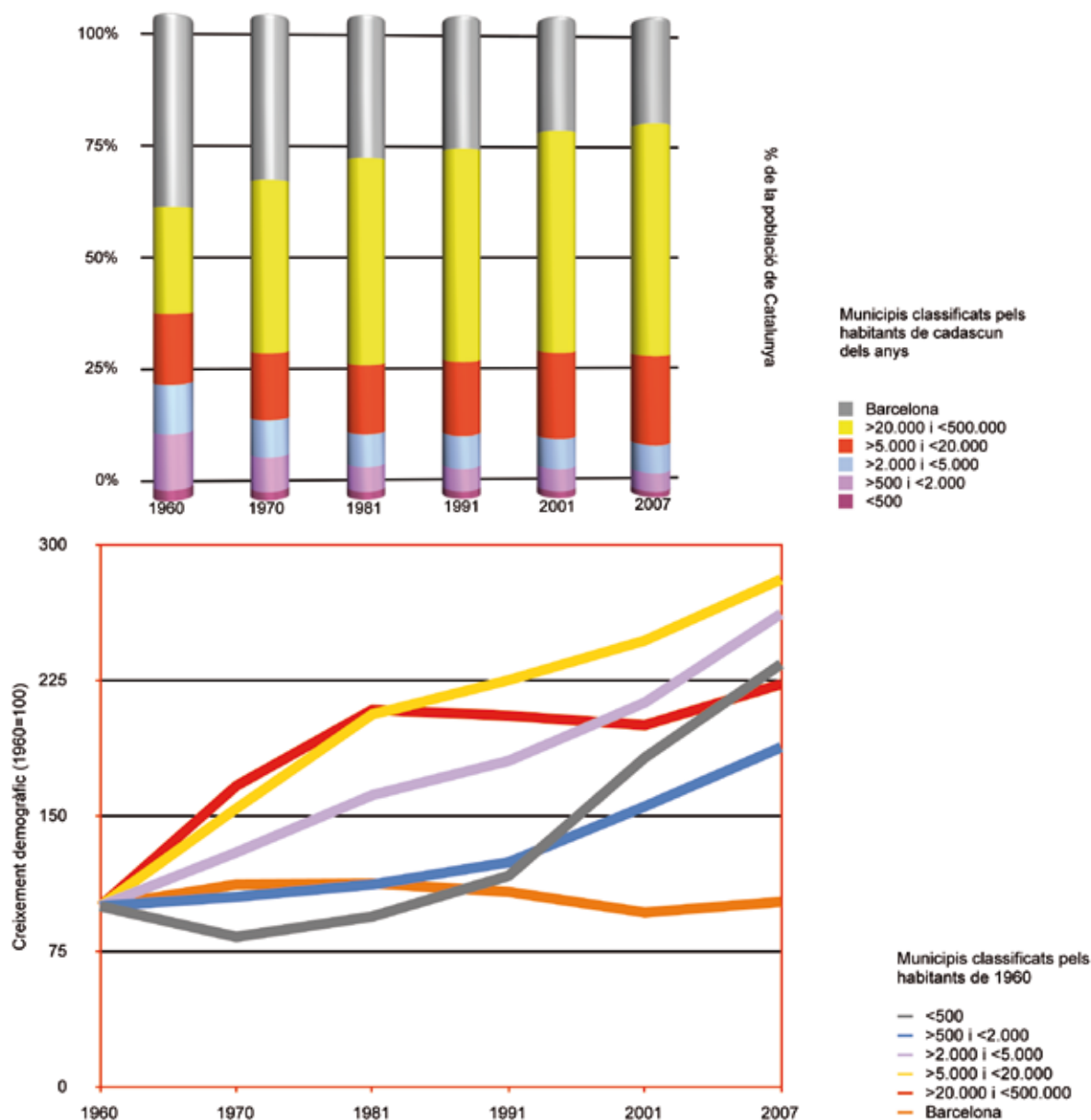
La pèrdua de població històrica de les àrees rurals té el punt i final en l'abandó d'alguns nuclis de població, algun d'ells no gaire llunyà de la costa; despoblat de la Mussara al Baix Camp. (Foto: I. Aldomà)

Quadre 2.1 Evolució de la població per grans àmbits territorials, 1960-2007

	1960	1981	2001	2007	Taxa de creixement acumulativa anual		
					1960-1981	1981-2001	2001-2007
Àmbit metropolità	2.566.733	4.238.876	4.390.413	4.856.579	2,42	0,18	2,33
Comarques gironines	341.890	456.888	567.552	691.882	1,39	1,09	6,36
Camp de Tarragona	213.007	358.809	453.289	575.333	2,51	1,18	7,72
Terres de l'Ebre	149.672	154.241	158.797	182.462	0,14	0,15	2,69
Àmbit de Ponent	253.721	289.799	300.686	340.827	0,64	0,18	2,70
Comarques centrals	324.764	396.399	426.561	489.519	0,95	0,37	3,56
Alt Pirineu i Aran	75.992	61.402	64.067	73.906	-1,01	0,21	3,53
Total Catalunya	3.925.779	5.956.414	6.361.365	7.210.508	2,01	0,33	3,17

Els ritmes de creixement demogràfic anual en el darrer decenni superen els de les èpoques de gran creixement demogràfic dels anys 1960 i es reparteixen per tots els grans àmbits territorials. Les comarques gironines i del Camp de Tarragona són les de major creixement. Font: base de dades de l'Idescat.

Gràfic 2.1 i 2.2. Evolució demogràfica segons la grandària dels municipis, 1960-2007.

El creixement municipal mostra una gran relació amb la magnitud demogràfica del municipi. A través del temps, la població resident en ciutats no deixa d'augmentar i va guanyant pes específic, fins al punt que actualment només un 5% de la població catalana resideix en municipis de menys de 2.000 habitants, i també perden pes específic els municipis d'entre 2.000 i 5.000 habitants. En xifres absolutes, però, l'evolució dels municipis petits no és tan negativa, sobretot en els darrers quaranta anys, i més si s'analitza el creixement demogràfic dels municipis segons la seva grandària l'any 1960. En els darrers decennis, els municipis de menys de 2.000 habitants mostren una línia de creixement constant, mentre que els municipis més petits s'estanquen o decreixen en els primers quinquennis per reprendre, a partir de 1991, un creixement constant. Per sota dels 2.000 habitants, però, com més petit és el municipi, menys dinàmica és la seva demografia. No cal perdre de vista, amb tot, que hi ha variacions importants segons els diferents àmbits territorials. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

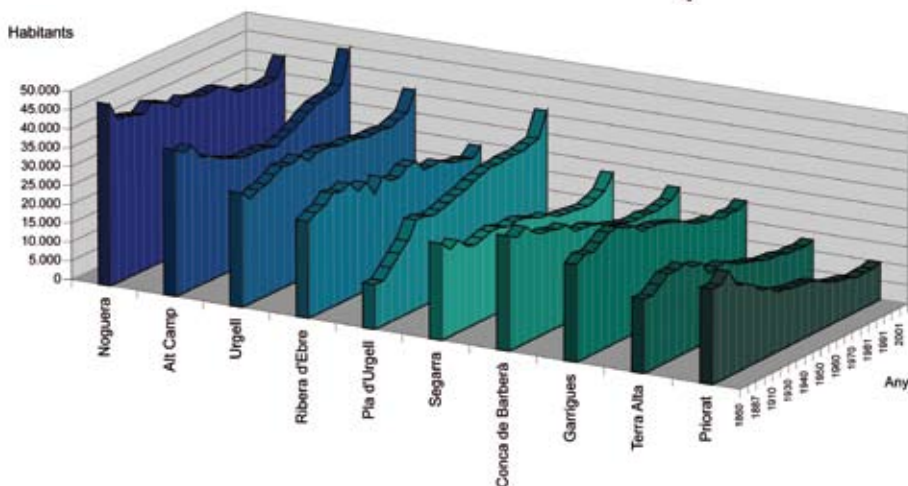
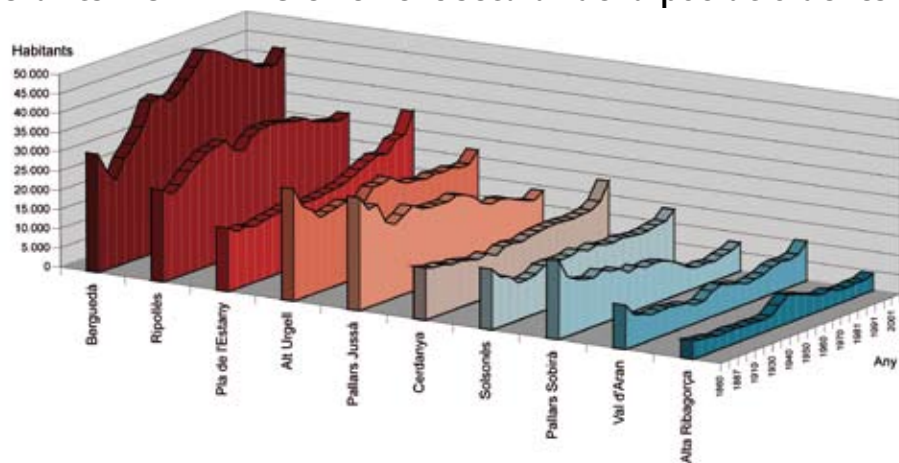
Només alguns pobles interiors particularment allunyats de les grans vies de comunicació continuen perdent població en els darrers anys; Ulldemolins al Priorat. (Foto: I. Aldomà).

Quadre 2.2.
Les pèrdues demogràfiques comarcals en els darrers 150 anys, població 2007 i moment de màxim poblacional.

Comarca	Població en el màxim poblacional		Població 2007	Evolució (màxim poblacional = 100)
	Any	Habitants		
Barcelonès	1981	2.511.592	2.212.658	88,1
Conca de Barberà	1887	30.106	20.714	68,8
Priorat	1887	27.958	9.785	35,0
Ribera d'Ebre	1920	30.349	23.319	76,8
Terra Alta	1920	23.365	12.719	54,4
Ripollès	1960	34.468	26.576	77,1
Berguedà	1960	47.953	40.479	84,4
Solsonès	1857	16.670	13.401	80,4
Garrigues	1920	32.062	19.979	62,3
Noguera	1920	50.727	38.596	76,1
Segarra	1857	25.418	21.703	85,4
Urgell	1936	38.472	35.015	91,0
Alt Urgell	1960	28.578	21.566	75,5
Pallars Jussà	1860	29.265	13.467	46,0
Pallars Sobirà	1860	20.430	7.191	35,2
Alta Ribagorça	1960	6.512	4.123	63,3
Val d'Aran	1860	11.272	9.815	87,1

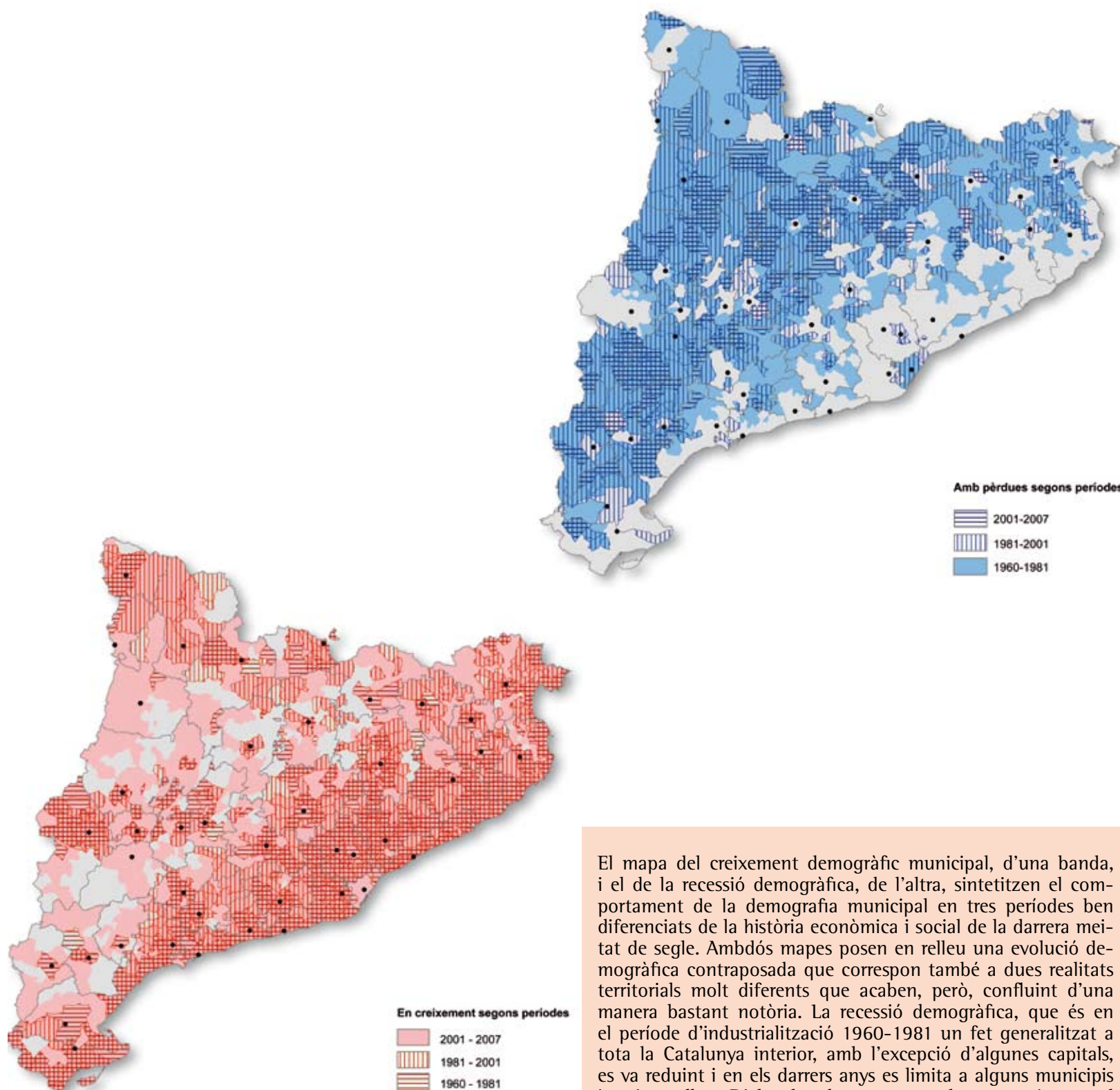
Tot i la recuperació demogràfica dels darrers anys, la majoria de comarques interiors tenen avui dia un contingent demogràfic encara bastant inferior al del moment de màxim demogràfic, que se situa generalment cap a 1860 o 1920. Comarques de signe més industrial presenten aquest màxim demogràfic l'any 1960, i és el Barcelonès el que representa el cas singular de l'àrea metropolitana central que no es recupera del buidat que arribarà l'any 1981. Cal destacar també el cas de la Cerdanya, comarca que en els darrers anys s'ha recuperat del despoblament que havia seguit des de 1857, una evolució semblant a la seguida per motius diferents per una altra comarca, l'Alt Camp. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades de censos i padrons de població.

Gràfics 2.3. i 2.4. Creixement secular de la població de les comarques rurals, 1860-2008.

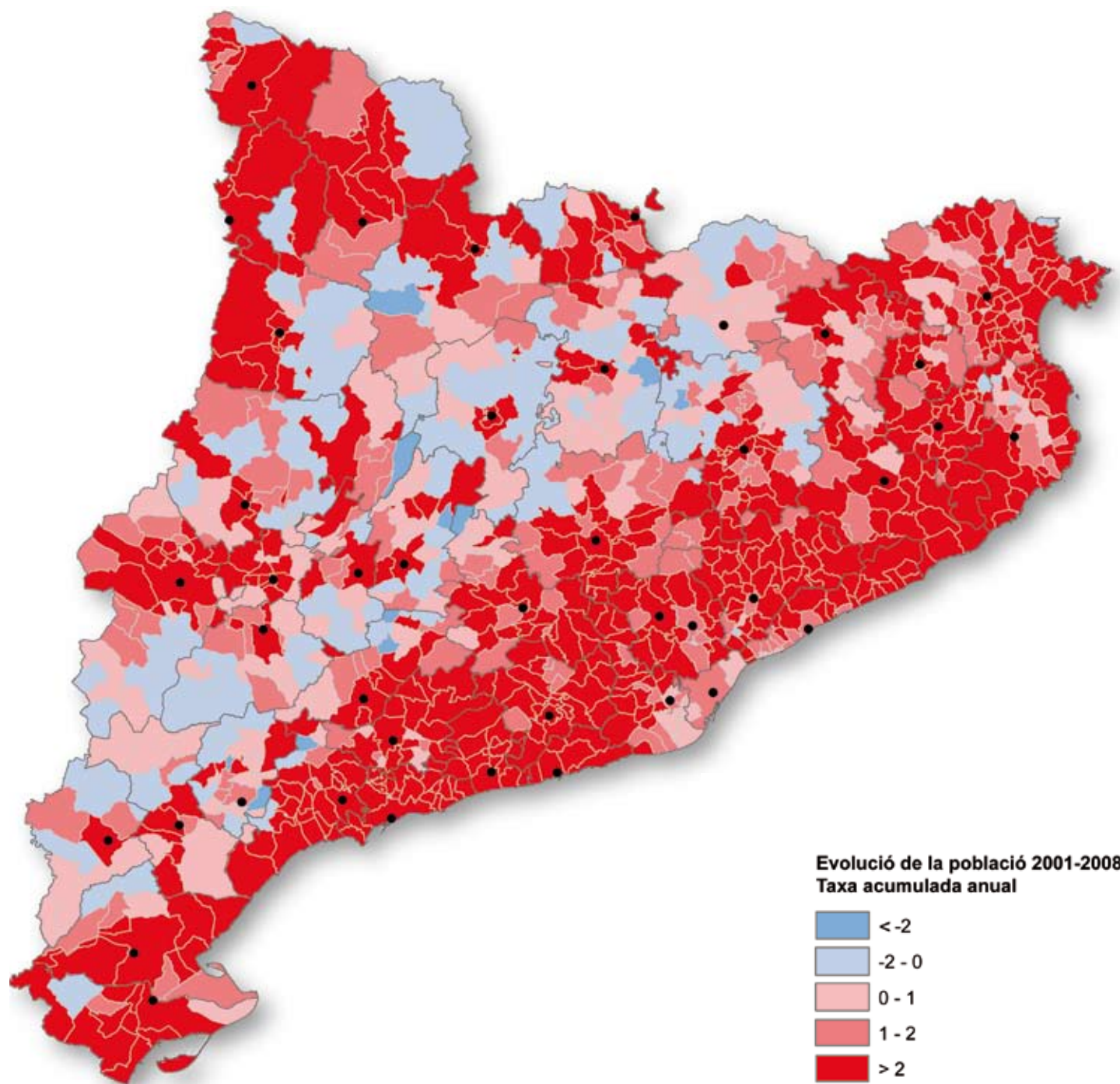
La comparació de l'evolució històrica de la població comarcal posa en evidència els forts contrastos territorials. Als Pirineus, al Pallars Sobirà i al Pallars Jussà, es mostra una decadència demogràfica continuada, mentre que la Val d'Aran, i sobretot la Cerdanya, mostren una tendència més positiva, amb alguns períodes de decadència. El Berguedà i el Ripollès presenten una recessió marcada en els darrers decennis, tot i que a finals del segle XIX i la primera part del segle XX havien tingut un creixement prou més positiu. A l'Alt Urgell i a l'Alta Ribagorça, el perfil és més aviat d'estancament, amb períodes d'alts i baixos. Les Garrigues, la Terra Alta i el Priorat són les comarques meridionals amb una tendència secular més marcadament recessiva. En una situació inversa es troba el Pla d'Urgell, amb un creixement secular important. Entremig, la resta de comarques meridionals, que presenten un perfil més aviat d'estancament. De manera general, el darrer decenni veu una recuperació de la demografia de les comarques rurals, recuperació que a les comarques més turístiques de muntanya i a les comarques més industrials meridionals havia començat amb anterioritat. Font: base de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat).

Mapa 2.4 i 2.5. El creixement i la recessió demogràfica municipal en els darrers cinquanta anys. Municipis que guanyen població i municipis que en perden, per períodes, 1960-2007.

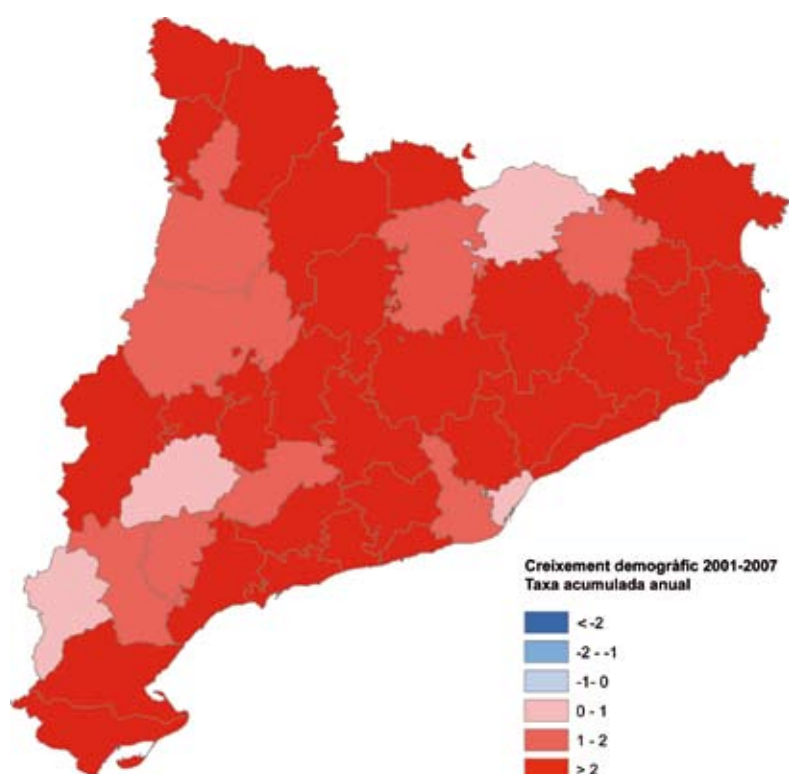
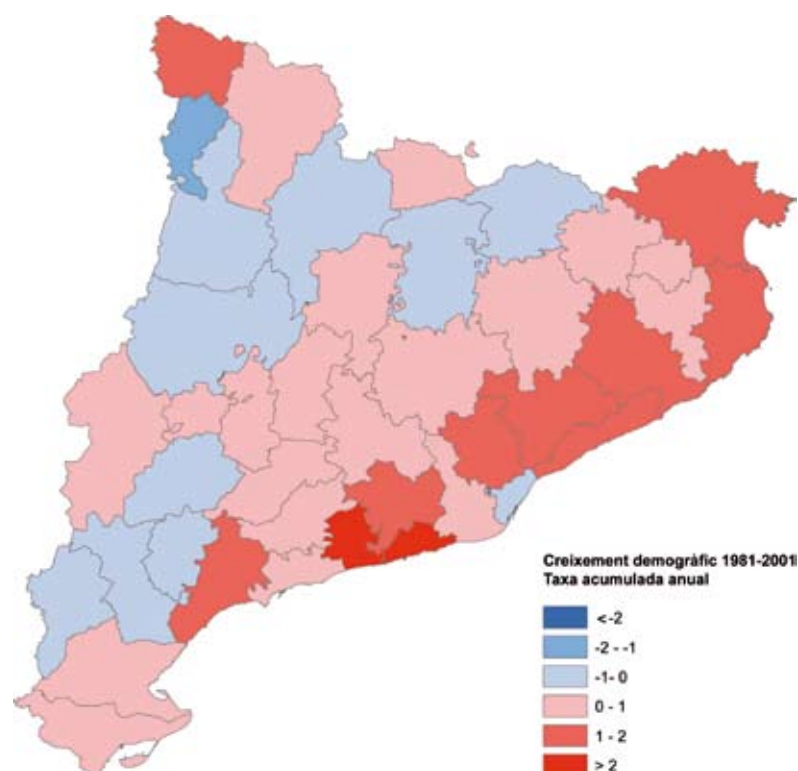
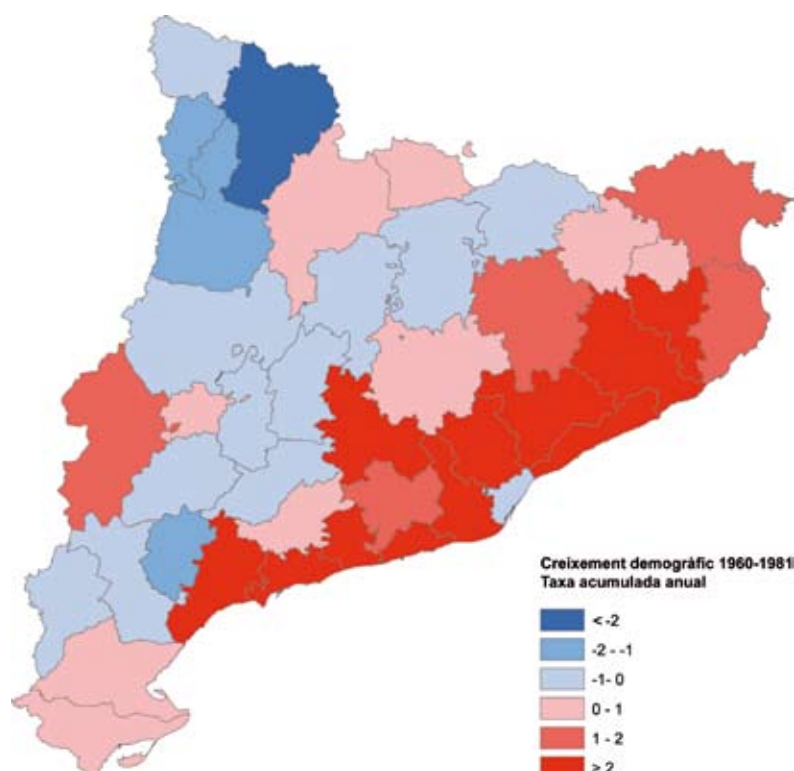
El mapa del creixement demogràfic municipal, d'una banda, i el de la recessió demogràfica, de l'altra, sintetitzen el comportament de la demografia municipal en tres períodes ben diferenciats de la història econòmica i social de la darrera meitat de segle. Ambdós mapes posen en relleu una evolució demogràfica contraposada que correspon també a dues realitats territorials molt diferents que acaben, però, confluint d'una manera bastant notòria. La recessió demogràfica, que és en el període d'industrialització 1960-1981 un fet generalitzat a tota la Catalunya interior, amb l'excepció d'algunes capitals, es va reduint i en els darrers anys es limita a alguns municipis interiors aïllats. D'altra banda, augmenta de manera inversa el nombre de municipis amb un creixement demogràfic positiu, que en el període inicial 1960-1981 es reduïa a la costa, l'àmbit metropolità pròxim a Barcelona i les capitals interiors. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.6. La dinàmica demogràfica municipal en el període 2001-2008, taxa acumulada anual.

Tal com mostren els mapes precedents, la recessió demogràfica s'ha anat retraient cap als municipis interiors, i avui és un fet que es restringeix als municipis interiors més petits i aïllats situats sobre la diagonal que va del Ripollès a la Terra Alta. En general, es tracta de municipis situats a les perifèries comarcals i allunyats dels centres comarcals que experimenten unes dinàmiques de creixement remarcablement positives. Aquesta persistència del despoblament no es pot deixar córrer i convida a la reflexió, però en l'evolució dels darrers anys destaquen, tanmateix, els creixements positius, especialment remarcables en zones que havien patit anteriorment una forta recessió, com les comarques pirinenques. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.7, 2.8 i 2.9. El creixement demogràfic de les comarques de Catalunya en els períodes de 1961 a 1981, 1981 a 2001 i 2001 a 2007.

Els mapes de creixement demogràfic municipal i comarcal posen en relleu clarament la concentració del creixement sobre la costa, des del Baix Camp fins a l'Empordà, i l'entorn metropolità de Barcelona, a més de les capitals interiors, on únicament la ciutat de Lleida és prou gran demogràficament per determinar una dinàmica comarcal positiva, en aquest cas la comarca del Segrià. Entre els tres períodes analitzats, que correspon a tres moments amb una dinàmica econòmica molt diferenciada, es descobreix també a escala comarcal una difusió del creixement demogràfic des de Barcelona i la costa cap a les comarques limítrofs interiors. En el període 1981-2001, el creixement demogràfic guanya, per la seva part, algunes comarques interiors més allunyades que fan el pas cap a l'economia turística i de serveis. D'altra banda, en els darrers anys el creixement demogràfic es difon per totes les comarques sense excepcions, amb un dinamisme especial a l'entorn de Girona i el Camp de Tarragona. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Testimonis del declivi històric. Els pobles i les masies abandonades

El despoblament rural passat ha tingut un corol·lari fins a cert punt lògic, la desaparició definitiva de la població d'alguns nuclis i masies. Aquest no és un fenomen nou a nivell històric, però mai havia tingut el relleu assolit en els darrers decennis, almenys en unes circumstàncies tan pacífiques i amb el nivell d'espontaneïtat que es produeix. Enfront del creixement demogràfic espectacular de Catalunya en els moments de forta industrialització dels anys 1960 i 1970, molts habitants van abandonar el camp per la ciutat i petites poblacions i masies es van quedar sense cap poblador permanent. En els darrers vint-i-cinc anys aquest despoblament s'ha aturat, però la recuperació de la població precedent ja és més problemàtica, sinó impossible: és el llegat del creixement urbanoindustrial del país.

En el període 1950-1981, que marca la gran redistribució demogràfica entre camp i ciutat, els nuclis petits, de menys de 500 habitants, són els que menys disminueixen i perden més població com més petit és el nucli. Als Pirineus, àrea per excel·lència de petits pobles, les entitats de població que l'any 1950 tenien entre 200 i 500 habitants van perdre, per exemple, la tercera part de la població; les que en tenien entre 50 i 200 en van perdre, generalment, les dues terceres parts, mentre que les que en tenien menys de 50 es van quedar a la cinquena part de l'efectiu inicial. Seguint aquest procés, arriba un moment que la continuïtat de la comunitat rural o poble és la que es veu amenaçada, i alguns pobles acaben sense residents permanents.

Una primera observació sobre el conjunt de Catalunya a partir dels Nomenclàtors de població i treballs múltiples revelava l'existència de 138 nuclis de població abandonats o no habitats de manera permanent entre 1950 i 1981. D'aquests nuclis, 97 es repartien entre les comarques pirinenques occidentals, la Cerdanya, el Solsonès, l'Alt Urgell, el Pallars Sobirà, el Pallars Jussà i la Val d'Aran. A més a més, en el mateix període es van comptabilitzar 222 nuclis habitats de manera permanent per menys de quatre famílies en el conjunt de Catalunya, 142 dels quals se situaven a les sis comarques del Pirineu oriental. La diferència entre aquests petits nuclis i una masia esdevé pràcticament nul·la, a part de la major sensació d'abandó que mostren els nuclis gairebé deserts.

Sociòlegs com Henri Mendras ja van apuntar que un mínim de 50 habitants era el gruix indispensable perquè es produís una certa diversitat social i una complexitat de relacions que justifiquen uns lligams comunitaris. El fet que a partir dels 50 habitants les comunitats pirinenques experimentessin una davallada espectacular donaria suport a la hipòtesi anterior; i diferents casos ho han demostrat, com que la pèrdua del sentit comunitari accentua la descomposició social i la recessió. D'altra banda, sembla com si la presència de centres comarcals més grans, que destaca a les comarques del Pallars Jussà, l'Alt Urgell, la Noguera o la Segarra, podria tenir també una relació amb l'abandó més accentuat que hi experimenten els seus petits nuclis. L'abandonament dels petits nuclis —i es tracta d'abandonament com a residència permanent— és un fet crític, però no comporta de manera taxativa deixar el poble i les terres del seu entorn. L'ocupació actual dels nuclis que han deixat d'estar habitats de manera permanent tampoc és gaire diferent de la dels nuclis veïns que continuen habitats. Generalment, es mantenen els "aprofitaments silvopastorals, de manera que es conserven moltes infraestructures i hi ha una certa presència humana". "L'aprofitament agrícola de les terres dels encontorns es manté també amb relativa freqüència"; alguns antics

habitants que s'han traslladat a viure a un centre veí més important continuen conreant les terres o mantenen, fins i tot, alguna granja. Alguns habitatges "poden continuar ocupats temporalment". La segona residència contribueix de manera decisiva a impedir el deteriorament d'aquests pobles. Rarament es troben alguns nuclis abandonats que no mantinguin alguna de les tres ocupacions anteriors; si no és així, aquests pobles es veuen sotmesos a un procés de deteriorament que pot portar a l'enrunament en pocs anys, llevat que arribin neorurals i reocupin i restaurin el lloc, però aleshores el poble deixa de ser abandonat.

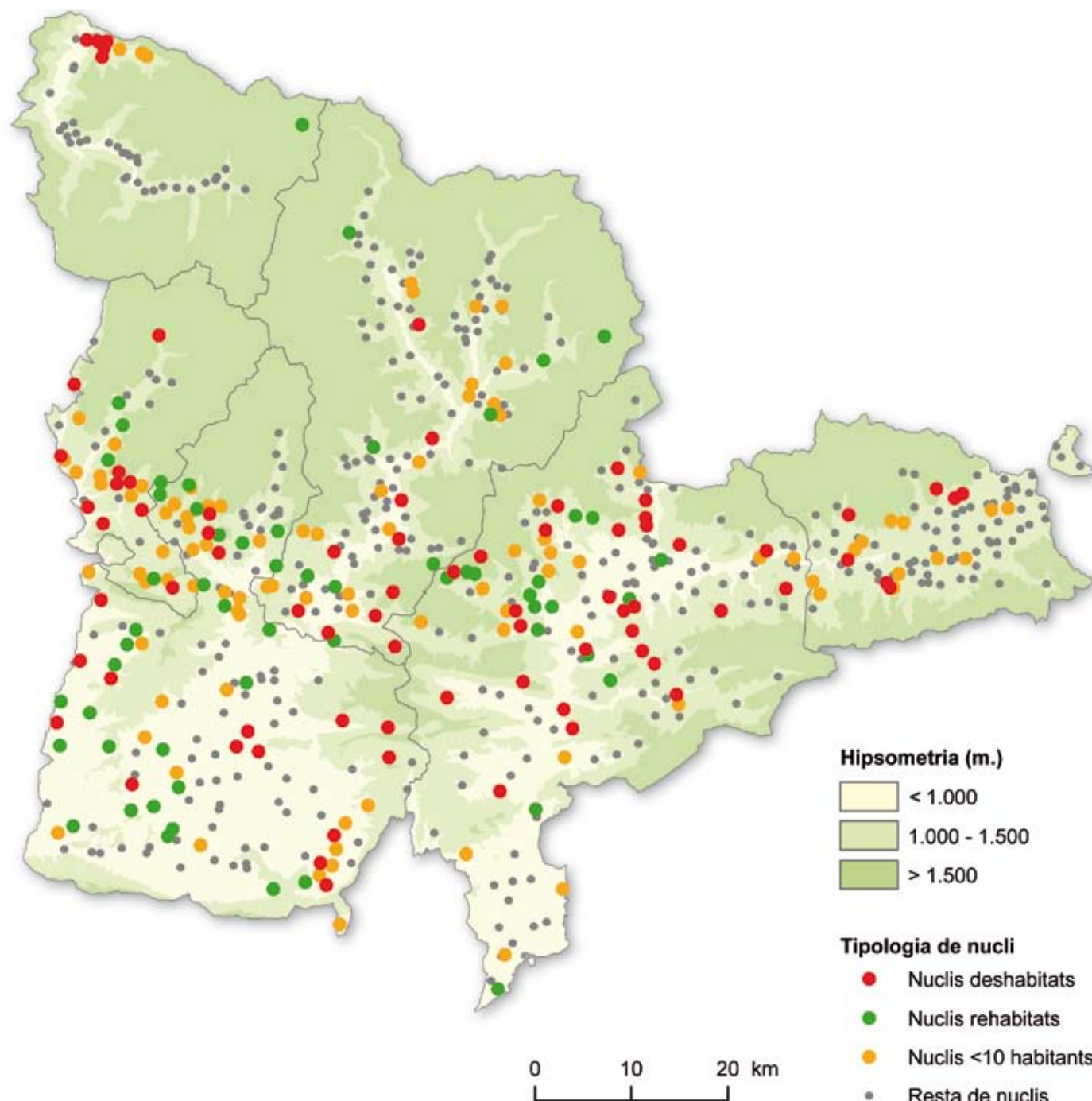

L'abandonament demogràfic acaba afectant l'aprofitament de tot el territori. Poble abandonat de Rúbies (Noguera), amb els conreus abandonats, les cases enrunades, l'església que resisteix i només un aprofitament pastoral ocasional. (Foto: E.Trepat)

Els Prepirineus constitueixen l'àrea que ha patit una major recessió demogràfica i on es troben la majoria dels petits nuclis abandonats o en procés d'abandonament, com és el cas del petit nucli de Peralba (Noguera) als peus del Montsec. (Foto: E. Trepat).

Mapa 2.10. Nuclis abandonats o en perill d'abandonament als Pirineus occidentals.

Les dades recollides provenen del Nomenclàtor de població, que més aviat sobreestima la població dels petits nuclis de població. En realitat, els residents permanents de molts d'aquests petits "nuclis" serien menys, i en alguns casos simplement no existeixen. El fenomen dels nuclis deshabitats és un fet típicament prepirinenc i occidental, i més si es té en compte, per exemple, que els nuclis despoblats de la Noguera se situen en una àrea pròpiament prepirinenca. La major part dels nuclis abandonats o en risc de ser-ho se situen a les comarques del Pallars Jussà i de l'Alt Urgell, que és on la reducció de la població dels petits nuclis ha estat més important. Font: ALDOMÀ, I. (1999); LÓPEZ PALOMEQUE, F. et al. (1996), INE, i Nomenclàtors de població.

El rejuveniment que ve de la immigració

La immigració exterior dels darrers deu anys s'ha convertit en la gran reactivadora demogràfica de les àrees rurals. Però no es pot oblidar que anteriorment, i també en els darrers anys, continua vigent un flux d'immigració del mateix país, fonamentalment la de població que deixa les grans ciutats pel camp, que és la que justifica la recuperació demogràfica inicial de les àrees rurals en els anys 1980 i 1990. Perquè, malgrat que continua havent-hi emigració del camp cap a la ciutat, el moviment invers esdevé superior en els anys 1990 i els saldos migratoris positius es converteixen en la font de creixement demogràfic rural.

Al cap i a la fi, només uns saldos migratoris positius i consistents poden fer possible el creixement demogràfic de les àrees rurals, perquè tota sola, la població d'aquestes àrees tendeix naturalment a reduir-se des de fa uns decennis. Les raons d'aquest decreixement no tenen secret: el nombre de morts supera llargament el de naixements, i les causes que hi ha darrere d'aquest desajust són també ben conegudes i ben difícils, al mateix temps, de redreçar:

- La població major d'edat ha anat en augment a les àrees rurals, tant en xifres absolutes com, sobretot, relatives, i això es deu, en bona part, a un fet que no és específic de les àrees rurals, que la població viu en general més anys i, en conseqüència, la mortalitat ha tendit a fer-se amb el temps elevada.
- D'altra banda, l'emigració històrica, particularment la dels anys 1960 i 1970, ha privat les àrees rurals dels elements més joves i, a més a més, s'ha imposat de manera general la disminució del nombre de fills dels matrimonis; en conseqüència, el nombre de naixements s'ha reduït substancialment, i aquest sí que és un fet específic de les àrees rurals. No és estrany, tot plegat, que s'hagin generalitzat uns saldos de creixement natural de la població negatius a les àrees rurals. Aquests saldos negatius van començar a aparèixer durant els anys 1970 a les comarques més endarrerides dels Pirineus i de la Catalunya interior i, posteriorment, s'han escampat arreu i s'han aprofundit; només hi escapen alguns municipis més urbans. A més a més, caldrien canvis molt radicals perquè aquest tendència al decreixement es capgirés a curt o mitjà termini; les variables demogràfiques tenen una gran inèrcia, i no és gens fàcil que això passi.
- D'entrada, el fort envelliment de la població a les àrees rurals s'ha de mantenir durant uns quants anys. Més de la quarta part dels habitants dels municipis i comarques rurals acostumen a superar els 65 anys, i les piràmides d'edat d'aquestes àrees mostren uns grups de població vella o adulta ja gran particularment nodrits. És lògic que la mortalitat d'aquesta població continuï marcant la demografia d'aquestes àrees en els pròxims anys.
- D'altra banda, la recuperació de la natalitat es fa molt complicada, perquè les taxes de fertilitat són molt baixes i queden lluny de la mitjana de 2,1 fills nascuts vius per dona en edat fèrtil que són necessaris perquè simplement es mantingui la població. Fins on deixen entendre les referències existents, el grau de fertilitat no ha estat en el passat un fet diferenciador de les àrees rurals i en l'actualitat les diferències territorials tenen més aviat a veure amb la major o menor presència de parelles immigrades.
- L'arribada massiva d'immigrants de països allunyats porta aparellat un fet nou, la recuperació general de la natalitat en els darrers anys. Els nous immigrants signifiquen noves parelles reproductores i una població amb una fertilitat superior a l'autòctona, de manera que no seria pas rebutjar que a mitjà termini els naixements igualin les morts en algunes àrees rurals més dinàmiques.

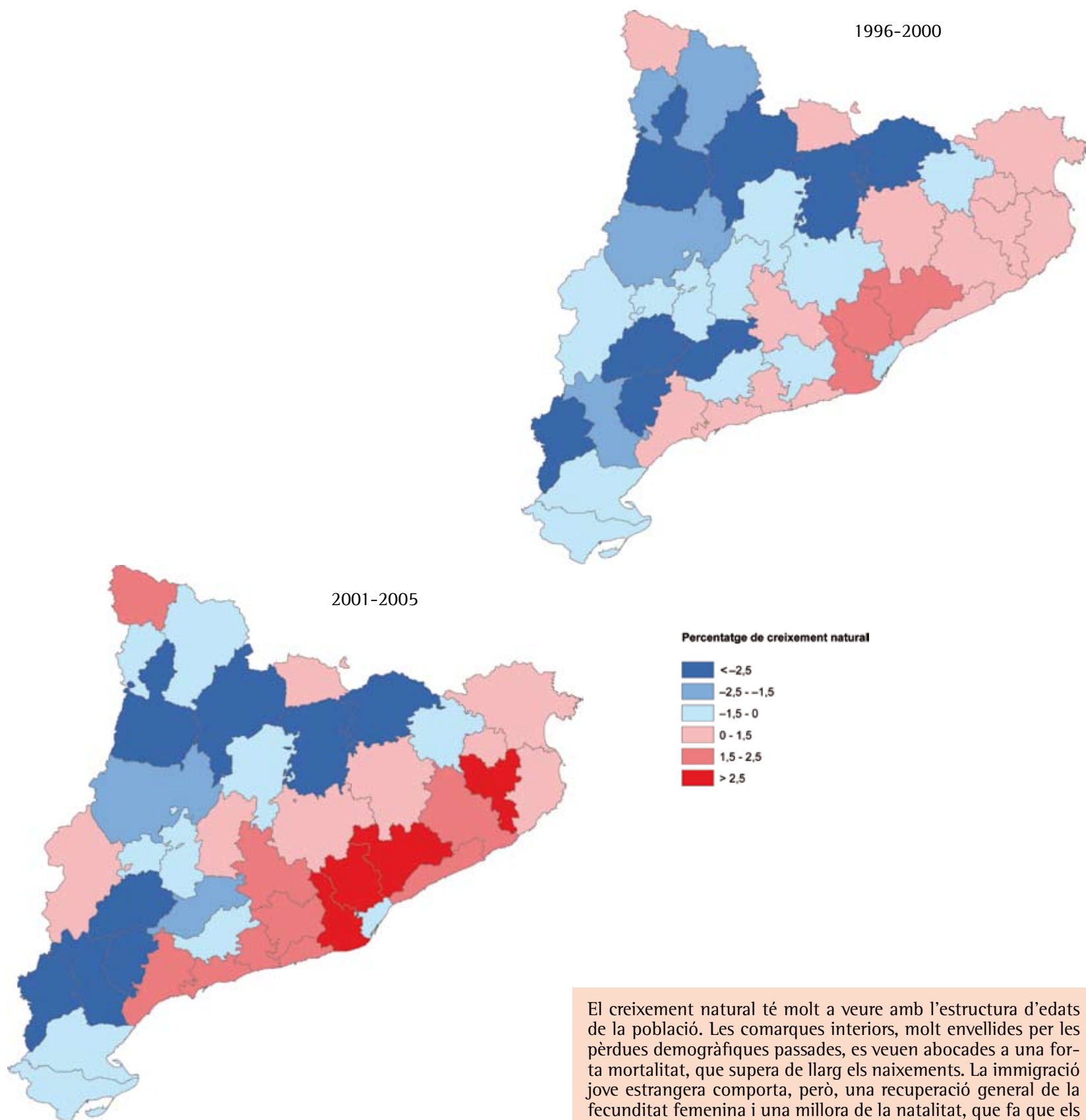

El desenvolupament del turisme de masses ha estat la base de la recuperació demogràfica d'algunes àrees de muntanya, en particular la Vall d'Aran. Ocupació progressiva dels prats del fons de vall al nucli de Gausac (Val d'Aran), amb l'antic nucli desaparegut enmig les construccions. Els arbres dels marges dels camps ja no es tallen i la vegetació natural envaeix els prats. (Foto: I. Aldomà)

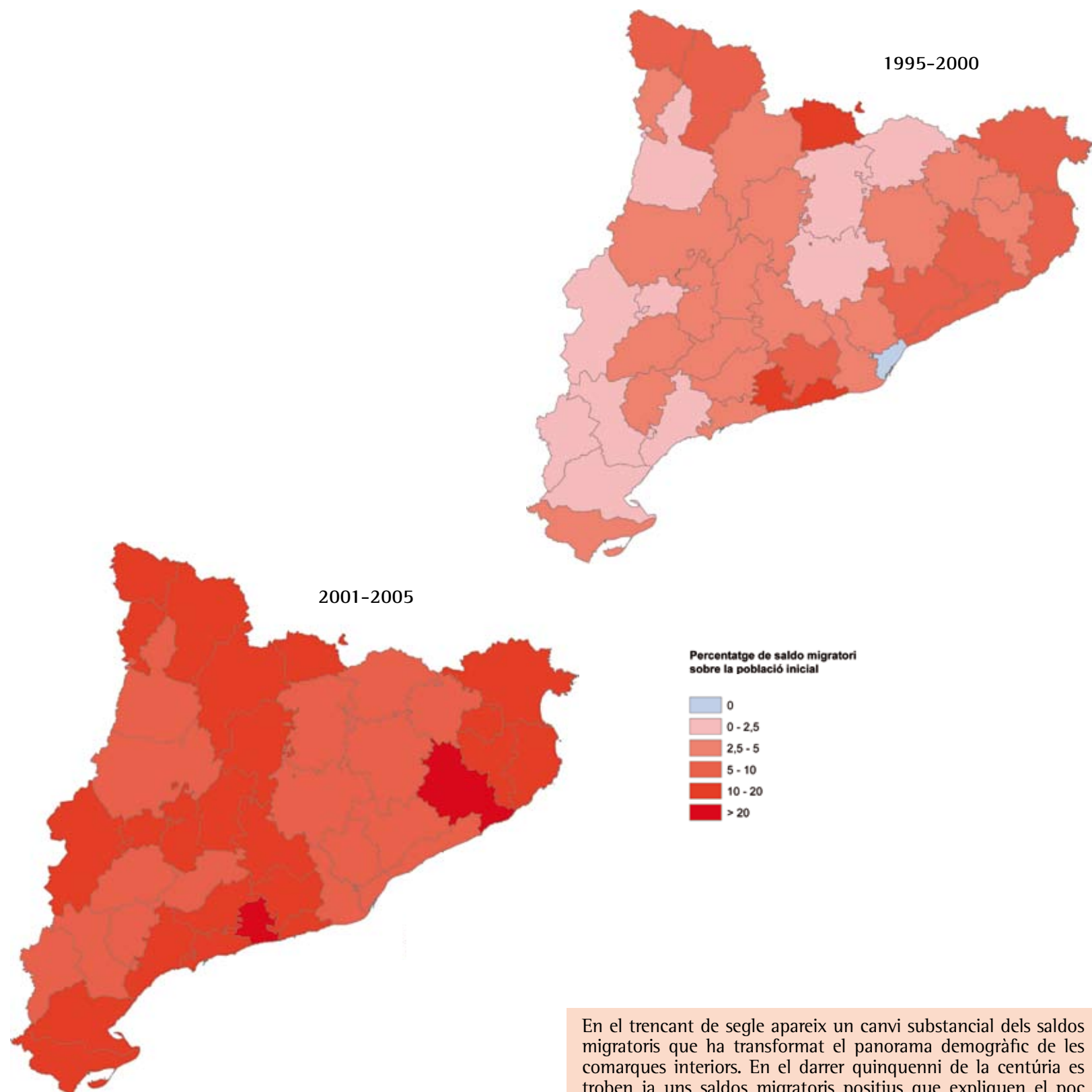
La descoberta dels productes autòctons de qualitat com el vi atreu l'interès per les zones rurals dels joves i representa un al·licient per a la instal·lació en aquest medi; cata de vins al celler de Vallbona de les Monges, Urgell. (Foto: I. Aldomà)

Mapa 2.11 i 2.12. Saldo del creixement natural per comarques, 1996-2000 i 2001-2005.

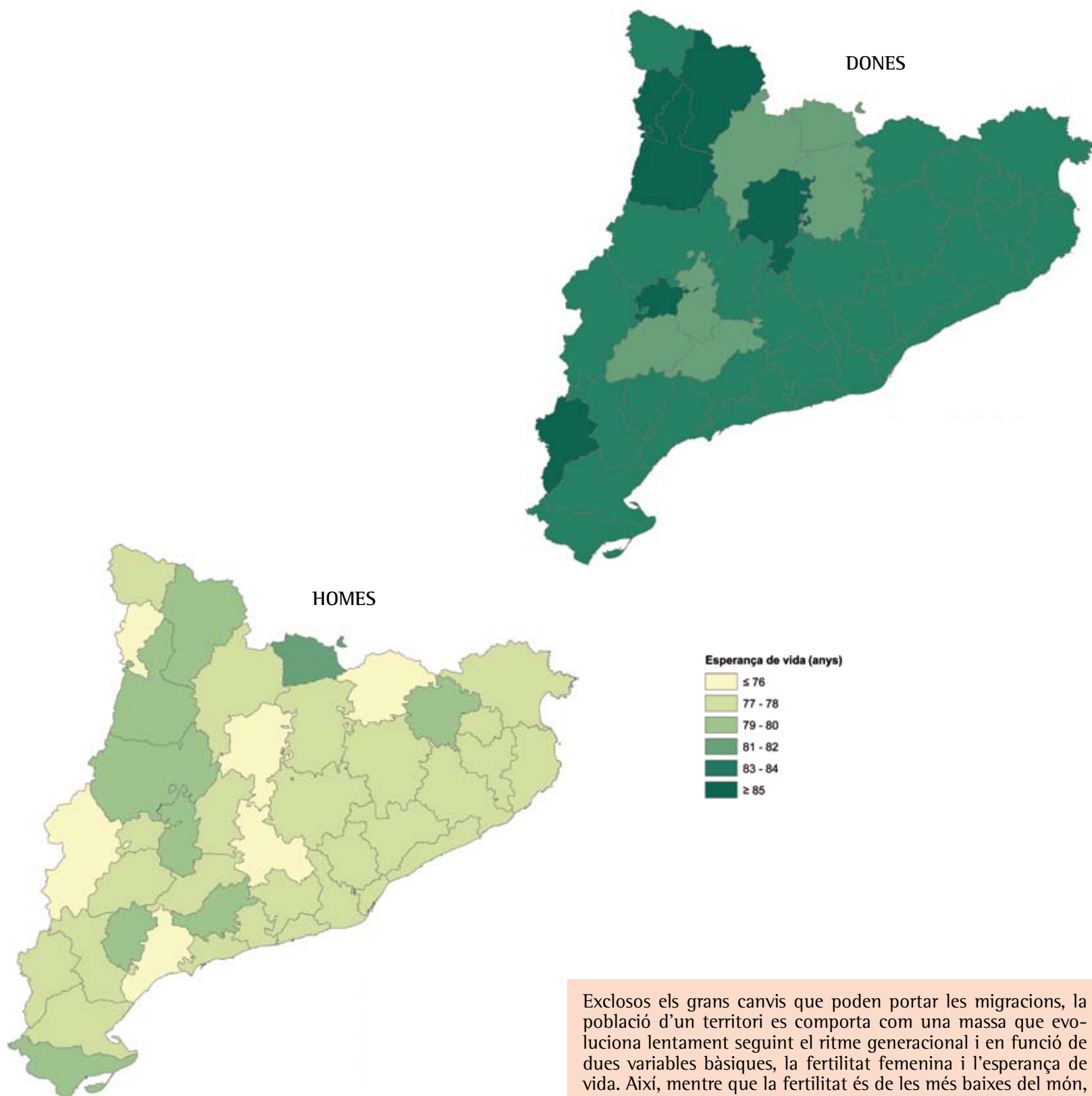
El creixement natural té molt a veure amb l'estructura d'edats de la població. Les comarques interiors, molt envellides per les pèrdues demogràfiques passades, es veuen abocades a una forta mortalitat, que supera de llarg els naixements. La immigració jove estrangera comporta, però, una recuperació general de la fecunditat femenina i una millora de la natalitat, que fa que els saldos del creixement natural millorin en general i s'estenguin cap al rerepaís. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.13 i 2.14. Saldo migratori per comarques, 1995-2000 i 2001-2005.

En el trencant de segle apareix un canvi substancial dels saldos migratoris que ha transformat el panorama demogràfic de les comarques interiors. En el darrer quinquenni de la centúria es troben ja uns saldos migratoris positius que expliquen el poc creixement positiu que hi ha durant el període; comarques pirinenques i dels altiplans centrals figuren entre els millors saldos positius. D'altra banda, els saldos relatius positius es disparen en el primer quinquenni 2001-2005 arreu del territori, amb creixements espectaculars en comarques pirinenques i gironines. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.15 i 2.16. Esperança de vida en néixer per comarques, homes i dones, 2005.

Exclosos els grans canvis que poden portar les migracions, la població d'un territori es comporta com una massa que evoluciona lentament seguint el ritme generacional i en funció de dues variables bàsiques, la fertilitat femenina i l'esperança de vida. Així, mentre que la fertilitat és de les més baixes del món, l'esperança de vida es troba entre les altes dels països desenvolupats i mostra grans diferències entre homes i dones. El comportament territorial de l'esperança de vida no mostra grans contrastos, malgrat que les comarques de l'extrem nord-occidental del país sembla que gaudeixen de més longevitat. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

L'envelliment com a testimoni del passat

L'evolució futura del contingent demogràfic i de les diferents variables del creixement de la població es troba, en definitiva, molt relacionada amb la composició de la població actual i el seu gruix en cada nivell generacional. Des d'aquest punt de vista, el procés d'abandonament experimentat en el passat per les àrees rurals del país marca profundament la composició generacional d'aquestes àrees i haurà de pesar encara uns quants anys en la seva dinàmica demogràfica general. En definitiva, i de manera esquemàtica, el fenomen més comú és que els joves emigrants deixen en els llocs de partida grups generacionals sensiblement reduïts que romanen així durant mitja centúria, i, al mateix temps, incideixen també en la disminució del gruix de les generacions posteriors en disminuir el nombre de naixements dels mateixos grups.

El pes de la població major d'edat en el conjunt de la població marca un dels contrastos més notoris entre els municipis rurals i les seves capitals urbanes i la regió metropolitana de Barcelona. El pes de la població major d'edat, de 65 anys i més, no ha parat de créixer, i en quatre comarques interiors, els jubilats representen globalment més de la quarta part de la població. Des dels anys 1980, el nombre de vells supera el de joves, de menys de 15 anys, a la majoria de les comarques interiors i aquest fet condiciona el dinamisme econòmic i social d'aquestes àrees, a més de traduir-se globalment en problemàtiques socials específiques relacionades amb la tercera edat.

Per bé que la població major d'edat ve determinada pels contingents generacionals existents i les xifres absolutes de vells a les àrees rurals no experimentaran grans variacions, les migracions de persones joves i adultes en fan variar el pes relatiu i, des d'aquest punt de vista, l'envelliment de les àrees rurals no ha anat a més en els darrers anys. L'arribada d'immigrants rejuveneix el teixit demogràfic de les comarques i dels municipis rurals i, així, de la mateixa manera que

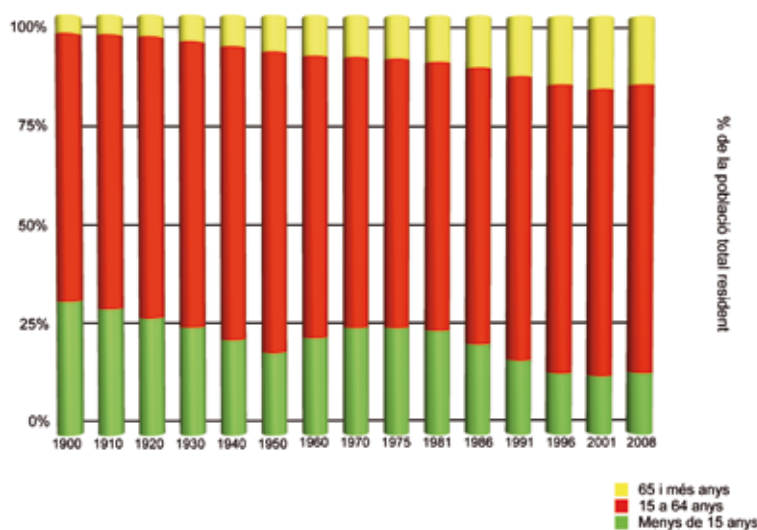
ha redreçat el creixement demogràfic general ha fet més presents els contingents joves.

Sigui com sigui, cal notar que en els darrers decennis l'envelliment de la societat ha estat general i que les diferències entre la societat urbana i la rural s'han retallat extraordinàriament. L'any 1975, a les comarques interiors del Priorat, la Terra Alta, les Garrigues i el Pallars Sobirà, l'edat mitjana de la població superava els 40 anys, mentre que al Baix Llobregat la mitjana era de 26. Recentment, les comarques interiors més envellides (Garrigues, Terra Alta, Ribera d'Ebre i Priorat, més Berguedà i Ripollès) presenten una mitjana d'entre 44 i 46 anys, mentre que cap comarca metropolitana baixa de la mitjana de 37,7 anys.

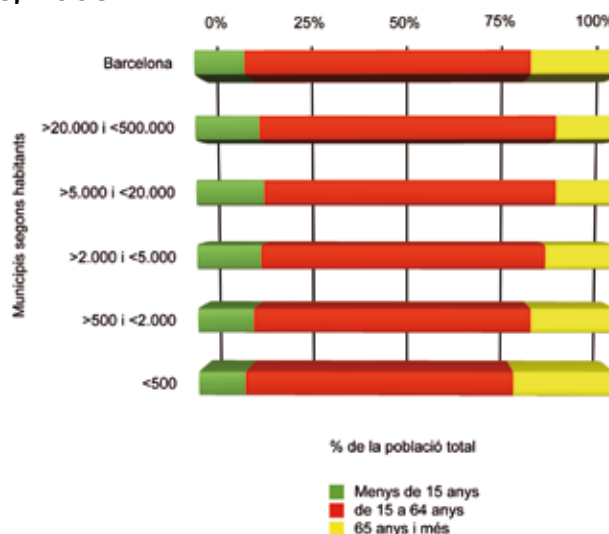
Sistemes agraris amb unes dinàmiques específiques, els horts representen l'expressió d'una agricultura que es podria considerar urbana i que presenta medis construïts d'una gran potència cultural. Són també l'expressió d'una cultura històrica que avui conserva majoritàriament la població major d'edat (Sant Joan de les Abadesses, Ripollès). (Foto: I. Aldomà)

Gràfic 2.5. Distribució de la població catalana per grans grups d'edat, 1900-2008.

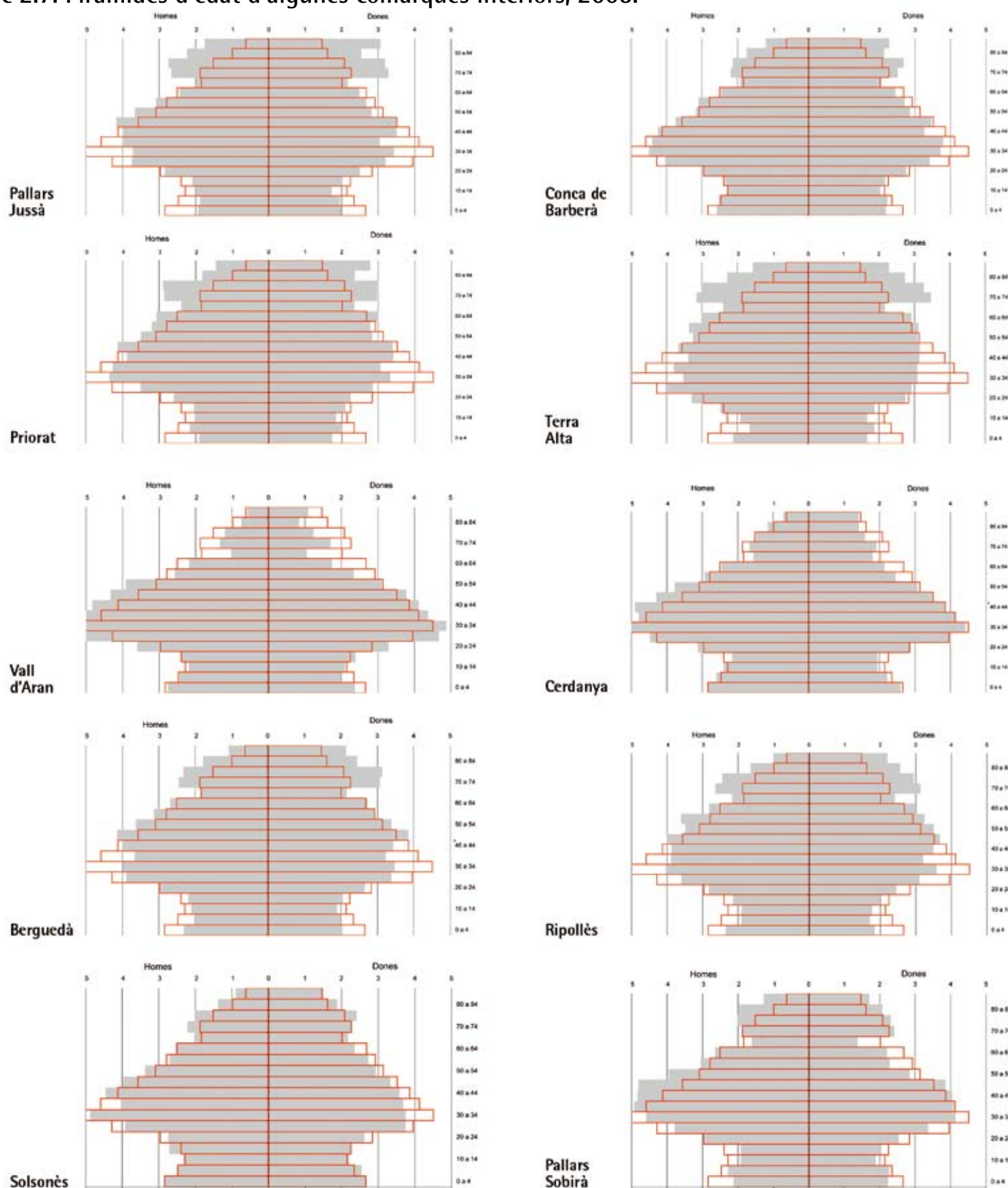
La composició per grups d'edat en la darrera centúria mostra el fenomen de l'envelliment general i continuat de la població aparellat a la pèrdua de pes, encara més notòria, de la població jove (de menys de 15 anys). La tendència de pèrdua de pes de la població juvenil es refà temporalment en els anys 1960 i 1970, atesa la renovació generacional aportada per la immigració, i aquest podria ser un fenomen que es repeteixi actualment amb l'entrada d'immigrants que presenten una taxa més elevada de fertilitat. Font: base de dades de l'Idecat.

Gràfic 2.6. Distribució de la població per grups d'edat segons la magnitud demogràfica dels municipis, 2008.

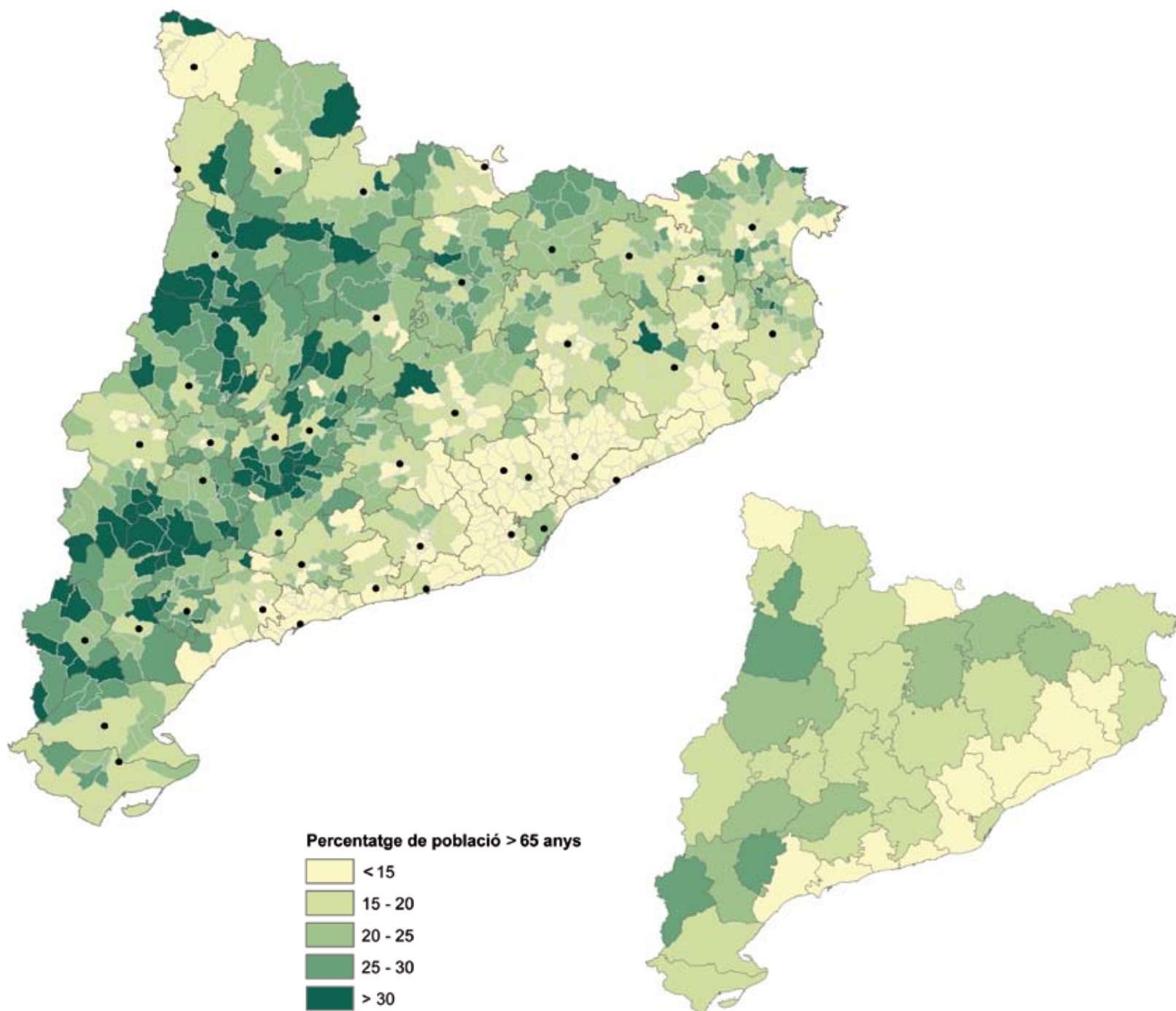
La població de més de 65 anys destaca sobretot en els municipis més petits de Catalunya, és a dir, aquells que tenen menys de 500 habitants. Alhora, és on també hi ha un menor nombre de població jove o de menys de 15 anys. Les tendències seguides a mesura que els municipis presenten una major xifra de població són l'augment de població jove i la reducció de població envellida. A banda, hi hauria el cas de Barcelona, que presenta les característiques d'una ciutat madura amb poca població jove i una abundant població de més de 65 anys. Font: base de dades de l'Idescat.

Gràfic 2.7. Piràmides d'edat d'algunes comarques interiors, 2008.

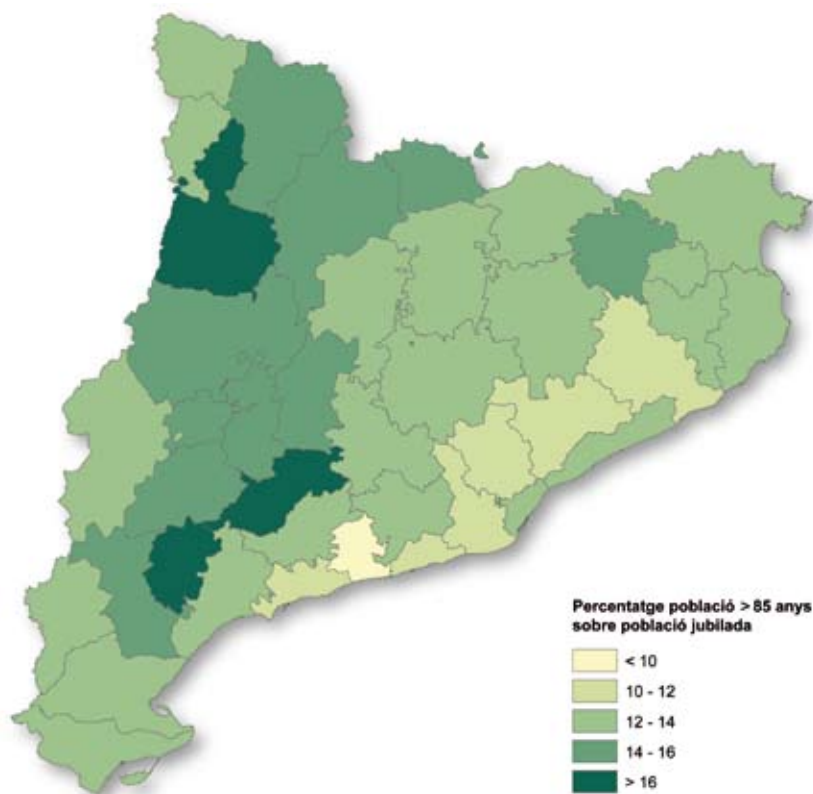
Les piràmides d'edat permeten una lectura detallada de la composició generacional d'un territori. De manera general, a Catalunya (traç vermell que acompanya les piràmides adjuntes) les piràmides adquireixen més aviat forma de bolet o de baldufa, amb una base de població jove sensiblement migrada. A les comarques interiors, les comarques més envellides, on les generacions de la tercera edat s'equiparen a les d'adults (Pallars Jussà i Terra Alta, en especial), contrasten amb les comarques amb grups d'adults més gruixuts (Pallars Sobirà i Solsonès). La Cerdanya i la Val d'Aran presenten, per la seva banda, unes generacions d'adults-joves sensiblement recrescudes relacionades amb la forta presència de treballadors forans de sexe masculí. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del padró continu i la base de dades de l'Idescat.

Mapes 2.17 i 2.18. Pes de la població de més de 65 anys per municipis i comarques, 2007.

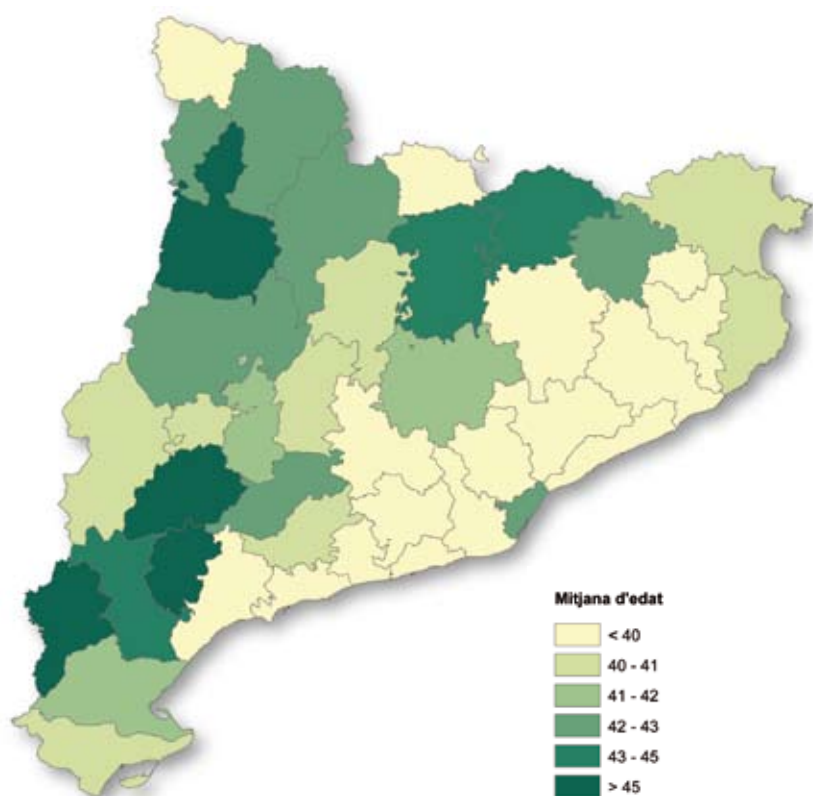
La presència destacada de població de la tercera edat és un dels indicadors més contundents del contrast entre la Catalunya costanera i metropolitana i la Catalunya interior, entre la Catalunya urbana i la rural. Es tracta d'una característica que, a més, costa d'esborrar en el temps, perquè està molt condicionada per les pèrdues demogràfiques passades. Molts municipis interiors tenen una tercera part o més de la població amb 65 anys i més, i destaquen les bosses d'envelliment situades en àrees que han patit històricament una forta davallada demogràfica: tota l'àrea limítrof entre les províncies de Tarragona i Lleida i la seva perllongació cap a la Terra Alta, així com l'àrea del Montsec, entre les comarques del Pallars Jussà i la Noguera, i la seva continuació cap a l'est en municipis de característiques prepirinenques. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.19 L'índex de sobreenvelliment de la població per comarques, 2007

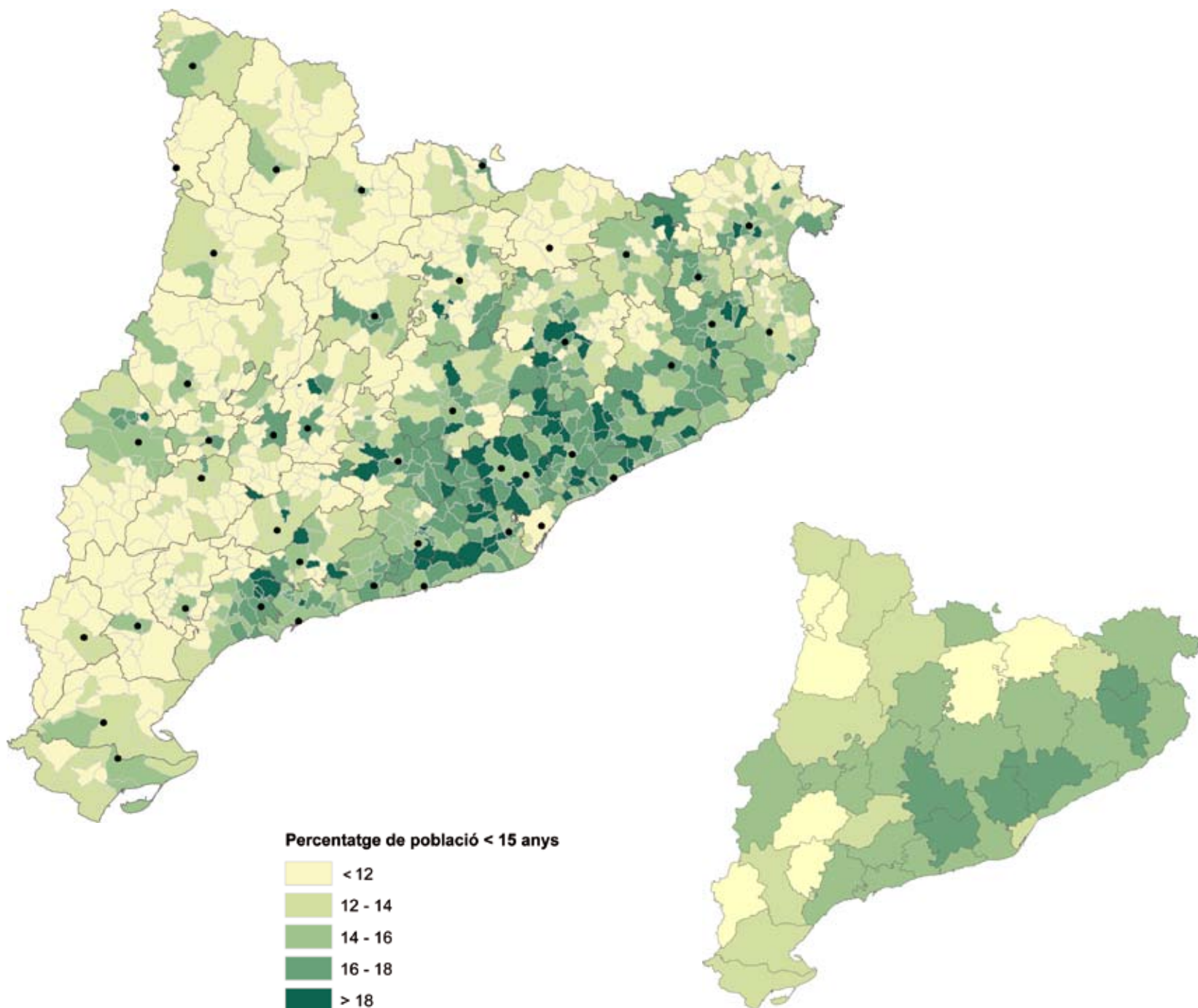
L'índex de sobreenvelliment relaciona la població de més edat, de 85 anys i més, amb el conjunt de la població de més de 64 anys. Per bé que les diferències no són espectaculars, destaquen clarament les comarques interiors i, en particular, els dos Pallars i les comarques meridionals: Conca de Barberà, Priorat, Garrigues i Ribera d'Ebre. Atès que l'esperança de vida no segueix aquestes pautes territorials, les diferències es poden explicar per la incidència desigual de l'emigració passada en els grups generacionals. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.20. Edat Mitjana de la població per comarques, 2007

El mapa sintetitza l'estructura d'edats comarcal i confirma les diferències territorials assenyalades per la població de més edat i la població jove. Es repeteix el contrast entre les comarques litorals, exceptuades les de l'Ebre, més joves, i les comarques interiors, amb una mitjana d'edat més elevada. Són notòries les dues excepcions a aquesta regla; el Barcelonès, d'una banda, i la Val d'Aran, de l'altra. Cal destacar el fet que les comarques amb un perfil més envellit es troben totes per sobre de la mitjana dels 44 anys, netament separades de la resta, i cal assenyalar també el nucli dur d'aquest envelliment a les comarques meridionals interiors: les Garrigues, el Priorat i la Terra Alta. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapes 2.21 i 2.22. Pes de la població jove de menys de 15 anys per municipi i comarques, 2007.

El pes de la població de menys de 15 anys en el conjunt de la població municipal o comarcal és, sobre el mapa, la representació complementària i contraposada de l'envelliment. De manera general, la proporció de "joves" ha baixat en els darrers decennis, a causa de la disminució de la fertilitat femenina, però la proporció de joves es manté elevada en tota la zona litoral i l'entorn metropolità. En direcció als Pirineus i les comarques meridionals interiors, la proporció de joves baixa dramàticament per sota de la desena part del contingent demogràfic total. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

De la solteria masculina a les noves parelles

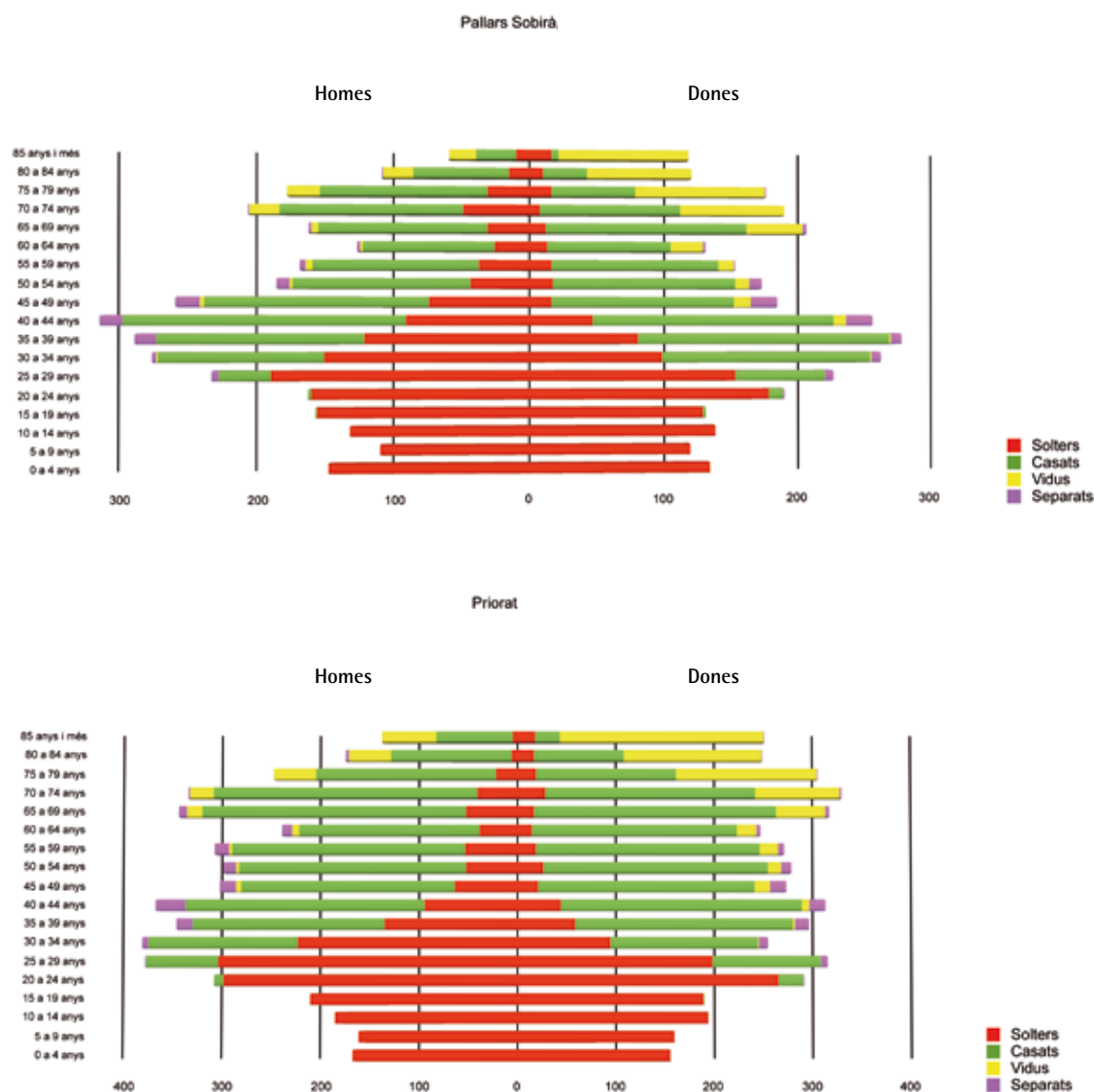
En principi, els joves de les àrees rurals s'ajunten i es casen de manera semblant a com ho fan els de les ciutats. Amb tot, en algunes àrees més allunyades alguns joves tenen dificultats per trobar parella i en tenien, sobretot, fa uns anys. Un nombre relativament elevat de joves no va arribar a casar-se i aquesta solteria persistent ha deixat la seva empremta en la continuïtat demogràfica d'algunes comarques i encara resulta ben visible en les piràmides d'edat de la població. Més de la quarta part dels homes adults d'edat avançada continuen solters en comarques com el Pallars Sobirà i l'Alta Ribagorça, que representen els casos extrems.

La dificultat de trobar parella s'ha produït de manera general en els nuclis més petits i allunyats de muntanya i afecta de manera especial les persones ocupades en l'agricultura. S'explica que les dones joves no han volgut casar-se amb els hereus de les famílies pageses

i, abans d'assumir les obligacions i limitacions d'aquest tipus de vida, han preferit emigrar. Tot i així, també haurien de valorar-se altres aspectes relacionats amb les dificultats d'adaptació de les estructures familiars rurals de fa uns decennis als requeriments i pautes de la vida més urbana.

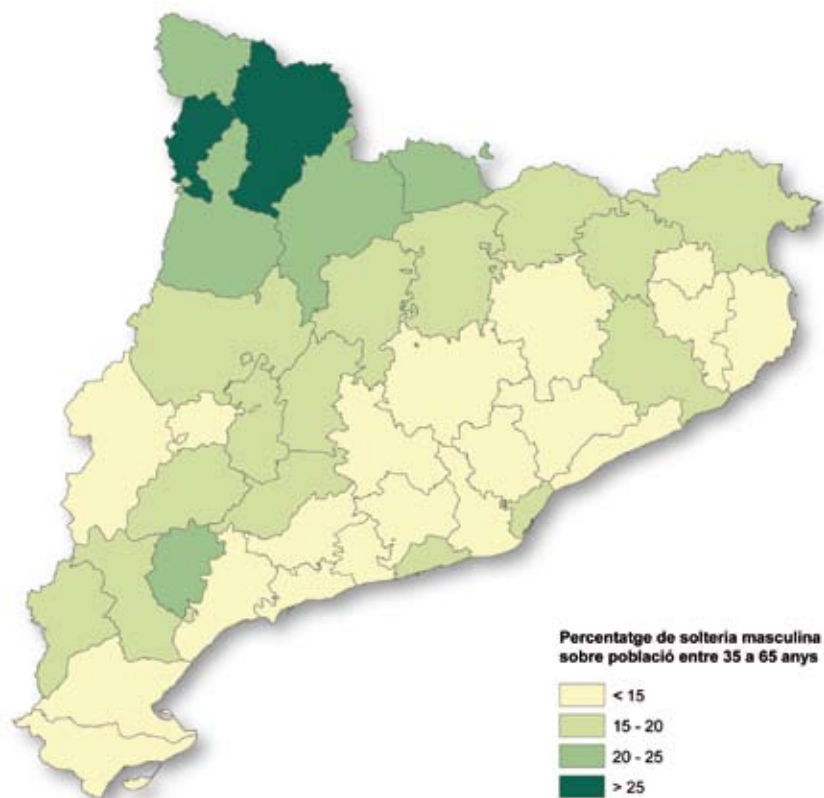
Els concos d'algunes àrees muntanyenques encara es fan notar en algun moment a través de la recerca d'alguna parella de fora que vulgui compartir les condicions de vida particulars del lloc. Les proclameres i festes de solters queden, amb tot, una mica lluny, i el fenomen més aviat haurà d'anar desapareixent amb el temps per deixar pas a un tipus de solteria molt més opcional o vocacional i més urbana. Les estadístiques comencen a mostrar, per exemple, com un fenomen —en principi de caire molt clarament urbà— com els homes separats o divorciats comença a adquirir un pes notori i destacat en algunes comarques pirinenques.

Gràfic 2.8. Piràmide d'edat segons l'estat civil al Pallars Sobirà i el Priorat, 2001.

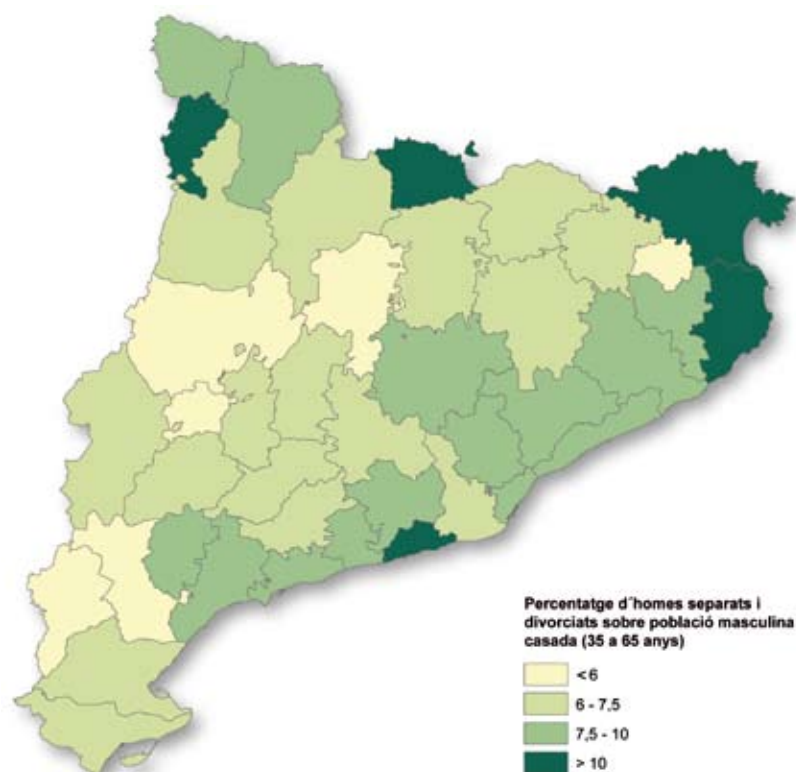
Les dues comarques exemplifiquen el pes assolit per la solteria masculina, en el primer cas als Pirineus i en el segon, a les comarques meridionals interiors. Es tracta, en els dos casos, de les comarques que han viscut la recessió demogràfica històrica més important, alhora que van mantenir durant molt temps una base fortament agrària, fet que ha quedat palès en la persistència de la solteria masculina. També ha quedat inscrit en el perfil general de les piràmides d'edat, que presenten un contorn de piràmide invertida o baldufa. En els darrers anys, però, les dues comarques experimenten una forta renovació i el problema de la solteria va disminuint, i és substituït pel nou fenomen dels separats i divorciats. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.23. Pes de la solteria masculina en la població adulta (de 35 a 65 anys) per comarques, 2001.

La presència de solteria entre la població adulta femenina no mostra diferències territorials notòries, però, en canvi, la solteria masculina ha estat una característica destacada a les comarques interiors i, de manera particular, en aquelles més aïllades i decadents demogràficament. Tot i que el fenomen es troba clarament a la baixa, persisteix en els grups adults de més edat, als quals ha passat l'hora de consumir el matrimoni o la vida en parella. A més de notar-se a les comarques pirinenques més allunyades, el fenomen destaca al Priorat, que ha representat, històricament, la comarca meridional amb més recessió demogràfica. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.24. Pes de la població masculina adulta (de 35 a 65 anys) separada o divorciada per comarques, 2001.

Les proporcions no són gaire elevades, però, tanmateix, s'hi deixa entreveure un comportament més conservador de les comarques interiors a l'hora de trencar les relacions matrimonials. Les comarques pirinenques que han tingut una recuperació demogràfica més important en els darrers anys, paral·lela al desenvolupament dels serveis, presenten, amb tot, una proporció de separacions i divorcis similar a la de les comarques més urbanes. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Dels neorurals als rururbans, les migracions interiors

Abans de la gran onada d'immigració exterior dels darrers anys, que tot seguit es presenta, la immigració anomenada interior va començar a millorar la situació de les àrees rurals en els anys 1980. A banda dels canvis de residència de proximitat per motius de casament o familiars, que no alteren gaire la suma i les condicions demogràfiques d'un territori, els canvis de residència de més llarga distància entre el camp i la ciutat han marcat l'evolució demogràfica dels territoris rurals des de l'inici de la revolució industrial. Durant molt temps, i només amb alguna petita excepció marcada per episodis bèl·lics, la població ha fet el moviment invers del camp a la ciutat, però en els tres darrers decennis s'ha anat invertint el procés per tres circumstàncies de naturalesa diferent:

- D'una banda, la població resident en ciutats grans s'ha desplaçat cap als municipis veïns atreta per un habitatge econòmicament més assequible i/o unes condicions d'habitabilitat valorades més satisfactòriament. Es tracta, en general, d'una emigració de parelles joves, generalment amb fills i d'un nivell econòmic relativament elevat, que han transformat la fesomia dels pobles i espais rurals perifèrics d'aquestes ciutats. Amb un volum en funció de la dinàmica i la magnitud de cada ciutat i de les característiques del mateix terme municipal, aquests desplaçaments es poden reconèixer a bona part de les capitals de més de 10.000 habitants.
- D'altra banda, alguns urbanites també han fet canvis de residència cap a municipis petits més allunyats, atrets tant per les oportunitats de treball que es presentaven en aquestes àrees com per les condicions de l'habitatge i l'entorn residencial, que també hi podrien haver influït. El perfil sociològic d'aquests nousvinguts rurals és semblant a l'anterior, però una mica més divers i amb un nivell econòmic i de formació inferior. El volum de la immigració i la incidència social i econòmica en els llocs d'arribada acostuma a ser també menor.

Als dos processos anteriors hi caldria afegir, pròpiament, un altre procés, molt més antic, que és la continuació de l'expansió territorial de la regió metropolitana de Barcelona, que també afecta municipis petits que es podrien identificar com a rurals i que cobreixen una àmplia corona que es tanca a la Mediterrània per la Selva i el Baix Penedès. En aquests petits municipis d'expansió metropolitana recent, la immigració presenta, d'altra banda, unes característiques molt similars a la de les ciutats mitjanes, amb parelles joves que busquen una residència més assequible i confortable.

Per tot plegat, la nova immigració rural provoca uns saldos migratoris positius i un creixement demogràfic que, com s'ha vist, s'escampa per gairebé totes les àrees rurals. Els canvis quantitativament més importants es produeixen a l'entorn de la regió metropolitana de Barcelona i en tota la façana costanera, on es fa notar l'expansió dels saldos migratoris positius cap als municipis del rerepaís. A l'interior encara apareixen alguns saldos migratoris negatius significatius a les comarques meridionals, la Ribera d'Ebre, el Priorat i les Garrigues, a més de la Segarra. Als Pirineus, els saldos són netament més positius i responen a una nova immigració que té un efecte revitalitzant important en la societat i l'economia locals.

En els anys 1970 i 1980 ja s'havien donat alguns fluxos de retorn al camp, que van tenir com a protagonistes destacats els anomenats neorurals o hippies. Aquests van trobar oportunitats d'establir-se en

les àrees més abandonades del país, en particular a tota la franja prepirinenca que va de la Garrotxa al Pallars Jussà. Algunes d'aquestes comunitats han resistit fins avui dia i han contribuït a mantenir la vida en alguns dels llocs més remots del territori.

La nova emigració que en els dos darrers decennis arriba a les comarques de muntanya i també als altiplans i planes interiors té unes característiques i una magnitud bastant diferents a les que tenia en el passat, amb un efecte de renovació demogràfica i social molt més profund. S'hi compten alguns antics emigrats del camp que han arribat a la jubilació i tornen al seu poble a passar-hi temporades o, en alguns casos, a instal·lar-s'hi. Però, majoritàriament es tracta de població jove que per diferents motius és incitada a deixar la ciutat i que troba connexions i avantatges en el fet d'instal·lar-se en alguna masia, poble o petita ciutat.

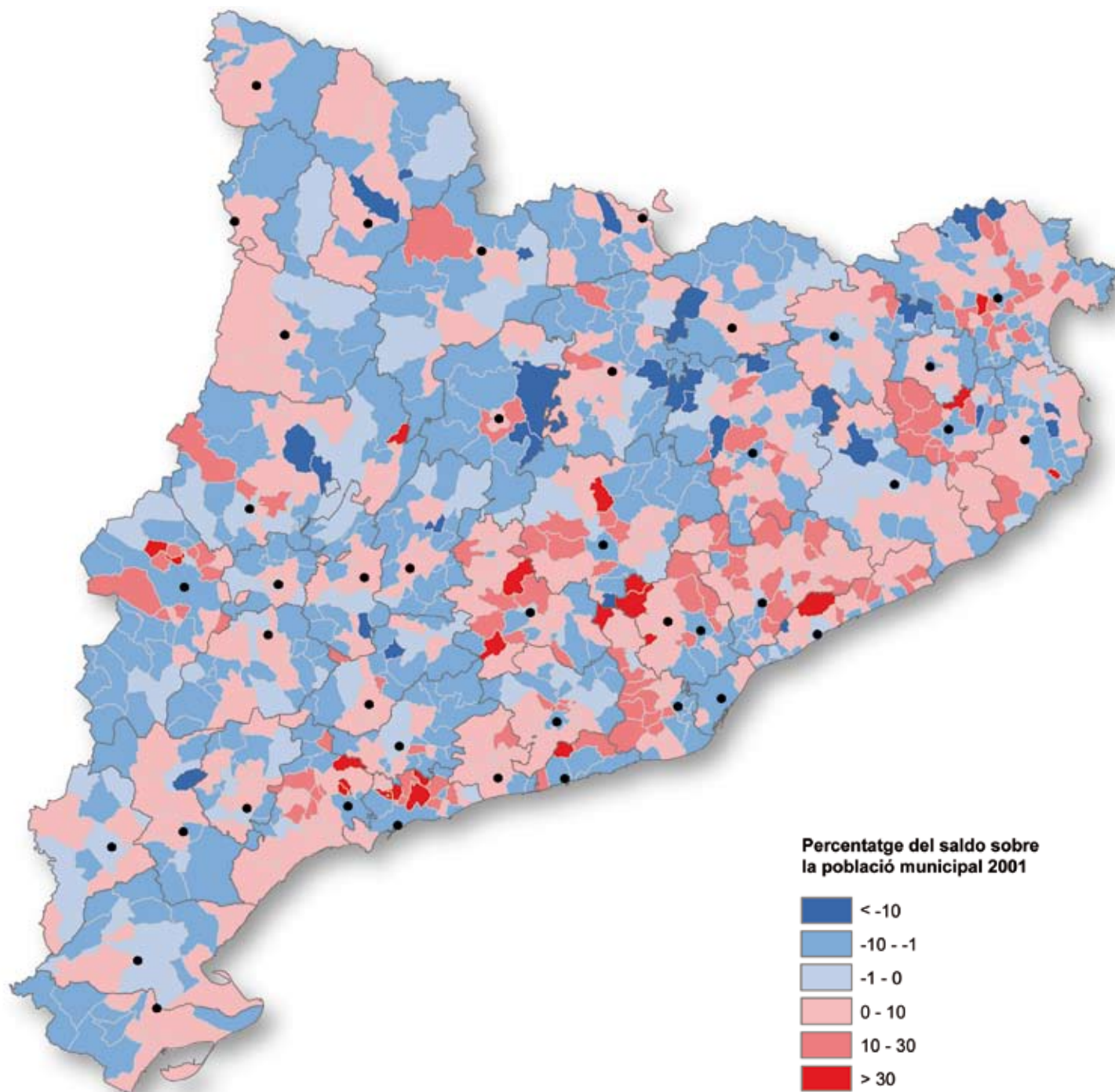
Com posen en relleu Eva Lluvich i Mònica Ortega (2004) en l'estudi sobre aquesta immigració al Pallars Sobirà, les motivacions dels joves que avui emigren al camp ja no són les dels anteriors neorurals o, en la terminologia local, hippies, moguts per uns ideals de relacions personals obertes, de retorn a la natura i de recuperació del treball manual basat en l'agricultura o l'artesanía. En certa manera, hi ha una coincidència en alguns arguments per deixar la ciutat: les presses i l'estrès de la vida urbana, les relacions impersonals, la competitivitat a la feina... Però fins i tot entre aquests motius n'apareixen de nous, com les dificultats dels joves per trobar habitatge a la ciutat o per trobar una feina d'acord amb les seves aspiracions.

No és que en el medi rural les facilitats per trobar habitatge siguin majors, però, com a mínim, el preu resulta més assequible. Així mateix, els joves procedents de ciutat hi troben més oportunitats de feina que en el passat, basades en les noves activitats turístiques i els serveis en general, tot i que sovint es tracti de feines temporals o d'una certa precarietat. Alguns dels nousvinguts també tenen iniciatives empresarials pròpies i, en aquest cas, a diferència dels antics neorurals interessats en la "producció" vinculada al territori i a mantenir la llibertat emprenedora, els nous rurals s'obren als diferents sectors econòmics i no tenen inconvenient a ocupar llocs de treball assalariats.

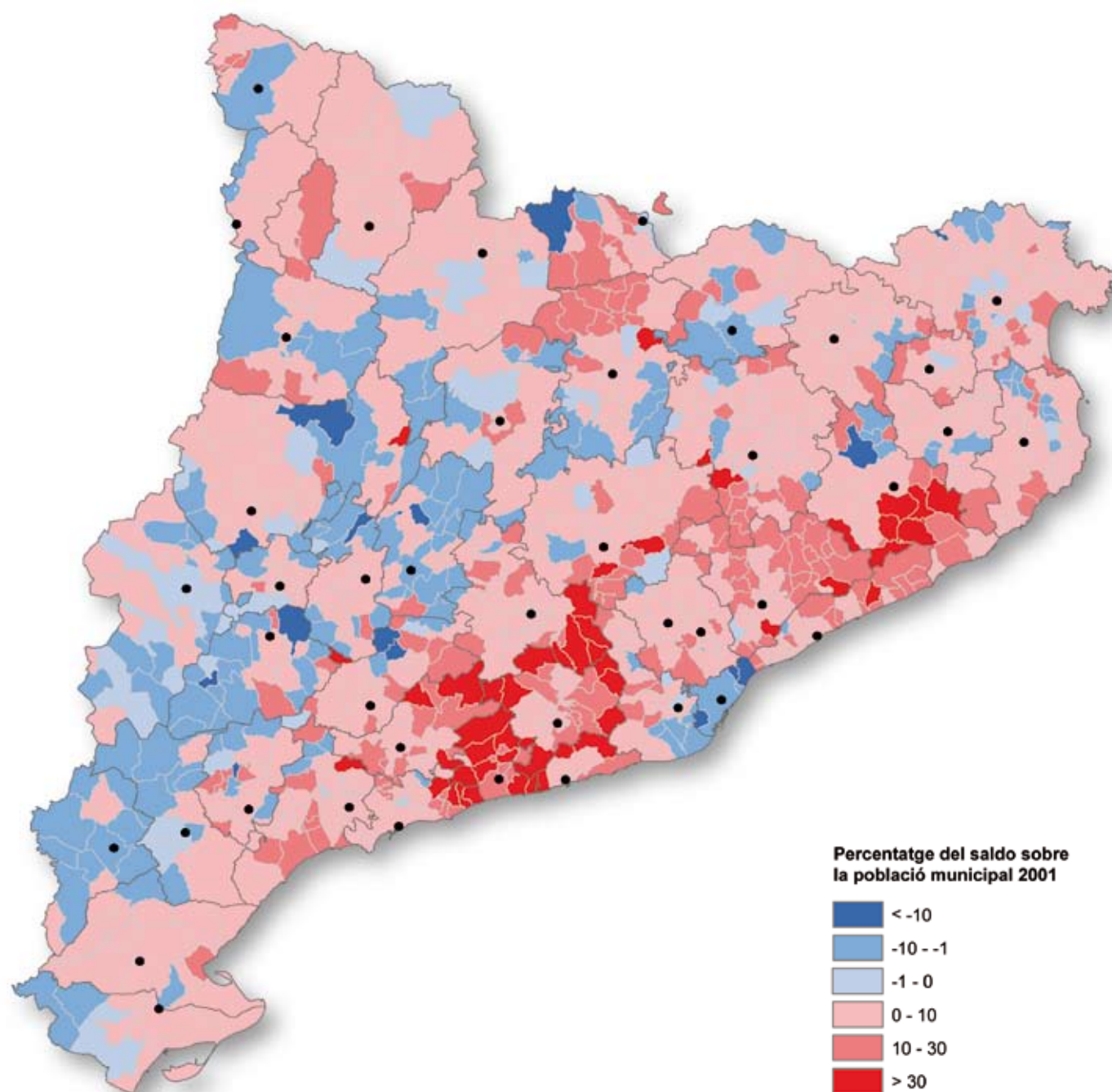
La difusió urbana ha portat a un fort creixement dels pobles que envolten les ciutats del país, fins al punt de transformar completament la seva morfologia i tipus constructius, com és el cas d'aquesta nova avinguda de Torrefarrera (Segrià). (Foto: I. Aldomà)

Mapa 2.25. Saldo migratori dels desplaçaments intracomarcals per municipis, 2001-2007.

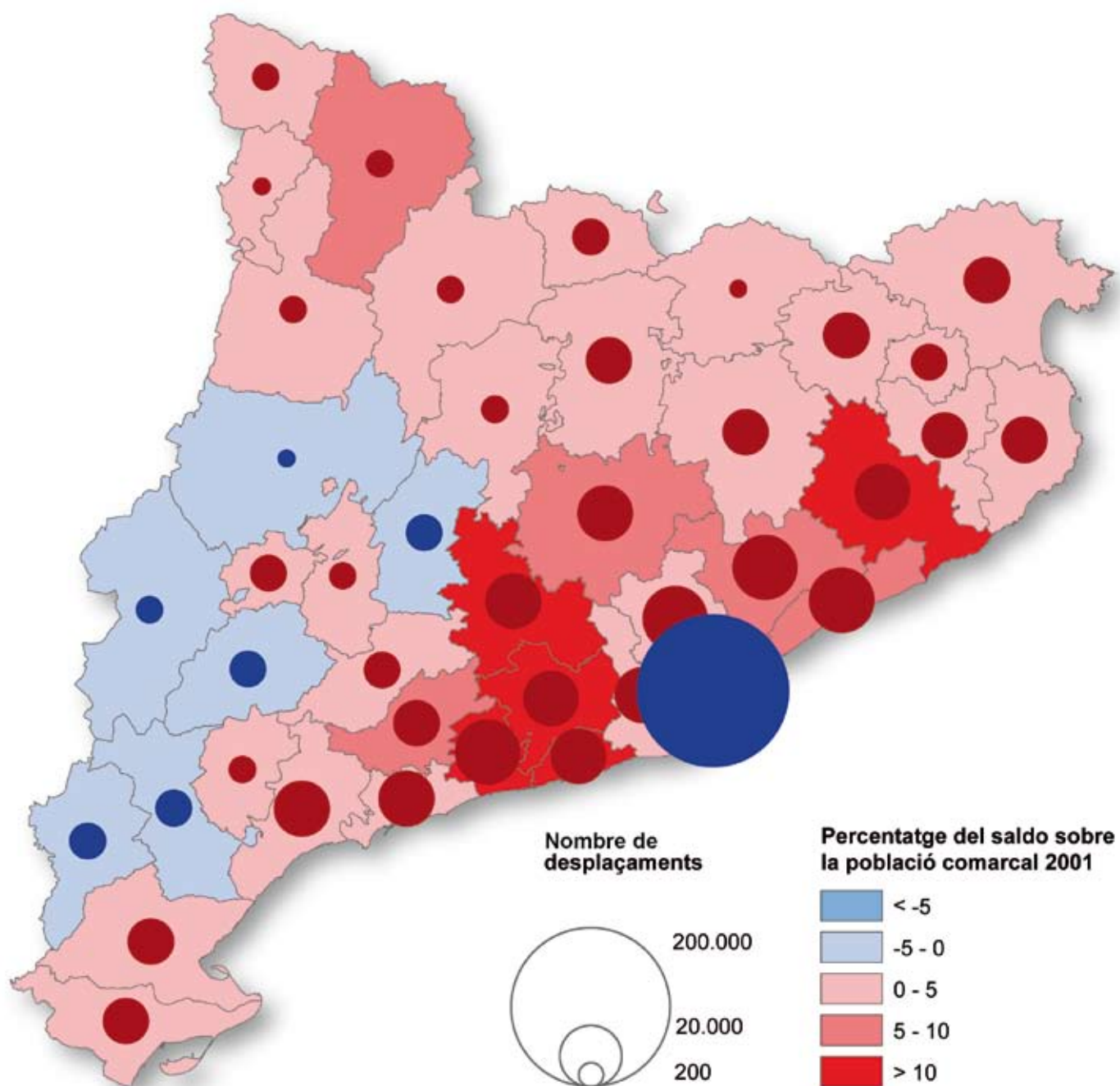
El saldo dels desplaçaments realitzats a l'interior d'una mateixa comarca posa en relleu el fenomen de la mobilitat residencial, que mereix una observació a petita escala. A les comarques metropolitanas s'observa una pèrdua de població dels municipis més propers a l'àrea central (Barcelona) en benefici dels més allunyats, fet que es correspon a la dinàmica més general d'expulsió de residents cap a l'exterior de l'àrea. A la proximitat de la regió metropolitana, són els centres principals (Manresa, Igualada, Vic, Vilafranca del Penedès i també Girona i Tarragona-Reus) els que perden població en benefici d'uns entorns força extensos amb creixement positiu. D'altra banda, a les comarques interiors i les àrees més allunyades en general, els municipis més grans i/o de terme reduït (Lleida, Balaguer, Mollerussa, Banyoles, Figueres, Olot), que envien població cap als municipis més immediats, es diferencien dels més allunyats i petits, que continuen perdent població. A la resta de comarques interiors hi ha un conjunt de capitals (Tàrraga, Bellpuig, Cervera, Solsona-Olius, Berga) que continuen drenant, com en el passat, la immigració dels municipis petits de l'entorn, i queda un darrer grup de comarques cap a les Terres de l'Ebre on el paper de les capitals no acaba d'imposar-se ni en un sentit ni en un altre. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.26. Saldo migratori dels desplaçaments interiors supracomarcal per municipis i per comarques, 2001-2007.

El saldo dels canvis de residència que tenen com a origen i destinació municipis de comarques diferents a l'interior de Catalunya mostra de manera molt clara l'expansió de les dinàmiques metropolitanes. Els saldos positius més importants en xifres absolutes es produeixen a la primera i la segona corones metropolitanes, però els creixements relatius més alts apareixen en els municipis d'una tercera corona, que dibuixa un arc interior força clar des de la Selva fins al Baix Penedès, passant pels extrems d'Osona, el Bages i l'Anoia. Més enllà d'aquesta corona de major creixement, els saldos continuen sent positius, fins a arribar a les comarques més interiors, on apareixen àmplies àrees amb saldos negatius. Amb tot, dins d'aquestes comarques interiors destaquen els saldos positius de la major part dels municipis pirinencs, amb saldos particularment positius en àrees que van viure una forta recessió en el passat, com són l'entorn del Montsec (Noguera-Pallars Jussà) i el del Cadí (Cerdanya-Berguedà). Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.27. Saldo migratori dels desplaçaments interiors supracomarcal per comarques, 2001-2007 i nombre de desplaçaments, 2007

Els saldos per canvis de residència entre municipis de diferents comarques confirmen les observacions a escala municipal, amb l'aurèola de comarques metropolitanes de més creixement. El Barcelonès és el gran subministrador de població de tot el territori, i les comarques meridionals interiors, incloses les planes de Lleida, també apareixen encara com a subministradores netes de la resta. Hi destaquen els saldos positius de les comarques pirinenques occidentals, amb la Cerdanya i el Pallars Sobirà en una posició destacada pels seus saldos relatius. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

L'arribada de l'onada immigratòria exterior

En el context d'estancament econòmic de la primera part dels anys 1990, les variables demogràfiques també determinaven l'estancament demogràfic i no feien preveure un futur millor. Poc s'esperava que l'economia es reactivaria i que es produiria una arribada massiva d'estrangers, de les més importants de tots els països occidentals, que ha fet pujar la població total de Catalunya fins als 7.354.441 habitants de 2008 (xifres provisionals a 1 de gener). En la mateixa data, el padró incloïa 1.097.966 persones d'origen estranger, un col·lectiu que deu anys abans era de només 121.361 persones, i tota aquesta població forana també ha arribat als municipis rurals, per bé que entre uns llocs i uns altres es donen grans contrastos.

En els anys 1990, els pocs immigrants d'origen estranger presents als municipis rurals eren joves solters que treballaven en les feines del camp o a les granges i provenien bàsicament de l'Àfrica subsahariana. En els darrers deu anys, l'ocupació, la procedència i les característiques sociodemogràfiques d'aquest col·lectiu s'han diversificat; a la immigració subsahariana i magribina inicial s'hi han afegit els immigrants procedents de l'Europa de l'Est i de Llatinoamèrica. Així mateix, es desenvolupen els reagrupaments familiars i es produeixen immigracions de tot el grup familiar que diversifiquen l'estructura generacional i de sexe de la immigració, a més de consolidar-ne l'assentament.

Tot i que la major part dels immigrants visquin a la regió metropolitana de Barcelona i als grans municipis de la costa, la immigració estrangera s'ha escampat per l'interior i té una forta presència en algunes capitals interiors i en alguns pobles. En molts municipis interiors, el pes de la població estrangera és ben superior al que s'observa en alguns municipis urbans, i hi ha casos en què el nombre d'estrangers s'apropa al d'autòctons.

La immigració estrangera actual encara és una immigració de primera generació, que ha de confirmar la seva estabilitat i fer més visibles les seves necessitats i arrels. Possiblement es produirà un retorn d'immigrants, fet que ja s'està detectant amb la immigració dels països de l'Est amb els primers símptomes de la crisi econòmica recent. Però els processos naturals de reagrupament familiar i les necessitats de mà d'obra que continuaran tenint els mercats

locals encara han d'estimular un increment futur de la immigració i una major consolidació familiar d'aquesta en els llocs de residència rurals.

El gran creixement del nombre d'immigrants i la seva diversitat cultural i humana han incrementat la demanda de serveis públics, particularment en els àmbits sanitari i de l'educació. Així mateix, ha generat necessitats específiques, a les quals s'han destinat serveis i plans de nova creació. En l'àmbit sanitari destaca l'aparició de noves malalties tropicals i la reaparició de casos de malalties que s'havien donat pràcticament per eradicades, com la tuberculosi o el tifus.

Un element particularment important en l'acollida de la població estrangera són els serveis especialitzats d'atenció als nousvinguts en l'ensenyament primari i secundari, a través dels serveis i les aules d'acollida. Els mateixos serveis especialitzats d'Ensenyament, juntament amb les administracions locals, han elaborat alguns plans d'entorn, que miren d'abordar l'atenció a la immigració des d'una òptica més global. D'altra banda, des dels serveis de Benestar Social es porten a terme atencions específiques i es dona subvencions a les administracions locals per a accions de formació acadèmica, lingüística i laboral, assessorament laboral i jurídic, mitjans de mediació, coneixement de l'entorn, accions interculturals, etc. A les àrees de característiques més rurals, les accions integradores i d'interconeixement han estat capitalitzades per alguns ajuntaments més grans i per consells comarcals, que són els que coordinen accions en municipis més petits.

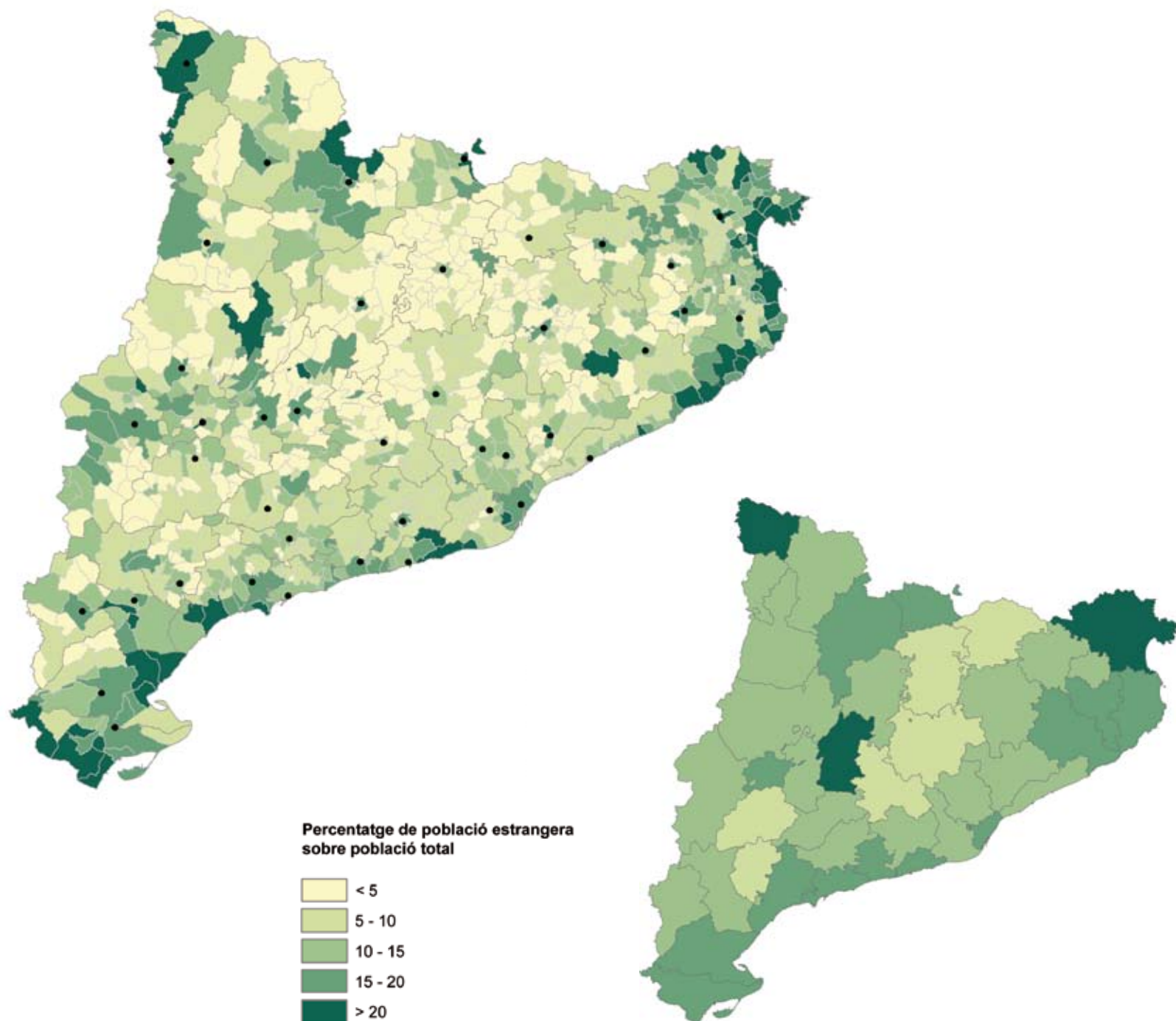

La formació és un aspecte essencial de la integració i convivència amb la població immigrada, per a la qual les activitats formadores obren oportunitats de promoció econòmica i social i constitueixen també un mitjà de socialització. (Foto: M. Guerrero)

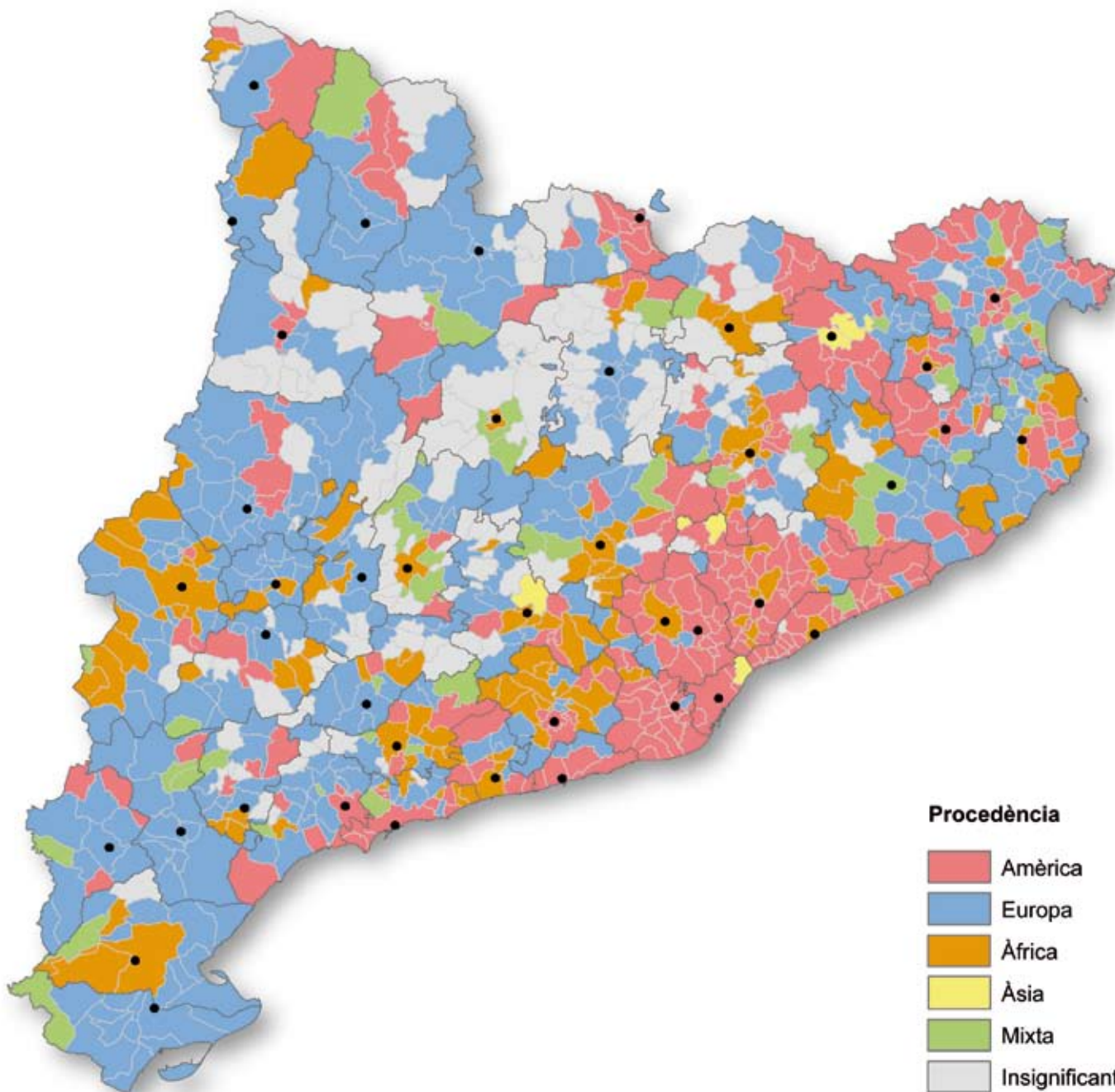
Amb poques excepcions, la realització de les feines del camp ha estat assumida en el darrer decenni per població immigrada. El conreu d'arròs ecològic per a la protecció dels ecosistemes naturals veïns ha portat aparellada la recuperació de la replantació manual de l'arròs al Delta de l'Ebre (Foto: Carles Ibàñez, SEO/BirdLife).

Mapes 2.28 i 2.29. Pes de la població immigrada d'origen estranger per municipis i comarques, 2007.

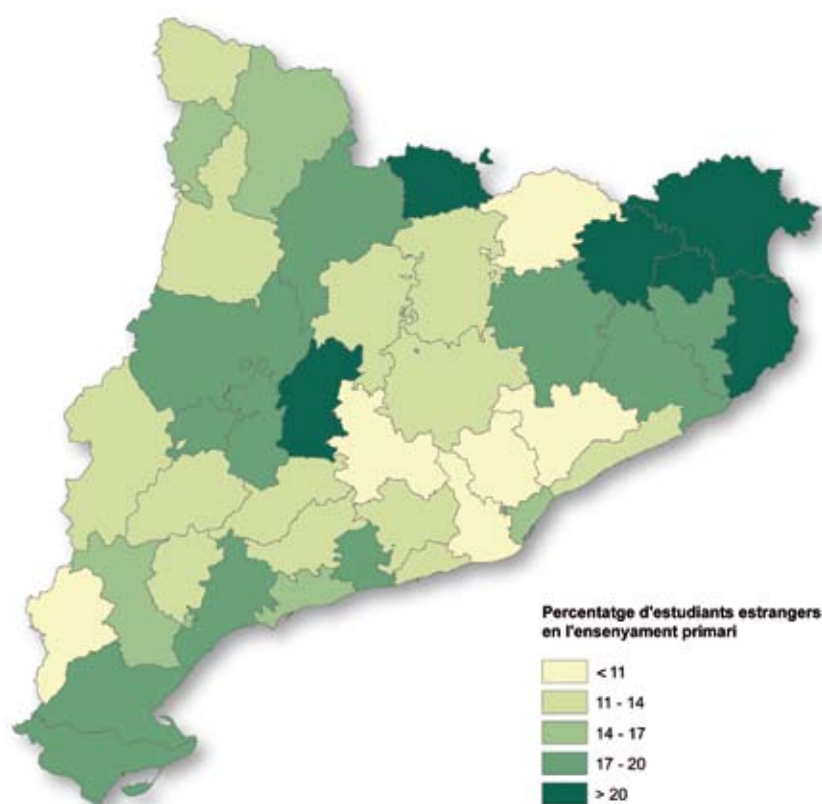
La població empadronada de nacionalitat no espanyola, que supera per poc el milió de persones (2007), adquireix un pes important als municipis costaners, en alguns dels quals supera la quarta part de la població, i la seva presència s'estén cap al rerepaís interior. En termes relatius, té un pes remarcable a les comarques extremes, l'Alt i el Baix Empordà, el Baix Ebre i el Montsià. Cap a l'interior més rural, alguns petits municipis no registren cap immigrant estranger, però a les capitals i altres municipis immediats superen el quinze o el vint-i-cinc per cent de la població empadronada. Cal tenir en compte que la font no inclou una xifra indeterminada d'il·legals ni els nacionalitzats. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.30. La població estrangera segons nacionalitat dominant per municipis, arribades 2002-2007.

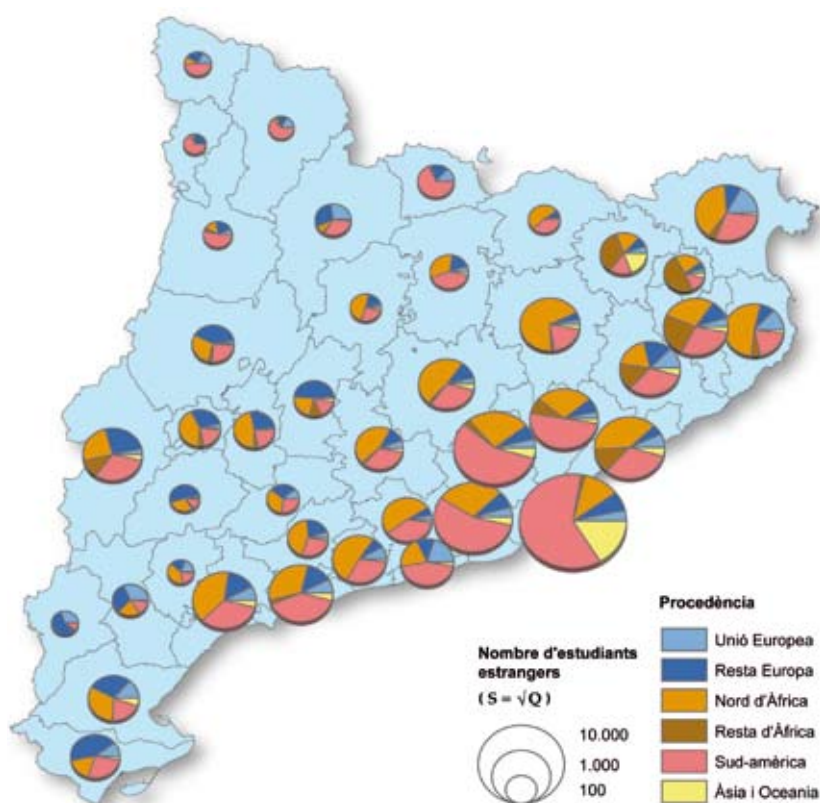
La procedència dels estrangers arribats en els cinc anys compresos entre 2002 i 2007 mostra una especialització territorial força significativa. Els originaris dels països són els veritables colonitzadors de les comarques interiors i, particularment, dels municipis petits. La immigració procedent d'Amèrica —en particular de Llatinoamèrica i, en primer lloc, de l'Equador— s'orienta cap a les poblacions metropolitanes i alguns centres de serveis. Els originaris d'Àfrica presenten una menor difusió, però la seva importància queda amagada per la seva forta presència a les poblacions més grans de l'interior. Per la seva banda, la presència asiàtica encara és poc significativa. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.31. Estudiants d'origen estranger en l'ensenyament primari, curs 2007-2008.

La immigració d'origen estranger encara és molt recent i està constituïda fonamentalment per immigrants de primera generació. Amb tot, les escoles ja estan rebent un nombre important d'alumnes estrangers, alguns nascuts als seus països d'origen i altres nascuts aquí. Destaca el pes d'aquests alumnes a les comarques nord-orientals, de l'eix del Segre i del sud, on representen una cinquena part de l'alumnat o més, una proporció que augmenta substancialment a les escoles públiques d'alguns municipis amb més immigració. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades del Departament d'Ensenyament.

Mapa 2.32. Estudiants d'origen estranger en l'ensenyament primari segons procedència, curs 2007-2008.

El volum d'alumnes estrangers és més important a les comarques costaneres, per bé que el seu pes relatiu a les comarques interiors resulta tant o més elevat. La procedència d'aquests alumnes queda, en general, força repartida, com el conjunt de la immigració, tot i detectar-se algunes especialitats territorials. Els d'origen subsaharià es troben ben representats a les comarques gironines, on destaquen els originaris del Magreb, que constitueixen el grup dominant i es troben una mica pertot arreu. Els llatinoamericans també es reparteixen per tot el territori, amb una presència destacada a les comarques del Camp de Tarragona i els Pirineus. Per la seva part, els originaris de l'Europa de l'Est tenen un pes destacat a les comarques de l'Ebre i a les planes de Lleida. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades del Departament d'Ensenyament.

La millora del nivell formatiu tot i l'emigració dels joves

En relació amb el nivell de formació adquirit per la població adulta, es constata de manera general com la ruralitat també és símptoma d'un nivell d'estudis inferior. A mesura que anem des de comarques molt urbanes cap a comarques menys poblades, augmenta la proporció de població que no ha acabat els estudis primaris i disminueix, d'altra banda, la població que ha acabat els estudis superiors. En el fons, el relatiu baix nivell de formació de la població adulta de les comarques i municipis rurals ha tingut, i encara té, molt a veure amb el tipus de població i activitat present en aquestes àrees. El treball en l'agricultura i a la granja és el que històricament ha retingut la població d'aquestes àrees i aquestes feines no han vingut acompanyades d'una exigència especial de formació; en conseqüència, bona part de la població adulta presenta un nivell de formació relativament baix (el pes elevat de la població jubilada condiona el nivell formatiu que presenta el conjunt). Cal destacar, però, que el nivell de formació de la població ocupada en l'agricultura ha millorat molt en els darrers anys, fet que és un signe de canvi important també per al conjunt de les àrees rurals. La professió de pagès cada cop és més complexa i vocacional, i el grau de formació dels que entren a l'agricultura comença a equiparar-se amb el de les petites empreses similars d'altres sectors o a superar-lo. La majoria acaben estudis secundaris i alguns tenen, fins i tot, estudis superiors.

El dèficit formatiu modern de les comarques rurals o poc denses no prové, però, tant de la presència d'una activitat agrària encara important, com de l'existència d'un sector serveis en augment, i aquest sí que podria ser un condicionant de futur nou i no gaire desitjable. Les estadístiques generals comencen a detectar com en àrees turístiques on hi ha hagut bones oportunitats de treball en l'hostaleria, la restauració i altres serveis turístics (les comarques gironines en representen el cas més emblemàtic), la població jove ha preferit la feina als estudis. Pot semblar un contrasentit, però la realitat és que l'existència de més oportunitats de feina a proximitat desincentiva el jove a estudiar o, el que és el mateix, a desplaçar-se fora per fer-ho, i aquesta circumstància, constatada de fa uns quants anys a les àrees que s'han promocionat turísticament, podria traslladar-se al conjunt d'unes comarques rurals on sembla que milloren, com es veurà, les possibilitats de trobar feina.

Ara per ara, en tot cas, el nivell de formació relativament baix d'algunes comarques rurals està relacionat amb la fugida històrica dels joves dels pobles i comarques cap a ciutat per cursar els seus estudis. Aquests joves, un cop formats, rarament tornen al seu lloc d'origen, tot i que poden continuar-hi empadronats oficialment durant molts anys, un cas força freqüent als Pirineus, que distorsiona la imatge que donen les estadístiques oficials. En realitat, la majoria de les comarques interiors continuen perdent població amb un bon nivell de formació a través dels seus estudiants joves.

Tot matisant les conclusions anteriors, i tal com posen en relleu J. A. Módenes Cabrerizo i J. Recaño (2003), les comarques pirinenques i les comarques costaneres, que disposen de bones oportunitats d'ocupació en els serveis, apareixen com les receptores netes destacades de població juvenil, d'entre 15 i 30 anys, que canvia de residència. Tot reforçant les hipòtesis avançades, els mateixos autors destaquen que les àrees rurals són les que presenten, precisament, una emigració juvenil més intensa, que afecta de manera especial les dones i que també té molta relació amb el fet de disposar d'un bon nivell d'estudis.

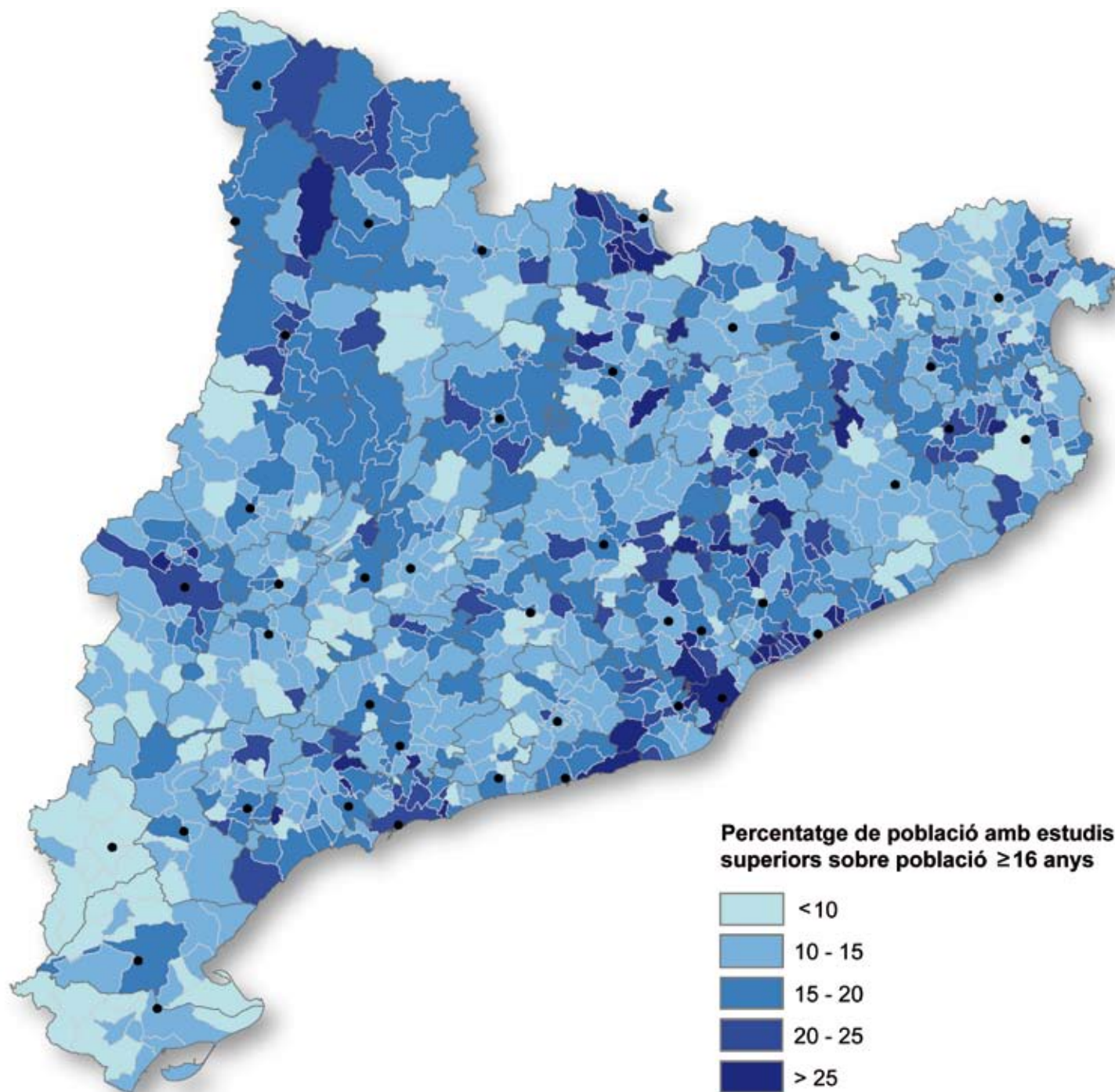

Determinats serveis, com les activitats de formació en espais naturals i altres, ofereixen la possibilitat de llocs de treball qualificat i atreuen un públic juvenil, tot contribuint a dinamitzar econòmicament i socialment les àrees de baixa densitat demogràfica; Parc Nacional d'Aigüestortes i l'Estany de Sant Maurici (Foto: I. Aldomà).

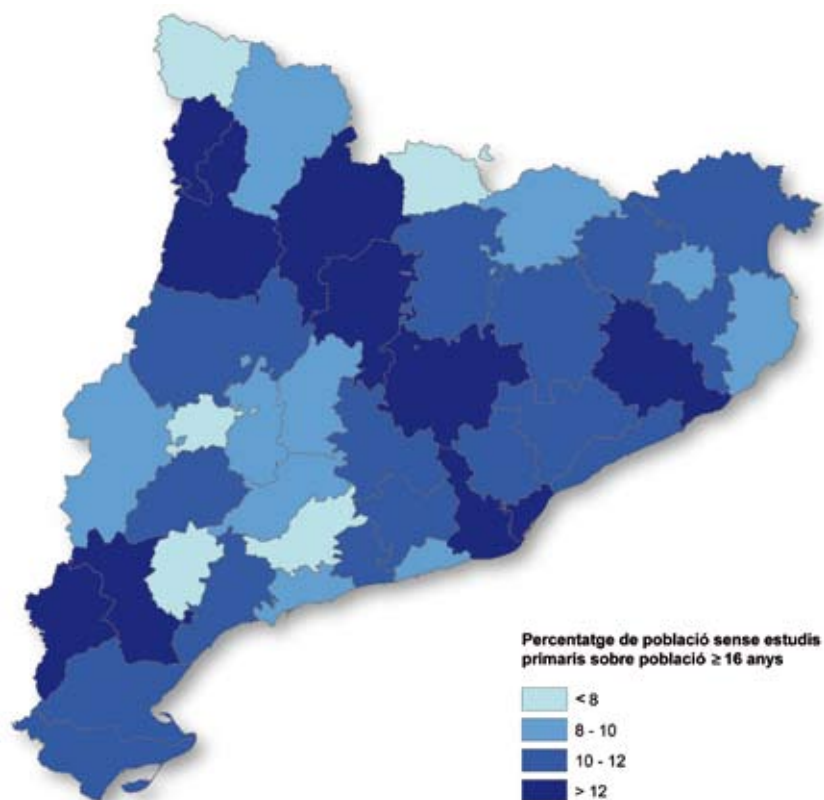
Determinats treballs agraris continuen restringits als homes i requereixen una qualificació relativament baixa. Extracció tradicional de fusta al Solsonès, que complementa el treball amb mitjans mecànics (Foto E.Plana).

Mapa 2.33. Població amb estudis superiors per municipis en percentatge, 2001.

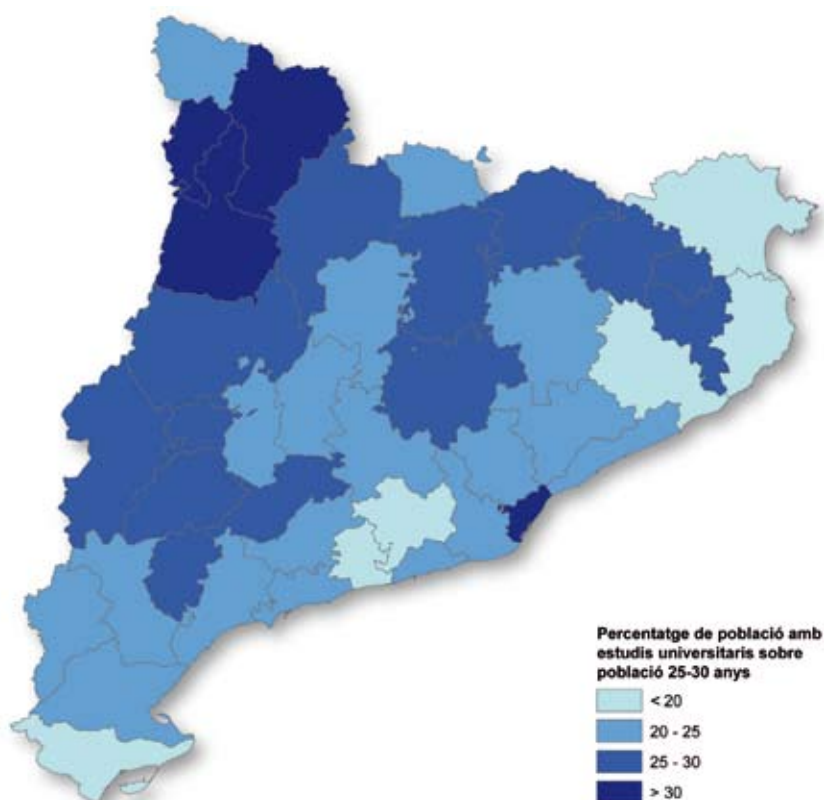
La presència de població amb estudis superiors té molta relació amb la presència de llocs de treball més qualificats a les ciutats. En conseqüència, les comarques més urbanitzades presenten un nivell d'estudis més elevat. Amb tot, les comarques pirinenques presenten una elevada proporció de població amb estudis superiors, dada en què podria haver influït l'empadronament de població titulada que, de fet, viu fora. Contràriament, a les Terres de l'Ebre i les comarques centrals el nivell de formació és especialment baix. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.34. Població que no ha completat els estudis primaris per comarques, 2001.

El mapa de la població sense estudis és el negatiu del mapa anterior. Algunes comarques interiors o rurals, particularment les de l'Ebre i les pirinenques, destaquen per la proporció de població analfabeta o sense els estudis primaris acabats. Amb tot, en cap se supera el 16% i es tracta d'una proporció a la baixa a través dels anys. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.35. Joves amb estudis universitaris sobre la població de 25 a 30 anys per comarques, 2001.

Contrasten les comarques dels Pirineus i les planes de Lleida, amb una elevada proporció de joves amb estudis universitaris acabats en el grup quinquennal immediat a la sortida de la universitat. En tot cas, molts dels joves que figuren als dos Pallars i a l'Alta Ribagorça, el grup de més intensitat residia, de fet, fora de la comarca. El Barcelonès continua concentrant la major part dels titulats i la proporció més elevada. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

L'augment de l'activitat i la implicació laboral de la dona

Un indicador històric característic de les àrees rurals ha estat la taxa d'activitat relativament baixa de la seva població, és a dir, la proporció relativament baixa de població que, en edat de treballar, té, efectivament, una activitat laboral. Les distàncies entre el camp i la ciutat quant a taxa d'activitat es van reduint, però l'indicador encara és plenament vigent com a fet diferenciador. Un 58,4% de la població catalana en edat de treballar ho feia (2001), i el percentatge queia per sota de la meitat a les comarques interiors habitualment menys dinàmiques demogràficament: les Garrigues, la Terra Alta, el Pallars Jussà i la Ribera d'Ebre, en una posició particularment baixa. Les motivacions de la baixa taxa d'activitat d'algunes comarques interiors han canviat, però, una mica en relació amb el passat:

- Les diferències entre les anteriors comarques rurals i la resta són especialment remarcables en els grups d'edat més joves, particularment en el grup de 16 a 19 anys, i això tindria a veure no només amb les oportunitats de trobar feina d'aquest grup, sinó amb el fet que una bona part prefereixen promocionar-se a través dels estudis.
- En els grups adults les diferències són molt reduïdes i tenen un caràcter territorial més erràtic. Les Terres de l'Ebre presenten en general una proporció d'activitat discretament més baixa, i això s'hauria de relacionar tant amb les majors dificultats per trobar feina com amb un comportament més convencional de la mà d'obra, especialment la femenina.
- D'altra banda, en els grups de més edat, a partir dels 55 anys, quan la taxa d'activitat decau ja força, no es donen diferències que permetin separar clarament el comportament de les comarques rurals de la resta, i les taxes més baixes apareixen en comarques que més aviat han tingut algun tipus de crisi industrial: el Berguedà, el Bages i l'Alta Ribagorça.

El motiu històric que relaciona la baixa activitat de la població amb un comportament conservador de la dona a les àrees rurals, que prefereix exercir de mestressa de casa, mentre ajuda en algunes feines de l'explotació, té avui dia un pes més aviat reduït. Segurament caldria apuntar més a la manca d'oportunitats laborals de determinats territoris, les comarques que encara no han desenvolupat un sector serveis important, que al manteniment d'unes pautes d'activitat de gènere conservadores. Certament, la taxa d'activitat podria ser, en general, més alta, i això es deu a la poca implicació de la dona en el mercat laboral, però aquesta és una característica general que afecta el conjunt del país i és freqüent en tots els països mediterranis més desenvolupats.

Com es posava en relleu en altres estudis anteriors (I. Aldomà, 2000), les dones rurals presenten una implicació creixent en el mercat laboral i no s'escapen, doncs, d'una tendència que és i ha estat general en els països desenvolupats i que es basa en uns canvis socials més generals i profunds, com l'assumpció per part de les dones de feines anteriorment reservades als homes (per exemple, la responsabilitat al capdavant de les explotacions agràries), de càrrecs de responsabilitat en empreses i institucions i de més autonomia econòmica i de decisió; la corresponsabilitat dels homes en les feines domèstiques; l'externalització de funcions domèstiques com la tutela permanent dels infants o el menjar... Les dades recents mostren com la taxa d'activitat femenina escala posicions fins a representar un 53% de

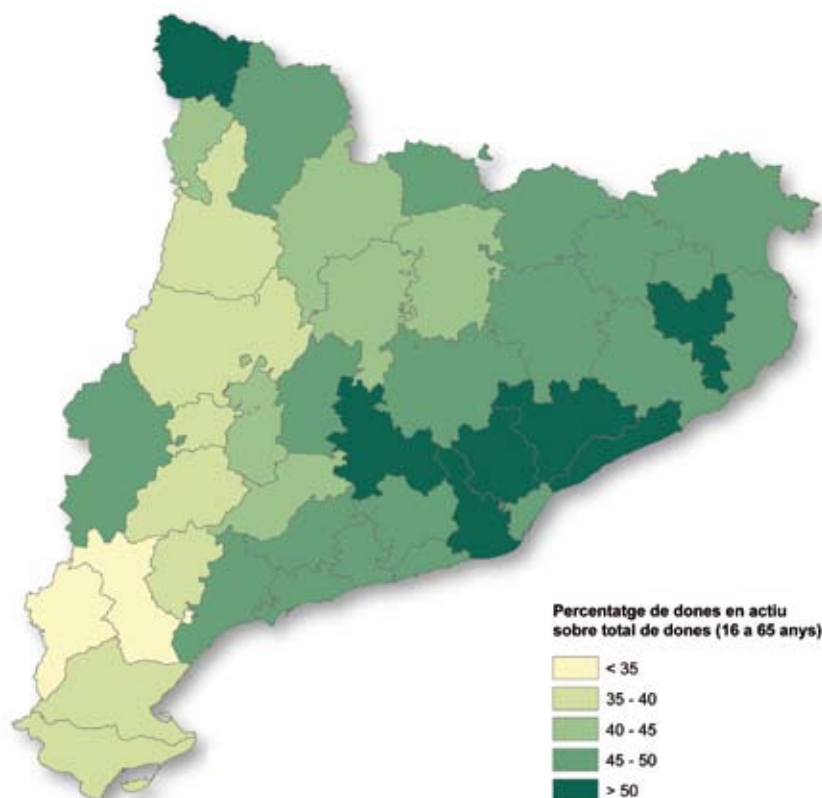
les dones en edat de treballar per al conjunt de Catalunya, mentre que la taxa masculina s'estabilitza en un 72% (Enquesta de Població Activa, 2007).

L'assumpció de les noves funcions per part de les dones no està mancada de dificultats sociològiques, tant en l'àmbit rural com en l'urbà. En l'àmbit rural hi ha, en qualsevol cas, alguns entrebancs específics que s'aniran desgranant. D'entrada, en l'àmbit laboral, les oportunitats de treball femení estan molt marcades pel desenvolupament del sector serveis i, en particular, del turisme; l'activitat i la iniciativa femenines juguen un paper de primera importància en el desenvolupament de l'anomenat turisme rural i en les ocupacions a l'Administració, mentre que li queda un gran camí per recórrer en l'àmbit agrari, de les artesanies o de la petita indústria. D'altra banda, la feble densitat de les àrees rurals, en la mesura que limita la prestació de serveis públics i privats, juga molt en contra de la compatibilitat de les obligacions familiars i la vida laboral.

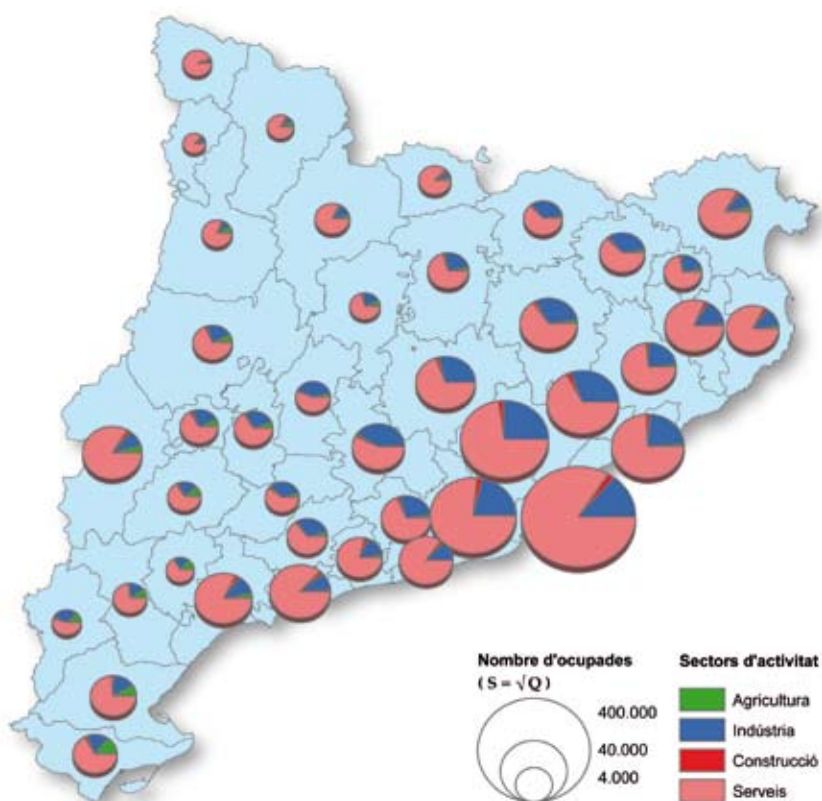
Només en racons molt aïllats com el poble d'Estana (Cerdanya) es poden veure les darreres imatges d'una economia domèstica d'autosuficiència en la qual la dona jugava un paper fonamental (Foto: X. Toll).

Mapa 2.36. Taxa d'activitat femenina per comarques, 2001.

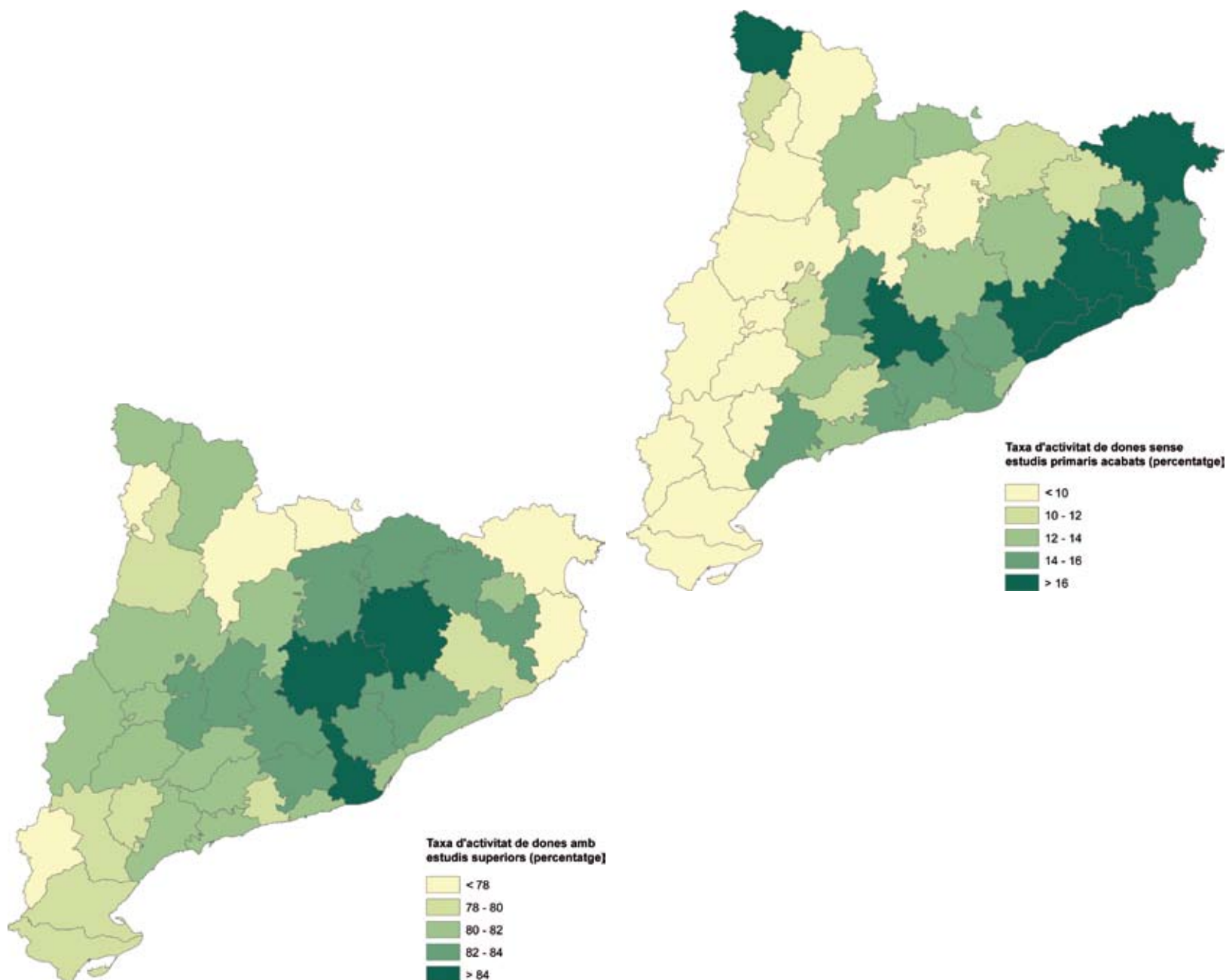
La taxa d'activitat es refereix a la població ocupada més la població aturada i la que cerca feina. La taxa d'activitat femenina té molta relació amb la taxa d'activitat total i augmenta clarament a la meitat nord-oriental del país, als Pirineus i al Segrià. Aquesta distribució està molt relacionada amb la distribució territorial del sector serveis, però també té alguna cosa a veure amb l'existència o inexistència d'una tradició industrial prèvia i d'uns comportaments sociològics diferenciats relacionats amb aquest fet. (La informació desglossada per comarques més recent es refereix a l'any 2001, que és el que es recull.) Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 2.37. Grans sectors d'ocupació de les dones per comarques, 2001.

Segons l'Enquesta de Població Activa, del milió i mig de dones ocupades a Catalunya, un 82% treballen en el sector serveis (2007). Les úniques dades territorialitzades disponibles, del cens de 2001, donen una proporció inferior, però també molt elevada. Destaca únicament l'ocupació relativament elevada de dones en la indústria a les comarques centrals, fet que s'ha de relacionar amb la tradició industrial i el tipus d'indústria. D'altra banda, l'ocupació als serveis és particularment intensa a les comarques turístiques de costa i muntanya. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

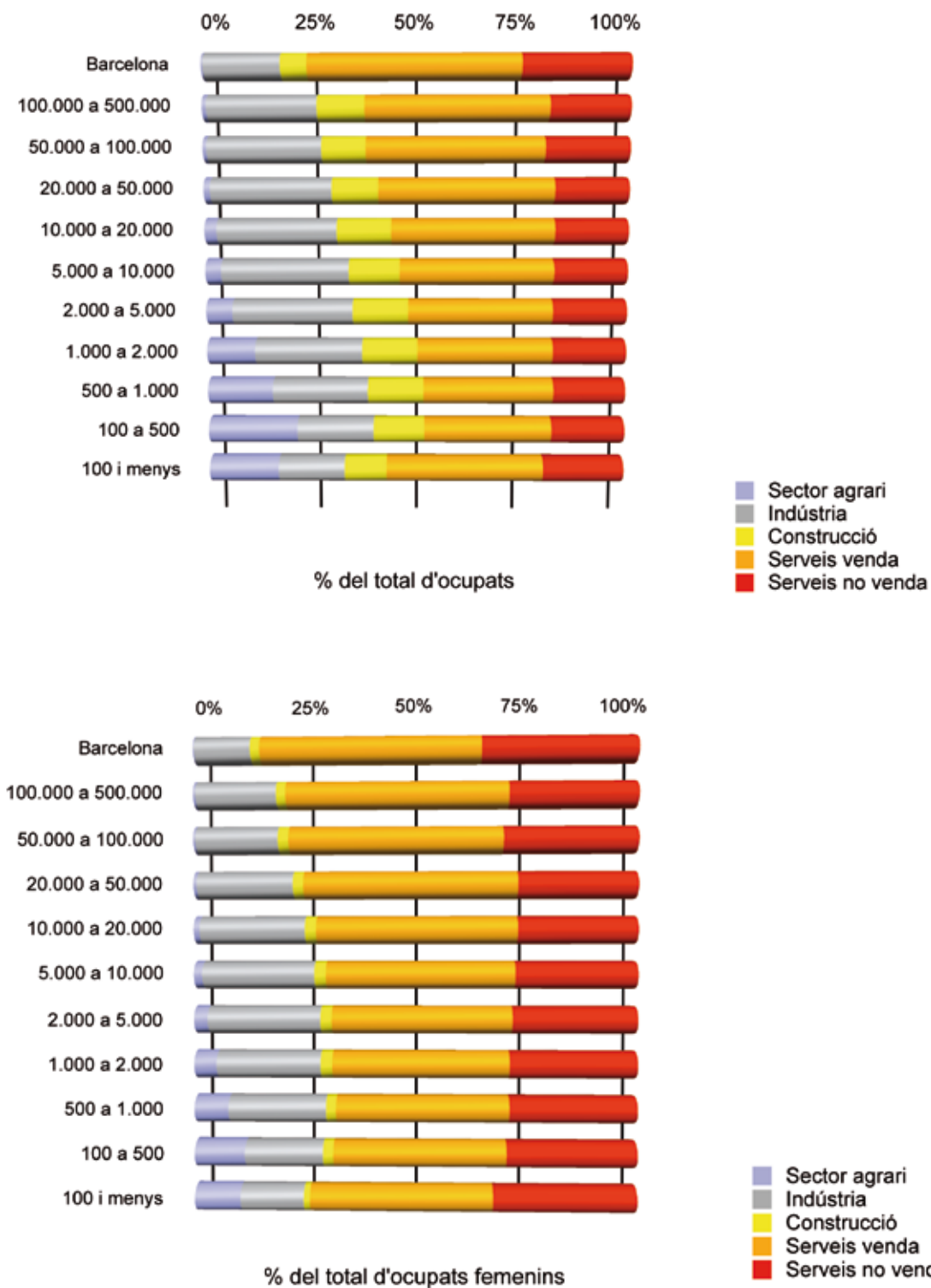
Mapes 2.38 i 2.39. La taxa d'activitat femenina en relació amb el nivell de formació per comarques, 2001 / Dones sense estudis primaris acabats i dones amb estudis superiors.

La multiplicació de feines en el sector serveis afavoreix la integració laboral actual de les dones, que assumeixen també altres feines anteriorment de perfil masculí com en aquesta antiga piscifactoria del Pont de Suert avui convertida en Centre de Fauna (Alta Ribagorça) (Foto: I. Aldomà).

La taxa d'activitat femenina presenta una gran relació amb el nivell de formació de les dones; com més elevat és aquest, més alta és la taxa d'activitat. A la meitat oriental del país, la taxa d'activitat de les dones sense estudis és, amb tot, netament superior a les comarques occidentals, fet que es pot relacionar amb diferències culturals i de tradició industrial. En el cas de la població amb estudis superiors (diplomatura o similar i superiors), la variació territorial de les taxes d'activitat femenina s'atansa a la dinàmica anterior, però coincideix més amb la presència d'una elevada proporció d'ocupació a la indústria. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Gràfic 2.9. Distribució de l'ocupació general i la femenina per grans sectors i segons la grandària del municipi, 2001.

De manera general, l'ocupació en els serveis i la indústria augmenta de pes amb l'augment de grandària dels municipis, a la inversa de l'ocupació en el sector agrari. Per la seva part, la construcció, en què l'ocupació femenina resulta insignificant, manté un pes força similar en municipis grans i petits. L'especialització de l'ocupació femenina en el sector serveis resulta impressionant i s'apropa al 80% de l'ocupació femenina total. Precisament, l'augment de la proporció d'ocupades en els serveis a les poblacions petites i a les grans té molt a veure amb la disponibilitat d'aquest tipus de llocs de treball. A les ciutats petites i mitjanes hi ha una ocupació femenina significativa a la indústria i l'ocupació femenina en el sector agrari adquireix certa rellevància en els municipis més petits, però no deixa de ser molt reduïda. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'INE.

Foto: Xavier Goñi

3/ Agricultura, agroindústria, complex biotecnològic

L'activitat agrària ha estat la base històrica d'identificació del medi rural i ho continuarà sent per molts anys, almenys mentre faci falta terra per produir aliments. Ara bé, mentre els conreus, les pastures o els boscos explotats ocupen la major part del territori, la població depèn molt poc i cada cop menys de les activitats agràries. Aquest és el resultat d'un canvi radical en la configuració del sector, que ha vist un augment extraordinari de la productivitat amb la substitució de mà d'obra per capital que s'experimenta encara avui dia. Al mateix temps, d'allò que era producció de matèries primeres per al consum més o menys immediat i proper, s'ha passat a cadenes de producció força industrialitzades i complexes que proveeixen de productes estandarditzats i elaborats als mercats mundials. Tots aquests canvis i altres contribueixen també al fet que les anomenades societats agràries s'identifiquin cada cop més amb les maneres de fer i els comportaments característics de la societat industrial i urbana.

De l'agricultura a la cadena agroalimentària

La transformació del camp català ha estat constant i radical en els darrers cinquanta anys a partir de diferents processos comuns a tots els països desenvolupats i que de manera general es podrien qualificar com un procés d'industrialització de la producció de matèries primeres agràries i de tota la cadena que va des de l'elaboració d'inputs de consum agrari fins al consum de productes agraris transformats. Per entendre l'agricultura actual cal assenyalar que aquesta ja no pot tractar-se simplement com a sector primari, com un subministrador de matèries primeres sense elaborar, ni tampoc hauria de situar-se a part dels altres sectors productius. En els anys 1950 apareixia ja als EUA, de la mà de J. H. Davies, el concepte d'agrobusiness, que volia superar l'encasellament de l'agricultura i reflectir el procés de transformació industrial en què es trobava immersa (From Agriculture to Agrobusiness, 1956). Per agronegoci, l'autor entenia la suma de les activitats de processament i distribució dels inputs de consum agrari,

Quadre 3.1
Grans magnituds
dels sectors agraris
i de la indústria
alimentària, milers
d'euros, 2001.

Branques	Llocs de treball	Valor afegit brut (preus bàsics)	Exportacions resta Estat	Exportacions estranger	Grau de cobertura exportacions/importacions	
					Amb la resta de l'Estat	Amb l'exterior
Producció agrícola	41.100	703.360	232.295	385.016	21,24	24,49
Producció ramadera	16.312	1.240.738	54.125	54.441	4,75	41,30
Serveis agrícoles i ramaders	11.971	129.278	0	0	0,00	0,00
Silvicultura	2.658	76.225	5.402	7.412	7,83	6,95
Pesca, aqüicultura i serveis	5.060	133.299	106.113	32.474	31,18	13,85
Total primari	77.101	2.282.900	397.935	479.342	14,88	23,43
Sacrifici de bestiar i volateria i conservació de carn	15.568	442.890	942.052	405.778	118,68	222,18
Fabricació de productes carnis	10.986	426.077	808.015	271.970	177,23	480,42
Fabricació de greixos i olis	2.114	129.266	156.550	324.424	42,81	106,96
Productes per a l'alimentació animal	4.147	156.717	913.677	59.054	689,76	45,48
Fab. pa i productes de fleca i pastisseria	21.009	477.318	437.262	73.242	193,98	145,30
Indústries del sucre, cacau, xocolata i confiteria	5.276	247.849	131.034	520.487	33,04	223,43
Fab. de productes de molinaria, midons i altres	17.008	804.988	1.261.851	525.828	111,07	38,18
Indústries làcties	5.233	312.192	691.391	81.840	105,21	28,07
Begudes alcohòliques (excepte vins i caves)	3.457	269.971	663.381	86.167	480,32	49,71
Elaboració de vins i caves	6.541	357.995	336.552	360.330	272,97	1.128,28
Total indústria alimentària	91.338	3.625.264	6.341.765	2.709.118	143,33	95,74

Les dades de la taula input-output de Catalunya de 2001 són les més recents disponibles sobre les magnituds generals del sector agrari i la indústria alimentària. Permeten veure la potència de la indústria d'alimentació i begudes (a la taula no s'hi inclouen les aigües i les begudes no alcohòliques); a part del seu valor afegit, destaca el seu potencial exportador, en els intercanvis amb la resta de l'Estat i amb l'exterior. La producció de matèries primeres agrícoles i ramaderes té una incidència particularment reduïda en els intercanvis exteriors i Catalunya apareix clarament deficitària pel que fa al proveïment de matèries primeres d'aquest tipus, on s'importen gran quantitat de productes que nodreixen el consum directe i, sobretot, la indústria. També cal destacar la ramaderia en la generació de valor afegit del sector primari, mentre que, en el cas de la indústria, l'aportació de les branques relacionades amb la ramaderia continua sent destacada, per bé que repartida en diferents subsectors. Font: Idescat, taules input-output de Catalunya, 2001.

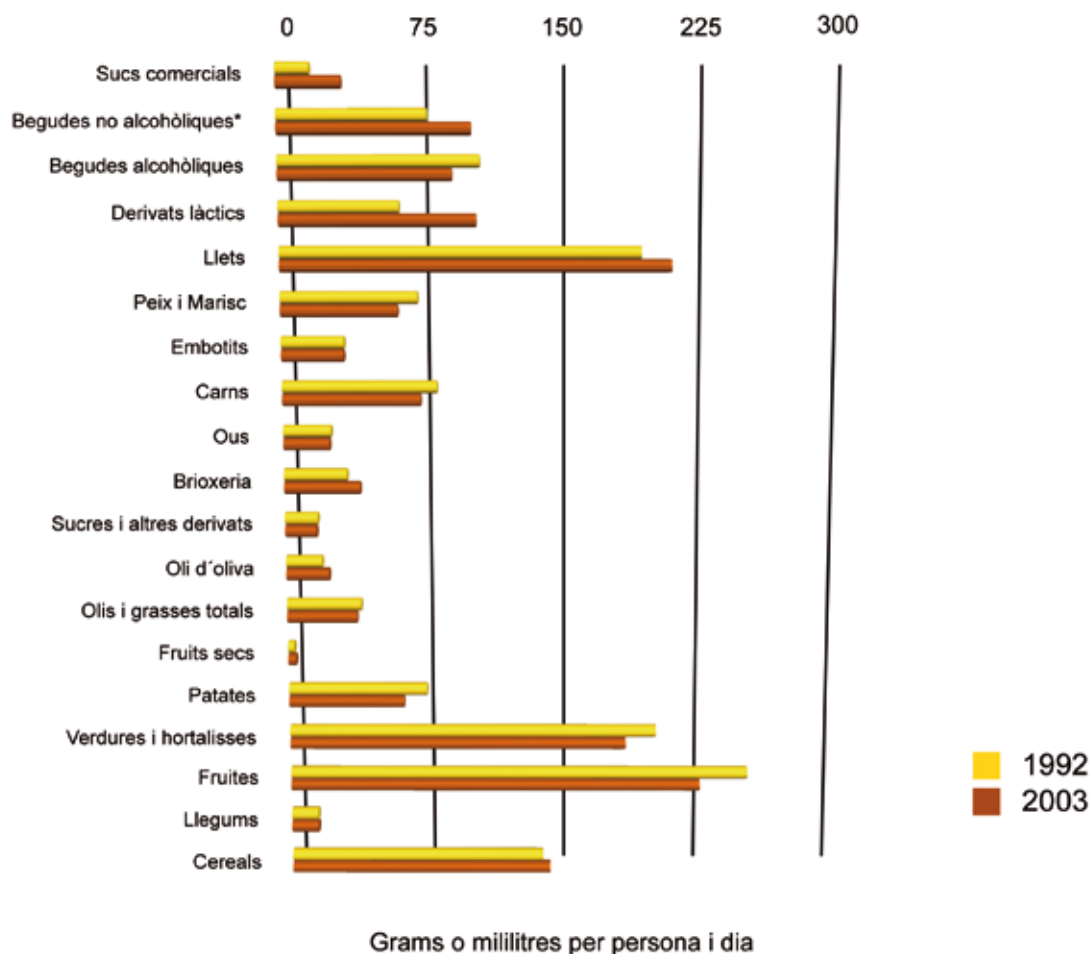
les activitats productives de l'explotació i l'emmagatzematge, processament i distribució dels productes agraris i els seus derivats, als quals Golberg afegia més tard (Agrobusiness Coordination, 1968) les polítiques governamentals, mercats de futurs i organitzacions comercials que ajuden a entendre el funcionament de l'entramat i obren pas a la idea de delimitar subsistemes al seu interior. Louis Malassis (Economie agroalimentaire, 1973) va adaptar més tard la teoria al francès amb una intenció més global, sota el nom de sector agroalimentari, que s'aplica tant a escala regional com de produccions agràries amb uns itineraris de transformació, distribució i consum molt diferenciats.

La transformació del sector agroalimentari des d'una economia i societat encara fortament d'autosubsistència en els anys 1950 cap a una societat agroindustrial i, en els darrers temps, de perfil biotecnològic, ha anat aparellada a una pèrdua de pes general de l'agricultura o la producció de matèries primeres agràries en benefici de la resta de sectors afins. El valor afegit dels productors de matèries primeres s'igualava al dels seus proveïdors de llavors, adobs i altres inputs, i el valor afegit de la indústria transformadora agroalimentària supera el de l'agricultura. A Catalunya, on la indústria d'alimentació i begudes té un paper particularment rellevant i exportador, el seu valor afegit duplica pràcticament el del sector agrari.

Tots els sectors i àmbits de la cadena agroalimentària són importants per a la generació de valor afegit, però, com posa en relleu l'anàlisi de la taula input-output, la seva contribució al conjunt de l'activitat és força diferent (Josep Lladós et al., 2007). A banda de generar prop de la meitat del valor afegit en el sector primari, la ramaderia juga, per exemple, un paper "clau" de primera importància per la seva vinculació amb la producció de pinso i altres sectors procuradors d'inputs, a més de la seva vinculació amb la indústria càrnia o làctia. Les produccions pròpiament agrícoles tenen, per la seva banda, un paper de "base" en relació amb la indústria i altres agents compradors, al contrari de la indústria alimentària, que, amb l'excepció dels olis i greixos, té un paper de "motor" de l'activitat agrària i suporta també serveis d'alt valor afegit.

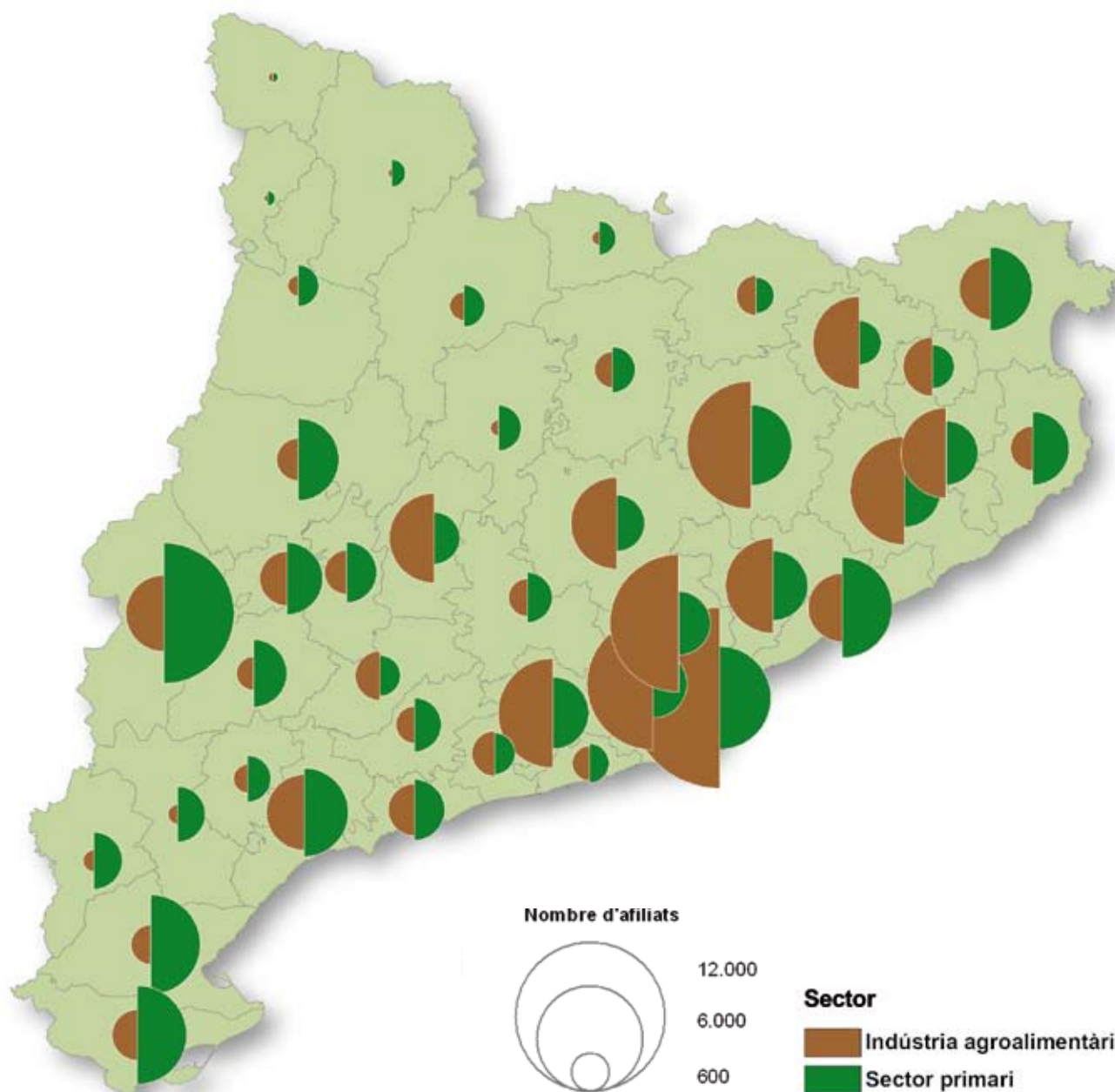
A tots el sectors anteriors cal afegir-hi la distribució alimentària, que inclou les activitats de comercialització i les de la restauració, restaurants, menjadors col·lectius i altres formes de preparació d'aliments per al consum directe. En els tres darrers decennis, la concentració de la distribució alimentària li ha concedit tot el protagonisme en la presa de decisions i en la captació d'una part considerable del valor afegit generat. D'altra banda, en els darrers anys el canvi d'hàbits de la població està atorgant cada cop més protagonisme a un nou agent, la restauració.

Gràfic 3.1. El consum alimentari de les llars catalanes; volum consumit en grams o mil·lilitres per persona i dia 1992-2003.

L'evolució de les produccions agràries està condicionada, en darrer terme, per l'evolució del consum alimentari. Els volums consumits es presten a un cert biaix en la interpretació pel valor i la incidència alimentària desigual de cada tipus de producció. La font utilitzada resulta, amb tot, la més fiable a l'hora d'avaluar el consum alimentari mitjà d'una persona i la seva evolució (la darrera dada disponible és de 2003 i les quantitats corresponen al consum mitjà d'una persona d'entre 10 i 75 anys). Es constata de manera especial la disminució del consum de fruites i verdures en benefici de la llet i els lactis. Baixen les begudes alcohòliques i pugen les no alcohòliques (el consum d'aquestes darreres es troba expressat en decilitres i és, doncs, molt més elevat del que dona a entendre el gràfic. Font: Enquesta de Nutrició i Alimentació de Catalunya, 2003. Generalitat de Catalunya. Departament de Sanitat i Seguretat Social.

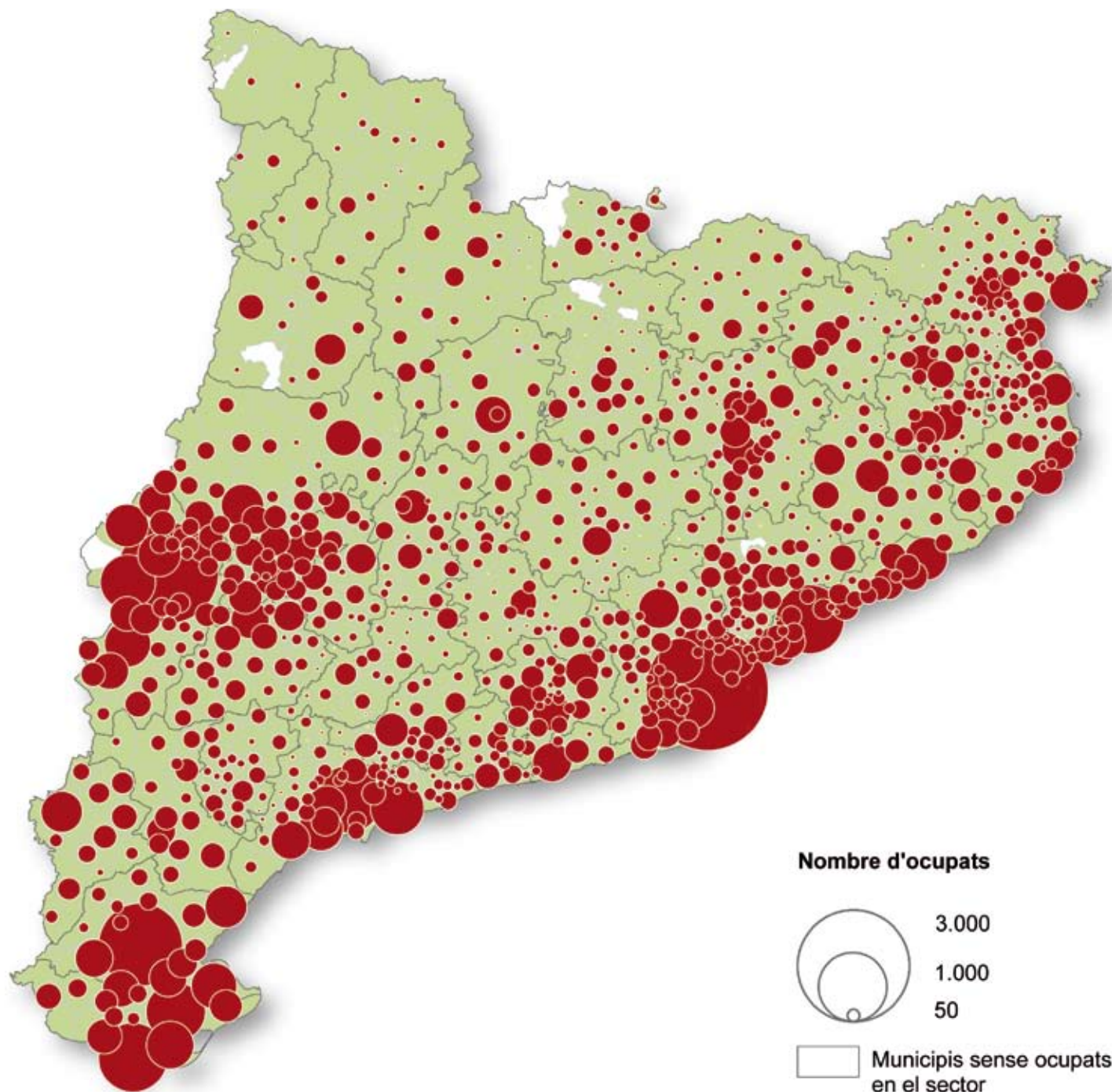
Mapa 3.1. Total d'ocupats en el sector agrari i en la indústria alimentària per comarques, 2007.

Les estadístiques generals sobre l'ocupació en el sector "agrari" inclouen també la pesca, activitat que no s'acostuma a relacionar amb el medi rural. Actualment es recensen uns 5.000 ocupats en el sector pesquer a Catalunya que es concentren en determinats ports com el de Sant Feliu de Guíxols al Baix Empordà (Foto X. Goñi).

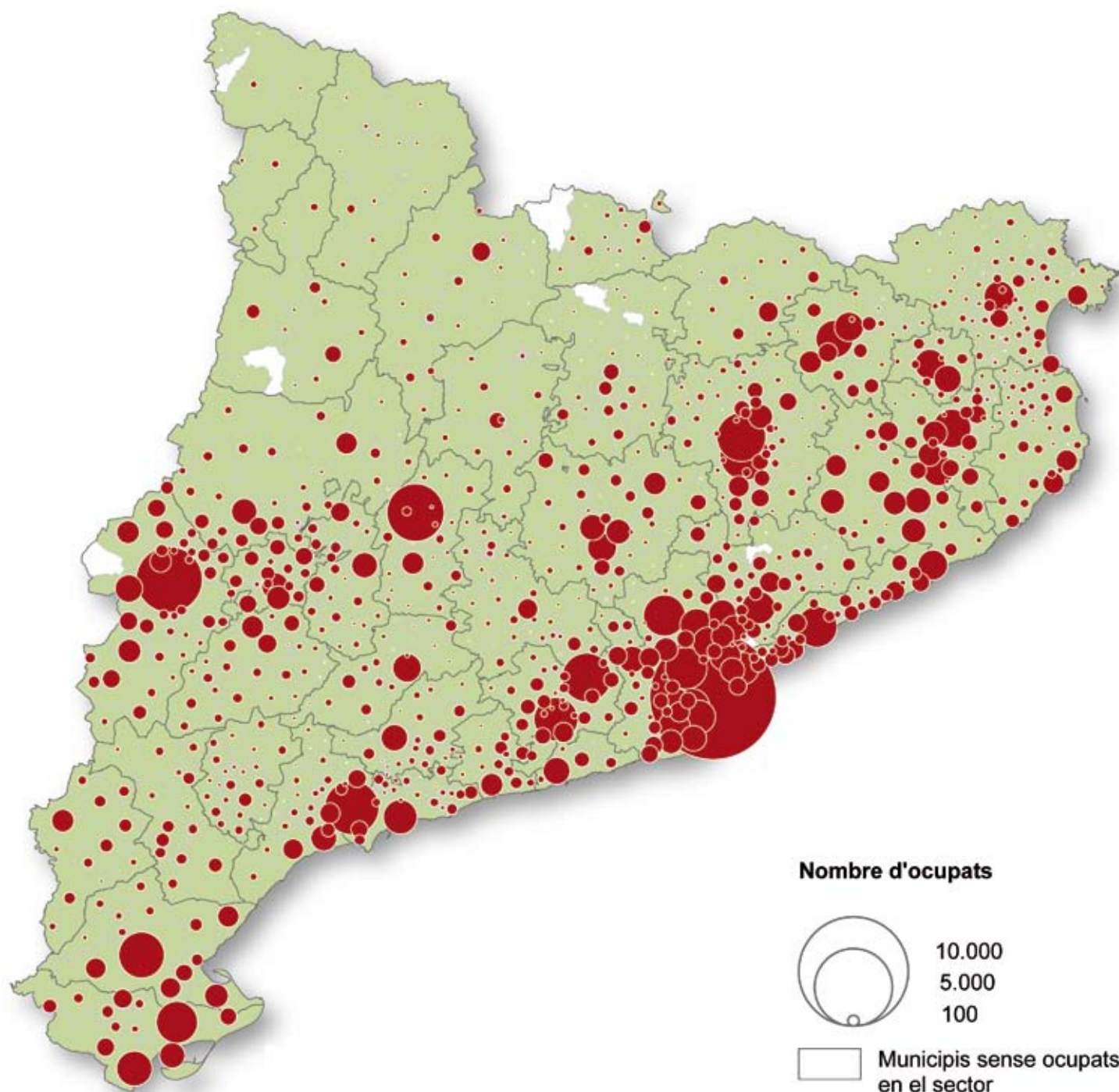
Al mapa es representen el total de treballadors de cada comarca dins del sector agrari i la branca industrial alimentària en forma de comparativa. S'hi pot apreciar clarament com en bona part de les comarques barcelonines i gironines el sector agroalimentari és força més important que l'agrari, mentre que a les comarques lleidatanes i tarragonines (tret dels casos de la Segarra i el Baix Penedès) hi predomina el sector agrari. Cal destacar el fet que la comarca amb major nombre d'ocupats en el sector agroalimentari és el Barcelonès (12.007 treballadors), i que també és la segona en ocupats agraris (3.939), només superada pel Segrià (7.270), fet relacionat amb la presència de la pesca i els serveis agraris. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de la Seguretat Social, 2007.

Mapa 3.2. Total d'ocupats al sector agrari per municipis, 2007.

Entre 72.000 i 78.000 persones s'ocupen anualment en el sector agrari, una xifra que oscil·la al llarg de l'any i que presenta algunes diferències segons les fonts estadístiques. Cal destacar que la xifra d'ocupats en el sector comprèn tant els pròpiament ocupats a l'agricultura i la ramaderia, uns 55.000, com alguns ocupats a la silvicultura, més uns 5.000 ocupats a la pesca i l'aqüicultura i uns 12.000 ocupats en serveis diversos al sector agrari: veterinaris, empreses que realitzen serveis per tercers, tècnics agrícoles assessors... Aquesta composició explica que el nombre d'ocupats a la regió metropolitana i a les comarques costaneres sigui superior al previst. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Seguretat Social, 2007.

Mapa 3.3. Total d'ocupats a la indústria alimentària per municipis, 2007.

Es representa el total d'afiliats a la Seguretat Social ocupats a la branca d'alimentació i begudes en cada municipi. Dels afiliats del sector l'any 2007, gairebé un 10% es trobaven a la mateixa ciutat de Barcelona. El altres tres municipis amb més de 2.500 ocupats en el sector són Lleida, Girona i Reus. El 46% dels llocs de treball del sector es concentren a les comarques barcelonines, principalment pel pes del sector a l'àrea metropolitana, però també per la important concentració d'activitat a la plana de Vic; mentre que les altres tres demarcacions se situen per sota del 20% cadascuna. Contràriament a l'ocupació en el sector agrari, són els municipis d'alta i mitjana muntanya els que presenten un escàs pes en aquest sector. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Seguretat Social.

La indústria alimentària

A banda dels objectius econòmics propis de les empreses, l'aparell de transformació i distribució cobreix la funció social d'ajustar la producció agrícola al consum alimentari; en essència, substitueix una producció dispersa i fluctuant per un aprovisionament concentrat i constant. Aquesta missió s'acompleix a través de diverses funcions que modifiquen les característiques dels productes agrícoles, des de la col·lecta, tria, neteja, conservació i estocatge fins a la transformació nutricional i la distribució a través de mercats, botigues i altres múltiples fórmules de venda o la restauració.

Els processos de condicionament o transformació de les matèries primeres agràries es poden classificar segons el grau de processament de la matèria primera, que implica més o menys tecnologia i que està relacionat d'alguna manera amb la generació de més o menys valor afegit fora del sector agrícola i a la major o menor dependència de l'agricultura en relació amb la indústria, la ramaderia o el comerç. Inicialment es diferenciava entre indústries de primera i de segona transformació i, amb el temps, la divisió s'ha ampliat i s'ha fet, alhora, més complexa. En particular, es parla d'un últim estadi d'empreses de transformació-serveis, les despeses més importants de les quals arriben per la via de l'esforç de diferenciació i innovació del producte (despeses publicitàries i de presentació del producte) i estarien representades per molt poques empreses, de dimensions, generalment, multinacionals.

Al mateix temps, aquest diferent grau de transformació també tindrà molt a veure amb la localització de les unitats industrials, com bé s'ha demostrat en el cas de Catalunya amb la localització de les diferents branques que integren la indústria alimentària:

La indústria alimentària no solament ha transformat l'agricultura, sinó el medi rural en conjunt. Les grans sitges de pinso o gra, generalment vinculades a la indústria, com aquestes modernes d'Olost (Osona) poden arribar a fer la competència a la imatge de l'església o el campanar. (Foto: I. Aldomà)

- A la proximitat de les àrees productores s'efectuen els procediments de transformació més senzills de la matèria primera, els que suposen una menor transformació del producte. És el cas de la indústria transformadora de les comarques interiors. De manera general, s'associa a aquest tipus d'indústries una productivitat menor de la mà d'obra, un component tecnològic sensiblement menor en el producte elaborat i una generació de valor afegit també sensiblement inferior.

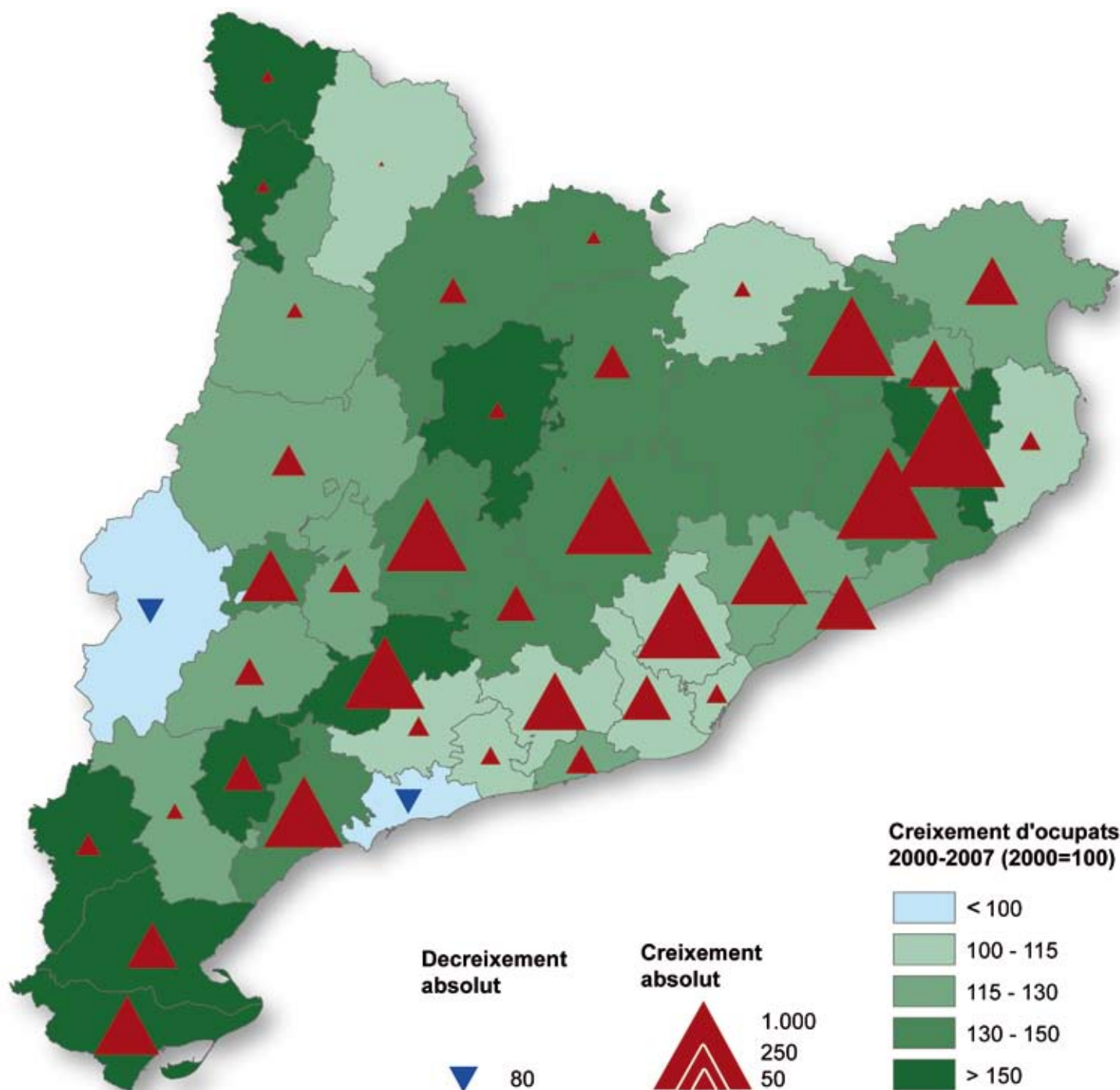
- D'altra banda, a la proximitat dels centres de consum es preparen els productes més elaborats i preparats per ser consumits; és el cas de la indústria d'alimentació i (en especial) begudes present a tota la regió metropolitana. De manera general, aquest tipus d'indústria efectua despeses prou més importants en acabat i comercialització del producte elaborat i presenta les condicions inverses de l'anterior: major productivitat, major tecnologia i major valor afegit en el producte final.

D'alguna manera, es podria deduir, doncs, que un determinat tipus d'indústries s'escauen de ser localitzades a la vora de les matèries primeres, mentre que, per a d'altres, aquesta localització resulta supèrflua. Per això mateix, la millora de les comunicacions i l'expansió i la difusió de les condicions de vida i la urbanització metropolitanes cap a les comarques interiors també deixa oberta la porta a una transformació de la seva indústria agrària cap a una indústria de major valor afegit, opció que algunes empreses capdavanteres ja han emprès.

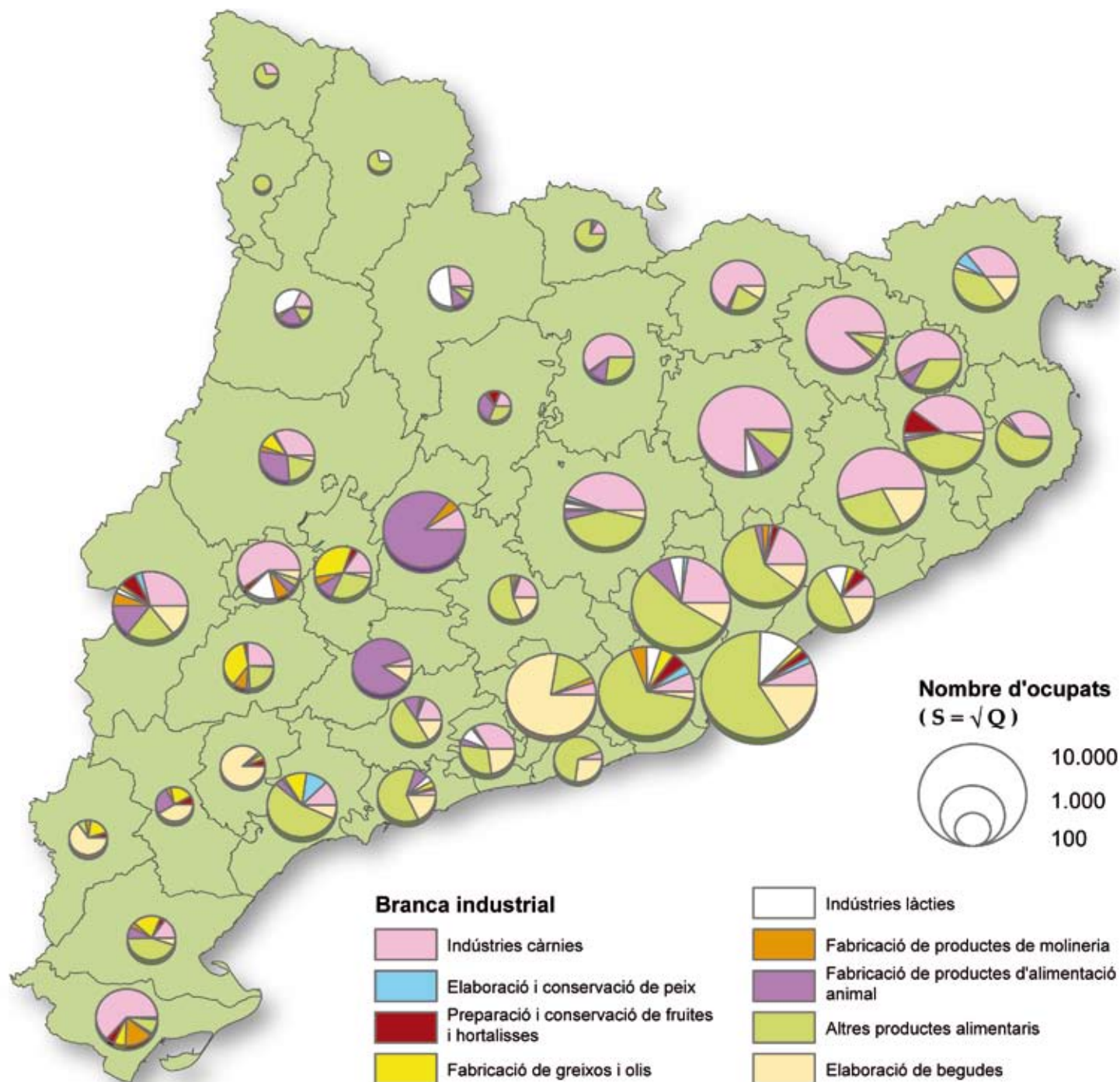
L'arquitecte César Martinell Brunet dignificà el cooperativisme agrícola amb edificis com aquest del Palau d'Anglesola (Pla d'Urgell) que ara són un dels patrimonis rurals més preuats, malgrat algunes reformes i amputacions. (Foto: I. Aldomà)

Mapa 3.4 Evolució del nombre d'ocupats a la indústria alimentària per comarques, 2000-2007.

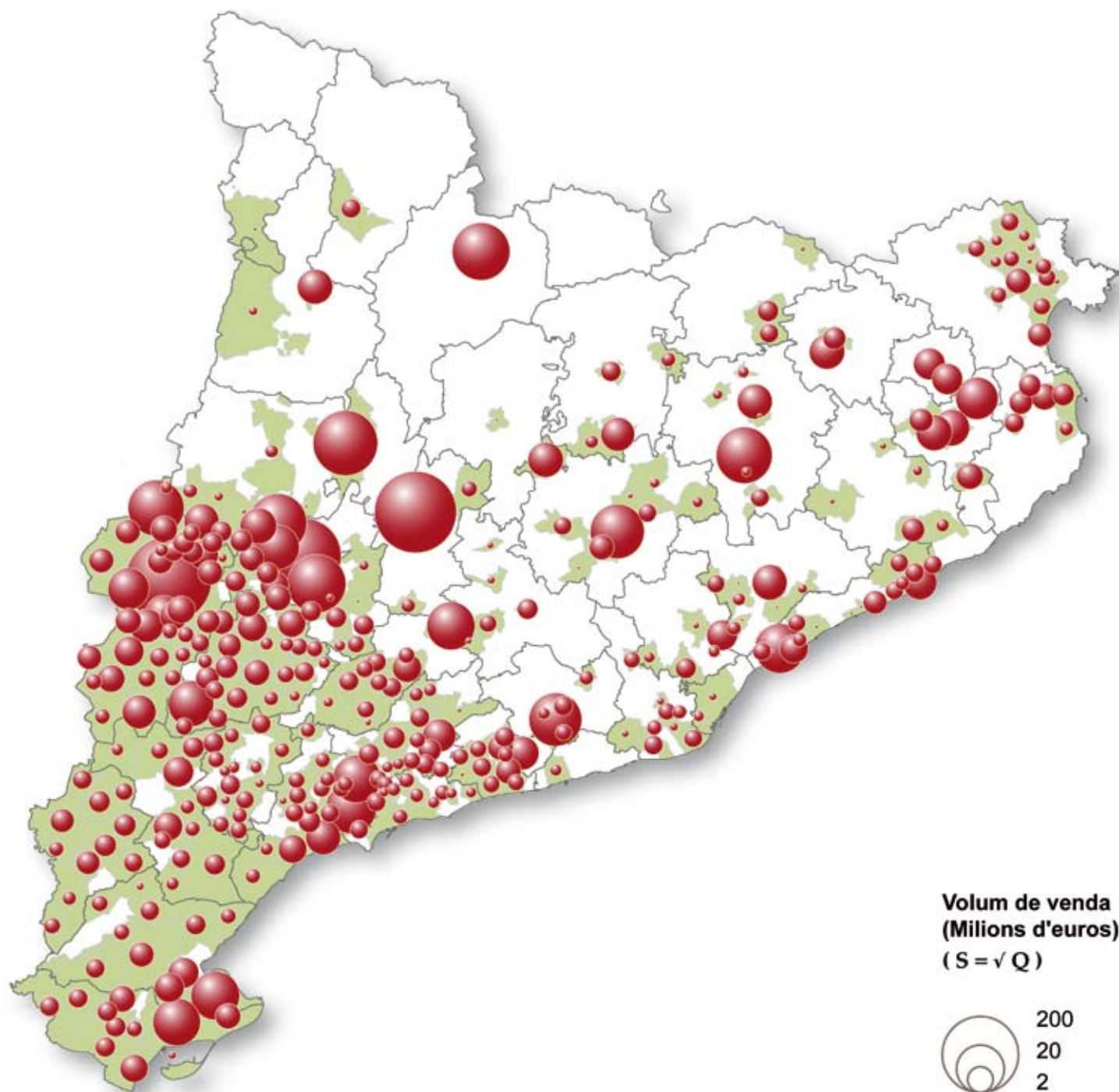
Les comarques que més han crescut en nombres absoluts de treballadors, per sobre del miler de treballadors més entre 2000 i 2007, són Osona, el Gironès i la Selva, fet que posa de manifest el fort creixement d'un pol agroalimentari a les comarques nord-orientals de Catalunya. En termes relatius, en el conjunt de Catalunya el sector ha experimentat un creixement superior al 20%, i només dues comarques (el Segrià i el Tarragonès) han perdut llocs de treball, encara que han estat unes pèrdues moderades (inferiors al 8% i al centenar d'ocupats). Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Seguretat Social, 2007 i 2000.

Mapa 3.5 Ocupats a la indústria alimentària per subsectors per comarques, 2007.

La distribució dels subsectors que integren la indústria alimentària presenta una notable especialització comarcal, que té a veure amb la incidència de la proximitat al centre de consum o al centre de producció de matèria primera de cadascun dels subsectors. La indústria càrnia, la més important quant a llocs de treball, destaca en tota la diagonal que va del Segrià a l'Empordà. L'elaboració de vins i altres begudes es fa notar a la regió metropolitana i a les àrees productores de vi. L'elaboració i conservació del peix té importància a la costa, però també té a veure amb la logística i és present en comarques interiors. Les indústries làcties són presents als Pirineus i a la regió metropolitana. D'altra banda, el calaix de sastre d'altres indústries alimentàries (pa i pastisseria, sucre, cacau, xocolata i altres) es reparteix una mica arreu, amb una presència especial a la regió metropolitana.

Mapa 3.6. Difusió del cooperativisme, municipis amb cooperatives i volum de vendes.

El cooperativisme representa la resposta social de la pagesia a la seva dispersió i posició de feblesa davant els intermediaris. La major part de les poc més de 500 cooperatives agràries en actiu (algunes amb un nivell d'activitat molt baix i difícil de discernir) faciliten la compra d'inputs per als seus socis (cooperatives de subministraments), però les més importants s'han implantat en el sector de la transformació i distribució dels productes agraris. La major part es troba a la meitat meridional de Catalunya, que és on la població s'ha organitzat històricament en nuclis relativament grans de població i on és present la tradició cooperativa des de finals del segle XIX. Les grans cooperatives tenen el repte d'assolir un volum de producció i comercialització prou gran per competir en els mercats internacionals, mentre que les petites s'han de mantenir amb formes innovadores en matèria de serveis, com, per exemple, les agrobotigues, algunes de les quals es formalitzen també com a cooperatives de consum. No hi ha cap llistat permanent actualitzat de cooperatives agràries i l'estimació del nombre de cooperatives i de vendes ha estat feta per a 2005, tot deixant de banda les cooperatives dedicades a la producció agrària que avui dia són cooperatives d'uns pocs socis amb relacions familiars entre ells. Font: elaboració pròpia.

Mercats globals, agroecosistemes locals. Les produccions

A més de la recomposició de la cadena agroalimentària, un altre fet altera profundament els mercats i les orientacions productives agràries: es tracta de l'evolució del consum. Ja fa alguns decennis que la producció alimentària i tots els que en depenen es troben atrapats per la Llei d'Engel, que vol que la despesa alimentària vagi perdent pes juntament amb els altres apartats de la despesa de les llars. Fins fa uns anys encara es constatava que, en augmentar la renda per càpita general de la població, la despesa alimentària augmentava també en valor absolut i ho feia per sobre de l'augment del volum físic consumit, perquè augmentava el preu de la calorïa consumida. A hores d'ara, però, fins i tot aquesta evolució positiva es troba qüestionada, i d'aquí ve un dels motius de crisi fonamentals de l'agricultura actual.

En els països més desenvolupats aflora, a partir dels anys 1980, un nou model de comportament alimentari que Louis Malassis anomenava el de la societat de l'abundància o de la "sacietat". El definia a través del creixement nul de l'alimentació en volum, amb l'aturada de la substitució de vegetals per carn; la saturació relativa de la despesa alimentària, amb la pèrdua de pes de l'alimentació en el consum total, i un augment molt petit del valor, amb una petita substitució de calories barates per calories cares. Per sota d'aquests canvis apareixen nous comportaments socials: es trenca la relació entre la renda i el consum alimentari (fins i tot els grups amb un poder de compra baix

segueixen motivacions culturals en l'elecció alimentària); l'alimentació perd valor com a símbol de riquesa i baixa el consum energètic final en molts grups socials; es busca la qualitat de l'aliment a través de característiques nutricionals, higièniques, econòmiques i socio-culturals; la disminució del treball domèstic significa l'augment de la proporció d'aliments agroindustrials i de la restauració... Al mateix temps, es trenquen tendències anteriors del consum: deixa de caure el consum de cereals, arrels i tubercles; s'alenteix el consum de carn i toca sostre també el d'olis i greixos; decau el consum directe de sucre i augmenta l'indirecte... Tots aquests canvis incideixen directament en la demanda de productes alimentaris i en les transformacions de les produccions agràries i els paisatges agraris.

La incorporació de la dona al mercat de treball i altres canvis socials han estat el motor decisiu d'aquests canvis, però també hi ha contribuït de manera important una altra transformació, la que ha experimentat el sector de la distribució comercial. Des dels anys 1980 s'ha viscut una concentració extraordinària dels agents de la distribució alimentària, amb la difusió de grans centres de venda i un canvi també substancial de la logística de la distribució. Tot plegat s'ha traduït en l'augment del poder del sector distribuïdor sobre la resta d'actors de la cadena alimentària, als quals acaba imposant les seves condicions: presentació de les produccions, selecció dels productes, adaptació de les polítiques de marca, gestió d'estocs, terminis de cobrament, preu i distribució conseqüent del valor afegit brut generat entre els diferents agents de la cadena.

Quadre 3.2. Tendències generals dels mercats agraris que cal destacar i conseqüències per a la distribució d'usos del sòl i produccions.

Tendències generals	Incidència territorial
L'obertura dels mercats de productes agraris en l'àmbit europeu i mundial augmenta la necessitat d'economies d'escala que afavoreixen els grans territoris productors, amb un teixit empresarial sectorial abundant i complex, una xarxa densa de serveis de suport i capacitat d'innovació i recerca.	Grans àmbits productius regionals especialitzats amb gran capacitat exportadora, en particular el complex ramader de l'eix Lleida-Vic-Girona; també el complex de producció de vins i caves a l'entorn del Penedès. Situacions crítiques davant la competència mundial de la fruita dolça de Lleida i altres produccions hortofructícoles més locals.
Moltes indústries agràries s'aprofiten de la proximitat als recursos, però les indústries depenen cada cop menys de la producció local i busquen la matèria primera on és més barata, de manera que la dinàmica industrial no acaba de traslladar-se en la dinàmica de les produccions agràries locals.	La indústria transformadora de fruita seca del Camp de Tarragona i àrees veïnes es proveeix en el mercat internacional i no assegura la sortida comercial del producte del propi entorn, fet que es repeteix o es pot repetir en altres produccions agràries. Al contrari, a les comarques interiors de secà, la producció d'oli ha estat captada en el mercat internacional per les marques exteriors, que són les veritables comercialitzadores i n'aprofiten bona part del valor afegit
Canvi dels hàbits socials amb un canvi del consum alimentari que porta a menjar cada cop més fora de casa i a consumir productes preparats i determinats productes-marca i/o productes incorporats a través dels gustos del mercat infantil.	Pèrdua general de pes econòmic de la producció de matèries primeres agràries, especialment en determinats grups de productes; fruites i verdures fresques de consum familiar, i producció de proteïna animal. Oportunitats per als territoris que estableixen una relació entre matèries primeres agràries i consum directe, molt relacionades amb la presència d'empreses dinàmiques.
Malgrat la globalització dels mercats i dels gustos alimentaris, es conserven algunes oportunitats de comercialització de matèries primeres en els mercats regionals o de proximitat, amb el manteniment d'alguns nínxols comercials.	Oportunitats per a les activitats agràries més vinculades als serveis, com ara els vivers forestals o els serveis i establiments de jardineria al nord de l'àrea metropolitana. Oportunitats per a productors locals en qualsevol àrea territorial que saben treure profit del conreu de productes singulars i diferenciats i/o el subministrament directe de restaurants i serveis de restauració.

Font: elaboració pròpia.

Quadre 3.3.
Components principals de la producció final agrària a Catalunya i evolució 1995-2007.

	Explotacions agràries productores (2005)	Superfície en ha o nombre de caps (2005)	Producció final agrària (mitjana 2005-2007), milers EUR	Pes en el total de la PFA 2005-2007 (%)	Variació PFA 1995-1997 a 2005-2007 (*)
Cereals	21.445	367.708	164.260	4,3	-1,7
Plantes farratgeres	6.673	82.330	23.572	0,6	-0,6
Hortalisses	8.233	8.205	247.365	6,5	1,0
Fruita fresca (no cítrics)	9.862	51.270	451.363	11,8	2,4
Fruita seca	22.002	66.496	69.542	1,8	0,4
Cítrics	3.087	8.151	37.348	1,0	0,2
Vi i subproductes	7.916	62.938	119.696	3,1	-0,8
Oli d'oliva i subproductes	25.011	88.058	67.889	1,8	-0,5
Flors i plantes ornamentals	404	940	120.944	3,2	1,1
Total conreus (amb guarets)	55.550	784.069	1.395.787	36,5	1,8
Carn i bestiar de vaquí	4.814	532.708	304.040	7,9	-1,0
Carn i bestiar d'ovi i cabrum	2.234	687.312	18.994	0,5	-0,6
Carn i bestiar de porquí	5.908	6.522.814	1.135.035	29,7	-1,4
Carn i bestiar d'aviram	8.034	40.786.700	446.829	11,7	0,8
Llet	1.351	82.830	191.560	5,0	-0,2
Ous	6.290	5.972.000	145.304	3,8	0,4
Total ramaderia	15.879	—	2.307.742	60,3	-2,1
Sector forestal	18.125	572.368	41.908	1,1	-0,2
Altres	—	—	79.693	2,1	0,6
Producció final agrària	57.503	—	3.825.130	100,0	0,0

Al quadre es desglossen només les produccions principals, de manera que les sumes no es corresponen amb els totals. Per tal de donar prou sentit a les macromagnituds econòmiques, es presenten els resultats mitjans de tres anys. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat (Enquesta d'Estructures, 2005) i el Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural. (*) Variació del pes percentual de cada producció sobre el total de la producció final agrària.

En aquest context, la producció de les matèries primeres agràries i el territori que li serveix de suport s'allunyen encara més del consumidor: es banalitza el consum del producte més barat, es dilueix la divisió entre producte fresc i producte transformat, es perd la relació amb el producte d'origen local... La proximitat i la relació entre consumidor i pagès, entre consumidor i territori productor, només es retroben amb esforç voluntarista per part d'aquest darrer, un esforç de resultats incerts, val a dir. Potser a favor seu, el productor de

matèria primera agrària disposa avui dia d'un ampli ventall de possibilitats comercials per donar més valor a la seva producció a força de retrobar-se directament amb el consumidor. De fet, aquesta és la sortida econòmica més clara de les explotacions agràries actuals (i de la mateixa indústria agroalimentària) per augmentar el seu valor afegit; naturalment, és una oferta que ha d'anar acompanyada d'altres condicions de producció, com pot ser l'oferta d'una producció de qualitat.

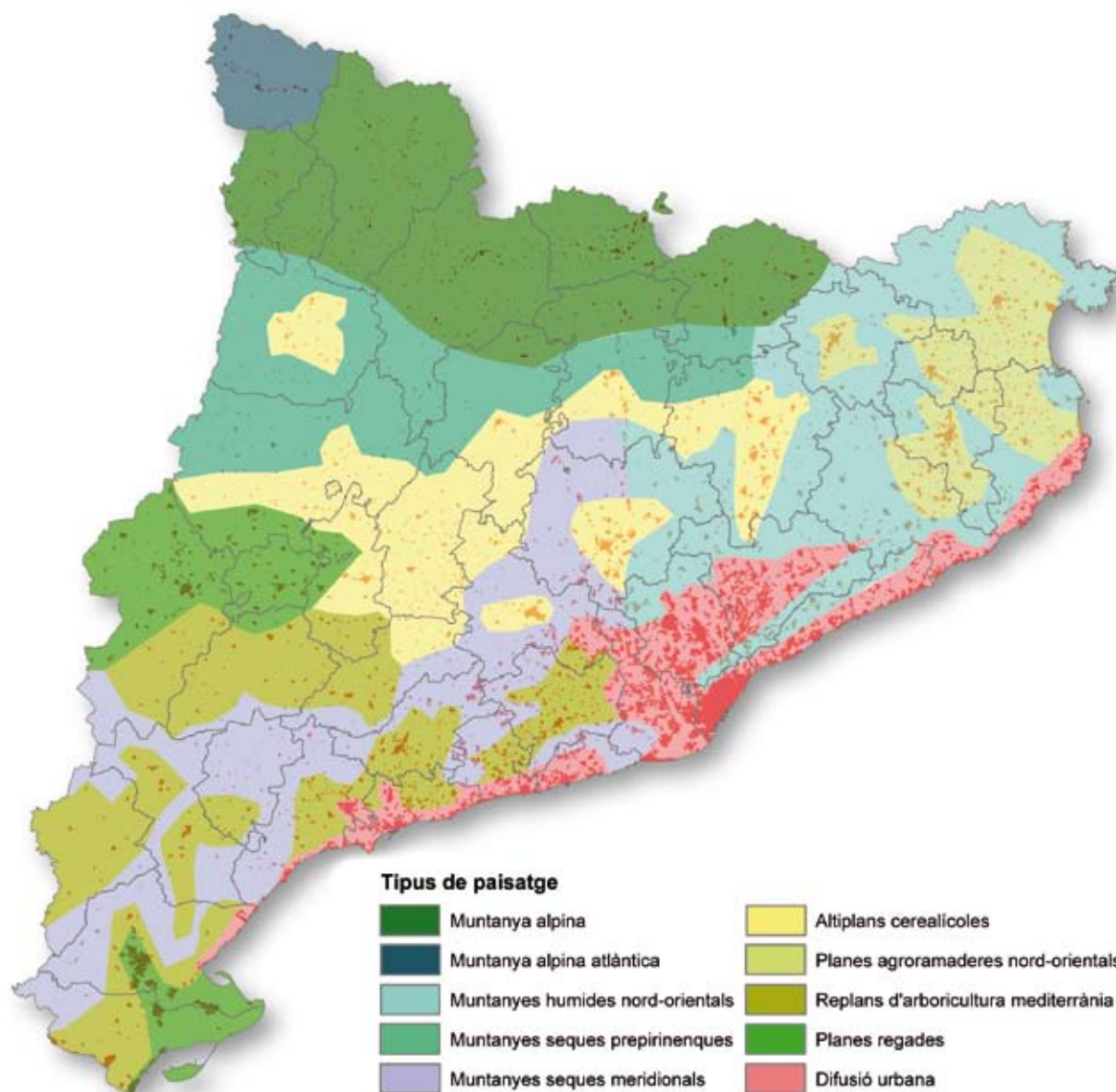

L'aigua és un factor d'augment de productivitat extraordinari i el regadiu s'estén constantment, tot transformant els paisatges agraris. Els petits regs de les estretes franges al·luvials com aquest que treu l'aigua del veí riu de la Sénia (Montsià) constitueixen el precedent històric més característic de l'agricultura de regadiu. (Foto: I. Aldomà)

El regadiu de suport permet assegurar les collites i millorar substancialment els rendiments de l'arboricultura mediterrània. Algunes finques s'organitzen en sistemes autònoms de captació i aprofitament com aquesta moderna plantació d'oliveres amb el seu dipòsit abastit per bombeig de l'aquífer del Corb a Bellpuig d'Urgell. (Foto: I. Aldomà)

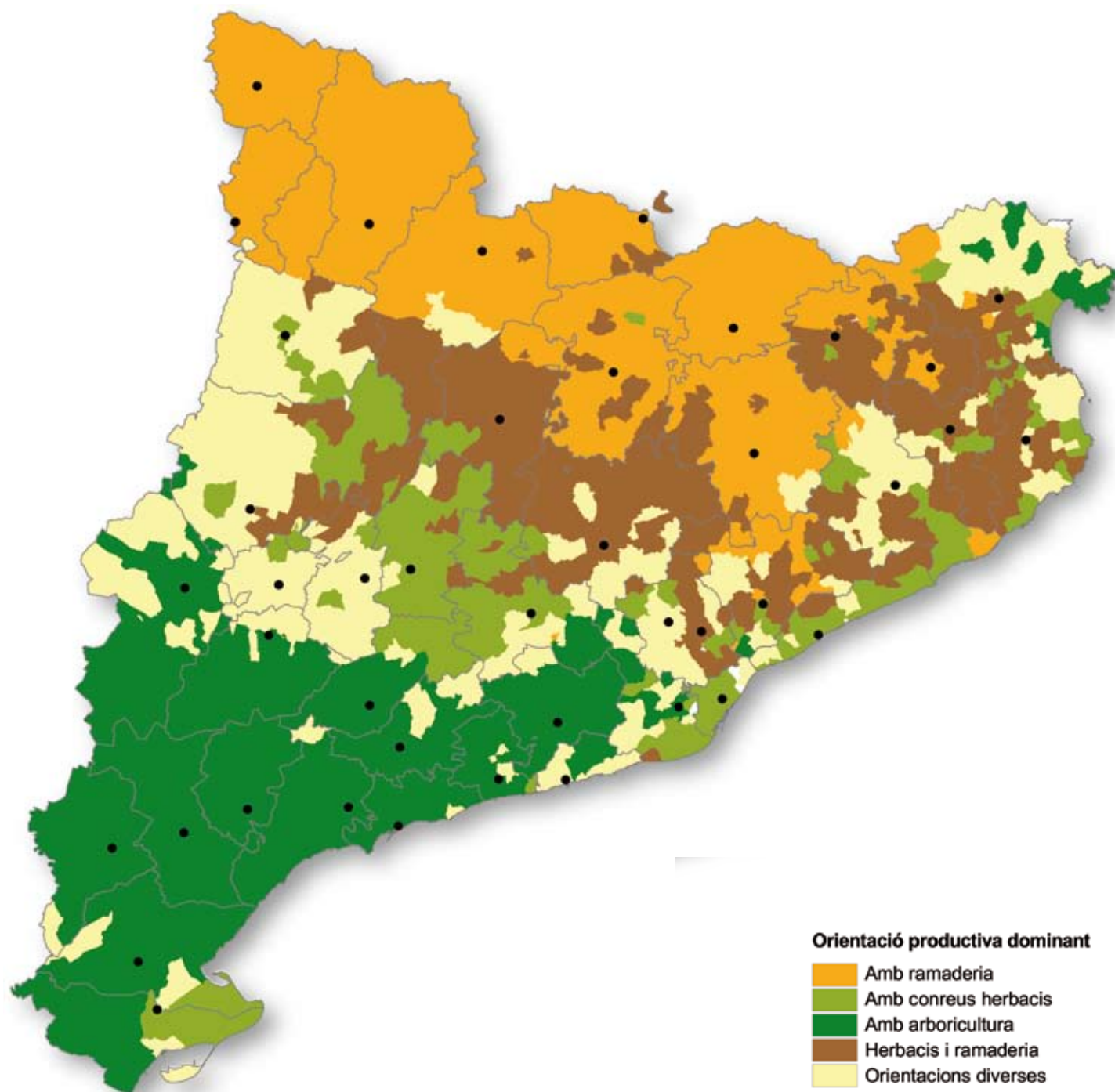
Mapa 3.7. Els paisatges agraris característics de Catalunya.

Els prats d'alta muntanya representen un recurs farratger pràcticament gratuït del qual ha viscut històricament una abundant i rica ramaderia extensiva que en els darrers temps passa per algunes dificultats (absència de pastors, reducció dels marges productius,...); ramat de bous sota el Monteroio al Pallars Sobirà (Foto: X. Toll).

El mapa subdivideix el territori català en deu paisatges diferenciats en funció de la seva vocació agrària, que té a veure, en el fons, amb les condicions agroclimàtiques generals del territori, relacionades amb l'orografia i la proximitat a la Mediterrània. Es distingeix entre l'alta muntanya, on es troba la vegetació típicament alpina amb els seus aprofitaments fonamentalment pastorals, i la resta de muntanyes, amb amples masses forestals i cultius mediterranis intercalats. Dins d'aquestes darreres encara hi ha una muntanya més humida i una muntanya seca. Pel que fa als espais amb una vocació més agrícola, es diferencien les planes nord-orientals més humides i diverses de les planes i altiplans mediterranis on contrasten les zones de regadiu i les de secà. Finalment, és forçós diferenciar un espai litoral i prelitoral de conurbació, on l'espai agrari i, fins i tot, el forestal han esdevingut residuals i típicament periurbans. Font: elaboració pròpia.

Mapa 3.8. Les orientacions productives dominants de les explotacions agràries per municipis, 1999.

La classificació de les explotacions agràries en l'estadística comunitària ha establert una convenció que té com a principi guia el fet que una explotació es considera especialitzada i té una determinada orientació tecnicoeconòmica (OTE), quan les dues terceres parts del marge brut total procedeixen de la producció agrària en qüestió. En aquest mapa s'han establert cinc categories seguint aquest principi. Bona part de la Catalunya meridional es troba especialitzada en arboricultura (fruita dolça, cítrics, olivera, vinya, fruita seca), ja sigui de regadiu o de secà. A la Catalunya central hi predomina l'especialització en conreus herbacis, així com també la ramaderia, que dona peu a la presència de municipis sense una orientació agrícola o ramadera dominant clara. La zona pirinenca, concretament la part més alpina, i també la zona de la plana de Vic, presenten una clara especialització ramadera. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Els conreus principals i la seva dinàmica

La regla d'or voldria que cada territori optés per aquella producció que d'acord amb les condicions agronòmiques locals li permeti obtenir més rendibilitat econòmica i ser més competitiu en els mercats internacionals; el resultat molt probable seria una especialització generalitzada. A l'hora de la veritat, les explotacions agràries responen a multitud de criteris: des dels ensenyaments de la darrera collita fins a les inèrcies locals, passant pels efectes d'emulació i molts d'altres. Malgrat les tendències generals que impulsen cada part del territori cap al monocultiu, encara es conserva un paisatge agrari força divers a nivell local.

Només una quarta part del territori es troba clarament en una situació de monocultiu, tot i que la proporció puja a la meitat si s'és menys restrictiu en el concepte. Com es pot esperar de la difusió dels cultius, aquests situacions de monocultiu abunden a les àrees cerealícoles, en particular a la Segarra i tots els anomenats altiplans centrals veïns. També es poden considerar de monocultiu les àrees centrades en el cultiu d'espècies farratgeres, als Pirineus i les àrees nord-orientals més humides. En canvi, a banda del cas de la vinya al Penedès, l'especialització del territori en algun dels conreus arbustius mediterranis és més rara i la tònica més freqüent és la complementació entre oliveres, vinyes i/o fruita seca a les comarques meridionals on aquestes abunden. També és rara l'especialització dels municipis en els conreus hortofrutícoles, per bé que en alguns municipis de la plana de Lleida propers al riu Segre es pot parlar de la fruita dolça com a monocultiu.

Més enllà de les anteriors especificitats, l'orientació o especialització dels conreus al territori de Catalunya ens presenta:

- Dues Catalunyaes agrícoles; d'una banda, la del centre i nord, especialitzada en la cerealicultura acompanyada dels conreus mediterranis i, de l'altra, la meridional, especialitzada en l'arboricultura mediterrània.
- Entre les dues grans àrees, el regadiu introdueix espais singulars, en contribuir a l'aparició de fruites i hortalisses o de policultius a les planes interiors i al litoral, mentre que els Pirineus mantenen una orientació clarament farratgera.

El repartiment de la superfície conreada entre les diferents espècies segueix unes lògiques generals que permeten establir tres grans tipus d'ús.

Els conreus herbacis extensius, malgrat el decrement, cobreixen prop d'un 60% de la superfície conreada a Catalunya. En aquests conreus d'explotacions més grans i fortament mecanitzats hi dominen els cereals, amb els quals els llegums, els farratges, els conreus industrials o, fins i tot, les patates i, sovint, el mateix guaret entren en rotació. D'un any a l'altre tenen preferència uns cultius o uns altres, en funció dels preus de mercat, subjectes en els darrers anys a uns mercats internacionals d'una gran volatilitat.

Olivera, vinya, fruita seca i conreus similars, com els garrofers, representen l'arboricultura del secà (a cops amb petits regadius de suport) característica pels seus trets mediterranis. Aquesta arboricultura mediterrània, relacionada amb explotacions d'una grandària mitjana o petita, suma prop d'un 30% de la superfície conreada i es localitza clarament a les comarques meridionals i costaneres. Tot i les limitacions imposades per la Unió Europea, la vinya ha estat clarament l'espècie més expansiva dels darrers anys.

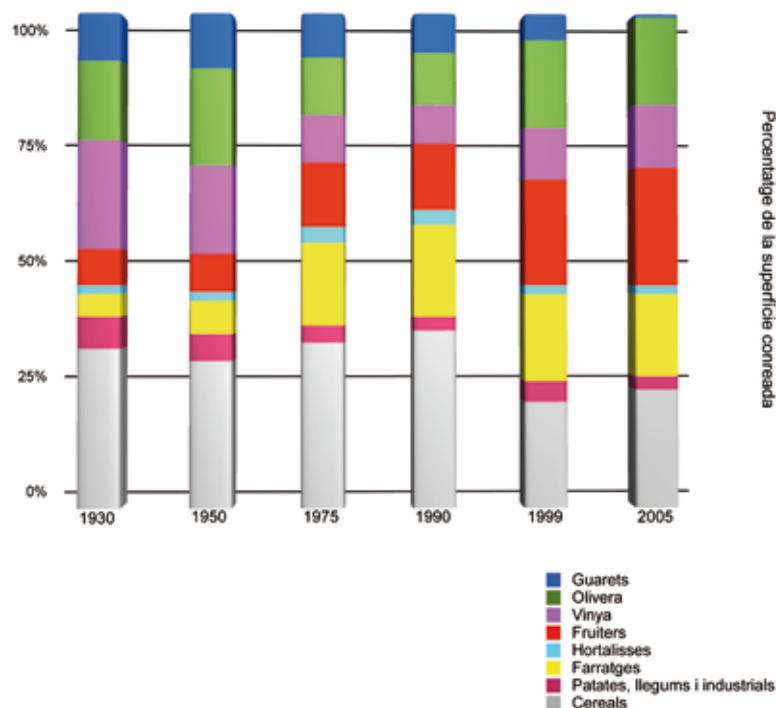
Finalment, les hortes no arriben a un 10% de la superfície conreada i es difonen a les àrees amb aigua abundant i on les condicions mete-

orològiques acompanyen, a les comarques meridionals i costaneres. La tendència dels darrers anys és a una petita recessió de l'hortofruticultura, amb la fruita de pinyol com a alternativa econòmicament més interessant, i també resulta positiva l'evolució de la flor i planta ornamentals.

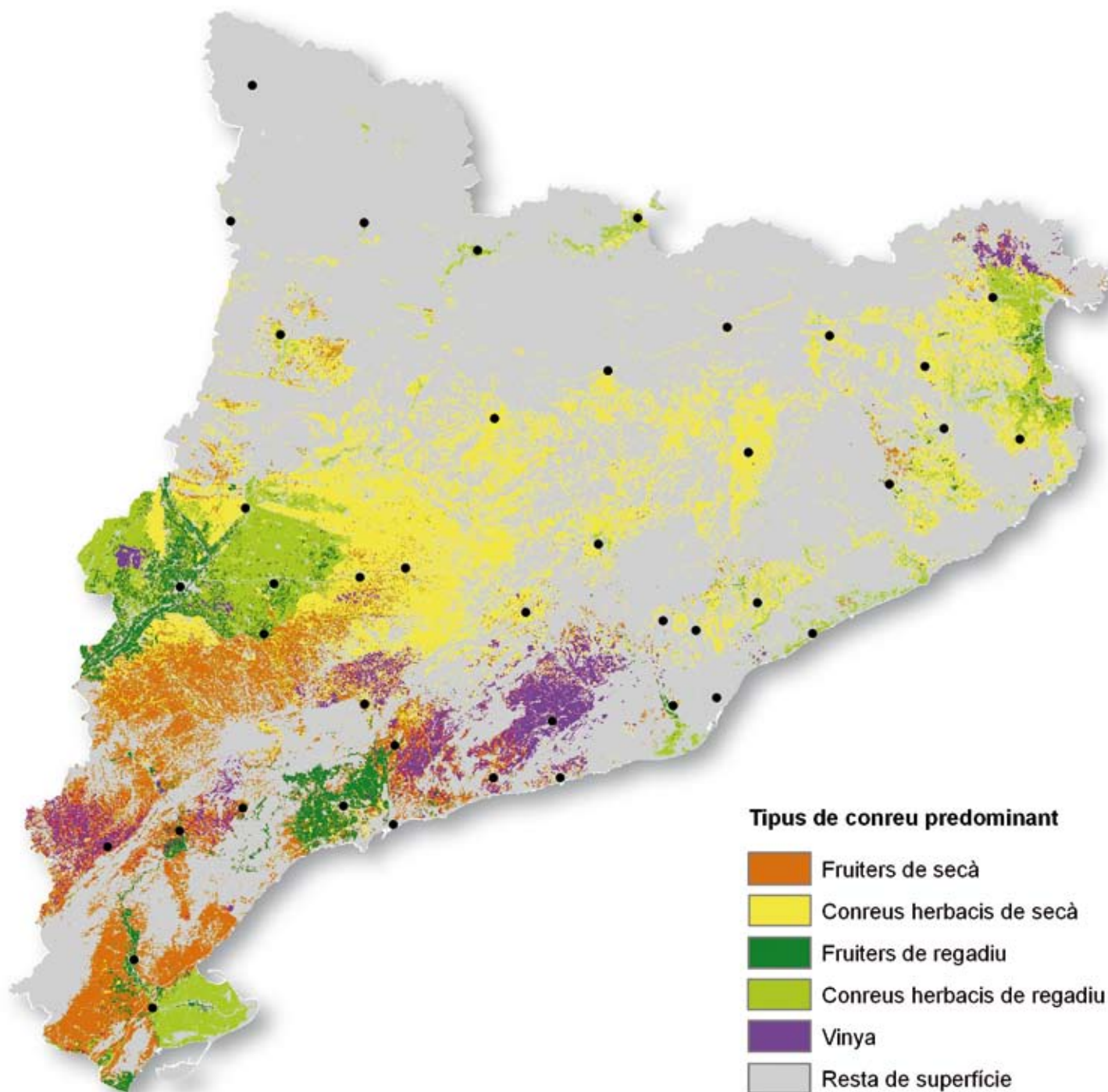
A partir de les terrasses al·luvials que envolten el Segre com aquesta d'Alcarràs (Segrià) s'han desenvolupat les plantacions de pomes, peres i/o préssecs que prenen el caràcter de monocultiu i representen les produccions més intensives del país (Foto: J.R. Roca).

Gràfic 3.2. La distribució de la superfície conreada en grans grups de conreus, 1930- 2005.

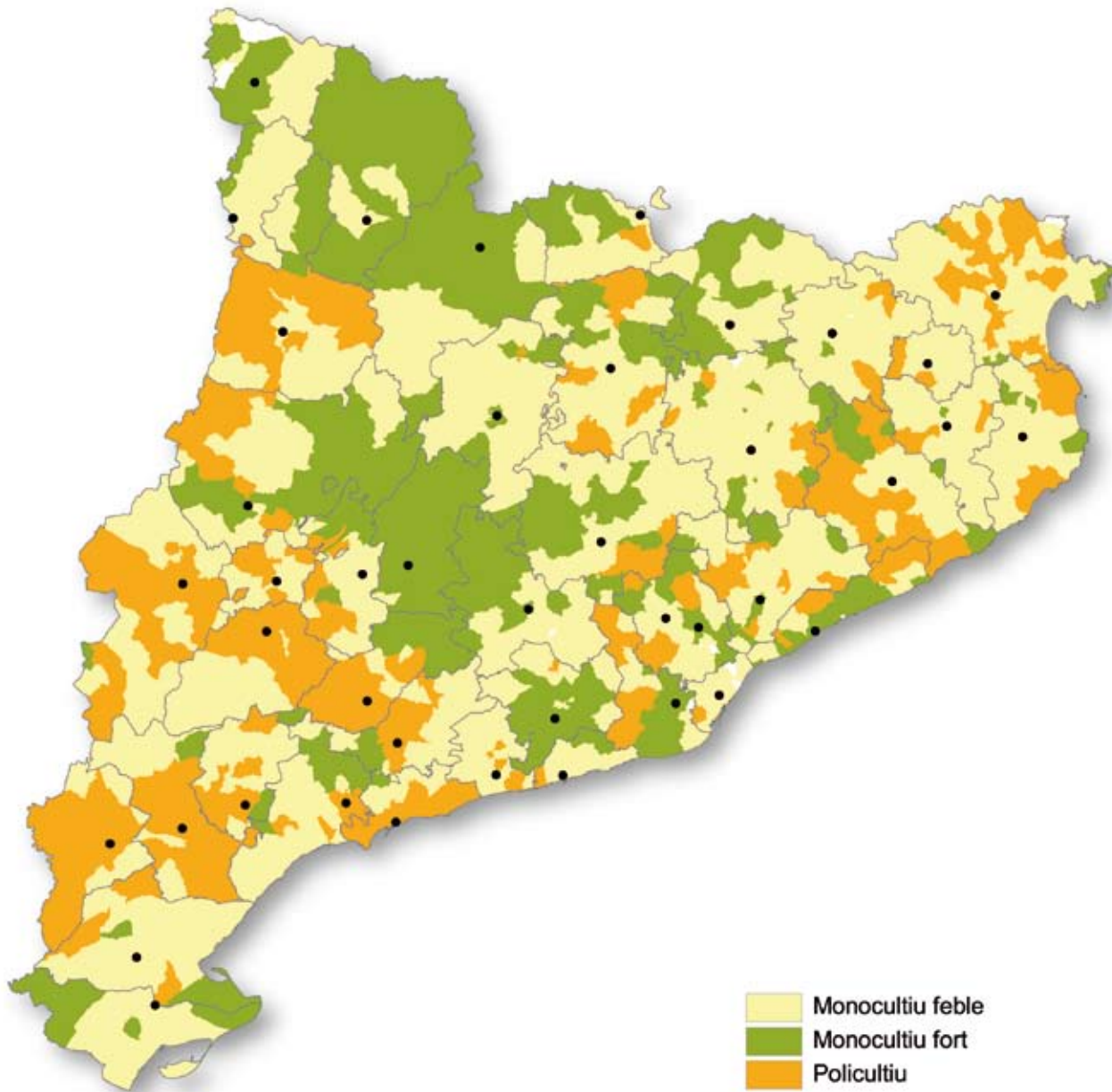
Les estadístiques històriques referides a l'extensió dels diferents conreus manquen d'una base de referenciació sòlida i tenen un caràcter més aviat aproximatiu. La superfície conreada es reparteix històricament de manera força equitativa entre conreus herbacis i conreus llenyosos, amb variacions segons les diferents conjuntures. Entre els herbacis dominen històricament els cereals, mentre que, entre els arboris, els fruiters han adquirit un pes cada cop més dominant. Font: Anuario Estadístico de la Producción Agrícola y Ganadera, MAPA i dades DAR, Generalitat de Catalunya.

Mapa 3.9. Distribució dels conreus segons el mapa d'usos del sòl, 2002.

El mapa representa les principals zones de conreu a Catalunya a partir de la interpretació d'imatge de satèl·lit. Els prats supraforestals s'ubiquen en els vessants més elevats del Pirineu axial. Els altiplans de la Depressió Central Catalana es troben ocupats, bàsicament, per conreus herbacis de secà. Les zones regades del pla de Lleida, el delta de l'Ebre i les zones costaneres de l'Empordà es dediquen a conreus herbacis de regadiu, espais que també compten amb extenses zones de fruiters de regadiu. Els fruiters de secà s'ubiquen, bàsicament, al sud de la demarcació de Lleida i a les contrades interiors de les Terres de l'Ebre. Finalment, la vinya ocupa grans zones de les comarques tarragonines, encara que també es troba en menor importància a l'Empordà i el pla de Lleida. Font: elaboració pròpia, a partir de la imatge satèl·lit LANDSAT de l'any 2002.

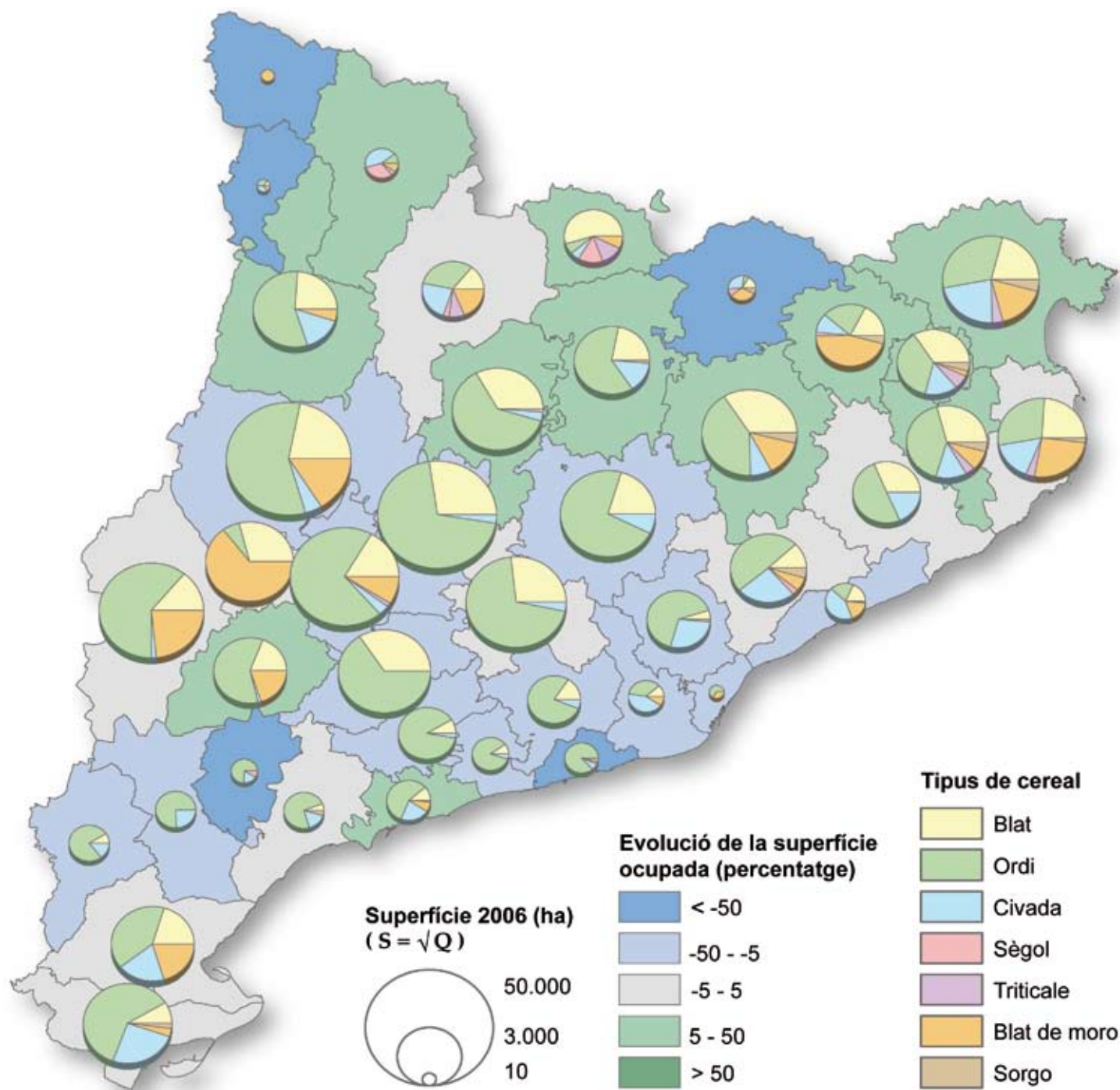
Mapa 3.10. Intensitat del monocultiu per municipis, cens agrari de 1999.

El cereal ocupa la major part de la superfície de conreu de Catalunya. Al juny immediatament després de la sega del cereal d'hivern la palla s'embala, preferentment en grans bales rodones que s'emmagatzemen. Queden els rostolls que poden conservar-se fins a la tardor o llaurar-se immediatament (Vilademuls, Pla de l'Estany). (Foto: I. Aldomà)

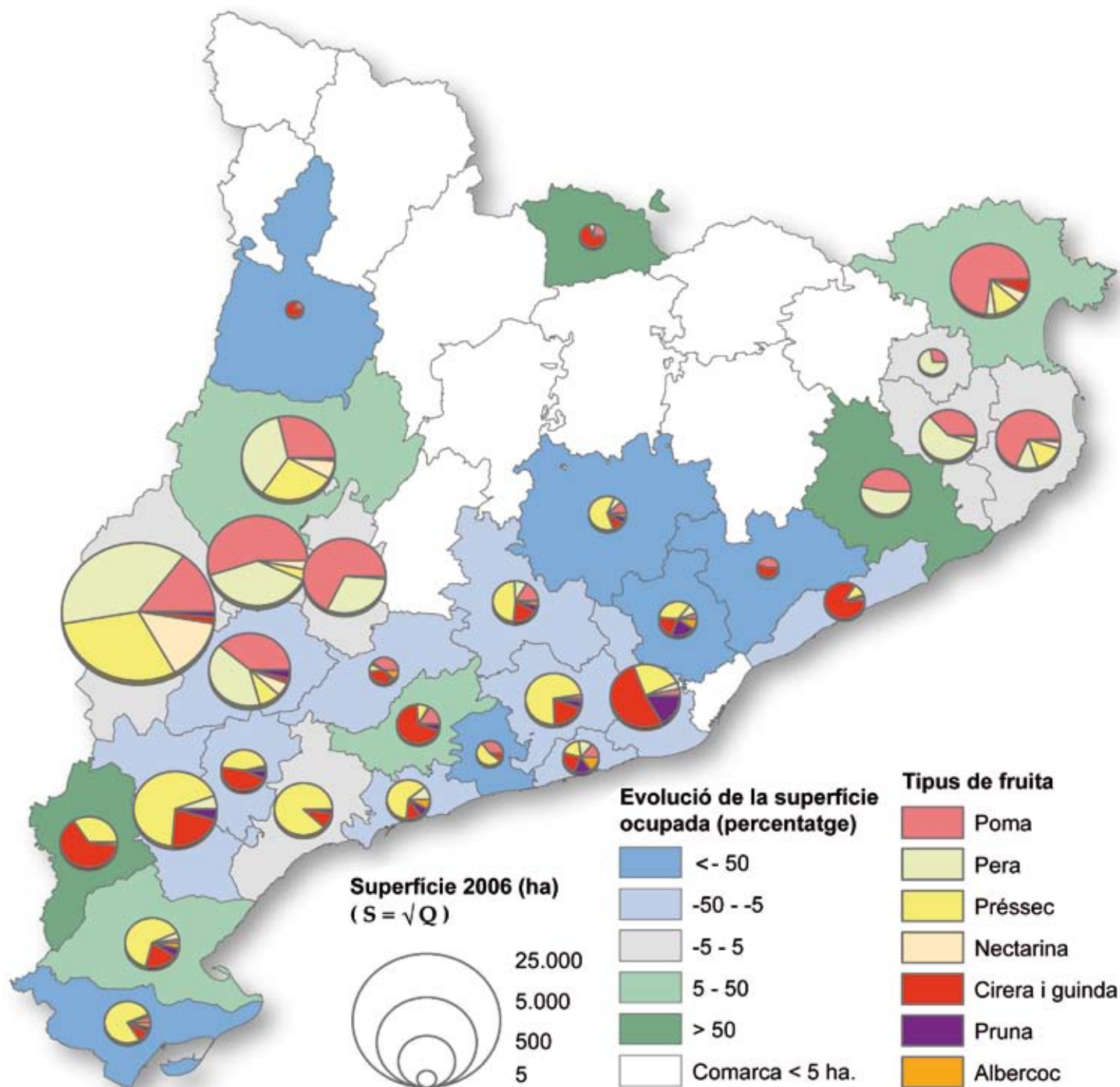
Es consideren de monocultiu fort els municipis on algun tipus de cultiu supera el 80% de la superfície conreada total, i de monocultiu feble aquells en què el percentatge es troba entre el 50 i el 80%, i la resta municipis són de policultiu. Aproximadament una quarta part dels municipis i la superfície conreada són de monocultiu fort: els altiplans cerealístics interiors en són l'exponent més clar. Més de la meitat de municipis i de superfície conreada són de monocultiu feble, amb un pes important també dels conreus herbacis. A Catalunya són rars els municipis de monocultiu arborícola, tant de secà (on es més comuna la complementació d'olivera, vinya i fruita seca) com de regadiu (on la fruita dolça conviu sovint amb els conreus herbacis de regadiu). Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.11. La superfície conreada de cereals el 2006 i la seva evolució entre 1997 i 2006 per comarques.

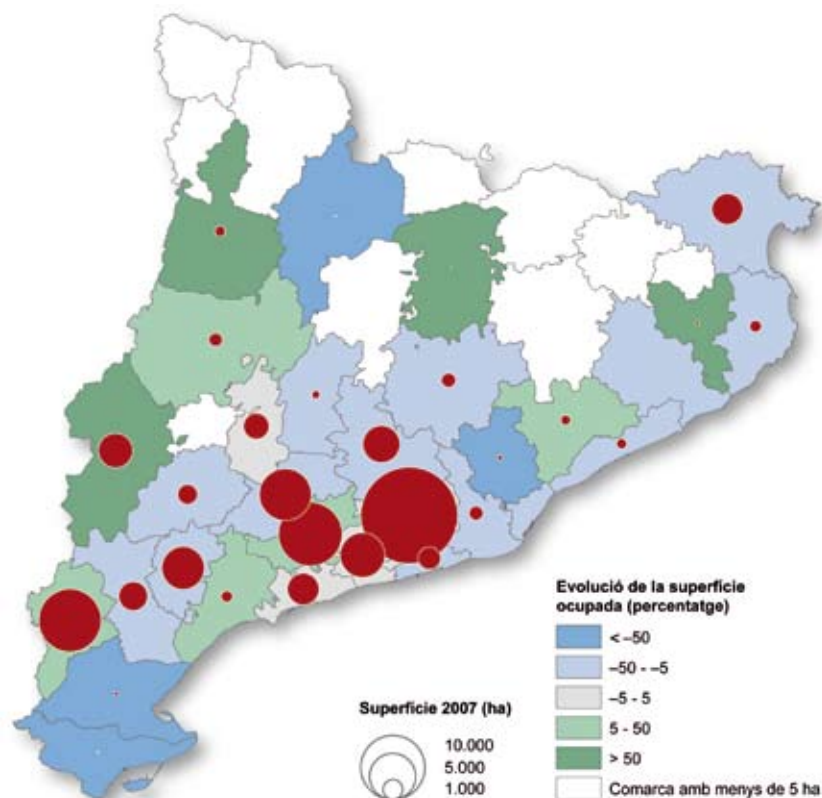
El mapa representa tant la superfície conreada dedicada a cereals en hectàrees per al 2006 a cada comarca com l'evolució d'aquesta superfície respecte als valors de 1997. En aquest decenni, la superfície cerealística a Catalunya ha experimentat un petit descens (-1,8%) i, només a les comarques gironines, en algunes comarques pirinenques i a Osona s'han detectat creixements de conreus herbacis, en clara relació amb l'impuls de les activitats ramaderes que en depenen com a font d'aliment del bestiar en aquestes contrades. Al mapa s'ha exclòs el conreu d'arròs, unes 21.375 hectàrees que es concentren al delta de l'Ebre, les comarques del Baix Ebre i el Montsià i una petita extensió a Pals. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural.

Mapa 3.12. La superfície conreada de fruita dolça el 2006 i la seva evolució entre 1997 i 2006 per comarques.

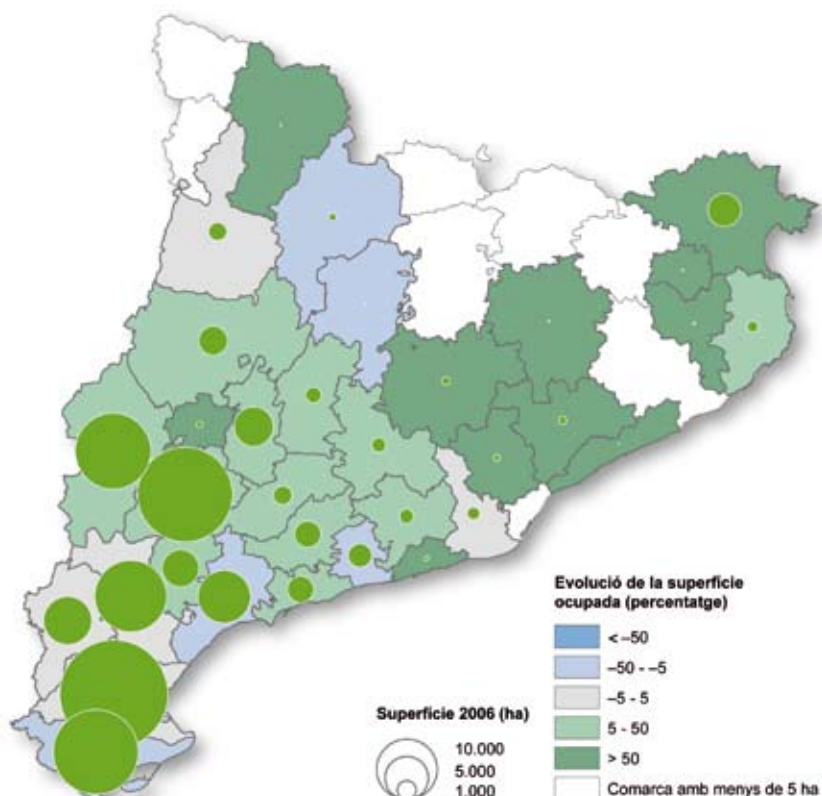
El mapa representa tant la superfície conreada dedicada a fruita dolça en hectàrees per al 2006 a cada comarca com l'evolució d'aquesta superfície respecte als valors de 1997. En aquest decenni, la superfície hortofructícola a Catalunya ha experimentat un petit descens (-3,7%). Hi ha 11 comarques, principalment pirinenques, on no hi ha superfície hortofructícola. A les comarques gironines hi ha un creixement moderat (10%), mentre que a les lleidatanes la superfície s'ha estancat (tot i que continua concentrant prop del 80% del total català, principalment al Segrià) i a les comarques tarragonines, i sobretot barcelonines, hi ha hagut retrocessos importants. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural.

Mapa 3.13. La superfície conreada de vinya el 2006 i la seva evolució entre 1997 i 2006 per comarques.

El mapa representa tant la superfície conreada dedicada a vinya en hectàrees per al 2006 a cada comarca com l'evolució d'aquesta superfície respecte als valors de 1997. Segons el Departament d'Agricultura, la superfície vitícola a Catalunya ha experimentat un petit descens (-2,2%). Hi ha 10 comarques, principalment pirinenques, que no tenen superfície conreada de vinya. A les comarques lleidatanes, sota la Denominació d'Origen Costers del Segre, s'ha produït un creixement moderat (13%), mentre que a les tarragonines la superfície s'ha estancat (tot i que continua concentrant més del 50% del total català) i a les comarques barcelonines, i sobretot gironines, hi ha hagut retrocessos importants. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural.

Mapa 3.14. La superfície conreada d'olivera el 2006 i la seva evolució entre 1997 i 2006 per comarques.

Es representa tant la superfície conreada dedicada a olivera en hectàrees per al 2006 en cada comarca com l'evolució d'aquesta superfície respecte als valors de 1997. L'olivera catalana, al contrari que la resta de conreus representats, ha experimentat un petit increment de superfície (1,4%). Hi ha 8 comarques, principalment pirinenques, sense superfície dedicada a l'olivera. Bona part de la producció es concentra a les comarques sud-occidentals de Catalunya. Tot i que gairebé dues terceres parts de la superfície es concentren en comarques tarragonines, només en aquesta zona es produeix una pèrdua de conreus (5,5%). A la segona zona de producció, les comarques lleidatanes, que concentren un terç del total català, hi ha hagut un increment del 13% d'hectàrees dedicades a aquest cultiu. A les comarques gironines i barcelonines, que conjuntament no arriben al 4% del conjunt català, el creixement ha estat encara més important, amb l'Alt Empordà al capdavant (ha passat de menys de 1.800 ha el 1997 a gairebé 2.700 el 2006, un increment del 50%). Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural.

La cabanya ramadera i la seva dinàmica

Si bé pot semblar que, pel nombre d'explotacions agràries que s'hi dedica, la ramaderia juga un petit paper dins de l'agricultura catalana, no estarà de més recordar que la ramaderia té un pes econòmic preponderant. Amb algunes variacions d'uns anys a uns altres, l'aportació de la ramaderia a la producció final agrària se situa els darrers anys prop del 60% del total. Certament, la ramaderia és una gran consumidora d'inputs agraris, fonamentalment pinso, de manera que la seva aportació al valor afegit brut del sector agrari és bastant inferior, però fins i tot des d'aquest punt de vista cal valorar el seu efecte sobre la demanda de cereals. A més, la ramaderia és la base d'una indústria alimentària molt potent i amb una bona capacitat exportadora, que no es proveeix únicament de la producció local.

Les estadístiques agràries reflecteixen l'augment constant de la cabanya ramadera, que arriba a duplicar-se en els darrers 25 anys. En els darrers anys es nota, però, un cert alentiment en els ritmes de creixement. Es produeixen, d'altra banda, importants diferències, tant pel que fa al pes total com en el ritme de creixement, d'unes espècies ramaderes a unes altres.

- El bestiar porcí representa, amb oscil·lacions segons els preus del mercat, la meitat de la producció final ramadera. L'evolució del sector porcí marca, d'altra banda, l'evolució de la ramaderia, amb uns ritmes de creixement positiu similars als assenyalats pel conjunt de la cabanya ramadera, que es concreten en un augment de la cabanya porcina.
- L'aviram, en el qual destaca l'engreix de pollastres, es calcula que ha aportat prop d'una cinquena part de la producció final ramadera en els dos darrers decennis, una proporció que puja gairebé fins a un 25% si s'hi afegeixen els resultats econòmics de la producció d'ous. Es tracta, en general, d'activitats relativament estancades quant a volum productiu, subjectes a crisis periòdiques de sobreproducció.
- El sector boví es disputa amb l'aviram la segona plaça en la producció final de la ramaderia, si s'entén com a sector boví tant la producció de carn o bestiar per a cria com la producció de llet. La producció de carn de boví, que havia experimentat un creixement important fa uns anys, ha passat en el darrer decenni per diferents crisis, alimentàries i de sobreproducció, que han reduït la cabanya. Pel que fa a la cabanya de vaques lleteres, el procés de disminució és de llarga durada, mentre que la producció lletera es troba més aviat estabilitzada gràcies a l'augment dels rendiments lleteres.
- L'oví i el cabrum tenen un pes, tant en termes d'unitats ramaderes com, sobretot, de producció final agrària, molt reduït. El cens de bestiar apareix més aviat a la baixa en els dos darrers decennis.
- Els conills i els equins tenen un pes insignificant i un comportament particular, molt influït per les variacions dels mercats.

De manera general, s'ha de constatar el procés de forta concentració de la producció ramadera que es viu des de fa uns decennis i sobretot després de l'entrada a la Comunitat Europea el 1986. Els petits productors i la ramaderia de corral han anat desapareixent i la producció es va concentrant progressivament en unes poques mans, entre les quals destaquen els mateixos industrials del sector. El cas paradigmàtic del que pot ser la disminució general del nombre de ramaders és el de la llet, que ha viscut tota una reconversió industrial des que es va entrar a la Comunitat i es van implantar les quotes lleteres.

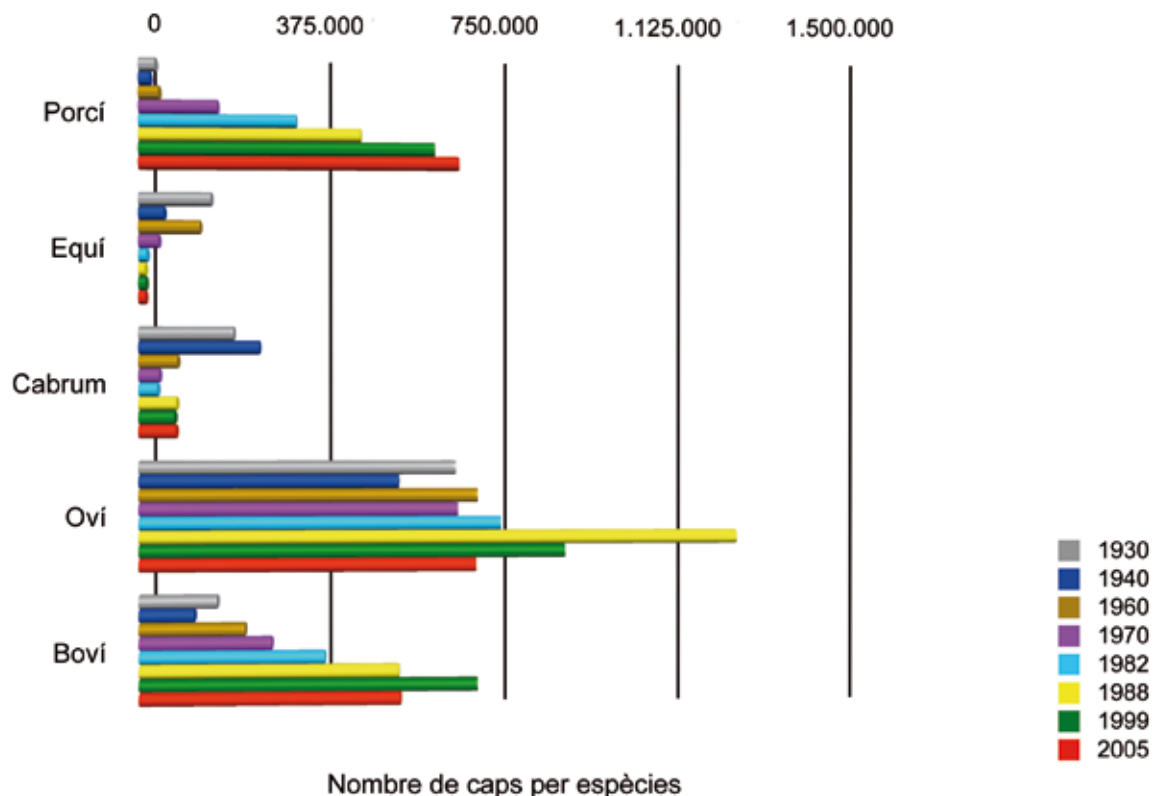

El porc és un component essencial de les tradicions culinàries i festives del país, el qual ha esdevingut també pilar de la moderna ramaderia industrial catalana, el subsector de més valor afegit i amb un volum important d'exportacions (Foto: X. Goñi).

La cria d'aviram es troba avui dia completament mecanitzada, amb l'exemple paradigmàtic de les granges modernes de gallines ponedores, on els animals es disposen en gàbies de fins a vuit o més pisos d'alçada amb la neteja, distribució de pinso i recollida d'ous automatitzada (Foto: I. Aldomà).

Gràfic 3.3. Evolució del nombre de caps per espècies ramaderes principals, 1930-2005.

El gràfic posa en evidència el creixement espectacular de la ramaderia, que es fa notar en el porcí (en el gràfic, el nombre de caps apareix dividit per 10) i el boví. L'altra gran producció ramadera en creixement ha estat l'aviram, que presenta una gran diversitat d'espècies i l'estadística històrica del qual presenta encara més deficiències que per a les espècies representades en el gràfic. Font: Anuario Estadístico de la Producción Agrícola y Ganadera, MAPA i dades DAR, Generalitat de Catalunya.

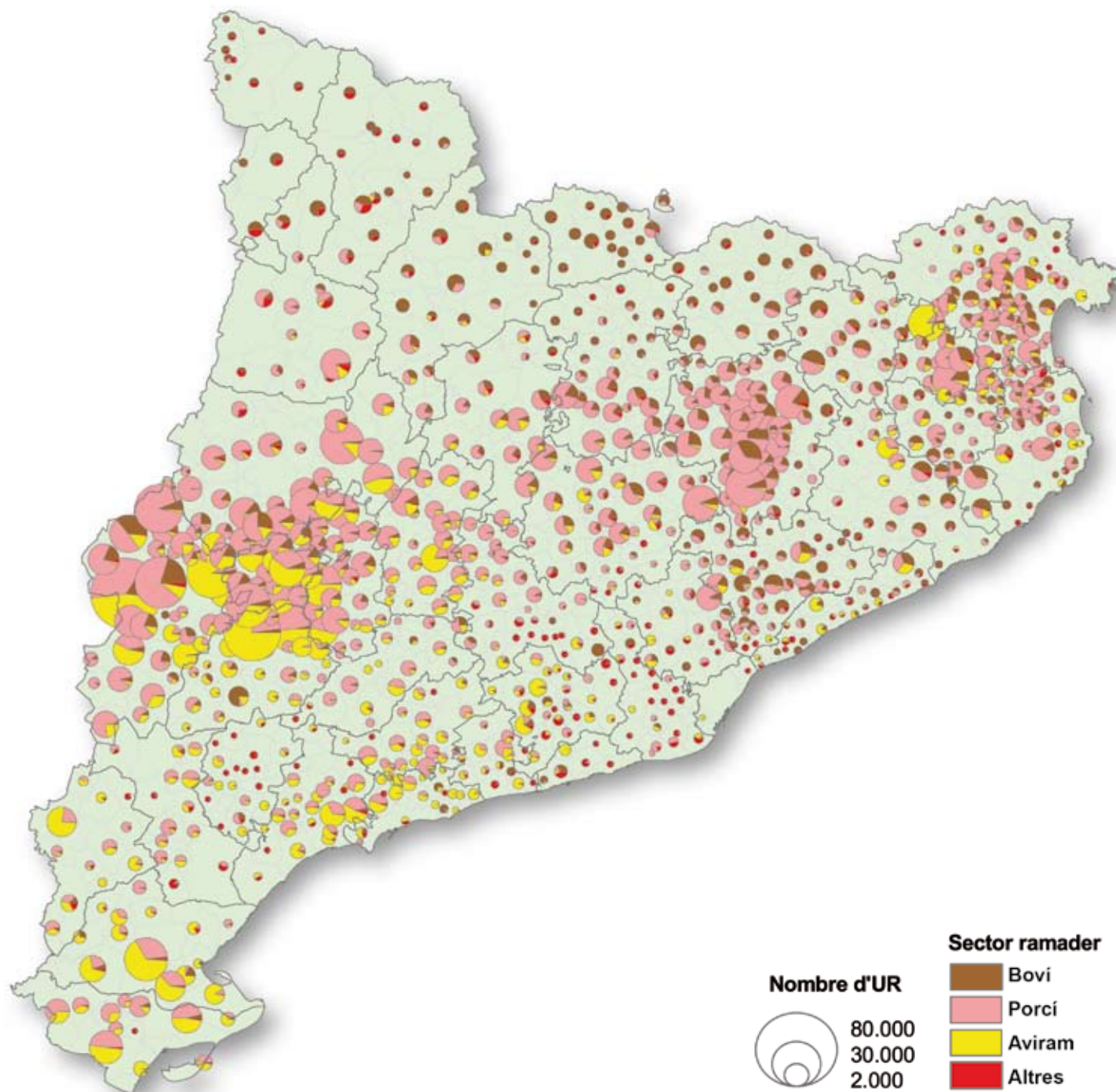

Des de l'entrada al mercat comú l'any 1986 s'ha experimentat una disminució radical del nombre d'explotacions lleteres, al mateix temps que augmentaven els caps per explotació i el rendiment lleter de les vaques. El Mercat del Ram a Vic (Osona) és encara un punt de trobada per al sector a la comarca de major volum de producció. (Foto: N.Rafart).

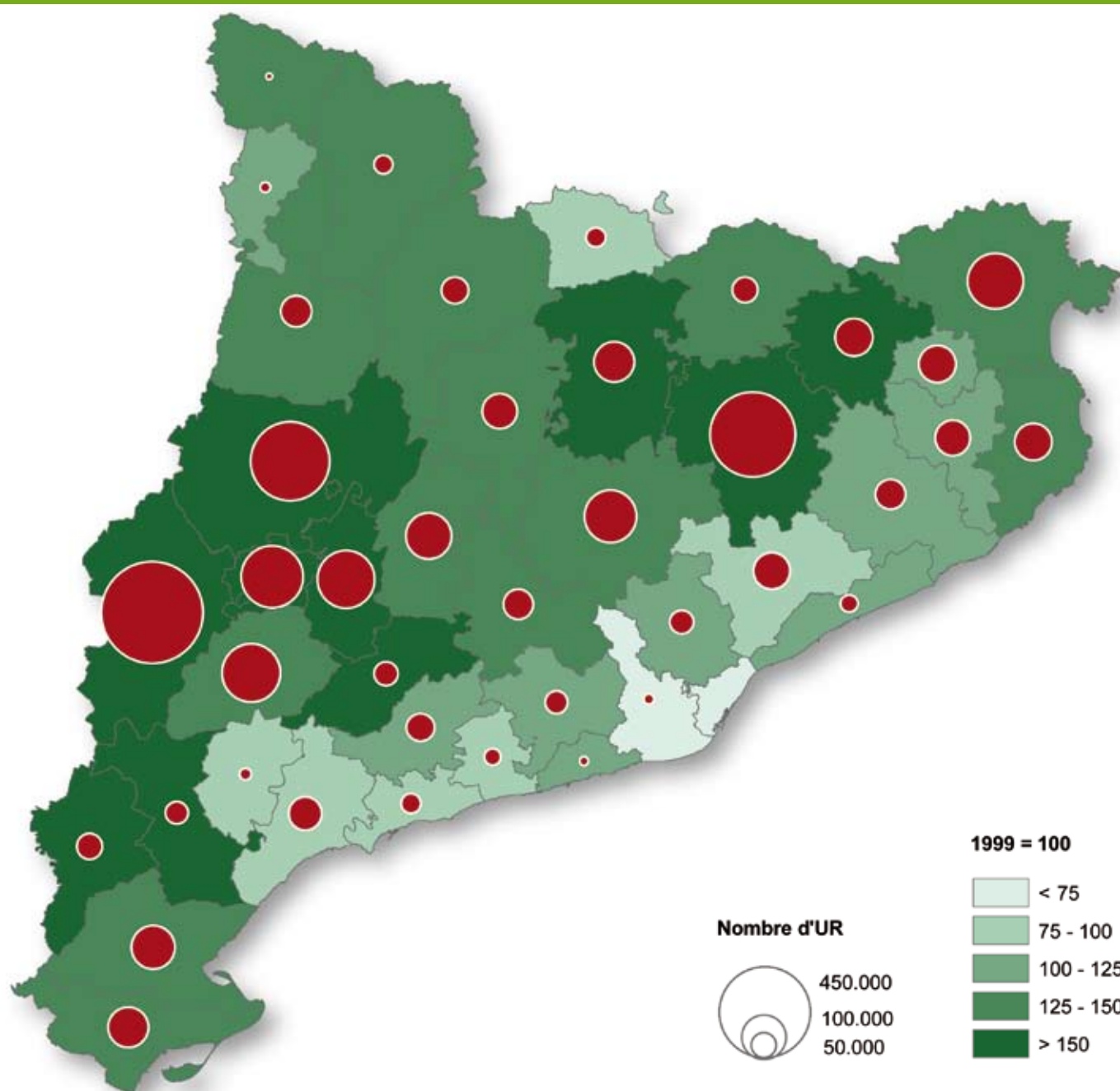
Les extenses pastures d'alta muntanya pirinenques han estat el recurs històric més important per a la cria ramadera. En els darrers anys la ramaderia extensiva de muntanya passa per dificultats, amb l'excepció de la ramaderia equina; pastures de Mainera al Pallars Sobirà (Foto: X. Toll).

Mapa 3.15. Unitats ramaderes segons tipus de bestiar per municipis, cens agrari 1999.

Les unitats ramaderes (UR) permeten comparar el pes de les diferents espècies. Si una vaca de llet equival a 1 UR, els altres tipus de vaca equivalen a 0,8; un boví de menys de 12 mesos, a 0,4; una truja, a 0,5; els porcs d'engreix i altres porcins, a 0,3; una gallina, a 0,014; un pollastre a 0,007; l'oví i el cabrum, a 0,1, i les conilles mares, a 0,02. El bestiar porcí representava, el 1999, el 57% del total de cabanya catalana mesurada en UR, i tot i que es trobava àmpliament estès per tot el territori, tenia com a principals zones de producció les comarques nord-orientals, amb Osona al capdavant, i les de la plana de Lleida. L'aviram, amb una quarta part del total d'UR, es concentra a la meitat sud del país, principalment al sud de Lleida i a les Terres de l'Ebre. El bestiar boví, un 14% del total d'UR, és força present a les comarques de muntanya, encara que en comarques de ramaderia intensiva com Osona i el Segrià també és relativament important. L'altre tipus de bestiar, principalment ovelles, té certa importància als Pallars i en poblacions properes a la costa, on acostuma a ser l'única activitat ramadera del municipi. Aquest, com altres mapes ramaders, posa en evidència la "diagonal ramadera" de Lleida a l'Empordà sobre la qual s'articula la ramaderia del país. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

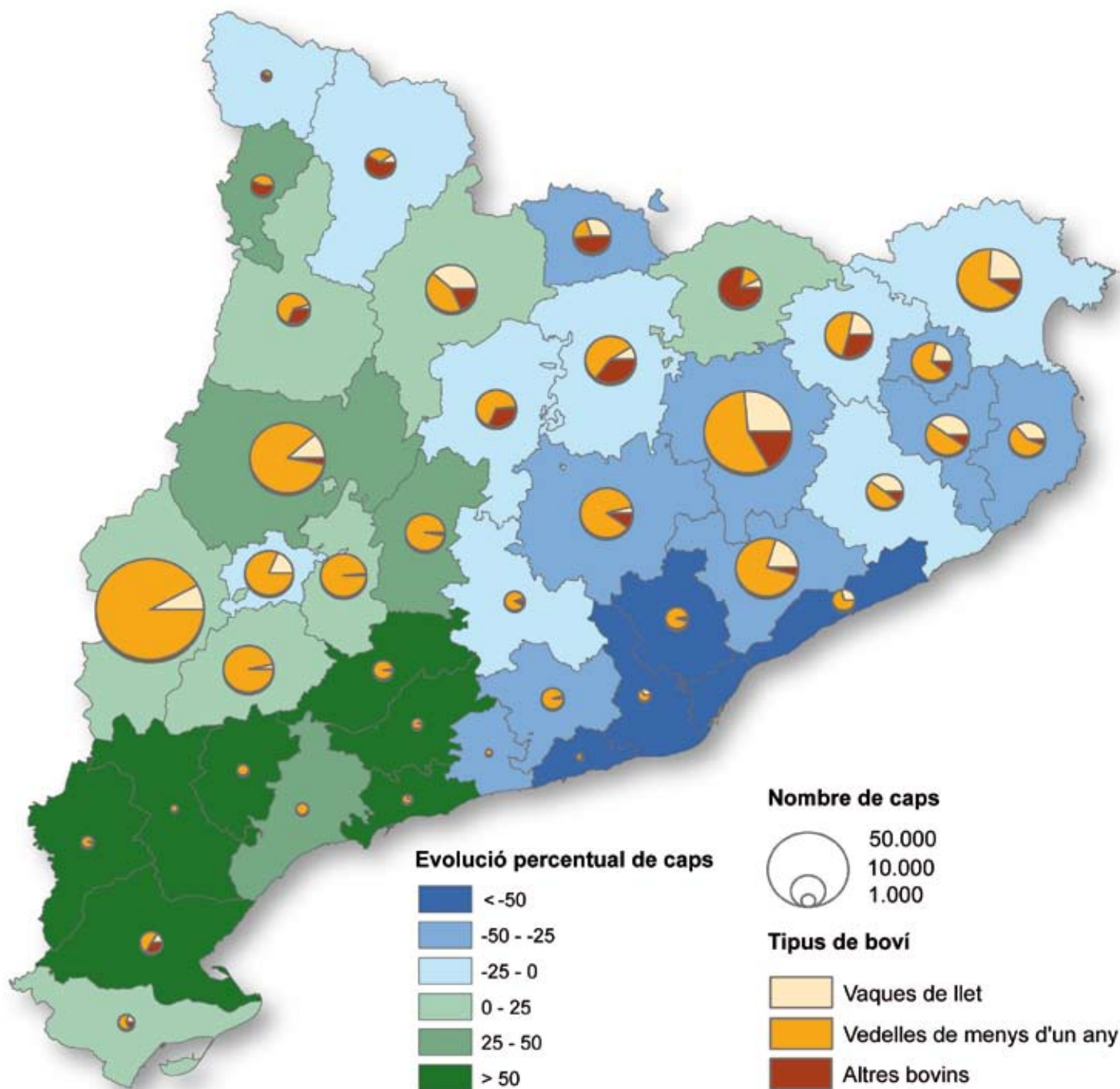
Mapa 3.16. Total d'unitats ramaderes en el cens agrari de 1999 i creixement entre 1989 i 1999 per comarques.

La producció porcina és la més estesa i el seu ritme de creixement ha estat pràcticament constant, tot i la saturació d'algunes àrees. La producció es fa actualment en granges automatitzades, com aquesta del Pallars Jussà, amb més de 1.500 truges (Arxiu Fundació Món Rural).

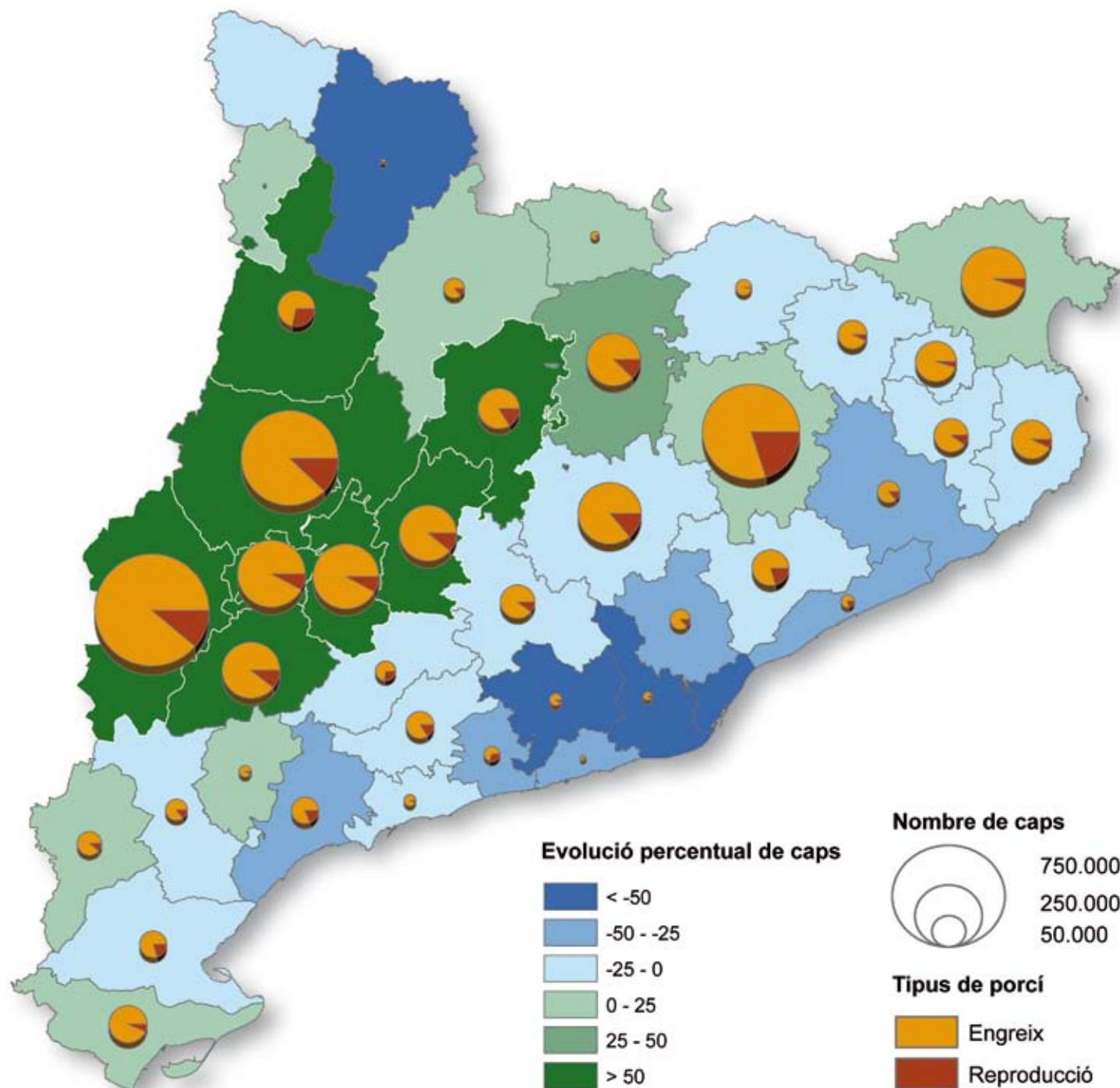
El volum de bestiar s'expressa en UR el 1999 i es calcula l'evolució del nombre d'UR entre aquesta data i el 1989. Durant aquest període s'ha produït una creixent concentració de la producció ramadera, que si en el conjunt de Catalunya ha crescut gairebé en un 45%, a les principals zones productores (d'una banda, Osona, i les comarques veïnes del Berguedà i la Garrotxa, de l'altra, i a l'oest, el Segrià i, per extensió, la Noguera, l'Urgell, el Pla d'Urgell, la Conca de Barberà, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta) l'increment ha estat superior al 50%. Només les comarques costaneres del Camp de Tarragona i l'àrea metropolitana de Barcelona, a més de la Cerdanya, han sofert un descens del nombre de caps de bestiar. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.17. Nombre de caps de bestiar boví per municipis el 2008 i evolució entre 1997 i 2008 per comarques.

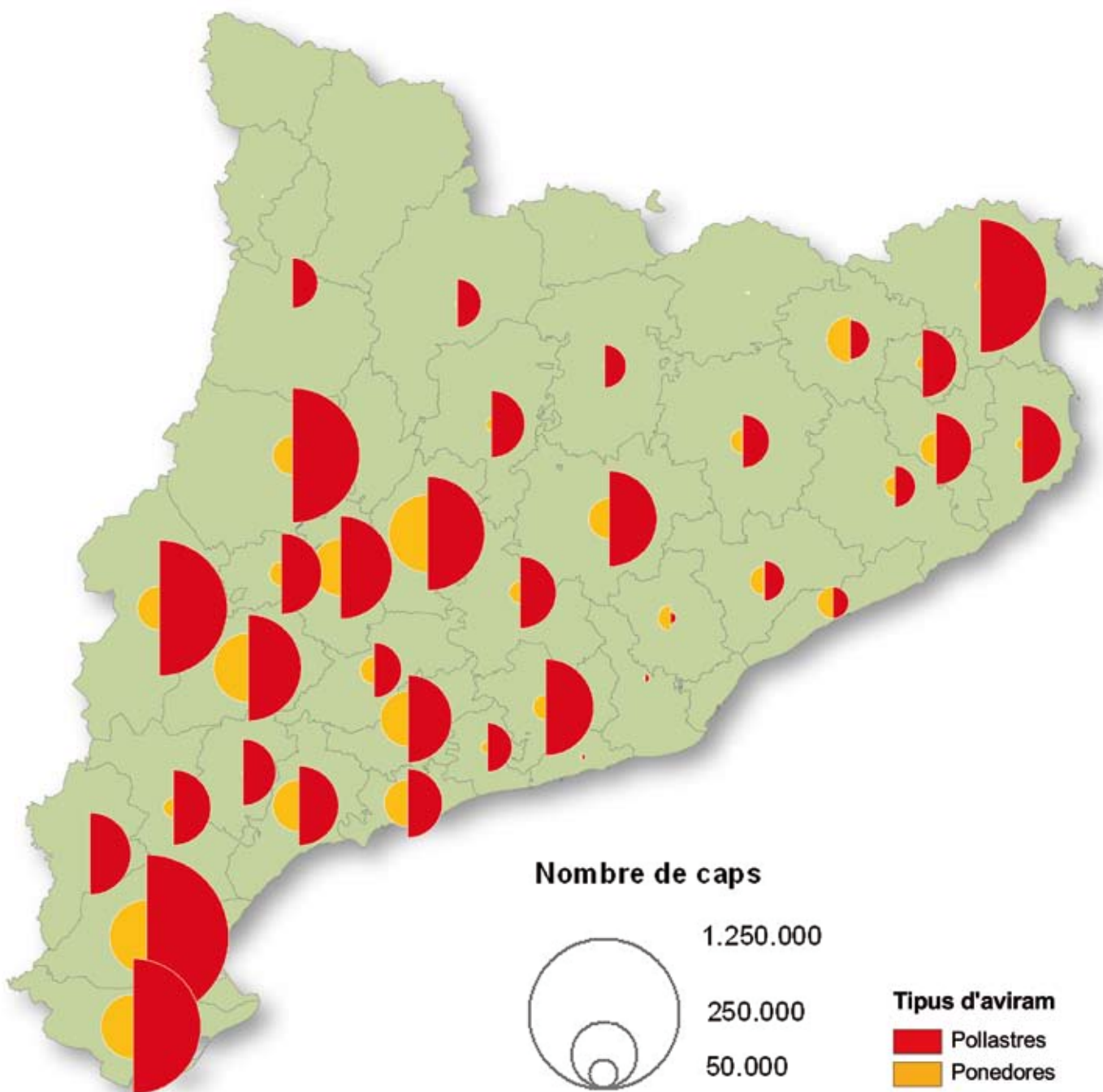
Es representa el volum comarcal dels diferents tipus de bestiar boví (vaca lletera, vedella de carn i vedells sacrificats amb menys d'un any) el 2008, així com l'evolució del nombre de caps de bestiar de 1997 fins a 2008. En el mapa s'aprecia com la meitat est de Catalunya, i especialment al nord de les barcelonines, ha experimentat un fort descens, en alguns casos superior al 10%. En canvi, a bona part de la meitat oest s'ha produït un augment d'aquest tipus de bestiar, amb el Segrià i la Noguera com a principals motors amb increments superiors al 5%. Es pot apreciar també que mentre que a les comarques amb un pes relativament important de la vaca de llet i la vedella de carn el nombre d'animals decreix, en zones amb predomini dels sacrificats de menys d'un any el sector creix. L'estadística recollida en aquest mapa i els que segueixen es refereix al nombre de caps existents en un determinat moment, que no és el mateix que el potencial productiu de les instal·lacions ramaderes existents, ni la producció ramadera real al cap de l'any. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural.

Mapa 3.18. Nombre de caps de porcí per municipis el 2008 i evolució entre 1997 i 2008 per comarques.

Es representa tant el volum comarcal dels diferents tipus de bestiar porcí (porc d'engreix i reproductores) el 2008 com l'evolució del nombre de caps de bestiar de 1997 fins a 2008. En el mapa s'aprecia com bona part de les comarques costaneres i prelitorals, així com algunes de pirinenques, s'ha experimentat un fort descens. D'altra banda, s'està concentrant bona part de la producció en un continu espacial que va del Segrià i la Noguera fins a Osona, on en la darrera dècada s'han produït increments superiors als 10.000 caps de bestiar. Al capdavant hi trobem el Segrià i la Noguera, que han crescut en més de 320.000 i 235.000 exemplars respectivament, i en termes relatius han tingut creixements superiors al 70%, quan al conjunt de Catalunya aquest increment només havia estat del 22%. El volum total de caps de bestiar està format, bàsicament, per porcs d'engreix (en proporció de 7,1 per cada reproductora a Catalunya). Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural.

Mapa 3.19. Nombre de caps de pollastres i gallines ponedores per municipis el 2008 i evolució entre 1997 i 2008 per comarques.

El mapa mostra la distribució dels diferents tipus d'aviram (pollastres d'engreix i ponedores) el 2008. Les principals zones productores de pollastre d'engreix van des del delta de l'Ebre fins a l'Alt Empordà, passant per la plana de Lleida. En bona part de les comarques hi predominen clarament el nombre de pollastres d'engreix sobre les ponedores. Tot i així, bona part de les comarques sud-occidentals, des de la Segarra al Montsià, presenten un volum important de gallines de posta. Les comarques pirinenques i de l'àrea metropolitana de Barcelona presenten volums escassos d'aviram. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural.

La difusió de les produccions ecològiques i de qualitat

La diferenciació del producte final agroalimentari constitueix, des de sempre, una estratègia essencial per millorar el valor final de la producció agrària, i aquesta estratègia troba una base especial d'expressió (no és l'única) en l'associació de les matèries primeres agràries a una determinada àrea i un sistema específic de producció. En principi, la dependència de les produccions agràries del clima i dels sòls justifica que determinades produccions s'adaptin millor a uns llocs que a uns altres, i d'aquí la raó de les diferenciacions geogràfiques. Encara més, determinades condicions agronòmiques zonals i particularment les que es donen en àrees extremes per temperatures, tipus de sòl o altres permeten obtenir varietats singulars i/o productes de qualitats formals, gustatives o d'altre tipus especials. Ara bé, tot i les singularitats mediambientals, els productes agrícoles, i encara més els productes ramaders o els productes alimentaris acabats, són adaptables a llocs molts diferents i mantenir la diferència no és fàcil.

De tot plegat se'n desprèn l'interès històric dels actors econòmics locals per protegir-se de la competència a través de normatives que diferenciïn clarament el seu producte i n'exclouin la còpia o difusió exterior. Els organismes públics hi han donat resposta a través de diferents regulacions, que acaben convergint en l'àmbit de la Unió Europea en el Reglament 2081/1992, al qual s'han d'afegir encara algunes denominacions que es mantenen a nivell local i altres processos de certificació de qualitat (quadre adjunt). En conjunt en resulta un entramat normatiu i organitzatiu relativament complex i desigual, amb un nivell de compromís territorial i d'eficàcia comercial també molt divers, com es recull en els quadres adjunts.

L'aplicació d'una determinada producció de qualitat respon a una concertació voluntària a l'entorn de l'organisme col·lectiu encarregat d'elaborar la norma i de vetllar pel seu compliment, i el manteniment del compromís no és fàcil. La normativa de qualitat es refereix a productes alimentaris que són elaborats en darrer terme pels industrials, però comporten exigències en la producció de les matèries primeres agrícoles o ramaderes. Tot i que les produccions de qualitat facin referència a un territori determinat, no totes les empreses productores del territori poden trobar-s'hi interessades, i el seguiment dels criteris tècnics de producció requereix una disciplina empresarial, i a tot això s'hi afegeixen les dificultats de comercialització dels productes de qualitat.

Sigui com sigui, el vi, l'oli, formatges i altres productes alimentaris representen un ventall cada cop més ampli de produccions subjectes a denominacions d'origen i altres denominacions de qualitat que milloren la seva imatge i possibilitats de comercialització. En el cas del vi, la producció sense Denominació d'Origen fins i tot ha desaparegut, i la legislació ha introduït altres possibles fórmules de diferenciació. D'altra banda, les produccions agràries específiques d'un territori són o acaben convertint-se, molt sovint, en un element determinant de la seva economia, la seva imatge exterior i la seva societat i/o el seu paisatge, fets tots d'una gran rellevància per a l'economia i la societat de les àrees rurals.

Sense vincle amb un territori concret, però amb una referència de qualitat darrere i amb unes problemàtiques comercials sovint coincidents, la producció "ecològica" o "biològica" representa una altra opció productiva en ple desenvolupament. En general, s'entén com a producció agrària ecològica aquella que té com a objectiu l'obtenció d'aliments de màxima qualitat respectant el medi ambient i conser-

vant la fertilitat del sòl, mitjançant una òptima utilització dels recursos i sense emprar productes químics de síntesi. Des d'una perspectiva social o des de la mateixa Administració, l'interès per l'agricultura ecològica rau en la comercialització dels productes d'alimentació ecològics, i només en la mesura que augmenti el consum ecològic n'augmentarà la producció. En aquest sentit, l'adhesió a la producció basada en subvencions públiques i/o en la facilitat de conversió tècnica està condemnada al fracàs, com evidencia, per exemple, el cas de la vedella en els darrers anys.

La producció ecològica, que parteix d'una tradició cultural que entronca amb els corrents religiosos puritans o anarquitzants del segle XIX, adquireix naturalesa jurídica a partir del Reglament 2092/91 del Consell de la Unió Europea (1991) i es concreta en codis de pràctiques que adquireixen un valor normatiu. A Catalunya són els que emanen del Consell Català de la Producció Agrària Ecològica, que segueixen la normativa comunitària i són reconeguts per l'Administració. La pràctica de l'agricultura ecològica ve molt condicionada pel veïnatge de l'agricultura anomenada científica o industrial, de manera que l'agricultura ecològica resulta particularment difícil a les àrees d'agricultura intensiva, on el medi ambient és molt contaminat i alterat. L'agricultura ecològica representa, en qualsevol cas, la pràctica agrícola més respectuosa amb el medi ambient i l'única que redueix de manera radical la contaminació agrària i pot assegurar el manteniment dels equilibris mediambientals, fet pel qual alguns la proposen com l'agricultura necessària del futur.

Agricultura ecològica, recuperació d'antigues varietats, productes alimentaris artesanals, productes específics del territori... obren l'oportunitat d'un valor afegit superior i més proper al territori de producció. També resulten una oportunitat excel·lent per aproximar els territoris rurals a les ciutats, ja sigui a partir dels reclams turístics i publicitaris convencionals o a través de propostes més globals i conceptuals com ara el moviment dels slow food i similars.

La identificació del producte de la terra amb el producte i la marca comercial ha esdevingut una condició per a les produccions de gran qualitat, i l'associació de les instal·lacions de la marca al territori agrari es fa també indispensable com és el cas d'una bona part de les vinyes de l'Alt Penedès. (Foto: I.Aldomà).

Quadre 3.4.
Reconeixements oficials dels productes específics, denominacions d'origen i de qualitat.

Reconeixements i base legal	Definició	Característiques	Produccions reconegudes a Catalunya
Denominació d'Origen (DO) per als vins. Llei 24/2003 de la vinya i el vi i RD 1561/2004 estatals. Reglament (CE) 1493/1999	Múltiples diferenciacions possibles amb diferents restriccions de procedència i elaboració. Destaquen les clàssiques DO i DOQ (de qualitat). A més: vi de finca, vi de taula i vi de la terra	Garanteix l'origen geogràfic i també la qualitat d'un vi, elaborat a partir d'unes determinades varietats i amb pràctiques vitícoles, enològiques i d'envelliment establertes prèviament	Catalunya, Costers del Segre, Montsant, Pla de Bages, Tarragona, Alella, Conca de Barberà, Empordà-Costa Brava, Penedès, Priorat, Terra Alta. També la DO del cava, d'àmbit superior
Denominació d'Origen Protegida (DOP) Reglament CEE 2081/1992	Nom geogràfic d'una regió o localitat que serveix per designar un producte originari d'aquesta	Característiques degudes, essencialment, al medi geogràfic propi (factors naturals i humans) i la producció, transformació i elaboració del qual es fan a la zona delimitada (1)	Arròs del Delta de l'Ebre, avellana de Reus, formatge de l'Alt Urgell i la Cerdanya, mantega de l'Alt Urgell i la Cerdanya i olis de les Garrigues, de Cuirana, de la Terra Alta i del Baix Ebre-Montsià
Indicació Geogràfica Protegida (IGP) Reglament CEE 2081/1992	Nom geogràfic d'una regió o localitat que serveix per designar un producte originari d'aquesta	Una qualitat determinada que es relaciona amb un medi geogràfic. La producció i/o transformació i/o elaboració es fan en l'àrea delimitada	Calçot de Valls, clementines de les Terres de l'Ebre, llonganissa de Vic, pollastre i capó del Prat, poma de Girona, torró d'Agramunt
Especialitat Tradicional Garantida (ETG) Reglament CEE 2082/1992	Es valora la composició tradicional d'un producte, l'obtenció a partir de matèries primes tradicionals o una forma de producció tradicional	La reglamentació comunitària disposa un sistema de certificació per a productes agrícoles o alimentaris de caràcter específic sense unes característiques relacionades amb l'origen geogràfic o resultat d'una innovació tecnològica	
Denominació Geogràfica (DG)	Reconeixement específic per a begudes espirituoses d'una zona geogràfica que els dóna nom	Pel reglament CEE 1574/1989 es caracteritzen les begudes espirituoses ($\geq 15^\circ$) a les quals es pot afegir una determinada denominació geogràfica	Ratafia
Marca Q, productes alimentaris de qualitat Decret 362/86 de la Generalitat de Catalunya	Productes alimentaris amb unes característiques diferencials d'altres de semblants	És una insígnia introduïda per la Generalitat que també requereix un procés de certificació i ha de disposar d'un reglament d'elaboració	Bombons, capó, conill, formatge, galetes, mel, peix blau, pollastre, porc, torrons de praliné i trufats de xocolata, vedella, xai

(1) S'admet que la matèria primera vingui d'una zona més ampla, sempre que s'especifiqui i justifiqui. Font: elaboració pròpia, a partir de les normatives europees apuntades, la Llei 14/2003 catalana i altres referències normatives.

Marca de la Indicació Geogràfica Protegida

Marca de la Denominació d'Origen Protegida

Marca d'Especialitat Tradicional Garantida

Marca de producte de Qualitat Alimentària

Marca de la Producció Integrada

Marca de Producció Ecològica Unió Europea

Marca de Producció Ecològica Catalunya

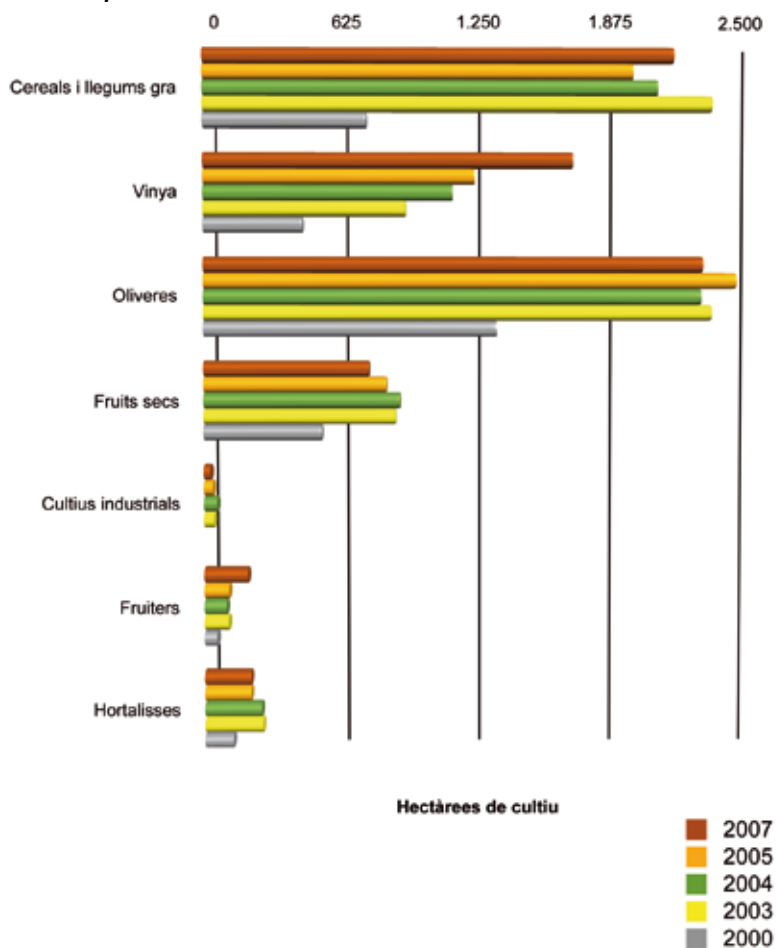
Font: Reglament CEE 2092/91, sobre agricultura ecològica i normatives específiques.

Quadre 3.5.
Les denominacions
d'origen del vi.
Antiguitat dels
reglaments de
referència i
magnituds
productives
(2003).

Denominació d'Origen	Antiguitat	Ordre min. inicial	Superfície inscrita (ha)	Nombre de viticultors	Volum de vi qualificat (hl)
Alella	08/09/32	22/12/55	305	137	(*)
Empordà-Costa Brava	10/07/72	19/05/75	2.070	570	57.019
Catalunya	19/02/01	19/02/2001	8.690	3.218	299.089
Cava	27/02/86	27/02/86	32.017	6.960	1.653.033
Conca de Barberà	14/12/89	14/12/89	5.871	2.200	30.605
Costers del Segre	11/05/88	11/05/88	5.311	2.876	102.214
Montsant	03/07/02	APA/1814/2002	2.020	783	32.968
Penedès	08/09/32	25/05/60	27.729	5.763	518.413
Pla de Bages	20/06/97	20/06/97	550	100	12.700
Priorat	08/09/32	23/07/54	1.650	620	16.766
Tarragona	08/09/32	25/03/47	7.391	2.289	439.492
Terra Alta	12/12/72	25/09/85	9.224	1.884	69.545

Font: Ministeri d'Agricultura, Ramaderia i Pesca (actualitzat a 31 d'agost de 2005). En * sense dades catalana i altres referències normatives.

Gràfic 3.4. Hectàrees en producció ecològica segons conreu, 2007.

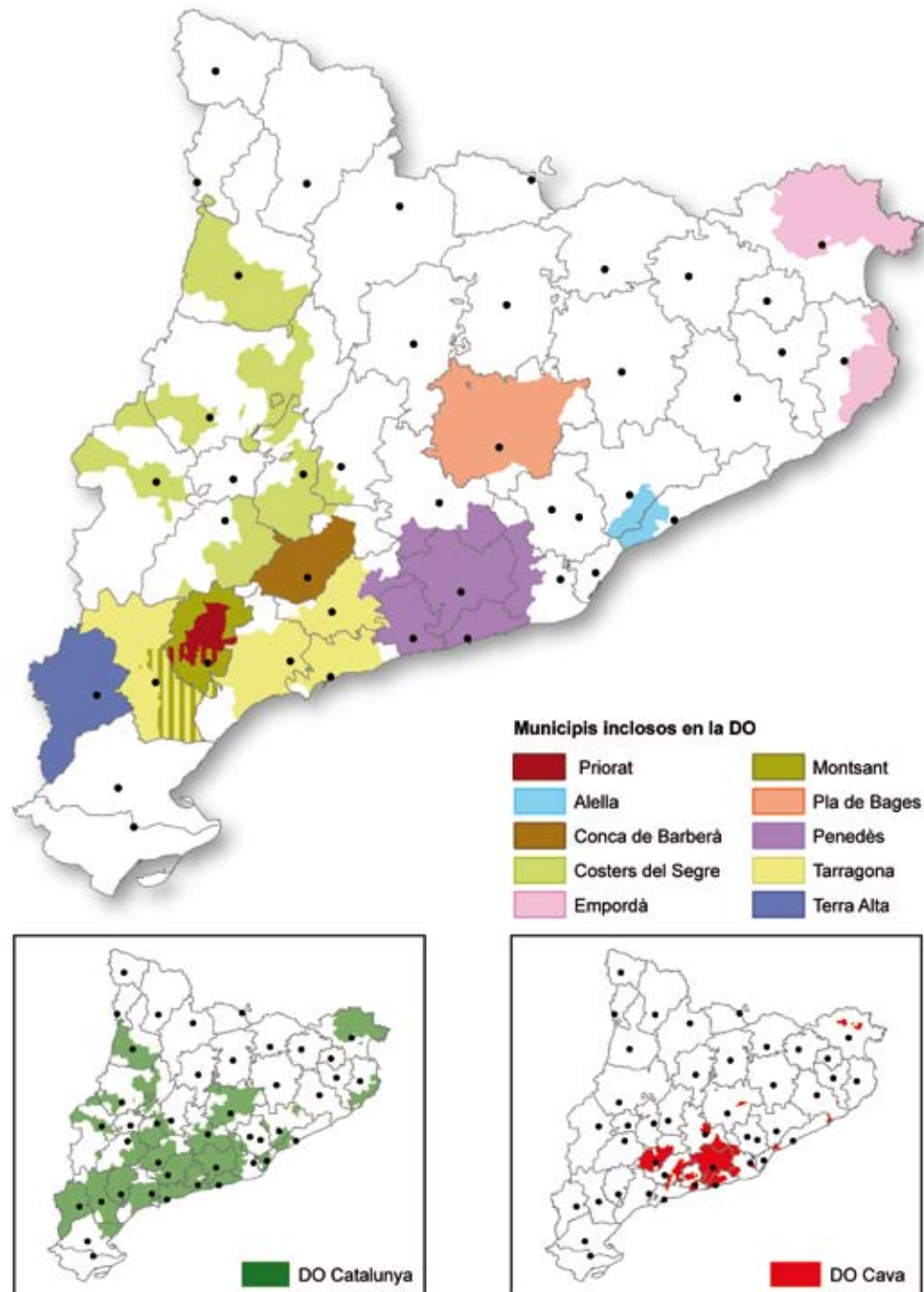

El gràfic mostra la superfície inscrita en hectàrees en agricultura ecològica per tipus de cultius. En bona part dels cultius s'aprecia un cert estancament entre 2003 i 2007, després d'una ràpida evolució de 2000 a 2003. Alguns dels tipus de conreus més importants, com l'olivera i els cereals, mantenen una superfície similar entre 2003 i 2007, mentre que els de fruita seca perden fins a un 14% de superfície en les mateixes dates. El conreu de vinya ecològica, en canvi, ha experimentat un fort creixement, i gairebé ha duplicat la seva superfície en el mateix període. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Consell Català de la Producció Agrària Ecològica.

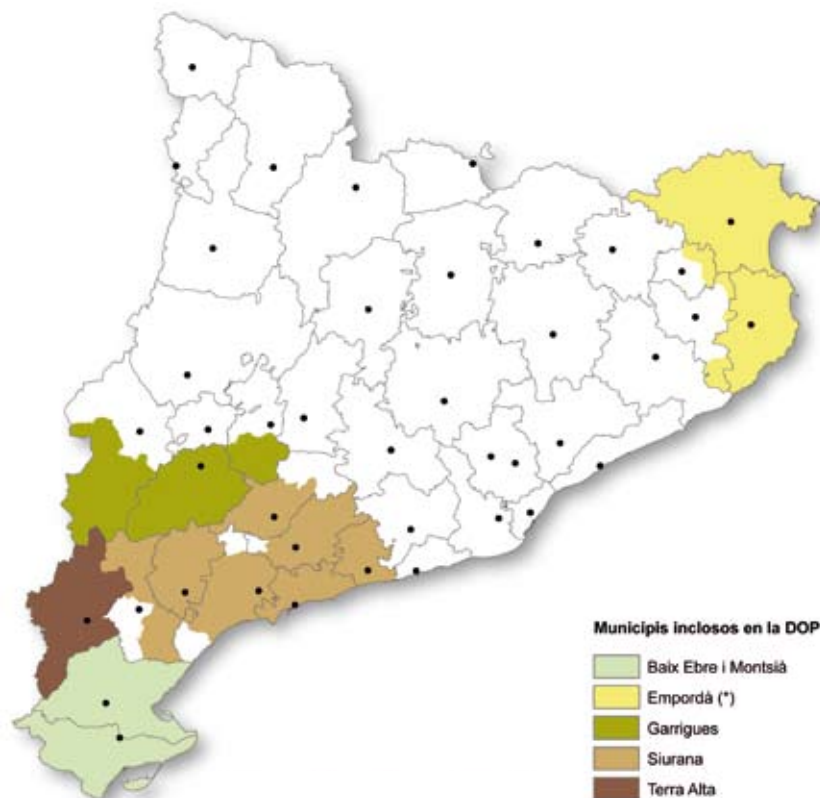
Els derivats lactis ofereixen un ventall àmpliíssim de derivats a partir dels quals es desenvolupen productes diferenciats i de qualitat amb una bona demanda com és el cas d'aquest mató elaborat a Siurana de l'Empordà (Alt Empordà). (Foto: arxíu Associació Catalana de Ramaders Elaboradors de Formatges Artesans).

Mapa 3.20. Àrees emparades per la producció de vi amb Denominació d'Origen, 2008.

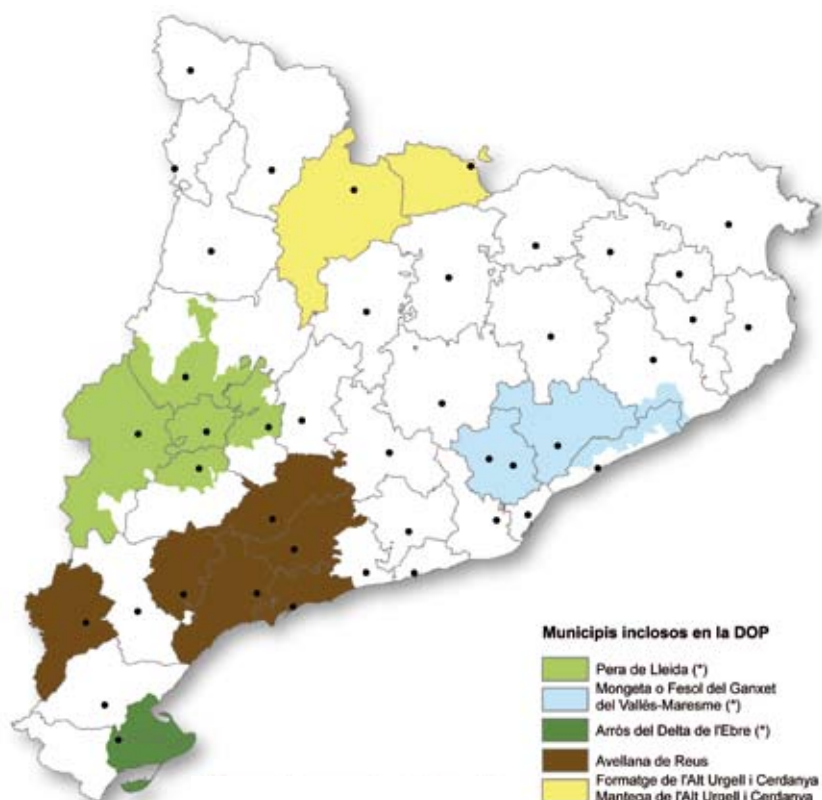
Bona part de la producció vitivinícola catalana s'ha anat agrupant en els darrers anys en diverses denominacions d'origen. Actualment, a Catalunya hi ha 10 denominacions d'origen de vins: Alella, Conca de Barberà, Costers del Segre, Empordà, Montsant, Pla de Bages, Penedès, Tarragona, Terra Alta i Catalunya (aquesta darrera engloba bona part dels municipis inclosos en les altres denominacions i d'altres de no inclosos). També hi ha una denominació d'origen de qualitat, la del Priorat, a més de la DO del Cava. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades de l'Institut Català de la Vinya i el Vi (Incavi).

Mapa 3.21. Àrees emparades per la producció d'oli amb Denominació d'Origen Protegida, 2008.

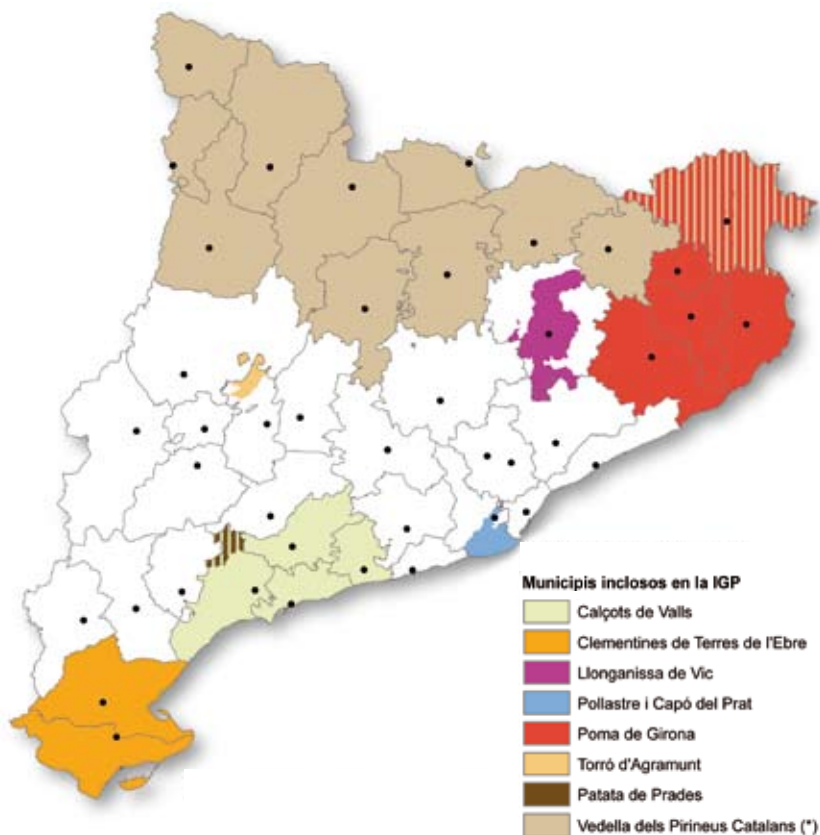
El mapa representa els municipis inclosos en les diferents denominacions d'origen protegides (DOP) reconegudes per la Unió Europea, així com aquelles que es troben en procés de ser reconegudes. Hi ha 4 DOP amb reconeixement comunitari, que formen un continu espacial des del sud de les comarques lleidatanes fins al delta de l'Ebre (Garrigues, Siurana, Terra Alta i Baix Ebre-Montsià). Actualment es troba en procés de reconeixement comunitari una DOP Oli de l'Empordà. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural.

Mapa 3.22. Àrees emparades per una Denominació d'Origen Protegida no oleícola, 2008.

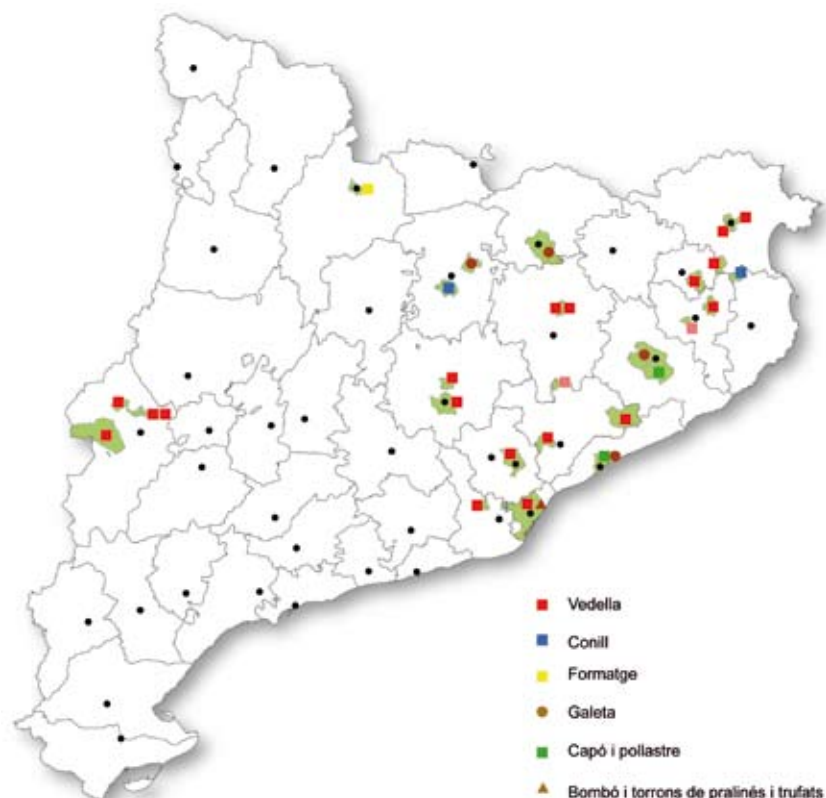
El mapa representa els municipis inclosos en les diferents denominacions d'origen protegides (DOP) reconegudes per la Unió Europea, així com aquelles que es troben en procés de ser reconegudes. Hi ha 3 DOP no oleícoles a Catalunya reconegudes, la de l'avellana de Reus, i les del formatge i la mantega de l'Alt Urgell i la Cerdanya. A més, les DOP de pera de Lleida, mongeta o fesol del ganxet del Vallès-Maresme i arròs del Delta de l'Ebre es troben en procés de reconeixement comunitari. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural.

Mapa 3.23. Àrees emparades per Indicació Geogràfica Protegida, 2008.

Es representen els municipis inclosos en les diferents indicacions geogràfiques protegides (IGP), una marca reconeguda per la Unió Europea, i també s'inclouen aquelles indicacions que es troben en procés de ser reconegudes. La protecció es fa sobre productes amb una qualitat determinada que es relaciona amb un medi geogràfic i la producció i/o transformació i/o elaboració es fan en l'àrea delimitada. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural.

Mapa 3.24. Produccions agràries amb Denominació de Qualitat, 2008.

La Marca Q de qualitat alimentària és un distintiu concedit per la Generalitat de Catalunya que s'atorga a productes agroalimentaris que tenen unes característiques diferencials fixades per un reglament específic, que compleixen els requisits dels graus superiors de la normativa vigent en matèria de qualitat agroalimentària i que són certificades per entitats externes. A Catalunya, els productes distingits amb la Marca Q són la vedella, el conill, el formatge, la galeta, el capó i pollastre, i el bombó i torrons de pralinés i trufats. Bona part de les empreses distingides es troben en comarques barcelonines i gironines. Només els formatges de la Seu d'Urgell i la vedella de diversos municipis del nord del Segrià es troben fora d'aquesta àrea, atès que no hi ha distintius de Marca Q a les comarques tarragonines. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural.

De la unitat d'explotació familiar a la factoria vegetal

Alguna cosa sembla que es mou en el mercat de les matèries primeres a partir de 2007. La coincidència de l'augment de la demanda de cereals per part de la Xina i l'Índia, el trasllat de l'especulació financera cap al mercat de futurs dels cereals i unes collites minvades a Austràlia i l'hemisferi sud, a més d'una certa pressió o rebombori creat pels consums amb finalitats energètiques, van portar el preu dels cereals i, de retruc, el de molts altres productes agrícoles, a nivells que no havien estat vistos des dels anys 1950. Hi ha motius per pensar que alguns d'aquests factors de canvi no són conjunturals, que els excedents agraris són cosa del passat i que estem instal·lats en un cicle llarg de preus agraris elevats, de la mateixa manera que els preus del petroli i els d'altres matèries primeres. Fins a quin punt les possibilitats de millora de les rendes agràries que s'obren amb la nova situació suposaran canvis en les estructures de producció i les tendències dels darrers decennis?

La crisi econòmica iniciada el 2008 ens situa davant l'eventualitat d'adaptacions de fons que fan encara més difícil qualsevol previsió. Però tant la crisi econòmica general com els canvis en els mercats de les matèries primeres no sembla que hagin de pertorbar radicalment l'evolució seguida per les estructures de producció agràries en els darrers cinquanta anys. Només amb el tancament inexorable de les moltes explotacions que avui són gestionades per pagesos jubilats sense continuïtat i amb el tancament d'aquelles altres que no disposen d'un successor, la davallada del nombre d'explotacions en els pròxims anys no s'apartarà gaire de la dels anys passats. Cada vegada més poques explotacions acaparen i acaparan més mitjans de producció i més producció per aquest i per altres motius.

Si es deixen de banda jubilats, petits pagesos que practiquen l'agricultura a temps parcial i alguns petits pagesos amb un volum d'activitat insignificant i sense continuïtat, avui dia queden menys de 30.000 explotacions o empreses agràries dignes d'aquest nom i amb una possible viabilitat econòmica. Malgrat tot, moltes d'aquestes segurament tancaran en els pròxims anys per la pressió inexorable de

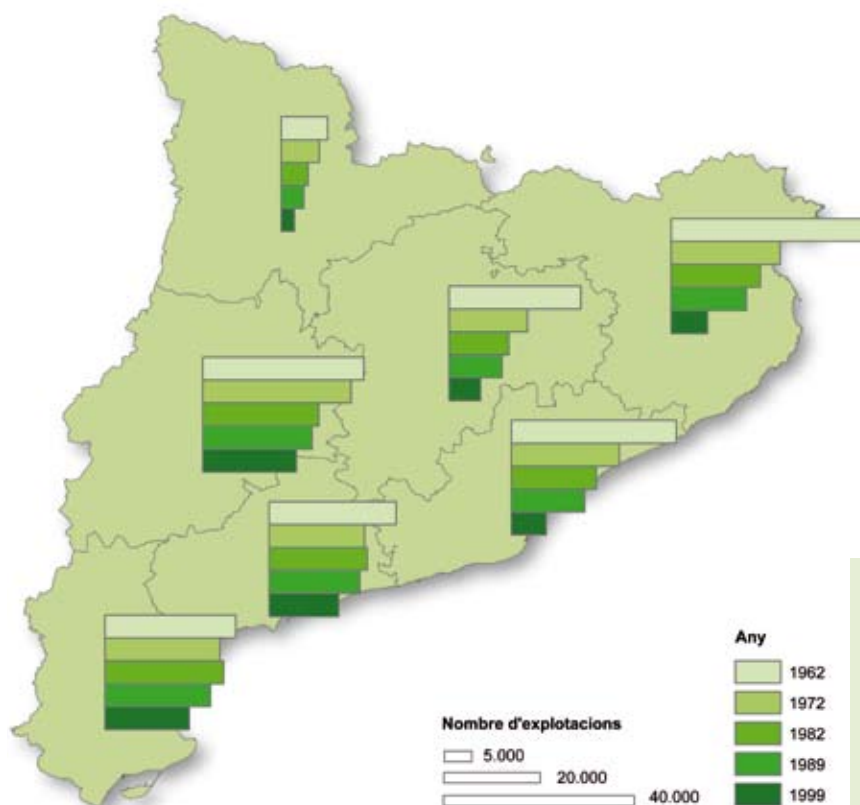
la conversió industrial de les estructures de producció del sector. Possiblement millorin en termes mitjans les rendes, però també pujaran les despeses directes i les inversions, un augment que pot resultar fatídic per a la ramaderia. Només grans empreses amb una bona connexió comercial i un bon coixí financer són les que prosperen en els darrers temps i les que es poden adaptar a un futur en el qual pot instal·lar-se una forta volatilitat en els mercats.

L'explotació familiar agrària, en què els membres de la família comparteixen feines i responsabilitats agràries, encara domina llargament en el sector agrari. Però les explotacions en creixement en els darrers anys són les de perfil més empresarial, societats anònimes i limitades, societats agràries de transformació i, més rarament, cooperatives de producció, que són també les explotacions de més magnitud productiva i les més dinàmiques. I també són, en molts casos, almenys en la majoria, explotacions-propietat o connectades amb empreses i empresaris de l'àmbit de la indústria transformadora i la comercialització.

Enmig de les anteriors tendències generals, cada producció agrària o alimentària presenta una organització específica de mercats i l'adaptació de l'estructura de les empreses agràries en cadascuna d'aquestes és bastant singular. La ramaderia i, particularment, l'engreix intensiu de porcs, pollastres i vedells és el sector que presenta un grau de transformació industrial i concentració empresarial més accentuat. En la ramaderia intensiva o establada, s'ha generalitzat la producció en integració vertical, que funciona des dels anys 1960 i que implica la propietat i gestió per part de l'industrial de la producció ramadera i les despeses directes principals, mentre que el granger aporta poc més que el treball i l'edifici, i, tot i així, cada cop són més les granges de grans dimensions propietat directa (a través de diferents figures mercantils) de les empreses transformadores. És molt difícil que es generalitzi la integració vertical a totes les produccions ramaderes i als conreus, però amb diferents fórmules contractuals, l'evolució de l'organització empresarial va pel mateix camí.

La concentració progressiva de la producció en poques mans comporta l'aparició de grans explotacions ramaderes, que busquen també indrets menys densificats. Granja recinte a la Figuera, terme d'Algerri (Noguera). (Foto: I. Aldomà)

Mapa 3.25. Evolució del nombre d'explotacions agràries per grans àmbits territorials, 1962-1999.

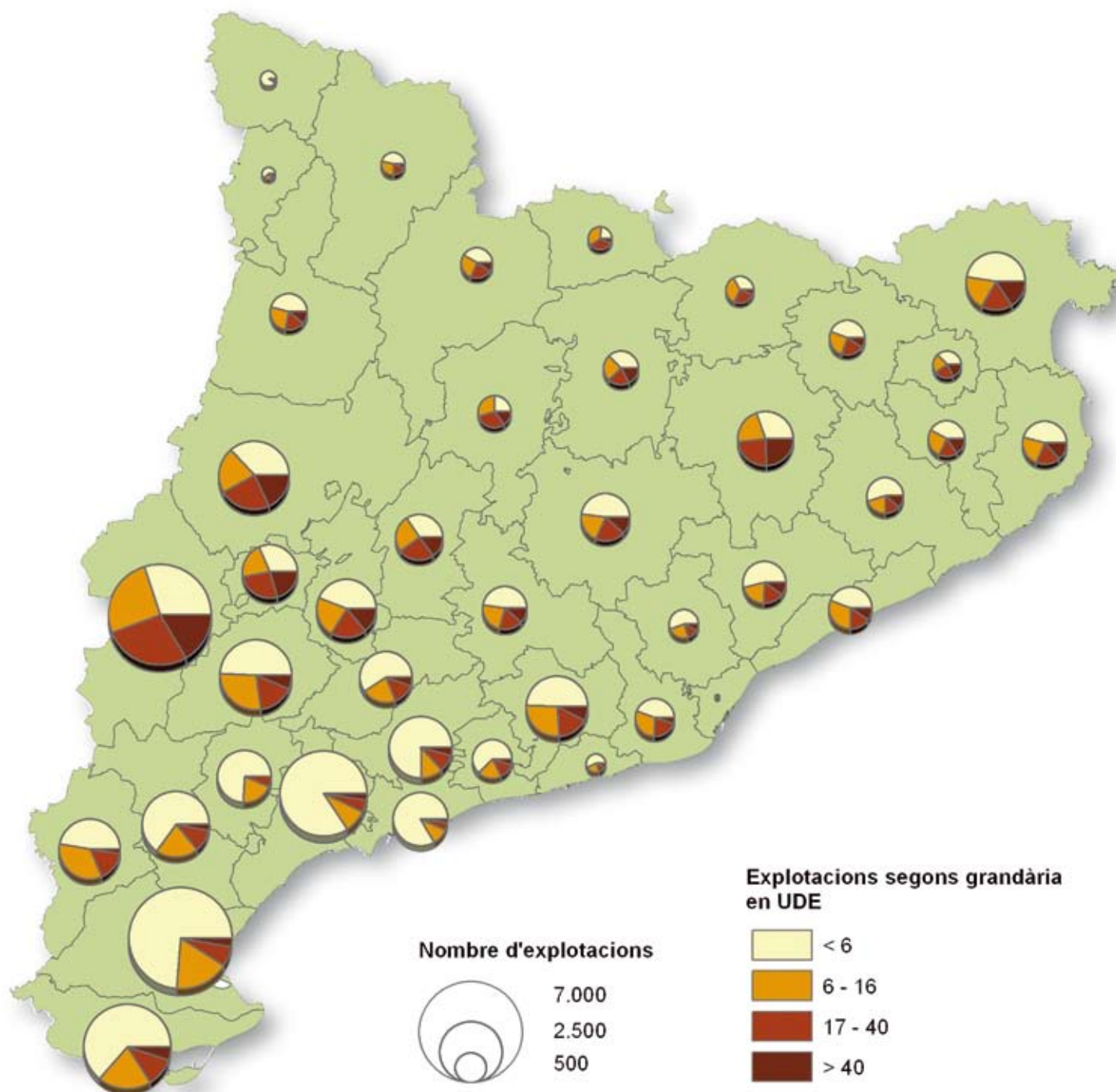
Durant el període que va de 1962 a 1999, el nombre d'explotacions agràries catalanes ha passat de 204.744 a només 77.839, o el que és el mateix, només han sobreviscut 38 de cada 100 empreses agràries. El descens ha estat especialment acusat a les comarques gironines, a les de l'àmbit Metropolità, a les comarques centrals i a l'Alt Pirineu, on més de dos terços de les explotacions han deixat d'existir. Al Camp de Tarragona i l'àmbit de Ponent el descens ha estat inferior a la meitat d'explotacions, mentre que a les Terres de l'Ebre només ha estat d'un terç d'aquestes. Tot plegat s'ha donat en un context no d'abandó de terres, sinó de progressiva concentració de les explotacions agrícoles. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999 i anteriors.

**Quadre 3.6.
Caracterització i
estratègies
productives de
les explotacions
agràries a
Catalunya,
1999-2005.**

	Explotacions 1999	Explotacions agràries 2005		Evolució 1999-2005 (1999 = 100)
		Total	% sobre el total	
Societats mercantils	1.749	1.974	3,4	112,9
Amb mà d'obra assalariada	23.779	22.687	39,5	95,4
Caps d'explotació amb 65 anys i més	16.049	15.656	27,2	97,6
Explotacions amb tractor	41.562	40.485	70,4	97,4
Explotacions amb 40 i més UDE (> 48.000 € MBT)	6.623	9.033	15,7	136,4
Total d'explotacions agràries	67.224	57.503	100,0	85,5
Titulars d'explotació amb altres activitats lucratives	24.434	21.025	36,6	86,0
Practiquen agricultura ecològica	1.041	268	0,5	25,7
Amb activitats d'agroturisme	437	715	1,2	163,6
Artesania	77	65	0,1	84,4
Elaboren productes transformats	700	600	1,0	85,7
Treballen amb els equips per tercers	1.521	1.007	1,8	66,2

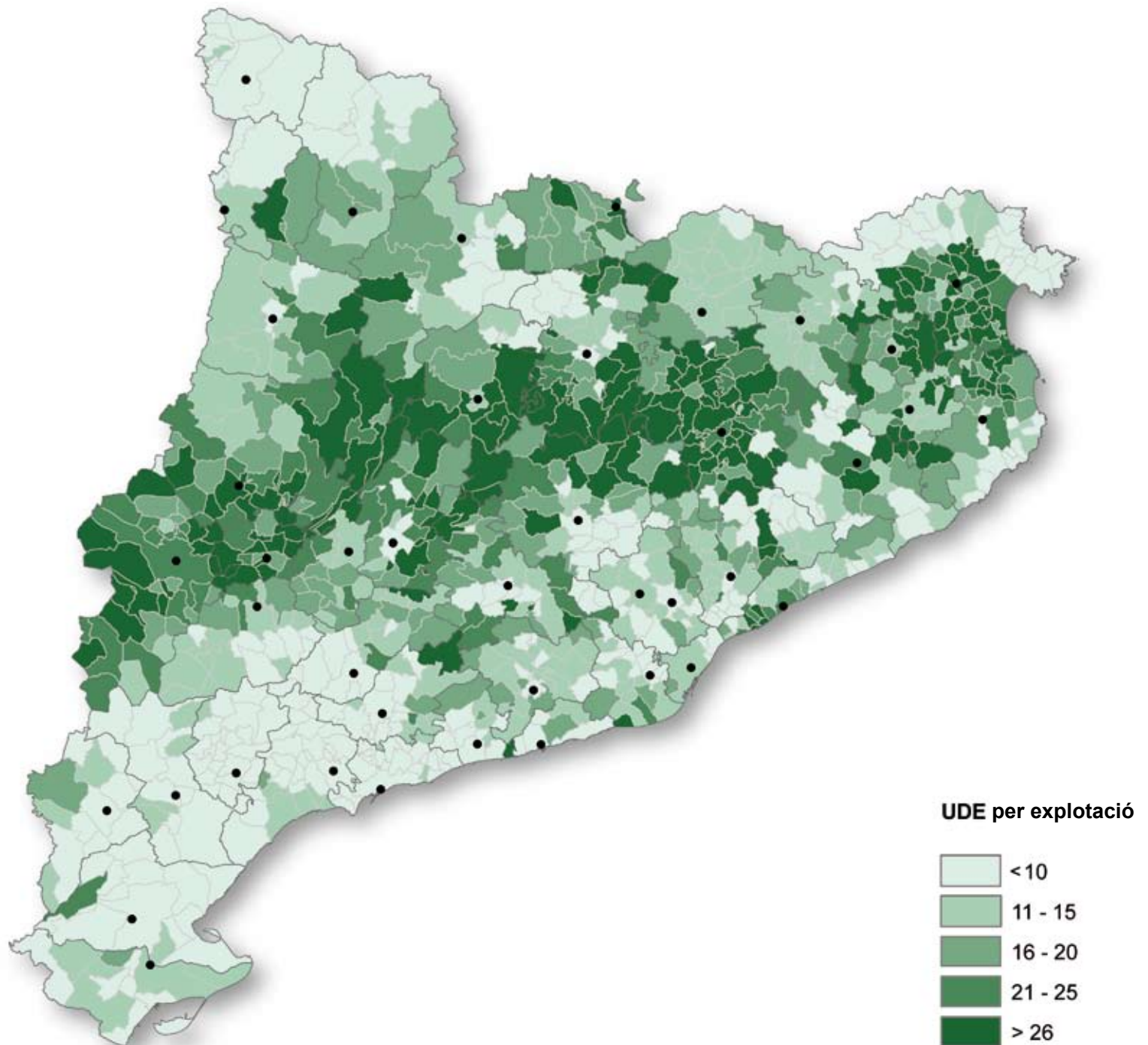
La condició jurídica de l'explotació es refereix al titular, que és la persona (física o jurídica) que en darrer terme ha de respondre de la marxa econòmica i de la situació financera de l'explotació. En relació al cens de 1989, el de 1999 introdueix la diferenciació de les societats agràries de transformació (SAT), que sumen 381 explotacions, que en el quadre se sumen a "altres", calaix de sastre que inclou comunitats de béns, societats civils, comunitats religioses i altres possibles situacions.

Mapa 3.26. Nombre d'explotacions agràries per comarques segons dimensió econòmica, 1999.

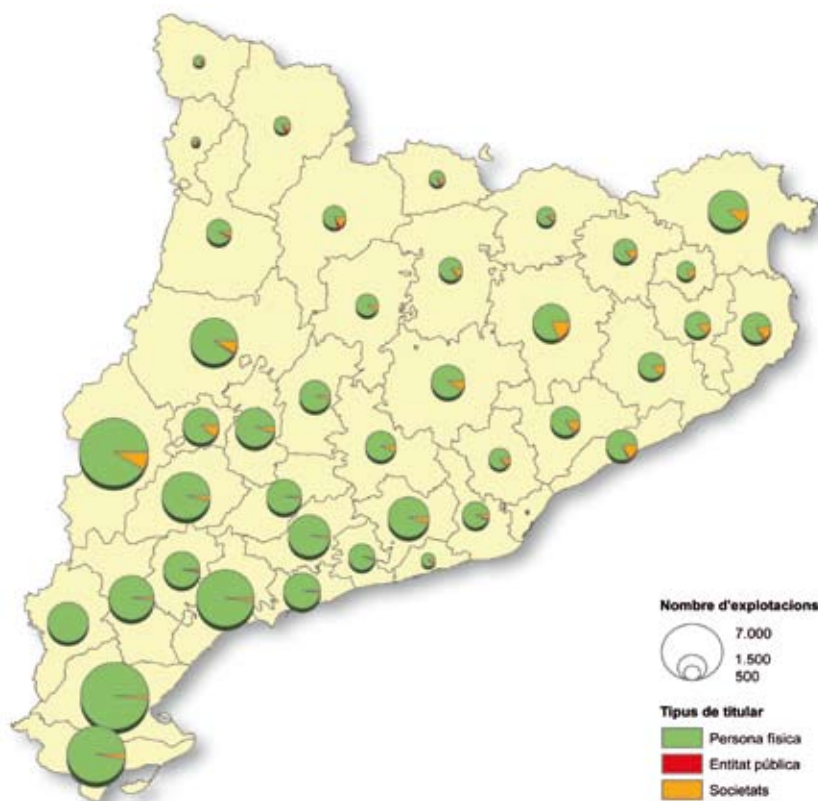
El marge brut total (MBT) d'una explotació agrària ve representat en unitats de dimensió europees (UDE). Una UDE és igual a 1.200 ecus, que equivalen aproximadament a 960 euros al Cens de 1989 i a 1.205 euros per al cens de 1999. A Catalunya, les dues comarques amb major nombre d'explotacions, amb prop de 7.000, són el Baix Ebre i el Segrià, que concentren cadascuna el 10% del total català. La presència de grans explotacions és important a les comarques del pla de Lleida (que concentra prop de la meitat de les explotacions de més de 40 UDE, amb el Segrià al capdavant) i a les comarques centrals, especialment Osona; mentre que a les comarques del Camp de Tarragona i les Terres de l'Ebre hi predominen les dimensions petites, de menys de 6 UDE. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.27. Dimensió econòmica mitjana de les explotacions agràries per municipis en UDE, 1999.

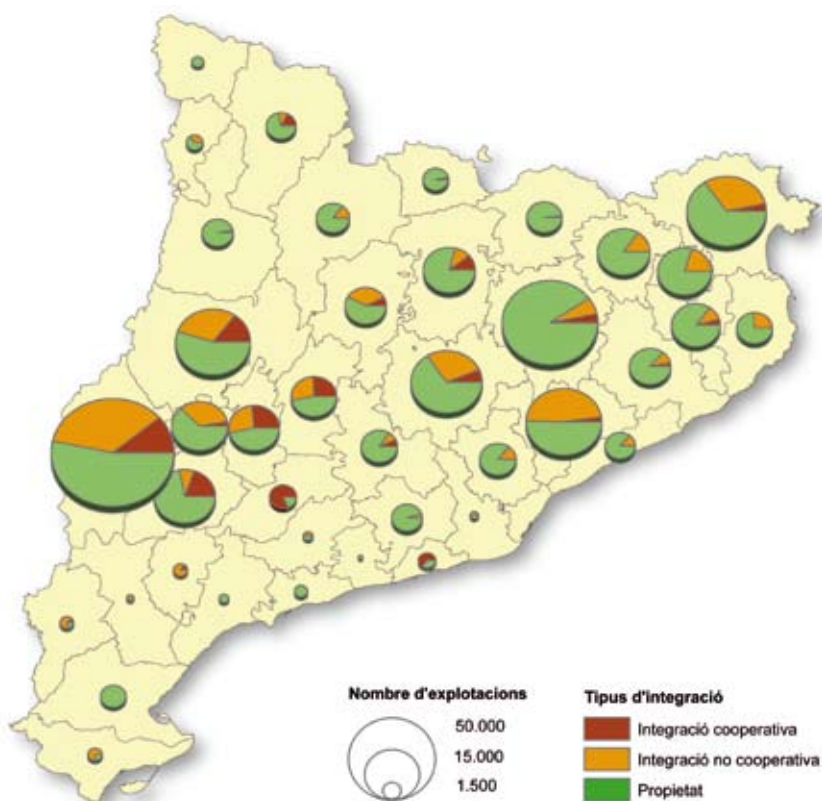
Els municipis amb una dimensió més gran de les explotacions es concentren entorn un eix transversal que va des del Segrià fins a l'Alt Empordà, travessant les comarques centrals, amb dimensions mitjanes d'explotació per sobre de les 16 UDE i, en molts casos, per sobre de les 24 UDE. Bona part dels municipis del Camp de Tarragona, així com de la Val d'Aran, presenten una dimensió mitjana d'explotació molt reduïda, per sota de les 8 UDE. Cal destacar que la diagonal Segrià-Empordà que articula l'activitat agrària d'un cert nivell de recursos es correspon amb la diagonal on s'ubica la producció ramadera intensiva. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.28. Explotacions agràries titularitat d'una persona jurídica per comarques, 1999.

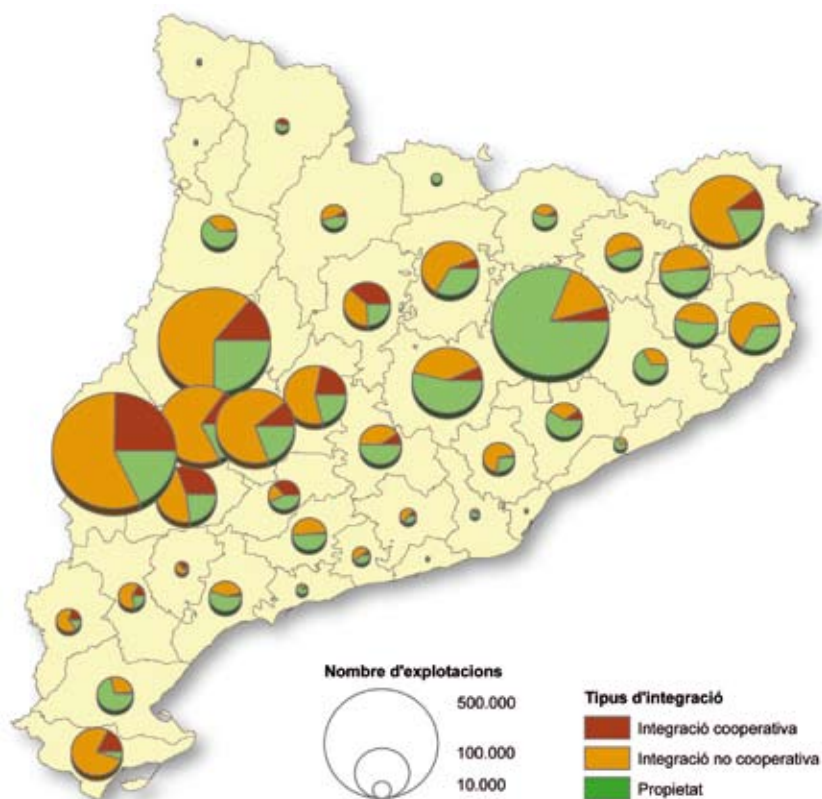
Les diferents categories de personalitat o de condició jurídica que es consideren són les següents: persona física i persona jurídica. El titular es considera persona física quan és una persona individual o un grup de persones individuals (germans, cohereus, etc.) que exploten en comú un proindivís o una altra agrupació de terres o bestiar, sense haver formalitzat legalment una societat o agrupació. Són persones jurídiques les corporacions, associacions i fundacions d'interès públic reconegudes per la llei i les associacions d'interès particular (privades), siguin civils, mercantils o industrials, a les quals la llei concedeix personalitat pròpia, independentment de la de cadascun dels seus associats. A efectes censals, es tenen en compte les següents: societat mercantil, entitat pública, cooperativa de producció, societat agrària de transformació (SAT), i altres condicions jurídiques. A efectes d'anàlisi, s'han representat separatament de les altres persones jurídiques les entitats públiques, que tenen com a titular alguna de les diferents administracions públiques (central, autonòmica o local). El 93% de les explotacions són de persones físiques, o el que és el mateix, explotacions familiars agràries, encara que el seu nombre ha disminuït en un terç respecte a 1989. Les persones jurídiques –excloses les entitats públiques– representen només el 6% del total, però gairebé s'han duplicat en el darrer decenni. Les entitats públiques no arriben a l'1%. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.29. Nombre de vedells en integració per comarques, 1999.

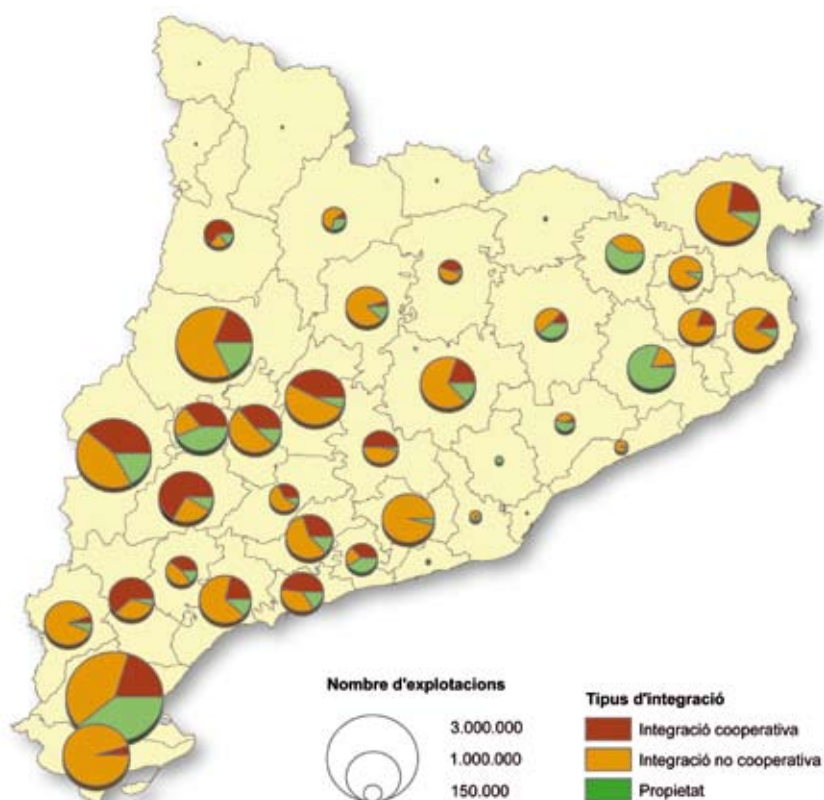
El mapa comprèn en propietat tots els caps bovins que no arriben als 12 mesos. Es considera règim d'integració tot tipus de contracte que impliqui una dependència en els subministraments (animals, pinsos, etc.) i en la venda. Inclou, per tant, la integració vertical, amb empreses privades, i la integració horitzontal o cooperativa, entre diversos productors. En el mapa es posa de manifest tant l'existència de dos grans espais de producció, al pla de Lleida i al nord de les comarques de Barcelona (Osona, Bages, Vallès Oriental), que concentren dues tercers parts del total de la producció catalana, com la diversitat territorial en la implantació de les fórmules de producció i un predomini clar de la producció en propietat a la zona nord-est de Catalunya i un major pes de la integració, tant vertical com en cooperativa, a les comarques lleidatanes. En el conjunt de Catalunya, el nombre de caps bovins integrats de forma vertical suposen el 24% del total i els integrats en cooperativa, el 8%, mentre que en les sis comarques del pla de Lleida aquests percentatges pugen fins al 31 i el 14%, respectivament. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.30. Nombre de porcs d'engreix en integració per comarques, 1999.

El gràfic comprèn també els verros i reproductors de rebuig, que representen quantitats insignificants en relació amb els porcs d'engreix, que són la majoria. Es considera règim d'integració tot tipus de contracte que impliqui una dependència en els subministraments (animals, pinsos, etc.) i en la venda; inclou, per tant, la integració vertical, amb empreses privades, i la integració horitzontal o cooperativa, entre diversos productors. En el sector porcí la concentració espacial de la producció és similar a la del boví, amb el 47% de la producció en terres de l'àmbit de les terres de Lleida. Per contra, la integració vertical hi és molt més present: en el conjunt de Catalunya representa el 51% del total, pujant fins al 61% en les sis comarques de la plana de Lleida, mentre que a Osona la integració no cooperativa no arriba al 14%. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.31. Nombre de pollastres en integració per comarques, 1999.

El mapa comprèn també els galls i els pollets per a reproducció que representen quantitats molt reduïdes en relació amb els pollastres. Es considera règim d'integració tot tipus de contracte que impliqui una dependència en els subministraments (animals, pinsos, etc.) i en la venda. Inclou, per tant, la integració vertical, amb empreses privades, i la integració horitzontal o cooperativa, entre diversos productors. La producció es concentra a les comarques del pla de Lleida (31%) i les terres de l'Ebre (24%), i en menor mesura a les comarques gironines (16%) i del Camp de Tarragona (12%). En el conjunt de Catalunya, el 56% dels caps es troben sota integració vertical; el 25%, en integració en cooperativa, i un 19%, en propietat. La distribució territorial de la integració vertical és molt més homogènia que en altres tipus de bestiar, però cal destacar que a les comarques gironines i de les terres de l'Ebre el percentatge puja fins al 60% d'integració vertical i hi té poc pes la integració en cooperativa, mentre que a les comarques del pla de Lleida i del Camp de Tarragona se situen en un 50% d'integració vertical i per sobre del 30% d'integració en cooperativa. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

El llarg procés de substitució de mà d'obra per capital

El productor de matèria primera agrària ha hagut de competir directament amb la indústria transformadora o el comerciant majorista per un valor afegit cada vegada més estret, i ho ha hagut de fer en condicions relativament desfavorables, en tractar-se de molts productors que negociaven amb pocs industrials. En conseqüència, els productors han creat cooperatives per assumir els marges de l'activitat transformadora i els transformadors han establert procediments d'integració vertical i altres fórmules per assumir i gestionar la producció de matèria primera. D'altra banda, els mercats exigeixen cada cop més condicions sanitàries, de presentació i d'altres tipus a les matèries primeres alimentàries i demanen la traçabilitat del producte, fet que obliga a una major relació entre la producció de matèries primeres i la transformació. No és estrany, doncs, que s'hagin desenvolupat i generalitzat fórmules d'integració com les abans comentades, i si això ha estat possible i ha anat en aquesta direcció és en bona part, també, pels canvis experimentats en la producció de matèries primeres agràries.

L'agricultura i la ramaderia són activitats encara profundament dependents dels cicles de la natura i del funcionament característic dels sistemes naturals, però la incorporació d'innovacions tècniques fa que ho siguin cada vegada menys. El control i l'artificialització dels processos de reproducció de la matèria viva, l'aplicació massiva d'inputs d'origen químic, la mecanització i sistematització de totes les operacions culturals, la modificació de les condicions ambientals de producció, entre d'altres, fan que l'agricultura i la ramaderia avancin cap a uns sistemes de producció estandarditzats, similars als de qualsevol producció industrial. En conseqüència, la gestió del procés de producció de matèries primeres agràries s'assembla cada vegada més al d'una empresa industrial i l'organització productiva s'hi va adaptant.

En els anys 1960 es va produir la gran revolució de la mecanització agrària, amb la generalització de l'ús del tractor i de la recol·lectora mecànica de cereals, però aquest és un procés que encara no s'ha tancat i que actualment s'està acabant d'implantar en la recol·lecció del raïm i s'està desenvolupant en la recol·lecció de l'oliva i de plantes hortícoles, a banda de la mecanització de tots els diferents processos de la cria animal en granges. Les màquines substitueixen mà d'obra i la mecanització ha avançat paral·lelament a la disminució radical de la mà d'obra agrària, fomentant i fent possible a la vegada les produccions estandarditzades, més fàcils de recollir i de gestionar en general. Les telecomunicacions i la informàtica obren, per la seva banda, un ventall de possibles automatitzacions de processos antròpics i naturals que ara encara és difícil d'imaginar.

Amb tot, mentre la mecanització s'acompleix i l'automatització avança, la disminució de la mà d'obra agrària sembla haver arribat en els darrers deu anys a un sostre i allò a què s'assisteix és més aviat a una reorganització de la producció. Els assalariats del camp, que s'havien reduït a una fracció mínima, tornen a créixer i aquesta és una altra manifestació inherent a la nova agricultura empresarial i industrial. L'estandardització dels processos facilita la incorporació de mà d'obra no qualificada i la globalització fa assequibles els salaris d'aquesta mà d'obra, majoritàriament immigrants estrangers, a les empreses agràries.

En el context d'aquests canvis tecnològics i organitzatius, les possibilitats tècniques i la pressió comercial per l'augment de magnitud productiva de les empreses agràries també resulten extraordinaris. Cal augmentar la superfície de conreu i la capacitat de les granges, i per fer-ho no importa tant ser propietari com, si convé i es pot, arrendar. Gràcies a la terra que van deixant les explotacions que plequen, la superfície en arrendament puja de manera continuada, i per

les petites explotacions agràries que encara no han plegat no manquen les grans explotacions que també fan feines per tercers.

Tot apunta que en aquest procés d'industrialització agrària no queda lloc per a les explotacions familiars o les petites empreses, com si aquestes fossin un fenomen temporal condemnat a desaparèixer. Res permet concloure, però, que l'agricultura a temps parcial estigui condemnada a l'extinció, ni que no hi hagi oportunitats per a determinades petites explotacions que ofereixen productes específics o de qualitat. Haurà de ser amb un bon aprofitament de sistemes de comercialització directes i circuits curts i es poden aprofitar també els complements d'activitats turístiques i de serveis, com ja estan demostrant moltes experiències actuals.

La mecanització de la recol·lecció dels cereals comportà la reducció més important de necessitats de mà d'obra al camp en els darrers decennis i canvià la societat de comarques cerealícoles com el Solsonès a la qual correspon la imatge. Aquest fet i el cost de la maquinària fan que aquestes feines siguin cada cop més assumides per explotacions especialitzades en treballs per tercers. (Foto: M.Puigpelat).

Quadre 3.7.
Evolució del
nombre d'ocupats
en el sector agrari i
pes dels assalariats i
de les dones
ocupades,
1976-2007.

	Total ocupats	Ocupats al sector agrari		Dones ocupades		Assalariats al sector agrari	
		Agricultura	% sobre total ocupats	Milers	% ocupats sector agrari	Milers	% ocupats sector agrari
1976	2.130,8	160,5	7,5	34,3	20,5	33,5	20,9
1981	1.938,3	129,9	6,7	24,3	18,4	25,7	19,8
1986	1.855,9	107,9	5,8	17,4	16,0	32,2	29,8
1991	2.287,7	80,3	3,5	14,4	17,8	22,5	28,0
1995	2.185,6	73,8	3,4	16,5	22,1	20,7	28,0
2001	2.825,8	73,0	2,6	16,1	22,1	26,2	35,9
2004	3.106,5	72,2	2,3	13,1	18,1	30,2	41,8
2007	3.510,6	76,7	2,2	15,1	19,7	35,4	46,2

Les estadístiques d'ocupats per sectors que dona l'Enquesta de Població Activa han experimentat alguns canvis de metodologia que compliquen l'elaboració de sèries. Amb tot, les dades anteriors donen una bona referència de la pèrdua de pes en el sector agrari, dins del qual s'inclouen també els pescadors i algunes activitats de serveis al sector agrari. Aquests darrers han anat en augment, fet que accentua la disminució real d'ocupats en les activitats agrícoles i ramaderes. Tot plegat també té relació amb el fort augment dels assalariats, que s'acosten a la meitat dels ocupats. Font: elaboració pròpia, a partir de les bases de dades de l'Idescat i l'INE.

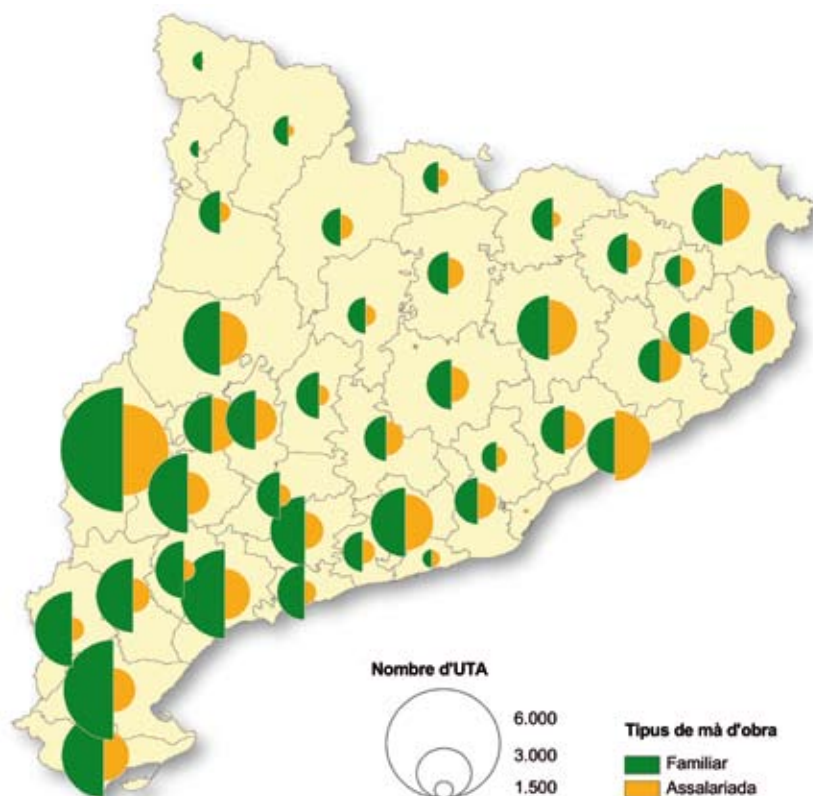

La cria establada en granges amb les condicions ambientals controlades i les operacions mecanitzades ha augmentat de manera extraordinària la productivitat de la mà d'obra aplicada a la cria ramadera; granja al Palau d'Anglesola, Pla d'Urgell (Foto: I. Aldomà).

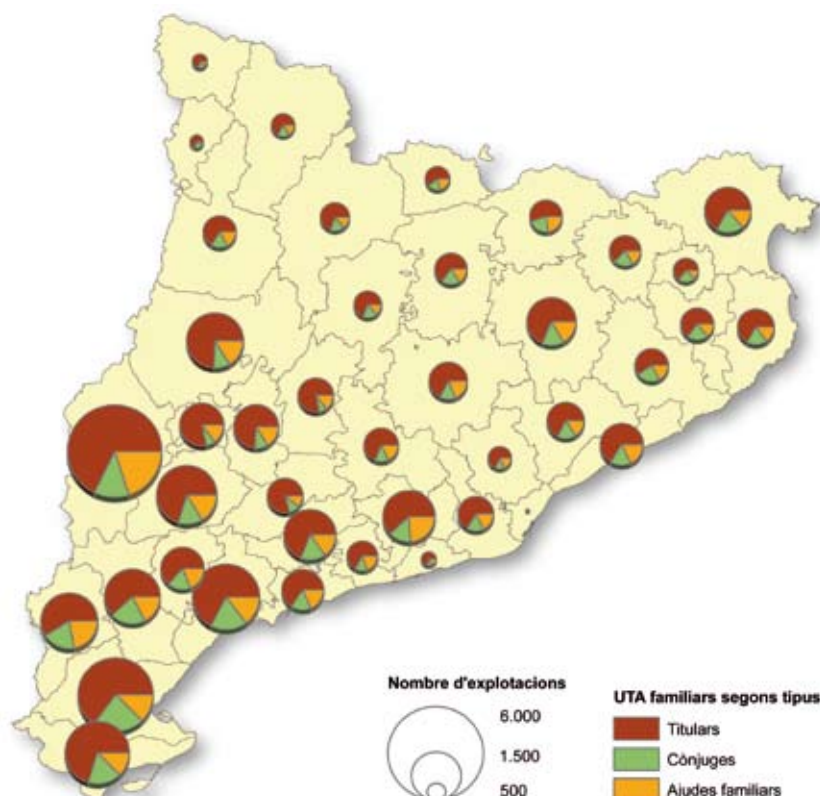
Ja fa uns anys que resulta inconcebible una explotació agrària sense el seu tractor, amb els corresponents ormejos. En els moments de crisi el mercat de segona mà adquireix especial relleu i fires com les de Mollerussa (Pla d'Urgell) són un animat punt de trobada (Foto: I. Aldomà).

Mapa 3.32. Treball familiar i treball assalariat per comarques en unitats de treball anual, 1999.

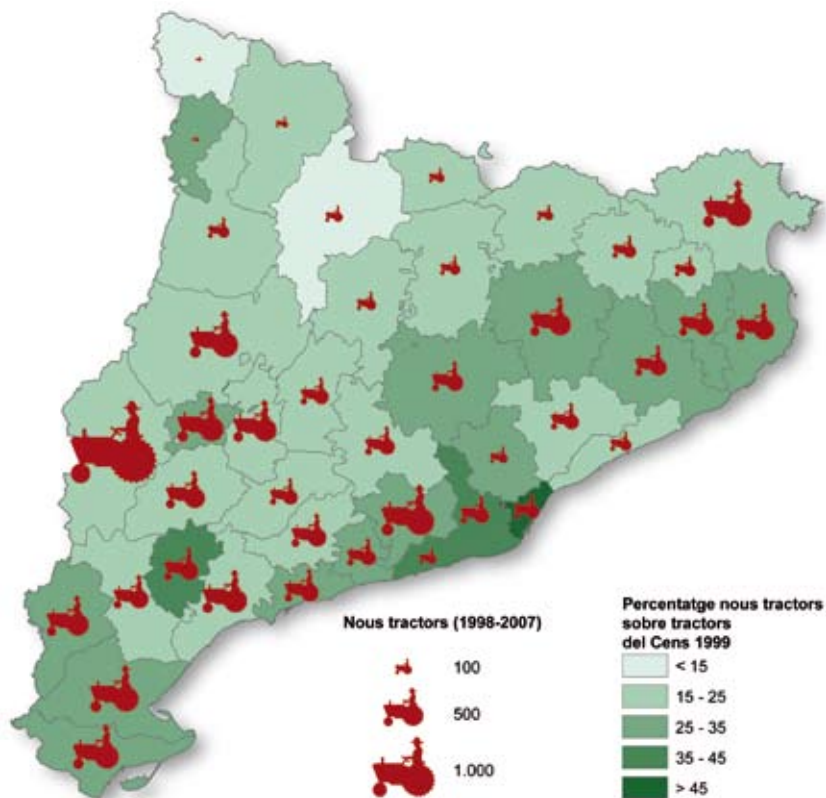
La mà d'obra familiar, que és la mà d'obra proporcionada pels membres de la família, només es comptabilitza per les explotacions el titular de les quals és una persona física, és a dir, les explotacions familiars, mentre que la mà d'obra no familiar és aquella que es presta per persones diferents de les anteriors i que es considera habitualment com a mà d'obra assalariada. Una UTA equival al treball que fa una persona a temps complet durant un any: 228 jornades i més al cens de 1999, 275 jornades al de 1989 i 300 jornades per al treball familiar i 275 per a l'assalariat en el cens de 1982. La comarca del Segrià és, amb diferència, la que concentra més força de treball (9.222 UTA, el 12% del total català), duplicant la que se situa en segon lloc, el Baix Ebre. En el conjunt de Catalunya continua dominant la força de treball familiar, que suposa més del 68% del total, encara que està en continu retrocés, atès que perd el 27% de la força de treball respecte a 1989 (el 39% si la dada de mesura són UTA de 1989). Per la seva banda, l'UTA assalariada creix un 39% (un 16% en UTA de 1989) i ja suposa gairebé el 32% del conjunt de la força de treball agrària de Catalunya. El Barcelonès i el Maresme són les úniques comarques on predomina la mà d'obra assalariada, mentre que les comarques pirinenques i tarragonines se situen molt per sota de la mitjana. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.33. La mà d'obra familiar segons composició per comarques, 1999.

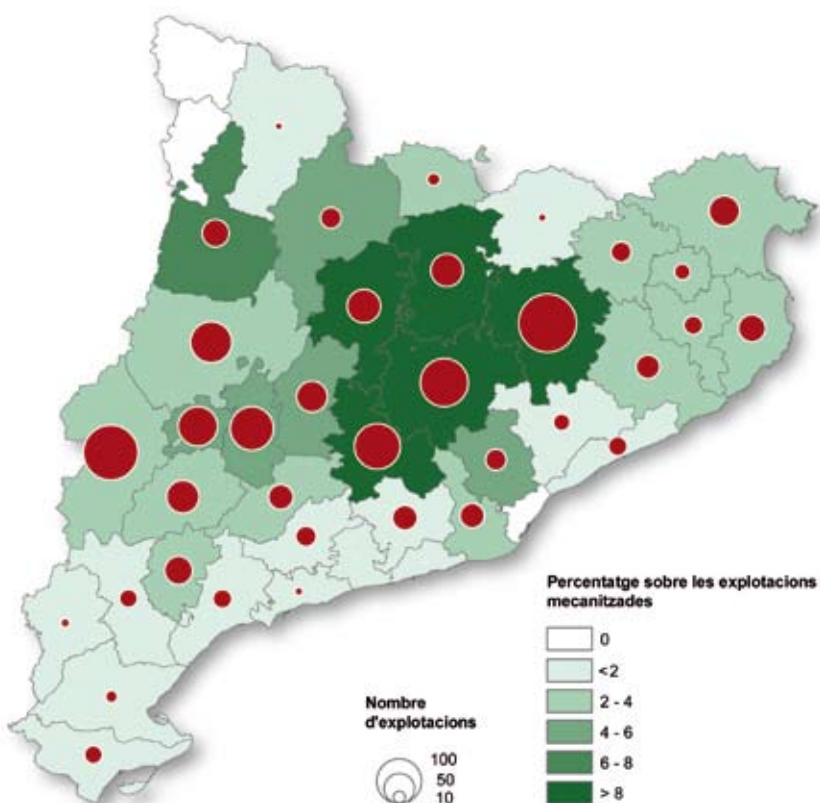
Com ja hem comentat anteriorment, la mà d'obra familiar continua sent majoritària, però perd pes davant la mà d'obra assalariada. Dins de la mà d'obra familiar, s'ha produït, en termes generals, un increment del pes ja majoritari del treball del titular de l'explotació (que concentra el 67% de les UTA) al conjunt de Catalunya, en detriment de la força de treball procedent d'ajudes familiars, que perd gairebé 4 punts respecte a les dades de 1989 (del 20,4% baixa al 16,7%). Es manté el pes específic dels cònjuges (16%). La composició interna de la mà d'obra familiar presenta una distribució força homogènia entre comarques. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.34. Tractors de nova matriculació per comarques entre 1998 i 2007.

El mapa representa el volum total de tractors inscrits al Registre Oficial de Maquinària Agrícola (ROMA) durant el darrer decenni, i la relació amb el volum de tractors en propietat segons el Cens Agrari de 1999. Dels 14.394 nous tractors, un 12% es van inscriure a la comarca del Segrià, la més important en termes de maquinària i d'ocupació. En termes comparatius amb les dades de tractors en propietat en el Cens Agrari de 1999, al conjunt de Catalunya s'han renovat 24 tractors per cada 100 tractors existents. En principi, l'estadística es refereix exclusivament a l'ús agrari, però no se'n poden excloure jardineria i altres usos paral·lels que poden explicar la major dinàmica de les comarques de Barcelona. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Registre Oficial de Maquinària Agrícola (ROMA) del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural (1998-2007) i del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.35. Explotacions que fan treballs amb maquinària per a tercers per comarques, 1999.

El percentatge representat s'ha obtingut en relació amb les explotacions de cada comarca que disposen de maquinària en propietat. La pràctica d'emprar la maquinària pròpia de l'explotació per realitzar treballs per a altres explotacions es concentra bàsicament en les comarques de la Catalunya central, on les cinc comarques que formen aquest àmbit (Anoia, Bages, Berguedà, Osona i Solsonès) superen el 9% d'explotacions que realitzen aquest tipus d'activitat extra. A la Val d'Aran, l'Alta Ribagorça i el Barcelonès no hi ha cap cas, i el percentatge és inferior al 2% en bona part de les comarques tarragonines i del litoral barceloní, mentre que a les comarques gironines i del pla de Lleida el percentatge se situa entre el 2 i el 6%. La mitjana catalana se situa en el 2,8% de les explotacions. Només quatre comarques superen el centenar d'explotacions que realitzen aquesta activitat (Osona, Segrià, Bages i Anoia). Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

La continuïtat de les explotacions. La incorporació de joves i el paper de la dona

Com s'ha assenyalat, la tendència a la disminució del nombre d'explotacions agràries és irreversible i ho és, en primer lloc, per la simple manca de continuïtat biològica de moltes de les explotacions actuals; una de cada set explotacions agràries, com a mínim, és regentada per jubilats i no té cap successor darrere, mentre que una de cada tres no es troba en aquesta situació, però tampoc té clar que s'hi incorpori cap successor. Quedarien una mica més de la meitat de les explotacions agràries, en les quals hi ha, en principi, una successió, almenys mentre el jove successor no decideixi canviar d'activitat, fet que també es dona amb freqüència.

La continuïtat dels joves és la garantia més important de continuïtat futura de l'activitat i de continuïtat també d'algun tipus d'activitat i de presència humana en algunes parts del territori. Per això, la formació i el suport econòmic als joves que aspiren a ser agricultors i ramaders és un punt de partida interessant i obligat. Els ajuts a la incorporació de joves agricultors formen part de les primeres mesures estructurals de la política agrícola comuna i han estat mantingudes fins avui dia, ja que formen part del paquet de mesures estructurals del Pla de Desenvolupament Rural. La suma de joves que anualment s'acull a aquests ajuts comunitaris representa, però, només una de cada cent explotacions amb una certa viabilitat econòmica (poc més de 30.000), una xifra que es queda curta en relació amb les possibilitats reals de substitució i que confirma la previsible disminució continuada del nombre d'empreses agràries. Sigui com sigui, no cal descartar la incorporació de nous joves en el futur, alguns d'ells sense tradició familiar en l'agricultura i amb dificultats per accedir als ajuts oficials.

Resulta destacat, en qualsevol cas, que la proporció de dones que accedeixen als ajuts per incorporació de joves representi una xifra prou superior a la de dones compromeses en la gestió de les explotacions agràries actuals, una mica més de la quarta part. Independentment del fet que alguns d'aquests casos plantegin alguns dubtes sobre l'existència d'una direcció real de l'explotació per part de la dona, les dones accedeixen cada cop més a feines de responsabilitat dins de les explotacions i estan cridades encara a ser unes peces clau dins d'aquestes. Ja ho són, de fet, en la incorporació d'activitats agroturístiques a les activitats pròpies de les explotacions agràries i ho poden ser encara més en la descoberta de nous nínxols en l'economia dels serveis vinculats a l'agricultura i la ramaderia.

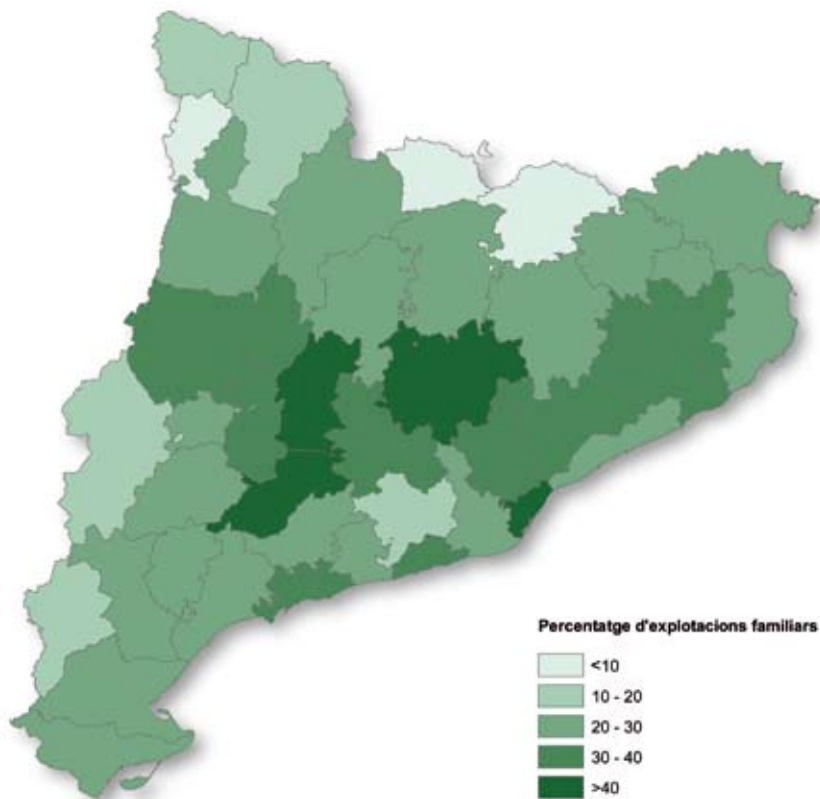
L'aportació monetària del treball de les dones als ingressos de les famílies agràries resulta cada cop més important; però també cal remarcar que les dones opten també de manera més clara o bé pel treball a l'explotació agrària o bé pel treball fora d'aquesta, mentre entre els homes és més freqüent la compaginació d'ambdós tipus de treballs. De manera general cal recordar que el treball a temps parcial ha estat una constant de l'activitat agrària, que ha canviat en la seva percepció social i estadística en funció de la monetarització i regulació legal d'algunes feines. S'ha anunciat repetidament que l'agricultura a temps parcial estava condemnada a l'extinció en el marc d'una activitat agrària cada cop més empresarial i especialitzada; però fins ara les previsions no s'han complert. Tampoc és massa previsible que es compleixin, com no sigui s'estableixin més barreres legals (fiscals, en matèria

d'ajuts...) a l'activitat a temps parcial, ni tampoc seria massa desitjable que això passés, en benefici de la fixació de la població en el medi rural.

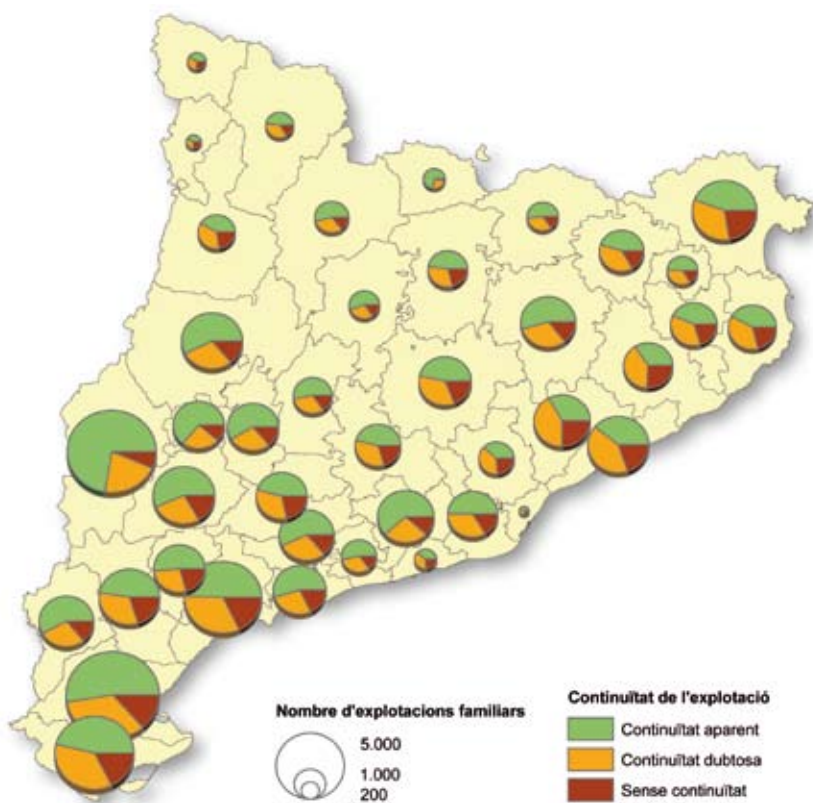
La dona és capaç d'assumir les feines de connotacions més masculines que es pugui imaginar. Malgrat els canvis generals, determinades operacions com la xolla de les ovelles continuen sent una operació manual que requereix personal especialitzat i que es repeteix en els mesos de primavera (Betesa, Alta Ribagorça). (Foto: I. Aldomà)

Mapa 3.36. Caps d'exploració familiar de 65 anys i més per comarques, 1999.

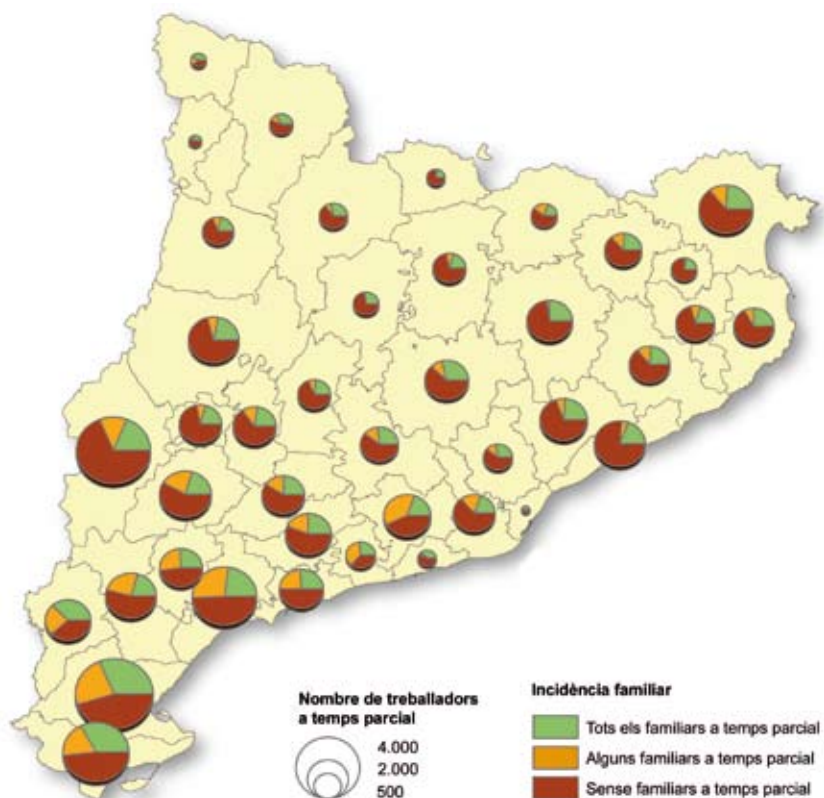
El percentatge s'extreu de la relació entre el caps d'exploració de més de 65 anys, indistintament de si són titulars, cònjuges, familiars o assalariats, i el total de caps d'exploració. Al conjunt de Catalunya, gairebé el 25% dels caps de l'empresa familiar superen l'edat de jubilació. Els casos més extrems se situen al Barcelonès, el Bages, la Segarra i la Conca de Barberà, on el percentatge se situa per sobre el 40%, mentre que bona part de les comarques del Pirineu, el Segrià, l'Alt Penedès i la Terra Alta es troben en percentatges inferiors al 20%. Les comarques amb major incidència formen un continu des de la Noguera fins al Gironès, amb valors superiors al 30% de caps d'exploració jubilats. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.37. Estimació de la continuïtat futura de les explotacions agràries per comarques, 1999.

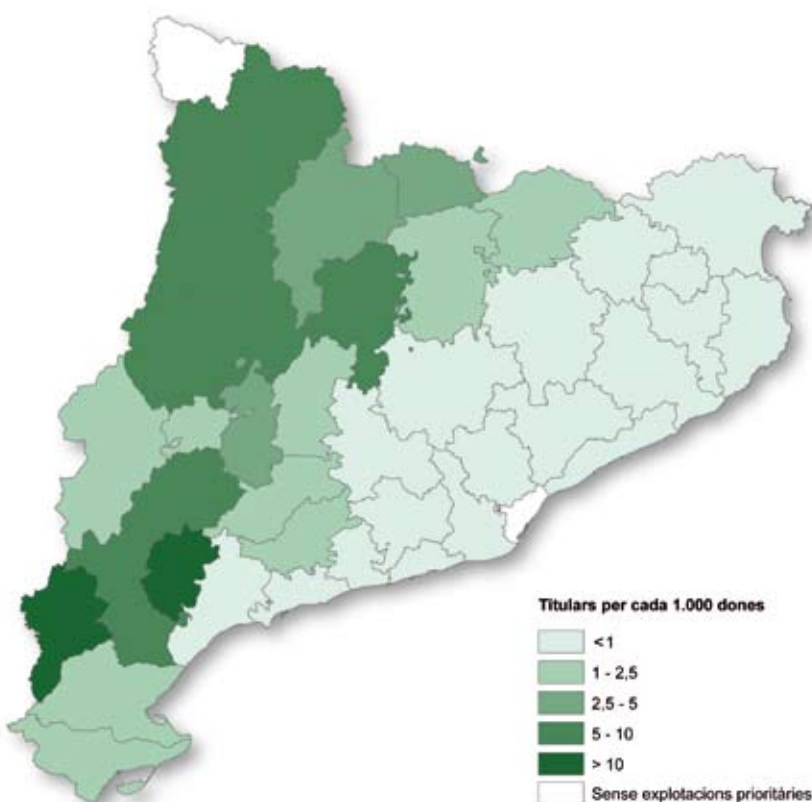
La qualificació de les possibilitats de continuïtat de les explotacions és una aproximació d'allò que pot passar en els 15 anys posteriors a la realització del Cens Agrari en funció de l'estructura demogràfica detectada. Factors com l'endarreriment de l'edat de procreació fan difícil de valorar les possibilitats d'exploracions en les quals bona part dels possibles successors arriben a l'edat activa quan el titular anterior es troba a les portes de la jubilació. Al conjunt de Catalunya, el 52% de les explotacions tindrien la continuïtat aparentment assegurada, el 32% serien de continuïtat dubtosa i un 16% no tindrien continuïtat. Les comarques amb un major percentatge d'exploracions amb bones expectatives són el Segrià i la Cerdanya (per sobre del 72% d'exploracions amb continuïtat aparent), mentre que les comarques amb un futur més negre serien el Garraf, la Selva, i els dos Vallès, per sota del 40%, a les quals caldria sumar la Val d'Aran i l'Alta Ribagorça, amb més del 26% d'exploracions sense futur. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.38. Incidència de l'agricultura a temps parcial a les explotacions familiars per comarques, 1999.

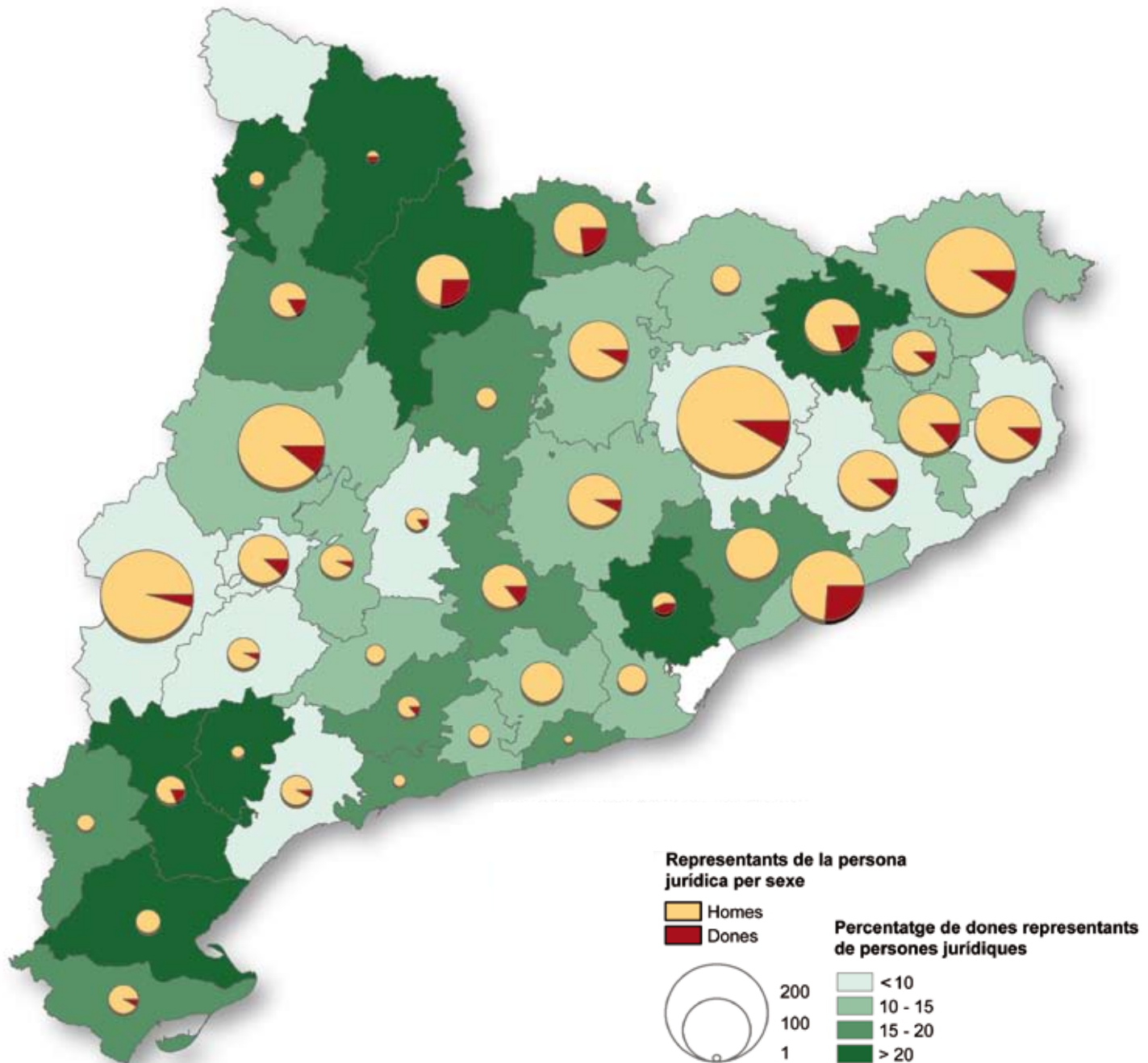
Es fa una distribució que distingeix entre aquelles empreses on tot el nucli familiar treballa a temps parcial, d'aquelles on aquest fet només passa en algun membre, o d'aquelles on tots els familiars treballen a dedicació exclusiva. A Catalunya gairebé el 42% de les explotacions familiars tenen algun membre que hi treballa a temps parcial, i un 25% dels casos no hi ha cap membre de la unitat familiar amb dedicació exclusiva a l'agricultura. Les comarques tarragonines i de les Terres de l'Ebre, a més de les comarques pirinenques de fort component turístic, com la Val d'Aran i l'Alta Ribagorça, presenten percentatges superiors al 45% d'explotacions amb membres que no s'hi dediquen a temps complet. Aquest fet es menys comú en les comarques agrícoles de les planes interiors i de mitja muntanya, en un continu que va del Segrià al Baix Empordà. La situació extrema de tenir tots els membres de l'explotació familiar a temps parcial és especialment important (en més del 30% dels casos) a l'alta muntanya turística (Val d'Aran, Alta Ribagorça i Pallars Sobirà), a les terres del Delta (Terra Alta, Baix Ebre i Montsià) i en comarques properes a Barcelona (Barcelonès i Garraf). Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Cens Agrari de 1999.

Mapa 3.39. Presència de dones titulars per comarques, explotacions agràries prioritàries 2008.

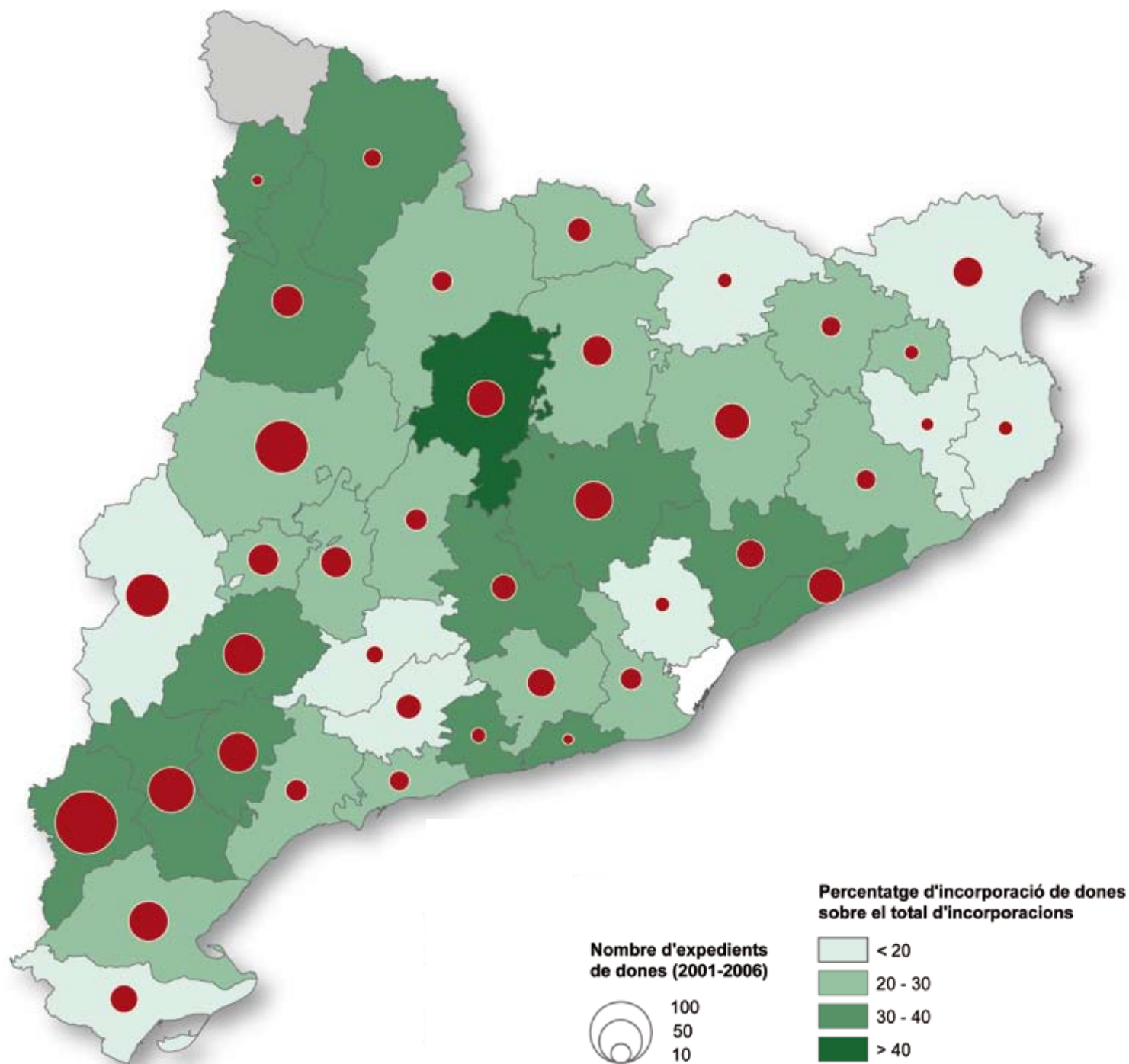
Una explotació agrària prioritària (EAP) és una explotació agrària que permet l'ocupació, almenys, d'una unitat de treball agrari (UTA) i amb una rendibilitat no inferior al 35% ni superior al 120% de la renda de referència. El seu titular ha de reunir una sèrie de requisits: ser agricultor professional (article 2.5 de la Llei 19/1995), posseir un nivell de capacitació agrària suficient; estar donat d'alta al règim especial de treballadors per compte propi a la secció agrícola i viure a la comarca on s'ubica l'explotació. El 2008 hi havia a Catalunya 12.321 explotacions prioritàries. Els valors expressats en el mapa són fruit de la relació entre dones titulars d'EAP i el total de dones residents a la comarca expressat en tant per 1.000. Presència de dones titulars d'EAP a les comarques de l'interior de Tarragona, on el Priorat i la Terra Alta superen les 10 dones per cada 1.000 dones residents. En la majoria de comarques pirinenques lleidatanes, i també a les Garrigues i la Ribera d'Ebre, els valors també són importants, d'entre 5 i 10 dones per cada 1.000 residents. Bona part de la zona costanera de les comarques tarragonines, i la pràctica totalitat de les comarques barcelonines i gironines, presenten una incidència mínima, inferior a 1 dona per cada 1.000 dones residents. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades sobre explotacions agràries prioritàries del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural (2007).

Mapa 3.40. Presència d'homes o dones al capdavant de les explotacions prioritàries amb titular persona jurídica, 2008.

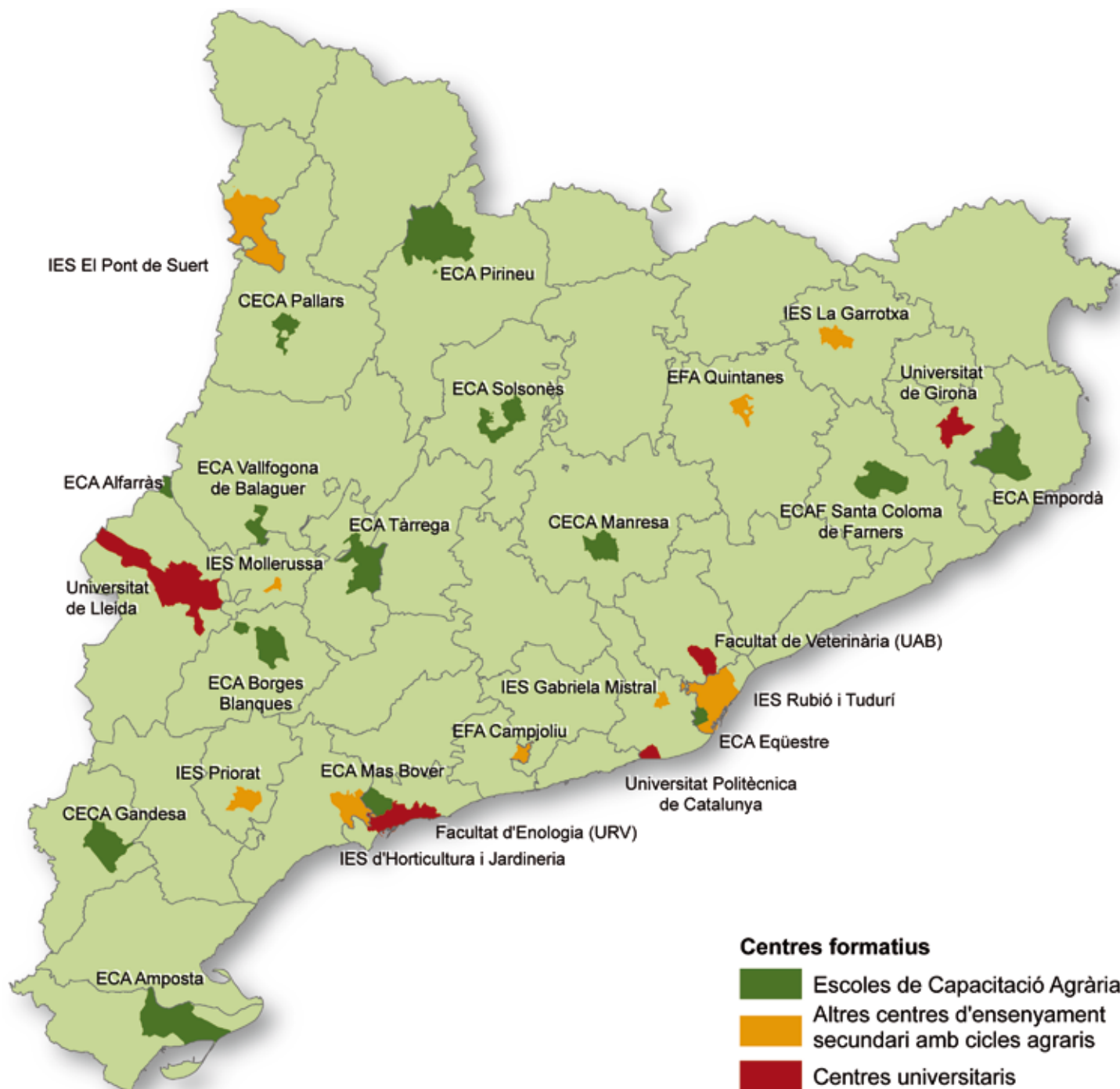
En el conjunt de Catalunya, només el 13% de les EAP es troben sota la fórmula de persona jurídica. D'aquestes, només l'11% tenen com a titular una dona. Només hi ha cinc comarques (Pallars Sobirà, Alt Urgell, Cerdanya, Vallès Occidental i Maresme) per sobre del 20% de titulars femenines dins de les EAP amb personalitat jurídica. Per contra, hi ha 15 comarques on no hi ha cap dona desenvolupant aquesta tasca. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades sobre explotacions agràries prioritàries del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural (2008).

Mapa 3.41. La incorporació de dones joves a l'agricultura per comarques, 2001-2006.

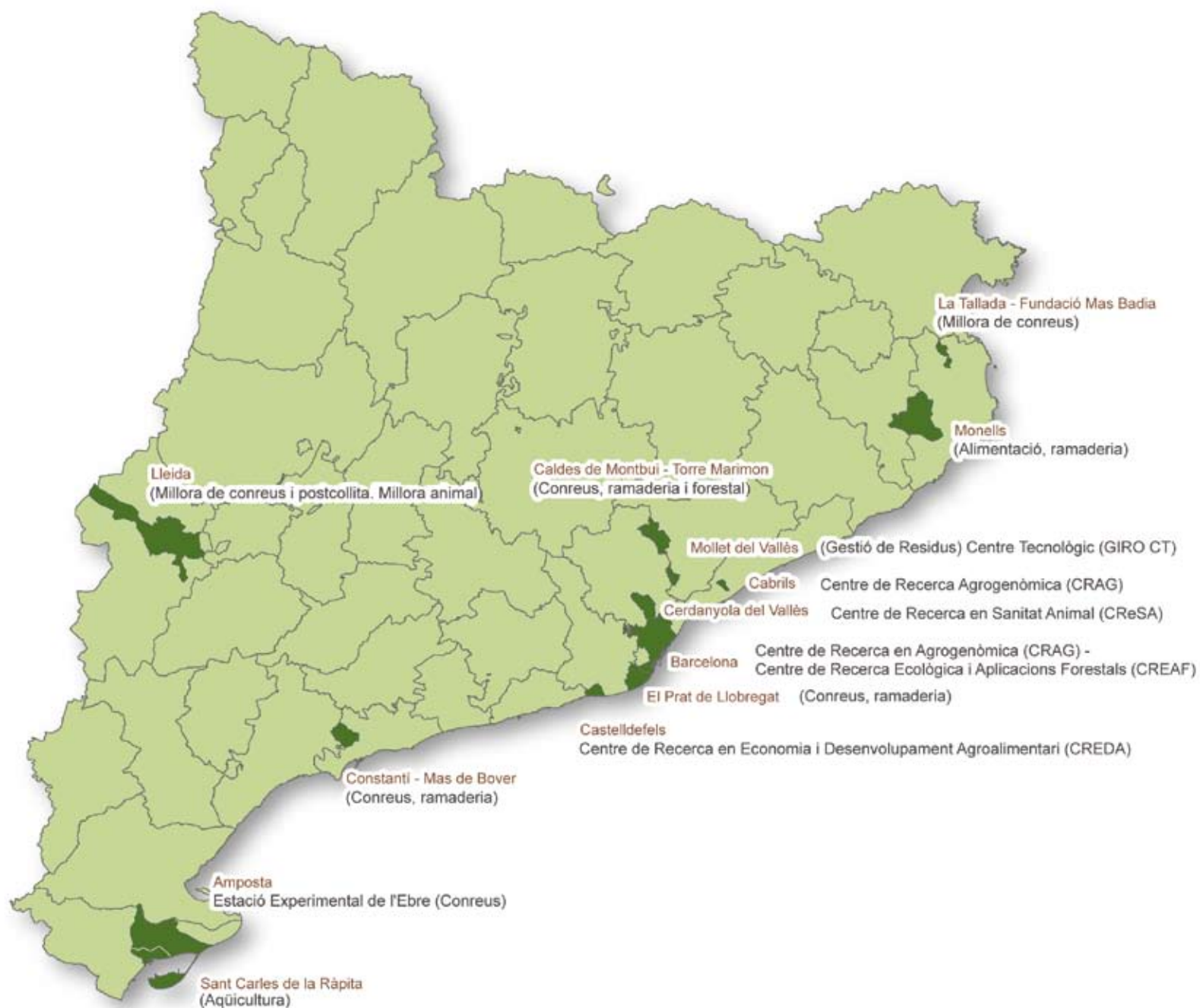
El mapa representa el volum total de noves incorporacions de joves agricultores i el percentatge de dones sobre el total de joves agricultors incorporats. Durant el període 2001-2006 es van aprovar 2.371 ajudes a la incorporació de joves agricultors. D'aquestes, en 617 casos (un 26%) la beneficiària va ser una dona. Només la comarca del Solsonès es va apropar a una incorporació paritària entre homes i dones (44% de dones). En termes absoluts, una quarta part de les incorporacions femenines es van concentrar en 4 comarques limítrofes (Garrigues, Priorat, Ribera d'Ebre i Terra Alta). Font: elaboració pròpia, a partir de les dades d'expedients d'incorporació de joves agricultors informats favorablement del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural (2001-2006).

Mapa 3.42. Escoles agràries i centres d'ensenyament secundari o universitari amb especialitats agràries.

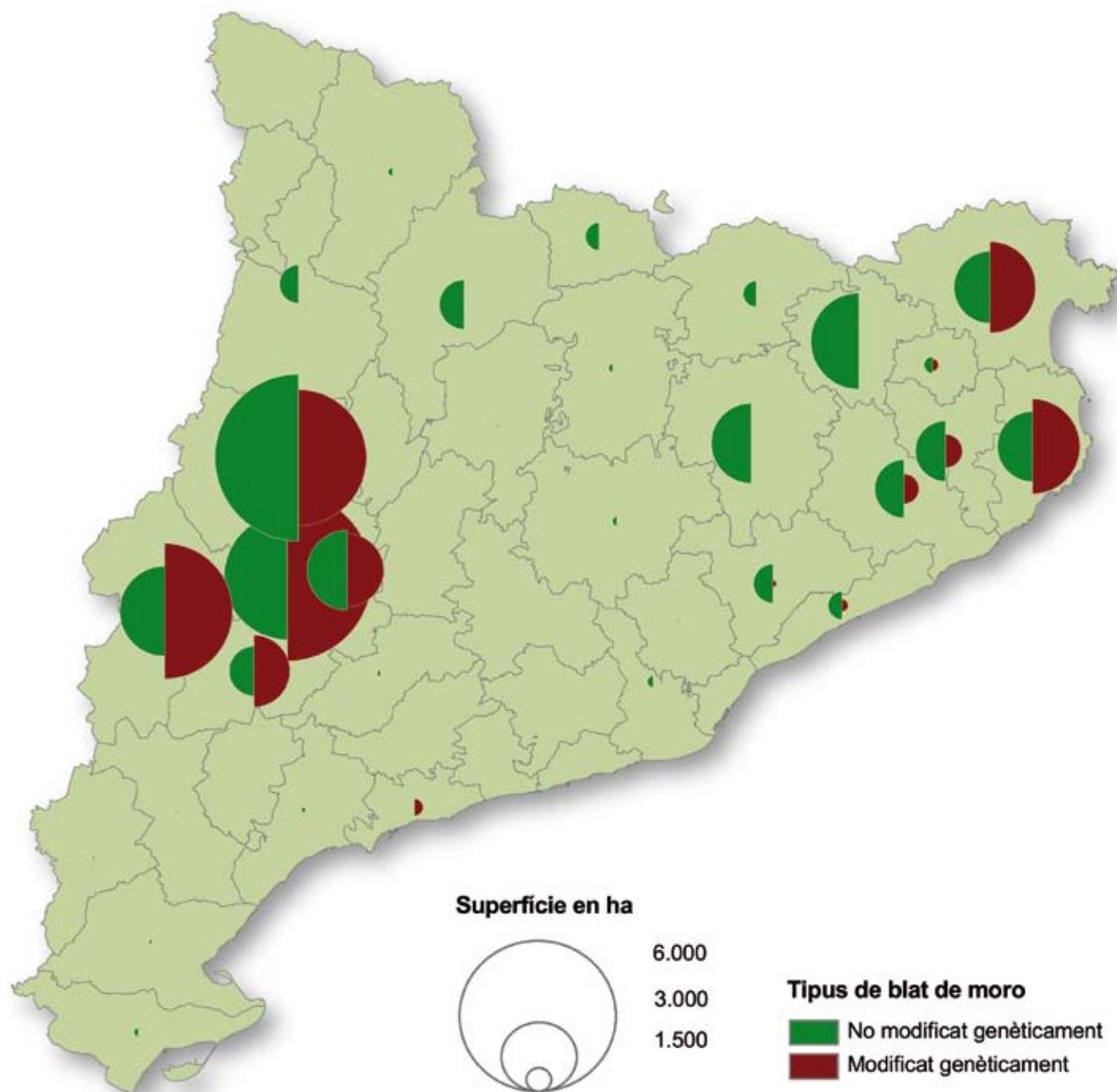
Les escoles de capacitació agrària (ECA) formen part de la xarxa d'escoles que el Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural (DAR) té distribuïdes arreu de Catalunya i que estan gestionades pel Servei de Formació Agrària i es dediquen, bàsicament, a impartir cicles formatius agraris i cursos de formació. La seva distribució territorial és força homogènia, ja que de les 14 ECA, 2 es troben en comarques pirinenques, 2 a les comarques gironines, 2 a la Catalunya central, 1 en comarques barcelonines, 1 al Camp de Tarragona, 2 a les terres de l'Ebre i 4 al pla de Lleida. Així mateix, cal tenir en compte els centres del Departament d'Ensenyament que ofereixen cicles formatius relacionats amb el sector. Les universitats de Lleida, Girona, Autònoma de Barcelona i Politècnica de Catalunya compten amb facultats d'agrònoms o relacionades directament amb la producció agrària. Font: elaboració pròpia, a partir de dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural (DAR), el Departament d'Ensenyament i el Departament d'Innovació, Universitats i Empresa (2008).

Mapa 3.43. Centres d'investigació agrària i especialitats.

L'IRTA realitza la seva activitat de recerca, desenvolupament tecnològic i transferència a través d'unitats operatives ubicades en diferents centres de treball arreu de Catalunya. Aquests centres de treball poden classificar-se, segons una òptica institucional, en centres de treball i estacions propis, dependents completament dels òrgans de govern de l'IRTA i gestionats per aquest, o centres i estacions consorciats, que són fruit d'acords institucionals de col·laboració amb altres organismes públics o privats i que, en virtut dels diferents acords de col·laboració, tenen una composició variable en els seus òrgans de govern, però amb la presència de l'IRTA com a factor comú. Aquesta xarxa de centres i estacions experimentals, tant propis com consorciats, formen el Sistema Cooperatiu de Recerca Agroalimentària de Catalunya. La seva distribució territorial és força homogènia pel que fa als centres propis de l'IRTA, però els centres consorciats es concentren a l'àrea metropolitana de Barcelona. En termes de recerca agrària, tampoc cal perdre de vista els estudis i treballs relacionats amb els centres de nivell universitari anteriorment assenyalats. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de l'IRTA (2008).

Mapa 3.44. La difusió dels conreus transgènics, el panís o blat de moro, 2008.

El panís o blat de moro és una gramínia de gran productivitat, la qual s'aconsegueix millorar amb l'ús de llavors transgèniques que són resistents als herbicides que eliminen la competència de les males herbes; recol·lecció als regadius de Lleida (Foto: I. Aldomà).

El mapa representa les hectàrees de producció de blat de moro modificat i no modificat genèticament. De les 41 comarques catalanes, 32 dediquen superfície agrària al conreu de blat de moro, i d'aquestes, només 13 tenen conreus modificats genèticament. Tot i així, la difusió dels transgènics ja és molt important, atès que suposa el 48% de la superfície total dedicada a blat de moro a Catalunya i el 54% en les 13 comarques amb alguna presència de cultius modificats. Cal esmentar que el 69% del total d'hectàrees de blat de moro es concentren a les terres de Lleida, percentatge que puja fins al 79% si ens referim exclusivament al blat de moro transgènic. Font: elaboració pròpia, a partir de dades del Departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural (dades provisionals 2008).

Foto: Xavier Goñi

4/ De la societat pagesa a la societat de serveis

Les activitats agràries s'han identificat històricament amb el terme rural, però aquesta identificació es troba cada cop més en crisi. Les activitats agràries encara conformen la major part del territori que avui considerem rural i així continuarà sent a mitjà termini, però la població que habita a les àrees rurals ja no viu de les activitats agràries. Les petites indústries, el turisme i els serveis públics i privats, ja siguin els que s'han implantat en petits municipis o els que existeixen a les ciutats petites i mitjanes veïnes, garanteixen avui dia la part preponderant de la riquesa i l'ocupació present a les àrees rurals del país.

De societat agrària a societat de serveis; els canvis en l'ocupació

Des de finals del segle XIX, l'activitat agrària ha anat perdent pes, tant en termes absoluts com en termes relatius, en l'ocupació general de la població. Avui dia, l'ocupació en el sector no arriba al 3% de l'ocupació total i el seu pes en la generació de riquesa és encara més reduït, i tot apunta que aquests percentatges encara es reduiran més. La disminució del nombre d'ocupats en el sector agrari no serà en termes absoluts tant important com en el passat, però els guanys de productivitat encara poden fer prescindible mà d'obra agrària i en la mesura que creixin la resta d'activitats, el sector agrari s'anirà empetitint.

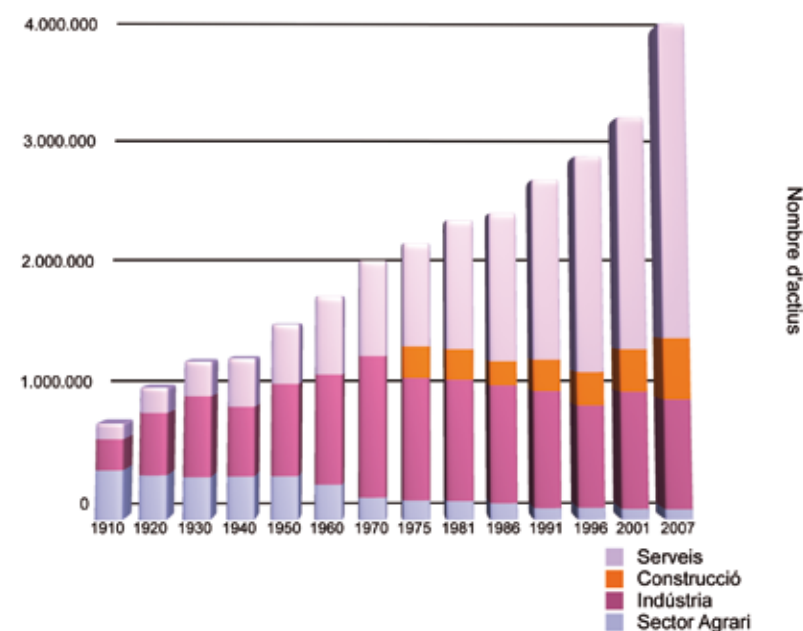
Allò que és vàlid per al conjunt de Catalunya ho és també per a les comarques interiors i per als petits municipis en general. A mesura que la regió metropolitana creix i el seu creixement es difon cap a les àrees pròximes i estimula també el creixement de les capitals interiors, les activitats agràries es veuen i es veuran reduïdes a un paper relativament marginal i les oportunitats d'ocupacions alternatives en el conjunt del territori esdevenen extraordinàries. A més, les millores de l'accessibilitat i la mobilitat creixent de la població permeten ja avui dia que empreses i treballadors de pràcticament tot Catalunya es desplacin quotidianament als centres d'activitat metropolitans o costaners i fonamentin bona part de la seva activitat i riquesa generada en la demanda metropolitana.

Més enllà de les possibilitats que ofereix la mobilitat quotidiana per a la generació d'activitat a les comarques interiors i més enllà de les possibilitats que obre la mobilitat virtual, el teletreball, les àrees rurals tenen plantejat, en qualsevol cas, el desenvolupament d'activitats que aprofiten els propis recursos i que s'instal·len en el seu territori. D'entrada, hi ha unes activitats vinculades a l'efecte urbanitzador, que creixen i creixeran en funció del creixement demogràfic i de la diversificació dels serveis públics i privats; són les típiques activitats vinculades als serveis bàsics, al comerç, a la construcció, al transport... Perquè aquestes es desenvolupin plenament, cal que al mateix temps o prèviament es desenvolupin activitats generadores de riquesa, els serveis i les indústries vinculades a les activitats primàries, l'aprofitament dels recursos energètics locals, les petites manufactures, l'atracció i acollida de visitants temporals... Encara s'hi podria afegir l'efecte provocat per la construcció residencial en ella mateixa, la construcció de segones residències, que no encaixa ben bé en els dos casos anteriors i que ha tingut una incidència econòmica i social important en els darrers quaranta anys, però aquesta és

una oportunitat d'activitat força discutida i discutible a mitjà i llarg terminis.

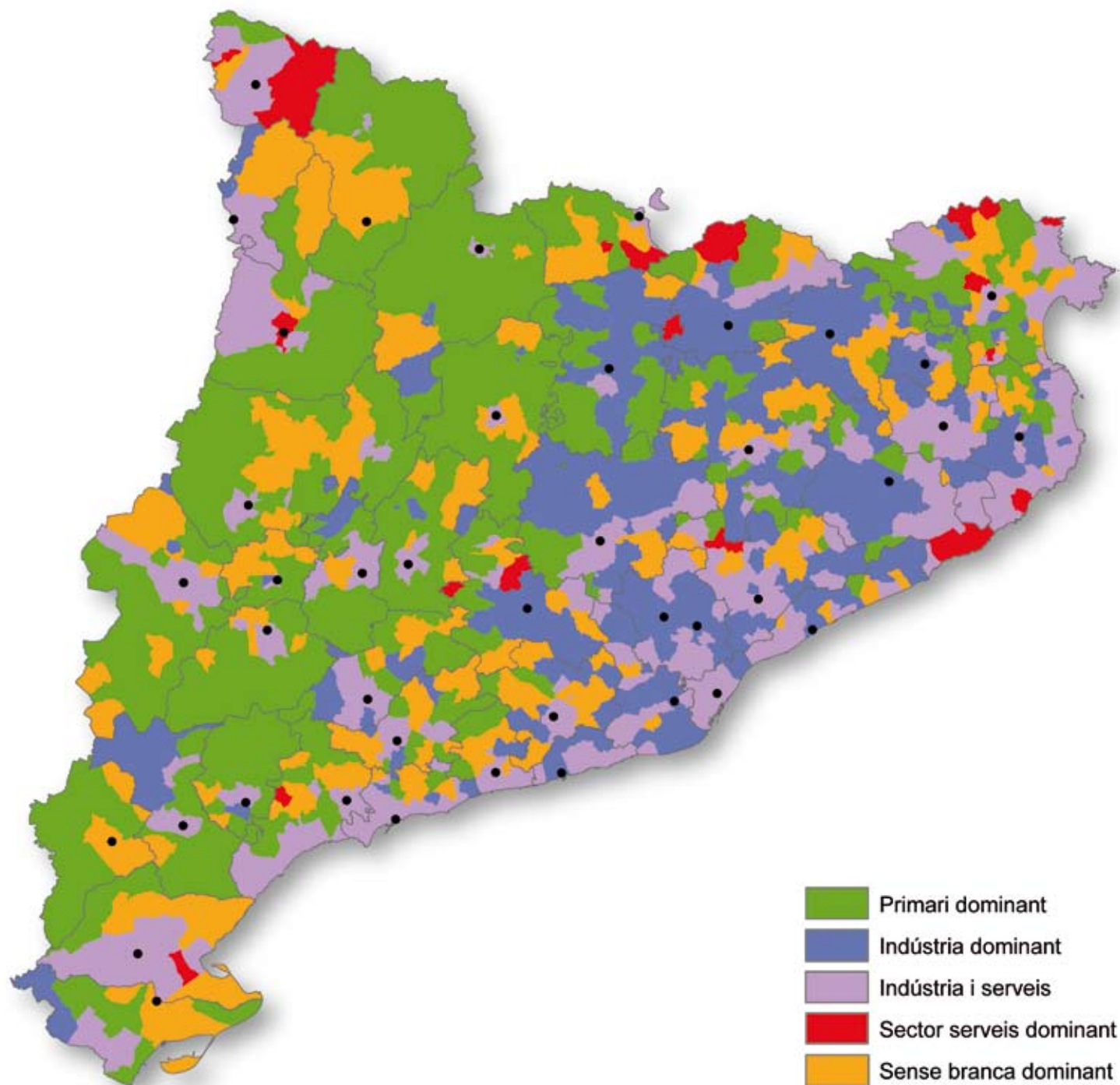
També cal deixar ben clar, a l'hora d'analitzar i localitzar l'activitat de les àrees rurals, que la simple referència a la unitat municipal planteja alguns inconvenients i es queda curta. A mesura que la mobilitat quotidiana per motius de treball guanya molt de pes a les àrees rurals (no només la mobilitat de casa a l'empresa, sinó de la seu de l'empresa als llocs on es fa efectiva la feina), va perdent sentit l'atribució del treball a un punt determinat del territori i perden sentit les petites unitats territorials de referència. En certa manera, es pot dir que l'activitat de les àrees rurals ja no depèn ni es pot avaluar estrictament dins d'aquestes àrees i el significat de la localització territorial de l'activitat s'ha d'acotar al significat de la font estadística utilitzada.

Gràfic 4.1. Evolució del nombre d'actius a Catalunya per grans branques d'activitat, 1910-2007.

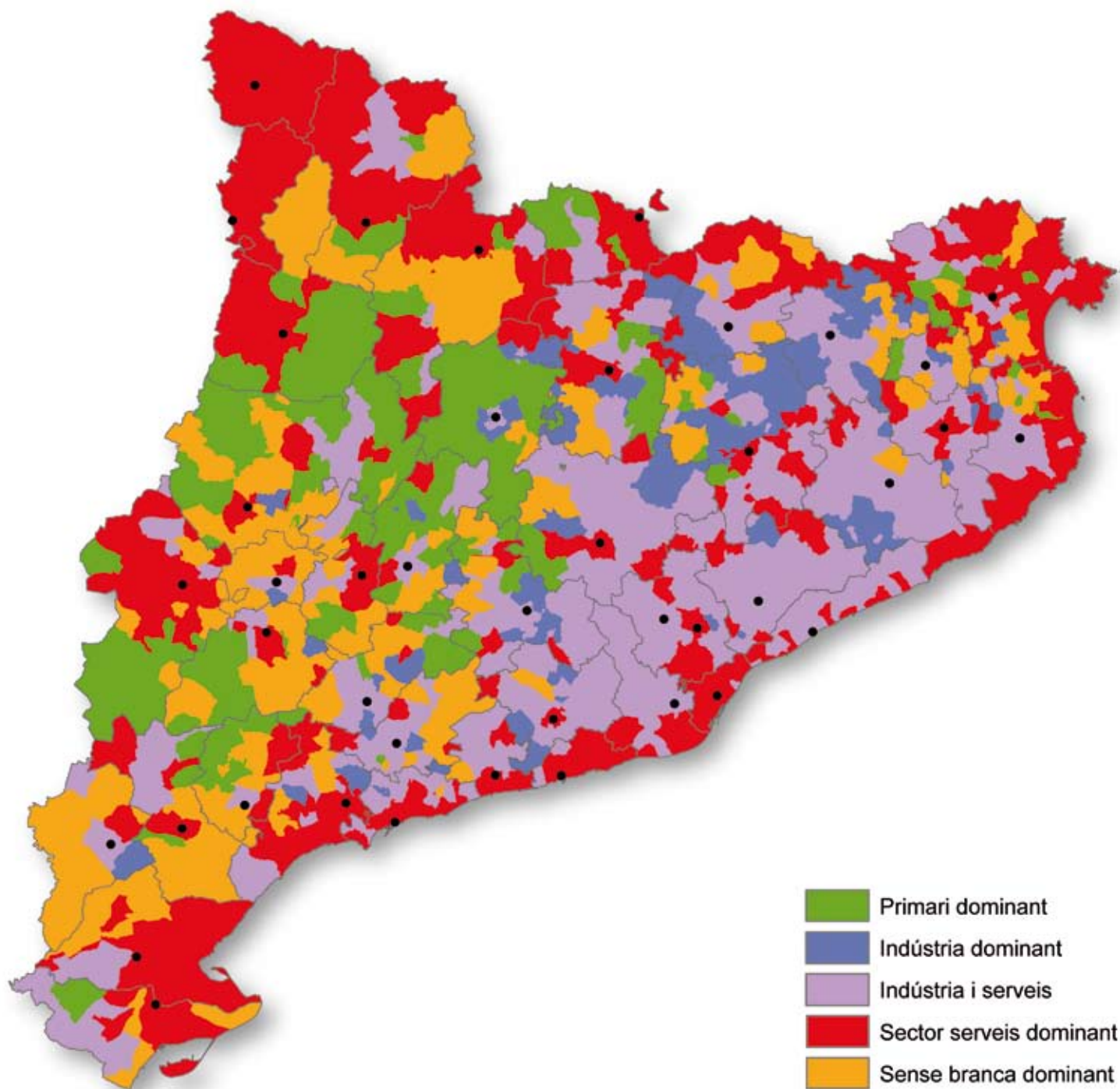
L'evolució de les grans branques d'activitat en l'últim segle posa en evidència unes transformacions que s'escampen cap a la Catalunya interior i incideixen en els municipis més petits. D'entrada, es dona un creixement continuat de l'activitat, que es concentra a les ciutats i afecta també les capitals interiors. Tot seguit, es constata l'enorme creixement del sector serveis, mentre l'agricultura, que era originalment el sector dominant, tendeix secularment a la baixa. La reconstrucció de la sèrie històrica presenta interrogants quant a la fiabilitat de les fonts d'informació i té un valor aproximatiu; fins al 1975 s'utilitzen informacions censuals i padronals i a partir de 1981, s'han utilitzat les dades de l'enquesta de població activa. A partir de 1975, es pot desglossar també la informació referida al sector de la construcció. Font: INE i PUJADAS, I; CABRÉ, A. "La població". A Reconeixement Territorial de Catalunya. Vol 7. 1986.

Mapa 4.1. Especialització productiva municipal en grans branques d'activitat, 1981.

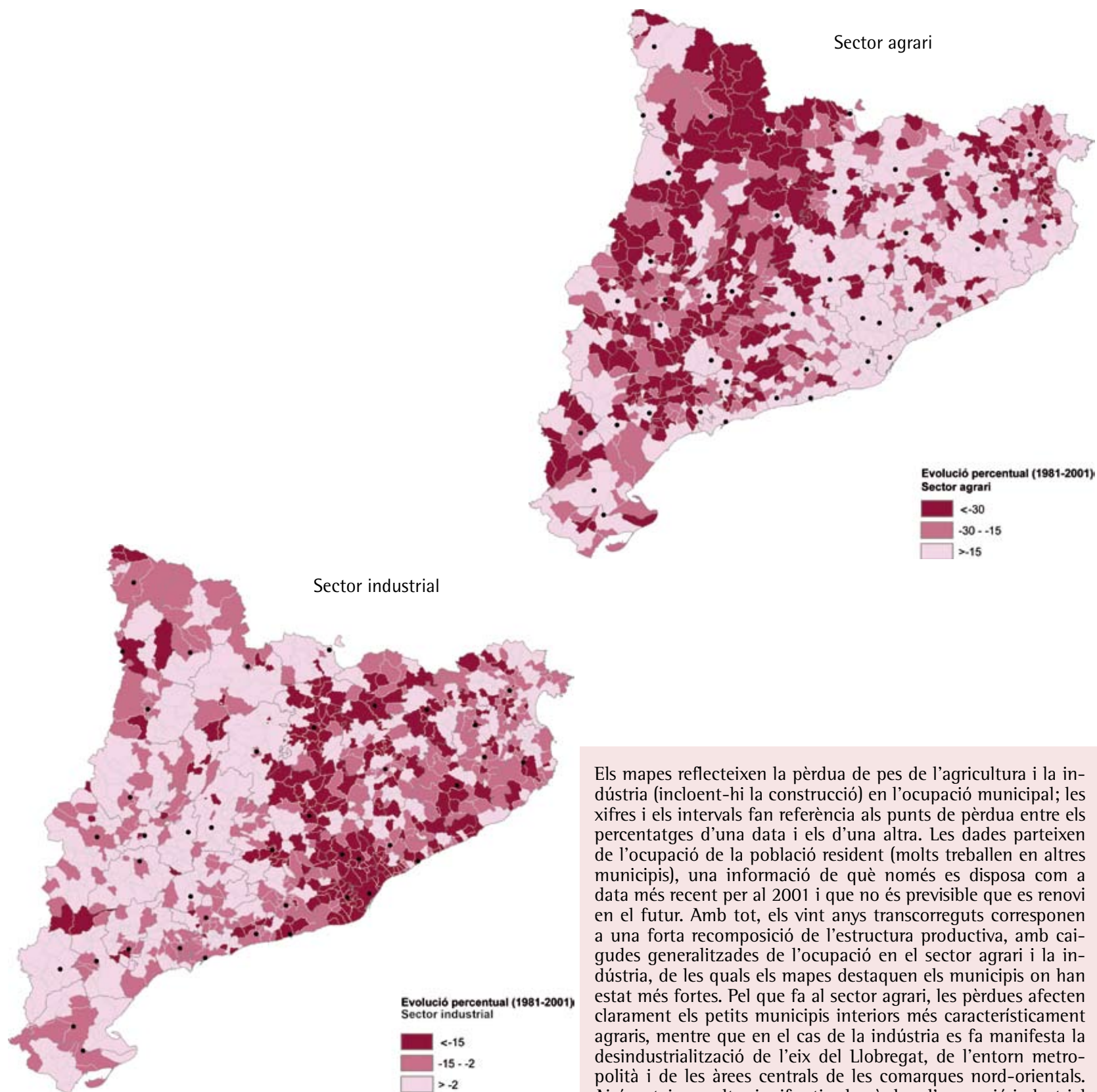
L'any 1981 destacava encara l'especialització productiva dels municipis de la Catalunya interior en el sector agrari, mentre la meitat oriental encara presentava una forta ocupació en l'activitat industrial. El sector serveis començava a despuntar als municipis més turístics de la costa i dels Pirineus, més algunes capitals. El mapa s'ha obtingut a partir de la classificació jeràrquica dels municipis segons el pes de cadascun dels grans sectors d'ocupació entre la població resident en el Cens de Població de 1981. La situació dominant d'un determinat sector es correspon a una proporció d'ocupats superior a la meitat. Cal tenir en compte que el grup de municipis sense un sector dominant es correspon a una presència d'ocupació en les tres grans branques en proporcions similars. En l'anàlisi, els ocupats en la construcció han estat inclosos dins de la indústria. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de l'Idescat.

Mapa 4.2. Especialització productiva municipal en grans branques d'activitat, 2008.

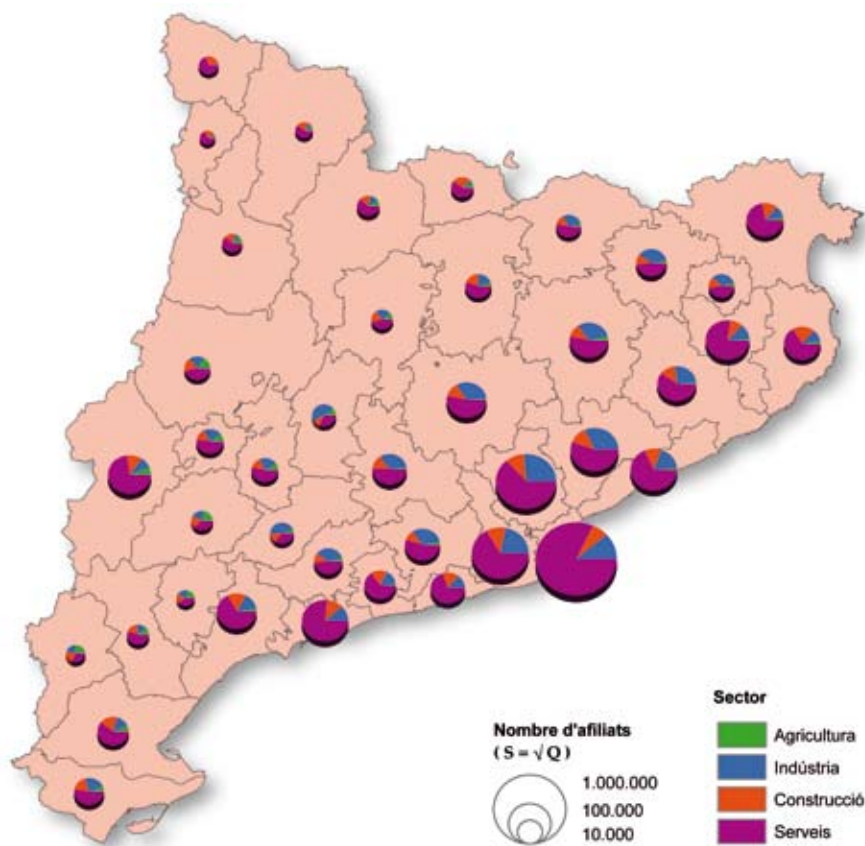
Se segueix la mateixa metodologia que al mapa 4.1, però a diferència del mapa anterior, aquest s'ha elaborat a partir dels afiliats a la Seguretat Social (la informació sectorial més recent disponible, que es refereix als llocs de treball assignats a un municipi i no a l'activitat de la població resident). Malgrat la diferència de fonts estadístiques, en relació amb la situació de 1981 queda palesa la pèrdua de pes del sector agrari i de la indústria, encara més important si ens referíem a la "població resident" actual dels municipis. Cal tenir en compte que, tot i que són pocs els municipis en què el sector agrari continua sent dominant, en bona part dels municipis rurals de l'interior de Catalunya el percentatge d'afiliats agraris supera l'any 2008 el 25% del total d'afiliats a la Seguretat Social, mentre que la franja costanera de Catalunya, bona part de les comarques barcelonines, alguns municipis pirinènics de base turística i els municipis urbans de base terciària presenten valors molt baixos, inferiors al 5% d'afiliats agraris. Tot i que el 2008 el percentatge de treballadors industrials a Catalunya no arriba al 18%, bona part dels municipis del prelitoral i de la Catalunya central ocupen més d'una quarta part dels seus treballadors en aquest sector, que arriba a ser la modalitat d'ocupació majoritària en 76 municipis catalans. Els municipis de bona part del litoral i de les comarques lleidatanes presenten un pes industrial inferior a la mitjana catalana. En el conjunt de Catalunya es detecta una forta concentració de població ocupada en el sector serveis, atès que més del 70% dels treballadors es dediquen a aquesta activitat, mentre que els municipis urbans, la franja costanera i els municipis pirinènics són els que presenten percentatges més alts de dedicació al sector terciari, que en 18 municipis ocupa la pràctica totalitat dels treballadors (més del 85% dedicats al sector serveis). Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades de la Seguretat Social, el Departament de Treball i la Generalitat de Catalunya.

Mapa 4.3 i 4.4. Pèrdua de pes del sector agrari i de la indústria a escala municipal entre 1981 i 2001.

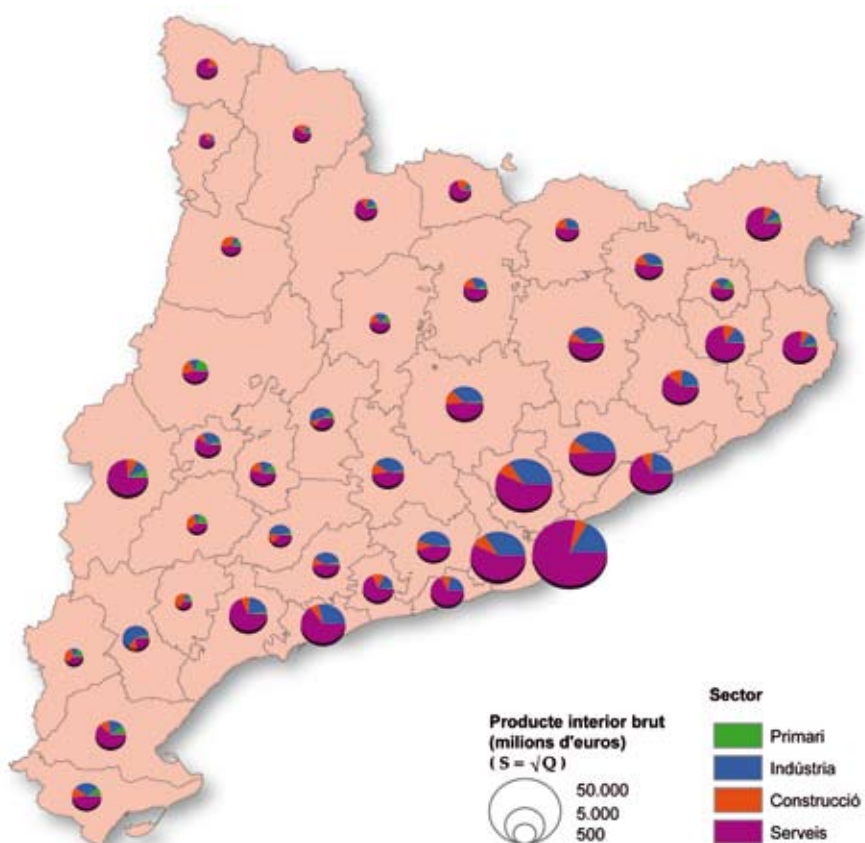
Els mapes reflecteixen la pèrdua de pes de l'agricultura i la indústria (incloent-hi la construcció) en l'ocupació municipal; les xifres i els intervals fan referència als punts de pèrdua entre els percentatges d'una data i els d'una altra. Les dades parteixen de l'ocupació de la població resident (molts treballen en altres municipis), una informació de què només es disposa com a data més recent per al 2001 i que no és previsible que es renovi en el futur. Amb tot, els vint anys transcorreguts corresponen a una forta recomposició de l'estructura productiva, amb caigudes generalitzades de l'ocupació en el sector agrari i la indústria, de les quals els mapes destaquen els municipis on han estat més fortes. Pel que fa al sector agrari, les pèrdues afecten clarament els petits municipis interiors més característicament agraris, mentre que en el cas de la indústria es fa manifesta la desindustrialització de l'eix del Llobregat, de l'entorn metropolità i de les àrees centrals de les comarques nord-orientals. Així mateix, resulta significativa la pèrdua d'ocupació industrial d'alguns municipis interiors on s'havia desenvolupat la indústria típicament rural (confecció, metal·lúrgia de consum) o la hidroelèctrica. Font: elaboració pròpia, a partir de censos de població i la base de dades de l'Idescat.

Mapa 4.5. Ocupació per grans sectors d'activitat per comarques, 2007.

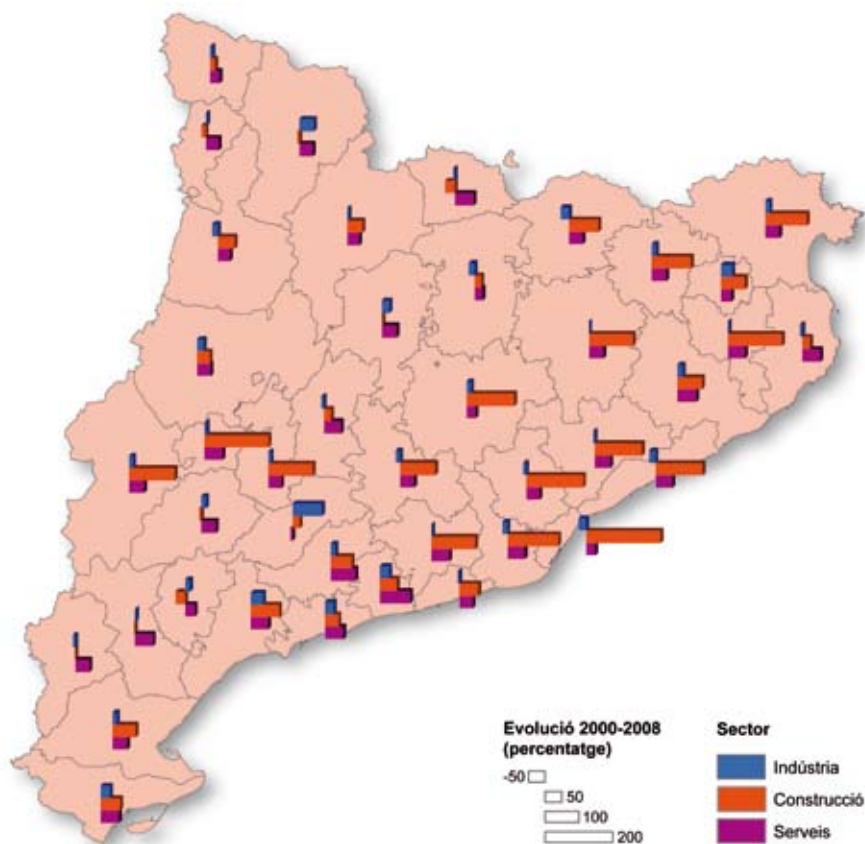
Es posa en relleu tant el volum d'ocupats com la seva distribució per grans sectors d'activitat. En el conjunt de Catalunya s'aprecia el fort predomini del sector serveis en bona part de les comarques catalanes. Només en dues comarques (Segarra i Conca de Barberà) el pes del sector industrial supera el del sector serveis, encara que els ocupats en la indústria són un sector important en bona part de les comarques prelitorals i de la Catalunya central. El sector de la construcció presenta valors molt similars en totes les comarques, de prop del 10% del total d'ocupats, encara que supera el 25% en moltes de les comarques d'alta muntanya. El sector agrari només té un pes remarkable al pla de Lleida i les terres de l'Ebre. La superfície dels pastissos segueix pròpiament una relació de volum en relació amb les xifres reals, fet que es recorda a través de la fórmula $S = \sqrt{Q}$, que es repeteix en els mapes següents on s'aplica l'arrel quadrada per fer possible la confrontació d'informació. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Seguretat Social.

Mapa 4.6. Distribució del producte interior brut per grans sectors per comarques, 2007.

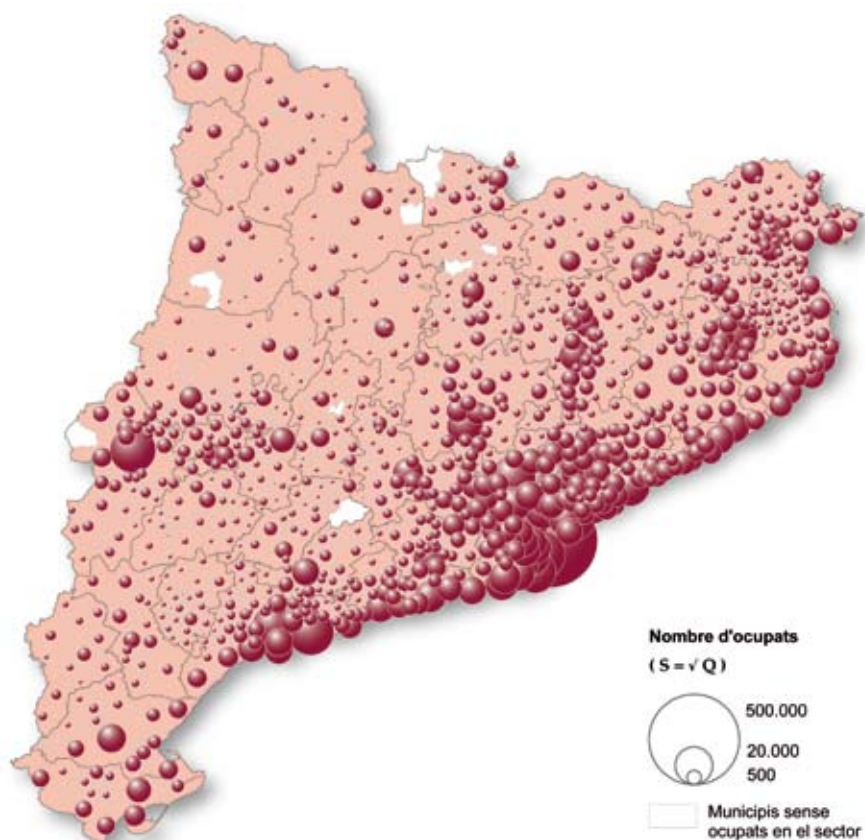
Es representa tant el pes absolut del PIB comarcal de l'any 2007 en base 2000 com la seva distribució per sectors dins de la mateixa comarca. Per evitar que la forta concentració econòmica a l'àrea metropolitana de Barcelona impedisís apreciar adequadament la resta del territori, no s'han representant en el mapa les comarques metropolitanes centrals (Barcelonès, Baix Llobregat, Maresme i els dos Vallès), que concentraven dos terços del total del PIB català. L'altre terç de riquesa tampoc es troba repartida de forma homogènia en el territori, atès que el Gironès, el Segrià i el Tarragonès destaquen com a centres d'activitat secundaris, mentre que en sentit contrari, algunes comarques pirinenques i de l'interior de Tarragona (Alta Ribagorça, Pallars Sobirà, Terra Alta i Priorat) es troben a la cua pel que fa a PIB comarcal. El sector serveis aporta la major part del PIB en bona part de les comarques catalanes, encara que n'hi ha d'altres on la riquesa l'aporta bàsicament l'activitat industrial (Ribera d'Ebre, Segarra, Conca de Barberà), d'altres que compten amb una distribució més diversificada i amb un fort component agrari (Noguera, Garrigues, Terra Alta), i fins i tot d'altres, com el Priorat, on la principal activitat generadora de riquesa és la construcció. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de l'Anuari Econòmic Comarcal de Caixa Catalunya, 2007.

Mapa 4.7. Creixement del nombre d'ocupats per grans sectors de producció i comarques, 2000-2008.

A partir del nombre d'afiliats a les diferents branques de la Seguretat Social, es pot reconstituir el creixement de les grans branques d'ocupació en els darrers anys. Es constata el creixement generalitzat de l'ocupació en els serveis en proporcions molt semblants entre comarques, amb l'excepció de la Conca de Barberà. El creixement en la construcció presenta el salt més espectacular, amb profunds contrastos entre comarques. Alhora, la indústria experimenta una recessió o estancament a les comarques metropolitanes i interiors, mentre que creix de manera remarcable a l'entorn de Tarragona. En el cas del sector agrari, la diversitat de règims socials de referència i els canvis experimentats per aquests en els darrers anys no permeten un bon seguiment de l'evolució; en tot cas, es tracta d'un període d'estancament de l'ocupació en aquest sector. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Seguretat Social, el Departament de Treball i la Generalitat de Catalunya.

Mapa 4.8. Ocupació en el comerç, transport, hoteleria i altres serveis per a la venda per municipis, 2007.

El mapa representa el volum total en l'àmbit municipal d'ocupats en comerç, transport, hoteleria i altres serveis per a la venda. Dels gairebé 1,6 milions de treballadors en aquest subsector econòmic, prop de 600.000 es concentren a la mateixa ciutat de Barcelona. Per sota d'ella, amb volums d'entre 30.000 i 50.000 treballadors en serveis a la venda, trobem les altres tres capitals provincials (Girona, Lleida i Tarragona) i tres grans ciutats de l'àrea metropolitana (l'Hospitalet de Llobregat, Sabadell i Terrassa). Es pot apreciar, a part de la forta concentració d'activitat en l'àrea metropolitana barcelonina, una presència important del sector en els municipis litorals, i la presència en tot el territori de municipis que actuen com a centre de comerç local/comarcal. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Seguretat Social.

Els atractius del turisme en el medi rural

D'entrada, cal recordar la naturalesa del turisme com a moviment voluntari i de plaer, fet que el diferencia dels desplaçaments temporals històrics de caràcter més o menys forçat. La motivació esdevé un element important per determinar l'existència o inexistència de turisme i, en aquest sentit, alguns autors remarquen la relació del turisme amb un espai que es consumeix, per oposició a l'espai quotidià i l'espai de treball. L'Organització Mundial del Turisme n'ha fet una definició una mica més àmplia, en el sentit d'incloure "les activitats realitzades per les persones durant els seus viatges i estades en indrets situats fora del seu entorn habitual, sigui per oci, per negoci o per altres motius", mentre que el conjunt dels viatgers per turisme es consideren "visitants". La durada del viatge es considera un fet essencial per precisar la definició del turisme i, en general, es considera que hi ha d'haver un viatge superior a les 24 hores i que s'ha de produir, en conseqüència, una pernoctació fora del domicili habitual. Alguns autors han mirat de definir, per la seva banda, un cert llindar de distància

sense relació amb la pernoctació, però aquest té un sentit molt diferent en el temps i en l'espai.

Als dubtes pel que fa a la definició de la paraula turisme, la definició de turisme rural afegeix els dubtes sobre la delimitació del concepte rural. De la mateixa manera que l'àmbit rural és l'espai que deixa lliure la ciutat, determinats autors i institucions consideren el turisme rural com el que queda després de definir determinades ofertes, activitats o espais ben delimitats, com el turisme urbà, el turisme de platja o litoral i el turisme de muntanya. A França, per exemple, es fa una divisió precisa del territori en aquest sentit, mentre que, a Catalunya, la Direcció General de Turisme ha usat històricament una divisió en "marques turístiques" que s'aproximava a aquest esquema i de manera implícita ha identificat el turisme rural com el característic de les comarques centrals i les terres de Lleida.

En relació amb la visió més reduccionista o estricta del turisme rural, aquest ha estat fortament relacionat amb les activitats agràries, sigui com una oportunitat de diversificació de les empreses del sector,

Quadre 4.1.
Caracterització de
les activitats
turístiques en
l'espai rural.

Tipus	Activitats	Incidència/opportunitats complementàries *
De salut	Balnearis, aprofitament de surgències termals o minerals	Aprofitament imatge de marca. Elaboració d'aigües minerals envasades
Esports i aventura	Esports d'hivern (diferents modalitats d'esquí) Escalada, espeleologia, barranquisme i noves modalitats Esports d'aigües continentals (navegació, piragüisme, ràfting i noves modalitats) Esports aeris (vol lliure, parapent, ala delta, globus aerostàtics i altres) Esports en recintes tancats (golf, caça, paintball...)	Aprofitament de pistes forestals. Estades llargues... Conflictes amb usos pastorals i de boscos, extracció d'aigües Equipament i guies especialitzats Aprofitament d'infraestructures agràries d'aigua Conflictes per l'ús de l'aigua Incidència minúscula amb l'ús d'infraestructures i l'aterratge Alternatives i competències en l'ús del sòl i recursos com l'aigua Oportunitats d'ingressos complementaris
Viatge, descoberta	Trajectes motoritzats (cotxe, moto...) Excursionisme, trajectes en bicicleta, a cavall, en carro Visita i descoberta patrimonial: monuments, museus, centres culturals... Descoberta natural: observació d'aus, fotografia de natura... Turisme gastronòmic	Alguna col·lisió en punts de màxima freqüentació Venda directa de productes agraris Aprofitament d'infraestructures i allotjaments en territoris més agraris Explotació turística del ric patrimoni agrari Venda directa de productes agraris Guies especialitzats, centres d'interpretació Promoció dels productes autòctons Oportunitats per la venda directa
D'activitat	Activitats pràctiques en granges, horts, camps de conreu... Recol·lecció de bolets i altres, caça, pesca continental	Inclusió en l'activitat agrària i oportunitat d'ingressos complementaris importants Col·lisió amb interessos dels propietaris Oportunitats de complementació i/o explotació locals
D'estada	Estades en hotels, segones residències...	Promoció i difusió dels productes autòctons Oportunitats visites i compres complementàries
De compres	Compra de productes singulars (fires...) o d'oportunitats (comerç fronterer)	Promoció i difusió dels productes autòctons Oportunitats diverses d'ingressos complementaris
Religiós, mític	Visites i estades en centres espirituals	Desenvolupament d'allotjaments hotelers i altres. Oferta de productes específics

En un quadre fortament urbanitzat i amb un ric patrimoni com Catalunya es fa difícil diferenciar el turisme de ciutat del turisme rural. Pràcticament totes les possibilitats del turisme urbà es poden trobar o desenvolupar a les àrees rurals, però aquestes presenten unes singularitats derivades de la baixa densitat humana i el medi natural i l'agrari, que no es troben a ciutat.* Naturalment, totes les pràctiques i modalitats turístiques representen una clientela potencial per a la població local i també per als pagesos que decideixen oferir serveis turístics. Font: elaboració pròpia.

sigui com una oportunitat d'obtenció de beneficis complementaris del territori i el patrimoni agraris. Però això, que podria haver estat realitat fa uns anys, ha deixat de ser-ho avui dia; l'anomenat turisme rural té una vida econòmica i social pròpia i s'ha desenganxat de les activitats agràries. Les motivacions dels turistes o visitants que afluïxen als territoris del turisme rural són diversos i sovint amb poca relació amb l'activitat productiva bàsica d'aquests territoris, mentre que els professionals del turisme rural miren de satisfer-les en la seva diversitat. Dins d'aquesta diversitat, l'anomenat turisme de natura, relacionat amb la descoberta cultural i diverses pràctiques més o menys esportives, esdevé un element clau i el més capaç d'atreure visitants, però, tal com es recull en el quadre i mapes adjunts, la llista és bastant més llarga.

La relació d'activitats de turisme rural possibles s'estira i s'allarga, en definitiva, més enllà dels atractius naturals i patrimonials característics d'aquestes àrees, a través d'atractius de nova creació: camps de golf i d'altres pràctiques esportives, centres de congressos, parcs o recintes d'oci i altres atractius temàtics, museus i centres culturals en general, edificis o infraestructures monumentals de nova creació... Els atractius turístics es descobreixen i s'inventen cada dia; només cal saber veure'ls i disposar de les capacitats inversores per posar-los a la llum. A la fi, els atractius i les activitats del turisme rural es fan cada cop més semblants i difícils de diferenciar de les de les àrees urbanes. En el futur es pot imaginar que el turisme rural obrirà molt més la seva oferta i s'aniran aprofitant totes les oportunitats que representa l'espai agrari, ja que, en definitiva, el turisme rural o, amb més propietat a Catalunya, el turisme d'interior, representa una excel·lent alternativa al turisme costaner o urbà i una oportunitat per fer front a l'esgotament del cicle de

vida dels productes turístics que es presenten en aquestes àrees massificades.

Fins ara, un dels trets distintius del turisme rural ha estat precisament el fet que no genera grans moviments de població i tampoc necessita i crea grans infraestructures d'acollida, sinó que més aviat aprofita els elements constructius i espais preexistents. Però el fet que el turisme rural, en algun moment anomenat també turisme d'interior, representi només una part molt petita dels ingressos i l'activitat turística del país no vol dir que en determinades àrees esdevingui una activitat econòmica de primera importància.

Posats a parlar del medi rural, la inclusió del turisme de muntanya es fa també indefugible i les seves activitats més característiques han estat incloses en el quadre del turisme rural. A diferència del turisme de perfil més rural característic de les planes interiors, el turisme als Pirineus s'ha convertit en generador d'un turisme de masses relacionat amb la pràctica de l'esquí alpí, ha reactivat la societat i l'economia local i pràcticament ha escombrat les activitats productives prèvies en algunes valls pirinenques. Però encara continua havent-hi uns amplis Prepirineus i algunes valls dels Pirineus centrals amb una presència turística molt limitada i molt semblant a la de les planes.

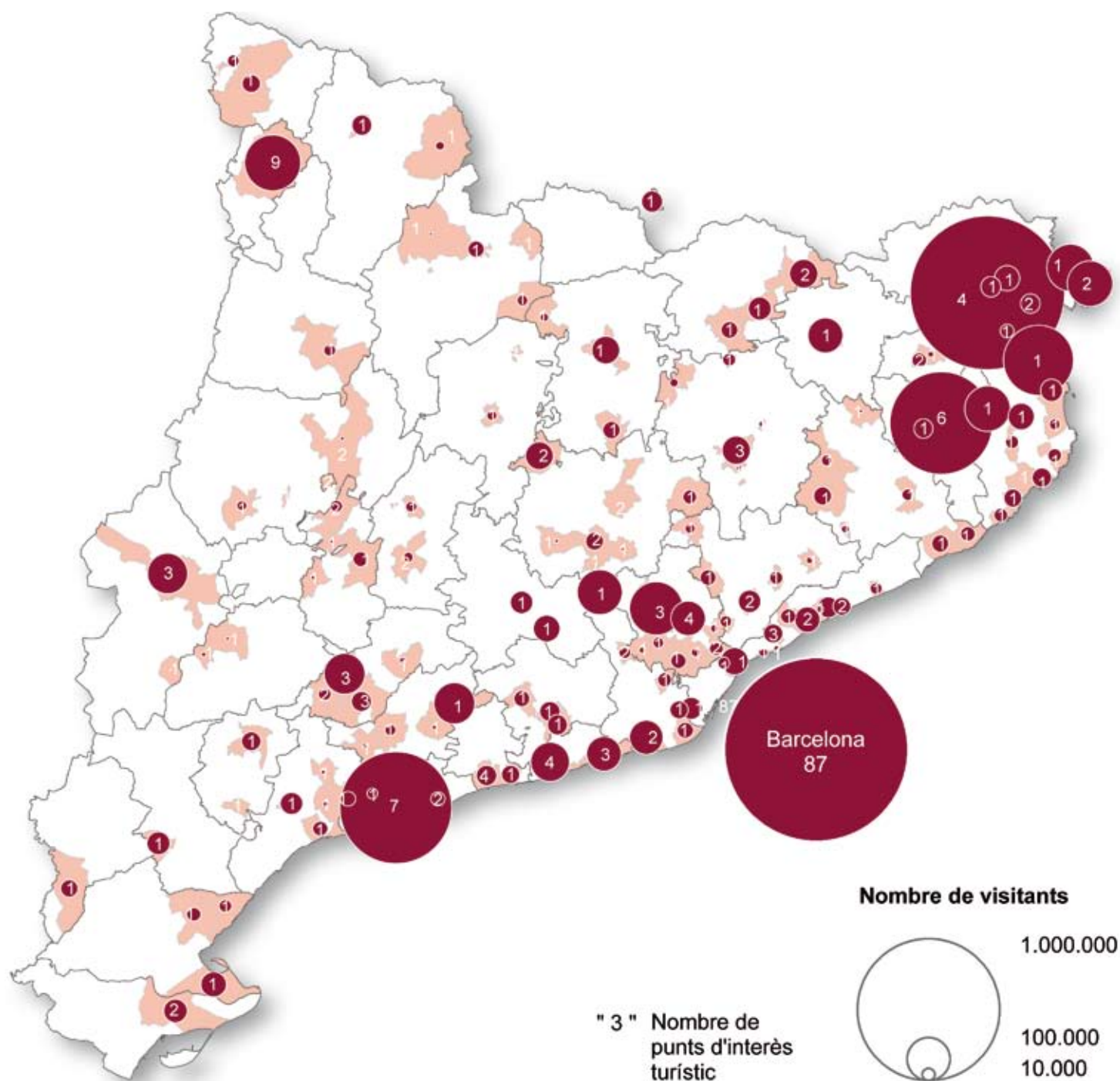

L'excursionisme ha estat des de finals del segle XIX la via destacada de descoberta de la muntanya i de les àrees rurals en general. El pollegó superior del Pedraforca (Berguedà), que arriba als 2.506 metres és una de les fites més característiques. (Foto: I. Aldomà)

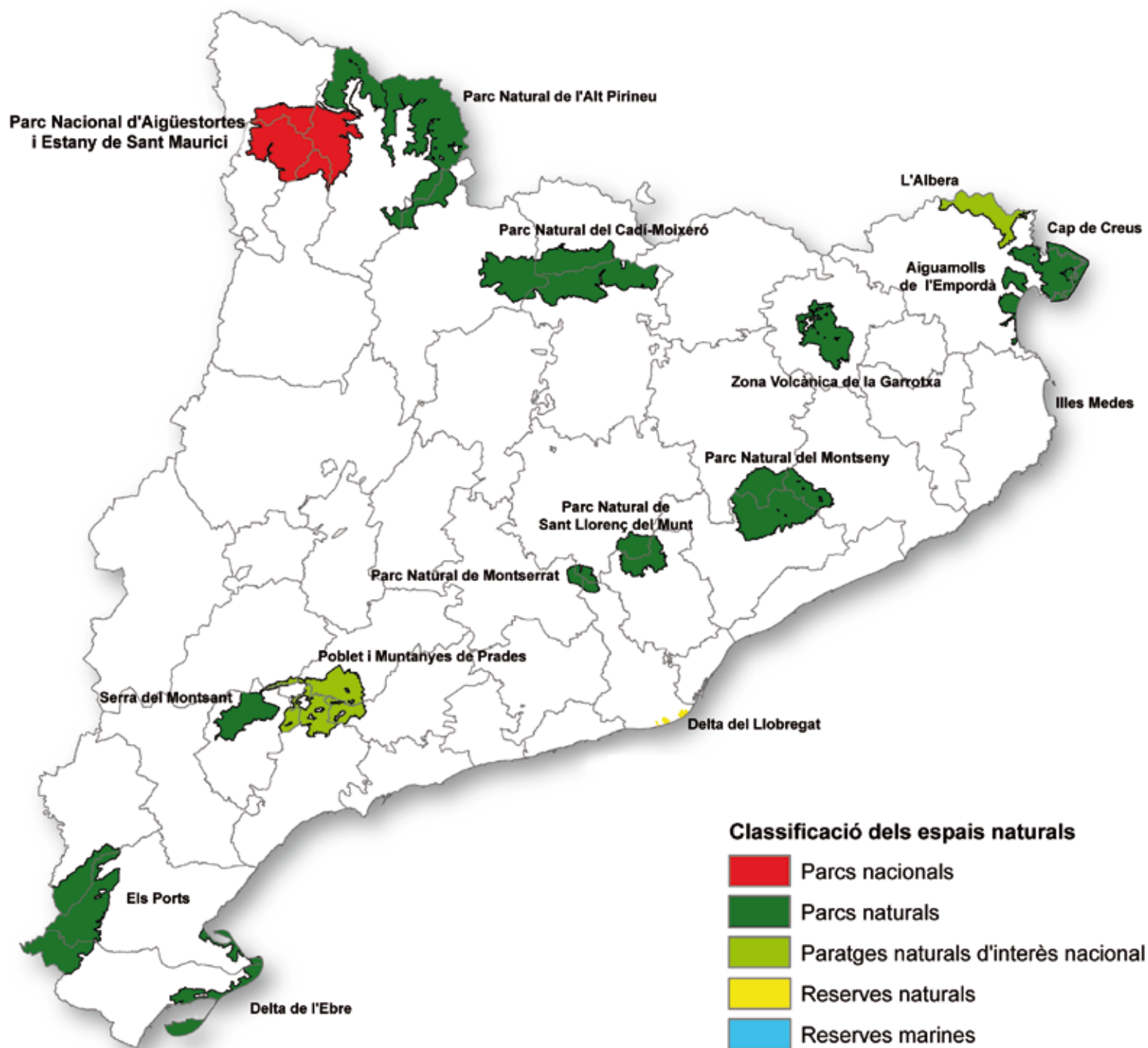
El turisme rural juga amb l'atractiu de llocs i moments únics com el pas de la barca de Miravet (Ribera d'Ebre), testimoni d'una infraestructura que havia estat habitual al gran riu Ebre. (Foto: I. Aldomà).

Mapa 4.9. Museus i monuments i indicadors d'afluència, 2007.

Els recursos turístics inclouen museus, monuments, esglésies romàniques de la Vall de Boí, castells, col·leccions visitables i fires culturals. Durant el període de 2000 a 2005, la mitjana anual de visitants als recursos turístics catalans se situa gairebé en els 25 milions de persones, de les quals gairebé quatre cinques parts es concentraven en recursos ubicats al municipi de Barcelona, una concentració que cal destacar atès que, tot i ser el municipi amb més oferta (87 recursos turístics), només compta amb el 29% del total d'instal·lacions catalanes. Tarragona i Girona es troben entre els quatre municipis amb més visites d'aquests instal·lacions, per sobre del mig milió de visites, encara que són superades per Figueres (1.148.944 visites) que compta amb l'impacte del Museu Dalí. L'altra capital provincial, Lleida, es troba en catorzè lloc, superada dins de la província per l'impacte de l'art romànic de la Vall de Boí, sisè municipi en volum de visites. Font: elaboració pròpia, a partir de dades del Departament d'Innovació, Universitats i Empresa (2000-2005).

Mapa 4.10. Parcs naturals i atractius naturals a partir dels espais de protecció especial més remarcables.

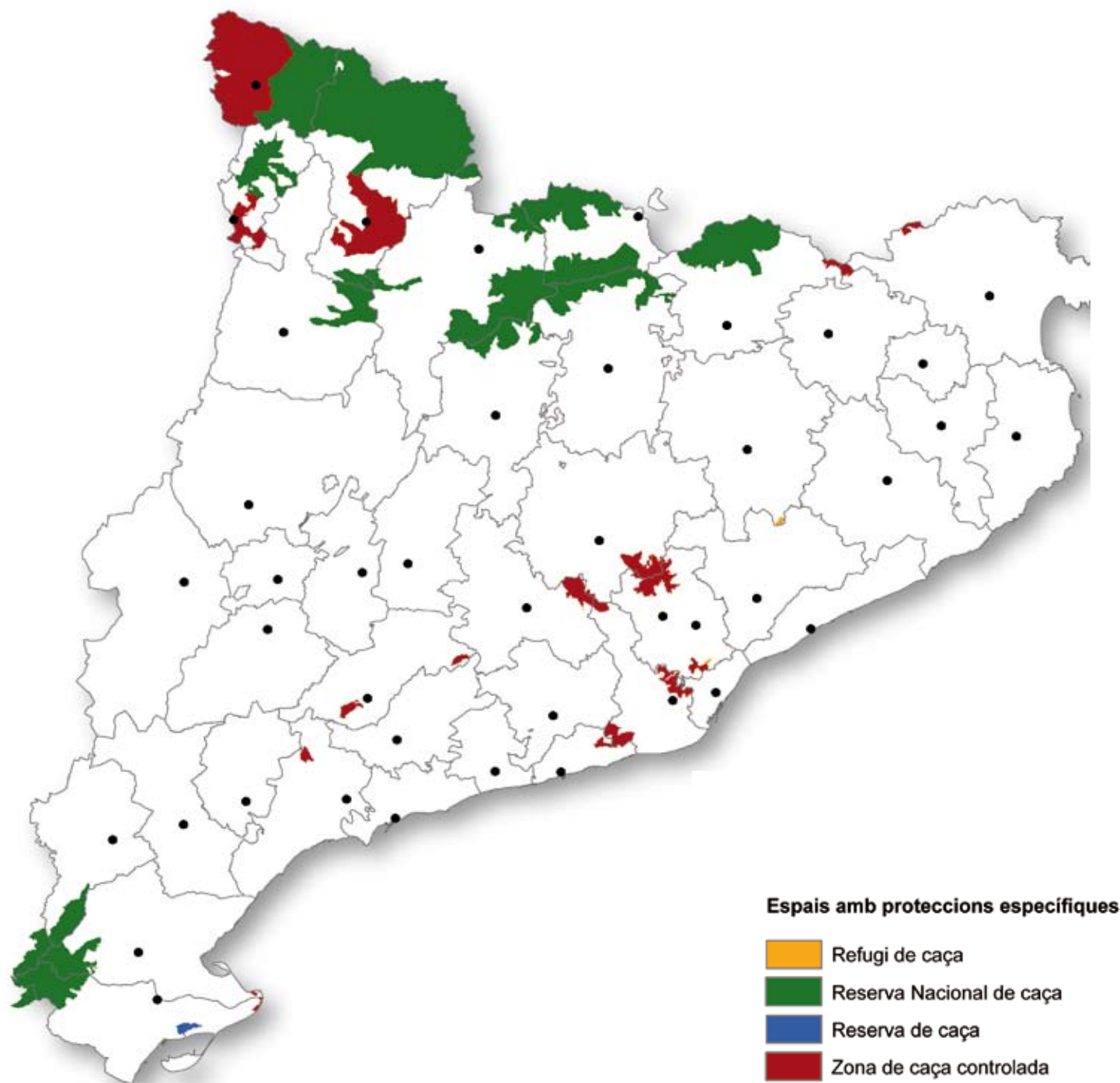
El mapa de parcs naturals de Catalunya inclou un Parc Nacional (el d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici) i onze parcs naturals de la Generalitat de Catalunya, distribuïts bàsicament en espais muntanyosos del Pirineu (Alt Pirineu, Cadí-Moixeró i Zona Volcànica de la Garrotxa) i la Serralada Prelitoral (Els Ports, Montsant, Montseny, Montserrat i Sant Llorenç de Morunys), així com en espais litorals (Aiguamolls de l'Empordà, Cap de Creus i Delta de l'Ebre). A més, també s'hi han inclòs els tres paratges naturals d'interès nacional (Albera, Poble i Massís del Pedraforca), la Reserva Natural del Delta del Llobregat i la Reserva Marina de les Illes Medes. Font: elaboració pròpia, a partir de dades del Departament de Medi Ambient i Habitatge.

Mapa 4.11. Instal·lacions balneàries en funcionament i surgències mineromedicinals, 2007.

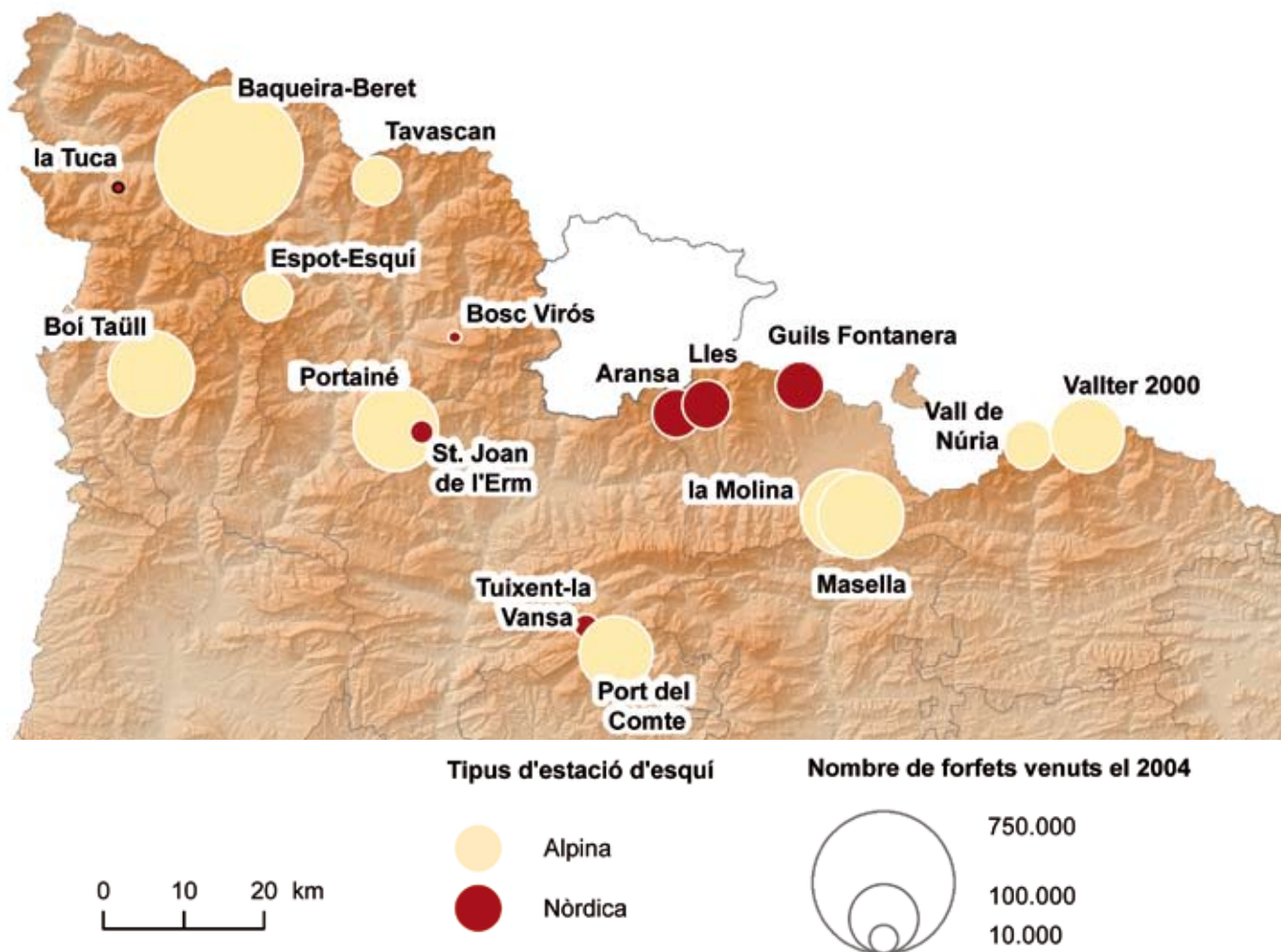
El mapa mostra la localització dels principals brolladors d'aigües medicinals de Catalunya segons el tipus de composició química de l'aigua que en brota. Es pot apreciar com hi ha quatre grans espais a Catalunya on es concentren els brolladors: les comarques gironines, el nord de la zona costanera barcelonina, el Pirineu lleidatà i una zona a cavall entre la Segarra, l'Urgell i la Conca de Barberà. Només una petita part d'aquests brolladors són aprofitats actualment per instal·lacions balneàries; a les primeries del segle XX, aquestes instal·lacions havien gaudit d'una gran popularitat i després van caure força en desús, mentre que en els dos darrers decennis s'ha produït una revifalla dels establiments, als quals s'han afegit hotels (no representats en el mapa) que donen una gran oferta de tractaments corporals no necessàriament vinculats amb l'existència d'una surgència. Font: elaboració pròpia, a partir de ROCA, S. Aigües mineromedicinals. Balnearis de Catalunya. 1919.

Mapa 4.12. Àrees de caça amb règims específics de protecció, 2008.

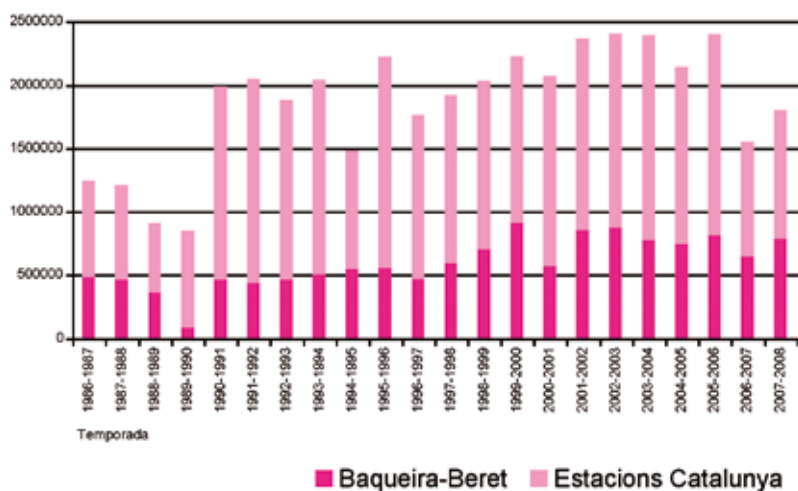

El DMAH té declarades 15 zones de caça controlada, amb una superfície total de 90.594,12 hectàrees, i set reserves, amb una superfície total de més de 225.000 hectàrees. A més, a Catalunya hi ha 1.459 àrees privades de caça, amb una superfície aproximada de 2.533.608 hectàrees, i set àrees locals de caça, gestionades per ajuntaments, amb una superfície total de 29.920 hectàrees, que tenen permís per part del DMAH i no es troben representades en el mapa. Prop de 100.000 llicències de caça s'expedeixen a Catalunya anualment, xifra que suposa una ràtio de 3 caçadors cada 100 ha, un dels valors més elevats d'Europa. Juntament amb la caça i la gestió i conservació dels espais i les espècies cinegètiques, hi ha tot un conjunt d'activitats terciàries (turisme, restauració, etc.) que suposen una important injecció de diners a les zones rurals. Segons exposa el Pla Estratègic de la Caça, a partir d'una enquesta realitzada per la Federació Espanyola de la Caça l'any 2002, s'estima que a Catalunya el volum de negoci generat per la caça equival a 156 milions d'euros, dels quals 12.2 corresponen al negoci de la restauració i els hotels, amb una ocupació de 1.000 persones. Font: elaboració pròpia, a partir de dades del Departament de Medi Ambient i Habitatge.

Mapa 4.13. Les estacions d'esquí segons tipologies i oferta.

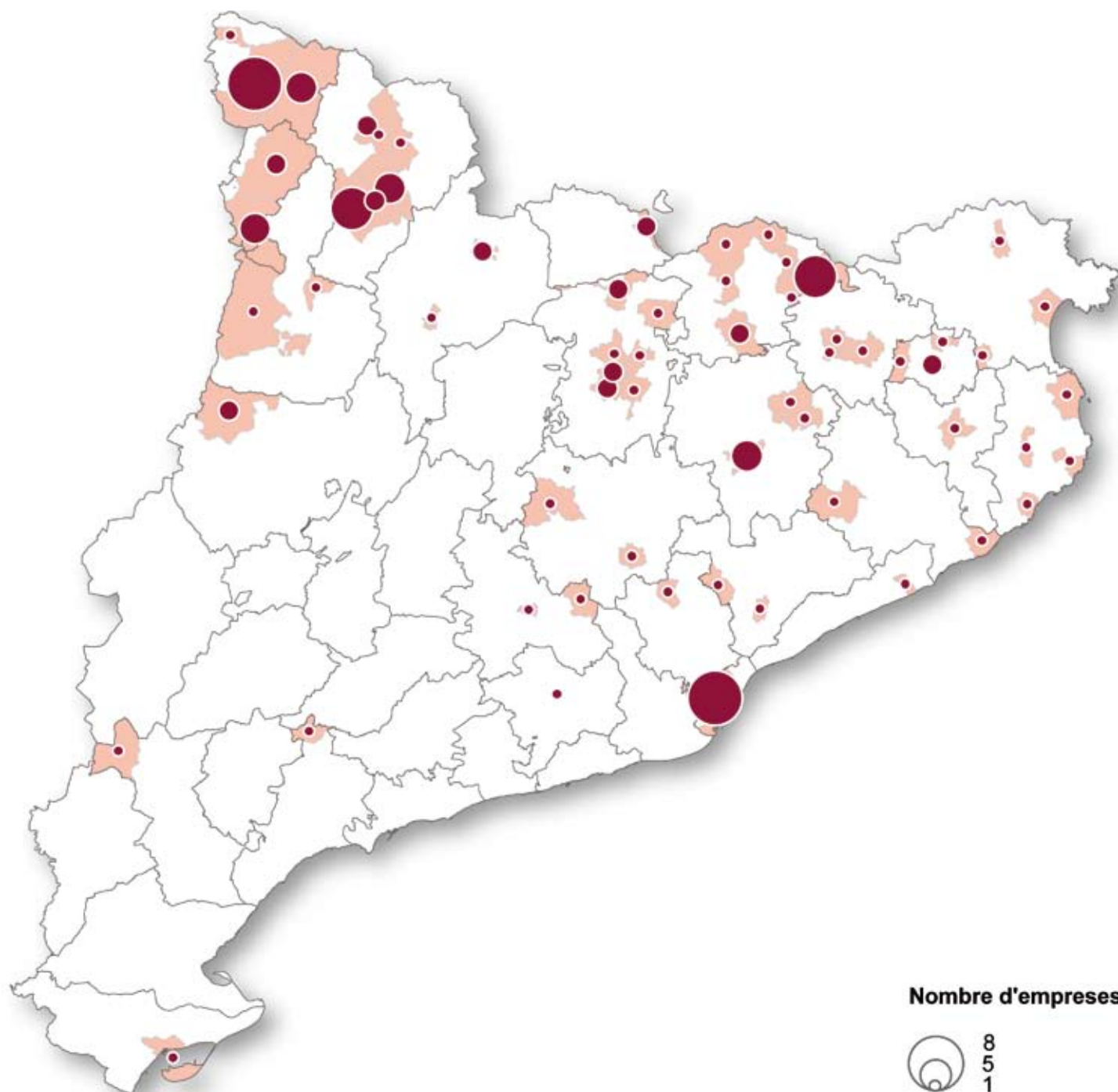
Gràfic 4.2. Evolució de la pràctica de l'esquí, total visitants/dia a les estacions catalanes, 1989-2008.

A partir dels anys 1960, la freqüentació de les estacions d'esquí alpí experimenta un creixement tendencial que va alentint-se amb el pas dels anys fins a arribar a una situació de gairebé estancament en el darrer decenni. En funció de la disponibilitat de neu de cada any i del calendari de vacances, es registren fluctuacions anuals de freqüentació. Per la seva part, les estacions d'esquí nòrdic presenten una freqüentació anual molt variable en funció d'una disponibilitat de neu molt desigual; en els darrers anys es mouen entre un total de 35.000 i 100.000 esquiadors/dia. Font: DPTOP, Generalitat de Catalunya, Pla Director de les Estacions de Muntanya (2006).

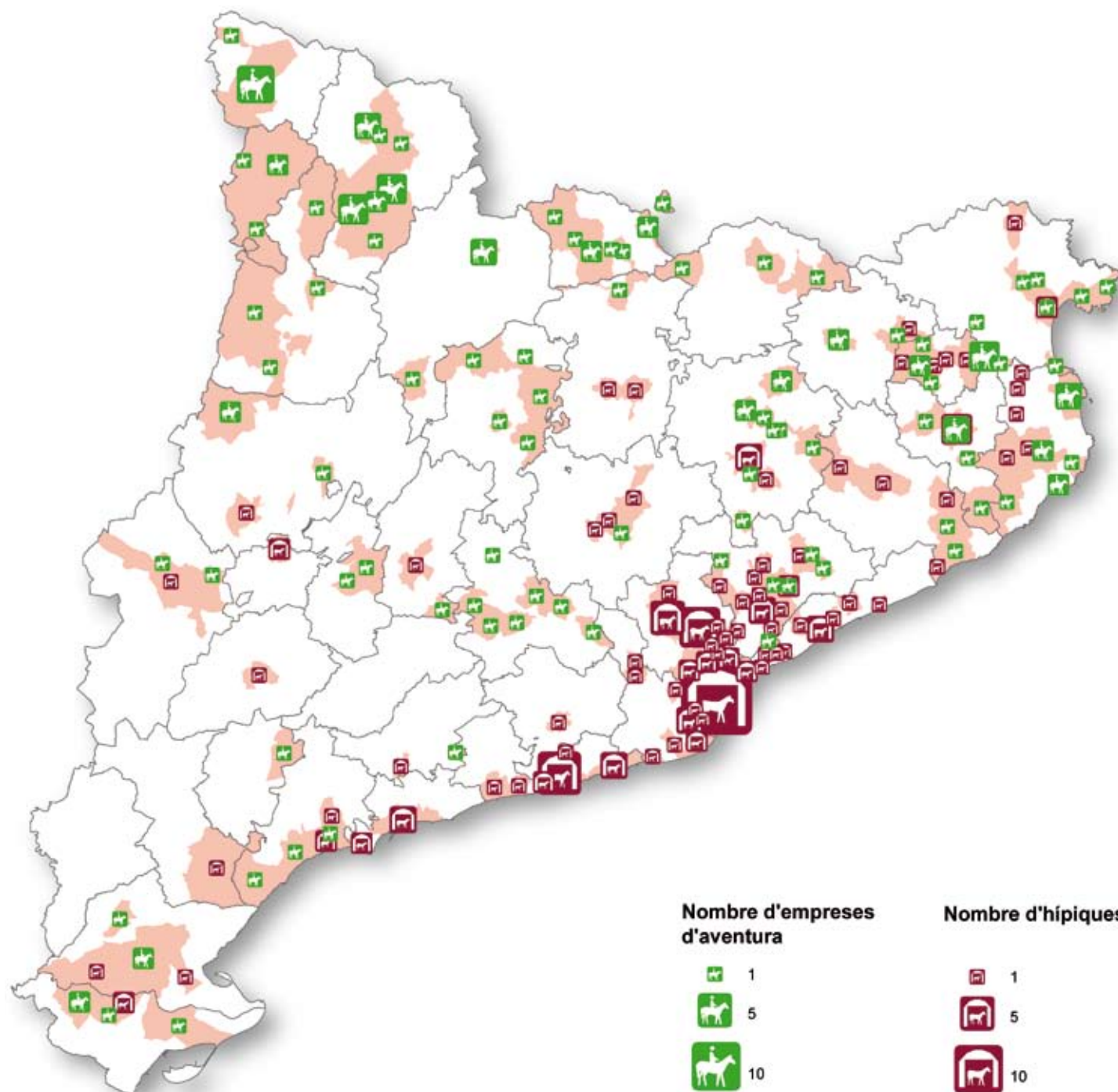
S'han representat les diferents estacions d'esquí del Pirineu català, tant d'esquí alpí (en blau) com d'esquí de fons o nòrdic (en groc), així com la localització de l'estació de la Tuca, ara tancada però amb expectatives de reiniciar la seva activitat en breu. En el mateix mapa s'ha volgut representar la dimensió econòmica de cada estació en relació amb el nombre de forfets venuts durant l'any 2004. Es pot apreciar que el volum de negoci és molt superior a les estacions alpines, amb Baqueira-Beret com a referent (768.000 forfets venuts) que no pas en les d'esquí nòrdic. Font: DPTOP, Generalitat de Catalunya, Pla Director de les Estacions de Muntanya, 2006.

Mapa 4.14. Empreses d'esports d'aventura, 2007.

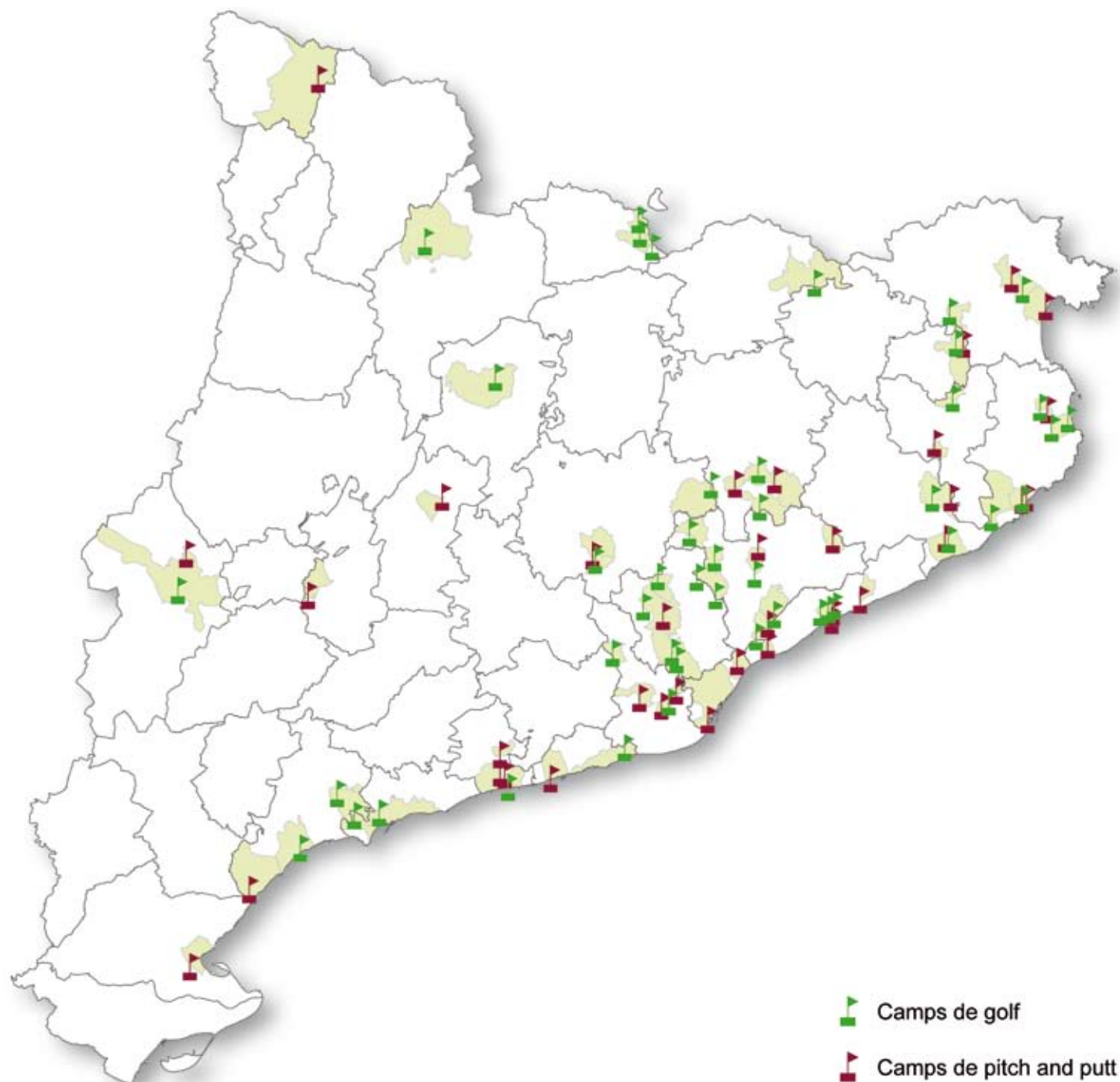
El mapa localitza en el territori les 126 empreses de turisme actiu registrades en la base de dades de Catalunya Turisme (gestionada pel Departament d'Innovació, Universitats i Empresa) i situades en 69 municipis catalans. Tot i que bona part de les empreses tenen la seu en el territori on es desenvolupa majoritàriament aquest tipus d'activitat, és a dir, al Pirineu lleidatà, i en menor mesura, en el gironí, cal fer esment de la forta concentració de seus d'aquestes empreses a l'àrea metropolitana de Barcelona, on la mateixa ciutat comtal, juntament amb Sant Cugat del Vallès, és l'únic municipi amb, com a mínim, 10 d'aquestes empreses. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de Catalunya Turisme.

Mapa 4.15. Associacions i instal·lacions hípiques, 2007.

El mapa mostra la distribució territorial de les instal·lacions hípiques membres de la Unió de Criadors de Cavalls de Raça de Catalunya (UCCRC). Bona part de les 168 instal·lacions membres de la UCCRC es troben a la província de Barcelona (concretament, 113), i només la capital catalana compta amb més de 10 instal·lacions al seu municipi (n'hi ha 21). A la província de Girona n'hi ha 29; a la de Tarragona, 19, i a la de Lleida, només 7. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Unió de Criadors de Cavalls de Raça de Catalunya (UCCRC). * La UCCRC és la unió entre l'Associació de Ramaders Criadors de Cavalls de Catalunya i l'Associació de Criadors de Cavalls PRE de Catalunya el 2003, representats amb la ferradura. Com podem observar al mapa, la gran concentració de membres la trobem a l'àrea metropolitana de Barcelona, ja siguin d'empreses o de particulars. Podem determinar que l'hípica és una activitat d'una implantació clara en territori rural, però que desperta interès sobretot als habitants de les zones més urbanes.

Mapa 4.16. Camps de golf i pitch and putt federats, 2008.

Catalunya compta amb 76 camps de golf federats, dels quals gairebé la meitat (35) es troben a la província de Barcelona, seguida de prop per la de Girona (25) i, ja a més distància, les de Tarragona (9) i Lleida (7). La seva localització segueix lògiques de proximitat o bé a grans nuclis urbans o bé a zones de forta vocació turística, com a complement de l'oferta de lleure principal. El municipi amb més camps de golf (3) és Lloret de Mar. Tot i que la majoria de camps de golf es troben a les àrees més turístiques i poblades de la costa, comença a haver-ne un nombre significatiu als Pirineus i també a les planes interiors; en canvi, cap a les Terres de l'Ebre, la presència de camps on practicar aquest esport no és tan significativa. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Federació Catalana de Golf.

Els allotjaments turístics i la restauració

Pel que fa a l'ocupació i la riquesa generades, el turisme troba la seva expressió més important en l'hoteleria i els diferents tipus d'allotjaments pels visitants turistes. Les característiques i condicions dels allotjaments turístics als diferents municipis i comarques constitueixen, d'altra banda, un indicador característic del nivell de desenvolupament, de les diferències tipològiques i de les contradiccions del fenomen turístic. A més de la repercussió econòmica i en l'ocupació, representen una de les manifestacions més importants de l'impacte del turisme sobre el territori des del punt de vista de la imatge, del patrimoni i també, de vegades, del medi ambient.

El pes dels diferents tipus d'allotjament turístic dóna a entendre les peculiaritats del tipus de turisme que acull cada comarca. Per bé que en alguns casos siguin capaços de generar la pròpia demanda, en general l'hoteleria i els allotjaments s'adapten a la clientela de visitants més característica.

- La forta presència històrica de petita hoteleria familiar i de places de càmping del turisme marcadament rural i d'un nivell econòmic més baix que es registra al Pallars Sobirà té, per exemple, molt a veure amb el tipus de turista atret per la natura en aquest territori.
- El pes de l'hoteleria més convencional, amb grans establiments i cadenes, que es troba a la Val d'Aran, per exemple, es basa en un turisme de neu més massiu i amb un nivell adquisitiu més elevat.
- El fort pes de la segona residència a la Cerdanya s'origina en una dinàmica de turisme de cap de setmana induïda per la proximitat de Barcelona.
- Fora de les anteriors comarques, més d'alta muntanya, a les comarques interiors i més allunyades, com la Terra Alta, el Priorat, les Garrigues o el Solsonès, els allotjaments turístics tenen un pes reduït i han pres força els allotjaments de turisme rural.

- A les comarques interiors amb centres mínimament potents, els hotels familiars, generalment situats en llocs de pas, continuen sent l'oferta dominant i quasi única d'equipament, adreçada en bona part a operaris i treballadors de pas.

Així mateix, es pot assenyalar que, en relació amb la percepció estrictament productiva de l'espai agrari, el turisme rural s'ha centrat des de la mateixa administració en els allotjaments de turisme rural, coneguts com a residències casa de pagès. Des d'aquest punt de vista, el turisme rural es percep com una oportunitat per als pagesos de diversificar la seva activitat i obtenir ingressos complementaris amb l'allotjament de turistes. Si aquesta era una percepció vàlida fa

Les masies com aquesta abandonada del Pla de Busa (Solsonès) representen l'esforç d'anys de colonització agrària que ha cristal·litzat en un gran patrimoni construït que avui es fa difícil de mantenir. Sumen a través dels seus diversos edificis una gran quantitat de metres quadrats que compliquen una recuperació estrictament residencial i fan més avinent un programa d'usos turístics o de serveis en general. (Foto: I. Aldomà)

Quadre 4.2. Tipologia legal dels establiments de turisme rural.

Tipus	Característiques físiques
Cases de pagès o establiments d'agroturisme	La persona titular, pagès o pagesa professional, obté rendes agràries, ramaderes o forestals d'acord amb els criteris normatius del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, i on les persones usuàries poden conèixer les tasques i activitats pròpies de l'explotació agrària a la qual estan vinculades
Allotjaments rurals	El seu titular no està obligat a obtenir rendes agràries, ramaderes o forestals, però ha de residir efectivament a la mateixa comarca o habitatge, depenent de la modalitat
Subtipologies de cadascuna de les tipologies principals anteriors	
Masia	S'entén per <i>masia</i> l'habitatge unifamiliar fora de nucli, situat en el si d'una explotació agrícola, ramadera o forestal, que el pagès o pagesa comparteix amb els usuaris turístics i on es presta el servei d'allotjament en règim d'habitacions i, com a mínim, d'esmorzar
Masoveria	És aquell habitatge unifamiliar, fora de nucli de població i ubicat a la mateixa explotació on es troba l'habitatge en què viu el pagès o pagesa. Es lloga en règim d'habitatge rural, es a dir, la casa sencera
Casa de poble compartida	S'entén per <i>casa de poble</i> l'habitatge unifamiliar dins de nucli de població, que comparteix el pagès o pagesa amb els usuaris turístics i on es presta el servei d'allotjament en règim d'habitacions i, com a mínim, d'esmorzar
Casa de poble independent	És aquell habitatge unifamiliar, en un nucli de població, on es presta el servei d'allotjament en règim d'habitatge rural

De manera general, els allotjaments de turisme rural exclouen l'allotjament en pisos, han d'estar situats en nuclis de població de menys de 1.000 habitants i cal que respectin la tipologia arquitectònica de la zona i que tinguin una edificació anterior a l'any 1950. La Llei 13/2002 de turisme, mancada de desenvolupament, substitueix el concepte de residència casa de pagès pel d'allotjament rural. Dins d'aquest es preveuen dues modalitats, la de cases de pagès, que agrupa les masies i cases de poble anteriors, i la d'allotjament rural, que correspon a la d'allotjament rural independent. Font: Decret 313/2006, de 25 de juliol, que regula els establiments de turisme rural.

uns anys, amb el temps s'ha vist que, dins de les explotacions que optaven per aquesta activitat, els ingressos turístics esdevenen més importants que els agrícoles. I en un context en què es redueixen o s'estanquen els ingressos agraris i abandonen els pagesos, les residències casa de pagès han passat a ser regentades per persones que tenen poc o res a veure amb les activitats agràries.

Tots aquests canvis van comportar ja fa uns anys l'aparició del Decret 214/1995 per diferenciar, a l'interior dels allotjaments rurals, aquells que eren regentats per pagesos (i complien determinades condicions d'entorn rural) de la resta. La distinció legal actual, que es detalla en el quadre adjunt, té incidència a l'hora de beneficiar-se o no de determinats ajuts del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca. Més enllà, l'expressió real i la incidència econòmica de les diferents tipologies establertes és molt relativa.

Segons les definicions de turisme, els estímuls que expliquen el turisme poden ser perfectament coincidents amb els que motiven un tipus d'allotjament també molt singular i difós a les àrees rurals, la segona residència, perquè la segona residència és una alternativa

d'allotjament que garanteix precisament la pernoctació exterior del turista. La segona residència té a veure, d'altra banda, amb la mateixa doble tipologia que alguns autors fan del turisme: un turisme sedentari, residencial o d'estada, que es familiaritza amb una destinació i acaba comprant-hi una segona residència (també hi ha els antics emigrats que conserven la casa al poble o la masia com a segona residència) i un turisme nòmada o itinerant, que busca noves sensacions i canvia les seves destinacions i que no necessita una segona residència pròpiament dita.

Segons la major o menor proximitat al lloc de residència habitual, la segona residència pot estar tan imbricada en la vida quotidiana que ja es fa difícil parlar de turisme. No obstant això, no és fàcil establir el punt de separació. D'altra banda, la segona residència representa un allotjament que arriba sovint al mercat turístic com una oferta més, en clara competència amb l'hoteleria més convencional. Sigui com sigui, a Catalunya, l'oferta de places de segona residència té un paper determinant i representa més de les tres quartes parts de l'oferta de places en allotjaments turístics.

Mapa 4.17. Establiments de restauració amb estrelles Michelin, 2009.

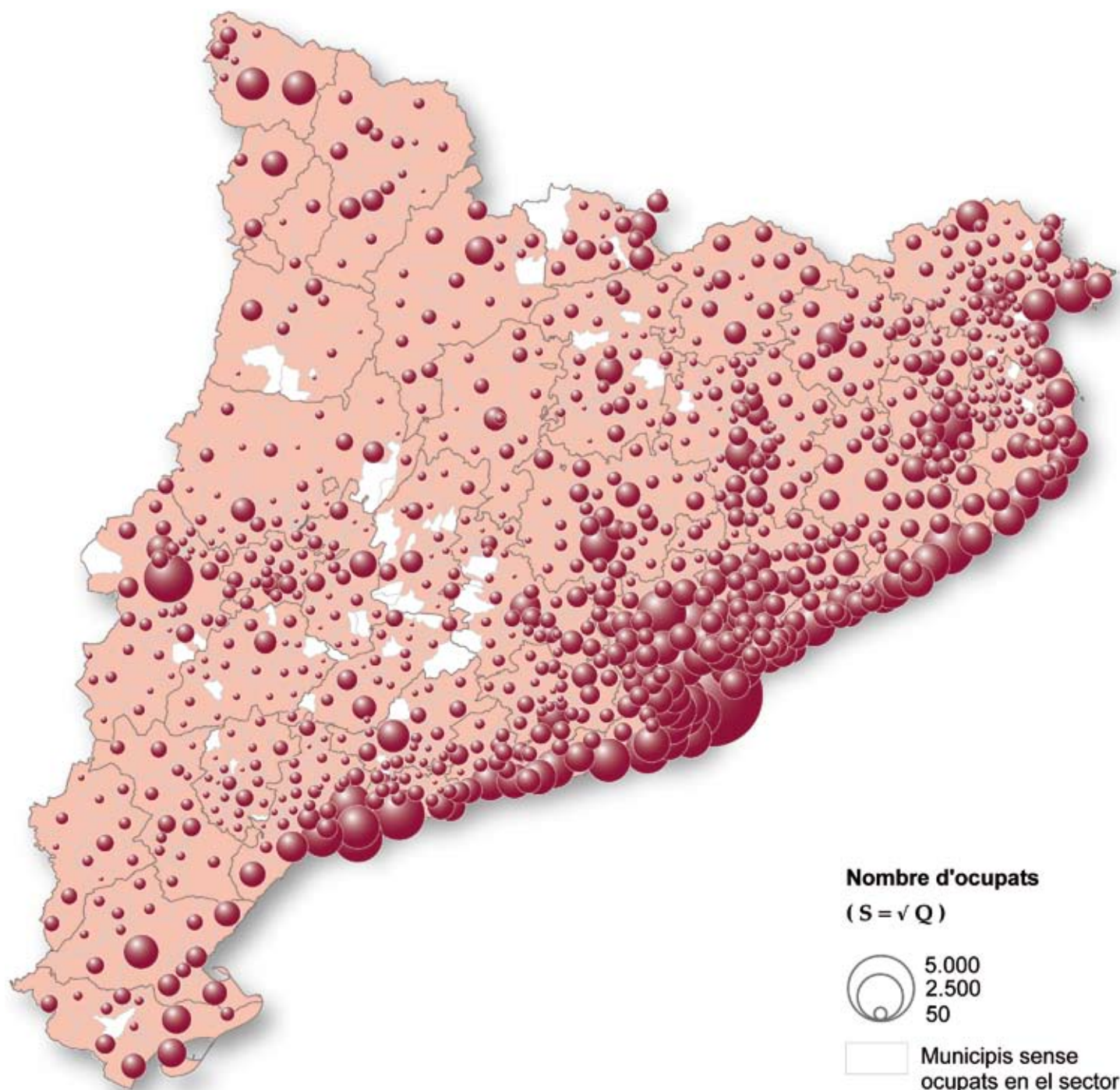
El mapa aporta informació sobre la localització en el territori dels diferents restaurants amb estrelles Michelin, distingint entre els que en tenen una, dues, o tres. Dels 40 restaurants reconeguts (3 amb tres estrelles, 2 amb dues estrelles i 33 amb una estrella), 24 es troben a la demarcació de Barcelona (14 dels quals a la mateixa capital catalana), 12 a la de Girona i només 2 tant a Tarragona (tots dos ubicats a Cambrils) com a Lleida (als municipis pirinencs de la Seu d'Urgell i Sort). Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Guia Michelin 2008.

Quadre 4.3. L'oferta de places d'allotjament turístic per tipus i marques turístiques*, 2007.

	Places de possible ús turístic				Pernoctacions durant l'any		
	Hotels	Càmpings	Allotjaments rurals	Segona residència	Hotels	Càmpings	Allot. rurals
Barcelona	49.084	0	0	177.786	11.823	-	-
Catalunya central	10.648	4.870	2.016	150.590	1.495	227	132
Costa Brava	72.981	106.390	2.616	356.616	10.929	6.792	218
Costa Daurada	51.631	56.888	1.250	364.025	8.370	3.744	89
Costa de Garraf	13.486	14.090	461	125.580	1.774	1.109	25
Costa del Maresme	34.474	15.925	103	80.676	5.265	1.151	-
Pirineus	14.798	26.943	5.273	76.303	1.404	1.186	421
Terres de l'Ebre	4.347	6.553	763	47.972	377	(**)	(**)
Terres de Lleida	4.675	1.550	988	49.941	422	30	61
Val d'Aran	5.424	2.558	159	12.351	640	(**)	(**)
Total	261.548	235.765	13.629	1.441.840	42.481	14.209	959

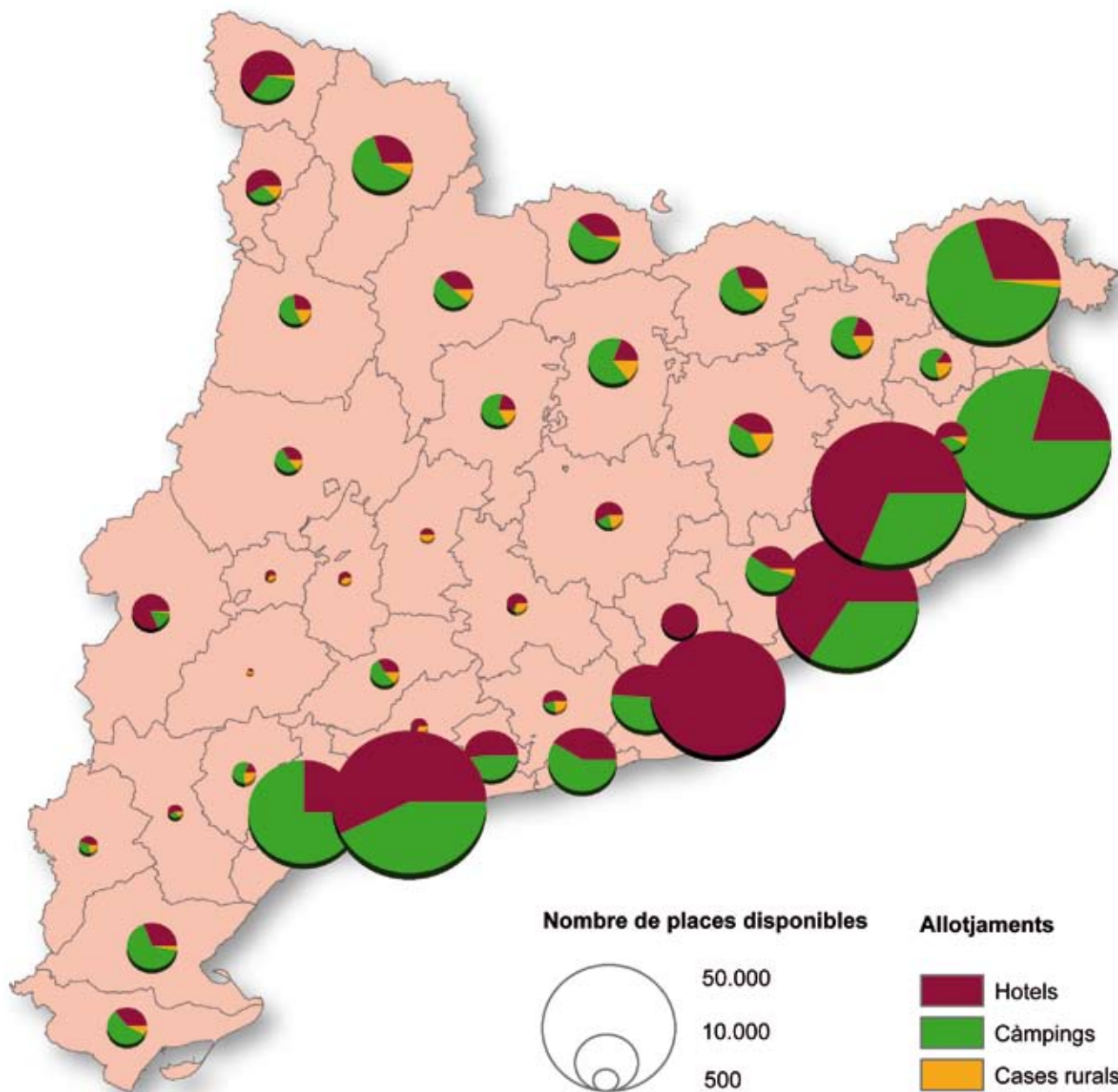
Les places dels habitatges d'ús turístic es calculen a raó de 4,3 places per cada habitatge de segona residència considerat de manera aproximada com d'ús turístic. Font: Direcció General de Turisme, Catalunya Turística en Xifres (2007), Generalitat de Catalunya. (*) Les marques es corresponen amb les zones utilitzades per la Direcció General de Turisme. (**) Les pernoctacions de les Terres de l'Ebre estan sumades a la Costa Daurada i les de la Val d'Aran, als Pirineus.

Mapa 4.18. Ocupació al sector de l'hostaleria i restauració per municipis, 2007.

El mapa representa el volum total de treballadors en el sector de l'hostaleria i la restauració en l'àmbit municipal. Al conjunt de Catalunya, el nombre de treballadors del sector supera els 230.000, dels quals més de 65.000 desenvolupen la seva activitat a la ciutat de Barcelona. La zona de màxima concentració d'aquesta activitat se situa al litoral, sobretot en el situat entre el cap de Salou i el cap de Creus. A les comarques interiors cal fer notar l'ocupació dels municipis pirinencs, si es compara amb el seu feble volum demogràfic. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Seguretat Social.

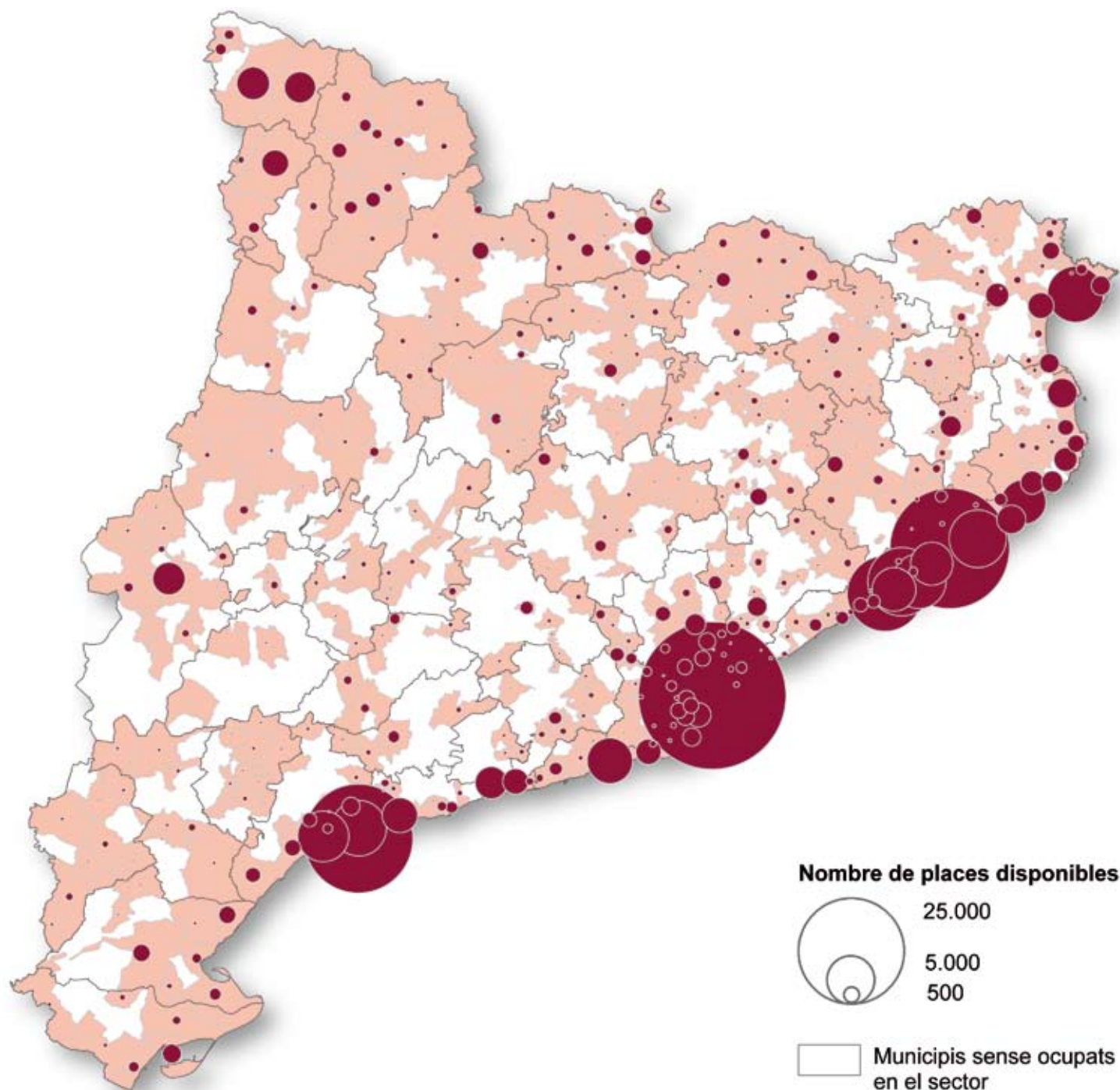
Mapa 4.19. Estimació de places d'allotjament turístic i tipologies per comarques, 2006.

Els refugis de muntanya, com aquest de l'Estany Negre (Pallars Sobirà) constitueixen una oferta singular d'allotjament de muntanya amb una llarga tradició, que ha estat objecte de notables millores en els darrers anys. (Foto: X. Toll).

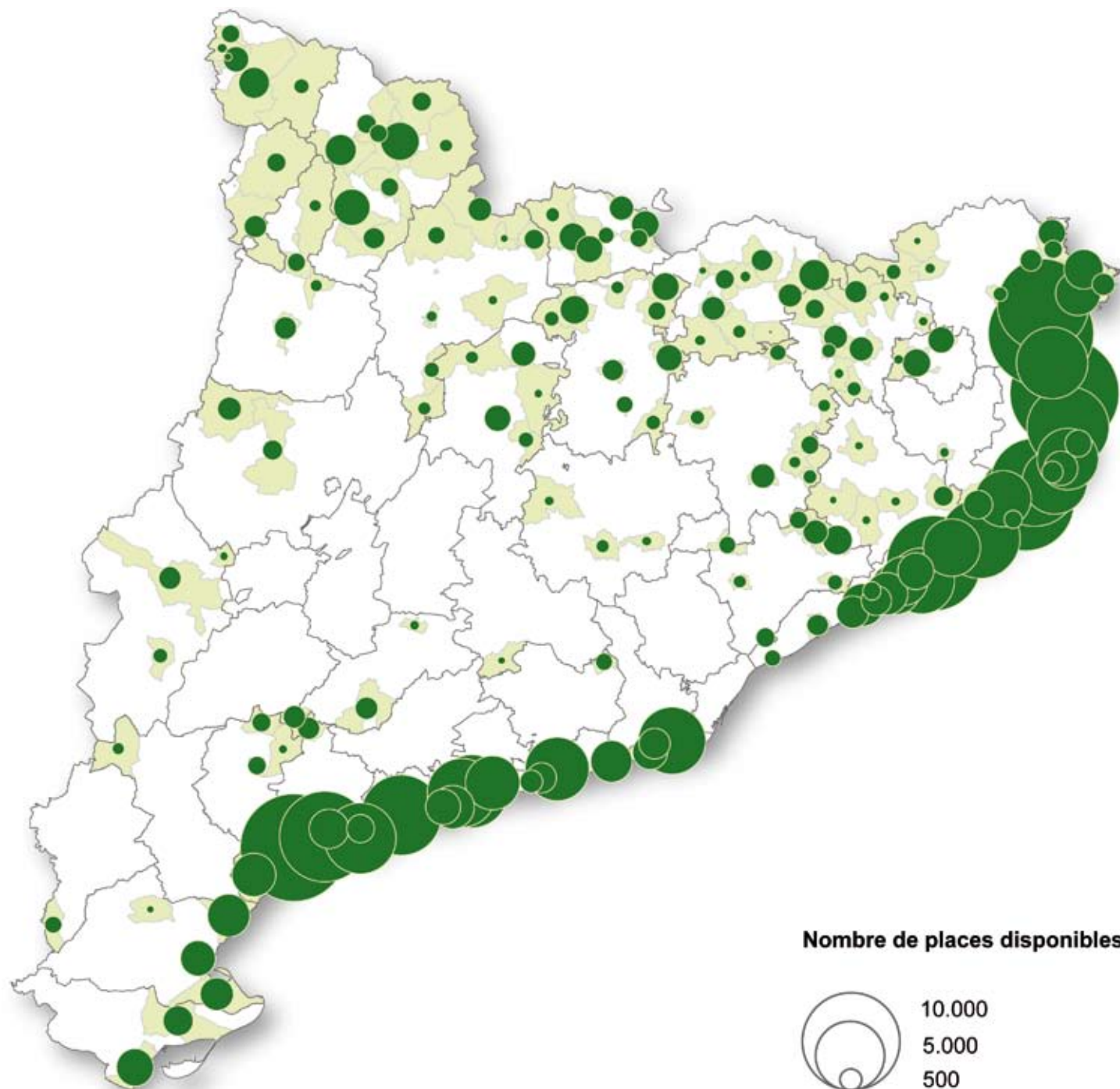
Aquest mapa representa la localització i magnitud de l'oferta de places hoteleres segons la seva tipologia (distingint entre places en hotels, en càmpings i en allotjaments de turisme rural) i per comarques per l'any 2006. Els volums més importants es concentren en comarques litorals, on el Baix Empordà, la Selva, el Tarragonès i el Maresme superen les 50.000 places d'allotjament total i en presenten una distribució amb diferències substancials entre comarques, entre el subsector hotelier i el del càmping. En zones interiors, el nombre de places és inferior, i a les dues tipologies d'allotjament típiques de la costa s'hi suma, en alguns casos amb molta força, l'allotjament de turisme rural (a les comarques lleidatanes de les Garrigues i la Segarra es tracta de la tipologia majoritària). Font: elaboració pròpia, a partir de dades de l'Idescat aportades pel Departament d'Innovació, Universitats i Empresa.

Mapa 4.20. Places en l'hosteleria per municipis, 2006.

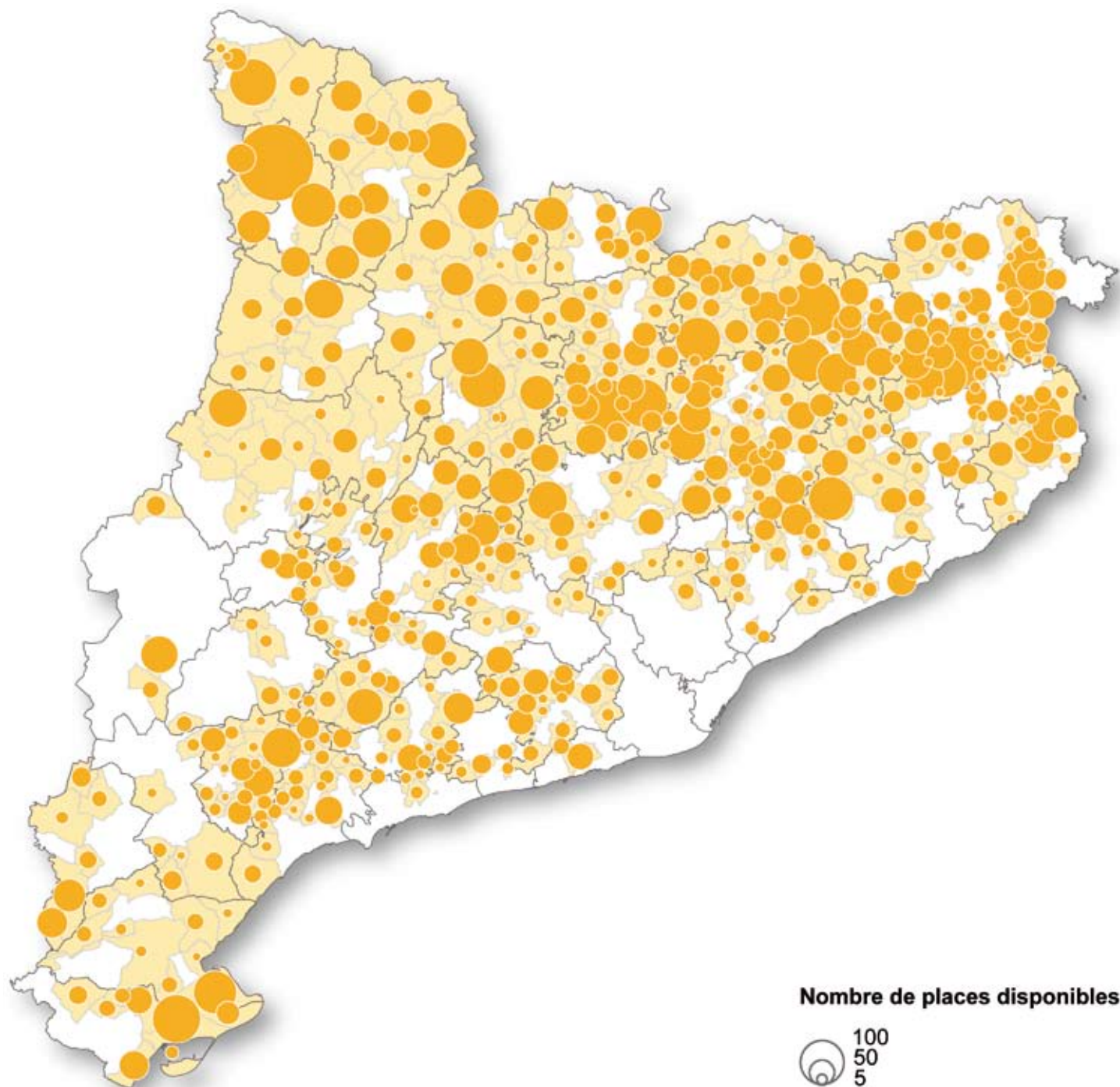
Aquest mapa representa la localització i magnitud de l'oferta de places hoteleres en els diferents municipis catalans. Catalunya comptava el 2006 amb 2.640 hotels de diverses categories, amb un volum total de places de 255.285, és a dir, una mitjana de gairebé 97 places per establiment hotelier. La província de Barcelona, amb més d'un miler d'establiments i 106.308 places hoteleres, presentava una dimensió mitjana de l'establiment lleugerament similar a la mitjana (104 places per hotel). A la demarcació de Girona hi havia 842 hotels que comptaven amb un total de 77.311 places (92 per hotel). La tercera província en nombre d'hotels era la de Lleida, amb 402, però amb només 18.152 places i una dimensió mitjana dels hotels de només 45 places. A la demarcació de Tarragona, el nombre d'hotels era menor (373), però era la que comptava amb una dimensió mitjana més elevada (143) i sumava 53.514 places. El rànquing municipal l'encapçalen Barcelona, amb més de 46.000 places; Lloret de Mar, que supera les 30.000; Salou, amb més de 25.000, i Calella, que supera les 12.000. Els dos únics municipis pirinencs amb més de 2.000 places hoteleres es troben a la Val d'Aran (Vielha e Mijaran i Naut Aran) i presenten una dimensió mitjana dels establiments (de prop de 55 places) molt inferior a la de Barcelona (de prop de 100 places) i les de Salou, Lloret de Mar o Calella (totes amb dimensions mitjanes superiors a les 200 places per hotel). Font: elaboració pròpia, a partir de dades de l'Idescat aportades pel Departament d'Innovació, Universitats i Empresa.

Mapa 4.21. Places en càmpings per municipis, 2006.

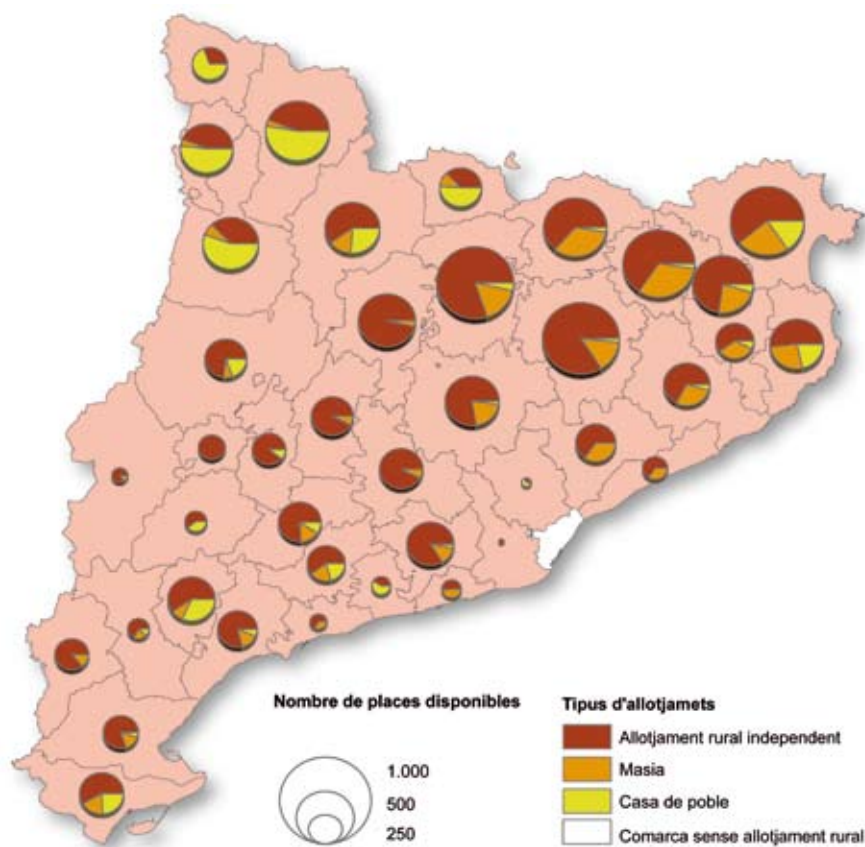
El mapa representa la localització i magnitud de l'oferta de places en càmpings en els diferents municipis catalans, i en mostra una clara concentració a la franja costanera, amb una intensitat alta a la Costa Brava i la Costa Daurada i un pes menor a la costa de les terres de l'Ebre i, sobretot, al front marítim del Barcelonès i el Maresme. A Catalunya hi havia el 2006 354 càmpings, amb més de 240.000 places i una dimensió mitjana de 681 places per càmping. Com en el cas dels hotels, la dimensió mitjana dels càmpings és superior a les comarques tarragonines (amb gairebé 900 places per càmping) i gironines (783), mentre que a les comarques lleidatanes els càmpings són més petits (299 places per establiment). Els municipis de Blanes, Torroella de Montgrí i Malgrat de Mar són els únics que compten amb, com a mínim, 10 càmpings, mentre que Torroella, Mont-roig del Camp i Sant Pere Pescador són els únics tres que superen les 10.000 places en càmpings. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de l'Idescat aportades pel Departament d'Innovació, Universitats i Empresa.

Mapa 4.22. Residències en allotjaments de turisme rural per municipis, 2006.

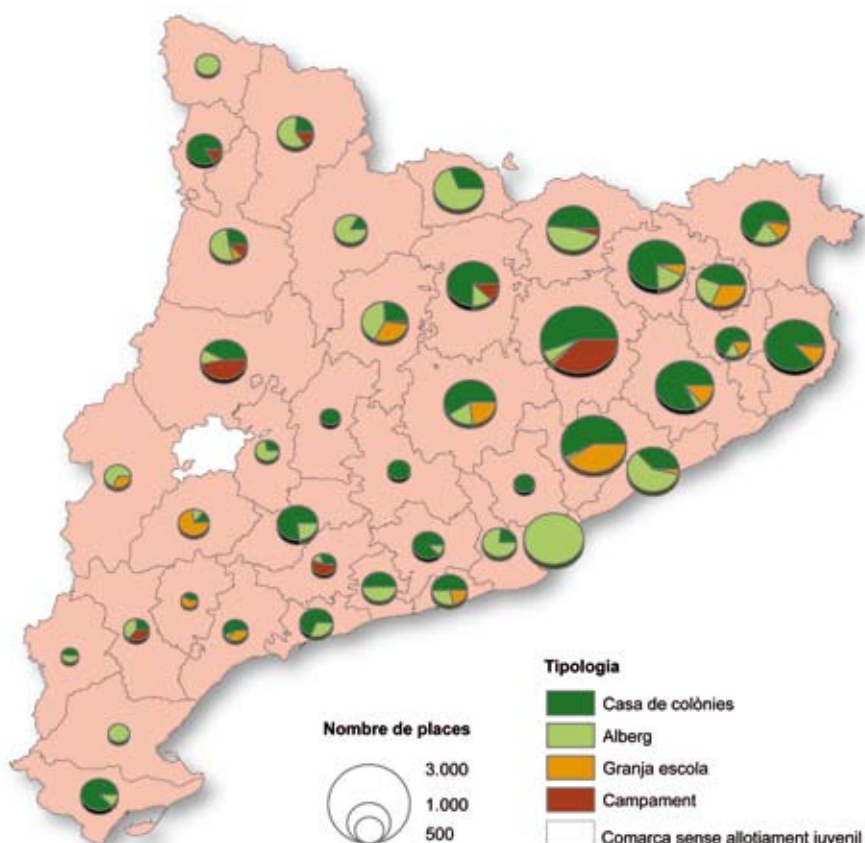
El mapa representa la localització i magnitud de l'oferta de places en allotjaments de turisme rural en els diferents municipis catalans, i mostra una major dispersió d'aquesta tipologia d'allotjament turístic davant els subsectors hotelier i de càmping, encara que podríem establir el conjunt del Pirineu i el Prepirineu català com la zona de més concentració d'aquest tipus d'oferta. Al conjunt de Catalunya hi havia el 2006 73 allotjaments de turisme rural, amb una oferta total de 12.890 places i una dimensió mitjana per establiment de menys de 8 places, que es manté força estable entre les diferents demarcacions catalanes. Les demarcacions de Lleida, Girona i Barcelona superen els 400 establiments i les 3.000 places en allotjament rural, mentre que la de Tarragona es queda en 237 establiments i menys de 2.000 places. El municipi de la Vall de Boí destaca per sobre de la resta amb 54 establiments de turisme rural, que sumen 312 places. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de l'Idescat aportades pel Departament d'Innovació, Universitats i Empresa.

Mapa 4.23. Places en allotjaments de turisme rural segons tipologies per comarques, 2006.

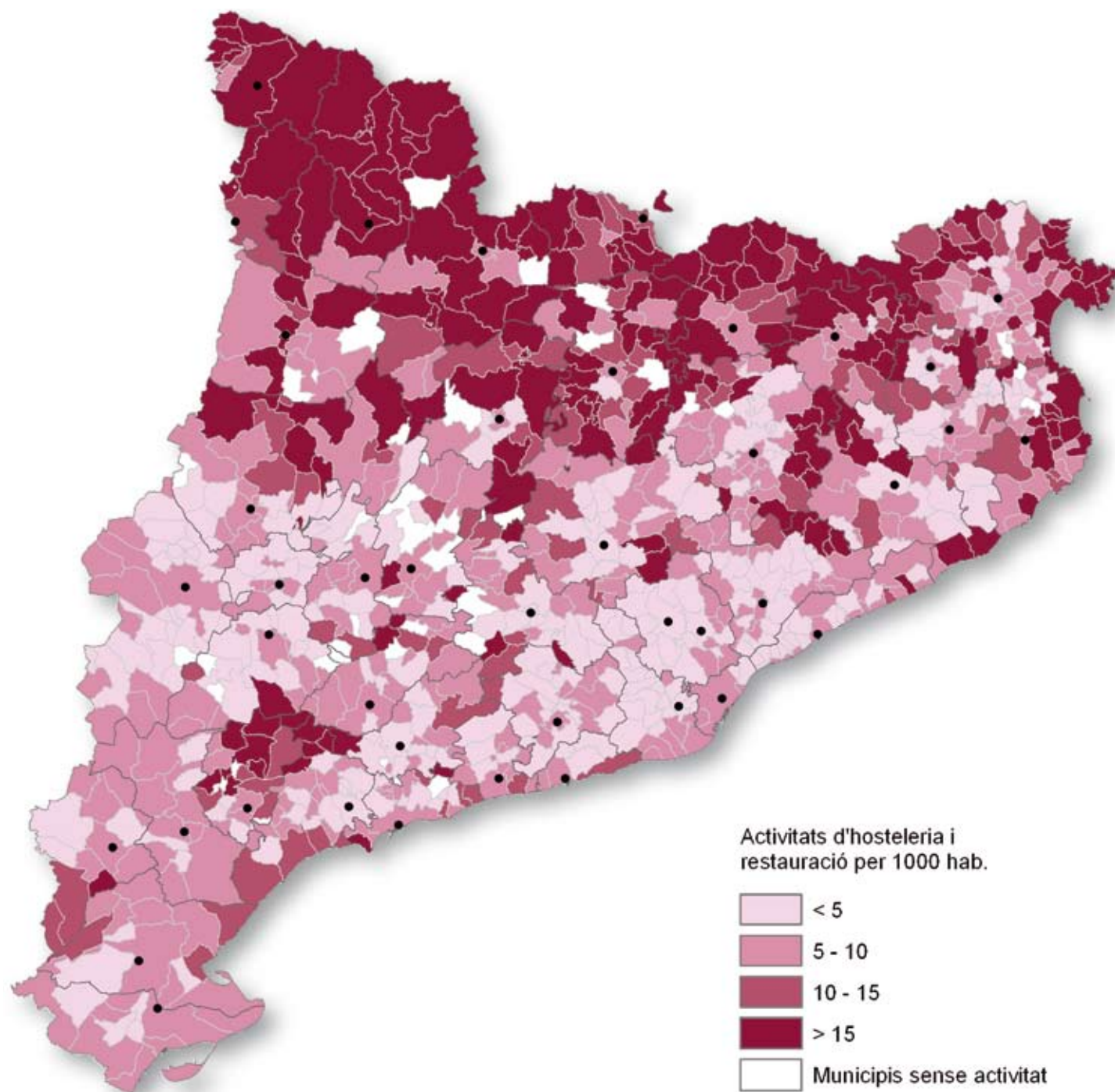
El mapa representa el nombre d'establiments distingint cada tipologia d'allotjaments de turisme rural per comarques. Pel que fa al nombre d'establiments, el Berguedà i Osona superen els 900, mentre que el Barcelonès és l'única comarca sense aquest tipus d'allotjament. En el conjunt de Catalunya, més de dos terços dels establiments són allotjaments rurals independents (ARI), mentre que les masies i les cases de poble es reparteixen l'altre terç gairebé a parts iguals (17 i 15% del total d'allotjaments rurals, respectivament). La tipologia d'allotjament, tot i el predomini força general dels ARI, varia força segons comarques. Les comarques nord-orientals presenten un predomini clar dels ARI, però també un pes específic important de masies; mentre que les del Pirineu lleidatà destaquen per la forta presència de cases de poble. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de l'Idescat aportades pel Departament d'Innovació, Universitats i Empresa.

Mapa 4.24. Places d'allotjament juvenil segons tipologies per comarques, 2007.

Es representa el volum total de places segons les diferents tipologies d'allotjament juvenil (alberg, casa de colònies, granja escola i campaments) per comarques. De les 34.411 places d'allotjament juvenil a Catalunya, més de la meitat corresponen a cases de colònies, un 30% a albergs, un 11% a granges escola i un 7% a campaments. Territorialment, és una forma d'allotjament molt present a les comarques nord-orientals de Catalunya, amb Osona (3.003 places) i el Vallès Oriental (2.159) com a casos més destacats. Només el Pla d'Urgell no compta amb allotjaments juvenils. La diversitat de tipologies és molt gran entre comarques. A l'Anoia, la Segarra i el Vallès Occidental només hi ha cases de colònies, mentre que al Baix Ebre, el Barcelonès i la Val d'Aran només hi ha albergs. Les Garrigues i el Priorat destaquen per tenir més de la meitat de l'oferta d'allotjament juvenil en granges escola; mentre que en la tipologia de campaments destaquen l'Alt Camp i la Noguera, que tenen més del 45% del seu allotjament juvenil sota aquest format. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de l'Idescat aportades pel Departament d'Innovació, Universitats i Empresa.

Mapa 4.25. El pes relatiu de l'hosteleria i la restauració; nombre d'establiments per persones residents, 2002

Tot i que quantitativament, la presència d'hotels, càmpings, restaurants, bars i altres establiments afins és major als municipis costaners i a les ciutats més grans, el seu pes relatiu és netament superior als municipis pirinencs i en alguns altres municipis de les muntanyes prelitorals. Molts municipis pirinencs superen, en concret, els 30 establiments censats per 1.000 persones residents, mentre el conjunt de Catalunya presenta un total de 7 establiments per 1.000 residents. Les dades procedeixen de la base de dades de titulars d'una activitat en l'Impost d'Activitats Econòmiques, les darreres dades del qual es disposen per al 31 de desembre de 2002, data a partir de la qual l'impost experimenta un replantejament que les fa inutilitzables. Font: Elaboració pròpia a partir de les dades d'IDESCAT.

Persistències manufactureres

Juntament amb la transformació de les matèries primeres agràries, la indústria en el medi rural s'ha justificat per l'existència d'altres tipus de recursos o matèries primeres amb una demanda urbana important i que no eren fàcilment transportables. Així, de la mateixa manera que les farineres, els molins d'oli i els cellers de vi neixen i es desenvolupen al costat dels camps de cereal, de les oliveres i de les vinyes, la primera transformació dels minerals (metàl·lics i no metàl·lics), de la fusta, del suro o del cuir o l'aprofitament directe de les aigües neixen al costat de les fonts d'aquests recursos i constitueixen la indústria rural per excel·lència. Ja sigui perquè la presència d'aquests recursos no ha estat gaire abundant, perquè aquestes matèries primeres han estat substituïdes per altres d'origen químic o per l'accessibilitat als ports i altres motius econòmics, la industrialització de les comarques interiors de Catalunya s'ha quedat bastant curta i la indústria no ha aportat gaire al desenvolupament de les àrees rurals.

La industrialització rural es pot considerar històricament concentrada a les conques dels rius Llobregat i Ter i té molt a veure amb l'existència prèvia de mines (no gaire riques), les possibilitats de la força hidràulica dels rius i les comunicacions més o menys fàcils amb Barcelona. Aquesta indústria de base fonamentalment tèxtil va començar a entrar en crisi en els anys 1970. Avui dia, les comarques del Ripollès i el Berguedà conserven encara els senyals d'aquesta indus-

trialització passada, però s'assemblen cada cop més a les comarques històricament agràries veïnes, mentre que la Garrotxa se n'està sortint força millor.

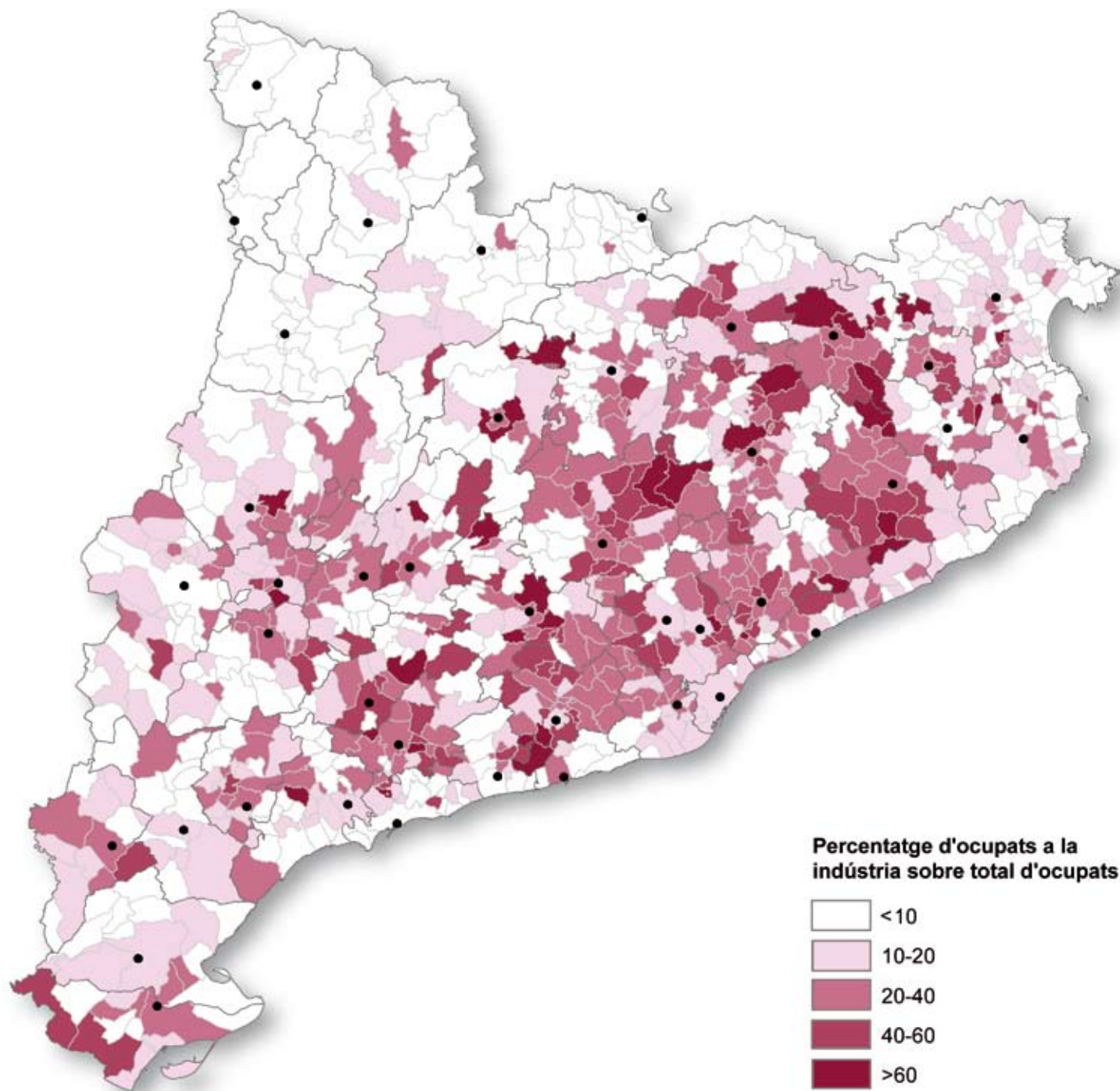
En la mateixa crisi de la indústria tèxtil de filatures i teixits se n'ha anat en orris també un altre apartat del sector tèxtil que va tenir una difusió força més important a les comarques rurals durant els anys 1960, la confecció. Aquesta activitat, basada en l'ús intensiu de mà d'obra femenina amb uns costos laborals relativament baixos, va entrar en crisi per la deslocalització del sector cap a l'Extrem Orient, i el mateix fenomen es va produir en algunes fàbriques relacionades amb la petita metal·lúrgia que utilitzaven el mateix tipus de mà d'obra femenina (aparells electrodomèstics i similars); en queden tot just alguns exemples esparsos.

Bona part de la manufactura existent al medi rural, a banda de les indústries agràries, es troba relacionada amb el proveïment del sector de la construcció i, més concretament, de les demandes generades a Barcelona i la costa. És el cas, per exemple, de moltes petites empreses del metall o l'electricitat o de la indústria del sector de la fusta i el moble, a part de les indústries relacionades directament amb els materials de construcció. Particularment destacat en aquest àmbit és el sector del moble a les comarques de l'Ebre. Un cas singular són els tallers i petites indústries de maquinària agrícola, que tenen un pes considerable a les comarques de Lleida.

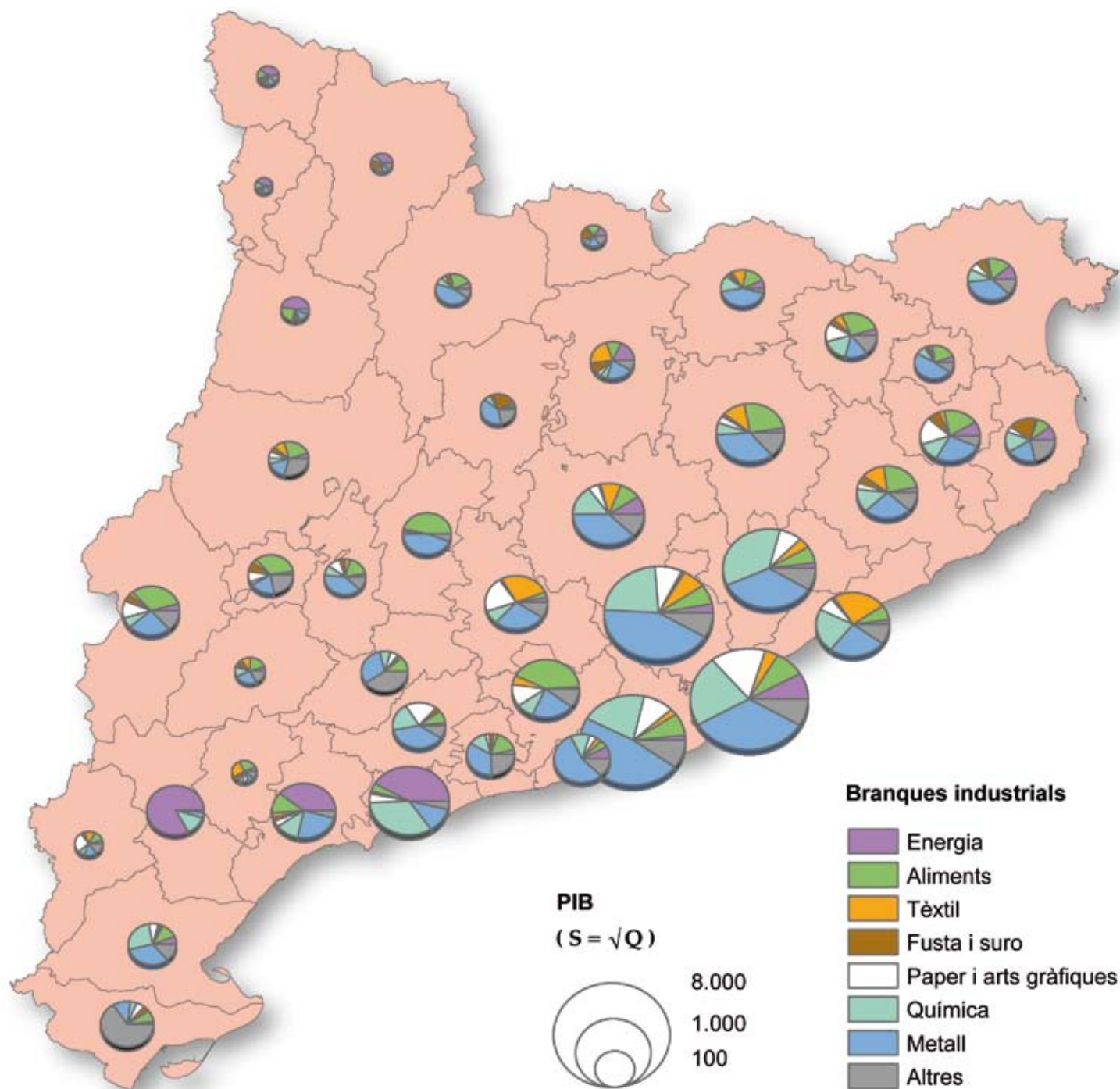
A les muntanyes mediterrànies humides o subhumides es manté un gran nombre d'indústries serradores que es fonamenta en bona part en l'aprofitament dels recursos locals (Santa Coloma de Farners, Selva). (Foto: I. Aldomà)

Mapa 4.26. Percentatge d'afiliats a la indústria per municipis, 2007.

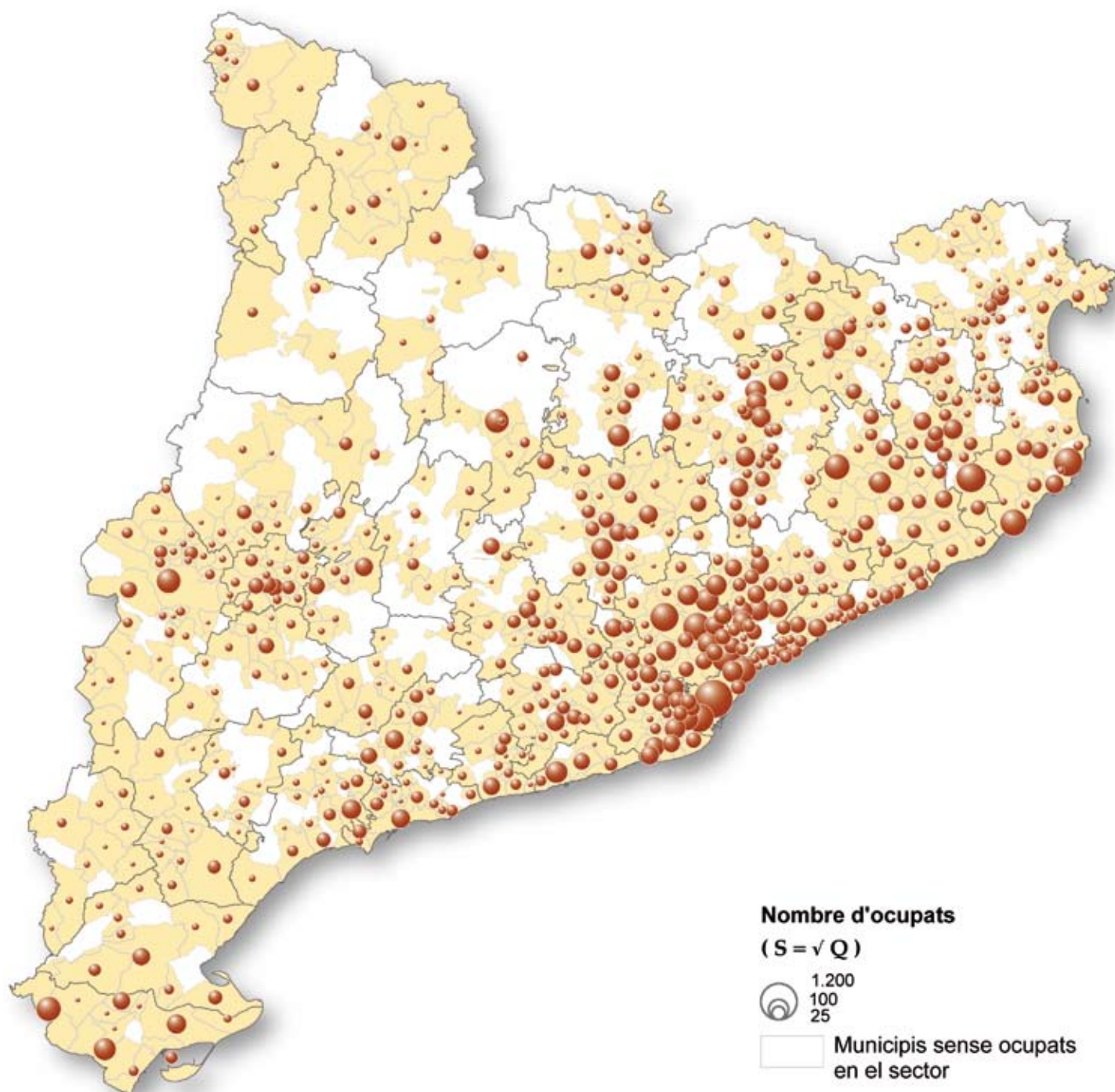
El mapa representa el percentatge de treballadors en el sector industrial en l'àmbit municipal. Els municipis amb més pes específic del sector industrial, sovint amb més del 50% d'ocupats en el sector, es localitzen de forma discontinua a l'interior de Catalunya, que va de l'interior de les comarques del Camp de Tarragona a l'interior de les comarques gironines, passant per la segona i tercera corones metropolitanes de Barcelona, amb alguns casos aïllats a l'est de les comarques lleidatanes. Al conjunt de Catalunya, el volum de treballadors industrials arriba gairebé als 600.000. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Seguretat Social.

Mapa 4.27. PIB de la indústria per branques per comarques, 2007.

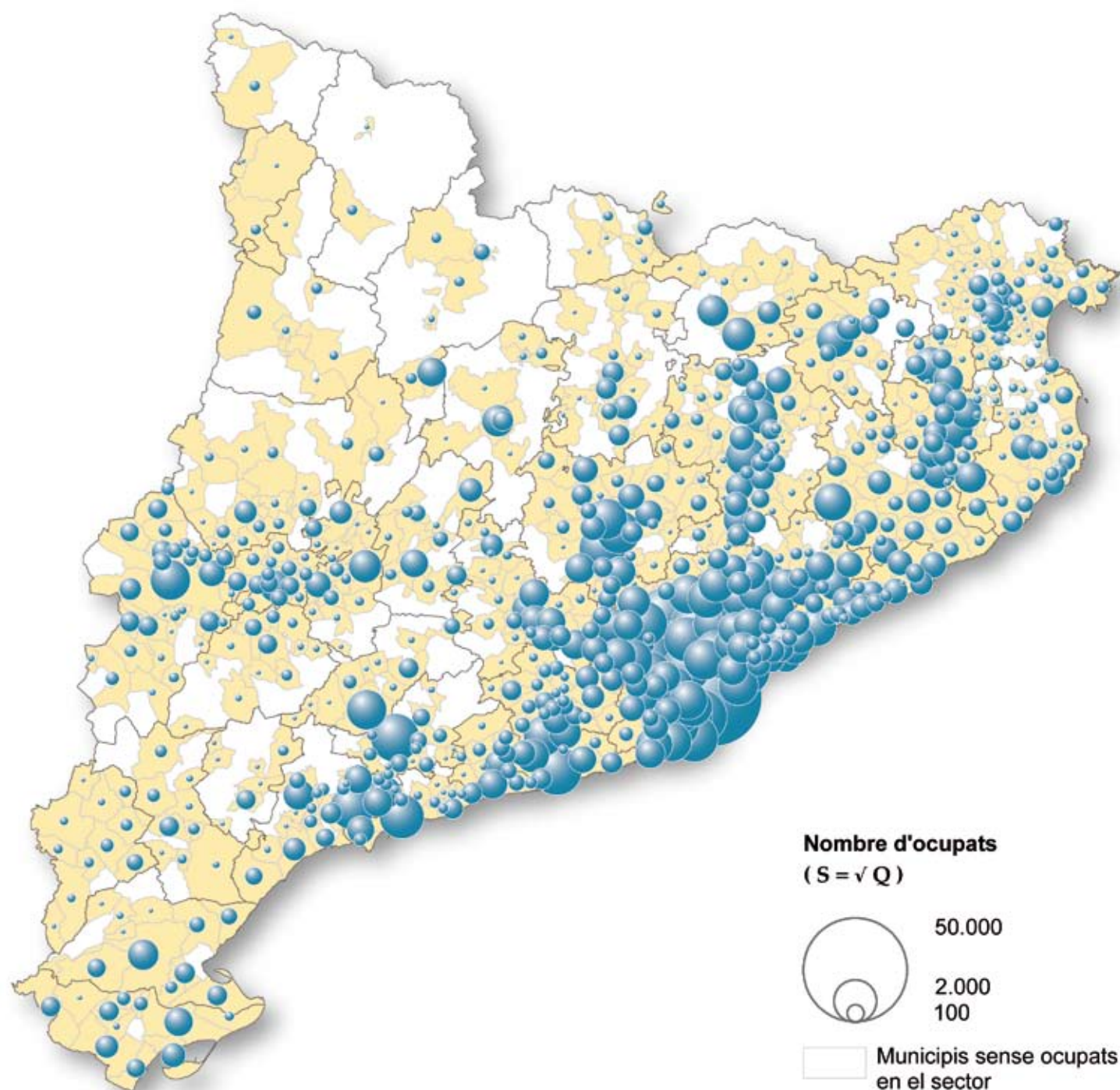
El mapa representa el volum total del PIB industrial per comarques i la distribució per grans sectors industrials. Es pot apreciar la forta concentració d'activitat a l'àrea metropolitana de Barcelona, on trobem les 4 comarques amb major PIB industrial de Catalunya (Barcelonès, Baix Llobregat i els dos Vallès). El sector de l'energia és important en algunes comarques tarragonines (Ribera d'Ebre, Baix Camp i Tarragonès). El de l'alimentació és vital al pla de Lleida, a Osona i a les comarques gironines. El tèxtil presenta percentatges importants a l'Anoia, el Maresme i el Berguedà. Les químiques són importants a l'àrea metropolitana i al Tarragonès, mentre que el sector del metall presenta una major dispersió territorial. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de l'Anuari Econòmic Comarcal de Caixa Catalunya, 2007.

Mapa 4.28. Ocupació en el sector de la fusta i del moble per municipis, 2007.

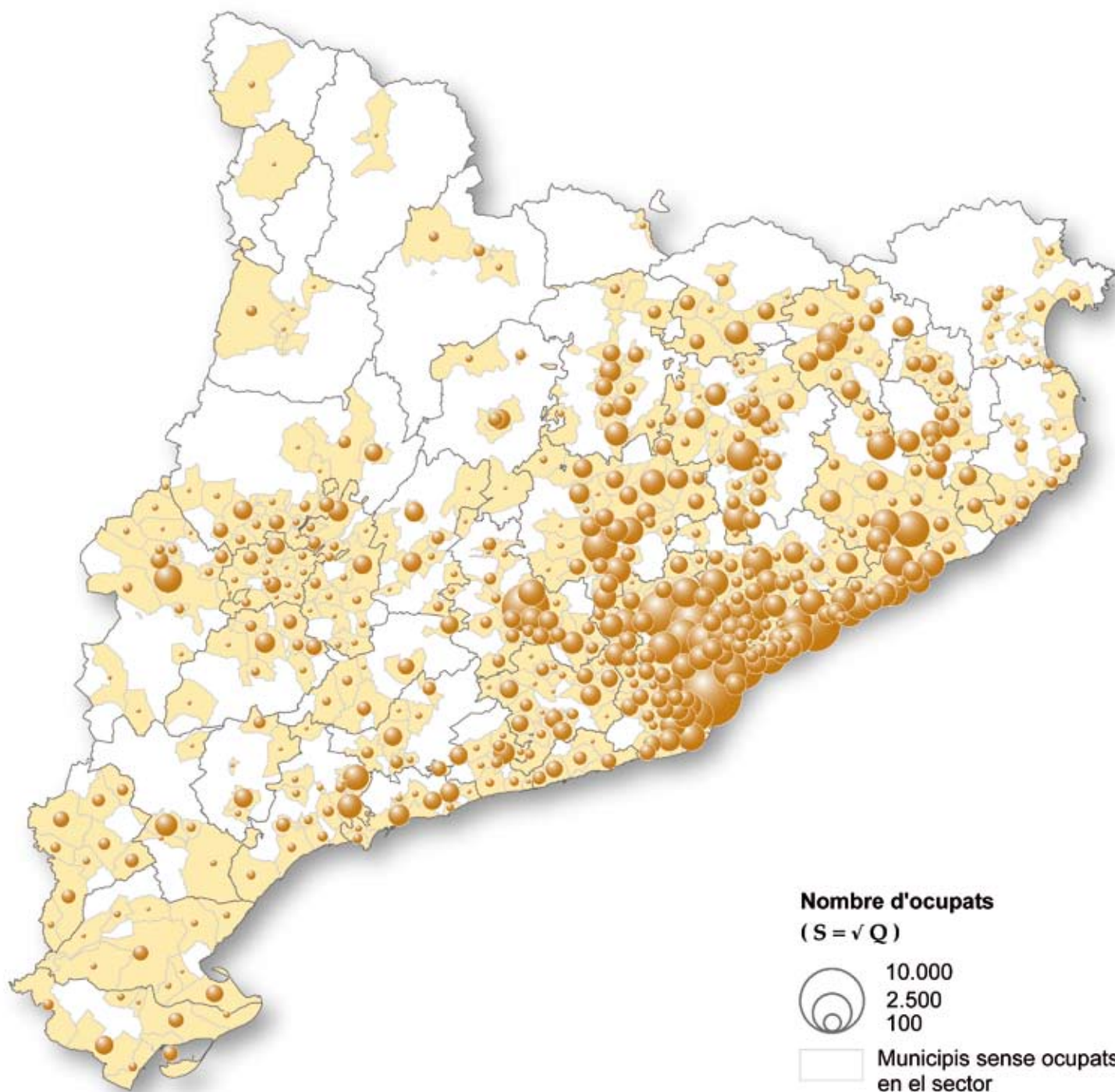
El mapa representa el volum de treballadors del sector de la fusta a escala municipal. Al conjunt de Catalunya hi ha prop de 17.254 treballadors ocupats en el sector de la fusta i del moble, dels quals 1.224 desenvolupen la seva activitat a Barcelona ciutat. A la rodalia de Barcelona hi ha una àrea on es concentra bona part dels ocupats del sector, que és també important a la Selva i al Baix Empordà, i en alguns municipis del Montsià limítrofs amb el País Valencià. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades de la Seguretat Social.

Mapa 4.29. Ocupació en el sector del metall per municipis, 2007.

El mapa representa el volum de treballadors industrials del sector del metall a escala municipal. Al conjunt de Catalunya, els més de 235.000 treballadors del sector es distribueixen territorialment en una mena d'aranya amb centre a Barcelona que estén les potes per la línia litoral fins al Baix Camp pel sud, al Maresme pel nord, amb quatre eixos interiors cap a l'Anoia, el Bages, Osona i el Gironès seguint els principals eixos de comunicació. Al pla de Lleida també hi ha un important volum d'ocupació en el sector del metall. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Seguretat Social.

Mapa 4.30. Ocupació en el sector tèxtil i de la confecció per municipis, 2007.

El mapa representa el volum de treballadors industrials del sector del tèxtil i la confecció a escala municipal. En el conjunt de Catalunya, els 62.649 treballadors del sector es troben concentrats bàsicament en comarques barcelonines, tant de l'àrea metropolitana com també de la segona corona, com l'Anoia, el Bages i Osona, i per l'interior de les comarques de Girona, ampliant la zona de producció fins a la Garrotxa. Font: elaboració pròpia, a partir de dades de la Seguretat Social.

La producció d'energia

L'aprofitament de l'energia del vent i, sobretot, dels salts d'aigua va ser la base en el seu dia d'una activitat preindustrial dispersa per tot el territori, que encara té avui dia alguns exemples extraordinaris de continuïtat empresarial en molins fariners, tèxtils, paperers i d'oli. La segona meitat del segle XX marca un tombant, però en l'aprofitament de l'energia hidràulica per a la implantació d'indústries modernes i el salt decisiu es produeix, encara, a les primeries del segle XX, amb la implantació de grans centrals hidroelèctriques als Pirineus, que forniran la indústria necessària per a l'abastament de Barcelona. Aquestes centrals encara es troben a ple rendiment avui dia, malgrat que la seva organització i importància han canviat; la construcció de les centrals hidroelèctriques va moure inicialment un gran nombre d'operaris, però posteriorment l'ocupació generada ha anat disminuint fins a gairebé desaparèixer dels àmbits rurals. Les darreres grans centrals hidroelèctriques dels Pirineus són centrals reversibles, amb cicles reversibles de generació que canvien de la nit al dia en funció de les altres fonts de proveïment energètic que han passat a ser dominants.

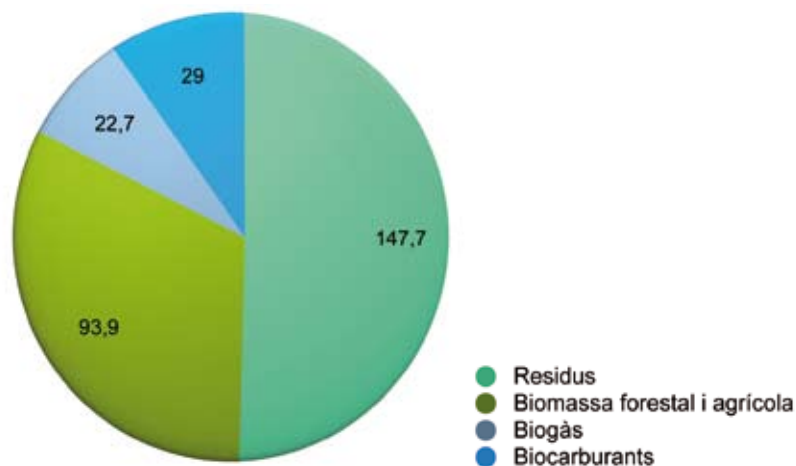
En els anys 1960 passarà a un primer terme la producció d'energia d'origen fòssil, i concretament del petroli, a la qual seguirà, més tard, la indústria nuclear. Les centrals tèrmiques a base de petroli s'instal·laran al costat de les ciutats, mentre que les centrals nuclears buscaran àmbits menys poblats, concretament les Terres de l'Ebre a Catalunya, on s'hi venien instal·lat també les darreres grans centrals hidroelèctriques. Sigui com sigui, la producció d'energia no abasta les necessitats locals i s'han d'importar energia i matèries primeres de l'exterior.

En el darrer decenni les perspectives de disminució de la disponibilitat mundial de petroli i els efectes contaminants del consum d'energia d'origen fòssil plantegen, d'altra banda, la necessitat de recórrer a altres fonts de subministrament, i aquí neix tot un univers de noves possibilitats per a les àrees rurals, possibilitats que ja comencen a ser desenvolupades. Les energies renovables apareixen com la solució de futur a les grans necessitats energètiques del model de desenvolupament occidental, i aquestes energies passen per un ventall de possibilitats, en què destaquen, a més de l'energia hidràulica històrica, un aprofitament més eficient de l'energia del vent, l'aprofitament directe de l'energia solar i l'aprofitament energètic de la biomassa, amb un horitzó particularment interessant per a l'explotació de la cel·lulosa.

Totes aquestes possibilitats d'aprofitament d'energies alternatives parteixen, ara per ara, d'uns plantejaments de producció industrial a gran escala, que, en general, són poc accessibles per a la població local i que tenen com a contrapartida alguns efectes mediambientals nocius. Així doncs, caldrà veure si en aquest cas, com en el de les centrals hidroelèctriques, acaben quedant molts problemes

i pocs beneficis per a les àrees rurals i si la població local és capaç de desenvolupar empreses de producció i formes de producció més respectuoses amb el medi ambient i amb el territori en general.

Gràfic 4.3. Potencial de producció de biomassa i centrals, 2007 (Ktep).

Tenint en compte els consums de biomassa d'origen forestal i agrícola, els d'altres subproductes orgànics susceptibles de ser aprofitats energèticament mitjançant el procés de digestió anaeròbia amb producció de biogàs —com els residus ramaders o d'indústries agroalimentàries, els fangs de les estacions depuradores d'aigües residuals (EDAR) o la fracció orgànica dels residus sòlids urbans (RSU)—, el consum de biocarburants d'origen vegetal i el consum de residus (incineració d'RSU i altres residus orgànics), el consum total de biomassa a Catalunya l'any 2003 va ser de 293,3 milers de tones equivalents de petroli (kTEP). Font: elaboració pròpia, a partir de dades de l'Institut Català de l'Energia.

Els congostos muntanyencs han facilitat la creació de grans embassaments a partir dels quals es regula l'aigua utilitzada per a la producció d'energia hidroelèctrica i pels regadius i el consum urbà de les planes. Assut de Pinyana a la Noguera Ribagorçana (Castellonroi, Llitera). Al fons la presa de Santa Anna, d'on surt el canal de Catalunya i Aragó. (Foto: I. Aldomà)

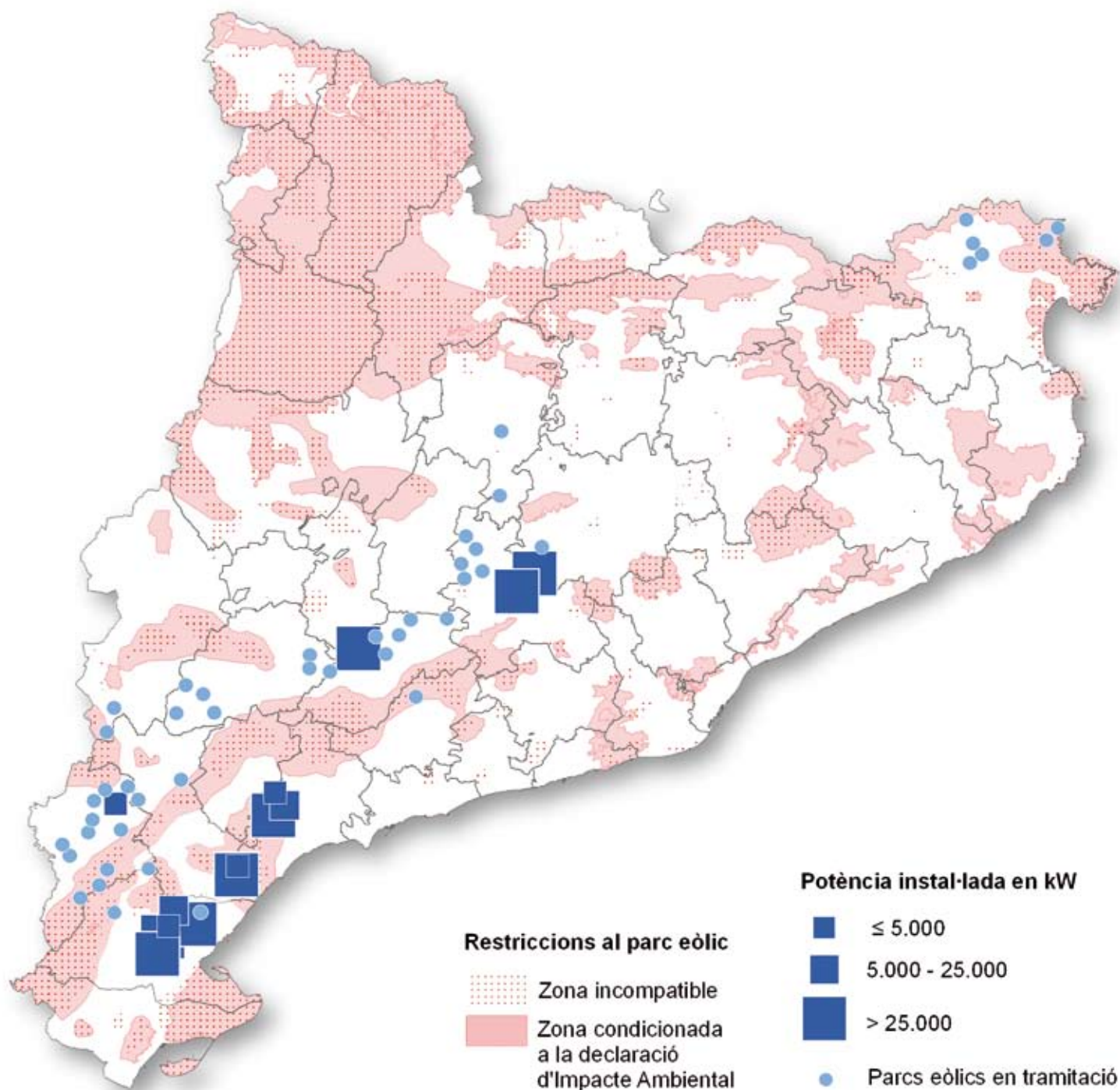
Els "horts solars" competeixen amb les plantacions de pomeres i altres conreus a Linyola (Pla d'Urgell). Els ajuts i la millora de la tecnologia de producció fotovoltaica han començat a capgirar el paisatge i l'economia agrària. (Foto: I. Aldomà).

Mapa 4.31. Centrals productores d'energia hidroelèctrica, tèrmica i nuclear, 2007.

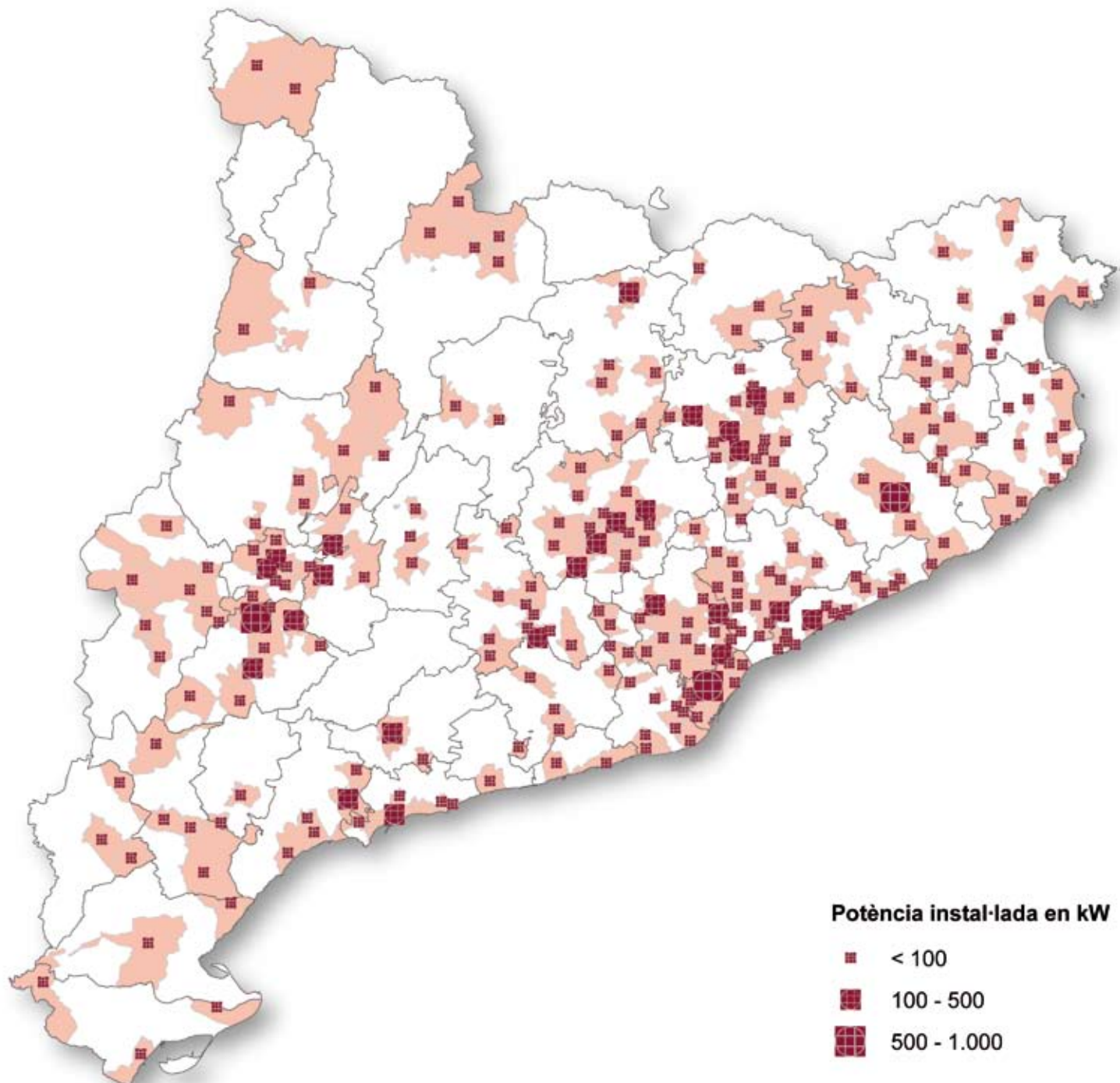
Es representa la localització i potència instal·lada de les diferents centrals productores d'energia hidroelèctrica, tèrmica i nuclear a Catalunya. La major part de les centrals hidroelèctriques catalanes es troben vora els rius de la demarcació de Lleida, amb un pes molt inferior a les comarques gironines i tarragonines, i sense presència a la província de Barcelona. Les centrals tèrmiques, per contra, es concentren a l'àrea metropolitana de Barcelona, bàsicament, encara que també n'hi ha dues al Berguedà i dues més a la província de Tarragona (a la mateixa capital i a Cubelles). Les centrals nuclears es localitzen exclusivament a la demarcació de Tarragona, a Ascó i Vandellòs. Font: elaboració pròpia, a partir de l'Institut d'Energia de Catalunya.

Mapa 4.32. Implantació de parcs de producció d'energia eòlica, 2007.

El mapa mostra la localització dels parcs de producció d'energia eòlica existents a Catalunya, així com la situació de les zones que el Departament de Medi Ambient i Habitatge ha declarat incompatibles per a aquest ús i aquelles en les quals la seva implantació ha d'anar condicionada a una declaració d'impacte ambiental. Les instal·lacions d'aquest tipus es concentren en localitzacions molt favorables, cercant zones elevades de fort vent, com les carenes de la Serralada Prelitoral, la vall de l'Ebre i les comarques tarragonines, així com als altiplans segarrencs i prop del cap de Creus. S'aprecia, també, com la seva localització sovint entra en conflicte amb les disposicions marcades pel DMAH. Font: elaboració pròpia, a partir de dades del Departament de Medi Ambient i Habitatge.

Mapa 4.33. Mapa d'ubicació i potència dels parcs solars, 2007.

El mapa mostra la localització dels parcs de producció d'energia solar existents a Catalunya, així com la potència que s'hi genera en cada un. Les instal·lacions d'aquest tipus es concentren en localitzacions òptimes per rebre una forta radiació solar, com la comarca de les Garrigues, el Pla d'Urgell o Osona. Si bé l'energia solar presenta grans avantatges de cara a l'obtenció d'energia sostenible, en alguns casos és qüestionable, però, perquè les plaques solars han reemplaçat els arbres i els usos del sòl agraris en terrenys altament fèrtils. Font: elaboració pròpia, a partir de dades del Departament de Medi Ambient i Habitatge.

Artesanies

Estadísticament i de manera pràctica, les activitats artesanies es classifiquen i compten com a activitat industrial. Amb tot, el concepte d'artesanía implica una activitat prou diferent de la majoria d'empreses manufactureres, una activitat que en les seves formes i mètodes té una llarga història i que és viva, encara, a les àrees rurals del país. La mateixa normativa que regula les activitats artesanies dona una definició que pot ser útil per qualificar unes activitats que no sempre resulten fàcils de diferenciar de les activitats de tipus més industrial. Segons el Decret 252/2000, de 24 de juliol, sobre l'activitat artesanal, aquesta consisteix en el fet que "l'activitat de producció, transformació o reparació de béns artístics i de consum, i també la de prestació de serveis realitzada mitjançant processos en els quals la intervenció personal i el coneixement tècnic constitueixen factors predominants, i que donen com a resultat l'obtenció d'un producte final individualitzat". Per si hi ha algun dubte sobre el seu abast, l'ordre de desplegament del decret estableix els oficis artesans, tot exclouent-n'hi els relacionats amb l'artesanía alimentària, que no s'inclou per una qüestió de simple competència entre diferents organismes administratius; d'entrada, s'estableix la diferenciació entre artesanía artística o de creació, artesanía de producció de béns de consum i artesanía de serveis.

Tal com preveia la normativa, l'Administració ha reconegut un seguit de zones d'interès artesanal, que corresponen a indrets amb una relativa densitat d'artesans en actiu que mantenen una activitat artesana específica. Entre aquestes, destaquen poblacions amb una llarga història artesana en l'elaboració de productes de ceràmica, alabastre, fusta, mobles o puntes de coixí, que, de manera gairebé miraculosa, han perviscut en el temps. Tant aquestes zones de densitat artesana com els artesans que treballen repartits en el territori, confereixen una personalitat i donen una projecció d'un valor especial a les àrees rurals on s'instal·len.

Pel que fa a l'artesanía alimentària, tal com diu la Llei 14/2003, sobre la qualitat alimentària, es considera artesanía alimentària "l'activitat d'elaboració i transformació de productes alimentaris que compleixen els requisits que assenyalava la legislació en aquesta matèria i estan subjectes, durant tot el procés productiu, a unes condicions que garanteixen als consumidors un producte final individualitzat, de bona qualitat i amb característiques diferencials, obtingudes gràcies a les petites produccions controlades per la intervenció personal artesana". La mateixa normativa diferencia dos tipus d'activitats: la de les empreses vinculades a la producció, que transformen i envasen els seus productes dins de la mateixa explotació agrària i en el lloc de producció de la matèria primera, i la de les empreses vinculades a la venda, que adquireixen la matèria primera i efectuen la venda directa al consumidor en establiments d'elaboració o punts de venda propis. Tot i la definició legal, i malgrat que existeixen alguns ajuts específics per al sector, el marc legal i la capacitat comercial de l'artesanía alimentària han estat escassament desenvolupats. Segurament, la dificultat de definir els límits entre artesanía i indústria, per no parlar del conflicte desigual d'interessos entre els dos tipus d'empreses, explica aquesta situació.

En tot cas, l'artesanía alimentària representa una oportunitat molt interessant per al territori i les pràctiques *ordenadores* que s'hi desenvolupen:

- En primer lloc, representa una gran oportunitat per al sector agrari com a sortida per al producte local i com una via especial de generació de valor afegit i d'activitat.

- En segon lloc, l'artesanía alimentària i les seves produccions representen, o poden representar, un element d'identificació i de presentació exterior del mateix territori, que mereix la màxima atenció.

Aquesta valoració i el seu tractament en els instruments d'ordenació presenten algunes matisacions que s'han de tenir presents segons els dos tipus d'artesanies alimentàries reconegudes. Quan es tracta d'artesanies vinculades a la producció d'una determinada matèria primera local, naturalment, la seva incidència en l'àmbit de territori és molt més gran i les connexions entre l'espai agrari i el producte artesà alimentari són molt grans, i són molt més grans encara si el producte alimentari s'elabora a l'interior mateix de les explotacions agràries. Quan es tracta d'artesanies sense relació amb les produccions de l'entorn, naturalment l'àmbit de l'artesanía és més comercial i les repercussions són molt més de tipus urbà.

Tant l'artesanía alimentària com la no alimentària parteixen de les acreditacions de mestre artesà, que es concedeixen a les persones que demostren una experiència i uns coneixements en l'àmbit en qüestió, i la d'empresa artesana, que es concedeix a les empreses familiars o de dimensió reduïda amb activitats incloses en el repertori d'oficis artesans que tenen al capdavant un artesà. Per donar fe d'aquest tipus d'activitat, l'administració competent atorga uns distintius específics, com ara el de producte de la terra o el producte artesà qualificat.

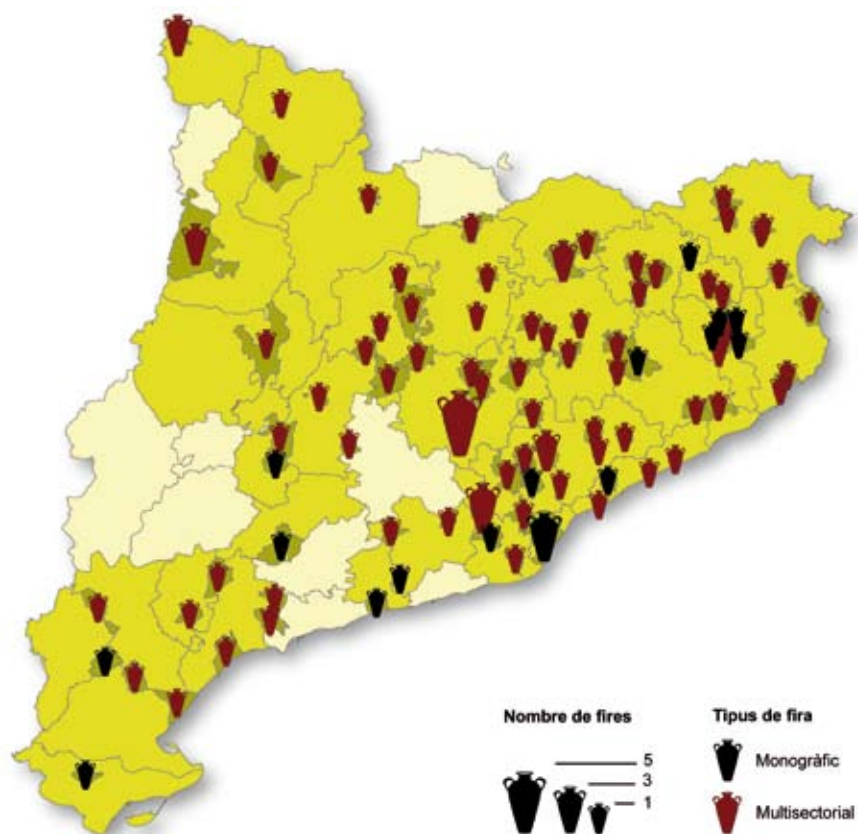
Determinades localitats mantenen encara una llarga i remarcable tradició artesanal històrica, com és el cas de Miravet (Ribera d'Ebre), que compta amb sis tallers de ceràmica en actiu. (Foto: I. Aldomà).

Mapa 4.34. Zones d'interès artesanal.

El Decret 252/2000 de la Generalitat de Catalunya, en l'article novè, estableix que les comarques o les àrees geogràfiques que es distingeixen per un artesanat actiu i homogeni poden ser declarades zones d'interès artesanal (ZIA). La ciutat de Barcelona compta amb dues ZIA, les dels artesans de Gràcia i el reconeixement de Ciutat dels Artesans. El municipi de Sarraí té declarada una ZIA en treballs sobre alabastre; els d'Esparreguera, la Bisbal d'Empordà i Verdú tenen ZIA en ceràmica; la Sénia i la Garriga, en fabricació de mobles; la Celler de Ter i Sant Hilari Sacalm, en treballs sobre fusta; Olot, en imatgeria religiosa; Arenys de Mar i Arenys de Munt, per les puntes de coixí; Breda, Miravet i Quart, per la terrissa, i Torelló, Sant Vicenç de Torelló i Sant Pere de Torelló per treballs de torneria de la fusta. Font: elaboració pròpia, a partir de dades d'Artesania de Catalunya, organisme creat per la Generalitat de Catalunya.

Mapa 4.35. Implantació territorial de les fires artesanals.

El mapa mostra la localització de les fires relacionades amb les activitats d'artesania a Catalunya i es distingeix entre les que són monogràfiques, és a dir, dedicades en exclusiva a una única activitat artesanal, com les de multisectorials, on hi cap tota mena de treball artesà. La zona de màxima concentració de fires, tant monogràfiques com multisectorials, se situa en el terç nord-oriental de Catalunya, en un triangle que va de Barcelona a Solsona, i d'allí a Figueres. També se'n fan al sud de les comarques tarragonines i al Pirineu lleidatà, sovint de tipus multisectorial. Hi ha nou comarques catalanes sense cap fira d'artesania. Font: elaboració pròpia, a partir de dades d'Artesania de Catalunya, organisme creat per la Generalitat de Catalunya.

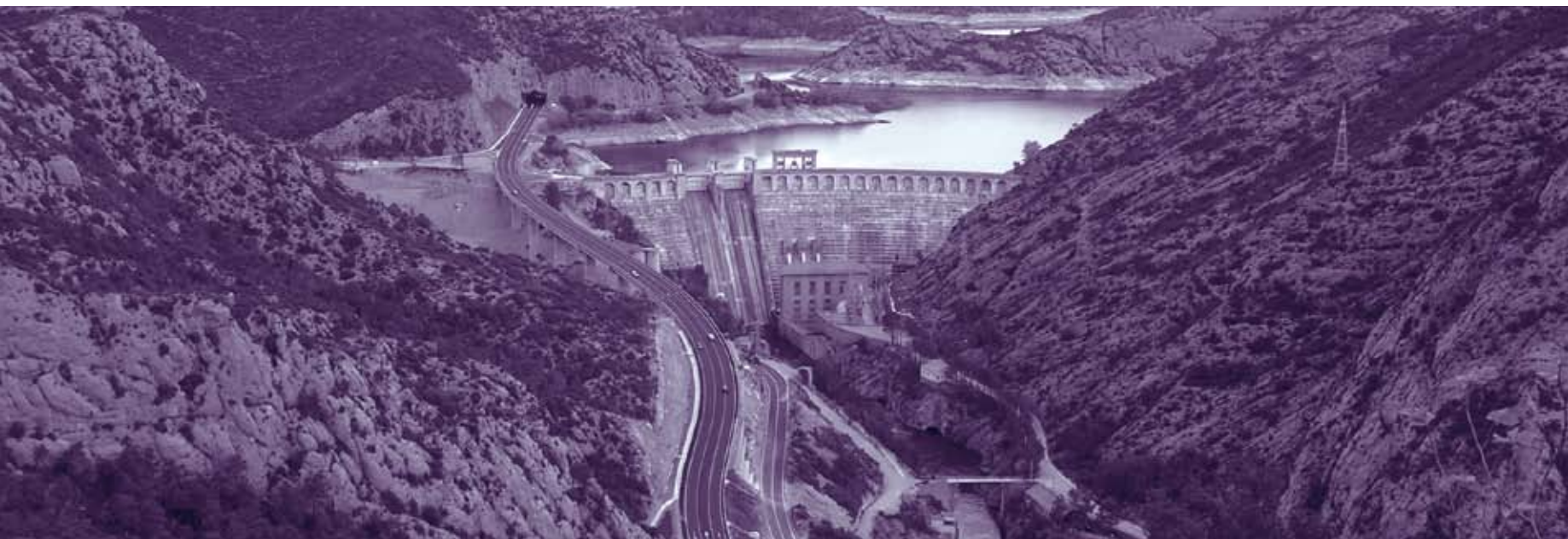

Foto: Montse Guerrero

5/ Les xarxes i els equipaments ciutadans

Al medi rural costa que hi arribin algunes innovacions, particularment les que comporten la construcció d'infraestructures al territori, i tenen vocació de servei general. Aquesta mancança ha estat greu en el passat, quan es tractava de necessitats bàsiques i la seva absència era un motiu més d'emigració. Algunes coses han millorat substancialment, però queden bosses mal servides i apareixen noves necessitats sense resoldre en el medi rural, i els criteris de rendibilitat econòmica estricta no justifiquen la implantació de determinats serveis a les àrees rurals poc denses, però la seva rendibilitat social és evident.

Els progressos i els topalls de la mobilitat en el medi rural

En els darrers vint-i-cinc anys, les relacions socials i econòmiques a les àrees rurals han canviat de manera extraordinària. La mobilitat de la població no ha parat de créixer i els patrons urbans de mobilitat s'han imposat arreu del territori. Les estadístiques de mobilitat obligada per motiu d'estudi o de treball posen en relleu com el nombre dels que es mouen s'ha multiplicat per dos i els desplaçaments són cada vegada més llargs. I a la mobilitat obligada estadísticament més coneguda s'hi afegeixen els molts altres desplaçaments que es realitzen dins de la mateixa feina per motius professionals, els desplaçaments per compres quotidianes o per requeriments sanitaris i serveis públics i privats de natura diferent, a més dels desplaçaments per motiu d'oci o familiars.

Es podria pensar que els habitants de les àrees més urbanes són els que més es desplacen, però si això havia estat cert en el passat, a hores d'ara ja no és així. La mobilitat a la Catalunya interior ha crescut de manera extraordinària, i caldria buscar formes específiques de mobilitat per trobar diferències entre les àrees metropolitanes o urbanes i les àrees més rurals. Potser sí que algunes xifres presenten una mobilitat lleugerament inferior a les àrees rurals, però cal matisar-la amb la presència en aquestes àrees de col·lectius que no tenen tanta mobilitat, com els majors de 65 anys o els que treballen a l'agricultura.

Els camins serveixen per comunicar de maneres diferents, fan funcions ecològiques, permeten gaudir del camp... La plantació d'arbres en els marges dels camps de cereal ha servit històricament per complementar l'economia familiar, però té també un interès en termes de biodiversitat i manteniment del sòl en els marges amb desnivell. Filera d'ametllers a Algerri (Noguera). (Foto: I. Aldomà)

Quadre 5.1.
La mobilitat obligada per grans àmbits territorials, 1981-2001.

Àmbits Pla Territorial	Mobilitat quotidiana per estudi i treball			Tot tipus de mobilitat, enquesta mobilitat 2008			
	Total desplaçaments	Distància mitjana recorreguda		Repartiment dels trajectes per tipus de mitjà en % (*)			% dels desplaçaments dins de l'àmbit
	Increment 1981-2001 en %	Total km 2001	Increment km 1981-2001	No motoritzat	Transport públic	Transport privat	
Àmbit metropolità	21,0	12,9	3,3	43,0	20,6	36,4	97,1
Comarques gironines	50,9	17,7	2,7	38,7	3,6	57,7	93,3
Camp de Tarragona	62,5	20,5	1,9	43,4	5,1	51,4	92,8
Comarques centrals	33,2	18,0	5,5	40,2	4,3	55,5	87,5
Àmbit de Ponent	63,2	19,6	2,2	44,8	4,6	50,6	94,6
Terres de l'Ebre	78,3	21,6	5,7	41,2	2,5	56,3	93,3
Alt Pirineu i Aran	85,6	21,0	4,6	46,3	3,3	50,4	87,1
Catalunya	29,4	14,6	3,8	42,5	17,2	40,3	97,5

Permet contrastar les diferències més destacades de la mobilitat, des de la regió metropolitana on viu la majoria de la població fins a les comarques pirinenques, les menys densament poblades. Les dades procedeixen de dues fonts d'informació diferents, una d'exhaustiva i per a un determinat tipus de mobilitat (Cens de Població, 2001) i una altra de més recent i obtinguda per mostreig i per a qualsevol tipus de desplaçaments. Font: Idescat, Cens de Població 2001 i DPTOP, La mobilitat a Catalunya i a la regió metropolitana de Barcelona. Enquesta de mobilitat en dia feiner, 2008. (*) El percentatge no es refereix als desplaçaments, sinó a les etapes dels desplaçaments que es fan amb un únic mitjà.

A banda d'una tendència bastant similar a desplaçar-se, es produeixen, naturalment, grans contrastos en els tipus de mobilitat que estan molt en relació amb les especificitats de cada territori. La distància mitjana dels desplaçaments és, naturalment, superior com més dispersa i aïllada viu la població, mentre que a les àrees menys poblades i més aïllades és, també, on l'ús del transport privat és més important. En definitiva, l'esforç que s'ha de realitzar a les àrees més rurals per desplaçar-se és superior, com també és superior el cost dels desplaçaments.

En certa manera, la població de les àrees rurals té assumides mentalment les especificitats de la seva mobilitat i li és molt més fàcil recórrer distàncies, com també es podria dir dels habitants metropolitans que s'han acostumat a passar més temps per anar d'un lloc a un altre, i ho suporten amb més resignació que els habitants de les àrees rurals quan van a ciutat. Això no treu, de tota manera, que s'hagi de millorar la mobilitat de cada territori i implica, precisament, que les millores que s'han d'implantar siguin una mica diferents. De la mateixa manera que a les àrees metropolitanes les administracions realitzen importants inversions en transport públic per fer més curt i còmode el desplaçament dels ciutadans, a les àrees rurals s'han de fer inversions importants en infraestructures viàries i simplement fa falta disposar de serveis de transport públic perquè els desplaçaments dels col·lectius amb menor mobilitat siguin possibles.

Les inversions necessàries per aconseguir una bona mobilitat a les àrees rurals són ingents si es refereixen a les inversions necessàries per habitant, i resulta impossible pensar en un nivell de servei equiparable al de les àrees més poblades. Però si es tenen en compte les inversions en mitjans de transports realitzades per les administracions públiques a les àrees rurals, queda un bon marge per recórrer i, sobretot, un gran camp per fer en la integració de les tarifes i els serveis de transport i en el desenvolupament de transports a la demanda utilitzant el transport escolar, taxis privats o compartint els vehicles privats. Es tracta, d'altra banda, d'una problemàtica que s'estén al conjunt de les infraestructures (comunicacions en general, energètiques, hidràuliques, mediambientals...), que requereixen d'una intervenció pública important per suplir la manca de rendibilitat privada i solucions pràctiques imaginatives i adaptades a la migradesa i dispersió del poblament.

La millora de les grans infraestructures viàries ha fet molt més pròxim tot el territori i ha augmentat les possibilitats de la població dels territoris rurals. Per les dificultats físiques intrínseques resulta especialment remarcable la millora dels accessos als Pirineus, com els de la C-13 en la travessa de l'embassament d'Oliana (Alt Urgell). (Foto: M.Guerrero)

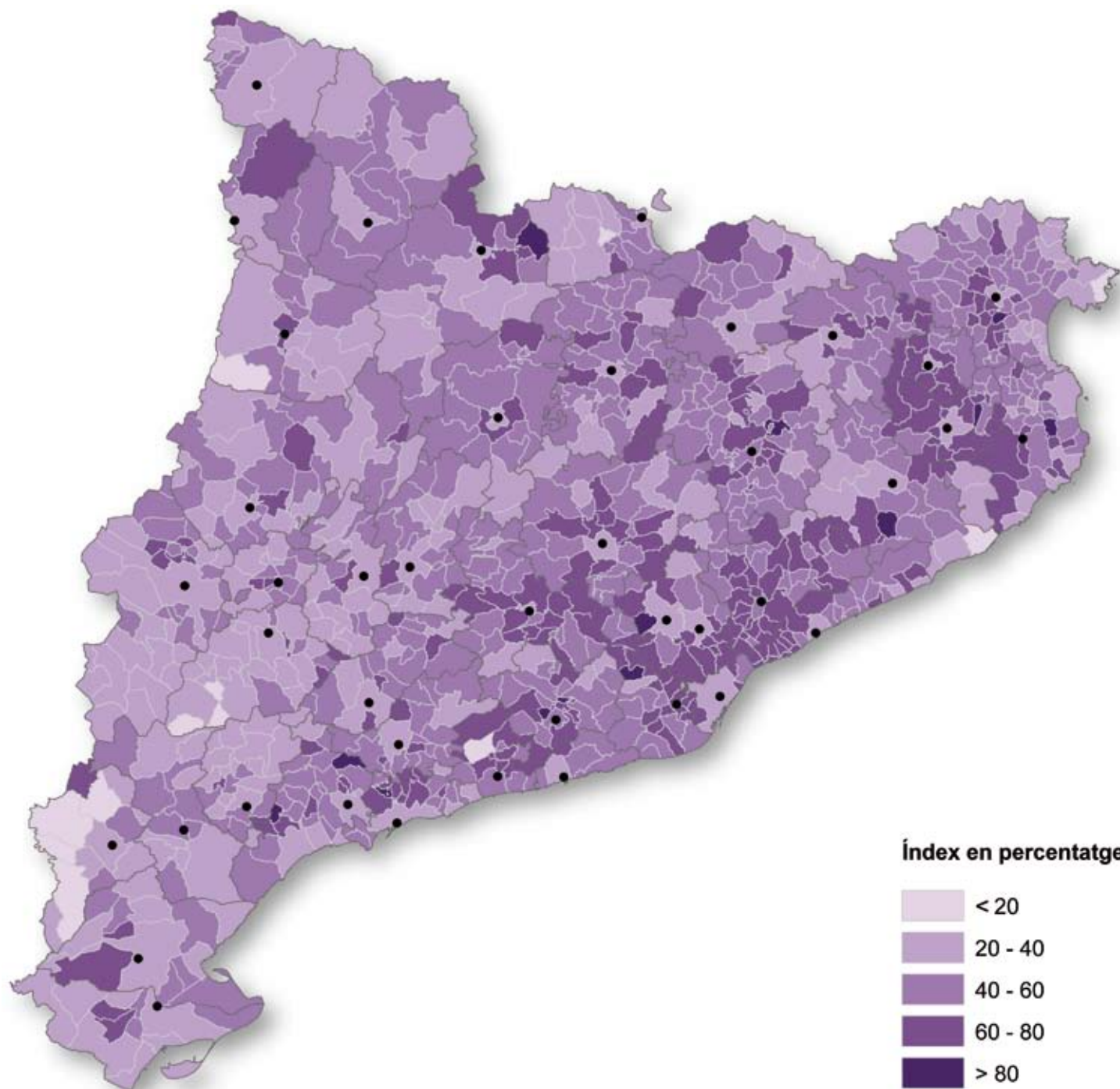

Les carreteres locals serveixen a tipus de trànsit molt diferents, però poden tenir altres valors (Orfes, Pla de l'Estany). (Foto: I. Aldomà)

La difusió d'usos residencials i altres en el territori agrari fa interessant o necessària la segregació d'usos en els vies; camí per a vianants i bicis a Vilobí d'Onyar (Selva). (Foto: I. Aldomà)

Mapa 5.1. Intensitat de la mobilitat obligada per motiu de treball per municipis, 2001 (índex de mobilitat en %) *.

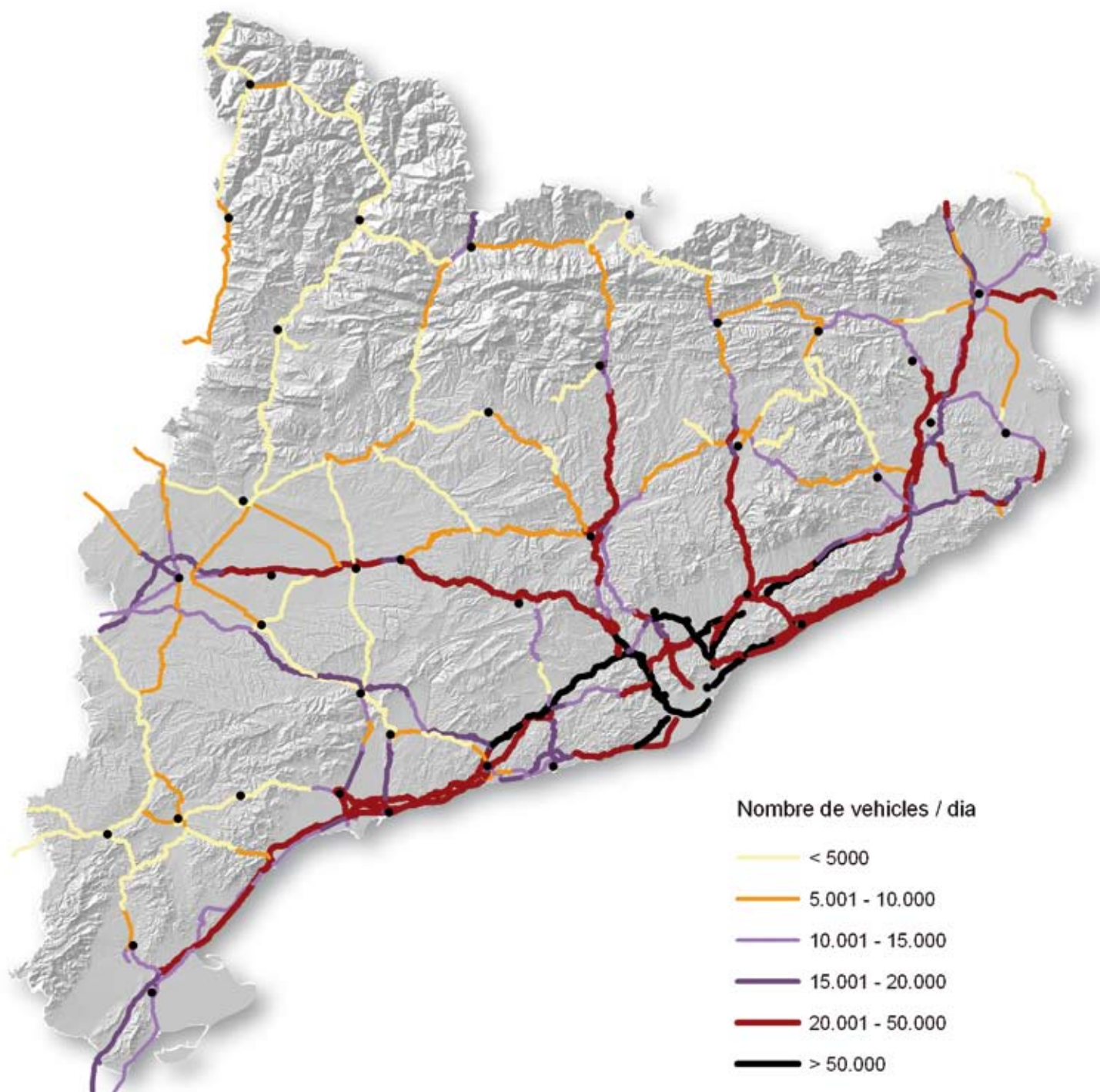

La intensitat de la mobilitat intermunicipal entre residència i lloc de treball té molt a veure amb la importància del fenomen urbà. La intensitat de la mobilitat és superior en els municipis de l'entorn metropolità de Barcelona, amb l'excepció de l'àrea central, i també hi ha una mobilitat elevada a l'entorn de Girona i al Camp de Tarragona. La intensitat baixa a mesura que ens allunyem de Barcelona, fins a assolir uns mínims a les comarques de l'Ebre. Probablement, les comarques pirinenques tindrien uns índexs força baixos si no fos per l'empadronament irregular (de fet, la mobilitat es deu més als residents que treballen fora que no a l'inrevés).

Font: base de dades de l'Idescat.

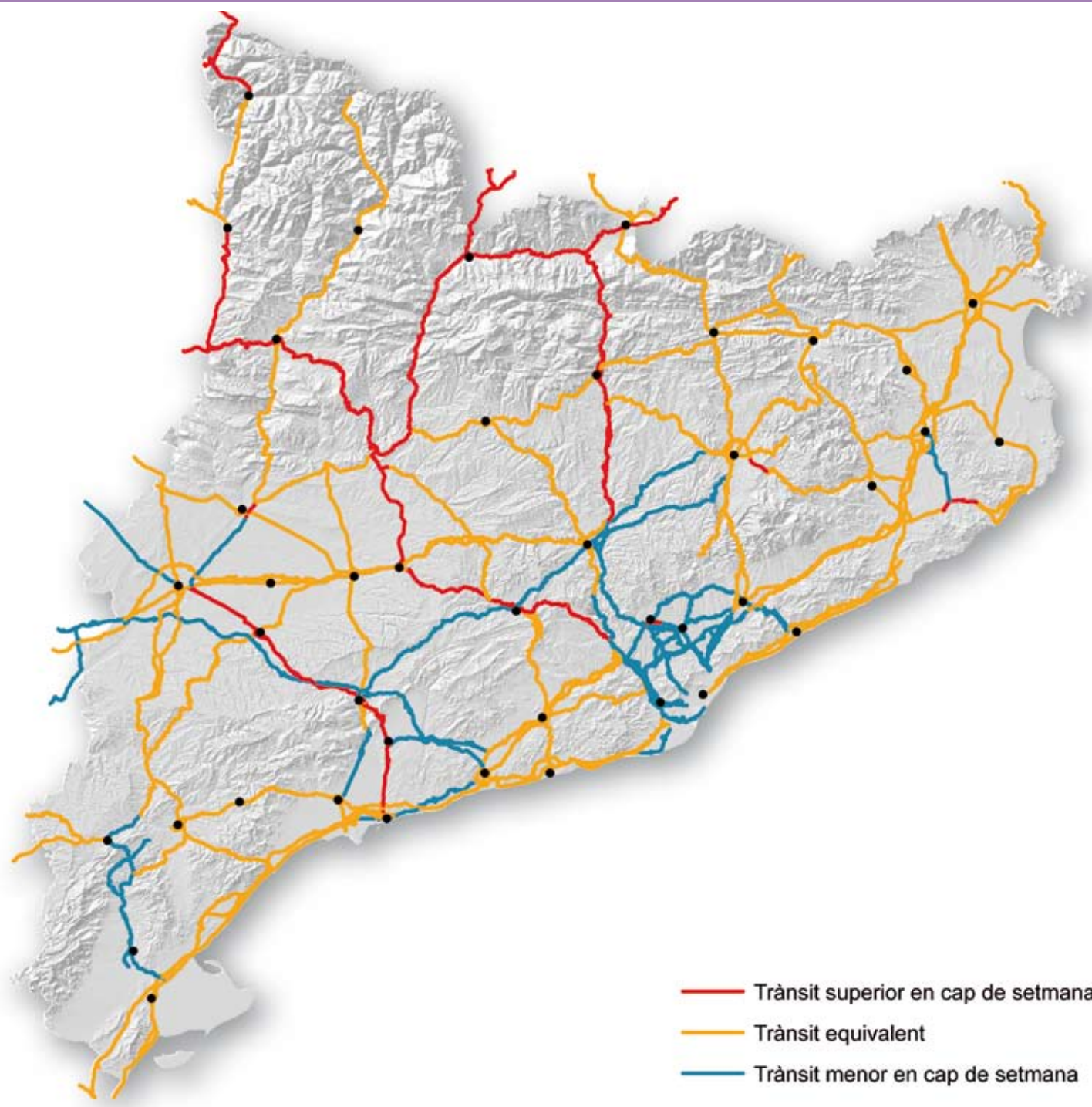
(*) L'índex de mobilitat, també anomenat grau d'obertura, és igual a $(PORF + LTLF) / (LTL + POR)$, on POR = població ocupada resident, PORF = població ocupada resident que treballa fora del municipi, LTL = llocs de treball localitzats al municipi, LTLF = llocs de treball localitzats al municipi ocupats per residents forans.

Mapa 5.2. Intensitat mitjana diària de trànsit per la xarxa bàsica de carreteres, 2004.

L'àrea metropolitana de Barcelona compta amb una densa malla de comunicacions viàries que tenen, a la vegada, les intensitats de trànsit més elevades de Catalunya, superiors al 50.000 vehicles/dia en la majoria de vies. Els eixos principals que convergeixen a Barcelona i la connecten amb les ciutats intermèdies catalanes (Girona, Lleida, Manresa, Tarragona i Vic) i, per extensió, amb França, el Pirineu, la Meseta i el País Valencià, tenen intensitats d'entre 20.000 i 50.000 vehicles/dia. Els eixos que comuniquen entre les ciutats intermèdies, com ara l'eix transversal Lleida-Girona, i bona part dels eixos radials entorn d'aquestes ciutats presenten intensitats moderades, d'entre 5.000 i 20.000 vehicles/dia. Les carreteres amb menor intensitat, per sota els 5.000 vehicles/dia, situades, en bona part, de les comarques rurals interiors (Pirineu lleidatà, interior de les comarques tarragonines), se situen en àrees perifèriques als eixos anteriorment descrits, i principalment en vies que connecten capitals comarcals. Font: Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

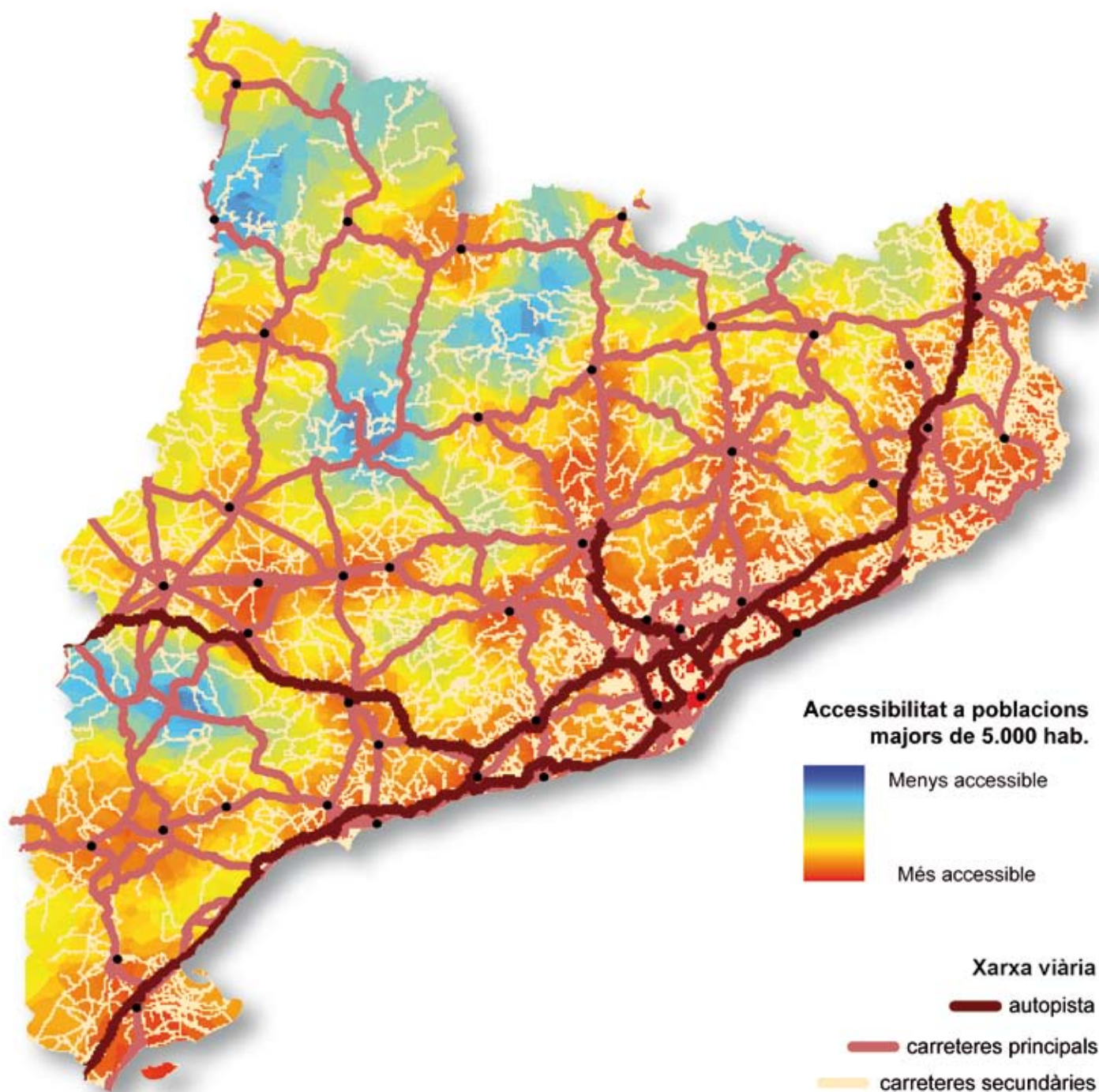
Mapa 5.3. Relació entre la circulació en caps de setmana i la circulació en dies feiners.

La major part de la xarxa principal de carreteres catalanes presenta un trànsit relativament constant, independentment de si es tracta de dies feiners o de cap de setmana. Els eixos amb major trànsit de cap de setmana indiquen fluxos entre llocs de residència i llocs d'oci, com ara els eixos principals que porten cap al Pirineu, o l'eix Lleida-Tarragona per accedir a segones residències de platja. Les zones de menor trànsit en cap de setmana són, bàsicament, les que uneixen zones de residència i zones de producció en àrees metropolitanes, a Barcelona, però també Tarragona, Lleida i Girona, per on, en dia laboral, fan cua els del trànsit pendular catalans (commuters), però que en cap de setmana es pacifiquen.

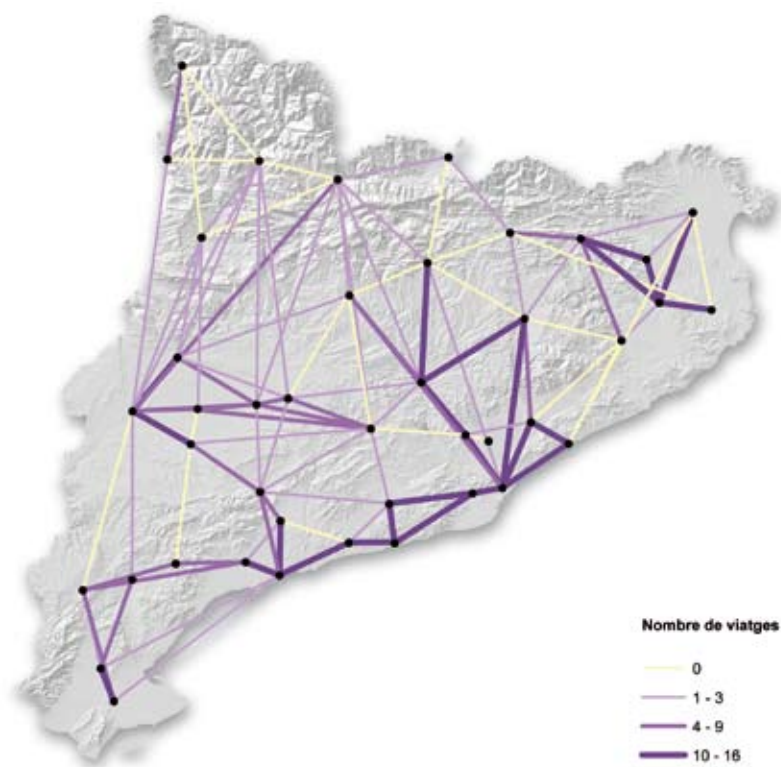
Font: Pla Director de Mobilitat, Departament de Política Territorial i Obres Públiques (Generalitat de Catalunya).

Mapa 5.4. La xarxa de carreteres i l'accessibilitat mitjana territorial, 2008.

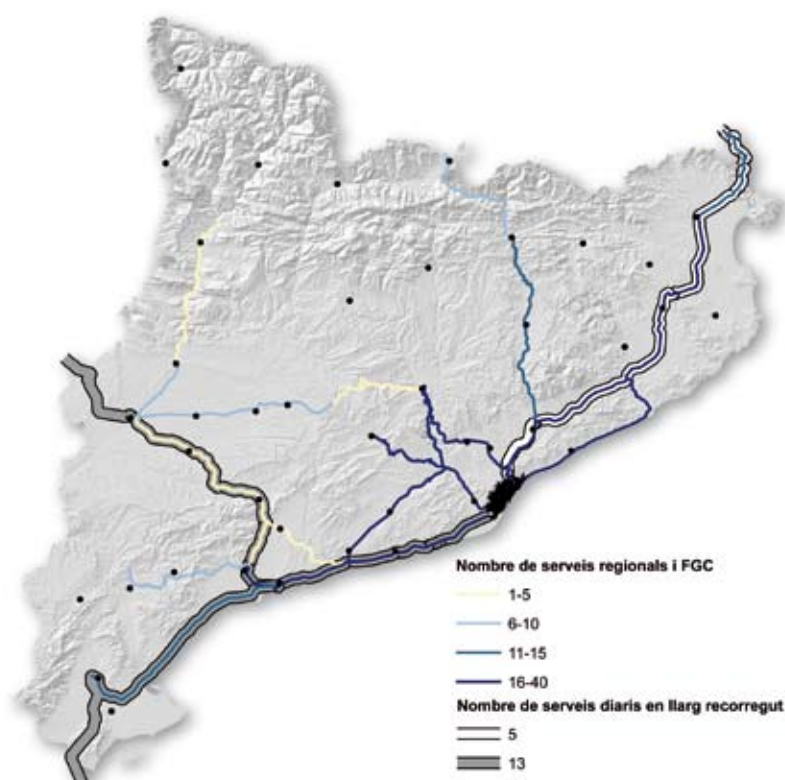
En aquest mapa es representa l'accessibilitat a la xarxa viària, a partir de la representació de corredors d'un quilòmetre d'amplada per a la xarxa principal i les autopistes, i de 200 metres en la xarxa secundària. Es pot apreciar com les zones d'accessibilitat màxima són les situades al voltant de les grans ciutats, amb una bona densitat de malla i unes infraestructures de gran capacitat. Per contra, les zones amb pitjor accessibilitat es concentren al Pirineu, i en menor mesura, les Terres de l'Ebre. Font: elaboració pròpia, a partir de la base de dades del Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Mapa 5.5. Disponibilitat de transport regular per carretera; nombre de serveis en dies laborables que uneixen capitals comarcals.

Es representen els serveis de transport regular per carretera entre capitals de comarca i la seva dotació en nombre de serveis diaris. Es pot apreciar com, tot i que bona part del territori compta amb aquest tipus de servei, la intensitat i els nivells de relació són més alts en funció del volum de població a què s'ha de donar servei. Les línies amb major nombre de serveis se situen novament en les relacions dels principals nuclis urbans (Barcelona, però també de Girona, Tarragona, Lleida, Manresa i Tortosa) amb les capitals comarcals més pròximes. Per contra, bona part de les comarques pirinenques, atesa la seva difícil orografia, no compten amb serveis entre aquestes. També hi són escasses les relacions entre capitals comarcals de diferents demarcacions (Santa Coloma de Farners amb les capitals comarcals barcelonines més pròximes, entre les ciutats del sud de Lleida i de l'interior de Tarragona). Un cas similar el trobem a la Catalunya central, on les relacions es prioritzen amb Manresa i Vic de forma radial, però hi manquen serveis amb la resta de capitals. Font: Pla Director de Mobilitat, Departament de Política Territorial i Obres Públiques (Generalitat de Catalunya).

Mapa 5.6. Nombre de serveis diaris a la xarxa ferroviària.

Amb una malla molt menys densa que no pas la viària, el ferrocarril connecta novament, de forma prioritària, els grans nuclis de població entre si. Una bona part dels serveis de llarg recorregut, ja en alta velocitat, uneixen les capitals de demarcació amb Barcelona i la connecten amb França, l'interior peninsular i l'arc mediterrani. A un segon nivell, l'àrea metropolitana de Barcelona compta amb un bon servei de rodalies, amb una quantitat de serveis diaris molt alta. Els regionals sovint només fan que reforçar els eixos ja coberts en part pels serveis de llarg recorregut. Per contra, bona part del territori pirinenc (que només compta amb les línies Barcelona-Puigcerdà i Lleida-Pobla de Segur) no gaudeix d'aquest servei. Tampoc compten amb serveis bona part de les capitals gironines amb la ciutat de Girona, mentre que sí que es troben ben connectades les capitals comarcals pròximes a Lleida i Tarragona. Font: Pla Director de Mobilitat, Departament de Política Territorial i Obres Públiques (Generalitat de Catalunya).

L'accés a les telecomunicacions i Internet. Xarxes de banda ampla, ones

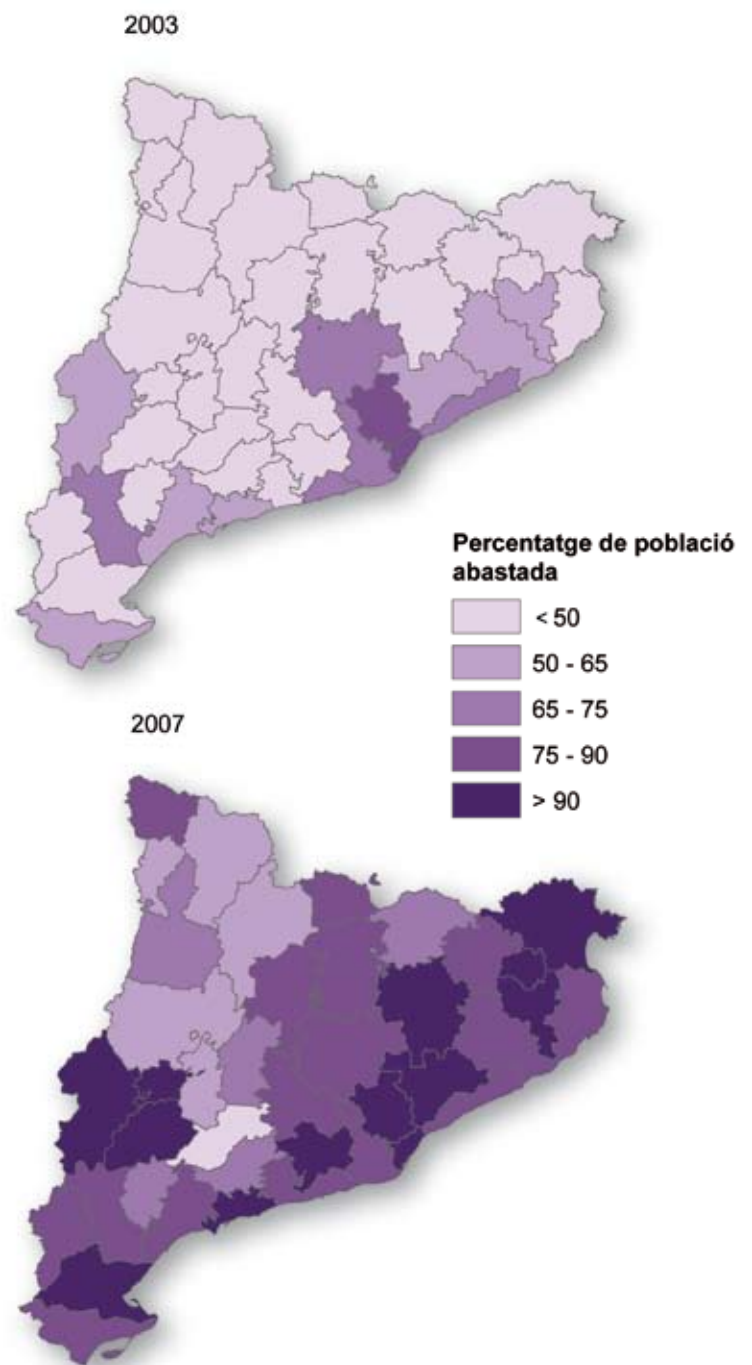
Les distàncies físiques, unides a la feblesa i dispersió de la població, fan que a les comarques interiors qualsevol activitat productiva o servei que necessiti un desplaçament físic es vegi penalitzat en relació amb les àrees urbanes. Aquesta és la situació que es planteja en la major part dels casos de la vida quotidiana, i aquest és el tret diferenciador per excel·lència de les àrees rurals, és el que marca i condiciona la seva economia i la prestació de les seves necessitats socials. Per això és tan important l'expansió de les telecomunicacions en el medi rural i les possibilitats econòmiques i d'ocupació que ofereixen les modernes tecnologies de la informació, que permeten superar el condicionant de la distància física i la presència de massa crítica.

Sigui com sigui, la penetració de les telecomunicacions en el medi rural ha de superar, d'entrada, les dificultats de l'accessibilitat i el problema de la massa crítica suficient d'usuaris. Això va ser així amb la difusió de la telegrafia i la telefonia analògica, i és així avui dia amb la difusió de les modernes telecomunicacions per cable o per ones. Cal implantar la xarxa d'infraestructures corresponent, les centrals d'intercanvi, els centres emissors i receptors de senyals. Qualsevol innovació arriba amb retard a les zones rurals, i en algunes d'aquestes (les més aïllades i menys habitades) simplement resulta massa cara i no arriba; potser amb una mica de sort es trobarà alguna tecnologia barata substitutòria.

L'extensió de la xarxa telefònica ha estat un cas paradigmàtic de les dificultats de comunicació en el medi rural. La telefonia va començar a implantar-se en els anys 1920 a ciutat i no va ser fins als anys 1950 que va iniciar la difusió per les poblacions interiors, una difusió que no ha acabat d'arribar a les àrees més remotes. A les àrees rurals on no existia un nombre mínim de demandes per fer factible una "zona urbana" telefònica, el cost d'implantació del telèfon era prohibitiu, i els nuclis més petits i les masies tot just van tenir un telèfon públic i van caler ajuts públics perquè en els anys 1980 i 1990 fos possible la instal·lació de telèfons a les cases particulars i en algunes àrees de població disseminat o poc poblades es va optar per radioemissores. En els darrers anys, la difusió de la telefonia mòbil ha fet més prescindible la connexió a la xarxa de telefonia fixa, però aquesta connexió pot ser important, encara, per a la implantació de serveis moderns de telefonia i les comunicacions per Internet. El dèficit de les àrees menys poblades, en tot cas és el de la poca capacitat de transmissió del cable telefònic convencional i la manca d'accés a través de cable de fibra òptica de gran capacitat.

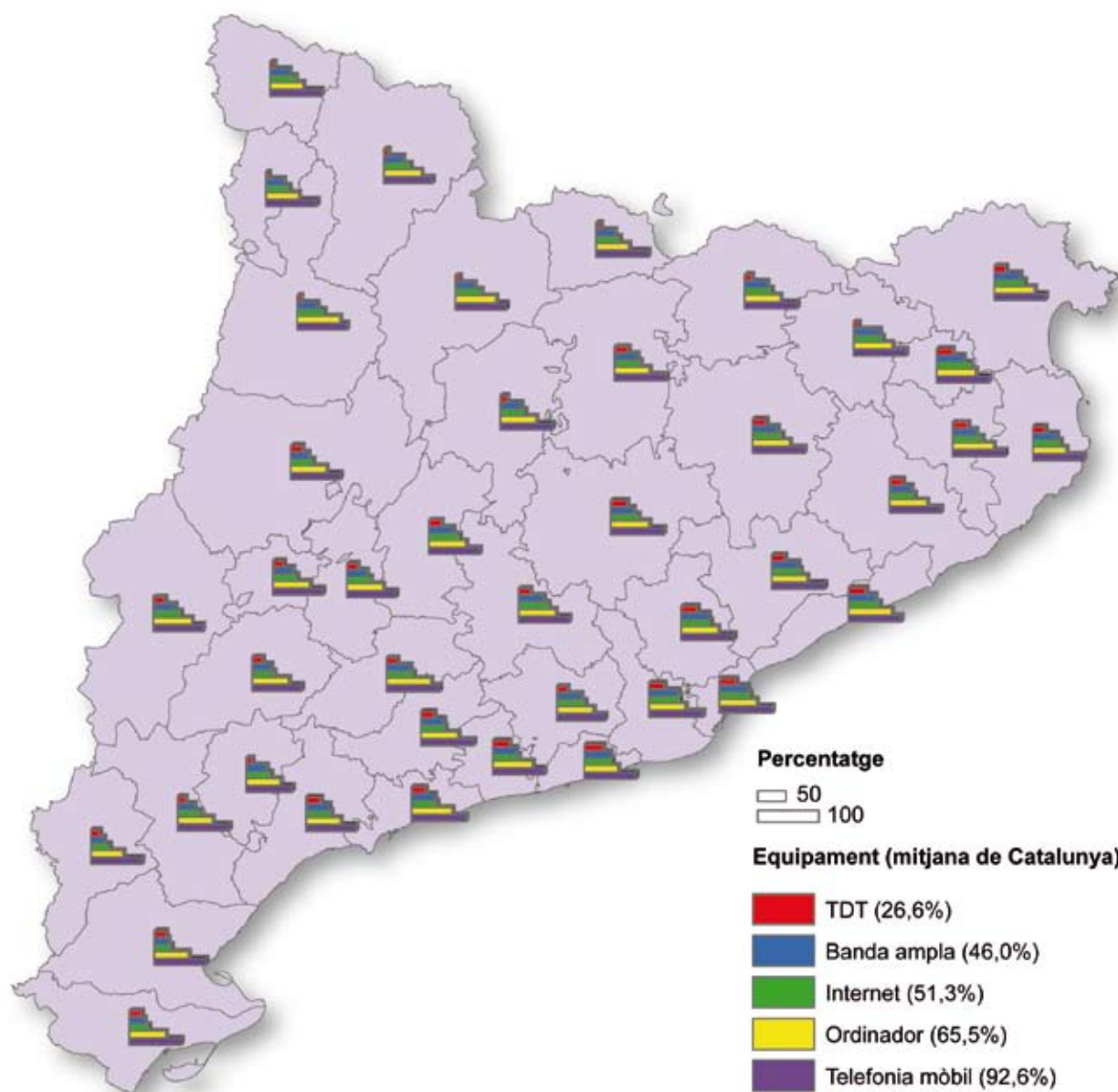
Les dificultats i els costos afegits de servir una població escampada pel territori a través de xarxes fixes han estat compensats històricament amb la difusió de la comunicació per ones, que sempre ha anat més endarrerida quant a prestacions, fins que en els darrers anys no es dispara l'ús de la telefonia mòbil i les comunicacions per satèl·lit. Les dificultats ja no es presenten, en aquest cas, tant pel fet que es tracti d'un poblament feble i escampat, sinó més aviat per les dificultats per la presència de barreres físiques, que fan que a la major part dels Pirineus i en algunes serralades interiors es requereixi un major nombre de receptors i emissors per donar cobertura a tot el territori. En aquest sentit, les dificultats de cobertura per telefonia mòbil són similars a les que han existit i existeixen encara per a la recepció dels senyals de ràdio i de televisió en el conjunt del territori; i en la mesura que les antenes de difusió depenen de les empreses difusores, la problemàtica de la cobertura de les àrees més aïllades i menys poblades augmenta i es fa més improbable. Per això són importants iniciatives públiques com ara el Projecte de Banda Ampla Rural (3,5 Ghz), que es proposa servir totes les poblacions de més de 100 habitants amb la tecnologia Wimax.

Mapa 5.7. Cobertura territorial de la xarxa de banda ampla, 2003 i 2007. telecomunicació i informació per part de les llars per comarques, 2007.

La connexió a la banda ampla, que es realitza fonamentalment a través de la tecnologia ADSL, s'ha anat difonent, com moltes altres infraestructures, a partir del punt central, que és Barcelona. A les àrees menys densament poblades i més accidentades, la seva difusió xoca amb les dificultats derivades de la insuficiència de la xarxa de telefonia fixa. A més a més, la utilització de la xarxa telefònica convencional comporta uns dèficits de connexió específics a les poblacions rurals en general, en què el sistema suporta rarament velocitats superiors a 1 megabyte, fet que limita la tramesa d'informació i la implantació de determinats serveis. Font: Secretaria de Telecomunicacions i Societat de la Informació (Generalitat de Catalunya).

Mapa 5.8. Disponibilitat dels mitjans moderns de telecomunicació i informació per part de les llars per comarques, 2007.

Les escoles rurals juguen un paper fonamental en la difusió de les noves tecnologies de la informació i comunicació a través de la introducció dels seus alumnes, com a pont per a la introducció dels nous mitjans a les cases i de vegades també pel fet de facilitar la celebració de cursos per a la gent gran; escola primària de la Portella (Segrià). Foto: CEIP Blanca de Villalonga, La Portella (ZER. Alt Segrià)

El factor volum de població marca, també, l'accés al món de les TIC i les noves tecnologies. Les comarques més poblades de l'àmbit metropolità presenten valors lleugerament superiors a la mitjana catalana, en què exerceixen una gran influència perquè concentren bona part de la població catalana. Més visibles en el mapa queden les mancances en diverses zones del territori, sobretot les més perifèriques respecte als nuclis principals. Les Terres de l'Ebre comptaven amb un accés molt inferior a la mitjana catalana en accés a les TIC, problema que es reproduïx als Pirineus. Els territoris amb disponibilitat menor per sectors són les Terres de l'Ebre, on hi ha un 15% menys d'ordinadors a la llar, un 25% menys d'accés a Internet i un 40% menys d'accés a la banda ampla; les comarques de Ponent on hi ha una menor implantació del sector de la telefonia mòbil (un 7% per sota de la mitjana catalana), i les comarques pirinenques, que compten amb una gairebé nul·la implantació de la TDT. Font: Idescat, Enquesta TIC a les llars.

El serveis públics bàsics en el medi rural, ensenyament i sanitat

Un fet que es considera decisiu en l'emigració de les zones rurals durant tot el segle XX i que encara continua pesant a les àrees poc habitades del país és la manca d'uns serveis de proximitat que es considerin bàsics i dels quals la població no en pot prescindir, com les infraestructures de comunicació abans apuntades, més la connexió a la xarxa elèctrica i l'abastament d'aigua, i també determinats equipaments com l'escola, el consultori mèdic, la farmàcia, la pista poliesportiva o l'església, a més d'altres serveis de tipus més privat com la botiga d'alimentació o l'estanc. Els habitants de les masies i de les petites poblacions solucionen aquestes mancances desplaçant-se a les poblacions veïnes que disposen de tots aquests serveis, però no tothom té facilitats per desplaçar-s'hi i la distància planteja sempre incomoditats.

Naturalment, les masies i els nuclis més petits són els més desproveïts de serveis, i no és estrany, tampoc, que hagin estat els més perjudicats per l'emigració. En els anys 1980, la manca de serveis elementals, com aigua, llum o telèfon, encara era, per exemple, general a les àrees de poblament disseminat, i el mateix es podia afirmar dels nuclis situats per sota dels 20 habitants, que molts eren i són als Pirineus. També als Pirineus era habitual que per sota dels 50 habitants es presentessin dèficits freqüents en infraestructures locals, com carrers pavimentats, sanejament i abastament d'aigua potable, mentre que per sota dels 200 habitants era habitual no disposar d'escola i altres equipaments públics, tant als Pirineus com a la resta del territori (I. Aldomà, 1999). En els darrers vint anys ha millorat notablement la implantació de serveis directament relacionats amb infraestructures físiques, com ara l'accés viari, estat dels carrers, electrificació, abastament d'aigua potable o el mateix telèfon, però els relacionats amb les infraestructures de tipus social, com ara la presència d'escola, l'atenció mèdica local i els serveis culturals i socials, en general, han variat poc per una qüestió lògica de gruix de la demanda existent.

Tal com han demostrat diferents estudis, el manteniment de l'escola i del mestre resulten importants per a la supervivència de les petites

comunitats rurals, i l'escola unitària rural possibilita una maduració personal i uns resultats acadèmics comparables o superiors als de les escoles de cursos separats. Tot i que en els darrers vint-i-cinc anys s'ha començat a entendre l'interès i la qualitat de l'escola rural i s'ha exigit un nombre relativament baix d'alumnes —cinc—, per mantenir obertes les escoles de primària rurals, les pèrdues continuades de població han fet impossible el manteniment d'algunes d'aquestes escoles i, en algun lloc, els pares han preferit simplement dur els fills a una escola més gran, on consideraven que s'oferia un millor servei i s'obtenien millors resultats.

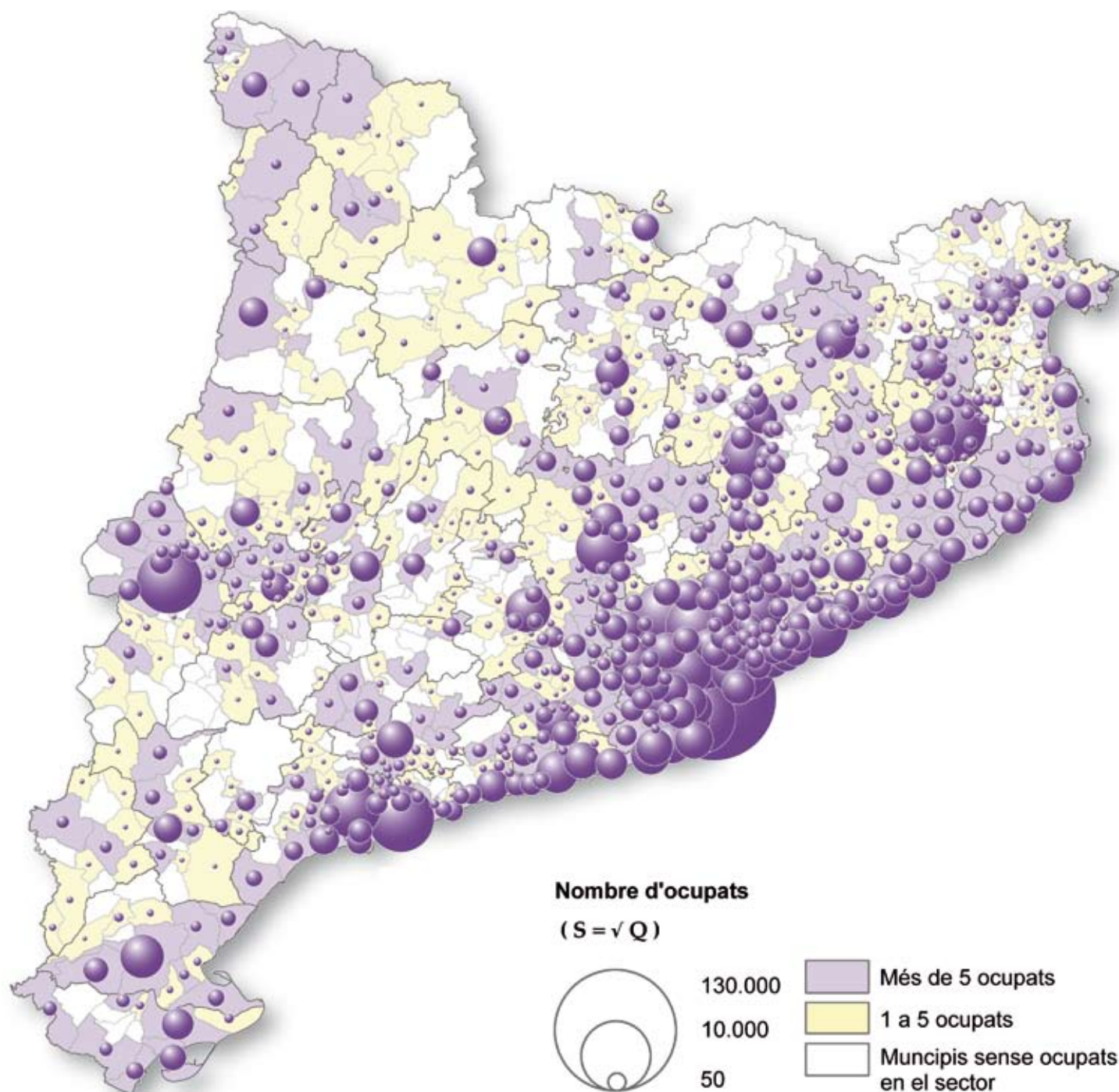
No es pot perdre de vista, tampoc, que la satisfacció de les necessitats de la població rural planteja una mena de cursa de fons que mai s'acaba de guanyar, perquè mentre s'aconsegueixen millorar determinats serveis amb notables esforços inversors, contínuament es creen noves necessitats que requereixen esforços suplementaris d'implantació de nous i millors serveis a les àrees rurals. És el cas, per exemple, de la impartició de les especialitats a les escoles primàries, que s'ha resolt de manera força reeixida a través de la creació de les zones escolars rurals, ZER. En el cas paral·lel de la sanitat, en canvi, esdevé molt complicat portar els especialistes als consultoris locals i hom es pot donar per satisfet que existeixi una bona oferta d'especialitats i serveis mèdics al Centre d'Atenció Primària de la ciutat més pròxima.

Tampoc es pot passar per alt que mentre determinats serveis milloren, altres poden entrar en crisi, i això no es deu estrictament al fet que perdin interès. La privatització del servei de correus ha comportat i comporta, per exemple, una disminució significativa de l'abast i de la qualitat del servei, i en determinats indrets la pèrdua del servei públic de telefonia pot haver tingut un impacte similar. D'altra banda, els serveis de caràcter més privat (la botiga, l'estanc, el forn, el ferrer, el fuster...) es troben immersos de ple, i de fa temps, en aquesta dinàmica que fa que vagin desapareixent dels nuclis més petits per concentrar-se en els més grans.

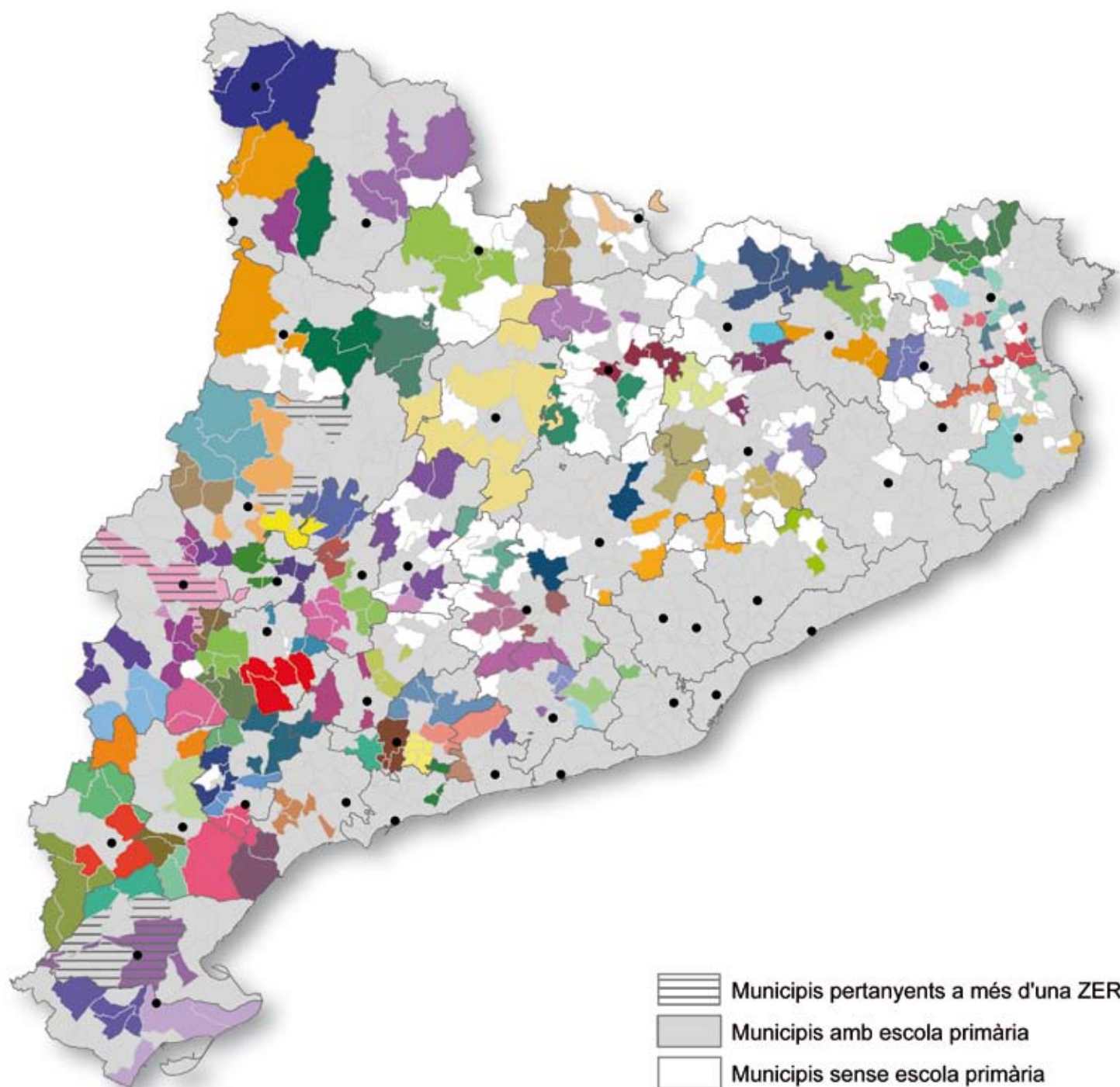
Les poblacions més petites es veuen incapacitades de mantenir la seva escola. Les àrees rurals són plenes d'edificis escolars reutilitzats o en desús com aquesta escola d'Arfa (Alt Urgell) que tot just acabada de construir ha perdut la seva funció. (Foto: I.Aldomà)

Mapa 5.9. Ocupats en educació, sanitat i serveis socials per municipis, 2007.

La distribució territorial del nombre de treballadors en la sanitat i l'ensenyament inclou, també, els treballadors en serveis socials i cobreix tant l'ensenyament i la sanitat públics com privats, així com els serveis reglats i els no reglats. El nombre de treballadors de cada municipi (al municipi hi consta el lloc de treball) està estretament relacionat amb el pes de la població resident al municipi respectiu, a la qual es dona, d'alguna manera, servei. S'hi remarquen, amb tot, el pes de les centralitats territorials, que cobreixen les necessitats d'ensenyament i sanitat del seu àmbit d'influència. Cal destacar, també, els municipis que no disposen de cap d'aquests treballadors, que coincideixen bastant amb els municipis on la població s'ha de desplaçar per tenir els serveis educatius o sanitaris (en el cas de la sanitat també hi ha un desplaçament dels professionals per prestar el servei). Font: base de dades d'afiliats a la Seguretat Social, Departament de Treball.

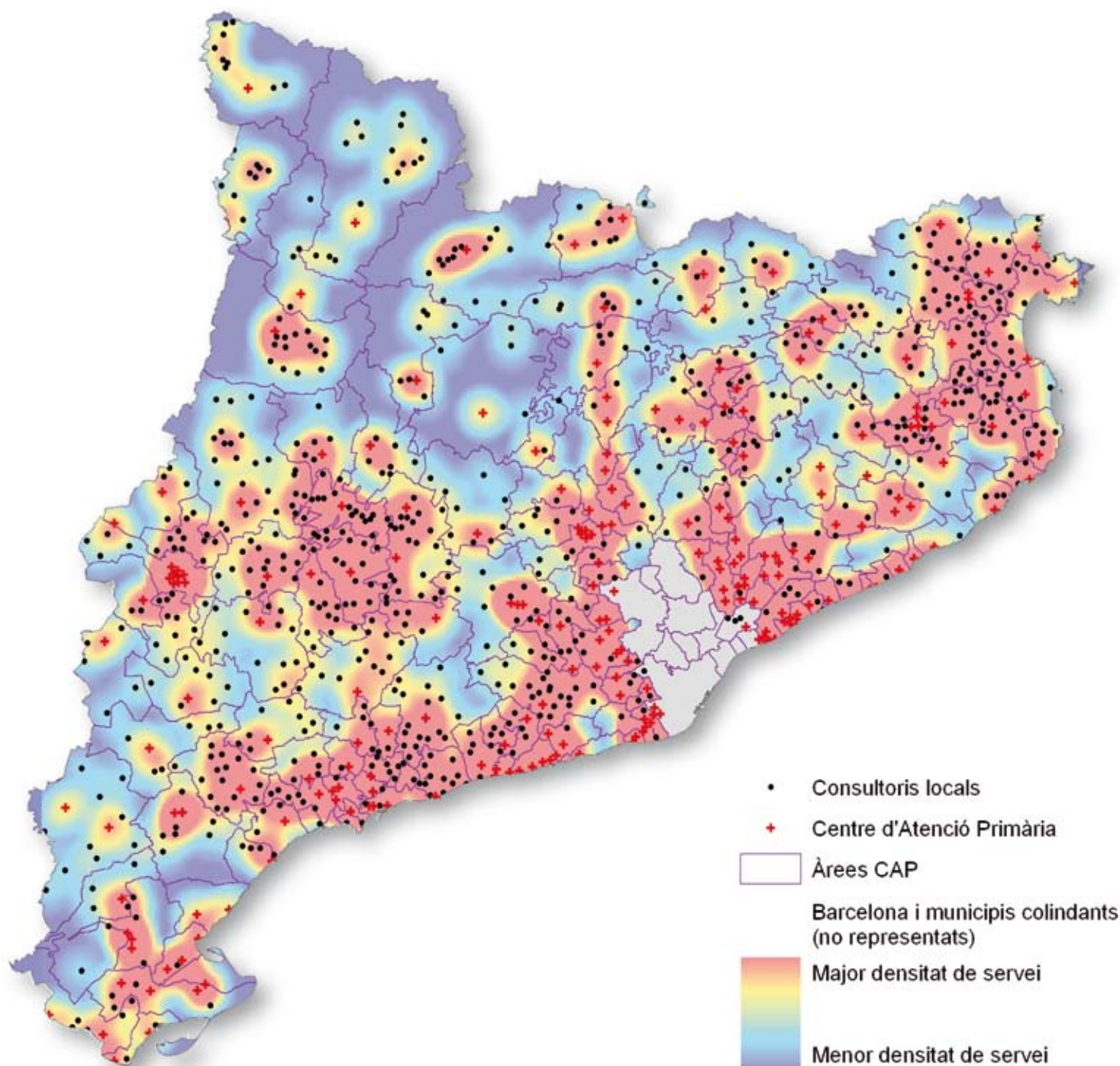
Mapa 5.10. Municipis sense escola i implantació territorial de les ZER (zones escolars rurals), 2008.

Tot i que el Departament d'Ensenyament exigeix un volum mínim molt petit d'alumnes per mantenir una escola primària (5 alumnes), alguns petits municipis no han pogut mantenir les escoles, ja sigui per falta de població infantil o perquè els pares prefereixen dur els fills a centres amb millor dotació de serveis i graus diferenciats. Aquest fet es produeix, sobretot, a les zones rurals i de muntanya del Pirineu, de la Serralada Prelitoral i dels altiplans centrals. D'altra banda, les zones escolars rurals (ZER) agrupen diverses escoles que, atesa la dimensió del nucli on estan situades, compten amb uns recursos humans escassos que es complementen per donar un millor servei educatiu del que podria donar cada escola rural individualment. Cal tenir en compte que algunes ZER integren municipis demogràficament grans, per la presència al seu interior de petits nuclis amb escola integrats en nuclis de municipis veïns en una ZER.

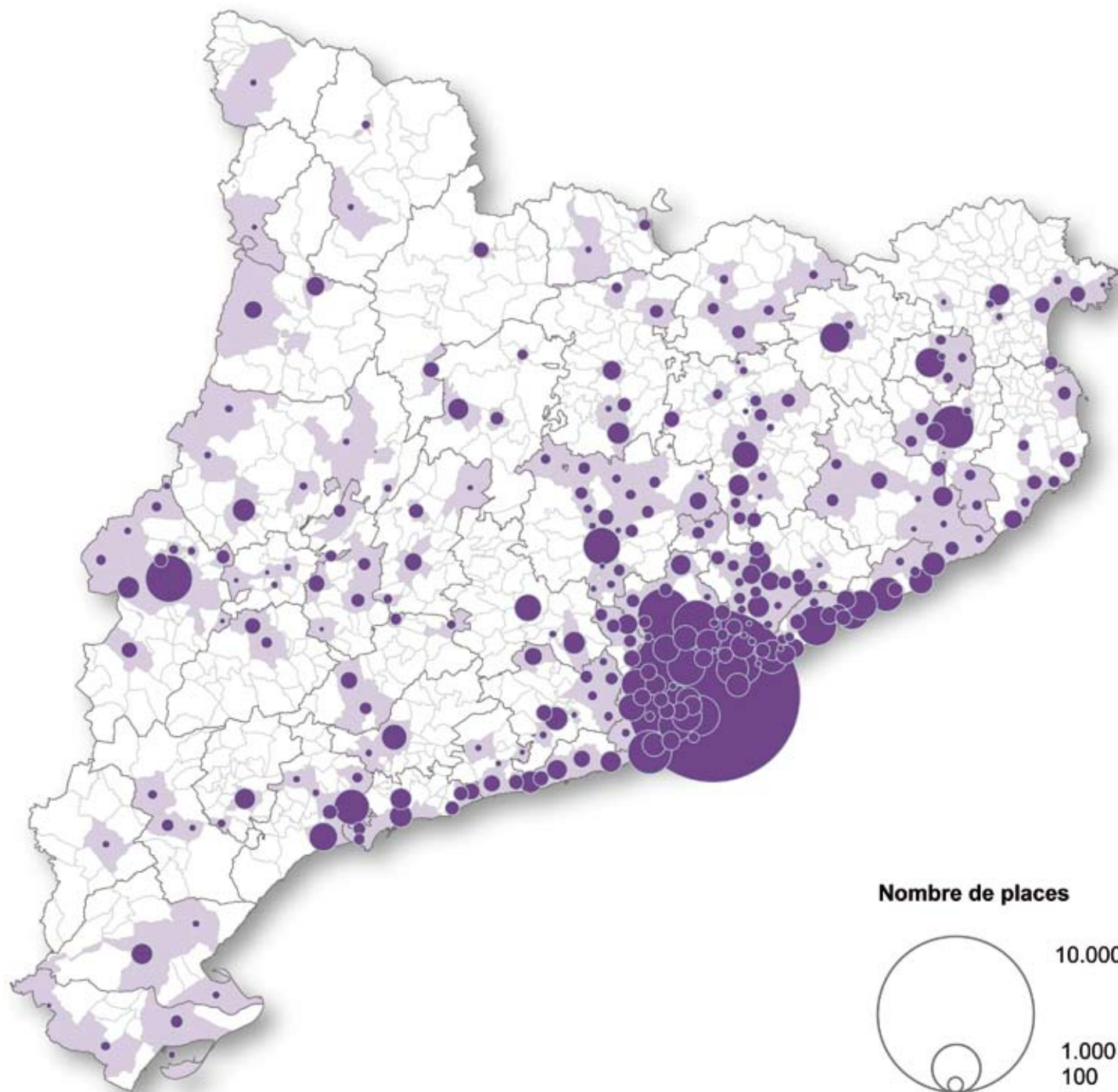
Font: Departament d'Ensenyament (Generalitat de Catalunya).
 Nota: Els municipis en color representen l'àmbit d'actuació de les diferents ZER.

Mapa 5.11. Els consultoris locals i els centres d'atenció primària i la seva àrea d'influència, 2008.

L'atenció sanitària bàsica s'organitza, inicialment, en consultoris locals, on passen visita els metges generalistes i les infermeres. L'acció d'aquests professionals sanitaris es coordina en el marc de les àrees bàsiques de salut, que tenen com a punt de referència els centres d'assistència primària des d'on s'atenen, també, les urgències, passen visita els especialistes i es dona una atenció permanent. A les comarques interiors, els centres d'atenció primària es localitzen a les capitals comarcals o en altres centres destacats, i atenen les necessitats de les poblacions assignades a l'àrea bàsica. Font: Departament de Salut (Generalitat de Catalunya).

Mapa 5.12. L'atenció a la tercera edat, nombre de places en residències per municipis, 2008.

L'augment de l'esperança de vida de la població i el canvi de l'estructura familiar fa que cada dia siguin més necessaris els serveis d'atenció per a la gent gran, un col·lectiu cada vegada més nombrós. La dotació de serveis, però, torna a concentrar-se en els nuclis principals de població, un cas que es fa especialment evident en l'oferta de places en residències. La població gran dels municipis rurals es veu obligada, en cas de necessitat, a deixar casa seva i l'entorn habitual per anar a centres ubicats sovint en capitals comarcals i poblacions més grans. Font: Departament de Benestar Social (Generalitat de Catalunya).

La insuficiència del comerç i els serveis privats en els medis poc densos

Si, en matèria de serveis públics, es pot afirmar que les administracions fan un notable esforç econòmic de construcció i manteniment dels equipaments i de la seva dotació humana, en matèria de serveis privats, s'imposa el criteri de la rendibilitat econòmica, que es guia per la magnitud de la demanda i que resulta particularment perjudicial per a les àrees menys poblades. Tot i que es pot afirmar que a escala regional o, fins i tot, comarcal, l'oferta comercial i de serveis privats ha augmentat de manera important i s'ha diversificat, fora dels centres comarcals l'oferta ha experimentat una evolució contrària.

Amb algunes diferències, segons la magnitud dels nuclis de l'entorn (menor als Pirineus i major al sud del país), les poblacions de menys de 2.000 habitants han vist decaure la seva oferta comercial i de serveis. La gran concentració empresarial en l'àmbit de la distribució, amb la creació de grans cadenes i supermercats de descompte, ha provocat el tancament dels comerços familiars locals i ha portat els consumidors cap als centres comarcals, tant en l'àmbit de l'alimentació, com en el tèxtil i el calçat. Bars, restaurants, oficines bancàries, perruqueries, gestors i altres petits serveis han resistit millor, però, al mateix temps, han anat desapareixent oficis de caràcter més artesanal, com ara sastres, sabaters, basters, fusters, picapedrers... Per sota dels 500 habitants a les comarques meridionals i per sota dels 200 a les pirinenques es fa difícil mantenir una oferta comercial i de serveis mínima, i amb prou feines es pot mantenir un bar o un local social amb les mínimes funcions de lloc de trobada.

Sempre hi ha excepcions a la regla anterior, i aquestes assenyalen, també, les regles i possibilitats dels nous temps. Les funcions de lloc de pas i la satisfacció de la clientela turística o de temporada poden contribuir, per exemple, al manteniment d'alguns comerços i serveis locals, i la qualitat o especialitat d'algunes ofertes comercials situades en petits nuclis constitueixen un punt d'atracció de clients de l'entorn. Molt possiblement aquesta és la funció i la sortida dels comerços i els serveis en una àrea poc poblada: aconseguir que la mobilitat no es produeixi únicament en direcció a la ciutat principal, sinó d'aquesta cap al seu entorn, i aconseguir, també, interessar una clientela més llunyana i, si pot ser, metropolitana. En aquest context, la via de l'especialització ofereix enormes oportunitats i els desplaçaments que ja avui dia existeixen des d'un punt a qualsevol altre punt del territori per comprar mobles, vi, oli, una determinada especialitat culinària o loteria poden reproduir-se en una varietat extraordinària de productes i serveis.

En qualsevol cas, i per satisfer especialment la demanda captiva de la gent amb poca mobilitat, les petites poblacions del territori disposen, també, de fórmules conegudes per apropar els béns i serveis a la població. Els serveis porta a porta i el comerç ambulant tenen una llarga tradició en el medi rural i molt sovint no se'ls ha donat la importància i el valor que tenien. D'altra banda, les administracions locals són les més ben situades per mantenir i assegurar el petit comerç i els serveis en l'àmbit rural, i ho poden fer a través de facilitar les infraestructures o els sistemes de comerç de proximitat coneguts.

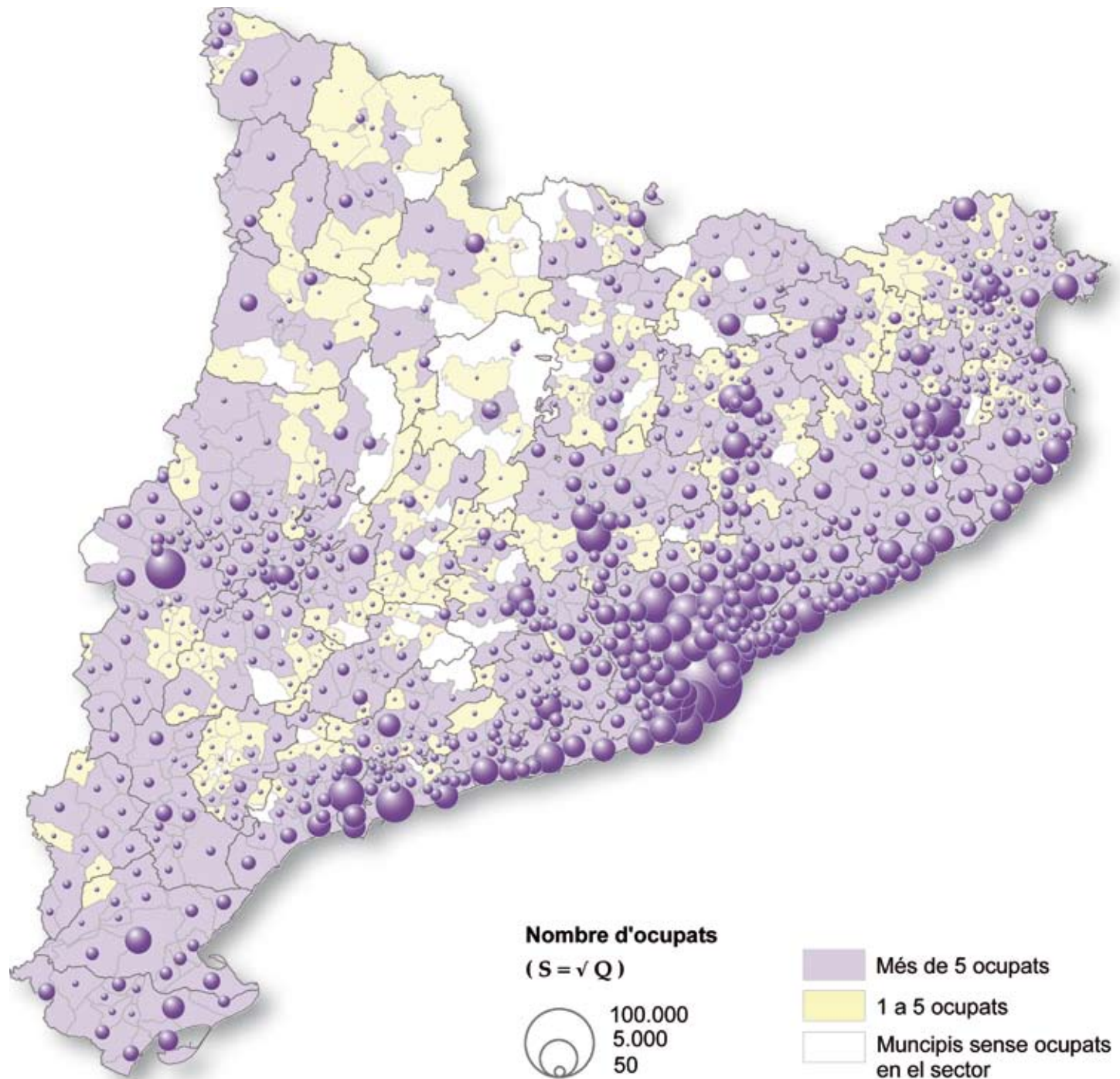

A partir de la venda de productes per als pagesos o socis, les anomenades agrobotigues desenvolupen la venda en general de productes del camp i permeten retenir major valor afegit per als pagesos (La Selva del Camp, Baix Camp). (Foto: Coselva)

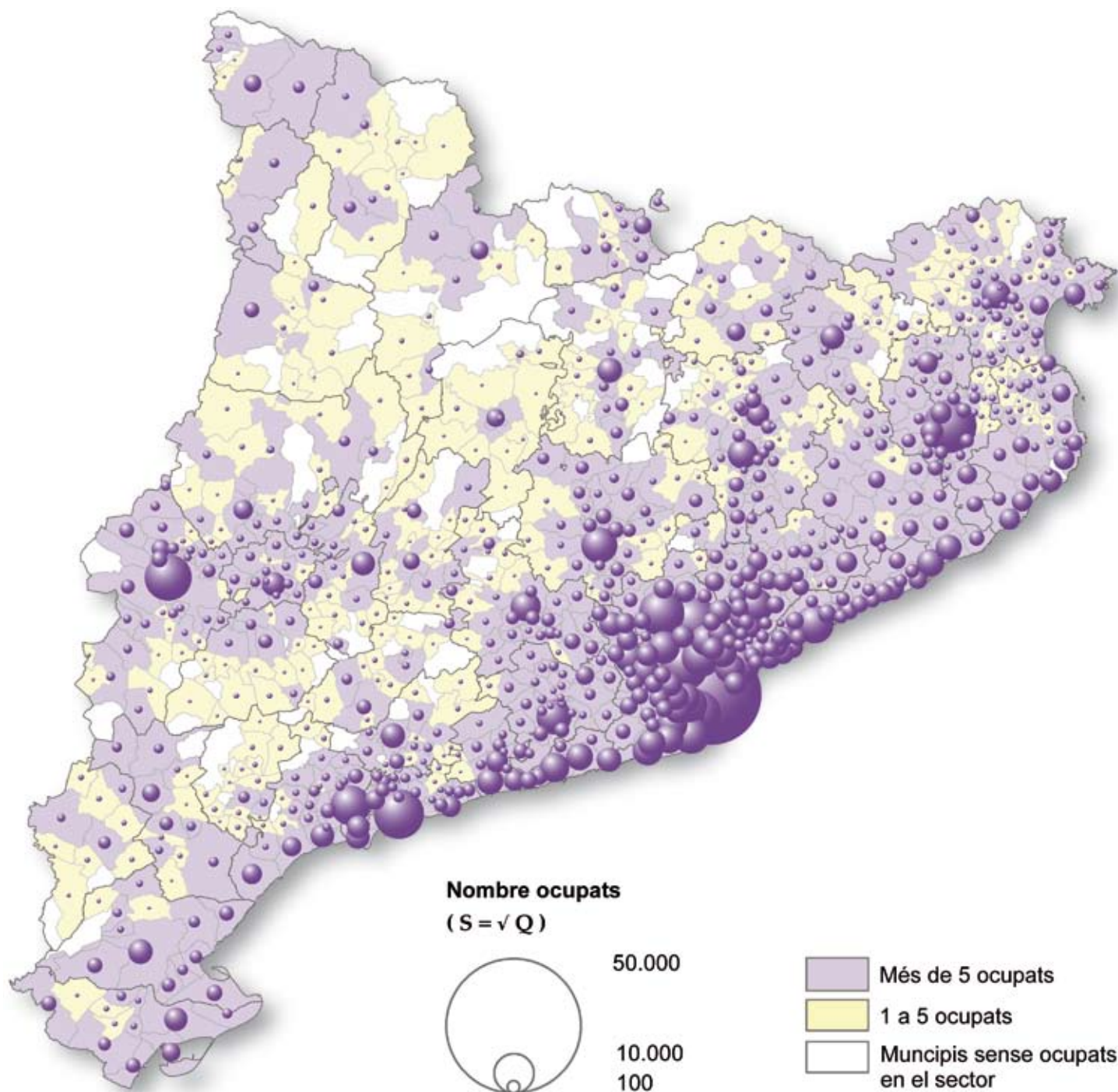
La venda en els petits nuclis de població ha de buscar fórmules diferents, com el comerç itinerant, que supleixen les limitacions d'ingressos que comporta l'existència d'una clientela reduïda; venda ambulants de verdures a Vallbona de les Monges (Urgell). (Foto: I. Aldomà).

Mapa 5.13. Ocupats en el comerç minorista per municipis, 2007.

Comprèn els treballadors afiliats a la Seguretat Social dins del subsector del comerç minorista i reparacions (exceptuant tallers d'automoció). El comerç minorista presenta una gran difusió territorial, tot i que el volum i la diversitat de l'oferta siguin molt reduïts als municipis més petits. Destaca l'absència de qualsevol servei en alguns municipis dispersos en el territori, però que comparteixen un escàs volum de població i dificultats d'accés motivades per la seva difícil orografia. Font: base de dades d'afiliats a la Seguretat Social (Departament de Treball).

Mapa 5.14. Ocupats en els serveis financers, immobiliaris i empresarials per municipis, 2007.

La presència d'oficines de caixes i bancs presenta una gran difusió en el territori, i això explica la presència de llocs de treball en els subsectors de serveis financers, immobiliaris i empresarials en bona part dels municipis rurals de Catalunya. El gruix de l'ocupació destaca clarament en els municipis centrals i en altres municipis més grans on es dona una oferta major i més variada de serveis. Font: base de dades d'afiliats a la Seguretat Social (Departament de Treball).

Gràfic 5.1.
Oferta especialitzada de comerç minorista característica en un medi rural. Els pobles de les Garrigues, 2003. Funcions comercials, codi segons taula adjunta

	Població	Bar	Queviures	Caixa/banc	Llavors/adobs	Perruqueria	Forn de pa	Restaurant	Mecànic	Carnisseria	Mercat setmanal	Barberia	Merceria	Peixateria	Papereria/libreria	Pastisseria	Gestoria	Drogueria	Ferreteria	Electrodomèstics	Tintoreria	Roba/confeccions	Autoescola	Mobles	Relotgeria	Fotografia	Cinema	Joguines	Compra de vehicles	Mitjana/gran superfície	Sabateria	Esport	Compra de tractor	
		2008																																
Borges	5.942																																	
Juneda	3.342																																	
Arbeca	2.472																																	
Cervià	860																																	
Granadella	758																																	
Castellldans	1.029																																	
Vinaixa	602																																	
Juncosa	508																																	
Albi	841																																	
Bovera	357																																	
Soleràs	419																																	
Pobla	245																																	
Albagès	476																																	
Omellons	241																																	
Espluga	424																																	
Cogul	211																																	
Torms	180																																	
Vilosell	203																																	
Granyena	161																																	
Bellaguarda	344																																	
Puiggròs	311																																	
Floresta	199																																	
Fulleda	119																																	
Tarrés	106																																	

	Disposen com a mínim d'un establiment
	Es dona el servei a través d'un altre establiment

La comarca de les Garrigues, on cada municipi correspon a un sol nucli de població, permet veure clarament la relació entre la magnitud dels nuclis de població i la presència de comerços i serveis privats, i resulta un cas representatiu de l'oferta de serveis a la Catalunya interior. El bar és la institució més habitual dels pobles, sense la qual gairebé es pot dir que un poble no existeix; tot seguit, hi ha d'haver una botiga de queviures, però entre els 200 i els 100 habitants el manteniment d'aquests serveis flaqueja. La presència d'una oficina de caixa o banc apareix com l'altre servei comú de tot el territori, mentre que la venda d'inputs agraris és una singularitat dels pobles meridionals d'interior que mantenen una cooperativa agrària, una institució històrica el manteniment de la qual perilla a les poblacions per sota dels 200 habitants. La presència d'una perruqueria i un forn de pa també és important, però aquest darrer va perdent clarament pes, substituït per un servei itinerant o prestat des de la botiga de queviures. La presència de carnisseria, restaurant o taller mecànic apareix en un llindar lleugerament superior, cap als 500 habitants, per bé que també se'n poden trobar per dessota. Barberia, merceria, peixateria, papereria o pastisseria són comerços més especialitzats que apareixen de manera més ocasional en el mateix llindar i els seus béns i serveis es poden procurar alternativament a les poblacions més petites en establiments més generalistes. La resta de comerços i serveis especialitzats apunten clarament cap a les poblacions de 2.000 habitants i més: gestories, drogueries, ferreteries, venda d'electrodomèstics, bugaderies, botigues de roba... Font: elaboració pròpia.

Els serveis públics i la manca de capacitat de l'administració local

Situats en un medi poc poblat, amb dificultats per mantenir un nivell mínim de serveis públics i privats i d'activitats col·lectives en general, l'administració local i, més concretament, els ajuntaments constitueixen un element bàsic de dinamització dels serveis i de l'activitat. En primer lloc, els ajuntaments són els responsables directes de la prestació de serveis bàsics, com l'abastament d'aigua i el sanejament, els accessos per carretera, la recollida i processament dels residus, els serveis funeraris, l'enllumenat i la urbanització dels carrers, les instal·lacions sanitàries, educatives, esportives i culturals, i moltes altres. D'altra banda, indirectament, els ajuntaments poden fer també molt perquè la resta de serveis, com ara l'electricitat, el telèfon, el transport públic i molts altres serveis públics i privats, existeixin i funcionin correctament. Però, a banda de la major o menor iniciativa dels que passen davant, els ajuntaments petits tenen un problema de base greu, la manca de recursos per atendre les necessitats plantejades; en definitiva, es tracta d'un grup de gent que ha de satisfer necessitats de serveis similars a un habitant de ciutat.

En el decurs del segle XX, el problema s'ha mirat de solucionar amb la supressió dels municipis més petits i la constitució de nous de més grans. En els anys 1960 i 1970, aquest procés implica certa importància per l'acció propulsora de l'Administració central, i entre 1962 i 1976, inclusivament, van desaparèixer 76 municipis, tots situats a les comarques interiors, especialment als Pirineus, que és on el despoblament havia deixat uns municipis demogràficament més petits i febles. Els processos administratius van ser de dos tipus; d'una banda, es va produir l'agregació de municipis petits a altres de més grans, com ara Sort, Tremp, el Pont de Suert, Vielha... D'altra banda, es van fusionar municipis més petits amb altres de més grans, que sovint ha donat formes geogràfiques i noms estrafolaris.

Els resultats de les unions municipals no han estat, però, el que s'esperava, per diferents motius. Moltes de les noves unitats no han acabat de solucionar els problemes de magnitud i recursos que els van motivar. El nucli més gran que ha quedat com a cap de municipi no

dóna l'abast a atendre les necessitats dels nuclis més petits i, en alguns casos, les desatén i/o es creen greuges comparatius. Per la seva part, en darrer terme, els nuclis de població que han perdut l'ajuntament han tingut dificultats per mantenir els serveis propis i veuen accentuats els problemes de desintegració social que mostren.

A les comarques meridionals del país, el que coneixem com Catalunya Nova, el poblament concentrat en nuclis i l'equivalència entre nucli de poblament i municipi-ajuntament ha allunyat les supressions de municipis i la institució municipal ha mantingut un cert vigor. En canvi, a la resta de comarques rurals les unions municipals han sovintejat i el que han fet és accentuar els problemes de servei d'una diversitat de llocs de poblament per part d'un sol ajuntament, i el fet és particularment greu a les àrees de poblament dispers en petits nuclis com els Pirineus o a les àrees centrals al voltant de la Segarra.

La llei ja dóna algunes vies de sortida per als nuclis que no disposen de l'instrument d'actuació local que és l'ajuntament i preveu que les concentracions de població que dins d'un municipi constitueixen nuclis separats es puguin constituir en "entitats municipals descentralitzades", també conegudes històricament com entitats locals menors. Però les entitats locals menors, que es regeixen per una junta i un alcalde pedani, depenen majoritàriament del pressupost municipal i tenen un marge d'actuació limitat; potser per aquestes capacitats limitades d'actuació o per la mateixa manca d'iniciativa local, aquestes entitats no han tingut gaire difusió i el seu nombre es manté estable o va a la baixa.

Tant o més que el manteniment d'un mínim d'autonomia a l'escala dels petits nuclis de població per assumir obres mínimes indispensables i convenients, la tendència dels darrers vint anys ha estat inversa cap a la concentració dels serveis que els ajuntaments petits no poden procurar als seus habitants. En definitiva, les subvencions que arriben a través de les diputacions, la Generalitat o el Govern central ajuden a la realització d'una bona part de les infraestructures necessàries per als ajuntaments petits, però determinades infraestructures i serveis cauen fora del seu abast, i això s'ha vist accentuat en un context d'augment de les demandes d'aquests serveis. Els ajuntaments ho resolen de manera autònoma a través de mancomunitats de municipis o de consorcis, de geografia variable, segons el tipus de serveis compartits. El gran punt de confluència i desenvolupament de les prestacions han estat, però, els consells comarcals creats l'any 1988, una institució local que, amb totes les limitacions que es vulgui, s'adapta perfectament als requeriments d'una societat rural que planteja les mateixes necessitats d'una societat urbana i vol trobar-hi solucions més o menys pròximes.

La bàscula per al pesatge de camions o remolcs es troba dins els nuclis en els llocs de poblament concentrat i vora els camins ben comunicats en els llocs de poblament dispers (Perafita, Osona). (Foto: I. Aldomà)

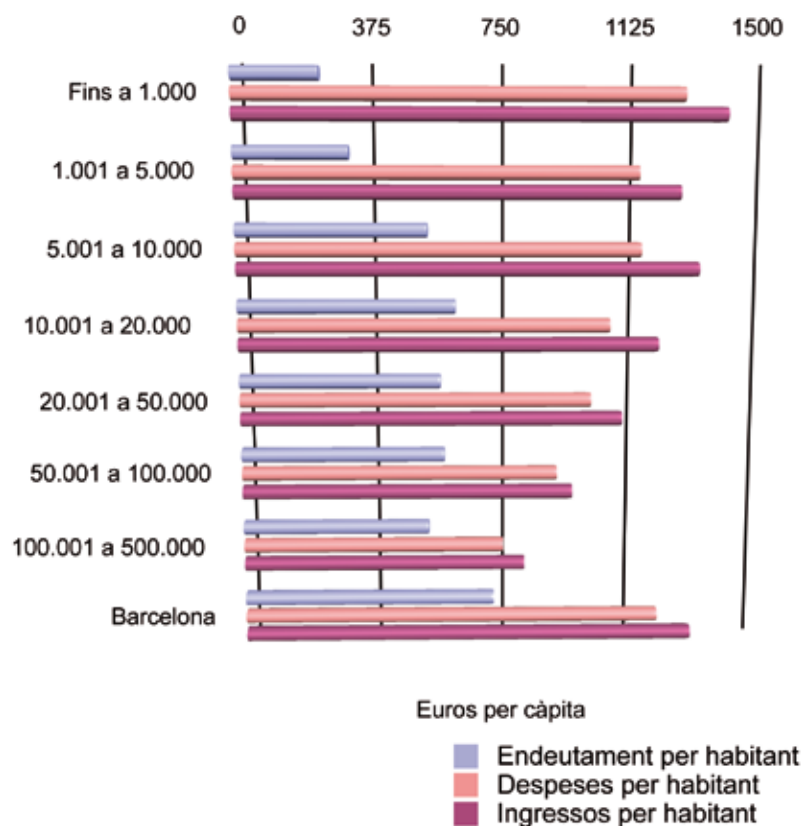
L'electrificació sistemàtica dels termes empresa en alguns municipis fa possible la difusió de les granges, bombes elèctriques de reg i altres activitats (Miralcamp, Pla d'Urgell). (Foto: I. Aldomà)

Quadre 5.2.
Característiques dels
municipis i de les
entitats municipals
descentralitzades
per àmbits
territorials, 2008.

Delegació de Govern de referència	Magnituds municipals			Magnituds de les entitats municipals descentralitzades		
	Nombre municipis	Població mitjana 2007	Superfície mitjana (km²)	Nombre entitats	Població mitjana 2006	Superfície mitjana (km²)
Alt Pirineu i Aran	77	960	73,9	43	117	1.276,5
Barcelona	164	29.613	19,7	1	6.859	8,7
Catalunya Central	165	2.967	34,1	2	131	29,9
Girona	208	3.326	26,8	0	-	-
Lleida	149	2.287	37,4	8	279	221,6
Tarragona	131	4.392	22,9	2	2.587	11,0
Terres de l'Ebre	52	3.509	64,0	2	2.136	23,4
Total Catalunya	946	7.622	33,9	58	411	1.571,2

El municipi constitueix la unitat de base de l'organització administrativa territorial, que es concreta institucionalment en els ajuntaments, que tenen un territori particularment gran a les comarques pirinenques, amb un volum de població particularment reduït i distribuït en diferents assentaments, circumstància que es troba a la base de limitacions pressupostàries i dificultats de donar servei a la població. Les entitats municipals descentralitzades permeten gaudir d'una certa autonomia financera i de decisió als petits nuclis que no constitueixen el nucli central del municipi i que són molts més dels que disposen d'aquestes entitats reconegudes per la llei. Els àmbits de les actuals delegacions del Govern de la Generalitat utilitzades com a referència coincideixen amb els àmbits territorials establerts en el Pla Territorial General de Catalunya i que han estat utilitzats en altres quadres i gràfics. Font: Departament de Governació i Administracions Públiques (Generalitat de Catalunya).

Gràfic 5.2. Els pressupostos locals segons el nombre d'habitants del municipi; ingressos, despeses i endeutament per habitant, 2005.

Feta l'excepció de Barcelona, a mesura que disminueix el volum demogràfic dels ajuntaments augmenta el pressupost d'ingressos i despeses per càpita, fet que no treu que els petits ajuntaments es trobin subjectes a la disposició d'uns recursos limitats. D'altra banda, són els petits ajuntaments els que menys recorren al crèdit, fet que pot tenir a veure, poc o molt, amb la seva menor capacitat tècnica i de gestió que amb la pròpia capacitat d'assumir riscos. Les quantitats fan referència a la liquidació del pressupost de 2005. Font: Sindicatura de Comptes de Catalunya, Informe 19/2008. Compte general de les corporacions locals, exercici 2005.

Els petits nuclis pirinencs tenien una llarga tradició de béns i serveis comuns, com aquest petit edifici del forn de pa comunal de Saurí (Pallars Sobirà). El desdoblament i el canvi de necessitats urbanes i comercials provocà el tancament d'aquests serveis comuns i ara en la majoria de pobles tot just queda la recollida del correu i de les escombraries, a banda de fonts, abeuradors i algunes altres infraestructures. (Foto: I. Aldomà)

Gràfic 5.3. Presència-absència de serveis i equipaments col·lectius en diferents poblacions de les comarques de Lleida, 2008*.

	La Seu	Balag.	Moller.	Borges	Juneda	Arbeca	Granad.
Llar d'infants							
Ensenyament primari							
Ensenyament secundari (ESO)							
Ensenyament secundari (batxillerat)							
Cursos formatius							
Ensenyament agrari							
Escola de música							
Acadèmia de llengües							
Centre de Recursos Pedagògics							
Centre o escola universitària							
Partit mèdic							
Partit farmacèutic							
Centre d'atenció primària I							
Centre d'atenció primària II							
Oficina INSS							
Hospital							
Llar de jubilats							
Residència de dia							
Residència jubilats							
Ensenyament especial							
Taller ocupacional							
Escola d'adults							
E. Atenció a la Infància i Adolescència							
Camp de futbol							
Pista poliesportiva							
Piscina aire lliure							
Poliesportiu cobert							
Piscina coberta							
Biblioteca							
Sala d'exposicions							
Casal cultural							
Cinema							
Emissora ràdio							
Museu							
Revista local							
Alberg de joventut							
Notaria							
Recaptació Diputació de Lleida							
Oficina liquidadora Generalitat							
Registre de la Propietat							
Jutjat de 1a Instància							
Tanatori							
Parc de Bombers							
Alberg de transeünts							
Creu Roja							
Polícia local							
Mossos d'Esquadra							
Oficina de Correus							
Oficina DARP							
Escorxador municipal							
Fira							
Delegació Cambra de Comerç							
Oficina de Treball de la Generalitat							
Inspecció Tècnica de Vehicles (ITV)							

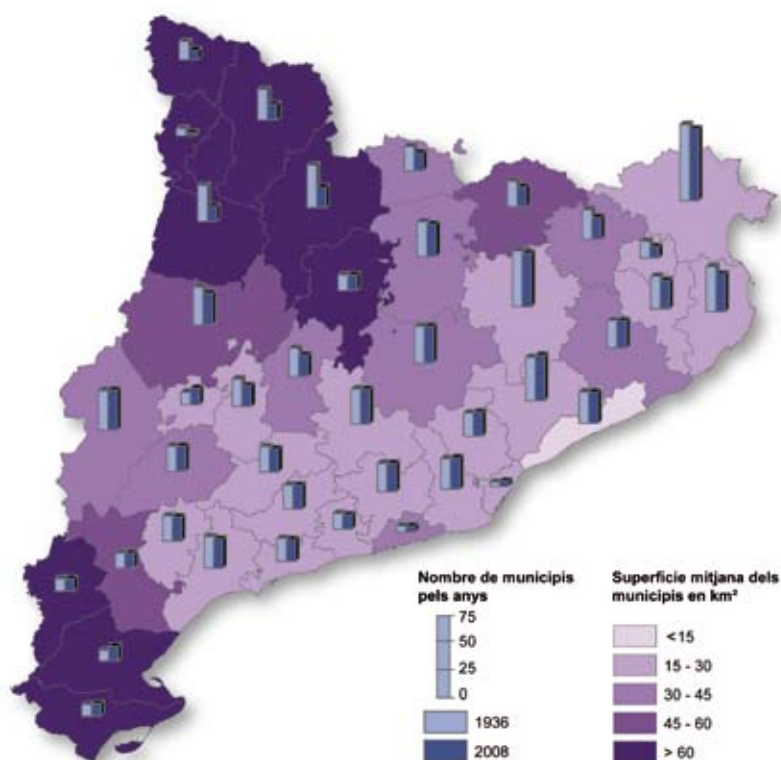
Les petites poblacions com la Prenyanosa (Segarra), que no arriben a la vintena d'habitants permanents, van per tot a Cervera, el cap de municipi. Antigament havien tingut entitat municipal i disposaven de serveis bàsics com l'escola, que avui s'utilitza esporàdicament com a local social (Foto: I. Aldomà).

Els serveis mínims que es poden trobar a les poblacions que superen el centenar d'habitants són els d'una pista poliesportiva, una sala d'actes, una piscina a l'aire lliure i un consultori mèdic. A partir d'aquí, les dotacions van augmentant amb el creixement de grandària demogràfica de la població (sense seguir estrictament una relació de magnitud). En primer lloc, apareix un servei essencial, com la presència d'una escola d'educació primària; tot seguit, la llar de jubilats, l'oficina de correus, el casal cultural i el camp de futbol. La presència d'una biblioteca i una farmàcia fan irrupció també aviat, per bé que en aquest cas el servei es pot prestar relativament a precari, amb horaris d'obertura i una oferta relativament reduïdes. Tot seguit ve la disposició d'equipaments culturals, com una sala de teatre o cinema, un museu i una revista local. L'aparició de llar d'infants, tanatori i pista de tennis resulta més discrecional en les poblacions d'entre 300 i 700 habitants. D'altra banda, altres equipaments i serveis públics són més característics de les poblacions que superen els 1.000 habitants: pista poliesportiva coberta i residència per a la gent gran. Tot seguit, hi hauria alguns equipaments fonamentals dins de l'organització administrativa que es troben vinculats amb poblacions amb funcions de centralitat i que molt rarament es donen per sota dels 3.000 habitants (només alguns centres en àrees poc poblades: Esterrí d'Àneu, la Granadella): parc de bombers, institut d'ensenyament secundari i centre d'assistència primària. Més selectius i reservats, amb poques excepcions, a centres comarcals són la presència de notaria, registre o jutjat; la d'equipaments educatius, com escola de música i acadèmia de llengües, i centres d'educació especial i altres equipaments, com piscina coberta, alberg de transeünts o delegació de Creu Roja. Propis de les capitals comarcals són, per la seva part, els diversos serveis administratius que ofereixen els consells comarcals, i també les oficines delegades de la mateixa Generalitat: Treball, Agricultura, centres de recursos educatius o Mossos d'Esquadra.

Font: elaboració pròpia, a partir de qüestionari.

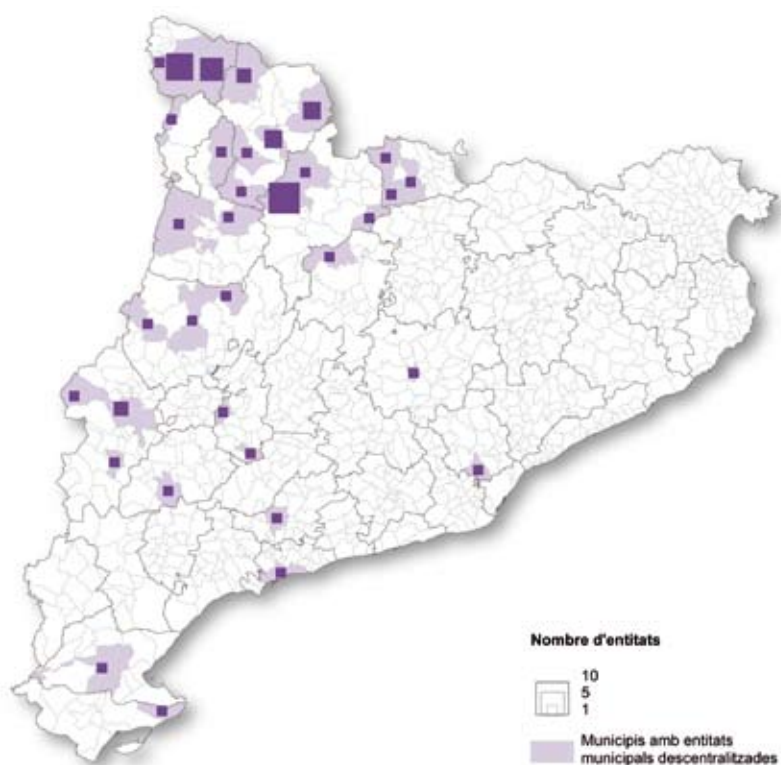
* La presència de serveis fa referència a la Seu d'Urgell, Balaguer i Mollerussa, que es poden comparar com a centres comarcals a les Borges; els serveis de la Granadella, Juneda i Arbeca permeten comparar els serveis de les poblacions més ben dotades amb els centres comarcals.

Mapa 5.15. Evolució del nombre de municipis per comarques, 1936-2008.

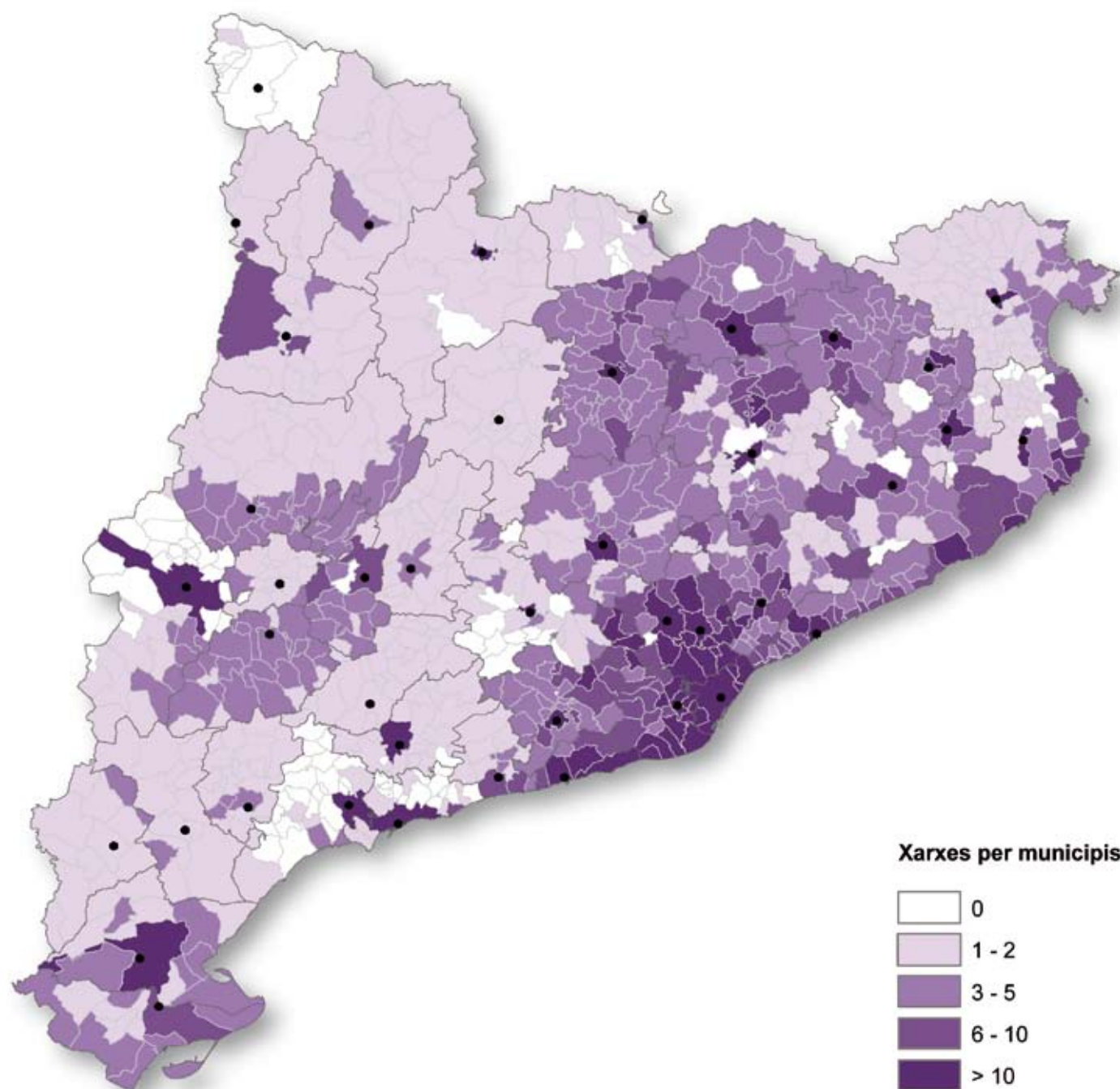
Els municipis són una unitat molt estable en els seus límits i en la seva organització des de la seva constitució formal, a mitjan segle XX. Els anys 1960 i 1970 es va produir, amb tot, una agrupació municipal important que va afectar les comarques pirinenques i alguna comarca interior. En els darrers decennis s'ha produït, en canvi, alguna partició que ha fet pujar molt discretament el nombre de municipis. Font: Departament de Governació i Administracions Públiques, Generalitat de Catalunya i BURGUEÑO, Jesús; LASO, Ferran (2002). Història del mapa municipal de Catalunya, Generalitat de Catalunya.

Mapa 5.16. Les entitats municipals descentralitzades, 2008.

Tal com han establert les lleis de règim local, darrerament el Decret Legislatiu 2/2003, les concentracions de població que dins d'un municipi constitueixen nuclis separats es poden constituir en "entitats municipals descentralitzades" i moltes petites poblacions que no constitueixen un cap de municipi han adoptat aquesta via per preservar i desenvolupar els seus serveis i equipaments. En essència, l'entitat municipal descentralitzada pot assumir la vigilància dels béns d'ús públic i dels comunals, l'administració i conservació del seu patrimoni, inclòs el forestal, i la regulació de l'aprofitament dels seus béns comunals, l'enllumenat públic i la neteja viària i l'execució d'obres i la prestació de serveis de competència municipal d'interès exclusiu de l'entitat, d'acord amb l'ajuntament respectiu. En conjunt, es compten 59 entitats municipals descentralitzades, que sumaven 23.815 habitants (2007) i es localitzen preferentment a les comarques pirinenques. Font: Departament de Governació i Administracions Públiques (Generalitat de Catalunya).

Mapa 5.17. Adscripció municipal a mancomunitats, consorcis, Leader o Proder i altres agrupacions per desenvolupament econòmic i serveis, 2006.

Les lleis de règim local (Decret Legislatiu 2/2003) han establert també que “els municipis tenen dret a associar-se en mancomunitats de municipis per establir, gestionar o executar en comú obres i serveis determinats de llur competència”, en particular “en matèria urbanística, d’aigües, de sanejament, de transport i de gestió de residus”. La mateixa llei enuncia la figura de les mancomunitats, que tenen la naturalesa d’ens locals amb personalitat i amb capacitat jurídica per al compliment de les seves finalitats específiques, i en conjunt es registren 73 mancomunitats, la majoria de les quals centrades en la gestió de temes ambientals i ubicades a la part més urbana de Catalunya. Molts municipis opten també per la fórmula menys constrenyent dels consorcis, dels quals n’hi ha registrats 270, que se centren, sobretot, en la gestió d’equipaments de tipus cultural i també en alguns equipaments ambientals; a més, s’ubiquen també majoritàriament a les comarques orientals. Però encara hi ha moltes altres figures de col·laboració per a prestació de serveis en comú i per a la promoció econòmica. En el mapa no es té en compte la pertinença a les comarques ni s’inclouen les associacions d’àmbit provincial o superior en les quals s’inclouen sistemàticament el conjunt de municipis de l’àmbit respectiu. Font: RIERA, P.; GANAU, J. (2009). Xarxes de Ciutats a Catalunya. Diputació de Barcelona.

Foto: Xavier Goñi

6/ Territoris d'oportunitats

Els pobles petits o els veïnats de masies —i en alguns casos també els municipis— són i seran per molt temps la referència bàsica amb què s'identifica la població, però també la referència a través de la qual es busca cobrir els estàndards mínims de serveis (l'aigua, la llum, els camins...) i a través de la qual s'efectuen les expressions culturals mínimes (la missa, la festa major...). La diversificació de l'activitat econòmica, el nou paper de la dona en el mercat laboral, la mobilitat creixent per motius laborals, formatius i d'altres tipus, els canvis en la dimensió i organització de les famílies i altres canvis sociològics i culturals han portat, però, els habitants de les àrees rurals cap a formes de vida típicament urbanes i a assumir elements nous d'identificació, també en l'aspecte territorial. Al camp, com a la ciutat, cada cop és més important la feina, els objectius personals i del petit grup familiar i els interessos compartits i les relacions ja no es limiten a la família i el poble, sinó que s'estenen cap als pobles veïns i la capital comarcal, la capital regional o altres ubicacions més allunyades i fins i tot virtuals. Els pobres i rústecs habitants del camp han desaparegut; els nous afegeixen poca cosa més que la singularitat indefugible del paisatge a la cultura urbana general.

De rurals desfavorits a privilegiats

A inicis dels anys 1980, just després de recuperar les institucions democràtiques i amb la voluntat de recuperar el temps perdut i construir un país modern, la Generalitat de Catalunya es va proposar reconduir un creixement territorial que es considerava desafortunat i especialment desfavorable per a les comarques interiors. I amb aquesta intenció es va aprovar la Llei 23/1983, de política territorial, que tenia com a objectiu fonamental la correcció dels desequilibris territorials que significava tenir, d'una banda, una metròpoli i una costa congestionades i, de l'altra, un país interior amb "uns nivells de renda i de qualitat de vida que sovint es demostren inadequats". En una línia similar, per bé que amb uns instruments administratius diferents, es va aprovar poc abans la Llei 2/1983, d'alta muntanya, amb la voluntat d'abordar la regressió socioeconòmica i demogràfica de les parts interiors més desfavorides, les comarques pirinenques i altres municipis de condicions muntanyenques similars.

Passats 25 anys, es pot dir que l'aplicació de les lleis anteriors ha seguit un camí divers, que no sempre ha coincidit amb el que es preveia; la crisi econòmica, l'entrada a la Comunitat Europea l'any 1986 i altres canvis polítics i socials han marcat noves fites i condicionants. Independentment de l'aplicació de les lleis i dels resultats obtinguts, el que és més rellevant, segurament, és que la situació real i la percepció dels desequilibris territorials han experimentat canvis importants. Les estimacions dels anys 1970 i 1980 presentaven unes comarques interiors amb una renda per càpita significativament inferior a la de les comarques industrials o turístiques més properes a la costa (prop o per sota del llindar fatídic del 75% de la renda per càpita mitjana de Catalunya), unes comarques interiors que, al mateix temps, perdien població a marxes forçades. Però a partir dels anys 1980, com s'ha vist, l'evolució demogràfica començaria a canviar de sentit a les comarques interiors, com també canviarien la riquesa i el benestar. Actualment, i amb excepcions puntuals i conjunturals, la visió d'unes comarques interiors en recessió demogràfica i econòmica ha perdut del tot el sentit, i encara l'ha perdut més l'afirmació d'una "Catalunya pobra" rural que s'havia publicitat en els anys 1970.

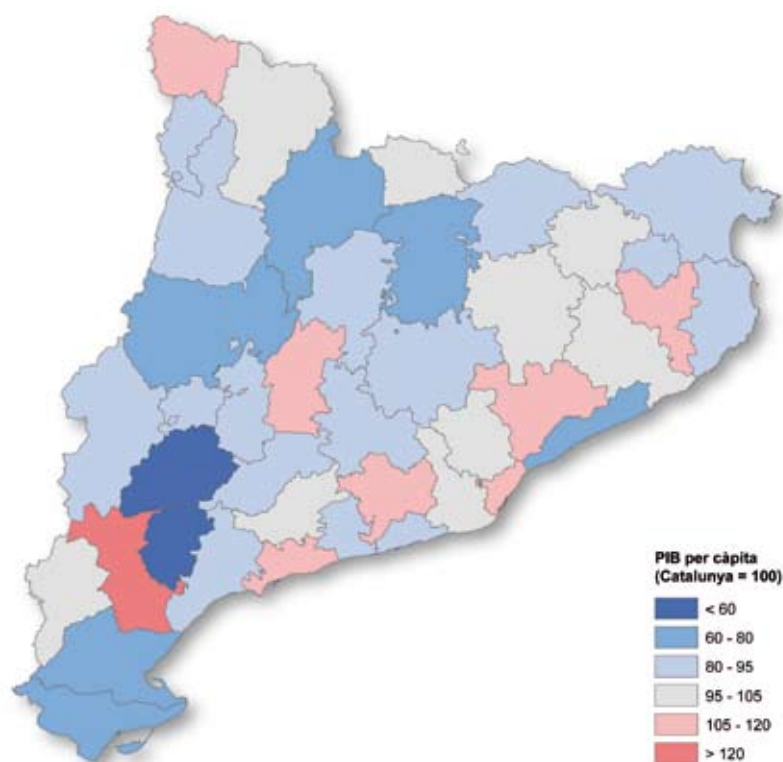
Els càlculs de la renda familiar disponible per càpita en els últims anys no mostren cap contrast especial entre l'interior i la costa; més aviat són comarques interiors les que ocupen els primers llocs de la classificació. Però el fet més significatiu és, segurament, la poca diferència entre les rendes d'unes comarques i altres, que no varien gaire de la mitjana del conjunt i que es poden considerar diferències ben normals atesa la seva especialització econòmica. Ni el nombre de turismes per habitant ni altres indicadors de benestar disponibles indiquen contrastos significatius, com a molt endarreriments en la difusió d'alguns aparells i noves tecnologies relacionats amb les dificultats d'arribar a un medi humanament poc dens.

Vist en perspectiva, les comarques rurals interiors s'han apropat i equiparat en els seus nivells i, fins i tot, formes de benestar a les comarques més urbanes de la costa i l'àrea metropolitana, i aquesta equiparació no només es pot explicar com el producte d'una diversificació i desenvolupament de l'activitat econòmica, sinó com el resultat d'una societat i una economia amb uns vasos comunicants cada cop més amplis. Si les comarques interiors són més riques i s'assimilen a la resta és perquè les persones, els béns, els serveis i els diners es mouen cada cop amb més intensitat d'un lloc a un altre, i en un espai relativament reduït com Catalunya no hi ha lloc per a grans diferències econòmiques i socials, llevat de les que genera la mateixa jerarquia social i que es poden experimentar en passar d'un carrer a un altre.

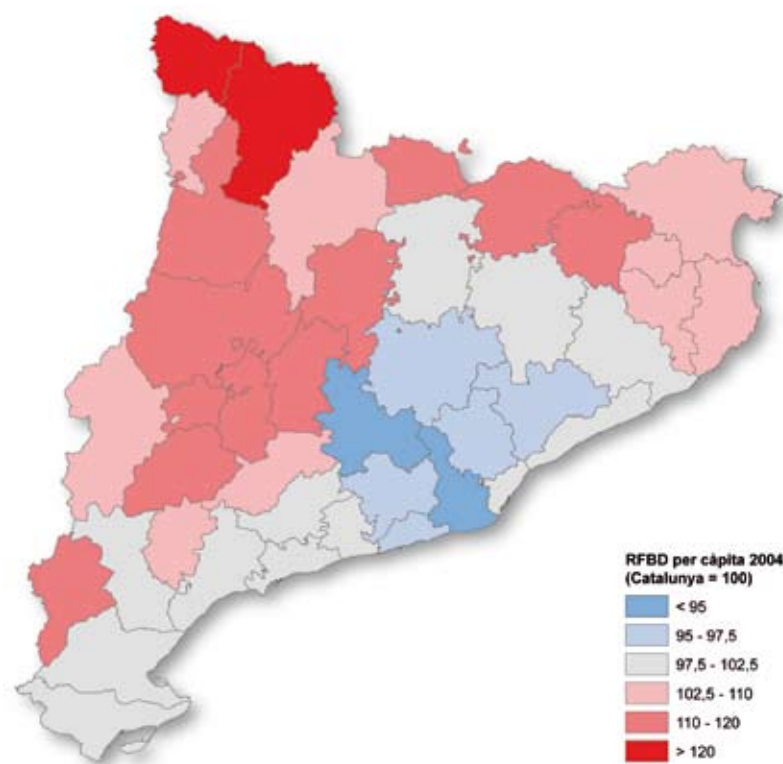
El turisme i la segona residència han ajudat a la recuperació econòmica i demogràfica de comarques de muntanya que avui figuren entre les de renda per càpita més elevada. Les noves construccions residencials trenquen amb la funcionalitat agrària de les edificacions anteriors. Hort entre el barranc i l'església a l'entrada del llogaret de Sanavastre (Cerdanya). (Foto: I. Aldomà)

Mapa 6.1. Producte interior brut per càpita comarcal.

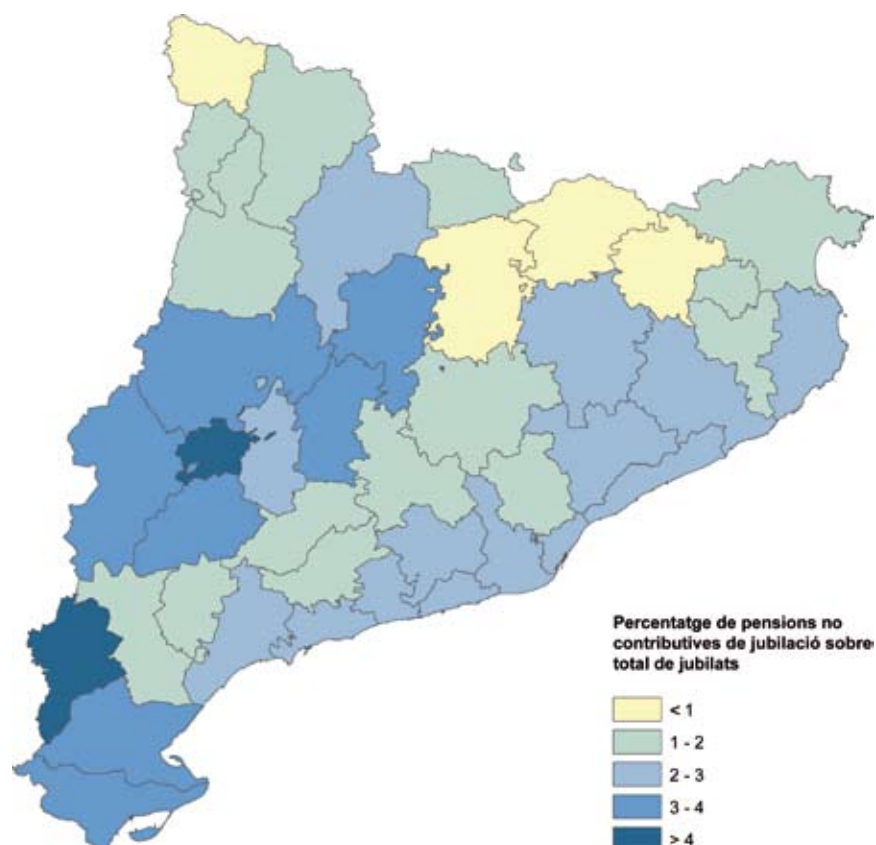
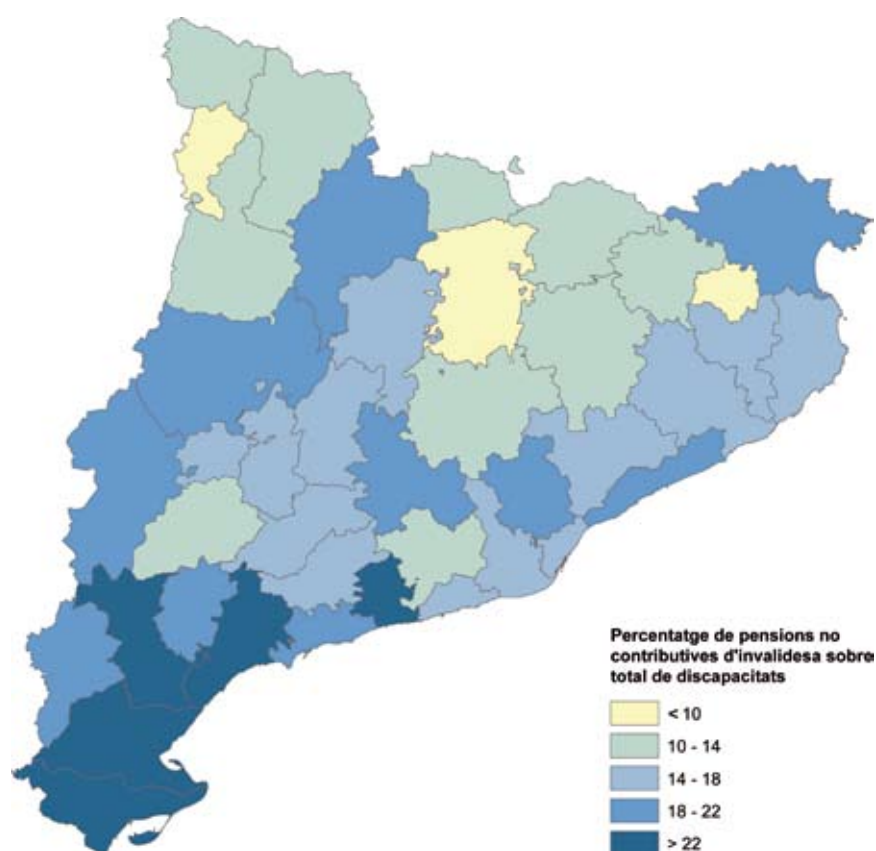
El producte interior brut reflecteix la generació de riquesa d'un territori, que té molt poc a veure amb la riquesa de la qual gaudiran els seus habitants. Els contrastos del PIB per càpita són molt grans per la diferència de la base productiva de cada lloc. Així, l'elevada producció energètica de la Ribera d'Ebre situa aquesta comarca en el primer lloc del PIB per càpita, mentre que les comarques veïnes estrictament agràries del Priorat i les Garrigues són a la cua. Font: Institut d'Estadística de Catalunya. Utilitza el producte interior brut a preus de mercat calculat sobre la base comptable 2000 i a partir de resultats de la taula input-output 2001 i resultats econòmics sectorials.

Mapa 6.2. La renda familiar bruta disponible per càpita comarcal, 2001-2004.

Segons el càlcul de la renda familiar disponible per a la darrera data amb informació, el 2004, la Catalunya interior o rural apareix clarament com la Catalunya rica, i les variacions del càlcul de la renda per als anys precedents no mostren resultats gaire diferents. Les diferències sobre la mitjana no són, en qualsevol cas, gaire importants i el càlcul d'aquestes macromagnituds a escala municipal o comarcal sempre planteja alguns interrogants de fiabilitat. La renda familiar disponible bruta (RFDB) que s'exposa mesura els ingressos de què disposen els residents d'una comarca de cara al consum o a l'estalvi, i inclou tant els ingressos de les famílies derivats de la seva aportació a l'activitat productiva (remuneració d'assalariats i excedent brut d'explotació) com els que es deriven del saldo entre els impostos i les prestacions socials. Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

Mapes 6.3 i 6.4. Aproximació a la pobresa; pes de les pensions no contributives entre els pensionistes i discapacitats per comarques, 2007.

De manera general, els indicadors referits al nivell de vida de la població (vehicles per càpita, grau d'equipament de les llars, esperança de vida, afectació de determinades malalties...) no mostren diferències substancials que es puguin atribuir a factors de ruralitat més enllà de les que es puguin atribuir a les mancances de connexió a determinades xarxes que castiguen l'allunyament rural (accés a telefonia mòbil, Internet, gas natural...). Cal rebuscar per trobar algun indicador per notar algun contrast territorialment una mica significatiu, i aquest seria el cas d'un indicador indirecte de pobresa com el que recullen els mapes adjunts, que es refereix a la proporció de persones que gaudeixen de pensions no contributives i que representen, per tant, situacions de pobresa que afectarien especialment les comarques meridionals interiors. I, en aquest cas, aquest indicador encara es podria trobar condicionat per la facilitat i les condicions d'accés als ajuts (per exemple, el cas de les dones que no han cotitzat mai), que explicarien també que algunes comarques interiors en resultin més beneficiades. Font: Departament de Benestar Social (Generalitat de Catalunya).

L'expansió metropolitana i la difusió urbana

En el passat, la revolució industrial va afavorir de manera extraordinària la concentració d'activitat, població i riquesa a la ciutat de Barcelona i el seu entorn. Aquest és el fet que encara pesa de manera determinant en la realitat catalana i, en aquest sentit, es podria parlar encara de desequilibris i de macrocefàlia i es pot desitjar i promoure un creixement o desenvolupament més repartit per les capitals regionals i comarcals i el conjunt del territori en general. Però des d'una perspectiva més actual, el conjunt del territori de Catalunya es beneficia també de la dinàmica i la potència econòmica de la regió metropolitana i convé, segurament, que aquestes es reforcin des d'un punt de vista internacional. En definitiva, s'assisteix a una redefinició de l'economia regional que obre també oportunitats per a la Catalunya interior i els territoris rurals en general.

- De fet, la metròpoli barcelonina s'escampa i afecta cada cop més territori. Des d'un punt de vista demogràfic, els majors creixements se situen a la corona més perifèrica de la regió i afecten, sobretot, àrees costaneres situades fora de la regió metropolitana pròpiament dita. En canvi, si en lloc de residència es parla d'activitat, els efectes de la regió metropolitana es deixen sentir en el conjunt del territori, no només a través de l'emigració rural històrica per estudis o per feina i dels desplaçaments esporàdics de cap de setmana de la ciutat al camp (les relacions sempre tenen manifestacions en els dos sentits), sinó a través d'una relació quotidiana per motius de feina i d'una intensificació de les relacions per les situacions més diverses. La facilitat dels desplaçaments quotidians a través de la nova línia de tren de gran velocitat i d'altres millores en el transport i les infraestructures de comunicació treu, de fet, importància a la ubicació de la residència i obre bona part del territori que avui encara es considera rural per compartir les activitats i oportunitats de l'apartinença metropolitana.
- En relació amb l'activitat econòmica, a partir dels anys 1970 la crisi de la manufactura històrica, en particular el tèxtil, i el reforçament d'una dinàmica centrada en els serveis han significat una obertura d'oportunitats per als territoris situats fora de l'àmbit metropolità, en particular els Pirineus, però al mateix temps la crisi ha afectat les àrees industrials històriques més allunyades, i d'una manera especial el Berguedà, que en els darrers anys s'atansa al perfil d'una comarca interior rural.
- Una altra qüestió és la continuïtat de la concentració territorial del poder econòmic i la localització dels subsectors més dinàmics i/o amb un valor estratègic, que són els que a hores d'ara ens mesuren millor la capacitat d'adaptació i el potencial de creixement. En aquest cas, no només caldria notar una concentració del poder a Barcelona, en relació amb el context català, sinó una pèrdua de pes de Barcelona particularment quant a Madrid; tot plegat, una valoració que també es podria fer extensiva amb algunes matisacions als canvis experimentats en la localització del poder polític.

A banda de l'expansió del continu físic metropolità i de l'extensió de les activitats i ofertes metropolitanes al conjunt del país, Catalunya ha experimentat un procés urbanitzador espectacular i presenta unes condicions fortament urbanes, que es reflecteixen en el poblament, en les relacions econòmiques i en les condicions de vida generals de la població, fins i tot a les àrees rurals més remotes. La vida econòmica i social del país reposa sobre una sòlida estructura de ciutats petites, mitjanes i grans, i la dinàmica econòmica i social d'aquests centres determina en bona part el desenvolupament dels seus entorns a través de diferents processos que han presentat una intensitat especial en els darrers anys.

A banda de la regió metropolitana de Barcelona, apareixen altres àrees amb unes dinàmiques que alguns qualifiquen de metropolitanes, per bé que no presentin una magnitud comparable. Aquest és el cas de Tarragona-Reus i tota l'àrea del Camp de Tarragona, de Girona amb Banyoles i tot el seu entorn i, en menor grau, de la ciutat de Lleida amb el Segrià i alguns altres municipis veïns. Les capitalitats regionals de Tarragona-Reus, Girona i Lleida generen, en definitiva, dinàmiques específiques que es projecten també amb la presència d'equipaments de capitalitat, com universitat, grans centres comercials, aeroport, connexions d'alta velocitat ferroviària i altres. Per la magnitud de les àrees abastades, que superen els 200.000 habitants, i per la intensitat de les relacions entre els diferents nuclis que les integren, es presenten un seguit de fenòmens metropolitans en augment i amb una gran incidència en la transformació d'uns entorns típicament rurals.

Sigui com sigui, moltes de les dinàmiques presents en els àmbits de capitalitat regional anteriors es repeteixen a l'escala d'àmbits més reduïts i de capitalitats de tipus comarcal. Es poden sintetitzar en tres:

- El creixement físic de les mateixes ciutats, que sovint desborda cap als municipis veïns i en transforma la naturalesa. El cas és bastant freqüent no només a les àrees de poblament continu properes a la costa, sinó també a les capitals interiors, que sovint tenen uns termes municipals reduïts i de formes capricioses.
- El desplaçament de població resident de les ciutats cap als municipis més propers, motivada per uns preus i/o unes condicions de l'habitatge més satisfactòries, mentre que els polígons o les implantacions aïllades d'indústries o serveis s'escampen per tot el territori. A banda de quedar reflectits en la demografia, aquests desplaçaments generen una dinàmica constructiva i unes dinàmiques econòmiques i socials que transformen profundament les característiques dels petits nuclis preexistents.
- Finalment, cal notar les relacions entre les ciutats i els seus entorns que no impliquen creixements residencials i que s'estenen més enllà dels nuclis propers; relacions quotidianes per motiu de feina, compres i serveis, estudis i activitats formatives, oci, relacions familiars o d'amistat... La intensitat d'aquestes relacions origina, a la pràctica, també, algunes modificacions residencials (població dels pobles que té un pis a ciutat, on pot residir amb més o menys assiduitat) difícils de detectar en l'àmbit estadístic.

Les implantacions residencials, industrials i altres en sòl no urbanitzable a la proximitat dels nuclis resulten força freqüents a les Terres de l'Ebre, on transformen, per exemple, el paisatge de la Foia d'Ulldecona (Montsià). (Foto: I. Aldomà)

Quadre 6.1.
La jerarquia urbana;
els dotze municipis
més poblats,
1857-2007.

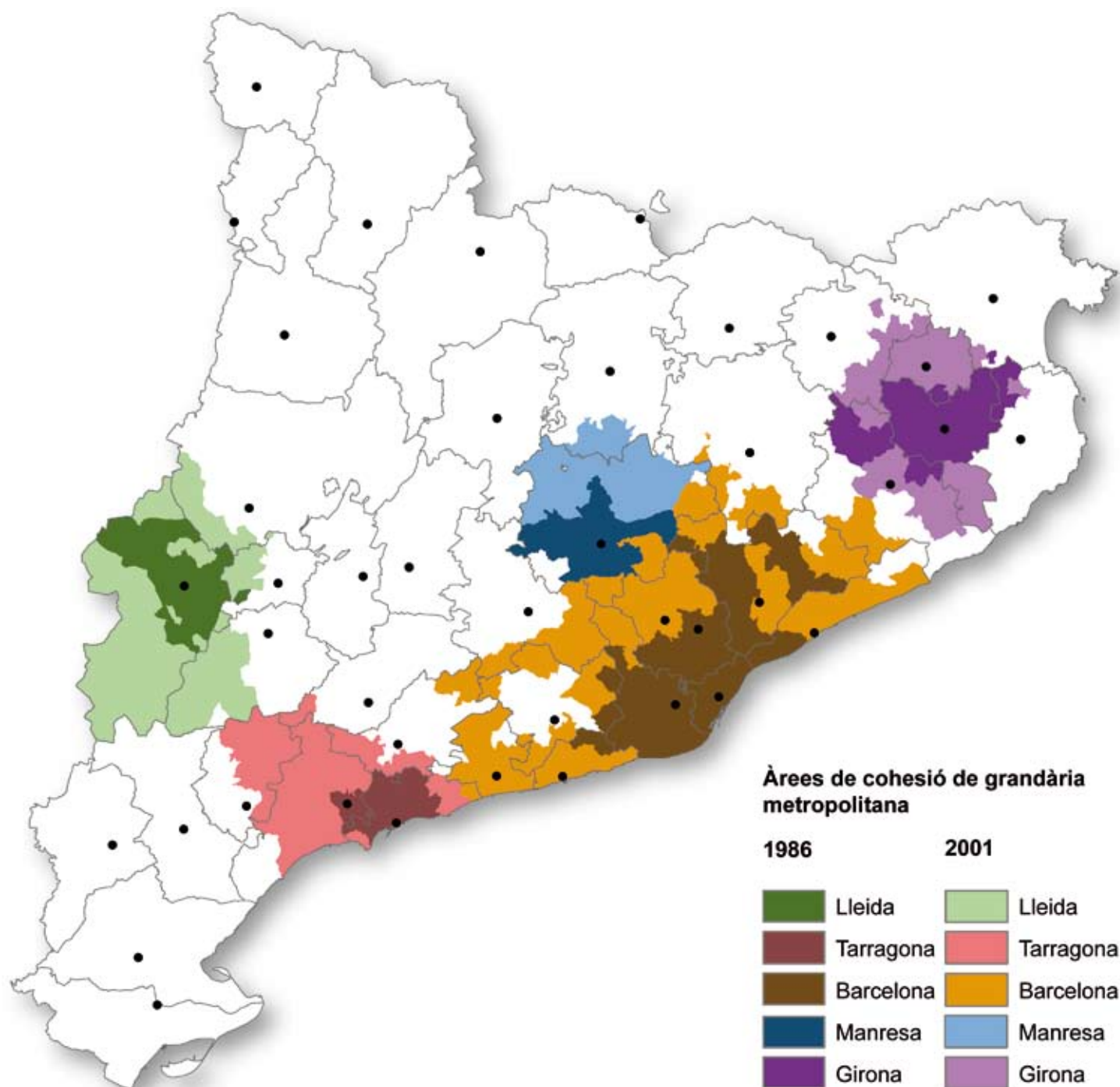
1857		1900		1950		2008	
Municipi	Habit.	Municipi	Habit.	Municipi	Habit.	Municipi	Habit.
Barcelona	183.787	Barcelona	533.000	Barcelona	1.280.179	Barcelona	1.615.908
Reus	28.171	Reus	26.681	Hospitalet de Ll.	71.580	Hospitalet de L.	253.782
Tortosa	24.977	Tortosa	24.452	Badalona	61.654	Badalona	215.329
Lleida	19.627	Tarragona	23.423	Sabadell	59.494	Terrassa	206.245
Tarragona	18.023	Sabadell	23.294	Terrassa	58.880	Sabadell	203.969
Mataró	16.595	Manresa	23.252	Lleida	52.849	Tarragona	137.536
Manresa	15.264	Lleida	21.432	Tortosa	45.672	Lleida	131.731
Girona	14.615	Mataró	19.704	Manresa	40.452	Mataró	119.780
Igualada	14.000	Badalona	19.240	Tarragona	38.841	Santa Coloma de Gram.	117.336
Sabadell	13.945	Terrassa	15.956	Reus	35.950	Reus	107.770
Vic	13.712	Girona	15.787	Mataró	31.642	Girona	94.484
Valls	13.588	Valls	12.625	Girona	28.915	Cornellà de Llobregat	85.180
Vilanova i la Geltrú	11.395	Vilanova i la Geltrú	11.856	Vilanova i la Geltrú	19.483	Sant Boi de Llobregat	81.335
Badalona	10.485	Vic	11.628	Vic	16.975	Sant Cugat del Vallès	76.274
Olot	10.452	Sant Feliu Guixols	11.333	Igualada	16.945	Manresa	75.053

El pes demogràfic de les ciutats catalanes es troba lluny de seguir qualsevol model de distribució equilibrada, sobretot pel volum demogràfic de Barcelona. La població del municipi de Barcelona, 1.643.542 habitants el 1991, és sis vegades superior a la del segon municipi, l'Hospitalet de Llobregat, i 7,5 vegades superior a la del tercer, Badalona. Es dona el cas, però, que tant l'Hospitalet de Llobregat com Badalona formen part del continu urbà barceloní. Font: elaboració pròpia, a partir dels censos de població de l'INE.

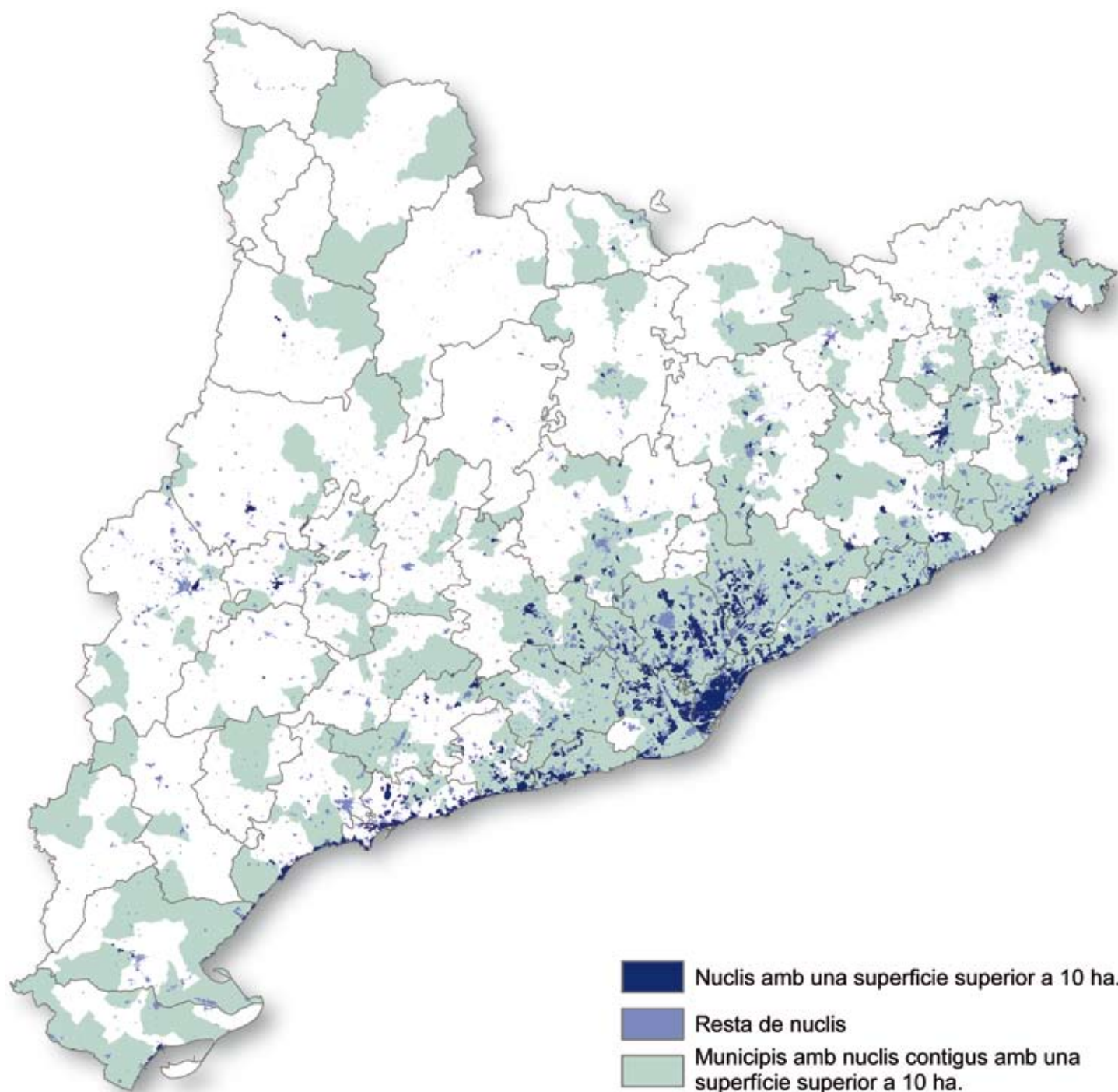
La instal·lació de la indústria petroquímica al camp de Tarragona ha esperonat el creixement industrial, el qual unit al desenvolupament turístic del litoral ha transformat les poblacions de la zona. Malgrat que els nuclis com el Morell (Tarragonès) conserven morfologies de poble rural, els creixements urbanístics, la mobilitat i les formes de vida en general trenquen amb el passat i presenten connotacions cada cop més metropolitanes (Foto: Xavier Goñi).

Mapa 6.5. La creació d'àrees de mercat metropolitanes, 1986-2001.

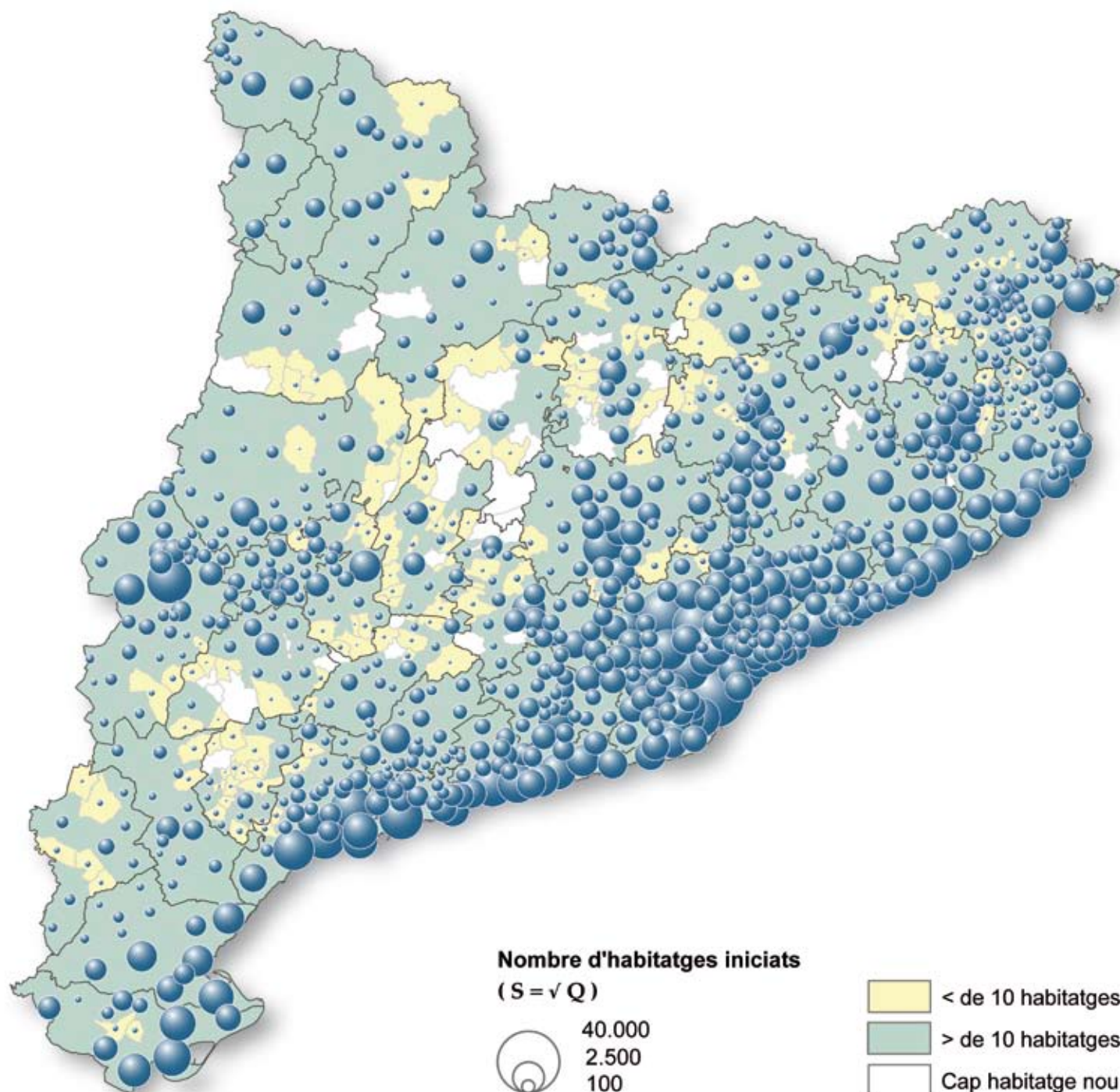
Tot aplicant els criteris de delimitació d'àrees metropolitanes dels Estats Units a la mobilitat laboral obligada existent entre els municipis catalans (la darrera dada disponible és de 2001), apareix una nova dimensió de la ruralitat, la dels municipis no situats dins de les àrees d'influència metropolitanes. Es tracta, per cert, d'una ruralitat en recessió contínua, que encara representa més de la meitat del territori, però que conté tot just la desena part de la població. Cal matisar aquesta aproximació territorial en el sentit que cada territori ha d'ajustar la interpretació del fet metropolità a les pròpies circumstàncies i que la mateixa oficina federal americana ha fet més restrictius els criteris de pertinença a una àrea metropolitana tot apujant la proporció del 15% mínim de desplaçaments dins de l'àrea de cohesió metropolitana (d'un municipi respecte al total dels seus ocupats) a un 25%. Font: TRULLÉN, J.; BOIX, R. (2006). Anàlisi del centre de la regió metropolitana de Barcelona: economia del Pla Estratègic Metropolità de Barcelona. En el gràfic no s'han inclòs dins de les àrees metropolitanes els municipis que per criteris estadístics se situarien dins d'una àrea metropolitana, però que se'n troben físicament allunyats, com és el cas de bastants municipis pirinencs, on també es produeixen disfuncions a causa de l'empadronament.

Mapa 6.6. Continuïtat de la taca urbana entre municipis contigus (2002).

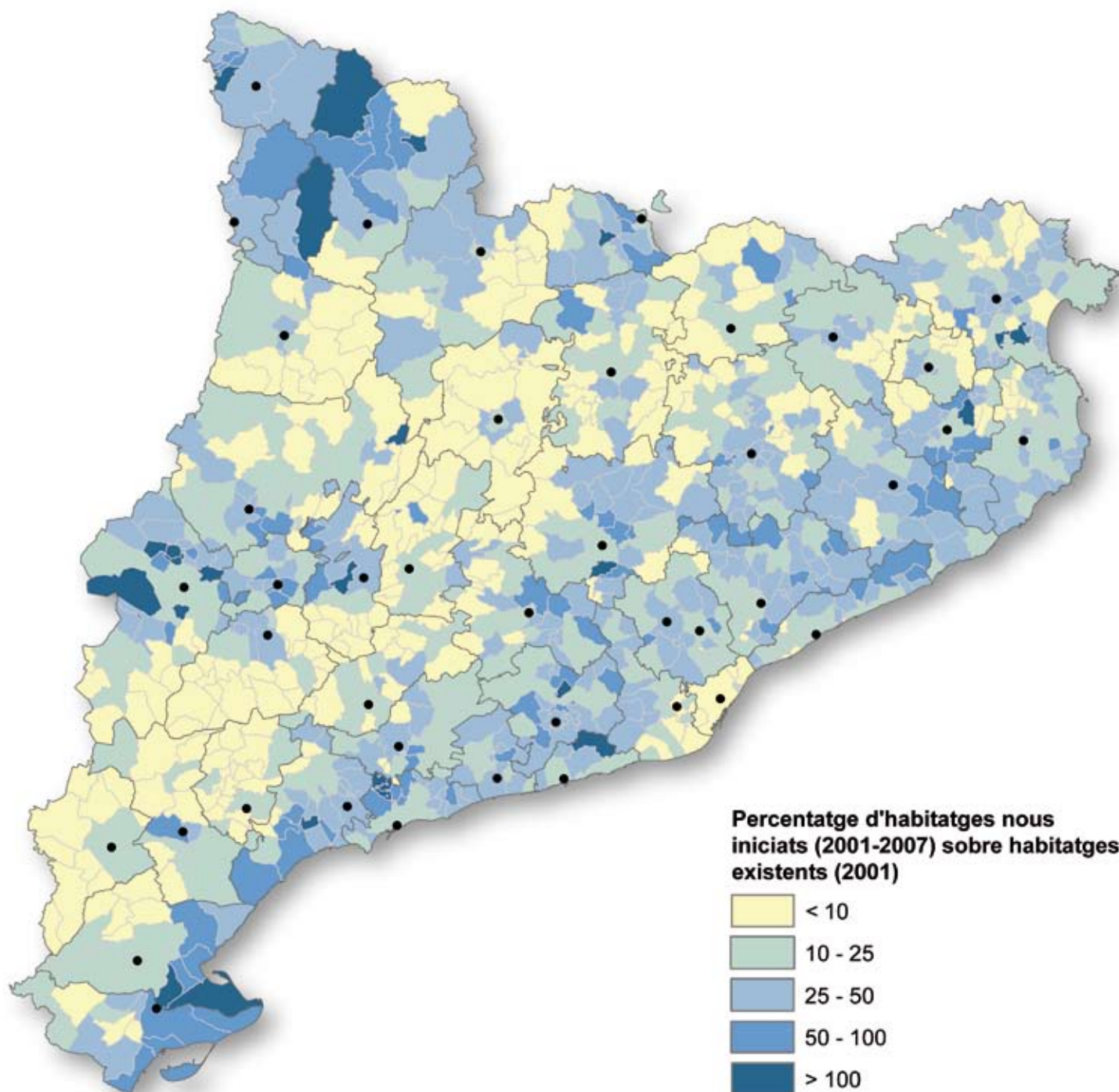
Es remarquen les àrees urbanes del mapa d'usos que travessen límits municipals i afecten, per tant, dos o més municipis, mentre que la trama diferencia també els municipis afectats. El mapa té un gran interès per detectar els fenòmens de continuïtat urbana, cada cop més importants. D'aquesta manera, es posa en evidència la contundent continuïtat urbana que es registra a l'àrea metropolitana i en una franja costanera molt àmplia, que comprèn tot l'entorn de Girona i el Camp de Tarragona i que s'estén cap a l'entorn de Vic i Manresa. Però també apareixen àrees de continuïtat per remarcar al voltant a les capitals interiors. Font: mapa d'usos del sòl.

Mapa 6.7. Dinàmica del creixement urbà a partir de la construcció d'habitatge. Habitatge nou iniciat entre 2001 i 2007.

El mapa recorda la persistència de l'estructura territorial preexistent en les noves dinàmiques, amb la concentració de l'habitatge nou construït a la regió metropolitana i a la costa. A l'interior, les dinàmiques de construcció més importants es donen també a les grans ciutats i a les capitals comarcals. Per sota d'aquesta lògica general apareixen algunes excepcions a les àrees turístiques, on nuclis relativament menys importants poden superar la dinàmica de la seva capital, com és el cas de Tortosa en relació amb els municipis costaners de les Terres de l'Ebre i, en menor grau, també de Figueres, així com també a les comarques de muntanya com la Cerdanya, els Pallars i l'Alta Ribagorça, mentre que a la Val d'Aran els municipis de Vielha i Naut Aran pràcticament empaten. Font: visats d'obra del Col·legi d'Aparelladors recollits en la base de dades de l'Idescat.

Mapa 6.8. La dinàmica del creixement urbà; percentatge de l'habitatge nou iniciat entre 2001-2007 sobre l'habitatge existent el 2001 per municipis.

El creixement relatiu a l'habitatge preexistent posa en relleu dinàmiques territorials que marquen l'evolució de l'estructura preexistent. A l'entorn de Barcelona, els majors creixements se situen a la part més allunyada de la corona i ja es desborda cap a municipis pròpiament exteriors a la regió metropolitana. A la costa nord, els creixements es van situant cap als municipis de segona fila, mentre que cap al sud es concentren a la franja costanera encara "poc" explotada, que és l'àrea de major creixement. Cap a l'interior, les planes de Ponent registren una bona dinàmica, que es concentra especialment en municipis veïns de les principals ciutats del centre de la plana, mentre que encara queda acaparat pels petits centres comarcals a les parts perifèriques d'aquesta. D'altra banda, cap als Pirineus les dinàmiques turístiques imposen unes dinàmiques de creixement importants i situades en els municipis més atractius de l'Alt Pirineu, alguns pròxims a estacions d'esquí i d'altres no. Font: visats del Col·legi d'Aparelladors recollits en la base de dades de l'Idescat.

De pobletans a ciutadans comarcals

Les transformacions urbanes dels darrers decennis no només encongeixen Catalunya i treuen importància al lloc de residència, sinó que afecten les estructures urbanes locals i el comportament i la identificació territorial de la població resident a les àrees poc poblades o rurals. La població ha viscut des de sempre en ciutats o viles, pobles i masos, que donen forma i sentit a la ruralitat, però aquestes unitats ja no volen dir el mateix i es relacionen de manera diferent al passat. Fora de la regió metropolitana o de les grans ciutats, la societat catalana s'organitza també en ciutats que ja no es limiten als centres comarcals o subcomarcals de llarga tradició històrica, sinó que comprenen els petits assentaments de població veïns. És la rogalia de què parlaven Lluís Casassas i Joaquim Clusa, o els sistemes urbans que detecta i estableix com a element d'ordenació territorial el Pla Territorial General de Catalunya (1995), que s'establen a partir de l'anàlisi de la mobilitat quotidiana per motius de treball. Aquestes unitats territorials de vida i activitat no coincideixen exactament amb les comarques, però tampoc se n'allunyen gaire i donen, en certa manera, un sentit ben actual a aquestes unitats administratives, com l'àmbit més idoni per a la prestació de serveis a les àrees rurals.

Tal com posen en evidència les estadístiques censals, en els darrers decennis els desplaçaments del lloc de residència al lloc de treball es multipliquen, com també ho fan els desplaçaments per compres, per anar al metge, al banc o a una conferència o, simplement, per veure amics i familiars. Pobles i capitals formen així una madeixa en la qual la vida discorre en ubicacions diferents i una persona fàcilment té més contactes amb la gent del poble veí que amb els veïns de casa o els del mateix poble. L'especialització de l'ocupació i la diversificació i sofisticació de les demandes de serveis no fa més que reforçar els vincles més enllà del poble o la masia.

La rogalia, els sistemes urbans, les ciutats-territori o la comarca-ciutat, com se'n vulgui dir, es troben a l'ordre del dia i amb aquestes es planteja la renovació definitiva de les àrees rurals i la vigència del mateix concepte de ruralitat.

Certament, el grau de formació de les ciutats-territori és molt diferent en funció de la potència dels centres i de la intensitat dels fluxos. Els llocs amb una mobilitat més reduïda són els que precisament presenten problemes de renovació productiva i de consolidació urbana, que es relacionen amb la feblesa de la tradició menestral, la baixa dotació de serveis públics i privats i altres dotacions de centralitat. Les comarques meridionals interiors són les que millor reflecteixen aquesta situació, que es tradueix en una major dependència d'altres centres regionals exteriors.

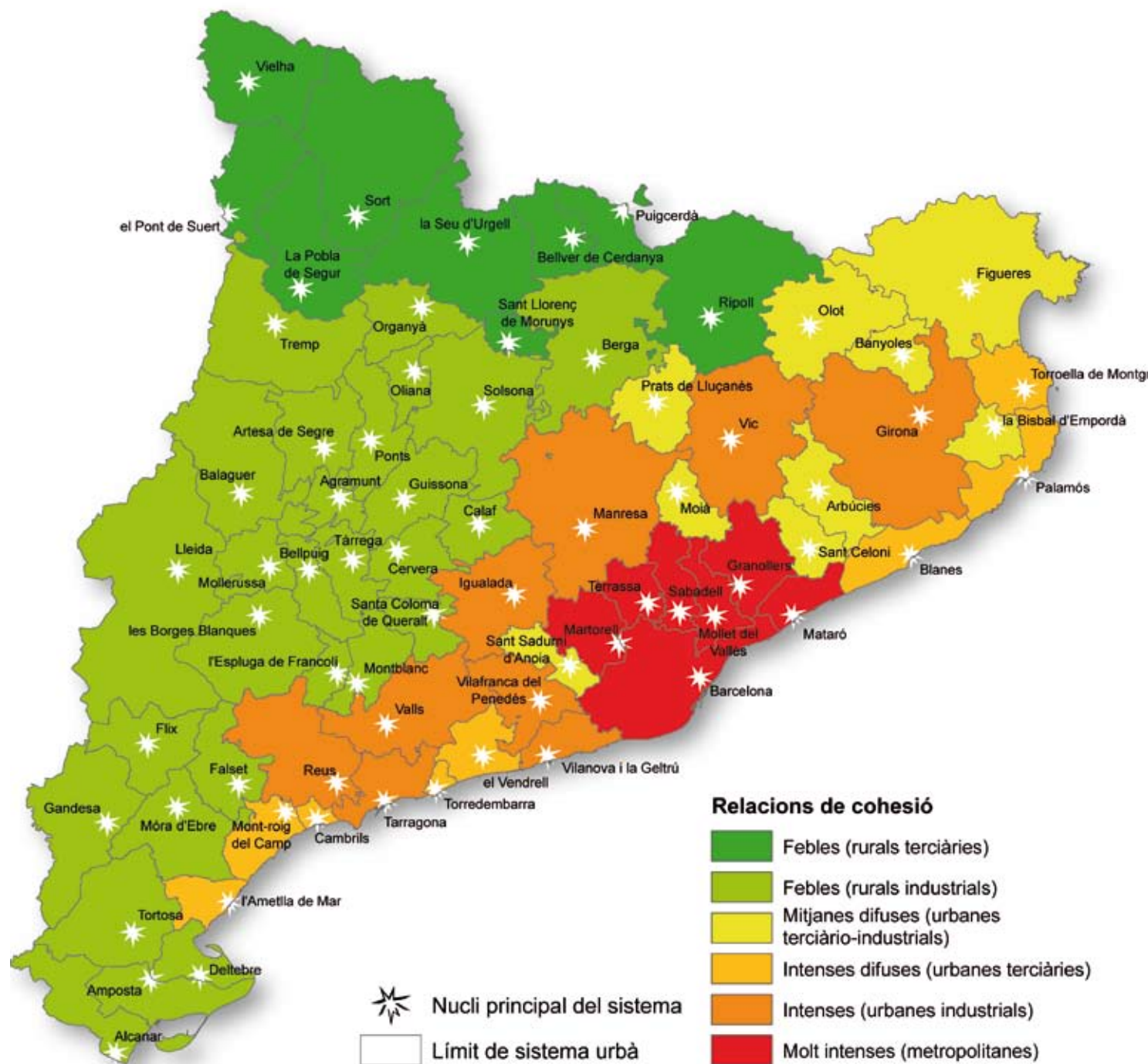
No hi ha un model únic de ciutat-territori amb una sola ciutat central, però la capacitat de prestació de serveis afavoreix els punts més densos i ben comunicats i deixa molt poques opcions per als hàbitats petits i allunyats, sobretot quan es tracta d'àrees de muntanya i accidentades o amb una tradició de poblament disseminat.

De tot plegat es conclou que els nous rurals són habitants de la nova comarca-ciutat, i decisions com els desplaçaments o el canvi de residència de la masia o el petit nucli cap al cap de comarca esdevenen una elecció sense conflicte, pendent, senzillament, de càlculs econòmics. Davant d'aquesta ambivalència de les ubicacions, certament, la revitalització de pobles i masies perd bona part del seu caràcter de necessitat i es converteix en una opció ideològica i/o personal.

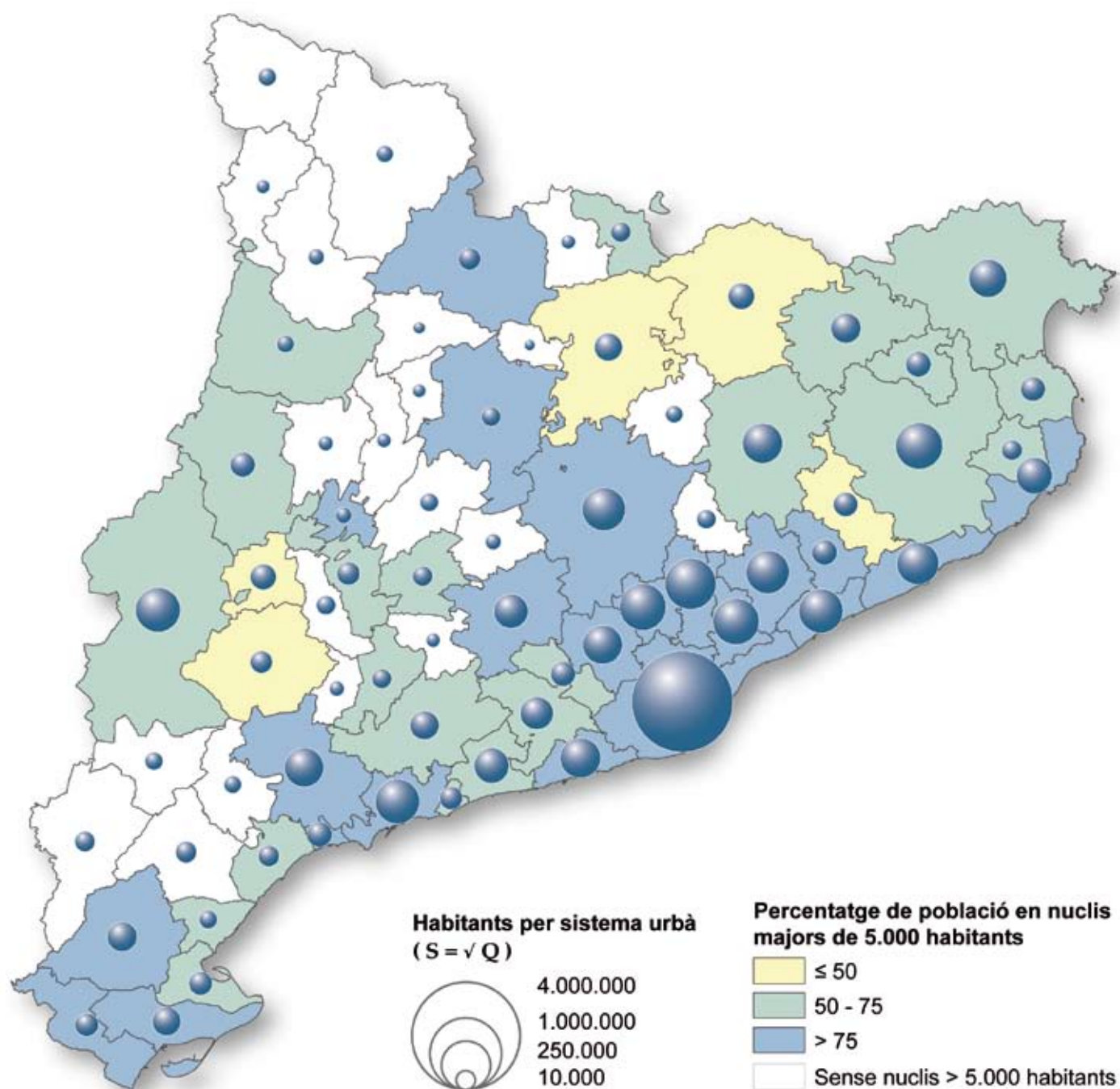
El continu construït de la costa i el fort creixement demogràfic de tota l'àrea s'acompanya d'una estructura urbana i de relacions sense unes centralitats molt definides i amb funcions que es complementen. Aquestes estructures i relacions s'estenen al litoral d'Alcanar (Montsià) de la imatge cap a l'àrea de la Marina Baixa veïna (Foto: I. Aldomà).

Mapa 6.9. Les unitats urbanes de relació: els sistemes urbans i comarques. Les diferències de límits.

En desenvolupament de la Llei 23/1983, de política territorial, s'han portat a terme tot un seguit d'estudis que busquen descobrir l'organització del territori real per disposar els instruments i les propostes de planificació territorial més adequades al territori de Catalunya. A partir de l'anàlisi de la mobilitat quotidiana obligada per feina, que es pot considerar una font d'informació parcial, però que és la que aporta més detalls sobre mobilitat, s'ha descobert un territori organitzat en unitats una mica inferiors a la comarca que serien com les ciutats reals que organitzen el territori, els sistemes urbans. L. Casassas i J. Clusa (1981) van ser els primers que van destacar la importància d'aquestes ciutats que ells anomenaven rodalies i que arribaven a proposar com l'estructura municipal moderna que requeria el país. Les rodalies o els sistemes urbans han servit en algun moment per qüestionar la vigència de les comarques amb els seus límits no coincideixen estrictament, però més aviat les reforcen, mentre que les capitals comarcals i els seus àmbits continuen representant l'estructura bàsica de l'organització del país real i un punt destacat dels sistemes urbans. La intensitat i natura de les relacions a l'interior dels sistemes urbans varia, en tot cas, des dels intensos intercanvis multifocals metropolitans fins a les relacions de mercat central incipient de les àrees interiors meridionals. Font: elaboració pròpia, a partir de les dades del Departament de Política Territorial i Obres Públiques (Generalitat de Catalunya). Els àmbits dels sistemes urbans corresponen a les unitats de base obtingudes arran de l'elaboració dels recents plans territorials parcials.

Mapa 6.10. Centralitat i territori en els sistemes urbans. Població total dels sistemes i pes dels residents en els nuclis de més de 5.000 habitants.

Els sistemes urbans representats agrupen habitualment els nuclis i municipis amb la població central amb què es relacionen habitualment, que els procura múltiples béns, serveis i, també, sovint, feina. El pes econòmic i social d'aquestes poblacions centrals és, però, molt variable, des dels àmbits costaners on hi ha un bon nombre de poblacions grans que competeixen entre elles i comparteixen centralitat fins a comarques interiors (Terra Alta, Garrigues, Priorat... i també els Pirineus), on els centres són febles i moltes de les relacions dels sistemes s'escapen cap a capitals regionals com Reus i, en menor grau, Tortosa. El pes dels nuclis de més de 5.000 habitants en relació amb el conjunt de la població dels sistemes urbans és un indicador del grau de concentració de la població que actua com un element afavoridor dels fenòmens de difusió urbana, unit al pes de la massa crítica de cada sistema. Font: elaboració pròpia, a partir del padró continu d'habitants, base de dades de l'Idescat.

Els urbanites envaeixen el camp. La segona residència

Juntament amb les intenses relacions existents en els espais comarcals apareixen totes les relacions situades a l'escala regional o metropolitana ja assenyalades, i dins d'aquestes, adquireix un pes especial el fenomen de la segona residència. D'entrada, la presència de segones residències pot tenir a veure amb moltes situacions i tipus de desplaçaments, però, tal com demostren les estadístiques, les segones residències tenen majoritàriament a veure amb desplaçaments d'àmbit regional i estan motivades per un interès equiparable als desplaçaments turístics. Pel volum adquirit, en tot cas, la segona residència representa un fenomen amb una forta incidència constructiva, econòmica, social i mediambiental en moltes àrees rurals.

El naixement i l'evolució de la segona residència s'expliquen en un determinat context històric, molt relacionat amb l'expansió del turisme. L'aristocràcia i la noblesa adopten de bon hora pautes de canvi de residència que busquen la calma i el deixoniment del camp durant l'estiu. A finals del XIX, arribarà el torn de la burgesia, que buscarà refugi en els centres de més interès paisatgístic o al voltant dels centres termals o de qualitats medicinals reconegudes. És l'hora dels centres més o menys pròxims a Barcelona, Caldes de Malavella i els nuclis de les Guílleries. Pràcticament és en aquest context que es produeix la primera descoberta de la costa, just abans de la Primera Guerra Mundial, quan apareixen uns primers nuclis residencials a Sitges i Caldetes.

Durant els anys 1920 i 1930 es produeix la descoberta de la Costa Brava, que començarà a atreure artistes i personatges d'un cert renom internacional. Prop dels hotels i les fondes comencen a aparèixer algunes residències particulars per a alguns nobles estrangers i també per a la burgesia barcelonina. Per la seva part, ja els anys 1950, el restabliment de la pau i el desenvolupament econòmic, les millores de les comunicacions i la difusió inicial del cotxe crearan les bases per a l'expansió del turisme de masses contemporani. La proximitat a la frontera farà de la costa gironina el punt central d'expansió del turisme estranger, i la segona residència apareix com un element essencial de fixació d'aquests turistes llunyans i dels més propers. Inicialment, la major part de la segona residència es localitzava a la regió metropolitana, però aquesta residència s'està transformant en

primera residència i la segona residència es desplaça més cap enfora. Al mateix temps, continua produint-se una expansió de la segona residència per les àrees costaneres, i també cap a les comarques de muntanya.

Malgrat les diferències entre les diferents fonts d'informació, caldria situar prop del 20% el nombre de llars catalanes que disposen d'una segona residència en propietat, proporció que equival a més de mig milió d'habitatges, dels quals uns 450.000 es troben dins de Catalunya. La xifra real d'habitatges de segona residència propietat dels catalans seria, però, superior si es té en compte que algunes famílies disposen de més d'una segona residència, fet que resulta impossible de quantificar. D'altra banda, a les segones residències dels catalans s'hi han d'afegir les de ciutadans d'arreu de l'Estat i d'altres països, que es concentren fonamentalment a les àrees costaneres i es podrien situar per sobre de les 150.000.

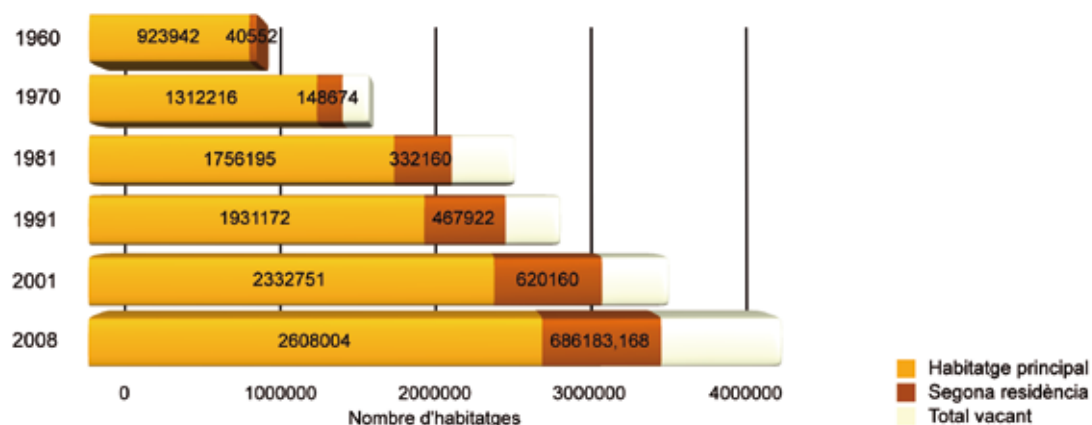
En relació amb el perfil dels propietaris de segona residència, l'Enquesta Metropolitana de 2000 posa en relleu com els grups de poder adquisitiu més elevat són els que més en disposen, en la proporció d'1 a 3, mentre que en els de poder adquisitiu més baix cau a una proporció d'1 a 8. Encara cal precisar que els grups de poder adquisitiu més baix tenen segona residència gràcies al fet de disposar de la casa del lloc d'origen d'on van emigrar, mentre que els grups més alts la tenen més sovint a la costa o al mateix Pirineu, fruit d'una decisió personal.

Entre els elements crítics que pesen sobre la segona residència com a consum superflu de territori amb poques conseqüències positives per a les àrees d'implantació, s'ha apuntat en els darrers anys la disminució de la freqüentació de la segona residència. Però aquesta variable, que té una gran incidència en l'impacte permanent del fenomen, resulta estadísticament molt difícil de provar. Segons l'Enquesta Metropolitana 2000, la freqüentació anual de la segona residència per part dels habitants de la província de Barcelona se xifra en 74 dies. D'altra banda, una enquesta realitzada a la Cerdanya l'any 1994 donava 77 dies a l'any, una freqüentació molt similar a la de la font anterior, si es té en compte que el tipus de propietari de segona residència cerdana és netament barceloní i de poder adquisitiu elevat.

La pressió constructiva s'ha anat traslladant des de la costa cap a l'interior, colonitzant àrees poc aptes per a la residència i donant origen a implantacions residencials il·legals amb enormes problemes de serveis i de manteniment i millora d'infraestructures. Recepció d'una urbanització a la Bisbal del Penedès, Baix Penedès. (Foto: I. Aldomà).

Gràfic 6.1. Evolució del nombre d'habitatges a Catalunya segons el seu ús, 1960-2008.

La font estadística més important i alhora exhaustiva sobre la difusió de la segona residència són els censos d'habitatge, que es realitzen cada deu anys. Segons el cens de 2001, s'entén per segona residència la utilitzada només per vacances o caps de setmana, en feines temporals... Es considera que els censos d'habitatge subestimen notablement el nombre d'habitatges de segona residència, fet que té molt a veure amb la realització dels censos en moments de baixa afluència turística. Així, les dades obtingudes per l'Institut Nacional d'Estadística a partir del cens de 2001 presenten un gran increment de les residències vacants. Així doncs, les dades de la gràfica per a 2001 i 2008 han estat calculades a partir dels visats inicials que dona el mateix Col·legi d'Aparelladors, sobre la base de les quals s'ha fet una estimació d'ús. Font: web de l'Institut d'Estadística de Catalunya i de l'Institut Nacional d'Estadística, i elaboració pròpia.

El creixement residencial aparellat a grans ressors turístics pot fer aparèixer veritables ciutats de temporada enmig d'un medi que la industrialització d'anys passats havia deixat quasi desèrtic. La població de determinats moments de l'any a Baqueira-Beret (Vall d'Aran) no té equivalent en cap altra ciutat de l'alt Pirineu i Aran (Foto: I. Aldomà).

Quadre 6.2.
Localització dels habitatges de segona residència propietat de les famílies catalanes.

Àrea d'origen	Disposa de 2a residència %	Destinació en % dels propietaris de segona residència de l'àrea d'origen			Segones residències disponibles de les famílies catalanes		
		Costa	Prepirineu i Pirineu	Resta Catalunya	Costa	Prepirineu i Pirineu	Resta Catalunya
Ciutat Barcelona	30,0	43,7	7,7	31,4	64.780	11.414	46.547
Resta regió metropolitana	15,2	40,2	5,2	24,0	61.332	7.933	36.616
Resta prov. Barcelona	11,6	53,3	5,0	25,0	16.484	1.546	7.732
Resta Catalunya	11,6	53,3	5,0	25,0	29.171	2.737	13.683
Total Catalunya	21,5	44,4	6,1	27,1	171.767	23.631	104.577

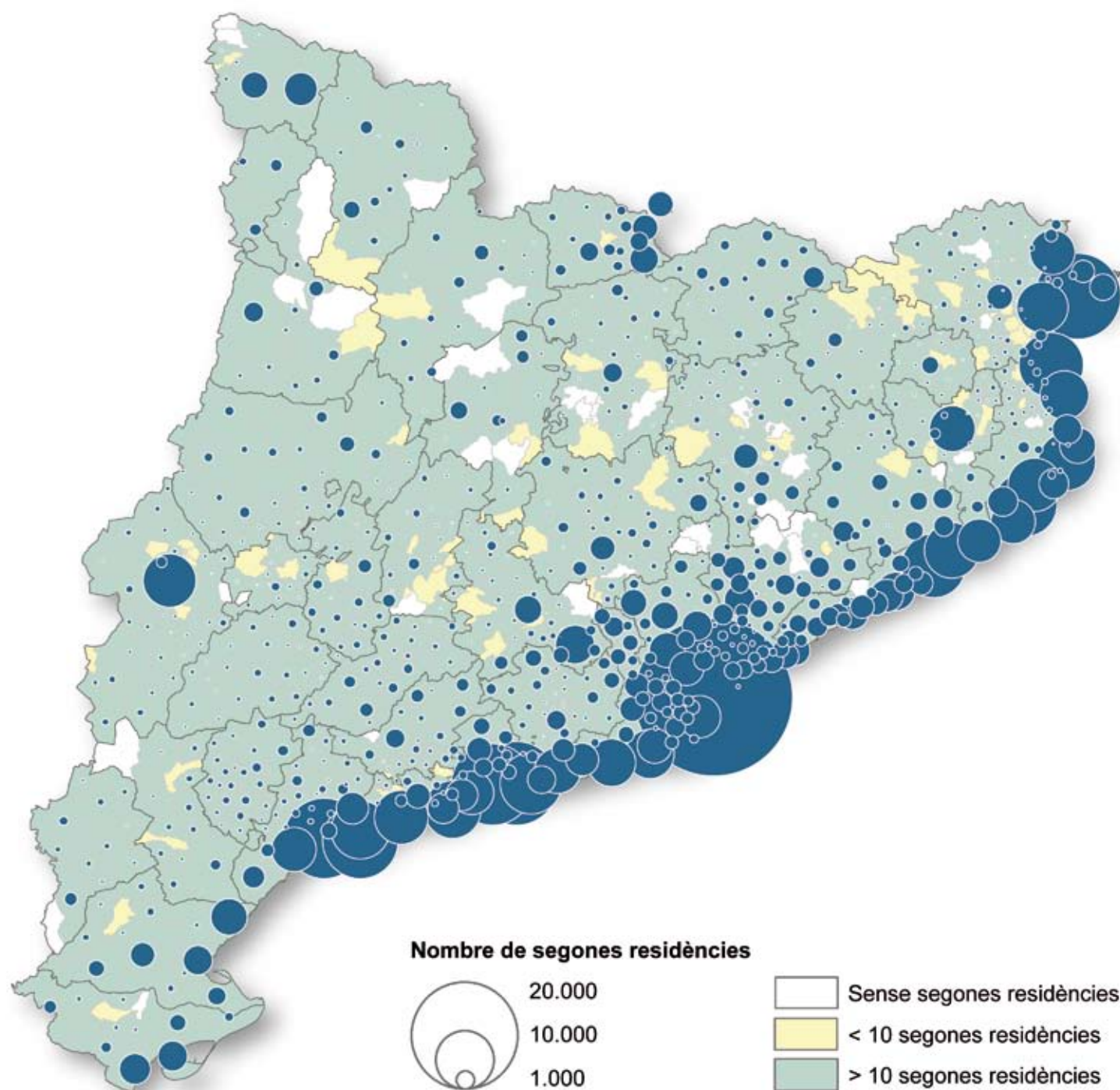
A partir dels resultats de l'Enquesta Metropolitana de l'any 2000 es fa una avaluació de la ubicació de les segones residències. Es parteix del supòsit que fora de la província de Barcelona les llars que disposen de segona residència segueixen el comportament de les comarques barcelonines situades fora de la regió metropolitana. Font: elaboració pròpia, a partir dels resultats de l'Enquesta Metropolitana 2000, Diputació de Barcelona. Aquesta font resulta molt més aclaridora que l'enquesta més recent de 2005, que es refereix a població total i presenta moltes incerteses lligades al fort augment de la població i de l'habitatge.

Quadre 6.3.
Incidència
econòmica, social i
mediambiental del
desenvolupament de
la segona residència.

Avantatges	Inconvenients
<p>Noves oportunitats d'ocupació a escala local:</p> <p>Oficis relacionats amb la construcció (nova construcció i manteniment). Gestió immobiliària.</p> <p>Jardineria.</p> <p>Personal domèstic.</p>	<p>S'accentua la deserció de la mà d'obra agrària.</p>
<p>Desenvolupament dels serveis bàsics (que milloren l'oferta als residents locals):</p> <p>Comerços d'alimentació i altres elementals.</p> <p>Serveis de reparació (automòbil).</p> <p>Bars i restauració.</p>	<p>S'accentuen els problemes estructurals de l'agricultura:</p> <p>Ocupació de millors terres.</p> <p>Augment de la parcel·lació i fragmentació.</p> <p>Augment dels preus del sòl.</p>
<p>Desenvolupament de serveis especialitzats:</p> <p>Petit comerç de roba, artesania, joieria...</p> <p>Supermercats/hipermercats.</p> <p>Centres recreatius.</p>	<p>Serveis sovint estacionals i de titularitat exterior.</p>
<p>Augment dels ingressos impositius de l'administració:</p> <p>IBI.</p> <p>Taxes per serveis.</p> <p>Augments indirectes d'IAE i transferències en funció dels empadronaments.</p>	<p>Major demanda d'infraestructures públiques, parcialment finançades:</p> <p>Extensió de les infraestructures d'aigua, electricitat, sanejament i comunicació.</p> <p>Manteniment de les infraestructures anteriors.</p>
<p>Consum menor o inexistent d'equipaments locals per part dels residents (escola, cultura, esports).</p>	
<p>Majors ingressos per als propietaris locals derivats del negoci immobiliari (més aviat finques que immobles; més aviat venda que lloguer).</p>	<p>Fruit de les característiques del mercat:</p> <p>Les plusvàlues van als promotors immobiliaris exteriors.</p> <p>Apropiació de l'espai edificat per part de la població exterior i necessitat d'augment de l'espai urbanitzable per continuar els beneficis.</p> <p>Augment dels preus de l'habitatge per als residents locals.</p>
<p>Manteniment i renovació del parc edificatori local.</p>	<p>Impactes ambientals de l'expansió residencial:</p> <p>Erosió.</p> <p>Augment dels residus urbans.</p> <p>Alteracions en els valors paisatgístics i culturals.</p>
<p>Augment dels fluxos d'informació i aportació de valors urbans a la societat local.</p>	<p>Distorsió de les formes de vida locals.</p> <p>Estacionalitat poblacional.</p> <p>Hàbits de consum.</p> <p>Cultura d'oci, cultura de treball.</p>
<p>Expectatives d'una instal·lació permanent dels habitants de segona residència (3a edat).</p>	<p>Domini de les institucions locals per part de nousvinguts.</p>

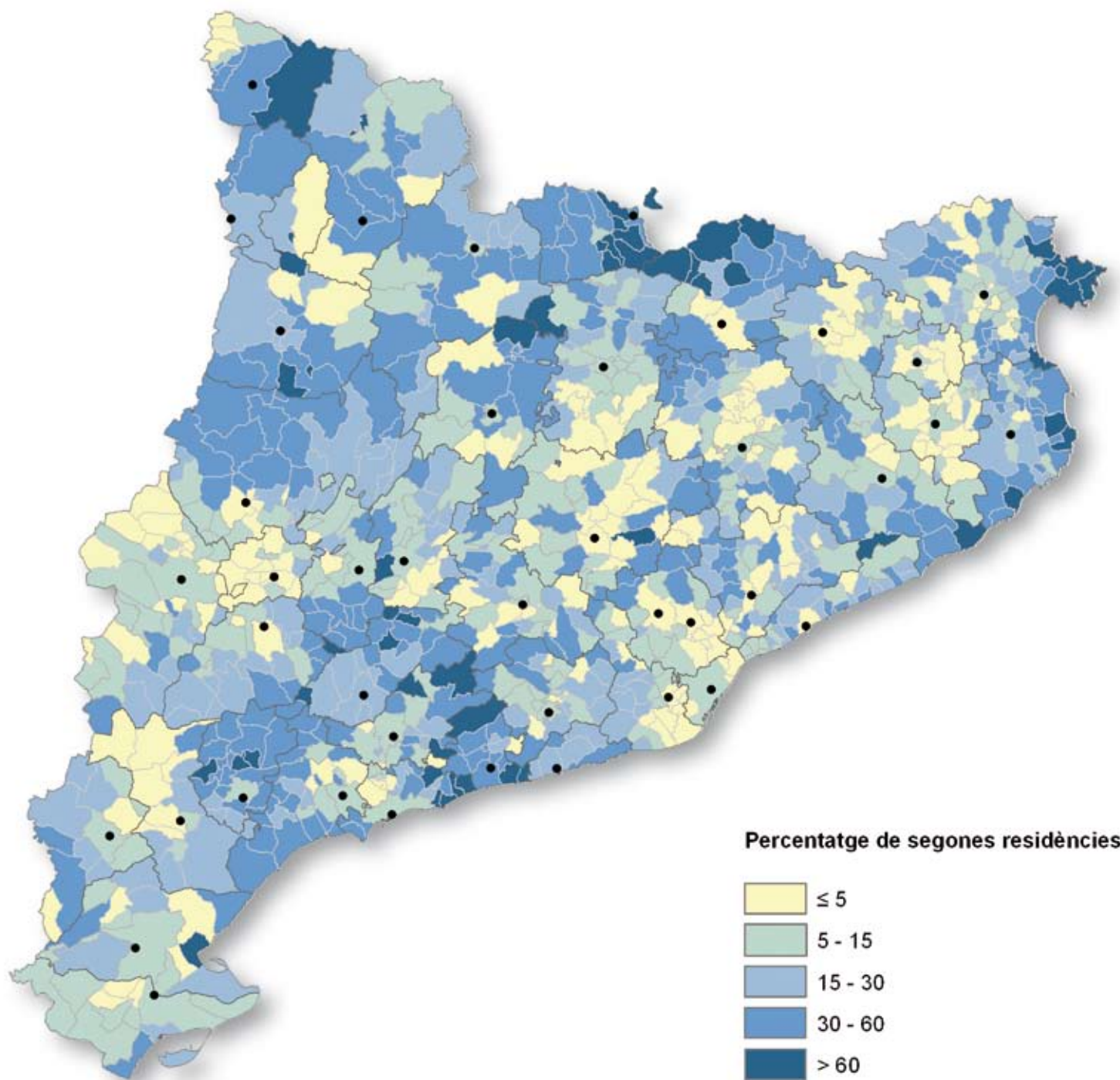
Els efectes negatius de la difusió de la segona residència són objecte d'un debat periòdic força arrelat a la societat, que encara no ha tingut un veredict. Sigui com sigui, la segona residència és un fenomen singular del país, que no només s'explica pel desenvolupament turístic i que té a veure amb les inèrcies pròpies del sector de la construcció i amb la idiosincràsia de les famílies i dels actors econòmics. En un territori fortament poblat i urbanitzat com Catalunya, la proliferació de la segona residència representa un excés que perjudica el medi ambient i grava altres activitats econòmiques, però no tot són efectes negatius, i la segona residència pot donar pas a residències més estables. Font: elaboració pròpia, a partir de PACCIONE, M. (1984). Progress in rural...

Mapa 6.11. Nombre de segones residències per municipis, 2001.

La implantació de la segona residència destaca, per sobre de tot, el pes de la implantació costanera, des de l'Hospitalet de l'Infant fins a Llançà, una zona on la segona residència dóna origen, bàsicament, a un creixement residencial extensiu en forma d'urbanitzacions de cases unifamiliars que s'escampen cap a l'interior. Fora de la línia de la costa, la segona residència és quantitativament un fenomen inherent a la mobilitat generada al voltant de les grans ciutats, i també són remarcables les implantacions residencials a la Cerdanya i la Val d'Aran. Font: Cens d'Habitatges 2001, base de dades de l'Idescat.

Mapa 6.12. Pes de la segona residència per municipis en percentatge, 2001.

Comparat amb el nombre absolut de segones residències, el pes relatiu que tenen dins del parc d'habitatges posa en relleu els municipis amb una major especialització turística, fet destacable a tota la franja costanera, on la segona residència ja no apareix com un fet singular als municipis metropolitans. Cal remarcar el pes relatiu de la segona residència en els municipis pirinencs més centrals, i també en alguns municipis interiors més de muntanya, o amb un despoblament passat notable, en els quals es reutilitza generalment el parc històric d'habitatge que havia estat abandonat. Font: Cens d'Habitatges 2001, base de dades de l'Idescat.

D'espais agraris a territoris periurbans

El creixement de la població, l'expansió de la taca urbana, l'augment de la mobilitat, la terciarització i altres canvis porten la presència urbana a tot el territori i conflueixen en una transformació de la seva activitat i imatge agrària que afecta pràcticament tots els racons del país. Les activitats agrícoles, ramaderes o forestals que fins fa poc afaïonaven els paisatges i els donaven sentit van deixant pas a un territori sotmès a unes necessitats urbanes creixents i ubiqües. És en aquest sentit que es pot dir que el paisatge periurbà que abans es limitava al voltant de les grans ciutats i tenia una connotació bàsica d'agricultura periurbana s'escampa

i generalitza arreu, i de la Catalunya rural passem a la Catalunya periurbana.

Les manifestacions clàssiques de l'agricultura periurbana, certament, subsisteixen als espais metropolitans, per bé que es trobin en recessió. Subsisteixen les activitats agràries en petits espais urbans (corrals, horts-jardí, conreus forçats...), l'anomenada agricultura urbana, però res a veure amb l'objecte d'atenció per aquesta agricultura que es dona en els països en desenvolupament i en alguns altres. A l'entorn metropolità, el Baix Llobregat i el Maresme presenten encara una bona mostra de l'agricultura periurbana més comuna, la dels camps de conreu de verdures i

Quadre 6.4.
Els processos de transformació dels usos a les àrees periurbanes.

Tipus	Caracterització / Tendència	Efectes mediambientals
Creació d'horts urbans en espais lliures marginals (marges de rieres, sobrants d'expropiacions, espais de titularitat pública...).	Ha estat una realitat permanent en els entorns metropolitans o urbans dels darrers 50 anys, força relacionada amb els orígens camperols de la població urbana. En la mesura que es perdin aquestes arrels, aquest tipus d'implantació anirà a la baixa.	Precarietat física, socioeconòmica i jurídica. Cultius en condicions ambientals o sanitàries sovint deficientes; proveïment d'aigua deficient o de baixa qualitat...
Horts i espais de lleure, amb caseta i/o altres elements que es creen a partir de la divisió de parcel·les rústiques.	Ha estat una altra constant, que evoluciona de manera similar a l'anterior. En aquest cas, la introducció de límits i controls pràcticament n'ha aturat l'expansió.	Fragmentació de l'espai agrari. Pol·lucions diverses en l'entorn. Grans dificultats de reconversió o d'inclusió en els creixements urbans.
Extensificació dels conreus	En la mesura que desapareixen explotacions i s'ha de recórrer a l'arrendament resulta més avinent el conreu d'herbacis.	Disminució de la presència humana, introducció de maquinària pesant, pèrdua de potencial productiu.
Abandonament del conreu i ermatge	Sigui perquè hi ha expectatives de canvi d'ús, sigui perquè un nou propietari sense vincles agraris no vol contracte, la finca queda erma.	La presència de finques ermes comporta problemes sanitaris per a les finques veïnes, a més d'incidències paisatgístiques negatives i risc d'incendis.
Abandonament general dels aprofitaments agraris	La transformació cap a una vocació més residencial i de lleure, la difusió de tanques i altres canvis impliquen la desaparició de la pastura, caça, recol·lecció...	La privatització de l'espai periurbà margina determinats usos lliures (caça, recol·lecció) per als quals s'han de buscar alternatives.
Nous aprofitaments paral·lels relacionats amb serveis urbans (hípiques, centres jardineria, activitats esportives, restauració...)	L'evolució lògica cap un augment de les rendes que permeti mantenir un espai periurbà productiu porta a la introducció d'activitats més intensives i, alhora, sense gaire relació amb l'agricultura.	Els nous usos tenen una incidència desigual en la conservació dels sòls agraris, l'aparició d'instal·lacions més o menys fixes i consolidades, la freqüentació...
La conversió d'edificis agraris cap a l'ús residencial o les edificacions residencials noves en sòl rústic, de caràcter més o menys il·legal	És, des de fa temps, una pràctica comuna, que s'accentua a les hortes més intensives i prop de les ciutats més grans.	En aquesta transformació, que sovint implica el canvi de la propietat a mans d'una persona sense relació amb l'explotació de la terra, l'explotació de la finca tendirà cap a una producció extensiva o, simplement, l'abandonament.
Processos d'urbanització dispersa	Les urbanitzacions, generalment il·legals, han tingut una gran incidència en el passat, que pràcticament s'ha acabat amb el control notarial i urbanístic de les reparcel·lacions.	Problemes de dotació de serveis, augment del risc d'incendi, competència amb aprofitaments agraris, pertorbacions per l'activitat agrària.
Implantació aïllada d'indústries i/o serveis urbans	De vegades, aprofitant antigues granges o edificacions o, senzillament a través de construccions noves, els preus del sòl rústic atreuen, fins i tot, les administracions públiques.	Les implantacions en sòl rústic creen expectatives d'urbanització, apugen el preu del sòl agrari i contribueixen a l'abandonament agrari.

Es fa referència explícita a les transformacions que s'operen als encontorns de les àrees metropolitanes i ciutats principals del país. Font: elaboració pròpia.

Quadre 6.5.
Nous usos i
valoració de la
diversitat funcional
de l'espai rural.

Funció	Tipus demanda	Adaptacions oferta	Incidència espacial
Productiva primària	Producció d'aliments i matèries primeres en general. Generació d'energia.	Explotació de les matèries primeres locals, innovació. Fragmentació de la propietat i el parcel·lari i altres dificultats estructurals.	Tendència a l'homogeneïtzació de l'espai agrari i encaix dels usos complementaris en aquest espai.
Acollida d'altres activitats	Renovació de les activitats tradicionals i creació de noves activitats.	Transformació i serveis vinculats a l'agricultura. Aprofitament dels recursos humans, formació.	Encaix d'activitats complementàries d'aprofitament dels recursos agraris.
Residencial	Acolliment de persones d'origen urbà (avantatges preu, espai...).	Manteniment i millora de la qualitat de l'hàbitat. Manteniment i millorar dels serveis quotidians i de proximitat.	Ocupació de les terres de millor qualitat agrícola. Conflicte d'usos en habitatges i edificis agraris.
Recreativa	Cobriments de les noves demandes de lleure relacionades amb la cultura urbana (passeig, hípica, pesca, esports...).	Creació d'establiments i llocs per a les activitats de lleure, ja sigui de tipus privat o col·lectiu.	Competència per l'ús del sòl i augment del preu de la terra.
Sanitària i social	Població de tercera edat creixent. Recuperació i manteniment de la salut. Inserció social i lluita contra l'exclusió.	Equipaments i serveis de millora de la qualitat de vida. Àmbits i activitats per millorar les relacions humanes.	Condicions de vida i de feina dels treballadors immigrants. Estabilitat de l'ocupació agrària.
Ecològica	Aliments sans i medi ambient no contaminat. Espais naturals preservats i paisatges variats.	Disposicions adequades per al manteniment de la qualitat mediambiental i el seu control.	Reducció i eliminació de la contaminació agrària. Manteniment del patrimoni agrari i foment de la diversitat.
Cultural i formativa	Identificació cultural amb un lloc i un territori. Els valors patrimonials locals i la seva comprensió.	Equipaments i actes culturals i educatius. Manteniment i difusió del patrimoni.	Descoberta i valoració del patrimoni agrari i del conjunt dels valors patrimonials en general.
Paisatgística	Valors compostius, panoràmiques, valors d'entorn.	Difusió dels valors paisatgístics. Aplicació dels paràmetres de correcció urbanística.	Correcta inserció de noves infraestructures i edificis, millora dels entorns existents.

Font: elaboració pròpia, a partir de GORGEU, Y.; JENKINS, C. (1997). La charte de territoire. Documentation Française. París.

fruites i la cria intensiva d'animals de corral motivada pel subministrament de la població urbana pròxima, que es pot trobar també en alguna ciutat mitjana. Finalment, els horts familiars per a l'autoconsum que envolten ciutats i pobles són una altra expressió clàssica de l'agricultura periurbana en retrocés. Fins no fa gaire també en formaven part algunes propostes d'ordenació dels entorns urbans, però les condicions sociològiques que donaven origen a aquesta demanda estan variant.

Tots els elements característics de les àrees periurbanes de fa 30 o 40 anys es troben en procés de canvi accelerat i han vist l'aparició de dinàmiques noves que alteren la lògica productiva agrària una mica pertot arreu. Entre aquestes, destaquen la substitució dels aprofitaments agraris per part de noves activitats de lleure, comercials o serveis en general, les implantacions residencials de mides i característiques diverses, les àrees logístiques i industrials, la substitució dels conreus per horts solars i la implantació d'altres noves energies, l'aparició d'instal·lacions i equipaments relacionats amb el tractament de residus i altres funcions mediambientals... En relació amb aquests canvis d'ús es produeixen també transformacions paisatgístiques relacionades amb l'extensió dels aprofitaments agrícoles o abandonament davant de les

perspectives urbanitzadores; els processos de degradació diversos per la recepció de residus urbans, disminució de la quantitat i qualitat de l'aigua i altres contaminacions i la fragmentació del plànol parcel·lari vinculada als nous usos agraris, de lleure o residencials...

La incidència territorial de tots aquests processos és molt diferent en funció de les diferents variables que els condicionen i tenen molt a veure amb els processos d'urbanització:

- D'entrada, es pot diferenciar entre els efectes del creixement urbà pròpiament dit, en què s'han d'entendre els relacionats amb l'expansió de la taca urbana i efectes pròpiament vinculats a la difusió urbana, en què entraria l'esquixada d'elements urbans a les àrees més o menys allunyades de la taca urbana.
- També és diferent la incidència en l'entorn que té l'expansió d'un àmbit metropolità, com ara el de Barcelona, de la qual presenten els àmbits en algun moment considerats també metropolitans de Tarragona-Reus, Girona o Lleida, o el d'altres ciutats intermèdies. Les dinàmiques periurbanes es detecten fins i tot en centres de 5.000 habitants, però augmenten en intensitat

i estenen la seva àrea d'influència en augmentar la població del nucli emissor central, a més de canviar en alguns dels seus components.

- Els creixements residencials relacionats amb el turisme o, senzillament, la segona residència plantegen, d'altra banda, unes dinàmiques territorials força singulars per la seva ubicïtat i una presència també més difusa. És el tipus de dinàmiques que afecta tots els territoris rurals i que inclou moltes altres de les activitats i dinàmiques assenyalades, en particular les menys relacionades amb el fet residencial.

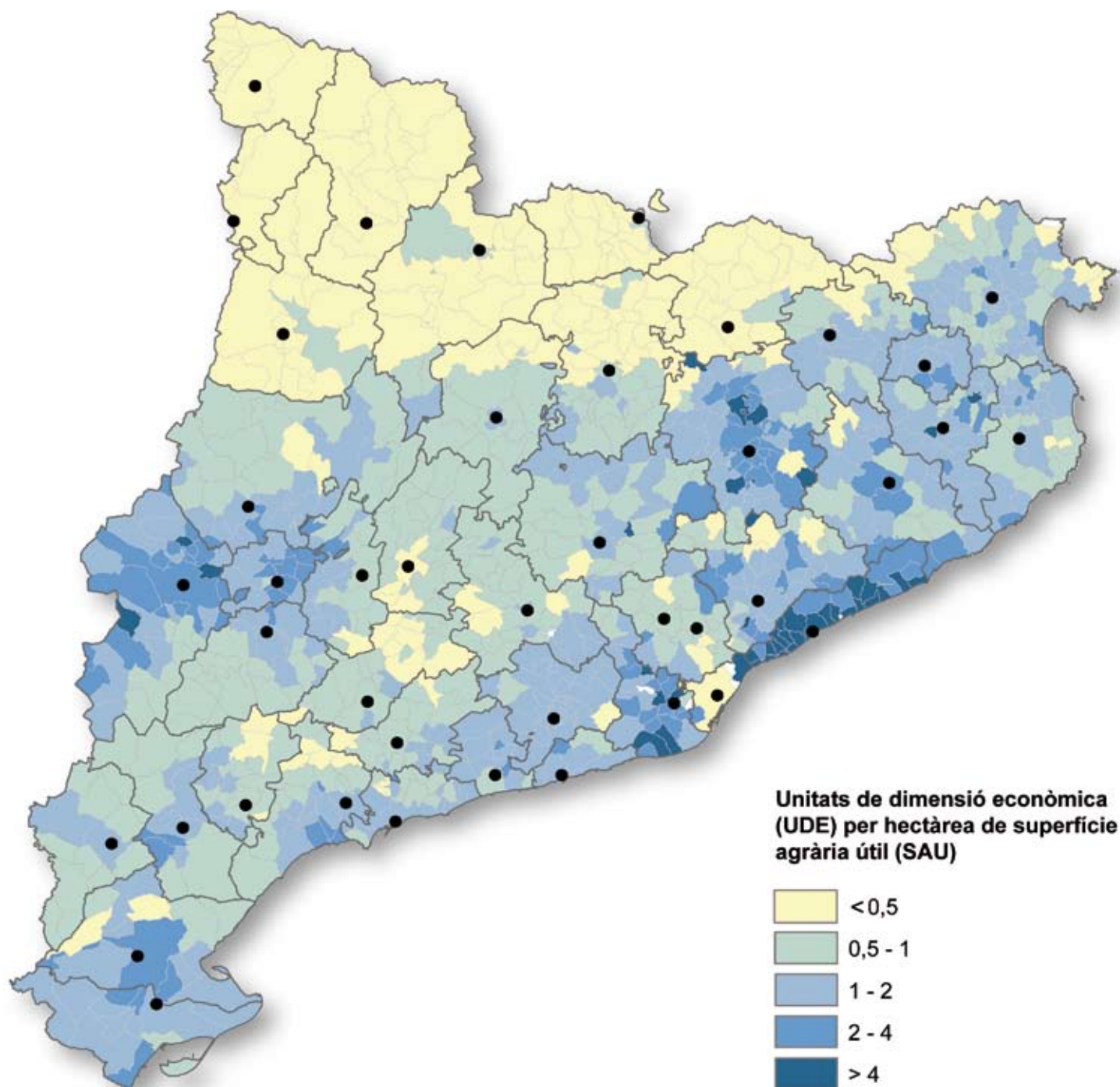

La resistència dels camps de conreu al creixement residencial metropolità o turístic resulta molt complicada per les rendes tant desiguals d'ambdós tipus d'ús del sòl (Malgrat de Mar, Maresme). (Foto: I. Aldomà)

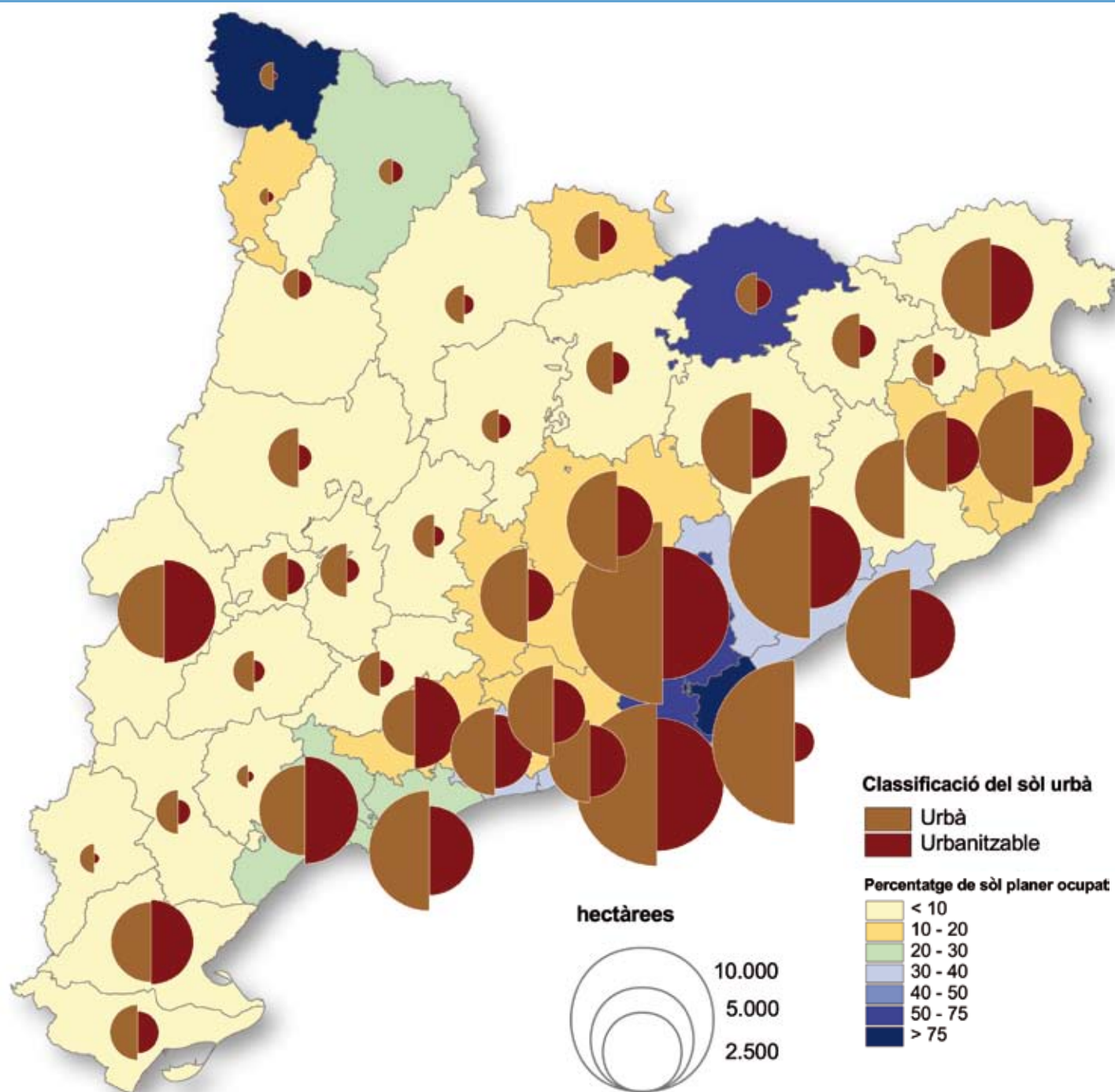
La fiscalitat, la manca de control sobre el mercat de la terra o la manca de planificació o disciplina urbanística han contribuït a que la segona residència competeixi amb els usos agraris, fins i tot en indrets tan insòlits com el capdamunt del massís dels Ports de Beseït (Alfara de Carles, Baix Ebre). (Foto: I. Aldomà)

Mapa 6.13. Marge brut estàndard agrari total municipal en UDE per hectàrea de SAU.

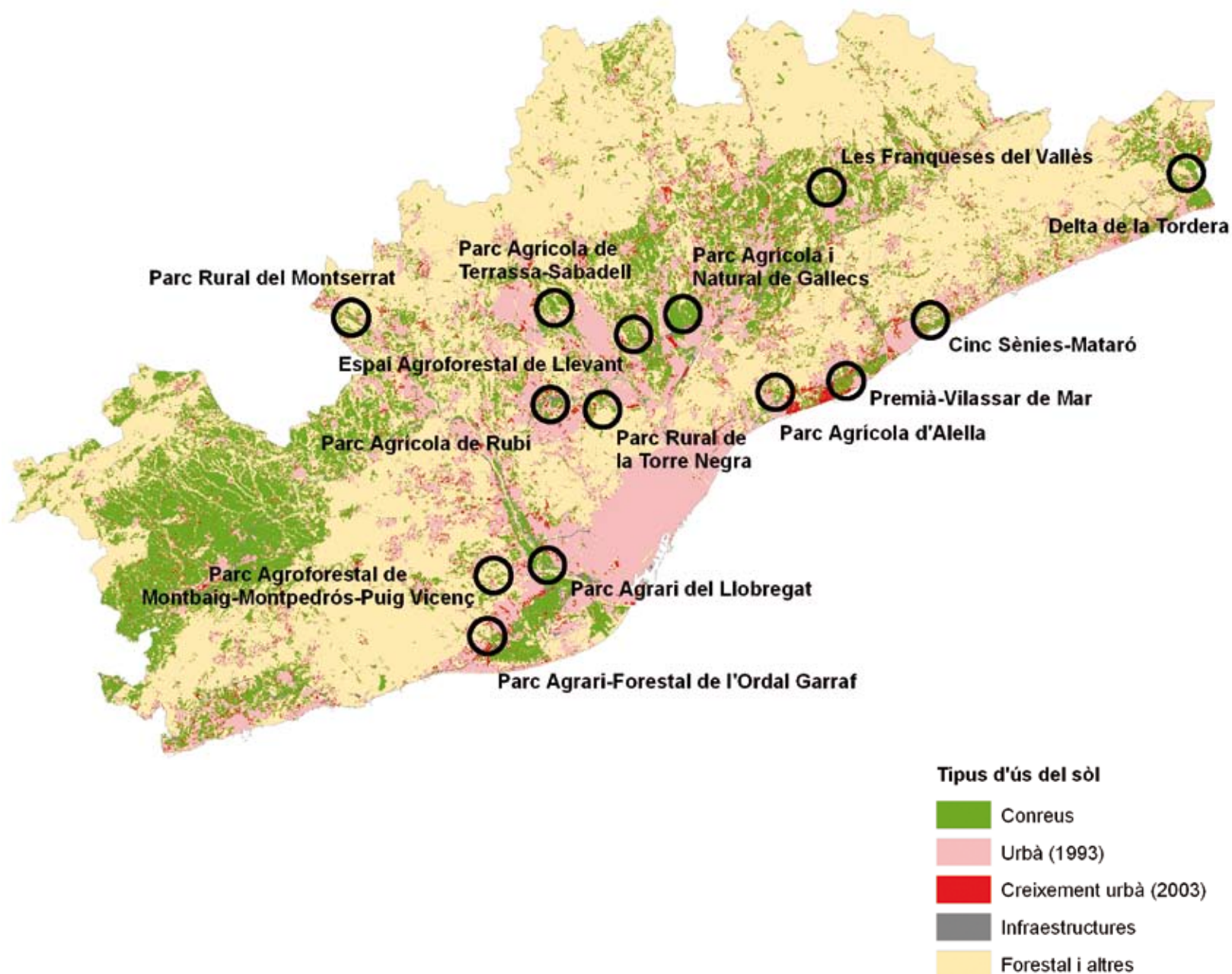
Es posen en relleu els contrastos entre les àrees amb una activitat agrària més productiva i les zones amb una altra de menys productiva, que resulten un indicador de la capacitat de renda del sòl i del seu valor des d'un punt de vista agrari. L'agricultura periurbana històrica de l'entorn de Barcelona, el Baix Llobregat i el Maresme és la que presenta una major productivitat per unitat de superfície, seguida per l'agricultura de les planes interiors ramaderes i de regadiu històric, que actualment representen el capital agrícola més important del país i que constitueixen l'escenari de l'actual expansió urbana. Font: elaboració pròpia, a partir del Cens Agrari de 1999, i la base de dades de l'Idescat. Les xifres de producció municipal expressades en unitats de dimensió econòmica parteixen del càlcul de marges bruts estàndards unitaris per cada producció agrària aplicats a les unitats d'aquests produccions existents a cada municipi.

Mapa 6.14. Sòl urbà i urbanitzable per comarques en hectàrees i percentatge del sòl planer ocupat (superfícies < 20% de pendent), 2007.

Una bona disponibilitat de sòl urbanitzable qualificat dona un bon marge per al creixement urbà a mitjà termini de cada territori, i aquest és el cas d'un bon nombre de comarques orientals. A les comarques interiors, el sòl urbanitzable és inferior, però les àrees urbanes ocupen relativament poca extensió i les possibilitats d'expansió són molt grans. Cal remarcar també que l'accidentalitat del terreny limita les possibilitats de creixement urbà a les comarques de muntanya i que des d'aquest punt de vista el creixement urbà competeix directament amb l'ús agrícola i n'està limitant ja les possibilitats productives actuals i futures. Font: Departament de Política Territorial i Obres Públiques (Generalitat de Catalunya).

Mapa 6.15. Els espais agraris residuals de l'àrea metropolitana i el Parc Agrari del Baix Llobregat.

Les fortes pressions urbanes fan molt complicada la subsistència de l'agricultura periurbana i es fa difícil pensar que desapareguin les pressions sobre aquest espai, per molt que es disposi dels millors instruments d'ordenació imaginables. Possiblement, el Parc Agrari del Baix Llobregat sigui, per les seves dimensions i nivell de desenvolupament, el que més pautes pot oferir per tractar les problemàtiques periurbanes d'aquests indrets, però per les condicions de la seva agricultura i el seu finançament el seu exemple resulta difícilment transportable. Les experiències de comercialització, divulgació i formació de les activitats i els productes agraris que aquestes àrees ofereixen de cara a la població metropolitana pròxima són, en tot cas, d'una gran importància per fer presents els valors col·lectius que tenen les activitats i els territoris agraris, a banda de poder jugar un paper estratègic de futur. Font: a partir de dades del mapa de cobertures de sòl del Departament de Medi Ambient i Habitatge.

De la riquesa agrària al gran patrimoni natural

Enmig de la diversitat de transformacions que donen a l'espai rural una imatge cada cop més urbana i també de la diversitat d'usos i funcions que avui dia es poden reconèixer en els espais rurals, s'ha produït un canvi substancial en la percepció general de l'espai rural condicionada pel predomini d'una visió urbana d'aquest espai. Es pot dir que, fins als anys 1960, els espais rurals eren percebuts com el lloc d'on provenien els aliments de la població i moltes altres matèries primeres, com la fusta, l'aigua, les pedres i altres minerals; els espais rurals eren, bàsicament, de producció agrària. A mesura que els habitants de ciutat han esdevingut majoria i han deixat de ser fills pagesos, i a mesura que s'han produït tots els altres canvis que han alterat la base productiva dels pobles i les masies i n'han modificat el paisatge, l'espai rural ha passat a ser percebut també com una simple prolongació de l'espai urbà, l'espai no construït que facilita l'esgambí, la tranquil·litat, el silenci, el contacte amb les plantes i animals... L'espai agrari ha esdevingut un espai natural, el parc de la gran ciutat.

La nova visió de l'espai rural com a espai natural ha tingut la seva translació més clara i "natural" en l'instrument més característic de l'expansió urbana, que és el planejament urbanístic, amb tota la reflexió teòrica que l'acompanya. La primera ciutat industrial transforma els jardins de l'aristocràcia o l'església en jardins públics urbans i idea nous parcs urbans per complir la mateixa funció, mentre que les noves grans metròpolis necessiten i creen els seus grans parcs territorials per a l'esgambí de la gran massa metropolitana. A mesura que les metròpolis es fan grans i el temps i la idea d'oci s'amplien i diversifiquen, els parcs es fan més grans i la funció de "parc" arriba a cobrir tot l'espai de territoris relativament petits i molt poblats com Catalunya. El planejament urbanístic i l'ordenació del territori, en general, hi arriben a través de la protecció sistemàtica d'una bona part del territori a través d'un ampli ventall de figures, entre les quals destaquen els parcs naturals, els espais del Pla d'Espais d'Interès Natural, els espais Xarxa Natura 2000 i els sòls de protecció especial dels plans territorials parcials, a què s'afegiran les proteccions establertes pels plans urbanístics municipals.

La visió i la intervenció privada i pública en l'espai rural com a espai natural no comença, ni s'acaba, en qualsevol cas, amb la ciència urbanística, sinó que és inherent al desenvolupament de la burgesia i de les institucions característiques dels estats moderns i recull diferents preocupacions. Les primeres accions protectores es remunten gairebé a l'època medieval i es fixen en els boscos amenaçats d'una explotació excessiva per la construcció de vaixells i, de manera semblant, es protegiran també algunes àrees de caça. Tot seguit, al segle XIX arribaria la declaració de parcs nacionals i "paratges pintorescos" com a mostres emblemàtiques de les belleses dels estats-nació. També, de bon hora, comença a haver-hi interès per determinades espècies d'aus i de fauna amenaçada de subsistència, als quals s'associarà també la protecció d'alguns espais. Això comença a passar al segle XIX a escala internacional en països anglosaxons, però no serà fins ben entrat el segle XX que no s'iniciarà una protecció sistemàtica de la flora i la fauna amenaçades, que es farà extensiva en els darrers anys a escala europea a través de la Xarxa Natura 2000.

Tot plegat, la protecció dels espais naturals es concreta a Catalunya a través de diferents figures, entre les quals destaca inicialment la protecció del que s'anomena genèricament espais naturals de protecció especial (ENPE), que pren com a referència la Llei 12/1985, de 13 de juny, d'espais naturals. Tots aquests espais, parcs nacionals, parcs naturals, paratges i reserves naturals, tenen una regulació específica pròpia de tipus urbanístic i una gestió individualitzada. Aquests espais de protecció especial, la majoria declarats ja fa dècades i triats per ser espais que tenien característiques especialment singulars, estableixen la protecció d'una part relativament petita del territori i presenten una escassa representativitat dels valors naturals. El fet es va mirar de corregir en la mateixa Llei 12/1985, amb la creació del Pla d'Espais d'Interès Natural (PEIN), que implica una cobertura sistemàtica dels grans ecosistemes del país. El Pla d'Espais d'Interès Natural (PEIN) –Decret 328/1992– inclou, a hores d'ara, 144 espais per al conjunt de Catalunya, que sumen prop de 700.000 hectàrees, un 21% del territori.

L'any 1992, el mateix any de l'aprovació del PEIN, el Consell Europeu va aprovar l'anomenada Directiva Hàbitats (Directiva 92/43/UE),

A les planes de Ponent els espais "més" naturals són simplement fites i els conreus afaïonen literalment el paisatge. A banda del seu extraordinari valor paisatgístic, alguns d'aquests secs han estat inclosos en la Xarxa Natura 2000 pel seu interès en la conservació de la fauna estèpica (Serra d'Almenara, Urgell). (Foto: I. Aldomà)

relativa a la conservació dels hàbitats naturals i de la fauna i flora silvestres, que defineix la metodologia i dona el marc legal que hauria de permetre una millor connexió entre els espais naturals de protecció especial en cadascun dels estats membres i, d'aquesta manera, pretén assegurar el manteniment de la biodiversitat. La directiva s'acaba concretant en la proposta de Xarxa Natura 2000, que, a manca d'algunes modificacions, representa a Catalunya prop d'un milió d'hectàrees, un 30% del conjunt del territori. Tant aquests darrers espais com els espais PEIN (tots inclosos a la Xarxa Natura) són incorporats als plans territorials parcials com a "sòls de protecció especial" preservats de la urbanització i amb limitacions especials per diferents usos. Aquests sòls de protecció especial asseguren, a més, la connexió entre les diferents illes de la Xarxa Natura i incorporen sòls amb altres valors naturals, de manera que assegurin una cobertura territorial superior, que abasta la major part del territori sense urbanitzar.

Al cap i a la fi, la inclusió de la major part dels espais rurals com a espais naturals exemplifica el domini de la visió urbana del territori, però també té la virtut o la voluntat-virtut de preservar el camp de la competència dels usos no agraris o dels usos menys ajustats a aquest tipus d'usos, fet que no ajuda els qui volen guanyar diners amb la venda de propietats, però sí que contribueix a preservar els usos ecològicament més idonis. Així mateix, ajuda també a preservar el territori per a una agricultura de més qualitat, per a l'agroturisme i per a activitats formatives i altres serveis que aprofiten i viuen dels valors més o menys naturals de l'espai forestal o conreat. A més, deixa oberta la porta a una intervenció urbana més proactiva, com és la Xarxa de Custòdia del Territori i altres intervencions privades destinades a impulsar i sufragar una gestió del territori més d'acord amb els principis de funcionament dels ecosistemes naturals.

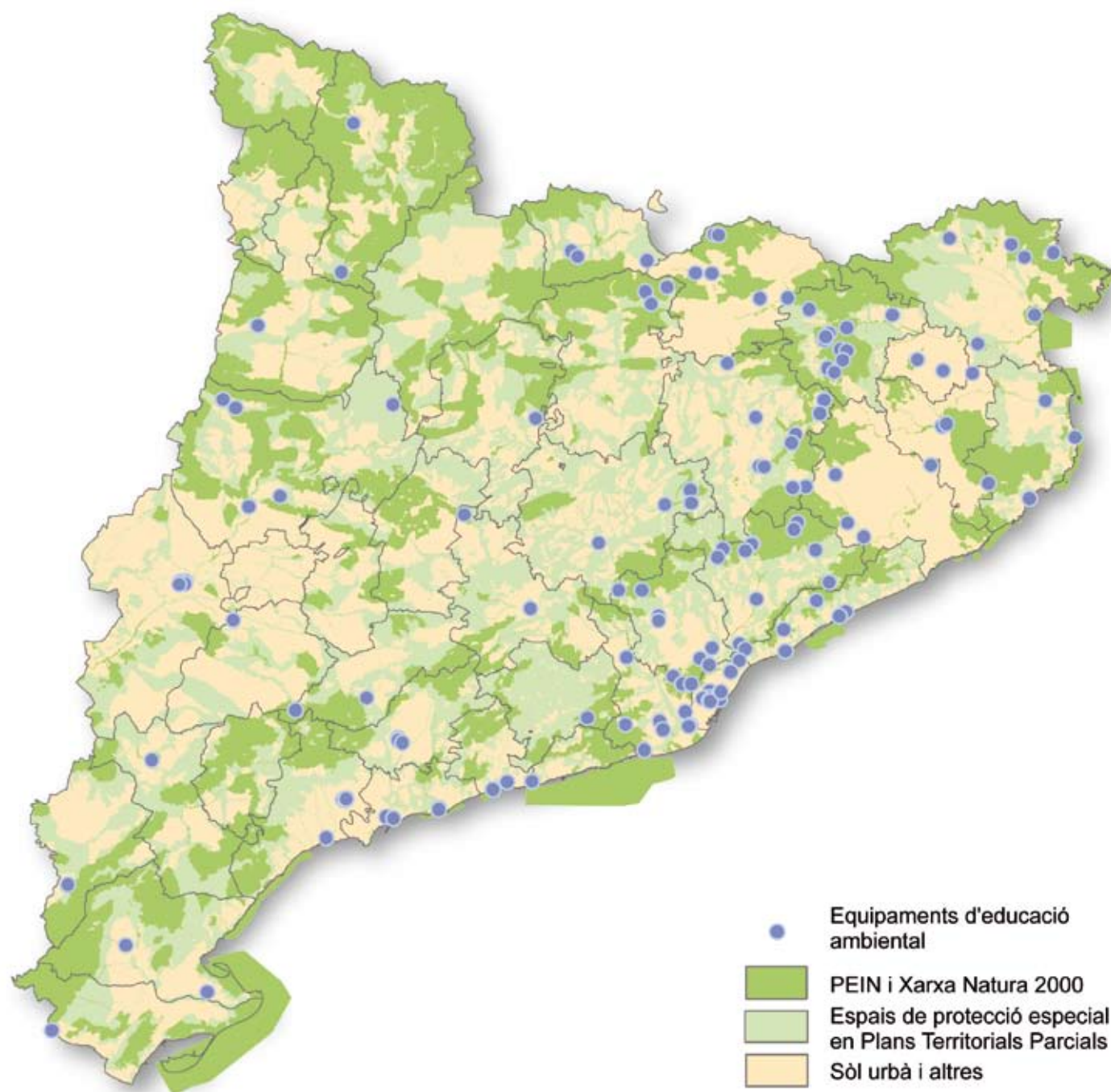
La major part dels Parcs Naturals de Catalunya es troben als Pirineus, el territori menys poblat i amb uns ambients naturals més contrastats. En tot ells apareixen indrets d'una gran bellesa com aquest del Parc Natural del Cadí-Moixeró a la part cerdana (Foto: X.Toll).

Quadre 6.6. Els espais naturals de protecció especial segons la Llei 12/1985 del Parlament de Catalunya.

	Parc nacional	Paratge natural d'interès nacional	Reserva natural	Parc natural
Valor	Científic, paisatgístic i educatiu	Trets singulars d'interès	Considerable interès científic (formacions biològiques, biotops, escales migratòries...)	Valors qualificats per compaginar amb l'aprofitament dels recursos i l'activitat dels habitants
Extensió	Relativament gran (milers d'hectàrees)	Àmbit mitjà o reduït	Extensió reduïda	Similar al parc nacional, però molt variable
Declaració	Per llei	Per llei	Per llei: reserva integral Decret del C. Executiu: reserva parcial	Decret del Consell Executiu
			La iniciativa pot partir de les entitats locals amb competències urbanístiques i dels propietaris dels terrenys afectats	
Restricció	Qualsevol activitat que alteri el paisatge Expressament: caça, pesca, activitats extractives i qualsevol obra i instal·lació, excepte les del parc o de tipus extraordinari	S'accepten les activitats tradicionals (agràries, silvícoles i les relacionades amb la protecció)	R. integral: tots excepte investigació i divulgació. R. parcial: tots els que atempten contra la protecció del valor específic: biotop...	Les definides per la normativa específica del parc
Gestió	Generalitat (DARP)	Generalitat (DARP)	R. integral: Generalitat (DARP) R. parcial: promotors	Promotors públics o privats

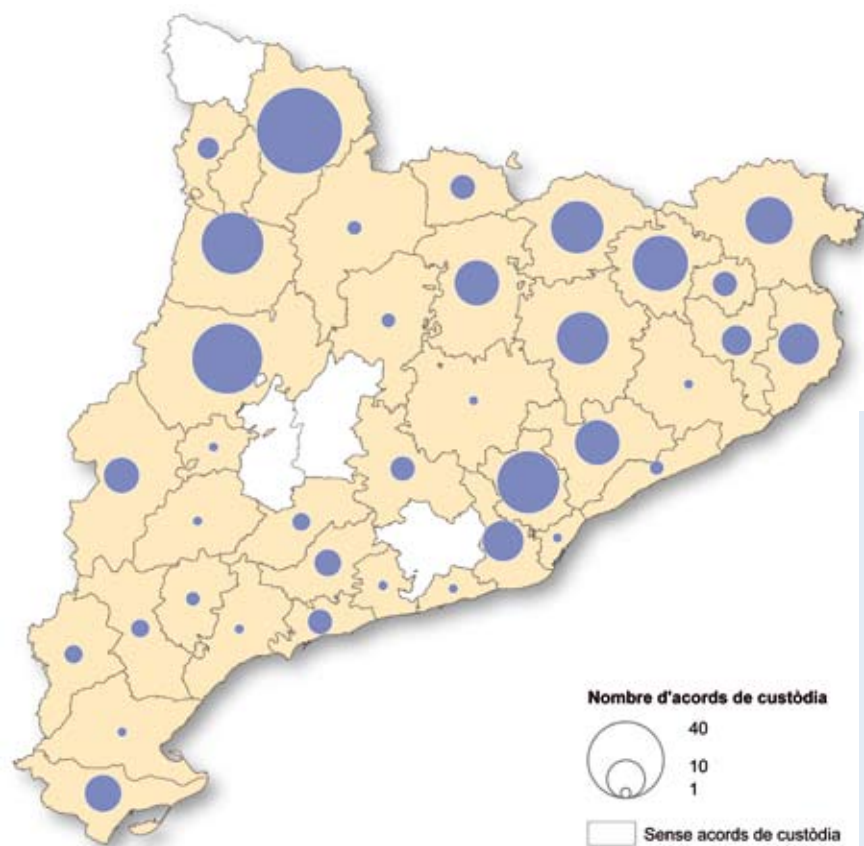
Els "espais de protecció especial" representen la màxima figura de protecció per als espais naturals. Les figures d'ordenació i gestió dels recursos incloses comprenen des dels instruments d'estricta protecció de la flora i la fauna amb regulació de l'accés, fins a figures que tenen un caràcter més exemplar i de divulgació dels valors de la natura. Són figures que, en qualsevol cas, han contribuït a capgirar la imatge dels medis rurals. Font: elaboració pròpia, a partir de la Llei 12/1985.

Mapa 6.16. Els espais naturals; espais PEIN, Xarxa Natura 2000, espais de protecció especial dels plans territorials parcials i equipaments d'educació ambiental.

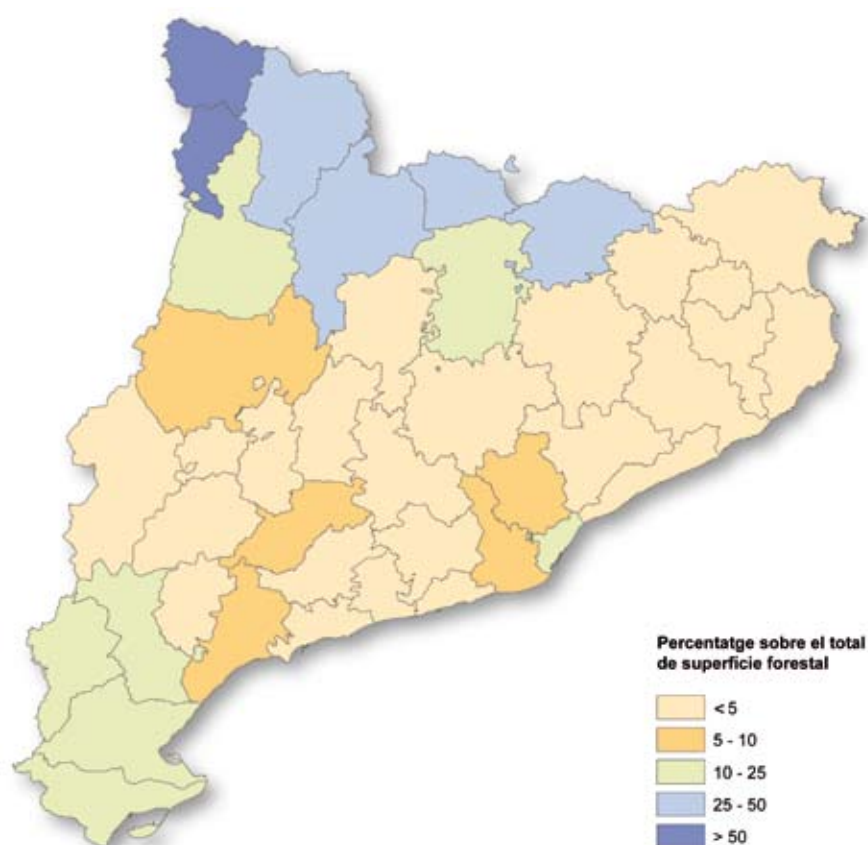
Tot culminant les disposicions de la Llei 12/1985 d'espais naturals, el 14 de desembre de 1992 s'aprova el Pla d'Espais d'Interès Natural (PEIN) (Decret 328/1992), que compleix també la condició de pla sectorial a efectes de la Llei 23/1983, de política territorial. El PEIN fa només una delimitació orientativa dels espais naturals, que després ha estat detallada a través de plans especials específics en què es concreten les regulacions d'usos. D'altra banda, la Directiva Hàbitats (Directiva 92/43/UE) va impulsar la creació de la Xarxa Natura 2000 per a la conservació dels hàbitats naturals i dels hàbitats de les espècies, que comprèn els llocs d'importància comunitària (LIC), que es concretaran en zones d'especial conservació (ZEC) un cop aprovats per la CE, i incorporen les zones d'especial protecció per a les aus (ZEPA) establertes en una directiva anterior, la Directiva 79/409/CEE, de 2 d'abril de 1979, relativa a la conservació de les aus silvestres. La Xarxa Natura inclou tots els espais PEIN. Així, juntament amb les figures de protecció dels espais naturals, no es poden deixar de banda la multitud d'iniciatives de formació, difusió o explotació turística dels medis naturals, que han esdevingut una font d'activitat qualificada i atractiva per a un bon nombre de residents a les àrees rurals. Font: Departament de Medi Ambient i Habitatge.

Mapa 6.17. Incidència territorial de la xarxa de custòdia del territori.

Un acord de custòdia es caracteritza perquè és un procediment de caràcter voluntari entre el propietari de la finca i l'entitat de custòdia per tal d'assegurar la conservació dels valors naturals, culturals i del paisatge d'aquesta finca. Així, figuren com a entitats de custòdia institucions privades i públiques (la Fundació Territori i Paisatge n'és un dels impulsors destacats), sense afany de lucre, que impulsen i participen en les iniciatives de custòdia, i que afecten molts espais no protegits i impliquen diferents tipus de serveis ambientals. A Catalunya, el 1987 apareix un primer procediment que es pot considerar de custòdia del territori i, tot seguit, els acords es van estenent fins a cobrir 101.600 hectàrees amb 235 acords (octubre 2008). Font: Xarxa de Custòdia del Territori.

Mapa 6.18. Les àrees forestals de propietat pública, percentatge de la superfície forestal.

Els espais forestals constitueixen el gran pulmó i el gran patrimoni natural del país, un patrimoni al qual la població té accés lliure, amb poques restriccions. Tot i les diferències entre les diferents fonts (Idescat, Cens Agrari, IFN, PGPF), cal destacar la importància de les forests de propietat pública sobre les quals hi ha grans possibilitats d'atendre les necessitats col·lectives, sense perdre de vista que la propietat forestal a Catalunya és, majoritàriament, de titularitat privada. Segons dades del Pla General de Política Forestal (1994), el 77,7% dels terrenys forestals són privats i un 2,3% són privats amb consorcis i convenis. Les forests públiques (patrimonials de la Generalitat, 3,9% del total, i boscos d'entitats locals, 16,1%) s'ubiquen, sobretot, en zones de muntanya, atès el caràcter protector de molts d'aquests boscos o la tradició comunal del seu aprofitament. En concret, 23 de les 41 comarques presenten valors de superfície privada superiors al 90% i només en 4 comarques aquest valor és inferior al 40% (Val d'Aran, Pallars Sobirà, Alta Ribagorça i Barcelonès). Font: Centre de Recerca Ecològica i Aplicacions Forestals (CRE-AF), 2007.

Una gran reserva natural amb alguns problemes ambientals

Així, mentre que els diferents tipus de delimitacions i figures de protecció dels espais naturals tenen la intenció d'assegurar la preservació dels valors naturals d'una bona part dels territoris rurals, tot imposant una visió més conservacionista urbana sobre la visió més productivista que generalment tenen els propietaris rurals, el cert és que una bona part dels territoris rurals experimenten pressions i transformacions que van en un sentit contrari i que sovint provenen dels mateixos centres impulsors de la preservació dels valors naturals. Els territoris rurals han de satisfer, en definitiva, moltes de les necessitats d'espais de la ciutat: de residència, d'indústries, d'abocadors i de centres productors d'energia, a més de l'extracció de recursos necessaris per les ciutats, la construcció de grans infraestructures de servei urbà en general... i els impactes d'aquestes noves implantacions en les activitats preexistents i en la qualitat de vida de la població no sempre resulten satisfactoris ni compleixen les millors condicions desitjables.

La difusió i la densitat urbanes fan que en territoris relativament petits com Catalunya les àrees rurals tinguin la sensació de ser una prolongació de la ciutat, una prolongació destinada, en bona part, a acollir les activitats que no vol la ciutat. Naturalment, les àrees rurals també es beneficien d'alguns aspectes d'aquesta proximitat urbana i caldrà trobar, en bona lògica, els equilibris i les compensacions a les implantacions més problemàtiques.

D'altra banda, no es pot perdre de vista que alguns dels problemes mediambientals que pateixen les àrees rurals provenen de les mateixes activitats que històricament els han estat pròpies: l'agricultura i la ramaderia. No és que els pagesos i els ramaders vulguin contaminar; senzillament, l'agricultura moderna és una activitat que adopta els estàndards industrials que creen i difonen les indústries de maquinària, de llavors, d'adobs o d'altres productes relacionats amb l'agricultura per satisfer la demanda de consum, i aquests nous procediments industrials han generat i generen algunes pràctiques i subproductes contaminants, que es van corregint i requereixen la implicació de tots els agents de la cadena de producció alimentària.

En definitiva, l'augment de productivitat de l'agricultura s'obté a partir de l'alteració dels cicles naturals de la producció biològica. Això ha estat així des dels inicis de l'agricultura, però mai s'havia arribat a un nivell tan elevat d'artificialització com l'assolit la darrera meitat del segle XX.

De Garraf cap al sud els incendis han anat eliminant pràcticament tota la cobertura arbòria, la qual ja no s'arriba a recuperar pels incendis periòdics, i les repoblacions tampoc han servit per gaire; Hospitalet de l'Infant prop del Molló Puntaire (Baix Camp). (Foto: I. Aldomà).

En aquests darrers decennis, els rendiments agrícoles han augmentat extraordinàriament en els països occidentals, gràcies a les transformacions tecnològiques de les pràctiques de conreu, a la incorporació massiva de nutrients exteriors i al tractament dels agents nocius dels conreus a base de productes químics de síntesi. Mentre la productivitat i la producció agrícola augmentava, la població ocupada a l'agricultura disminuïa i les millores productives es feien i es fan amb alguns costos mediambientals que en els darrers anys s'han de començar a tenir en compte.

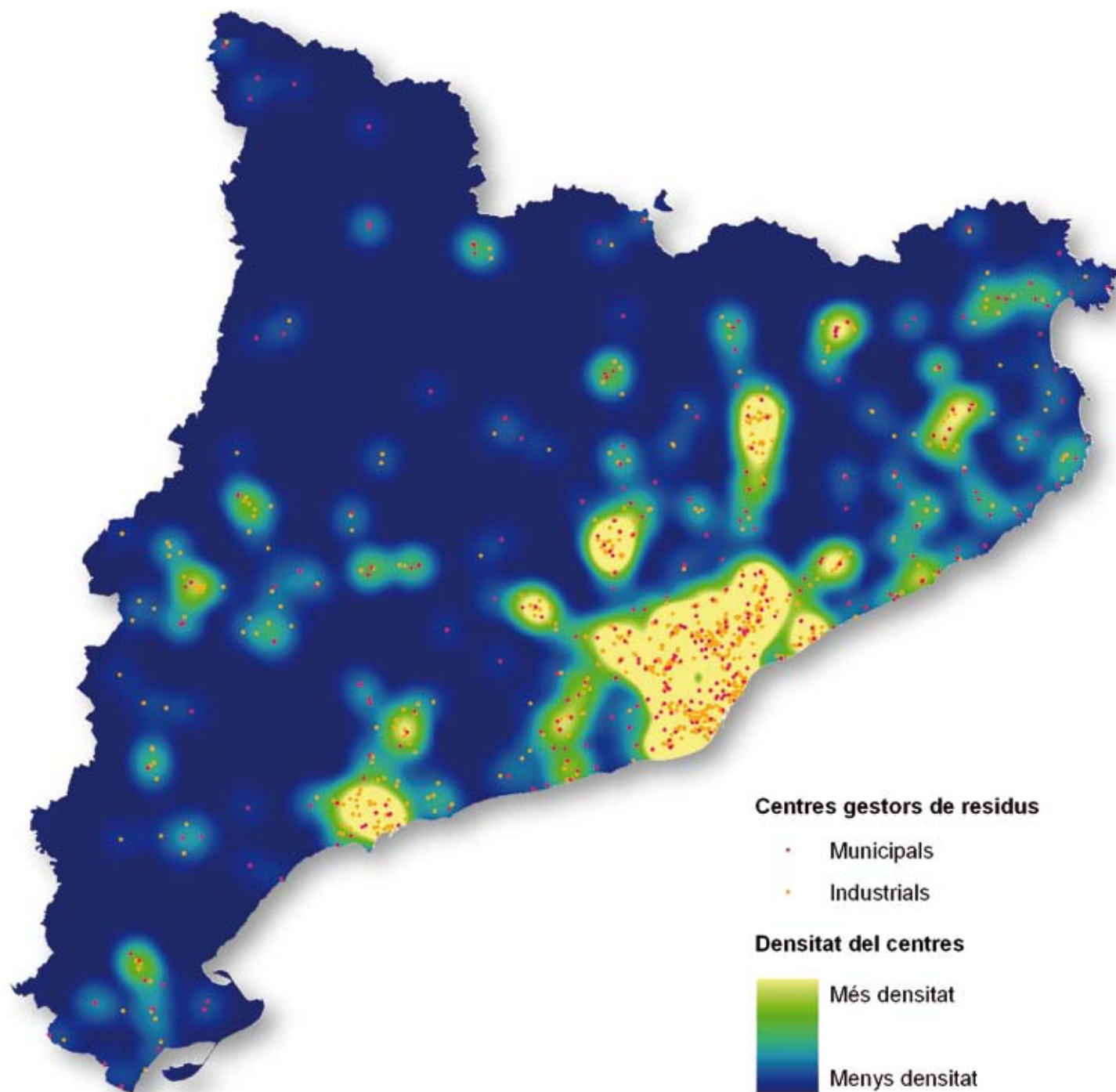
Val a dir que de les primeres percepcions dels riscos ambientals neix l'interès per la contaminació agrària ja els anys 1970. La contaminació agrària pot relacionar-se amb un canvi general del sistema de producció agrícola, però la seva descripció no és fàcil, perquè la contaminació presenta un panorama bastíssim i pot ser percebuda i analitzada des de diferents punts de vista, tots relacionats entre ells. D'entrada, es pot constatar i analitzar la transformació o contaminació dels medis en què s'inscriu el sistema agrari: el sòl, a través de la contaminació per nitrats, minerals pesants, fauna microbiana nociva, dels fenòmens d'empobriment del sòl i la pèrdua de sòl a través de l'erosió, que pot esdevenir crítica en determinades àrees; l'aigua, a través de la contaminació per nitrats o plaguicides, que constitueix un dels aspectes més crítics de la contaminació d'origen agrícola o ramader, i, finalment, l'atmosfera, a través, en particular, de les emissions de nitrogen i aerosols.

L'anàlisi de la contaminació comporta també l'observació del tipus i quantitat de productes que en constitueixen l'origen. Així s'analitza la contaminació en funció dels agents o inputs agraris, entre els quals hi ha els adobs que passen a les aigües i el medi, els fitosanitaris i zosanitaris, les hormones..., i la contaminació s'analitza també en funció dels outputs agraris que no tenen un valor comercial i que altres sectors o la mateixa agricultura reutilitzen amb dificultat, com és el cas de les dejeccions ramaderes i altres residus ramaders. Al cap i a la fi, cal tenir en compte que, per les característiques mateixes de l'activitat, l'agricultura comporta l'alteració dels equilibris generals dels ecosistemes terrestres i aquests canvis comporten alguns efectes negatius que mereixen ser valorats en cada cas; els que fan referència, per exemple, a l'eliminació de flora i fauna natural dels sistemes naturals veïns dels sistemes agraris; la destrucció de la diversitat a l'interior dels mateixos sistemes agraris per la pèrdua d'espècies i varietats agràries o la destrucció de les cadenes ecològiques; la malversació de l'energia d'origen fòssil que representen els sistemes agraris més intensius actuals...

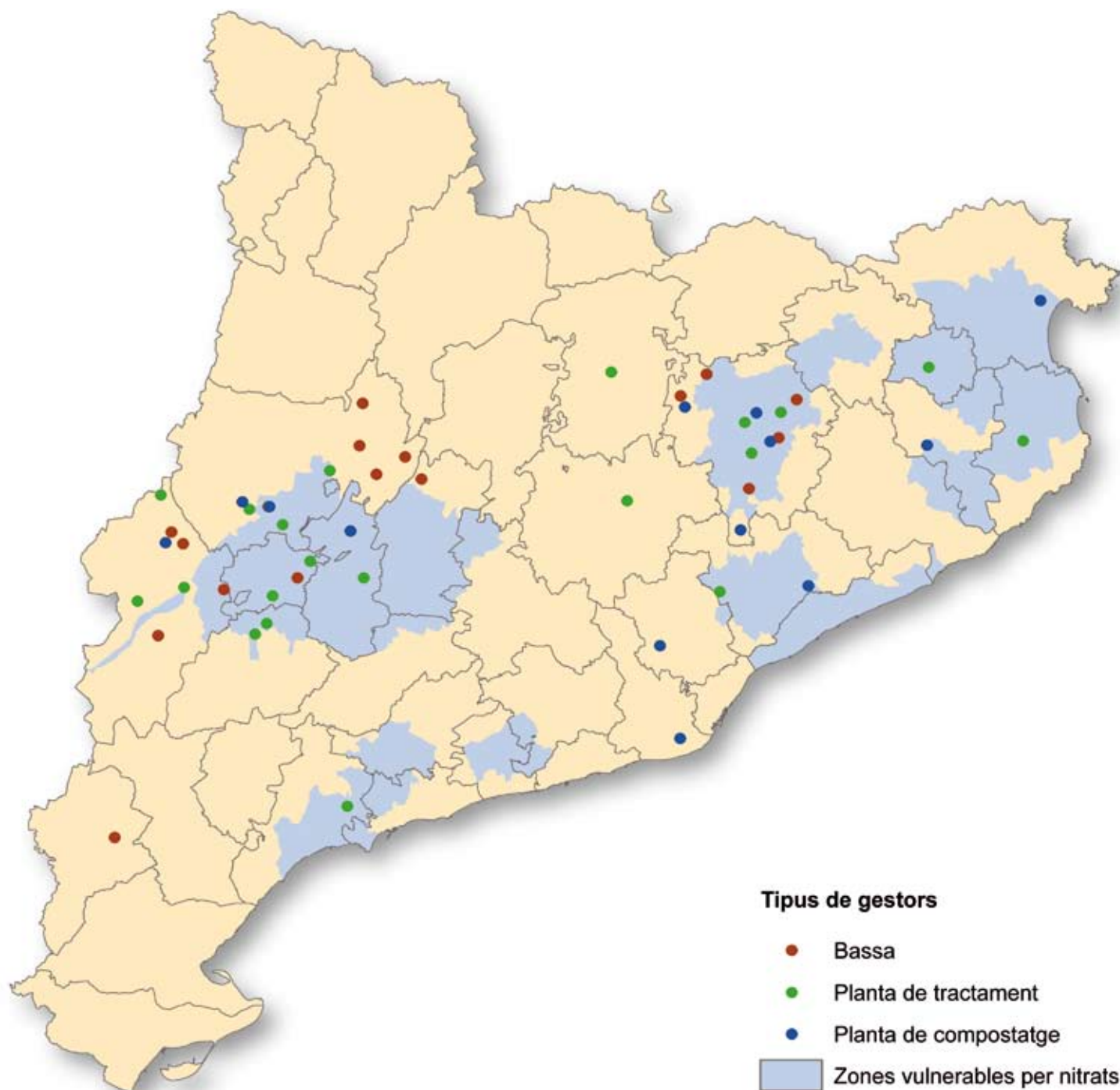
Les limitacions a la presència de grangers en els nuclis a partir dels anys 1980 les ha expulsat cap als encontorns més pròxims on arriben a densitats importants en el parcel·lari rústic, on les zones vulnerables ja no fan possible l'augment del nombre de caps (Arbeca, Garrigues). (Foto: I. Aldomà)

Mapa 6.19. Ubicació d'abocadors i centres gestors de residus urbans i industrials.

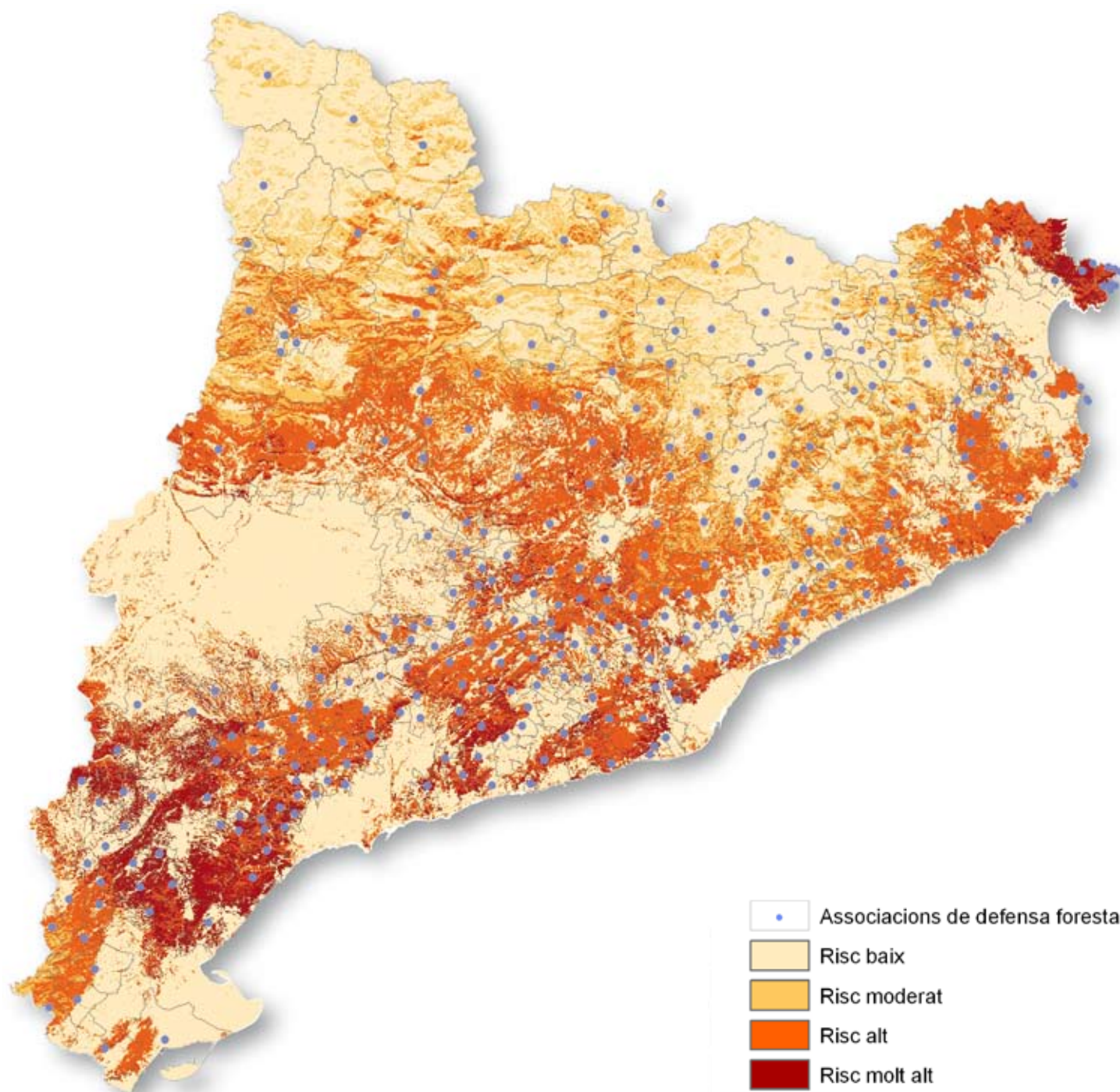
El mapa representa la localització i concentració espacial del centres gestors de residus industrials i municipals. Les densitats més elevades es concentren a les àrees més poblades de l'àrea metropolitana de Barcelona i, en menor mesura, en localitzacions pròximes a ciutats i àrees urbanes de certa dimensió. En els territoris rurals, els abocadors tendeixen a situar-se prop de les capitals comarcals o nodes subcomarcals, encara que la seva localització exacta acostuma a estar allunyada de les àrees urbanes i sovint afecta terrenys rurals a les perifèries de les ciutats que generen bona part d'aquests residus. Font: elaboració pròpia, a partir de les bases cartogràfiques del Departament de Medi Ambient i Habitatge.

Mapa 6.20. Zones vulnerables per nitrats i centres de gestió.

L'ús poc eficient dels fertilitzants nitrogenats, unit a l'aplicació fora d'època o en quantitats excessives i a l'elevada concentració d'explotacions ramaderes en determinades àrees del territori, produeix que la quantitat de nitrogen llençada als camps excedeixi la capacitat d'absorció dels cultius. Amb això, els excedents entren en el sistema hidrològic i produeixen la contaminació de les aigües superficials i subterrànies, tot creant un dels problemes ambientals territorialment més greus. La contaminació ha motivat unes mesures legals restrictives i, seguint les directives europees, la Generalitat de Catalunya ha designat unes zones vulnerables, on la concentració de nitrats és elevada o està en creixement i ha esdevingut un factor important de contaminació de les aigües, de manera que s'imposen mesures restrictives i de control (Decret 283/1998). Les zones vulnerables no només inclouen municipis que destaquen per la seva càrrega ramadera, sinó que tenen en compte els aqüífers més susceptibles de ser contaminats. Les accions adoptades en matèria de nitrats es plasmen en un programa d'actuació que es renova cada quatre anys i segueix les mesures adoptades per la Unió Europea (Directiva del Consell 91/676/CEE). Font: Departament de Medi Ambient i Habitatge.

Mapa 6.21. Associacions de Defensa Forestal (ADF) i àrees d'elevat risc d'incendi.

Els incendis forestals són el problema socioambiental més important que afecta els boscos de Catalunya. Només en la dècada dels anys 80 i 90 es van perdre a Catalunya més de tres-centes mil hectàrees forestals, de les quals dues tercers parts eren arbrades. Per fer front al fenomen i adoptar les mesures preventives adients, cal analitzar-ne les causes a dos nivells. D'una banda, en el que fa referència a la ignició o aparició del foc i, de l'altra, en el referent a la propagació de l'incendi, fet que permet que un cop s'ha originat un foc aquest avanci sense aturador, malgrat l'immens esforç en mitjans d'extinció. Les agrupacions de defensa forestal que van sorgir l'any 1986 arran del programa Foc Verd agrupen els propietaris forestals i els ajuntaments i constitueixen la primera línia de defensa contra els incendis forestals, a banda de contribuir a altres accions de sensibilització i millora de l'espai forestal. Font: Departament de Medi Ambient i Habitatge.

Un recurs rural estratègic, l'aigua

L'anàlisi de les variables mediambientals posa en relleu la relació i, alhora, les complementaritats existents entre el camp i la ciutat, i, des d'aquest punt de vista, el camp juga un paper estratègic fonamental en diferents camps, dels quals se'n poden destacar tres en el cas de Catalunya: la producció d'aliments, la disponibilitat d'espai abundant a baix preu i la disponibilitat d'aigua. Mentre que els mercats globals relativitzen la funció productora d'aliments en espais com Catalunya (sense perdre de vista el valor estratègic en situacions de crisis possibles), l'abundància d'espai de baixes rendes resulta molt necessària per al creixement i la difusió urbanes analitzades en apartats anteriors, i la disponibilitat d'aigua juga un paper fonamental en una realitat de dèficits conjunturals en alguns territoris agreujats per una tendència general a la disminució del recurs en qualitat i quantitat.

En matèria d'aigua, el valor estratègic del recurs ve determinat per una realitat contundent i, en certa manera, angoixant. Nou de cada deu catalans viuen a la part oriental del país, a les conques dels rius de cabal relativament reduït que aboquen directament a la Mediterrània, i la quantitat de població en aquesta part oriental fonamentalment urbana el que fa és augmentar, mentre que les disponibilitats d'aigua han tocat sostre. D'altra banda, dues terceres parts de l'aigua natural aprofitable que pot servir per al consum domèstic i de les diferents activitats es troben a la meitat occidental del país, a les conques dels rius que desguassen a la Mediterrània a través del riu Ebre i que utilitzen només una part de l'aigua, fonamentalment per al regadiu i per a la producció d'electricitat. Per cobrir les necessitats urbanes i industrials de les subconques meridionals més seques, en particular el Camp de Tarragona, ja ha calgut recórrer al transvasament d'aigua des del riu Ebre. La demanda de més transvasaments des de l'Ebre es planteja des de fa ja molts anys des de la gran metròpoli de Barcelona, que ja ha esgotat les possibilitats del riu Ter i de les conques orientals en general, tot estenent el problema dels dèficits hídrics en el conjunt de comarques gironines, en principi més humides.

El conflicte al voltant a l'aigua està servit i no només afecta Catalunya, sinó també els interessos d'altres territoris veïns, fonamentalment València i Aragó, que utilitzen o voldrien utilitzar l'aigua acomboiada per la conca de l'Ebre, el gran riu peninsular, que amb 14.000 hectòmetres cúbics de cabal mitjà a Tortosa suma més de deu vegades els recursos disponibles a les conques orientals catalanes. Entorn a l'ús de l'aigua es plantegen, d'altra banda, conflictes d'interessos no només entre la meitat oriental de la Catalunya

Els Pirineus constitueixen la gran font i alhora reserva d'aigua del país, reserva que adquireix tota la seva funcionalitat amb la construcció de grans embassaments situats bàsicament sobre els congostos prepirinencs. Embassament de Terradets al Pallars Jussà, des del cim del Montsec de Rúbies. (Foto: X.Toll)

Els canals d'Urgell representen l'àrea regada més gran del país i amb la seva aigua s'abasteix també un gran nombre de poblacions i indústries. L'aqüeducte o pont de ferro del canal d'Urgell sobre el riu Sió (Agramunt, Urgell) construït el 1875 és tot un símbol del valor patrimonial que tenen també les infraestructures aparellades als grans sistemes de regadiu. (Foto: I. Aldomà)

Quadre 6.7.
Contrast entre els recursos i les demandes d'aigua de les dues grans conques en què es divideix Catalunya (plans hidrològics).

	Conques orientals		Conca de l'Ebre	
	Hm ³ actuals	Hm ³ futurs	Hm ³ actuals	Hm ³ futurs
Demanda urbana	625	885	43	44
Demanda industrial	305	414	66	66
Demanda de reg	371	494	2.151	2.863
Total demanda	1.301	1.793	2.260	2.973
Total recursos	1.587	2.135	4.712	4.712
% demanda sobre recursos	82,0	84,0	48,0	63,1

Disponibilitats i demandes d'aigua en els dos grans àmbits hidràulics de Catalunya (1995-2015). Les xifres procedents dels plans hidrològics de conca encara es mouen en l'esquema clàssic de demanda-recursos i no tenen en compte la complexitat del cicle de l'aigua. En qualsevol cas, posen en relleu variables fonamentals d'aquest cicle, començant per la gran pressió sobre els recursos a tota la part oriental, que es pensa solucionar amb aportacions exteriors. D'altra banda, a les conques de l'Ebre, que disposen del triple de recursos, gairebé tot el consum correspon al regadiu, que es vol augmentar en els pròxims anys. Font: Agència Catalana de l'Aigua i Confederació Hidrogràfica de l'Ebre, plans hidrològics de les conques respectives, 1998.

urbana i l'altra meitat occidental, la de la Catalunya de l'Ebre de perfil més rural, sinó que també apareixen diferències d'interessos entre les diverses comarques i tipus d'usuaris. En particular, ha estat esbombada la reacció d'oposició al transvasament de l'Ebre dels habitants de les Terres de l'Ebre, mentre que els habitants de la conca baixa del Ter han plantejat darrerament els seus greuges pel transvasament excessiu d'aigua del mateix riu cap a Barcelona; els habitants dels Pirineus, per la seva part, tenen planejats de fa anys diferents tipus de conflictes per a la construcció d'embassaments o per als aprofitaments hidroelèctrics que afecten el seu territori, sense deixar gairebé cap benefici. D'altra banda, els habitants de les terres de Lleida estan preocupats per la millora dels seus regadius i altres usos, i així es podrien afegir altres preses de posició territorials.

Com una mena de prelude dels conflictes que poden esdevenir moneda corrent en l'entorn mediterrani, l'episodi de sequera de la primavera de 2008 va posar sobre la taula els anteriors conflictes i col·lisions d'interessos a partir de les restriccions en l'abastament d'aigua a l'àrea metropolitana de Barcelona i de les comarques gironines. En l'àmbit de la ruralitat, el debat va ser particularment aspre pel que fa a l'ús agrícola de l'aigua al regadiu, perquè, d'una banda, els agricultors de les conques pròximes a Barcelona directament en competència amb els usos urbans van veure limitat o prohibit el regadiu, mentre que els regants d'altres conques més allunyades (conca de l'Ebre) es van oposar que es transvasessin recursos de l'agricultura cap al consum urbà. D'aquest conflicte, atiat pels pronunciaments realitzats en fòrums mediàtics urbans, n'ha emergit una certa estigmatització del reg agrícola i de la mateixa agricultura com a malbaratadora d'aigua, que no ajuda gens a entendre la realitat ni a buscar solucions a alguns dèficits estructurals d'aigua i a episodis de sequera que sembla que seran cada cop més freqüents.

Abans d'entrar en la resolució dels conflictes al voltant de la prioritat d'usos de l'aigua i de la conveniència dels transvasaments i la seva magnitud (que requereixen una reflexió específica), cal valorar l'interès econòmic i social de l'agricultura de regadiu actual. Tot i que els conreus de regadiu pateixen actualment les dificul-

tats econòmiques i socials generals de l'agricultura, el regadiu ha jugat un paper determinant en el desenvolupament industrial i la transformació urbana de les comarques interiors. No sembla que el regadiu sigui, per tant, un capital que s'hagi de menystenir, i per això es planteja renovar-lo i actualitzar-lo, i així descobrir, tot seguit, els requeriments i les dificultats amb què topen els regants a l'hora de gestionar de manera eficient la seva aigua. La millora dels projectes i plans de regadius pot ajudar, al mateix temps, a resoldre les demandes urbanes i a millorar la gestió del cicle de l'aigua en un conjunt (I. Aldomà, 2006).

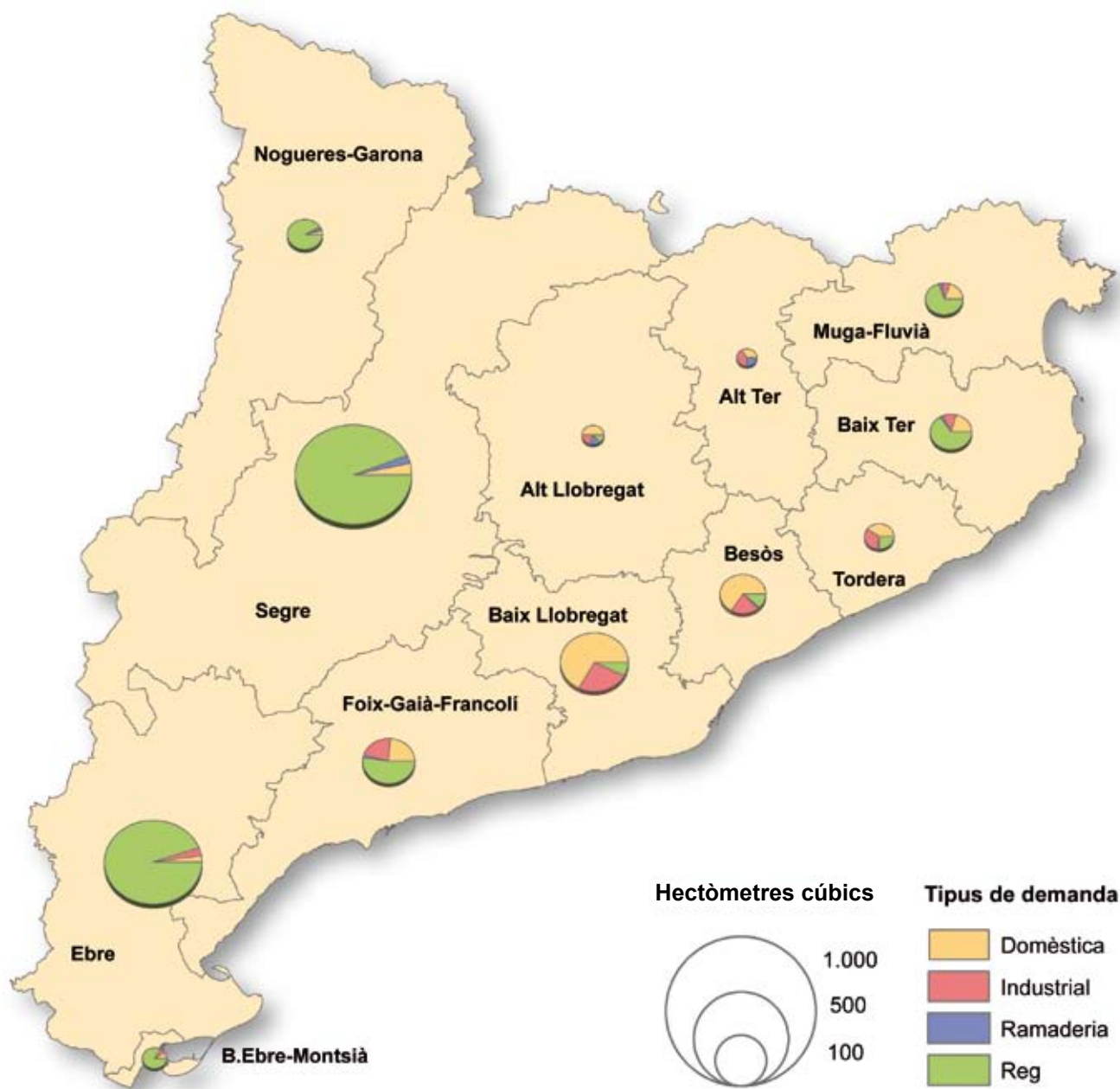
Sigui com sigui, en les confrontacions i les diferències d'interessos suscitées per l'aigua no es pot parlar estrictament d'una confrontació entre camp i ciutat; potser els conflictes entre els usos agraris i els usos domèstics i industrials són els més vistosos, però no són els únics, ni tampoc els més importants. Les àrees rurals, en general, treuen i volen treure de l'aigua una gran diversitat d'aprofitaments i usos: completar els abastaments de petites poblacions que encara no tenen el proveïment assegurat, mantenir nous serveis urbans, la pesca tradicional, els esports d'aventura relacionats amb l'aigua, els balnearis, la indústria relacionada directament o indirectament amb l'aigua, els aprofitaments hidroelèctrics susceptibles de majors rendes locals, el manteniment d'ecosistemes humits, les múltiples oportunitats de formació i lleure entorn de l'aigua...

Al cap i a la fi, l'aprofitament del cicle de l'aigua requereix acords i complicitats entre els territoris i usuaris en conflicte al voltant d'unes determinades prioritats generals (d'usos) i a partir d'algunes concessions en els plantejaments absoluts i de compensacions entre territoris i usuaris que facilitin la satisfacció de les necessitats en general i que no només tenen a veure amb l'aigua. En darrer terme, tot plegat s'ha de fer amb el respecte general dels paràmetres ambientals que garanteixen un funcionament correcte del cicle de l'aigua, les pautes del qual ja han estat legalment establertes a través de la directiva de l'aigua en vies d'implantació i a través de l'esperit general d'una nova cultura de l'aigua que es va imposant en la societat.

La lluita per l'aigua és una constant a les comarques orientals més mediterrànies, com posa de manifest aquest petit reg vora la Miliana al terme d'Ulldecona (Montsià). (Foto: I. Aldomà)

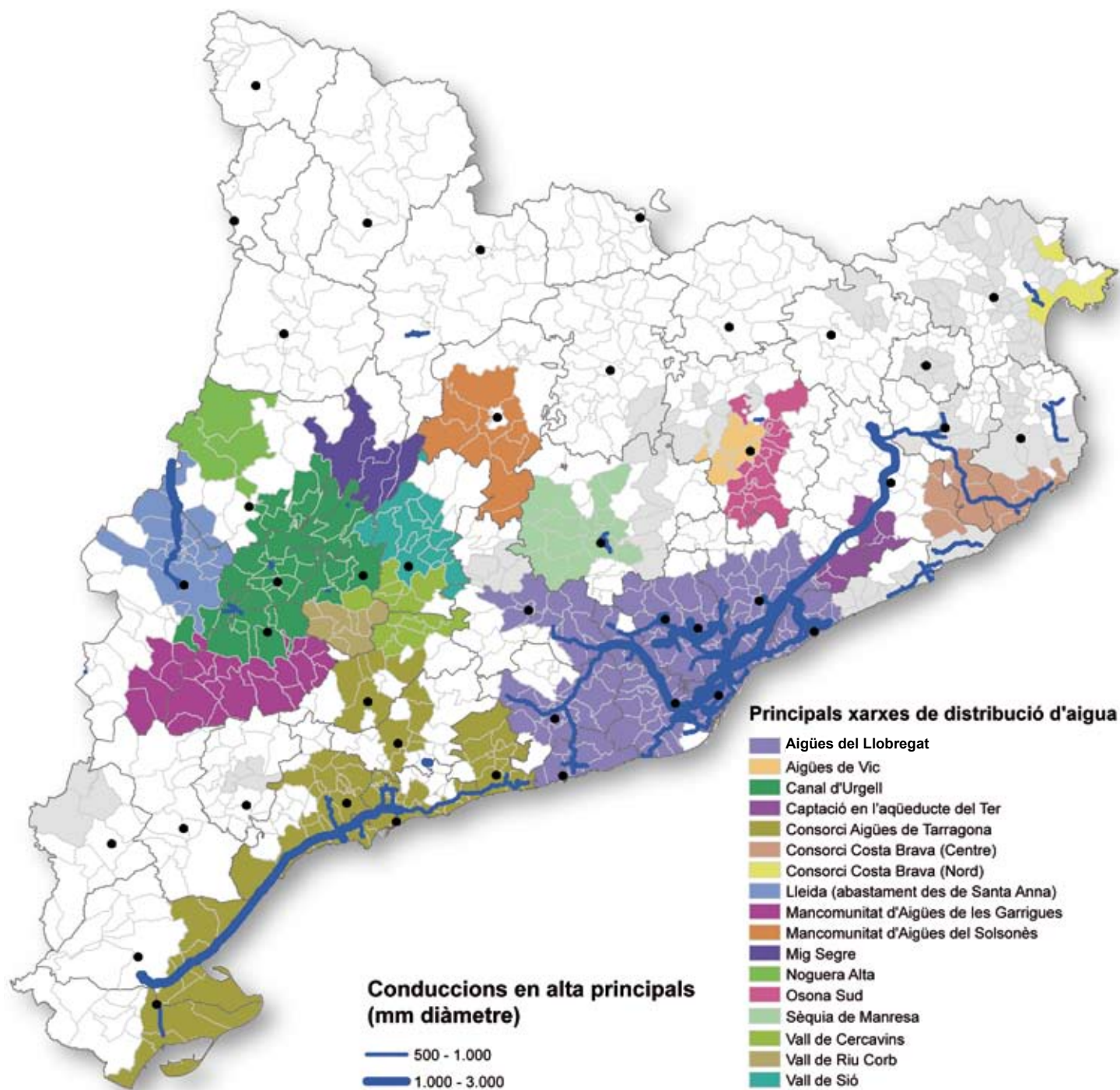
Mapa 6.22. Els recursos hídrics anuals disponibles i la distribució de la demanda segons tipus d'usos per subconques.

Per la magnitud de la inversió el Canal Segarra-Garrigues és una de les obres públiques principals que s'executen a Catalunya, amb la voluntat d'estendre el regadiu a 70.000 hectàrees i cobrir altres demandes de les planes de Lleida; obres de la xarxa principal de regadiu prop d'Alfès, Segrià (Foto: I. Aldomà).

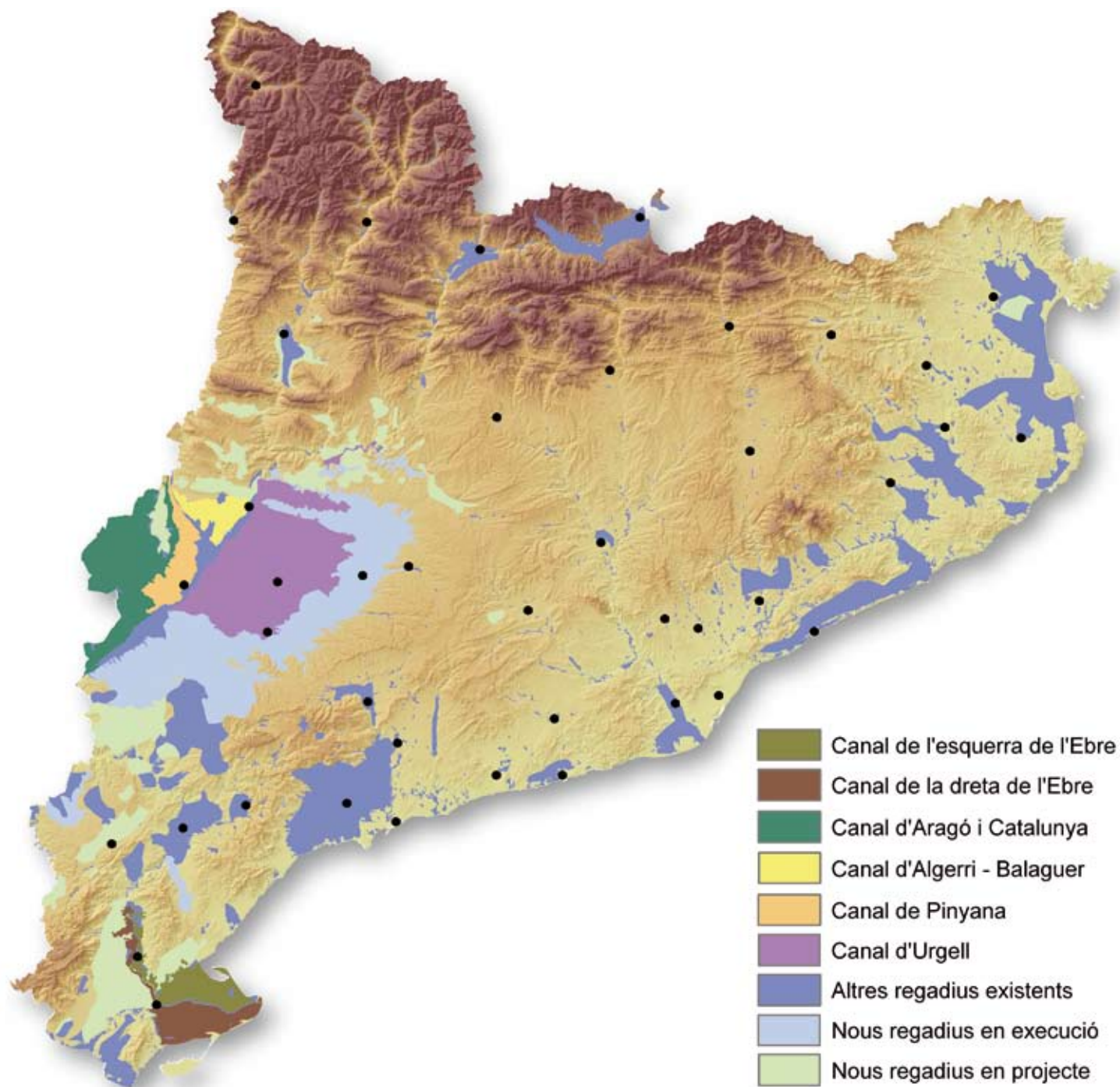
Les conques són les unitats naturals que s'adapten més bé al funcionament dels cicles naturals, a partir de l'element de relació comú que és l'aigua. El repartiment del consum entre els principals usos és un indicador, també, del grau de ruralitat de les diferents subconques del país. A les subconques orientals que aboquen directament a la Mediterrània, els usos industrials i domèstics són clarament dominants i la presència d'usos agraris ha de competir en desigualtat de condicions amb els primers, que són usos prioritaris per llei i que tenen preferència en cas de necessitat; bona part dels usos agraris depenen, d'altra banda, de l'aprofitament d'aigües subvàlies. Font: Agència Catalana de l'Aigua.

Mapa 6.23. Les xarxes d'abastament urbà i les institucions territorials de gestió.

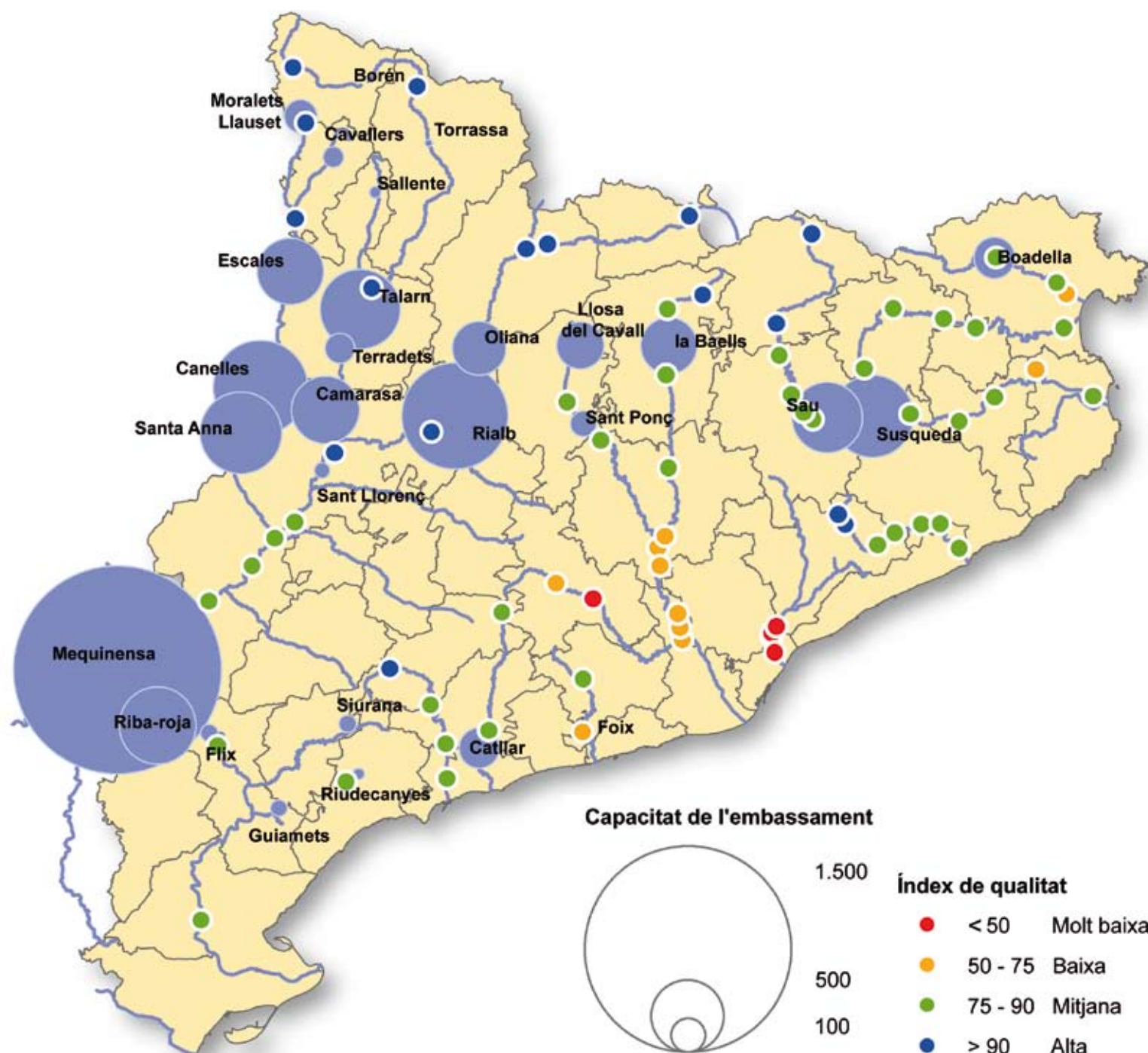
Durant el segle XX s'ha produït una de les principals conquestes per a la salut i el benestar de la població, la disponibilitat d'aigua corrent als habitatges, que en algunes petites poblacions rurals no ha arribat fins al final de la centúria. El pas següent ha estat la garantia de subministrament que s'està aconseguint a partir de la implantació de xarxes territorials d'abastament, que és previsible que a mitjà termini arribin a una interconnexió general que abasti la major part del territori. Avui dia, les xarxes cobreixen el subministrament de les àrees més habitades i dependents, alhora, de proveïments externs. Font: Agència Catalana de l'Aigua.

Mapa 6.24. Regadius actuals i projectes de noves àrees regables.

Els regadius, que són els principals consumidors d'aigua del país, se situen majoritàriament a la conca de l'Ebre, en total, unes 270.000 hectàrees a Catalunya, de les quals unes 160.000 se situen a les planes de Lleida, que es beneficien dels abundants recursos dels Pirineus. La superfície regada es troba, d'altra banda, en un procés de progressió constant per les actuacions i ajuts de l'administració agrària, que se centren en algun gran projecte nou, com els regadius del canal Segarra-Garrigues i en actuacions més localitzades d'extensió del regadiu de suport, un regadiu de baixa dotació d'aigua destinat a assegurar el rendiment de l'arboricultura mediterrània a les comarques interiors. Font: Agència Catalana de l'Aigua i DAR (Generalitat de Catalunya).

Mapa 6.25. Xarxa hidrogràfica principal i embassaments segons la capacitat i l'estat dels rius.

Durant el segle XX s'han realitzat grans inversions per domesticar els cursos d'aigua i assegurar-ne el proveïment, que s'han concretat en una infraestructura d'embassaments que completa la planificació hidrològica realitzada en la matèria. La millor gestió dels recursos superficials aconseguida per als usos antròpics té la seva contrapartida en efectes mediambientals negatius en la circulació de sediments i en el funcionament del cicle de l'aigua en general. Els impactes mediambientals més remarcables sobre el cicle de l'aigua deriven, amb tot, de les activitats industrials i les agràries que històricament han afectat els petits rius de l'entorn metropolità. Però mentre que l'estat d'aquests rius millora en els darrers anys, augmenta la contaminació d'origen agrari que registren els grans rius mediterranis i tributaris de l'Ebre. Font: Agència Catalana de l'Aigua. L'índex estàndard de qualitat de l'aigua valora de 100 (que seria la màxima qualitat) cap avall la qualitat de les aigües superficials; per sota de 50 se situen les aigües de pèssima qualitat i entre 50 i 90 apareixen ja situacions problemàtiques.

Paisatges culturals, territoris de la memòria

De les àrees rurals destaca el ric patrimoni natural, que es plasma en la diversitat ecològica, l'equilibri dels cicles de la natura, el paisatge i el proveïment dels recursos necessaris per a l'activitat econòmica i la vida social. Però la riquesa patrimonial de les àrees rurals no s'acaba aquí, sinó que acumula els resultats de mil·lennis d'activitat antròpica. Tant les construccions com els camps de conreu, les pastures o els boscos que avui contemplem són el resultat de l'activitat transformadora de l'home, perceptible en multitud d'elements. En més o menys intensitat i varietat, segons cada comarca i territori, aquests elements constitueixen un ric patrimoni cultural, ofereixen oportunitats per a l'activitat econòmica i per a la millora de la qualitat de vida i són els elements constitutius decisius de la imatge i projecció del territori. Aquest patrimoni cultural és constituït, d'altra banda, no només per infraestructures i elements físics, sinó per coneixements i altres elements intangibles. És també un patrimoni subjecte a canvis constants, dels quals alguns comporten un enriquitment social i d'altres, un empobriment.

Del patrimoni cultural de les àrees rurals es pot destacar, d'entrada, el generat per les activitats agràries, que està escampat una mica arreu. Estimulada per la gran diversitat d'ecosistemes i variabilitat geològica i climàtica de la conca mediterrània, l'agricultura ha trobat una gran varietat de respostes tècniques que configuren un patrimoni agroambiental divers. Molts dels elements destacats del patrimoni cultural agrari tenen sentit, precisament, per donar solucions a les problemàtiques d'origen natural, també provocades o accentuades per la mateixa activitat agrària, de les quals destaquen la manca d'aigua i un relleu accidentat que, alhora, comporta una gran dificultat per retenir els nutrients necessaris per al creixement dels conreus.

Feta l'excepció dels boscos més ben desenvolupats i madurs que trobem a l'alta i mitjana muntanya i a les zones urbanitzades (només un 5% de tot el territori català), la resta, gairebé un 60% del territori, està, d'una manera o d'una altra, intensament modelat per l'activitat agrària i forestal. I bona part d'aquest 60% correspon a un paisatge que pren com a estructura bàsica el mosaic agroforestal. Aquest mosaic es presenta, majoritàriament, com l'alternança de conreus de secà (bladars, oliverars, vinyes, ametllers...) en feixes disposades en plans o en vessants suaus, intercalats per bosquets secundaris i barrancs i torrents que tenen la seva pròpia vegetació de ribera. D'altra banda, les valls i, especialment, les terrasses al·luvials, solen aprofitar-se per a conreus herbacis de regadiu i propers als pobles on instal·len els horts. Únicament a les grans planes de les depressions és on desapareixen pràcticament els boscos. En aquests paisatges s'imposen actualment les tendències a l'homogeneïtzació, però històricament s'hi han combinat les espècies forestals, cultius agrícoles i ramaders i presenten encara interaccions ecològiques i econòmiques entre els diferents components que permeten optimitzar els recursos, especialment l'aigua i els nutrients.

Baixant a una escala més petita, hi ha altres elements del patrimoni cultural agrari que podem relacionar amb tècniques creades per optimitzar l'absorció dels nutrients i tècniques basades en la prevenció de les malalties i aparició de plagues, conservació de la fertilitat del sòl, etc., que igualment condicionen el modelat del paisatge agrari, sovint perquè creen una forta diversitat de conreus. Aquest patrimoni va des de tècniques de planificació dels cultius (cicles de cultius, tria d'espècies i varietats, associacions i rotació de cultius) i de defensa fitosanitària basada en tècniques culturals, fins a la gran diversitat de sistemes de reg (canals, sèquies, basses, fonts, molins, cisternes i aljubs, pous o sínies, assuts, etc.). En el quadre adjunt es recull esquemàticament una

descripció d'aquells que es presenten com a més rellevants. Una part d'aquest patrimoni es troba en un important estat de deteriorament i abandonament, de vegades per actuacions empreses per les mateixes administracions, com ara les concentracions parcel·làries, i mereixeria un estudi i un coneixement més aprofundits, que ajudarien a veure la importància de la seva preservació.

A banda de la diversitat d'elements del patrimoni més relacionats amb les activitats agràries, les àrees rurals presenten una gran diversitat de manifestacions patrimonials, les que es relacionen amb la vida "domèstica" o urbana d'aquestes àrees, carregada també d'elements específics i rics. Les manifestacions patrimonials són, en aquest sentit, molt diverses i recullen tant cases, esglésies, castells, ponts i altres manifestacions arquitectòniques com mobiliari i elements escultòrics, artístics o documentals, com els museus i les infraestructures creades per a manifestacions culturals, com fires, festes i altres expressions de l'activitat cultural humana. En totes aquestes expressions culturals, les àrees rurals o poc poblades aporten alguns tocs específics fruit de les pròpies condicions d'un medi social poc dens i organitzat en petites comunitats. No són, en general, expressions culturals d'una gran espectacularitat, però sí d'una gran claredat i sinceritat; no són grans realitzacions professionals, però són l'expressió directa del saber popular; no són l'expressió de grans individualitats, però són expressions que impliquen habitualment una intensa participació col·lectiva... En una època en què les "cultures globals" tenen tot el reconeixement dels mitjans de comunicació i les grans institucions, les manifestacions de les cultures locals són sovint menystingudes o passen desapercebudes, però aquestes cultures locals són, en darrer terme, el pou on s'abeura la gran cultura.

L'estructura de camps tancats o bocage és pràcticament inexistent a Catalunya, on el que més s'hi assembla són els camps separats per murs de pedra d'algunes contrades properes a la costa, com aquesta del terme d'Ulldedeona (Montsià), on es veu el perfil d'un d'aquests murs. (Foto: I. Aldomà)

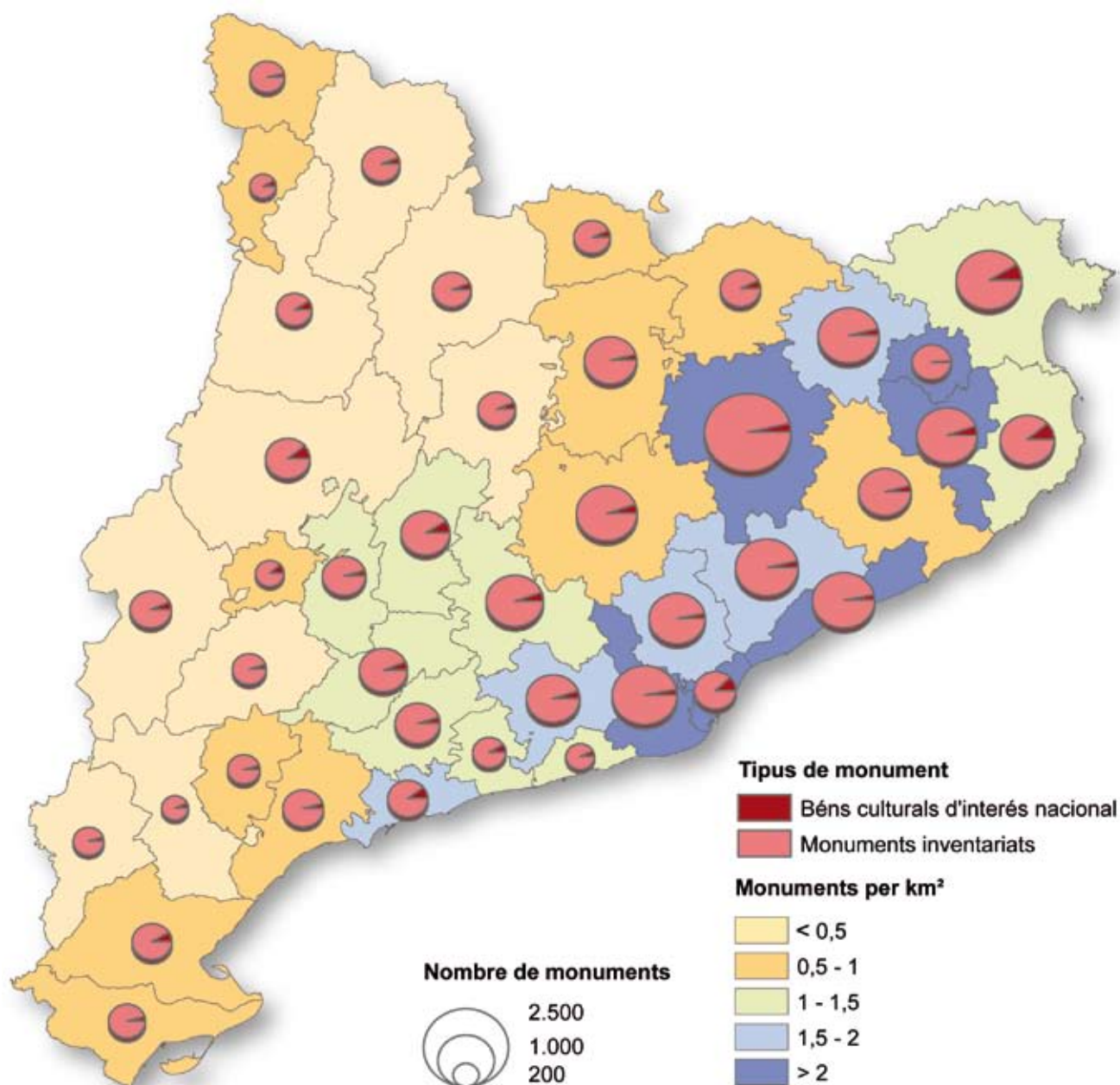
Els marges de pedra seca no solament constitueixen una gran obra constructiva en ells mateixos, sinó que suporten una gran quantitat de camps de conreu i alguns dels sòls de millor qualitat que avui disposa el país. Paisatge esglaonat de marges de pedra al Mashou (terme d'Oliola, Noguera). (Foto: I. Aldomà)

Quadre 6.8.
Elements
patrimonials
construïts
destacats
en la conformació
del paisatge agrari.

Elements	Descripció
Murs, murets i marges de pedra	Els murs són generalment fets de pedra seca del lloc (blocs de granit i pissarra al Pirineu, pedra calcària al Prepirineu i a les serres litorals, pedra volcànica en basalt a la Garrotxa), poden estar encalats en blanc a la part superior (Tarragona) i serveixen per separar parcel·les, per limitar camins i com a tancats per al ramat. Sovint es troben portes fetes amb estaques de fusta, normalment dels arbres locals. Les parets i/o amuntegaments de pedra representats pels eixarts i clapers són una variant d'aquesta arquitectura murada. D'altra banda, els marges de pedra seca són l'element territorialment més abundant que representa la conquesta per al conreu dels terrenys pendents que dominen la geografia. En aquests marges apareixen escales, cabanes i altres elements d'una gran riquesa constructiva.
Tanques i marges vegetats	Constitueixen un element típic de separació de les parcel·les. Normalment provenen de restes de la vegetació original de la zona i solen incloure arbusts espinosos que compleixen una funció de protecció i en florir aporten un gran contrast al paisatge agrari. Aquests marges vegetats ajuden a donar continuïtat visual entre les zones agrícoles i el bosc, i constitueixen autèntics corredors faunístics. Una variant específica i destacada són les pantalles tallavents característiques de les comarques més esventades del Baix Ebre i l'Empordà i que, generalment, estan formades per xiprers o xops piramidals.
Camins rurals	Suposen les infraestructures tradicionals més esteses de l'entorn agrari i comprenen un gran nombre d'elements: ponts, passeres, fites, trencalls i conduccions d'aigües pluvials... Generalment estan fetes de terra compactada, encara que són especialment interessants els camins empedrats, com els que trobem en moltes zones dels Prepirineus. Aquests darrers se solen diferenciar, segons l'amplada, entre camins de carro i de ferradura. També cal destacar aquells camins que estan flanquejats per arbres d'ombra, que sovint apareixen en trams a l'encreuament de camins o als accessos a la casa on l'alineació es fa més patent.
Altres construccions i elements agrícoles	Relacionats amb el conreu de la terra apareixen molts altres elements que varien segons les condicions ambientals i els conreus típics de cada lloc. Les eres són, per exemple, perceptibles encara a la major part de poblacions del territori a proximitat dels llocs habitats. En l'arboricultura mediterrània, i particularment en les oliveres, són magnífiques les troncs que calcen els arbres i també hi ha crosses i rodals.
Carrerades	Tal com ha estat comentat en el capítol específic, les carrerades són els camins per on es fa aquest desplaçament i que, per la seva importància històrica i funcional, disposen d'una legislació pròpia, la Llei 3/1995, de 23 de març, de vies pecuàries. En el marc d'aquesta llei es contemplen tres grans funcions per a aquestes infraestructures: ús agroromader tradicional, usos relacionats amb la conservació de la naturalesa i usos complementaris.
Sèquies i canals de regadiu	Infraestructures de regadiu d'èpoques i condicions molt diferents, amb les obres puntuals associades: aqüeductes, trinxeres, peixeres, preses, partidors... Són molt característiques i apreciades les banquetes de les zones de horta i dels fruiterars de regadiu a les comarques de l'Urgell, el Pla d'Urgell i el Segrià. S'anomenen banquetes els camins associats al canal, acompanyats d'arbres d'ombra.
Altres infraestructures de l'aigua	Fonts i abeuradors: surgències naturals més o menys condicionades amb la disposició de brolladors per a les persones i de còms per al bestiar. Aljubs: dipòsits tallats a la pedra i/o construïts al camp i coberts. Basses: elements de diferents mides i condicions, que servien i serveixen per emmagatzemar l'aigua de la pluja o la desviada de cursos naturals o artificials. Sinies o motes: rodes verticals grans que serveixen per a l'elevació de l'aigua de les sèquies, cursos d'aigua o nivells freàtics mitjançant catúfols i que eren habitualment mogudes amb la força animal, mitjançant enginyers mecànics. Pous, mines i construccions associades de captació de l'aigua de diferents nivells freàtics. Altres infraestructures, com preses o rescloses, safareigs, albellons, reguerols...
Corrals, pletes	Estan molt estesos a tot el Pirineu i el Prepirineu. S'han utilitzat tradicionalment per guardar ovelles. Són obres funcionals, aixecades amb materials que ofereix l'entorn més immediat i pensades per proporcionar al ramat un allotjament ampli, segur i càlid. L'ús d'aquests corrals ha estat en cada poble vinculat a l'ús peculiar d'organització estacional de la pastura. Normalment consten d'una paret coberta i una altra de descoberta que es tanca mitjançant un mur de pedra en sec. Entre les dues parts del corral es permet la comunicació sense la necessitat de sortir a l'exterior.
Bordes, cabanes, barraques i altres per aixopluc	Els desplaçaments motivats per les feines agrícoles o la pastura obliguen a la construcció d'allotjaments temporals que serveixen tant per a les necessitats de les persones com les del bestiar o per emmagatzemar eines i altres productes puntuals. Aquests allotjaments en forma de balmes, cabanes, aixoplucs o torretes reben noms diferents segons les tipologies, els usos i la zona i s'escampen per tots els termes municipals.
Edificacions preindustrials	Vinculades a la proximitat de l'aigua i a la proximitat de les matèries primeres de base, les construccions preindustrials s'escampen per totes les àrees rurals a través d'edificacions o les restes generalment de pedra i d'èpoques molt diverses. Especialment abundants en tot el territori són els molins fariners, però també, en funció de la presència local de la matèria prima, hi ha molts molins d'oli, tèxtils, paperers i salins, al mateix temps que les construccions per produir calç, guix, teules, rajoles o gel.

Diferents associacions i entitats promouen l'estudi i conservació de l'arquitectura tradicional, que compta amb un gran nombre d'aficionats. L'Associació d'Amics de l'Arquitectura Popular es troba especialment implantada i és activa a les terres de Ponent. Font: elaboració pròpia.

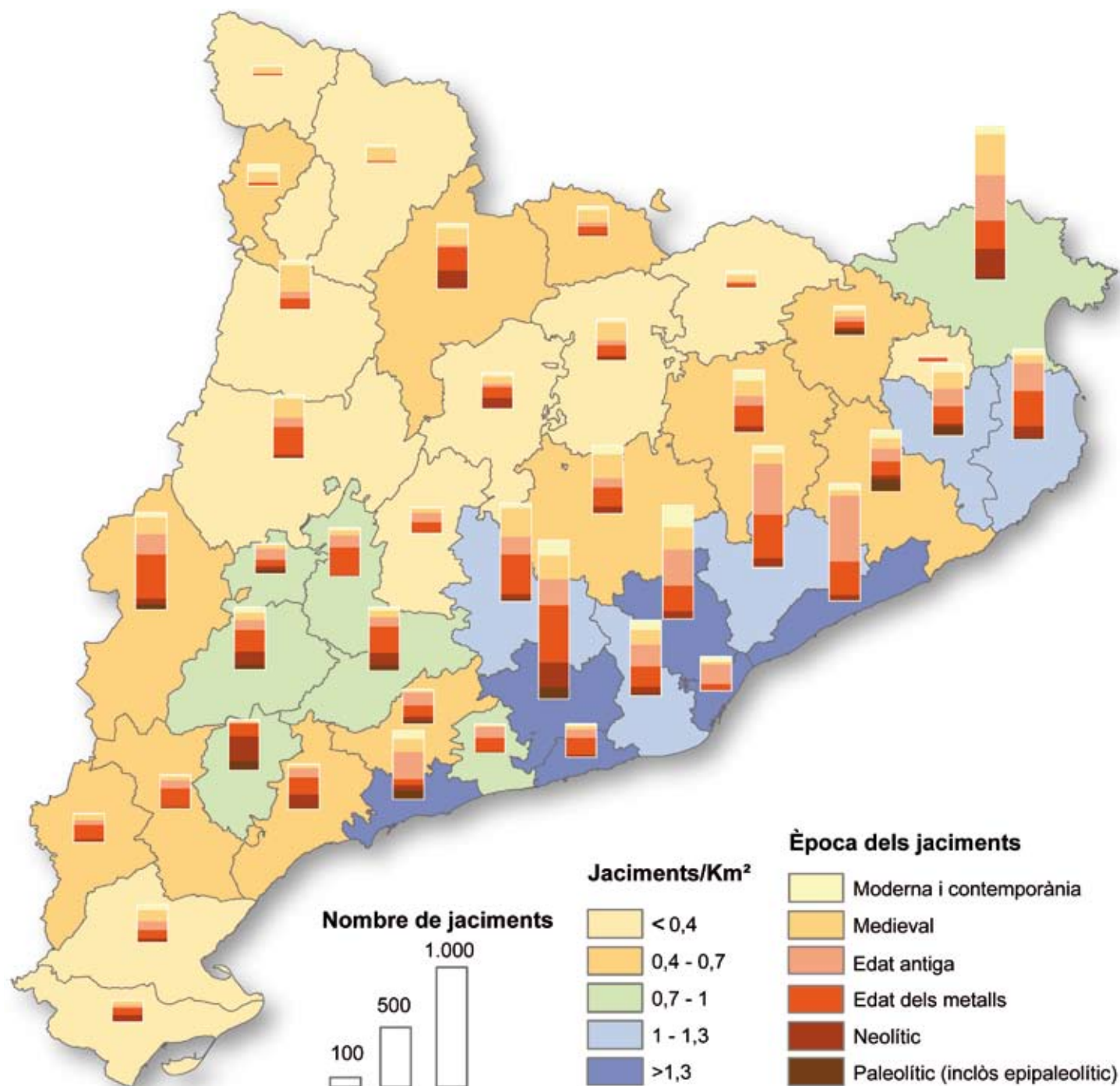
Mapa 6.26. El patrimoni monumental per comarques, inventari, béns declarats d'interès i densitat.

Les antigues activitats preindustrials rurals han deixat mostres constructives d'un gran enginy i solidesa com el pou de gel de la Floresta (Garrigues). (Foto: I. Aldomà)

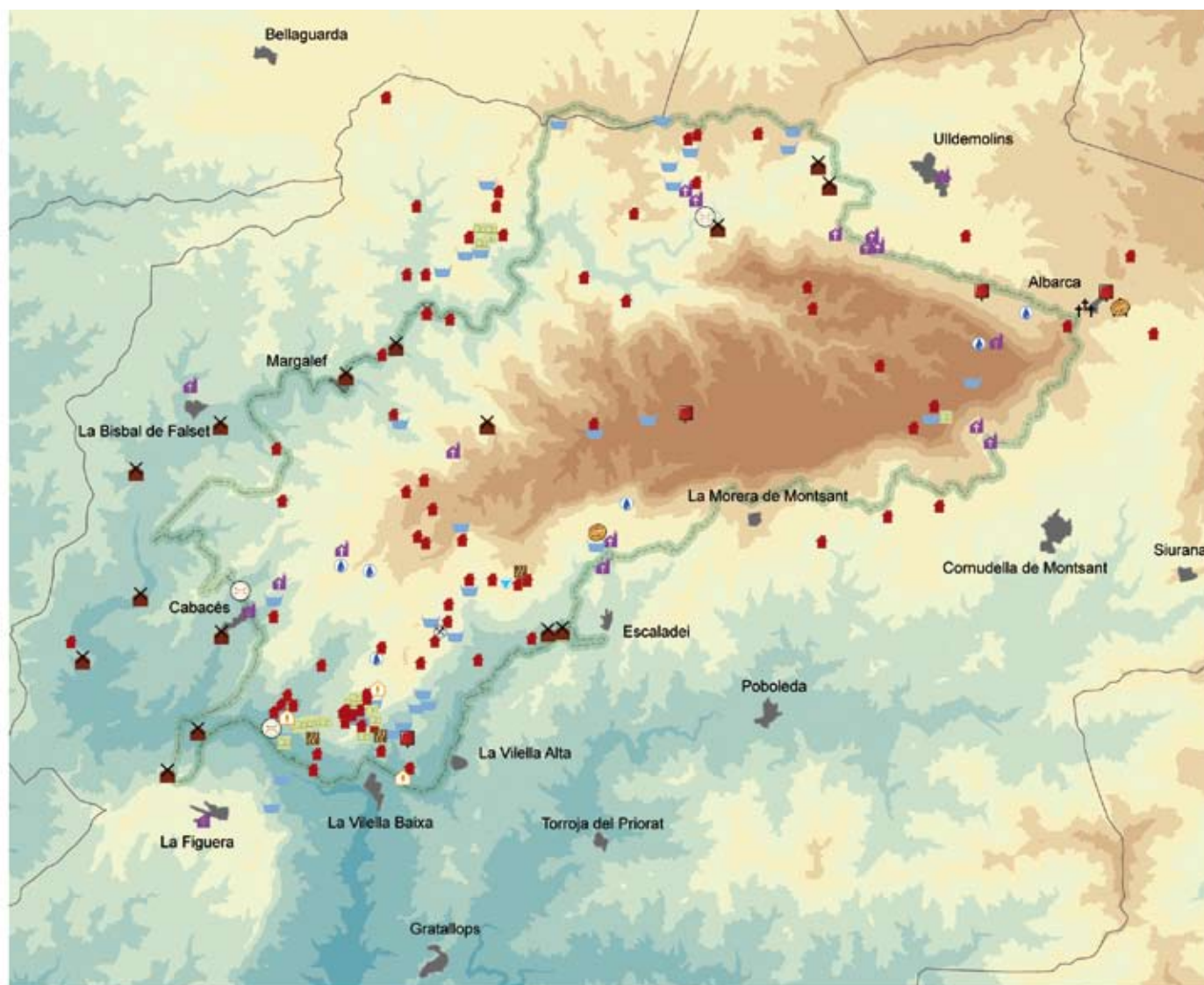
El patrimoni monumental s'escampa arreu del territori i és especialment abundant i ric a les ciutats. Però, precisament, el menor creixement i la menor transformació urbana experimentada per les àrees rurals, fa que en aquestes àrees els elements monumentals adquireixi més relleu i visibilitat. Molt sovint no es tracta de monuments d'un valor històric, tècnic o estètic extraordinari; el seu valor ve de l'equilibri i de la integració en el conjunt, i d'aquí sorgeixen les dificultats del tracte i la integració d'aquest patrimoni. Les transformacions urbanes han arribat també a aquesta societat anomenada rural i el repte de modernitzar-se tot respectant materials, formes i paisatges requereix inversions, bon criteri i capacitat de valoració. Font: Estadístiques culturals de Catalunya 2007, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació (juliol 2008).

Mapa 6.27. El patrimoni arqueològic segons període de referència per comarques.

La difusió del patrimoni arqueològic arreu del territori recorda la profunditat històrica que tenen les àrees rurals del país. A banda de la major o menor importància científica i del grau de conservació dels jaciments arqueològics, aquests contenen una rica informació que és important per entendre el tarannà i les diferències i possibilitats de les àrees rurals. Font: Estadístiques culturals de Catalunya 2007, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació (juliol 2008).

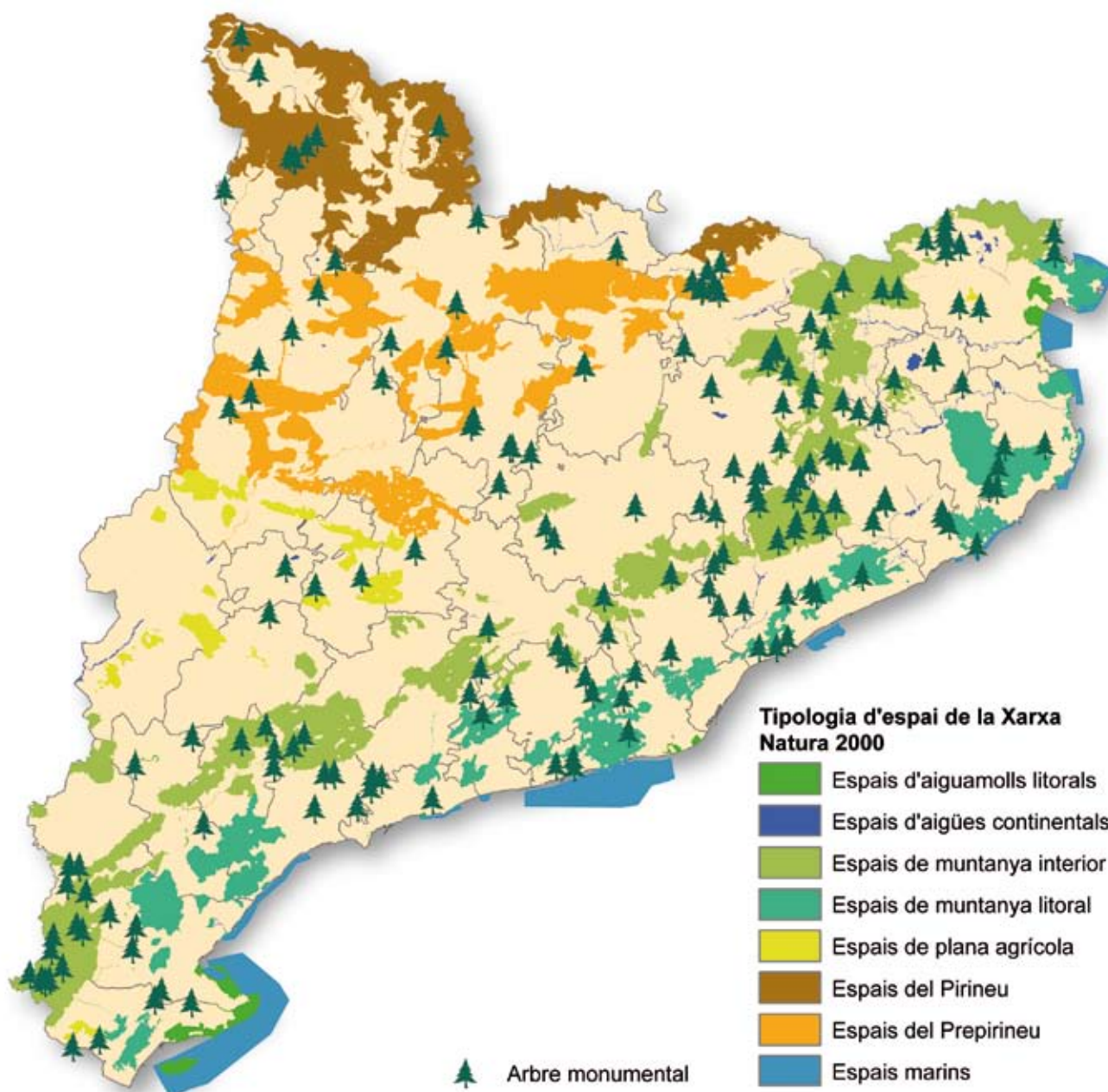
Mapa 6.28. La riquesa del patrimoni etnogràfic a les àrees rurals; l'exemple del Montsant (Priorat).

Basses, abeuradors i anjubs	Masos, habitacles, corrals i magatzems
Monestirs i ermites	Forns
Arnera	Paisatge
Mina	Molins i trulls
Marges, parets, parapets, etc...	Pont
Carrerades i camins	Senyal (fita, creu de terme)
Fonts i sinies	Tomba (fossa)
Neveres (pous de gel)	

Els àmbits rurals disposen d'un ric patrimoni etnogràfic, del qual existeixen múltiples reculls bibliogràfics, però que manca d'un inventari sistemàtic. Diferents estudis aborden l'inventari patrimonial d'àrees concretes on és fàcil reconèixer el patrimoni construït present en els marges de pedra, pous, canals, cisternes, molins i múltiples altres elements obra d'autors anònims amb la finalitat d'assegurar la vida material de la població. A l'entorn de la serra del Montsant, declarada no fa gaire parc natural, es disposa d'una rica mostra d'aquest patrimoni. Font: elaboració pròpia, a partir de l'Inventari de Béns d'Interès Patrimonial del Parc Natural de la Serra de Montsant, IPEC, Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (Generalitat de Catalunya).

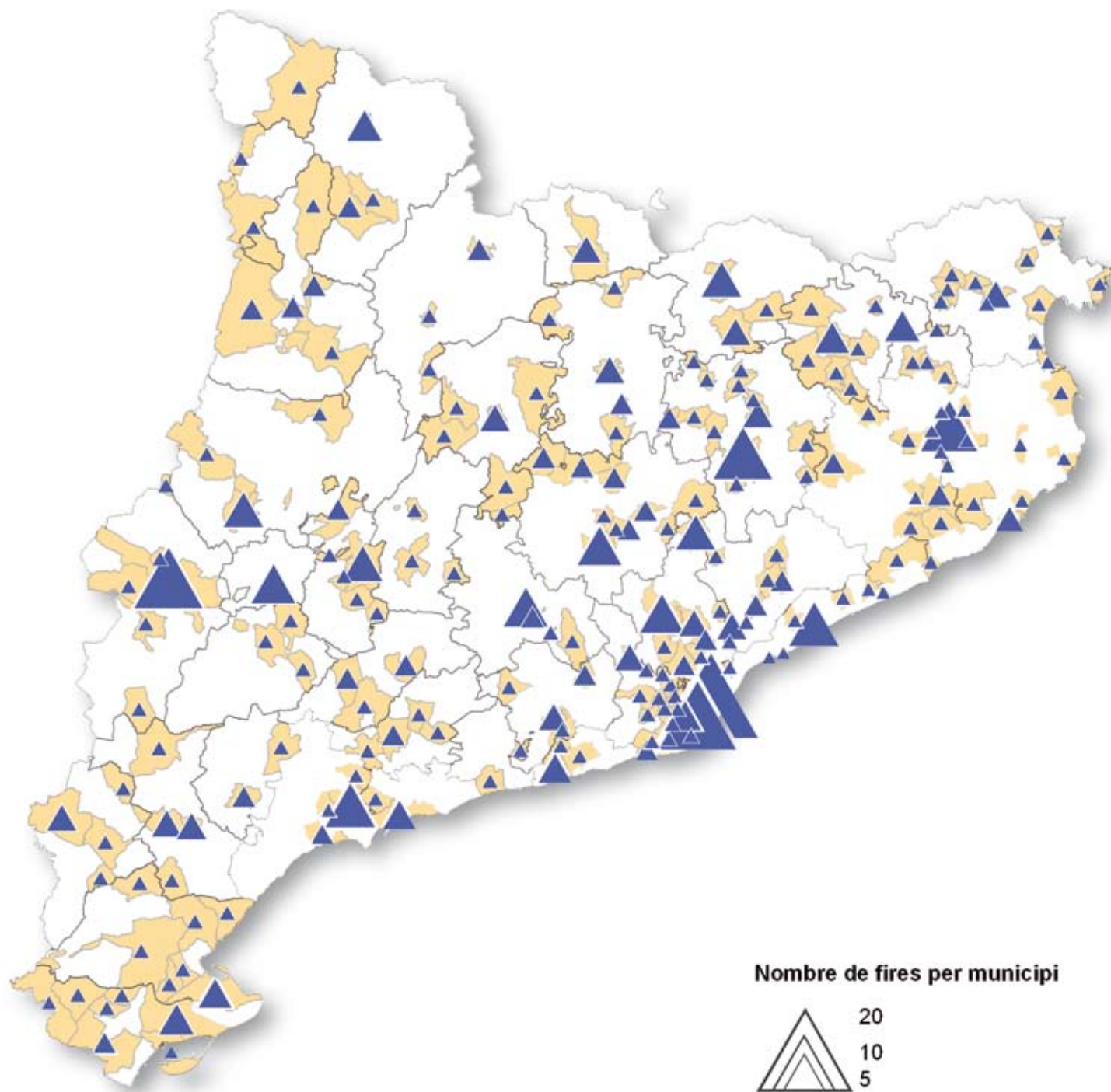
Mapa 6.29. Arbres declarats monumentals i tipologia dels espais Xarxa Natura.

En bona part del país els edificis i les activitats agràries s'integren perfectament en medis naturals i conjunts paisatgístics d'una gran bellesa com és el cas del mas d'Aiats (Osona), al peu dels cingles del mateix nom (Foto: I. Aldomà).

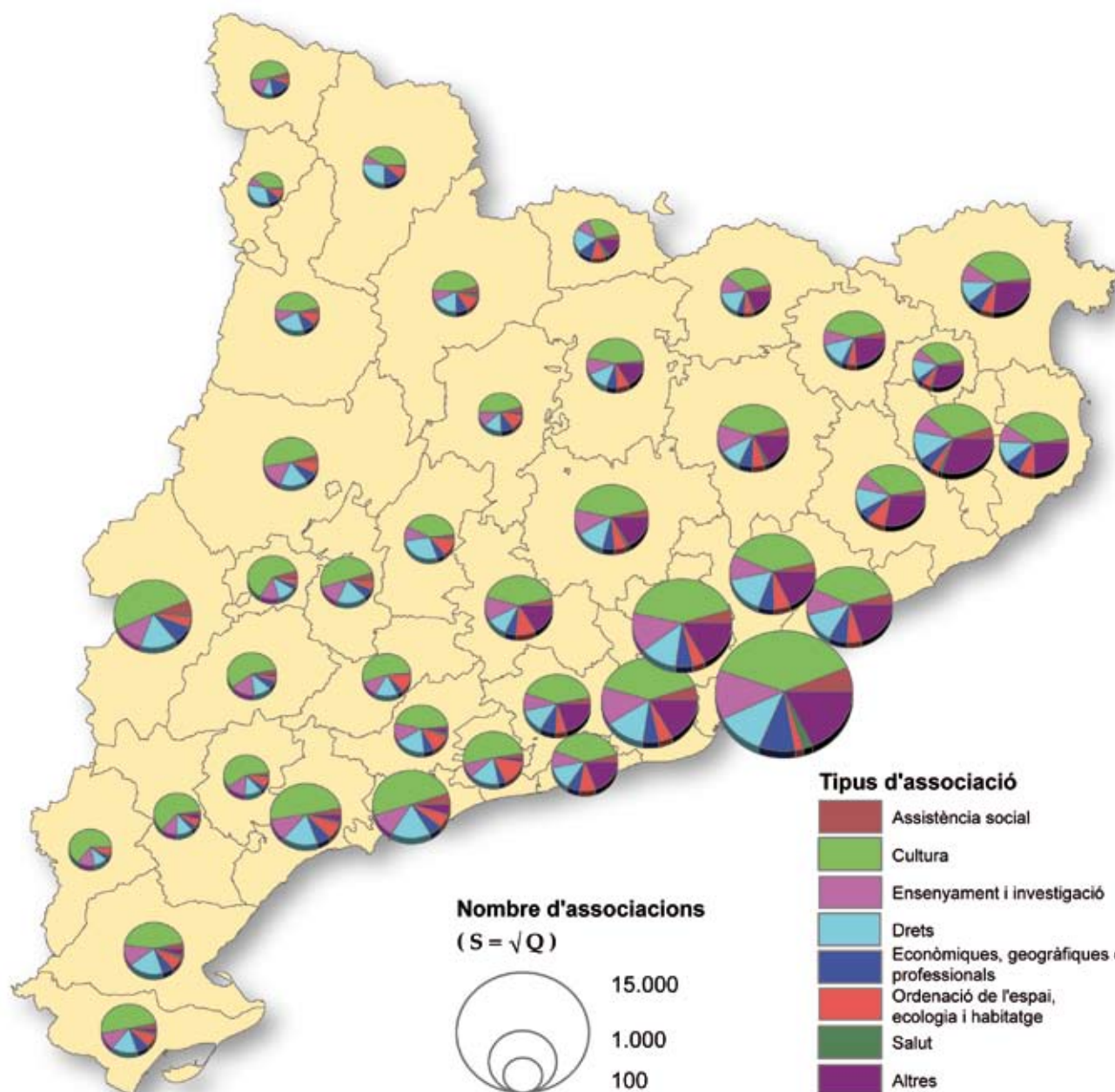
La natura no només té la dimensió mediambiental que s'ha desenvolupat en els darrers decennis. Els elements naturals representen des de fa molts anys un patrimoni gran i divers, que es valora també des de diferents perspectives. Des del punt de vista de la curiositat que susciten alguns elements monumentals d'aquest patrimoni natural, en els darrers anys s'ha difós, per exemple, la declaració d'arbres monumentals, que per a la població local adquireixen un valor simbòlic remarcable. Font: Departament de Medi ambient i Habitatge (2009).

Mapa 6.30. Municipis que celebren fires a Catalunya.

Les fires constitueixen un punt de trobada col·lectiu d'una llarga trajectòria en el qual es barregen factors comercials i festius, i també de voluntat de projecció exterior. Les capitals interiors mínimament importants tenen les seves fires comercials i una oferta firal especialitzada en consonància. D'altra banda, l'èxit de les fires com a element d'atracció popular ha fet que s'estenguin cap a poblacions més petites a través de convocatòries multisectorials i amb un component lúdic important. Algunes d'aquestes fires mantenen tradicions històriques, però el seu format i presentació són completament nous, ni que sigui a través de la presentació de formes i disfresses del passat. Font: Departament d'Innovació, Universitats i Empresa, a partir del Calendari de Fires (2007).

Mapa 6.31. Associacions existents per tipus d'activitat, 2007.

El foc acompanya una part important de les festes popular que es conserven arreu del país, una de les més ancestrals de les quals és la Festa del Haro de Les (Val d'Aran), en la qual es balla a l'entorn del tronc que es crema per Sant Joan (Foto: I. Aldomà).

Dins d'una mitjana general de cinc associacions per municipi es presenten grans diferències en funció de les magnituds municipals. A les comarques rurals de municipis més petits el nombre d'associacions és menor, i també ho és la seva diversitat, però la relació entre el nombre d'habitants i el d'associacions és més elevada i la participació en associacions és més rica que a les ciutats. Destaquen, en primer lloc, pel nombre, els esplais, les colles de castellers, gegants, dimonis i associacions culturals en general, a les quals segueixen, en importància, les associacions de dones, immigrants i altres reivindicadores dels drets humans en general. Font: Departament de Justícia (Generalitat de Catalunya).

Foto: Núria Rafart

7/ Noves ruralitats

El recorregut per la demografia i la societat, l'agricultura, el turisme i la resta de sectors productius, la mobilitat, les comunicacions i els serveis mostren un territori de desequilibris flagrants quant a magnituds, però sense greus contrastos territorials en pautes culturals i nivells de benestar, accés a l'educació, als serveis, a la riquesa... És un territori, també, que manté un grau notable de diversitat física, econòmica o social quant a les expressions formals, entre muntanyes i planes, costa i rerepaís, orient i occident, nord i sud... I és una diversitat en la qual es fa difícil d'assenyalar algun tipus de contraposició única de fons. L'oposició històrica entre camp i ciutat, que era tan evident en la societat industrial i urbana dels anys 1970 i anteriors, es troba pràcticament desapareguda avui dia; l'activitat, la mobilitat i les pautes socials han aproximat camp i ciutat fins a gairebé confondre'ls, i si algun tipus de sentit té la contraposició d'aquests dos termes és el que li pot donar la presència determinant i aclaparadora de la realitat metropolitana barcelonina. Avui es pot parlar encara d'una Catalunya urbana metropolitana i una Catalunya urbana no metropolitana o rural, però aquesta mateixa dicotomia va quedant també esborrada per les transformacions dels nous temps.

La ruralitat com l'altra cara d'una mateixa societat urbana

Vist des de Barcelona o des de la gran ciutat, sembla que la definició de la ruralitat presenta pocs dubtes; allí on s'acaba la ciutat comença el camp, la ruralitat; els que no viuen a ciutat, viuen al camp, són els rurals. Al mateix temps, aquesta no-ciutat no és un espai físic insuls, sinó que el concepte de ruralitat que se'n desprèn s'impregna d'un seguit de clixés. Són els que es recullen de molta de la gent de ciutat que visita el camp, on van a buscar un àmbit complementari a les sensacions de la gran ciutat; la ruralitat com un entorn de silenci, de ritme de vida pausat, de proximitat a la naturalesa, de productes poc contaminats, de relacions personals de proximitat, d'un sentit de pertinença a una comunitat... Alguna cosa deuen de tenir de cert, aquests clixés (almenys pels barcelonistes o urbanites), perquè gent de ciutat repeteix en les seves visites al camp, alguns ho fan amb insistència i altres hi insisteixen tant que arriben a posar els valors urbans i els rurals als dos costats diferents de les balances i acaben abandonant la ciutat per abraçar els valors que els ofereix el camp (els històrics neorurals i els actuals urbans ruralitzats).

Ara bé, existeix realment una ruralitat social diferenciada de la ciutat, o es tracta senzillament de determinats ambients que complementen la vida urbana? Existeixen realment uns valors rurals o es tracta senzillament d'emanacions ideològiques urbanes que troben un medi físic adequat en entorns anomenats rurals? Es pot dibuixar realment una ruralitat en positiu que no vingui estrictament definida per la no-ciutat? Existeix l'arcàdia rural o alguna cosa que s'hi assembla?

Els prats encerclats de freixes, pollancre i altres espècies de ribera constitueixen el signe distintiu actual tant del fons de les valls principals de muntanya com dels prats, situats en els pendents de les valls laterals que s'endevenen al damunt de la plana d'Esterrí d'Aneu al Pallars Sobirà (Foto: J.R. Roca).

Quadre 7.1. Les percepcions politicoideològiques de la ruralitat i la seva evolució.

Discurs sociològic		Discurs social	Discurs polític
Americà	Europeu		
<i>Dins de la modernitat inicial</i>			
Ruralitat = societats "folk"	Ruralitat = comunitats pageses	La ruralitat = societat tradicional, endarrerida i superada	Necessitat de modernització (ordenació rural)
<i>Dins de la modernitat avançada</i>			
Ruralitat = regions no metropolitanes	Ruralitat = medi ambient	Rural = paisatge natural i medi ambient	Necessitat de preservació (desenvolupament sostenible)

Font: Bruno Jean (2006).

Vist des de ciutat, realment hi ha moltes matisacions per fer i segurament es podrien trobar respostes per a molts gustos. La pretesa "ruralitat" presenta moltes cares: quins valors rurals s'identifiquen a la serra de Collserola? Quina ruralitat representen els hivernacles del Maresme o els avellaners del Camp de Tarragona o les poques pinedes que arriben encara per fregar l'aigua de la Mediterrània? Fins a quin punt Manresa o Lleida són ciutats o capitals rurals o fins on arriba el caràcter rural de la Bisbal d'Empordà o de Falset? No fa pas gaire que una enquesta realitzada a França posava en relleu com la percepció dels turistes d'una bona part de les àrees identificades oficialment com rurals era que es tractaven de zones simplement urbanes (L. Armand, 2006).

Vist des del que es considera ruralitat, des de la gent que viu permanentment a l'arcàdia rural enyorada, aquestes qüestions provoquen perplexitat, i les respostes són força escèptiques. Per què? Doncs perquè per a ells la visió històrica de la ruralitat simplement no existeix.

- Les comunicacions i les transformacions tecnològiques i culturals incideixen de fa temps en les societats rurals i els que no han emigrat durant tot el segle XX a la recerca de les oportunitats urbanes han acabat també amb una mentalitat i uns valors urbans. Les aspiracions i els mites culturals dels joves de poble són similars als dels de ciutat i els dels adults poc canvien.

- Fa uns anys, els habitants dels pobles i masies anaven potser una vegada a la setmana a la ciutat, ara hi van cada dia per cinquanta motius. La societat rural local ha passat a ser societat urbana comarcal i joves i adults forgen el seu cercle de relacions i idees en els instituts i les activitats que es desenvolupen als centres comarcals.

- Si fa uns anys l'agricultura era la feina que identificava la ruralitat, ara l'activitat agrària és minoritària i les feines del camp prenen un perfil cada cop més industrial, i els pocs joves que

Quadre 7.2. Les necessitats econòmiques i socials des del punt de vista de la nova societat rural i des del punt de vista de la societat agrarista.

Objectius de la nova ruralitat	Objectius agraristes
Protecció del medi ambient i explotació correcta dels recursos naturals.	Menor dependència econòmica de la indústria i intermediaris.
Preservació de la salut.	Disminució de les incerteses de la producció i els mercats.
Producció de millors aliments i més diversos.	Manteniment de les subvencions i preservació de la seva legitimitat.
Preservació del patrimoni cultural.	Major nivell de competitivitat (no només per costos).
Manteniment d'un medi rural viu i diversificació de les activitats en el medi rural.	Preservació de l'ocupació.
Limitació del cost social de l'atur.	Preservació i millora de les condicions de treball.
Costos de l'alimentació inferiors.	Millora de la qualitat de vida.
Menor càrrega impositora, menys subvencions.	Retenir el valor afegit generat en l'àmbit local.

Font: elaboració pròpia. Es recullen els arguments generals que s'utilitzen des del col·lectiu social dels agricultors i els que es valoren socialment. Naturalment, es plantegen contradiccions a l'interior de cada grup, però destaquen aquí les òptiques contraposades dels agricultors i del conjunt de la societat.

Quadre 7.3. Valoració de la qualitat de vida i aspectes positius i negatius per àmbits territorials.

	Valoració general de la qualitat de vida (puntuació d'1 a 10)			Aspectes més ben valorats (% enquestats)		Aspectes negatius més destacats (% enquestes)		
	Al seu poble o barri	A Barcelona	A Catalunya	Qualitat de vida	La tranquil·litat	Manca d'equipaments, serveis, mala comunicació	Congestió, contaminació, inseguretat, brutícia	Cap aspecte negatiu
Àmbit metropolità	6,8	6,1	7,1	8,7	34,2	11,1	40,7	20,7
Comarques gironines	7,1	5,3	6,9	12,4	48,0	8,0	29,4	23,0
Camp de Tarragona	7,0	6,1	7,3	8,0	47,0	15,5	40,9	20,5
Terres de l'Ebre	7,5	6,2	7,4	13,0	53,0	14,3	7,9	26,4
Àmbit de Ponent	7,2	5,9	7,3	13,0	47,5	16,0	32,6	25,6
Comarques centrals	7,3	5,4	7,0	13,0	51,6	16,7	28,8	31,3
Alt Pirineu i Aran	7,5	5,7	7,3	18,3	60,0	21,5	0,0	30,4

Les respostes donades a nivell d'àmbits regionals sobre la valoració de la pròpia qualitat de vida mostren els contrastos, en certa manera tòpics, entre la metròpoli barcelonina i els territoris més rurals, amb matisos segons cada àmbit. L'allunyament i la manca d'equipaments i serveis són els aspectes que més pesen a les àrees rurals, mentre que a les urbanes és la congestió, la contaminació i aspectes afegits. En tot cas, la satisfacció de viure al lloc de residència augmenta també amb la ruralitat, fins al punt que molts dels habitants no hi troben res de negatiu (probablement hi té a veure també el nivell de consciència crítica). Font: Idescat i Iermb. Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, dades 2006.

encara voldrien fer de pagesos pateixen el desassossec d'una feina sense un futur clar.

- Fa trenta anys encara hi havia comarques interiors amb una renda per càpita significativament baixa i amb unes formes de vida i nivells de benestar remarcablement endarrerits, però a hores d'ara les diferències en els indicadors de riquesa entre territoris són poques i deixen particularment enrere els territoris que es poden qualificar de rurals. Certament, hi ha dificultats d'accés a determinats serveis i equipaments a les àrees més allunyades dels centres urbans, però aquestes dificultats no es troben relacionades amb cap tarannà ni amb un nivell de riquesa especial, sinó simplement amb els majors costos d'implantació dels serveis en els medis poc densos i que pateixen també de dificultats de tipus físic (pendents, altitud...).

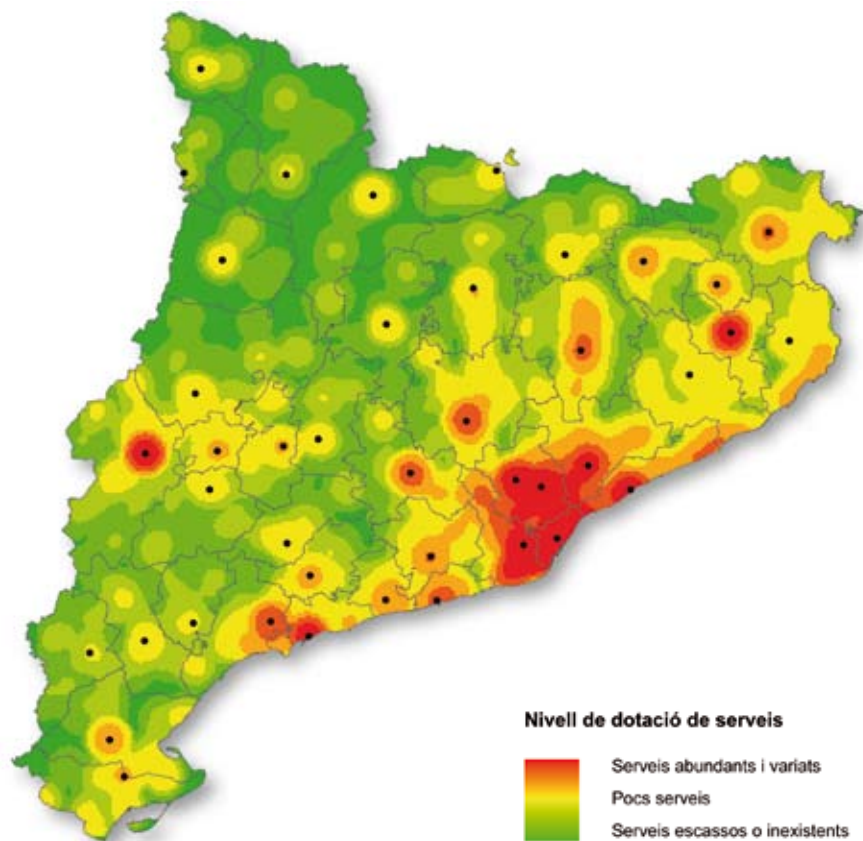
No només la ruralitat no existeix, sinó que el que volen i necessiten els anomenats rurals i particularment els joves que viuen en aquest "medi urbà poc dens" és, senzillament, ser urbans, que no vol dir exactament viure a ciutat o a la gran ciutat. Si alguna cosa singularitza i, al mateix temps, neguiteja la gent que viu en masies o pobles és precisament la manca d'oportunitats urbanes, i aquesta manca d'oportunitats es troba vinculada fonamentalment a la poca densitat del poblament i a les distàncies, una deficiència que no és fàcil de resoldre. És des d'aquest punt de vista que es pot parlar d'una certa especificitat rural, i és des d'aquest punt de vista que es poden imaginar algunes intervencions i polítiques específiques per a la població de les masies, pobles o comarques poc poblats.

Ciutat i camp són realitats contraposades només per diferents matisos, que presenten una diferent intensitat segons la part del territori en què ens situem. Són diferències i matisos que, tal com s'ha anat veient, tenen a veure amb el tipus d'activitat, amb la densitat humana, amb el tipus d'hàbitat i amb aspectes històrics, culturals i mediambientals. La valoració global resulta ambivalent, perquè les diferents realitats territorials no són estrictament comparables. Globalment, les enquestes indiquen precisament una major satisfacció de la població que viu a les àrees més poc habitades (més rurals), però aquesta valoració es fonamenta en aspectes diferents força inherents a cada realitat territorial: la tranquil·litat, el silenci, la presència d'equipaments i serveis, la proximitat o la llunyania...

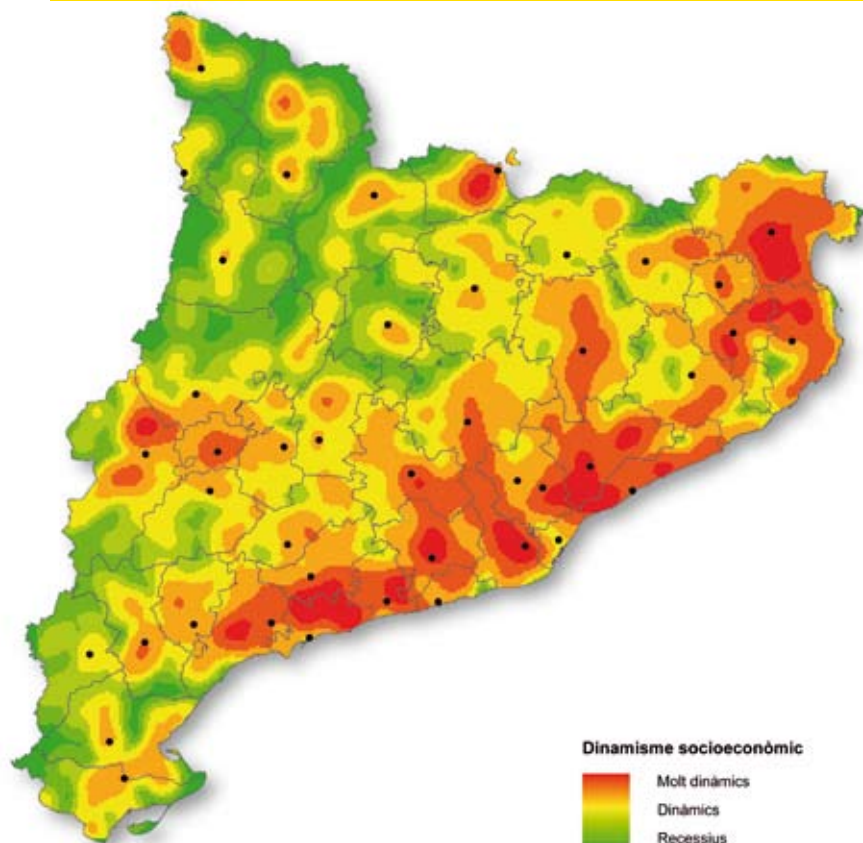
Aquest mas del terme de Gaià (Bages) constitueix un espectacular conjunt, amb les típiques galeries al migdia i envoltat de corrals i palleres. Darrera els camps d'ordi del voltant apareixen els boscos de pins. (Foto: I. Aldomà)

Mapa 7.1. La definició de la ruralitat com a espai desfavorit de feble presència dotacional.

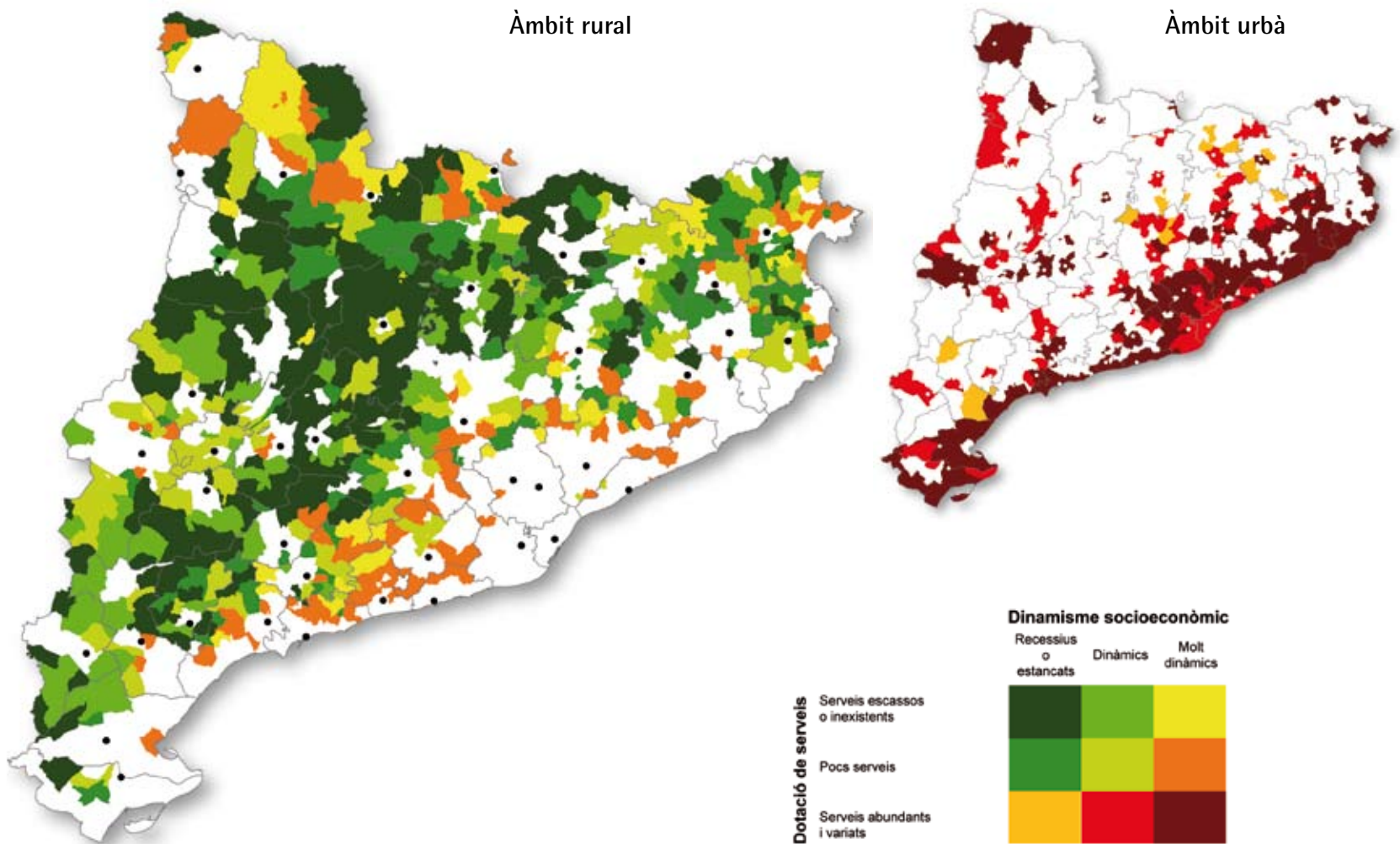
La revisió dels diferents indicadors econòmics i socials situa el nucli dur contemporani de la ruralitat en les seves condicions d'espai feblement poblat, subjecte a les limitacions directament relacionades amb la feblesa del poblament; dèficits en serveis bàsics com l'escola o l'atenció mèdica, absència o poca disponibilitat d'equipaments esportius, socials i culturals, inexistència o mala dotació en comerços i serveis privats, retards en l'arribada de les noves tecnologies... A partir de l'addició de les variables municipals de nombre de centres escolars, comerços, serveis no comercials, ocupats en l'administració pública (exclòs ensenyament i sanitat) i establiments industrials (inclouen mecànics, ferrers i similars) s'ha obtingut un indicador sintètic de dotació municipal que mostra una imatge força nítida de la ruralitat. Fora de l'àrea metropolitana i la costa, la dotació de serveis es concentra en determinades capitals interiors que ofereixen, també, un nivell dotacional molt diferent. Cap als Pirineus i comarques meridionals interiors, l'oferta de les capitals resulta particularment limitada i a l'entorn d'aquestes tampoc existeixen nuclis amb una força suficient. Font: elaboració pròpia.

Mapa 7.2. La ruralitat segons la dinàmica socioeconòmica territorial.

Històricament, la ruralitat havia estat sinònim d'estancament o recessió econòmica i demogràfica, acompanyades d'emigració cap a la ciutat. La demografia es recupera amb lentitud de les ferides del passat, de manera que les àrees rurals encara pateixen l'envelliment demogràfic i una certa mancança de dinamisme econòmic i social, però la recuperació demogràfica i el dinamisme econòmic comencen a arribar també a les àrees rurals anteriors. Els indicadors estadístics de dinamisme són menys fiables i menys clars que els indicadors dotacionals, però s'ha elaborat, tanmateix, un indicador sintètic de dinàmica municipal que ha tingut en compte l'envelliment de la població, el creixement demogràfic en els darrers anys, el pes de la població forana resident i la construcció d'habitatge nou en els darrers 8 anys (les dades d'evolució de l'ocupació municipal serien interessants, però no són prou fiables). Els resultats presenten una taca de dinamisme (els colors vermells més intensos, però també els grocs) que penetra des de la costa cap a l'interior, que colonitza diferents àrees interiors, equiparables des del punt de vista de la intensitat del seu dinamisme amb les àrees costaneres. Font: elaboració pròpia.

Mapa 7.3. La ruralitat a partir del nivell dotacional i el dinamisme socioeconòmic dels municipis.

A partir dels indicadors sintètics utilitzats en els mapes 7.1 i 7.2 s'elabora una tipologia municipal que creua nivell dotacional i dinamisme, tot mostrant una visió sintètica de la ruralitat en els darrers anys. Subsisteixen bosses interiors de municipis que representen la ruralitat més clàssica, d'estancament socioeconòmic i pocs serveis, però cal tenir en compte també que la seva significació ha canviat per les fortes relacions establertes amb centres pròxims que ofereixen un bon nivell de serveis i també llocs de treball, com és el cas de Solsona, la Seu, Puigcerdà, Cervera i altres en relació amb tots els municipis del seu entorn. Als Pirineus més septentrionals i a l'eix central de les planes de Lleida apareixen, d'altra banda, unes dinàmiques de creixement prou més positives ancorades en algunes centralitats que comencen a oferir una bona dotació de serveis a tot el seu entorn, una dinàmica que porta una mica més de retard a les comarques interiors de l'Ebre. En general, són aquestes àrees meridionals interiors i, juntament amb la franja prepirinenca, o gairebé prepirinenca, que va des del Pallars Jussà fins a Osona, les que presenten unes condicions més negatives des del punt de vista dotacional i de dinàmica socioeconòmica. Font: elaboració pròpia.

Quadre 7.4.
Caracterització municipal segons el nivell de dotacions i el dinamisme socioeconòmic i la incidència demogràfica.

	Poc dinàmics		Dinàmics		Molt dinàmics		Total	
	Municipis	Total hab.	Municipis	Total hab.	Municipis	Total hab.	Municipis	% total hab.
Sense serveis	192	48.606	126	42.324	46	19.092	364	1,5
Pocs serveis	67	58.110	114	126.320	95	157.832	276	4,7
Bona dotació	14	48.718	109	3.795.040	183	2.914.068	306	93,7
Total	273	155.434	349	3.963.683	324	3.090.992	946	100
%	28,9	2,2	36,9	55	34,2	42,9	100	

El quadre quantifica la tipologia establerta al mapa 7.3. Es constata com la majoria de la població viu en ciutats, que corresponen amb els municipis amb una bona dotació de serveis. Les dues terceres parts de municipis amb menor dotació de serveis o amb una dotació clarament deficient sumen només un 6% de la població total. Els municipis menys dinàmics s'acumulen també en els municipis amb menys serveis, però el dinamisme socioeconòmic s'escampa també cap a aquest tipus de municipis. Font: elaboració pròpia.

El sentit del desenvolupament rural i les polítiques específiques

Les transformacions que han experimentat les àrees rurals a Catalunya són les mateixes o semblants a les experimentades per tots els països occidentals i, en conseqüència, les reflexions i anàlisis són comunes i compartides. També ho són les polítiques, sobretot dins de l'àmbit de la Unió Europea, que s'han anat adaptant a les noves realitats. Des d'aquest punt de vista, resulta significatiu i decisiu el salt que es produeix a finals dels anys 1980 d'una política d'estructures agràries comunitària centrada en els ajuts a les explotacions agràries cap a una política comunitària oberta cap a altres sectors de producció i centrada en el concepte de desenvolupament rural, un rural, naturalment, molt diferent de la ruralitat agrària precedent. En definitiva, les activitats agràries ja no serveixen per assegurar el manteniment de la població en els territoris menys poblats dels països occidentals, i cal afavorir la diversificació de l'activitat a partir de les explotacions agràries i, també, donar suport a aquells altres sectors d'activitat presents a les àrees menys poblades i amb un potencial de creixement.

A propòsit de l'anomenada Agenda 2000, la Comissió Europea va donar coherència a les diferents ajudes de la política agrícola comunitària que no formaven part de la política de mercats, tot establint un marc general de "desenvolupament rural". Dins d'aquest marc, els estats i les regions de la Unió Europea són cridats a establir les seves pròpies estratègies de desenvolupament local i les necessitats de recursos exteriors per donar suport a aquestes estratègies. D'aquí sorgiran tot un seguit de documents de planificació econòmica que guien les subvencions comunitàries per al període 2000-2006, renovades per a 2007-2013, que es concreten en els programes de desenvolupament rural a escala estatal i de Catalunya, dins del qual figuren alguns plans de desenvolupament microregional, com els programes Leader. L'abast territorial d'aquests plans i programes és molt variable, en funció de les línies d'ajut incloses; les subvencions destinades a empreses del Leader s'apliquen a territoris típicament rurals que no passen d'un cert llindar de densitat demogràfica; les que van a les explotacions agràries s'apliquen a les explotacions de qualsevol àmbit, i les subvencions o actuacions destinades a espais naturals, camins i altres infraestructures tampoc es fixen estrictament en l'entorn, per bé que afecten de manera general les àrees no ocupades per la "ciutat".

Dins de les polítiques de desenvolupament rural i, en part, també, dins d'algunes mesures de política de mercats tenen també un pes específic els ajuts destinats a l'agricultura de les àrees rurals considerades "desafavorides", dins de les quals s'inclouen les àrees de muntanya, que es remunten ja als anys 1970. Aquests ajuts tenen un interès especial, tant per la seva quantitat com pel fet que diferencien unes àrees rurals amb unes condicions específiques; per a les àrees de muntanya es tracta de l'altitud i el pendent, mentre que es contemplen també aspectes com la secada i altres limitacions ambientals per delimitar àrees desafavorides amb limitacions especials, i, finalment, s'introdueixen criteris demogràfics i econòmics relacionats amb problemes de desenvolupament. A la pràctica, els criteris esdevenen força laxos i cada estat o regió mira de presentar una llista àmplia de municipis desafavorits; en tot cas, l'esforç de diferenciació ha estat fet i comporta els seus ajuts (mapa adjunt).

Sigui com sigui, les polítiques de desenvolupament rural continuen representant només una part, la menys dotada econòmicament, de la política agrícola comunitària i estan pendents, també, de l'evolu-

ció d'aquesta política més enllà de 2013. Per la mateixa naturalesa del seu enfocament, la política comunitària (o les aplicacions existents) deixa al marge àmbits i aspectes que són fonamentals per al desenvolupament rural, sobretot en casos com Catalunya, amb un territori fortament urbanitzat i amb una component agrària feble. Els exemples i esforços d'una política de desenvolupament rural més àmplia integral no falten a Catalunya, i l'exemple històric més notable han estat els plans comarcals de muntanya i altres actuacions específiques en municipis de muntanya que s'han realitzat a partir de la Llei 2/1983 i que comprenen actuacions agràries i en matèria de carreteres i camins, transports, equipaments socials, medi ambient, energia, turisme, indústria, habitatge, sòl... Les disponibilitats pressupostàries limitades i les dificultats inherents a la coordinació administrativa no faciliten la posada en pràctica d'aquest tipus d'instruments, però la seva intencionalitat ha estat bastant clara i ha significat inèrcies positives.

Al cap i a la fi, l'equiparació de les rendes entre camp i ciutat i la integració que ha suposat la millora de l'accessibilitat situen el desenvolupament de les àrees rurals en coordenades completament noves, en què compten tant les intervencions públiques com les privades i en què les millores de l'accessibilitat física i virtual (la capacitat de compartir ciutat i situar-se en la xarxa internacional) juguen un paper decisiu. Gairebé totes les àrees rurals del país són susceptibles actualment de registrar una gran inversió generadora de riquesa i llocs de treball (producció d'energia, manufactura, centres logístics, grans serveis públics, complexos turístics...). Aquestes grans operacions difícilment es produiran en municipis o pobles dels llocs més aïllats, però s'hi escauen altres activitats de petita escala i poden mantenir-se perfectament actius amb la població resident que va a treballar al centre comarcal corresponent.

Les manifestacions agràries tenen una gran diversitat d'expressions, algunes noves i altres perdudes, com aquestes pinyes de panis posades a assecar (La Fuliola, Urgell, 2001). (Foto: I. Aldomà)

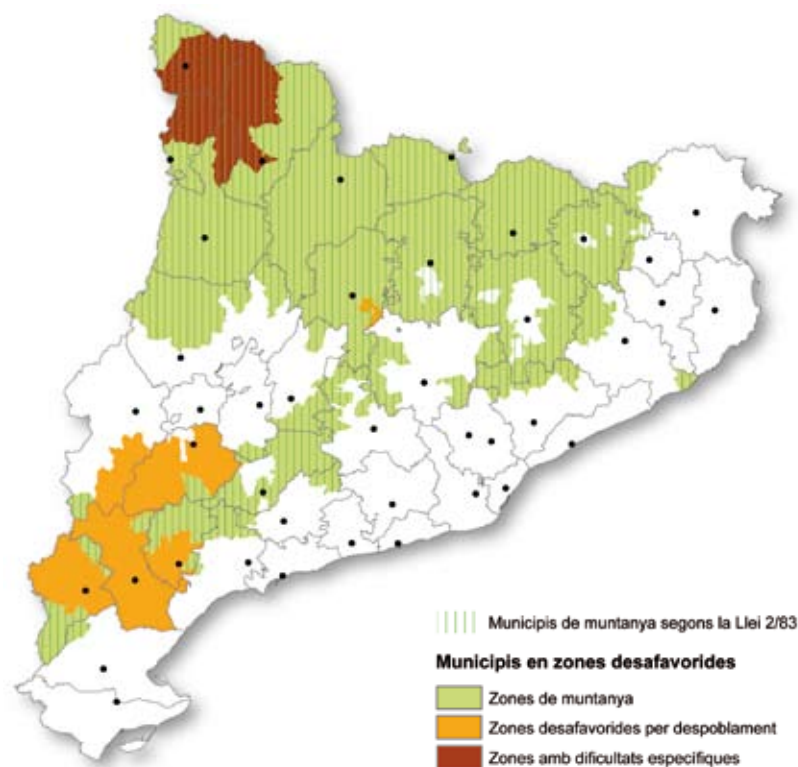
La transició entre els camps de conreu, com aquests panissos, i el bosc passa per diferents intensitats d'explotació i tipus d'aprofitament en els quals es fa difícil diferenciar els límits de la superfície agrícola útil (Sant Joan de les Abadesses, Ripollès). (Foto: I. Aldomà)

Quadre 7.5.
Superfície i població
de les comarques i
zones de
muntanya
segons la Llei
2/1983.

	Municipis	Superfície (km ²)	Població 2001	Densitat (hab./km ²)
Alt Urgell	19	1.446,8	19.466	13,5
Alta Ribagorça	3	426,8	3.617	8,5
Berguedà	31	1.186,3	38.087	32,1
Cerdanya	17	547,4	14.516	26,5
Garrotxa	21	734,2	47.940	65,3
Pallars Jussà	14	1.290,2	12.390	9,6
Pallars Sobirà	15	1.355,2	6.140	4,5
Ripollès	19	955,5	26.113	27,3
Solsonès	15	998,7	11.638	11,7
Val d'Aran	9	620,5	7.938	12,8
Total comarques de muntanya	163	9.561,6	187.845	19,6
Zones de muntanya	135	5.121,1	106.391	20,8
Total muntanya	298	14.682,7	294.236	20,0
Total Catalunya	946	31.894,9	6.361.365	199,4
% muntanya sobre Catalunya	31,5	46,0	4,6	10,0

A partir dels criteris físics d'altitud i pendent i d'altres criteris normatius, la Llei 2/1983 defineix les àrees beneficiàries de la política de muntanya, tot establint unes "comarques de muntanya" que comprenen tots els municipis de les comarques amb un fort component pirinenc i "zones de muntanya" integrades per municipis aïllats. Després de la creació de la nova comarca de l'Alta Ribagorça i de la incorporació de nous municipis a les "zones de muntanya", amb l'entrada d'Espanya a la Comunitat Europea, l'any 1986, l'àrea de muntanya abastada per la Llei 2/1983 comprèn deu comarques senceres i gairebé una tercera part dels municipis de Catalunya. Tal com es detalla en el quadre, aquests municipis representen prop de la meitat del territori, un 46%, però no arriben a sumar la vintena part de la població, només un 4,7%. Font: elaboració pròpia, a partir la base de dades de l'Idescat.

Mapa 7.4. Municipis pertanyents a comarques i municipis de muntanya a Catalunya (Llei 2/1983 Generalitat i Reglament 1257/1999 CE).

La política de muntanya a Catalunya presenta dues aproximacions, la territorial, que desenvolupa el Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya a partir de la Llei 2/1983 d'alta muntanya, i l'agrària, que desenvolupa el Departament d'Agricultura, Alimentació i Medi Rural en aplicació de mesures específiques de muntanya de la política agrícola comuna. La Llei 2/1983 parteix de la pròpia delimitació de la muntanya, que amb el temps s'ha mirat de conjugar amb la delimitació comunitària, per bé que les modificacions introduïdes per la Unió Europea han fet difícil l'encaix. Així, en el marc de la reforma de la PAC que arrenca amb els treballs de l'agenda 2000, el Reglament (CE) 1257/1999 situa formalment les zones de muntanya sota el paraigües genèric de les zones desfavorides, dins de les quals es contemplen "altres zones desfavorides" i les "zones amb dificultats específiques", tal com es veu més endavant. A través de l'Ordre de 23 de febrer de 2003, el Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca desenvolupa el reglament anterior i proposa un nou llistat de municipis de zones desfavorides, incloent-hi la muntanya, que canvia i contradueix, en part, la llista derivada de la Llei 2/1983. Font: Servei d'Acció Comarcal, Departament de Política Territorial i Obres Públiques (Generalitat de Catalunya).

Mapa 7.5. Les àrees rurals des del punt de vista del desenvolupament integrat; programes Leader (PDR 2007-2013).

Els programes Leader constitueixen l'actuació territorial estrella del Pla de Desenvolupament Rural (PDR) que finança amb fons comunitaris les diverses iniciatives econòmiques, a partir de la col·laboració pública-privada, que fomenta la creació de microempreses; comercialització de productes agraris, foment del turisme i millora del patrimoni rural. Aquests programes s'apliquen al conjunt de les àrees rurals de Catalunya delimitades a partir de criteris que han variat en el temps. Per al PDR 2001-2006, els programes Leader, que en principi disposaven d'una dotació econòmica major i menys predeterminada, es van aplicar a les àrees més desfavorides dels Pirineus i a les comarques interiors meridionals, mentre que el programa Proder, amb una dotació econòmica menor i més circumscrita, s'estenia a territoris complementaris que complien, en conjunt, una densitat inferior als 100 habitants per quilòmetre quadrat. Per al nou PDR 2007-2013, només es parla de Leader, i a l'hora de delimitar territoris programàtics es proposen territoris homogenis i continus amb una població d'entre 20.000 i 60.000 habitants, concretats, finalment, pel Departament d'Agricultura. Font: elaboració pròpia, a partir de dades del DAR.

La ruralitat marxa al pas dels contrastos de la Catalunya ciutat

Dit i fet, la revitalització de les àrees rurals s'estén i és possible generalitzar-la a tot el territori, perquè la xarxa de ciutats catalana presenta una estructura força ben desenvolupada i capaç de mantenir vius els racons més allunyats. La clau és la dinàmica pròpia i les connexions externes de cada sistema urbà. Això és possible perquè, tot i la gran aglomeració constituïda entorn de Barcelona, i malgrat l'extensió de les influències metropolitanas barcelonines arreu del territori, l'estructura urbana catalana reposa encara avui dia sobre ciutats i viles amb una llarga trajectòria com a centres regionals o comarcals. En el passat recent, el procés industrialitzador el que va fer, en general, és confirmar les centralitats medievals, que partien d'uns avantatges demogràfics i de localització. La industrialització i, en particular, la gran fase expansiva dels anys 1960-1975, farà que creixin aquests centres i que augmenti la vinculació funcional amb el seu entorn immediat, i originarà també alguns fenòmens urbans i urbanitzadors nous.

Sobre el litoral, que constitueix l'eix principal que ha concentrat tradicionalment població i cultura, es dibuixa la trama urbana més espessa i travada del país. S'organitza en tres grans àmbits capitalitzats per Girona, al nord; Barcelona, al centre, i Tarragona, a migjorn. Tot i que els tres centres adquireixen en alguns aspectes perfils metropolitanos i malgrat la seva equidistància, el pes territorial i demograficoeconòmic és asimètric, atesa la gran magnitud de Barcelona, que representa la gran porta internacional del país. La influència de Girona i Tarragona s'estén més aviat cap a les àrees més perifèriques i allunyades de Barcelona, mentre que el seu perfil metropolità no té una empremta construïda encara gaire extensa i permet la subsistència d'activitats i relacions socials amb connotacions rurals.

A la part central del litoral català, Barcelona estructura un àmbit singular per la seva centralitat i per les seves condicions metropolitanes. D'entrada, Barcelona concentra serveis i funcions que estenen el seu àmbit d'influència per tot Catalunya i més enllà. D'altra banda, les activitats i la població pròpies de la ciutat central s'han escampat i s'estenen per tot l'àmbit del que es considera regió metropolitana. En aquest àmbit, resulten remarcables, sobretot si es comparen amb altres metròpolis, alguns centres que han tingut una dinàmica de creixement diferenciada i arriben a cohesionar petites àrees al seu entorn. Es tracta de Mataró, Sant Celoni, Granollers, Sabadell, Terrassa, Martorell, Vilafranca del Penedès i Vilanova i la Geltrú, que corresponen, en la majoria de casos, a capitalitats comarcals. L'expansió de la taca metropolitana des de Barcelona no ha arribat encara (no se sap si durant gaires anys i si les resistències locals serviran d'alguna cosa) a bona part de l'Alt Penedès i algunes àrees extremes del Vallès, que conserven petites comunitats humanes i espais forestals i de conreus remarcables.

Girona, que forma una pinya compacta amb els nuclis-municipis veïns, concentra les funcions terciàries especialitzades del seu àmbit i exerceix una notable influència sobre tot el nord-est català, un nord-est en què l'agricultura hi té poc pes, però on les petites comunitats locals són ben vives. El seu àmbit experimenta una forta dinàmica de creixement en els darrers anys, amb subcentres importants com Olot i, sobretot, Figueres, que capitalitzen una estructura urbana encara fortament comarcal. En l'òrbita gironina rau la singularitat de la dinàmica franja litoral de la Costa Brava, amb petites centralitats de contorns físics i d'influència difusos, que van prenent el perfil d'una metròpoli terciària, amb la ruralitat reduïda als boscos de pins i sureres.

Al sud, el procés d'industrialització i l'assignació de funcions administratives han fet que la capitalitat es vegi més repartida entre el binomi Reus-Tarragona, amb un tercer més petit en discòrdia: Valls. Dins d'aquesta àrea, on competeixen activitats industrials i turístiques en creixement constant, es remarquen els trets propis d'una segona realitat metropolitana catalana, en la qual els pobles i els camps d'avellaners, oliveres o vinya pugnen per subsistir enmig de la pluja de cases, polígons i infraestructures.

L'extrem sud mostra, encara, per la seva part, la singularitat d'una ruralitat

marítima, amb els garrofers, les oliveres i els arrossars arribant vora mar. És certament una ruralitat en fort retrocés i relegada a terres més interiors, on les dinàmiques urbanes i industrials guanyen terreny, també, a poc a poc, sobre la base d'alguns centres comarcals i d'alguns pobles grans de tradició més rural. Tortosa ha operat com a centre terciari tradicional de les comarques veïnes de l'Ebre, però Amposta també hi vol dir la seva, i Sant Carles s'ho mira de lluny. Pel que fa al rerepaís de l'Ebre, la societat urbana ha arribat amb més retard que enlloc, tot i algunes grans implantacions industrials o de producció d'energia; la Ribera d'Ebre, la Terra Alta i el Priorat, juntament amb les veïnes Garrigues, presenten encara alguns trets de la ruralitat més tòpica.

Lluny de les planes litoral i prelitoral, apareix una primera gran àrea vinculada orogràficament, econòmicament i socialment al litoral i, en particular, a Barcelona. Les tres vies de penetració interior des de Barcelona —els rius Anoia, Llobregat i Congost-Ter— donen la clau dels tres àmbits diferenciats que apareixen en aquesta àrea, capitalitzats per Igualada, Manresa i Vic, respectivament, que ofereixen una realitat humana bàsicament industrial i urbana, per bé que mantenen uns entorns menys densos i "rurals". D'aquestes tres capitals amb una indústria de llarga tradició i una notable influència comarcal, destaca Manresa, que estén la seva influència a entorns més rurals com els del Berguedà i el Solsonès, mentre que Vic l'estira cap al Ripollès.

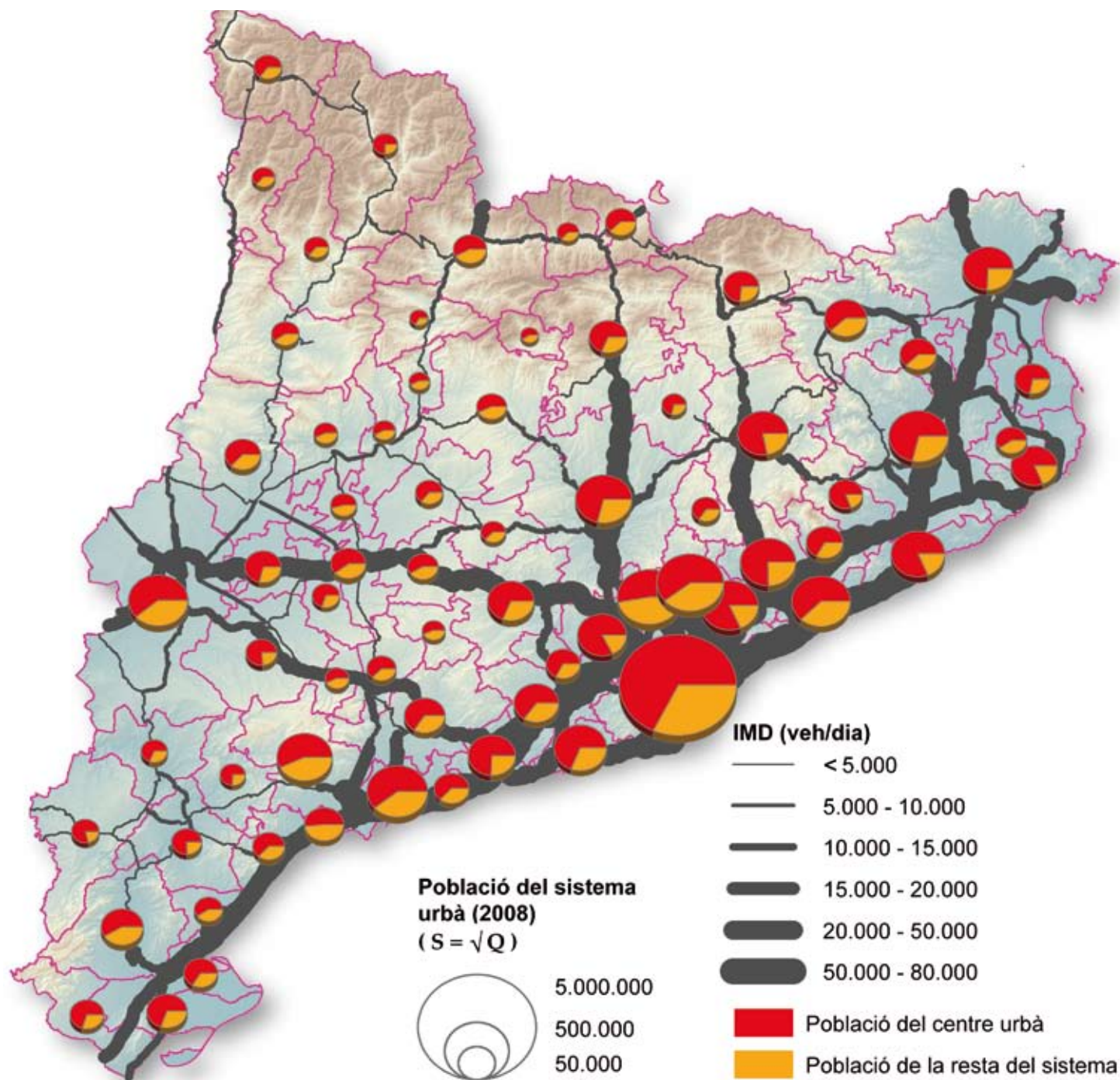
Cap a Ponent, l'espai s'articula entorn del centre, més terciari que industrial, de la Catalunya interior, Lleida, que constitueix el centre d'atracció d'un gran nombre de poblacions dels encontorns, té en la seva òrbita petits centres comarcals, com Balaguer, Mollerussa i les Borges Blanques, mentre que, camí de Barcelona, Tàrrrega i altres centres pròxims configuren una àrea amb una dinàmica pròpia. El perfil dominant de les planes ponentines és el d'un territori agrari o agroindustrial, però lentament s'imposen la logística i els serveis metropolitanos.

Al nord, els Pirineus imposen les seves condicions físiques sobre una realitat humana esparsa i orientada als serveis turístics. La població i les activitats s'han concentrat al fons de les valls, on apareixen uns centres comarcals amb escasses connexions i un poder de centralitat limitat. A orient, la industrialització ha deixat uns centres més potents a la Garrotxa, el Ripollès i el mateix Berguedà, però l'alé industrial s'hi manté amb dificultats. A Ponent, en canvi, la Cerdanya i l'Alt Urgell s'urbanitzen sota l'impuls de la segona residència o d'Andorra i, més lluny, els Pallars, la Ribagorça i la Val d'Aran són els espais menys poblats del país, que exploten els serveis de la reserva natural. D'aquesta manera, els Pirineus es refan humanament de l'antiga i forta emigració, però tampoc es pot passar per alt que això beneficia sobretot l'alta muntanya i que queden uns Prepirineus amb un horitzó econòmic i humà gens clar.

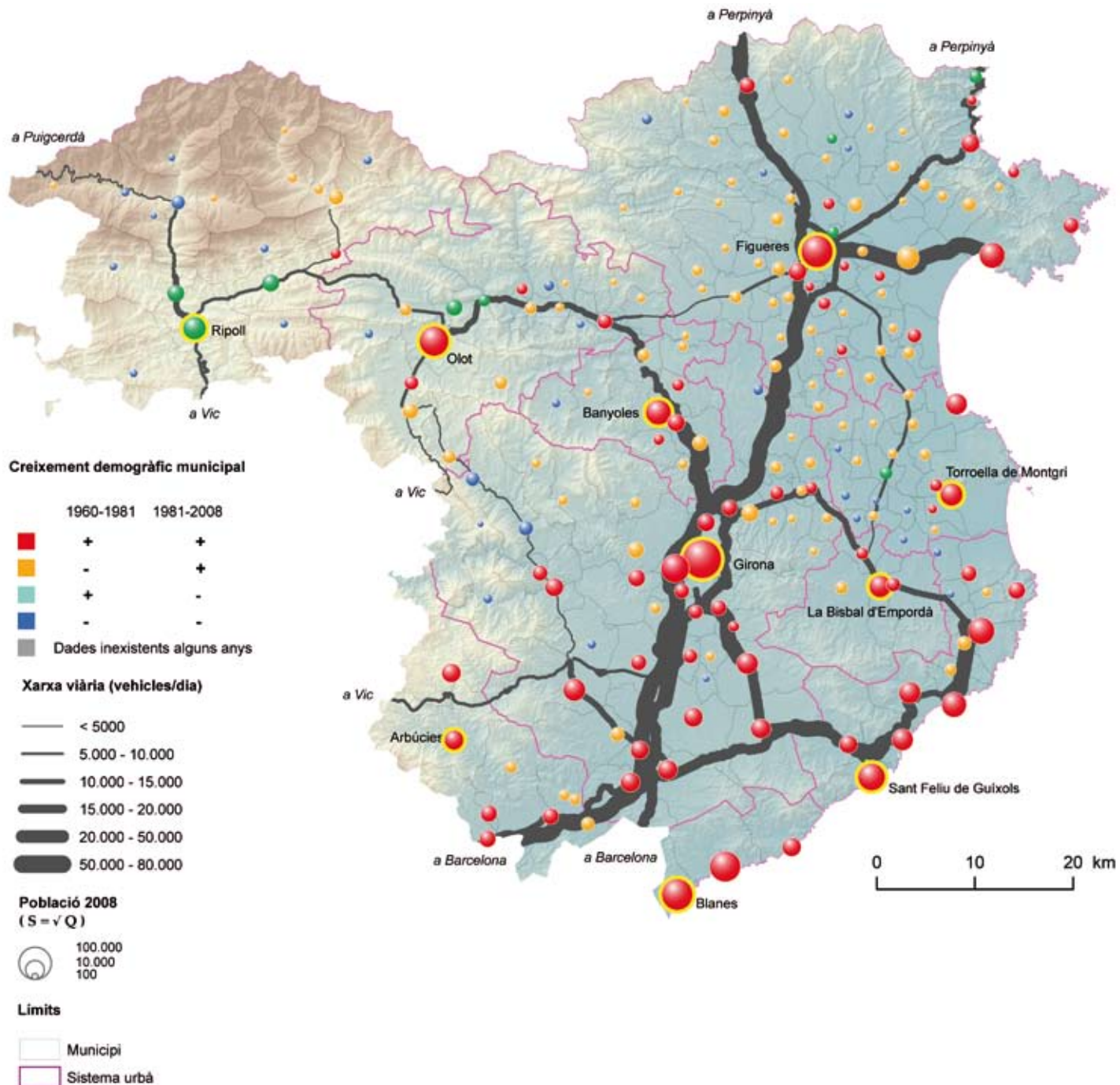
Els petits nuclis pirinencs situats a la confluència de les valls importants han jugat a través de la història funcions de centralitat de les rodalies i en els darrers decennis han beneficiat de creixement turístic i la renovació terciària. Als de la part oriental dels Pirineus, com és el cas de Camprodon, la tradició turística es remunta abans, fins a les primeries del segle XX, i a més a més s'hi ha enregistrat una certa activitat industrial (Foto: Ignasi Aldomà).

Mapa 7.6. La ruralitat en un territori de nuclis i xarxes.

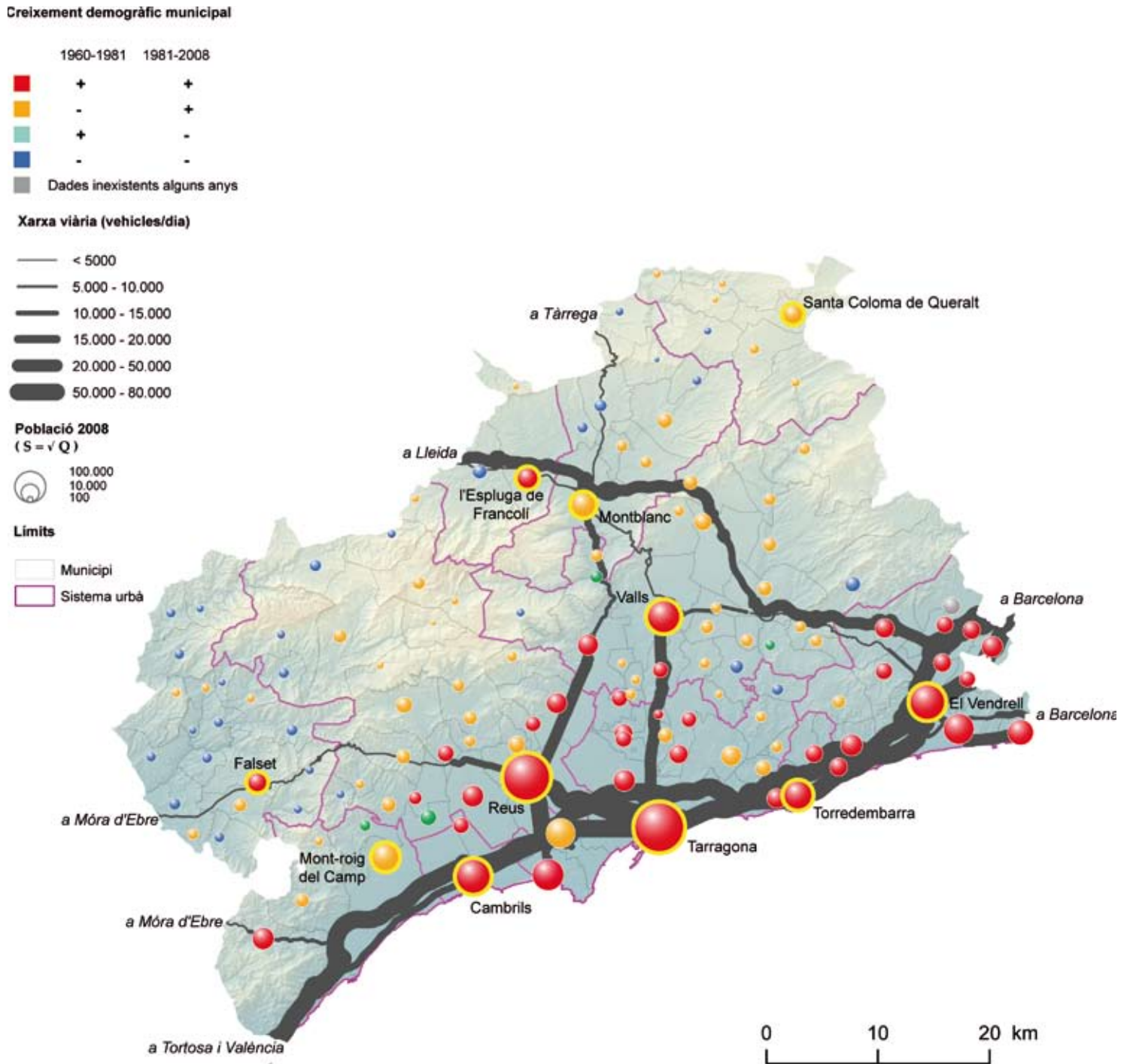
Aquests fluxos són de naturalesa molt diferent i afecten el conjunt del territori, però tenen un punt de màxima concentració a les ciutats i, atès el pes aclaparador del transport per carretera, tenen una bona plasmació en la intensitat del trànsit viari mesurat a través de la IMD. És la variable que s'ha utilitzat per representar els diferents gruixos de línies discontinües que uneixen taques i centralitats urbanes i que no només tenen a veure amb els fluxos entre les més properes, sinó entre el continu lineal. Font: elaboració pròpia.

Mapa 7.7. Estructura urbana i dinàmica dels municipis de les comarques gironines.

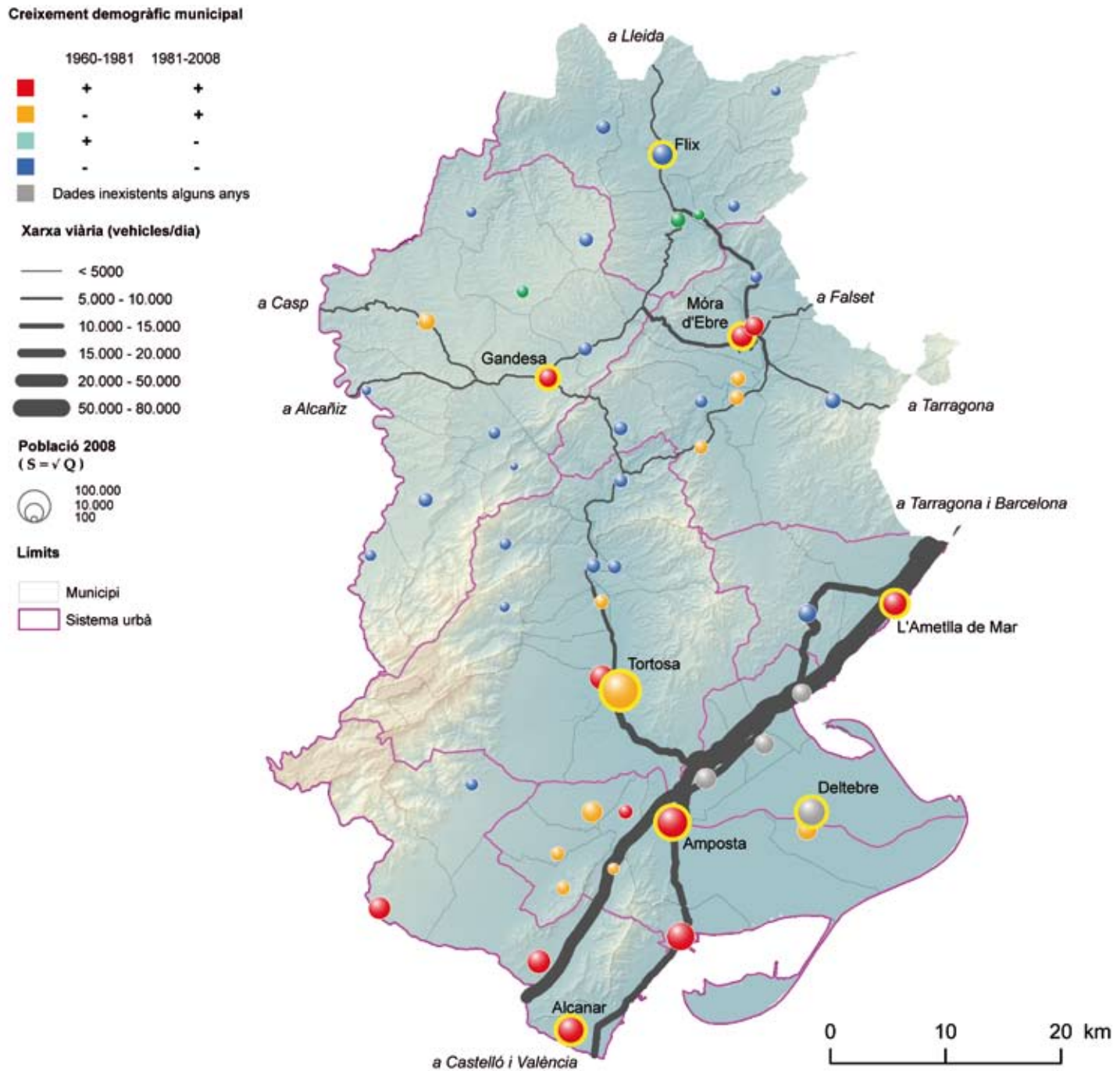
El territori s'estructura a l'interior entorn les capitals principals (Ripoll, Olot, Banyoles, Figueres i, ben destacada, Girona), mentre que a la costa, o prop, diferents poblacions grans de magnitud similar organitzen uns sistemes multipolars. La costa i l'eix interior de l'antiga Nacional II van actuar clarament com a eix dinamitzador de les comarques gironines durant els darrers cinquanta anys. En els darrers decennis, tanmateix, el creixement s'escampa cap a gairebé la totalitat de poblacions del rerepaís, particularment cap a l'Empordà, que havien conservat encara un caràcter fortament agrari. Cal destacar la presència de poblacions recessives cap a les comarques més interiors i allunyades, que havien gaudit d'una relativa industrialització i que en els darrers decennis han perdut població. Font: elaboració pròpia.

Mapa 7.8. Estructura urbana i dinàmica dels municipis del camp de Tarragona.

El territori del gran Camp s'estructura entorn a les dues capitals regionals, Tarragona i Reus, acompanyades, a més distància, de Valls i les capitals interiors Montblanc i, més febles, l'Espluga de Francolí i, sobretot, Falset i Santa Coloma de Queralt. A la costa es repeteix el fenomen de la Costa Brava i apareixen poblacions amb una dinàmica important de creixement i amb una bon nivell d'oferta de serveis i d'atracció. Cap al Priorat, continuen trobant-se petites poblacions amb dinàmiques recessives (en el darrer decenni han estat millors, però cal veure'n la continuïtat), mentre que a l'interior del camp i a la Conca de Barberà s'han experimentat creixements positius. Font: elaboració pròpia.

Mapa 7.9. Estructura urbana i dinàmica dels municipis de les Terres de l'Ebre.

El territori s'estructura entorn de Tortosa, que veu sorgir la competència d'Amposta, mentre que a l'interior, tot i les dinàmiques de creixement positives, les dues Móra i Gandesa tenen un paper de capitalitat feble. Així, mentre que els municipis de la costa apunten un creixement demogràfic clarament positiu, a l'interior continua, amb molt poques excepcions, la recessió dels petits nuclis de població. El creixement interior s'ha concentrat a les poblacions Font: elaboració pròpia.

Mapa 7.10. Estructura urbana i dinàmica dels municipis de l'àmbit de Ponent.

Creixement demogràfic municipal

	1960-1981	1981-2008
■	+	+
■	-	+
■	+	-
■	-	-
■	Dades inexistentes alguns anys	

Xarxa viària (vehicles/dia)

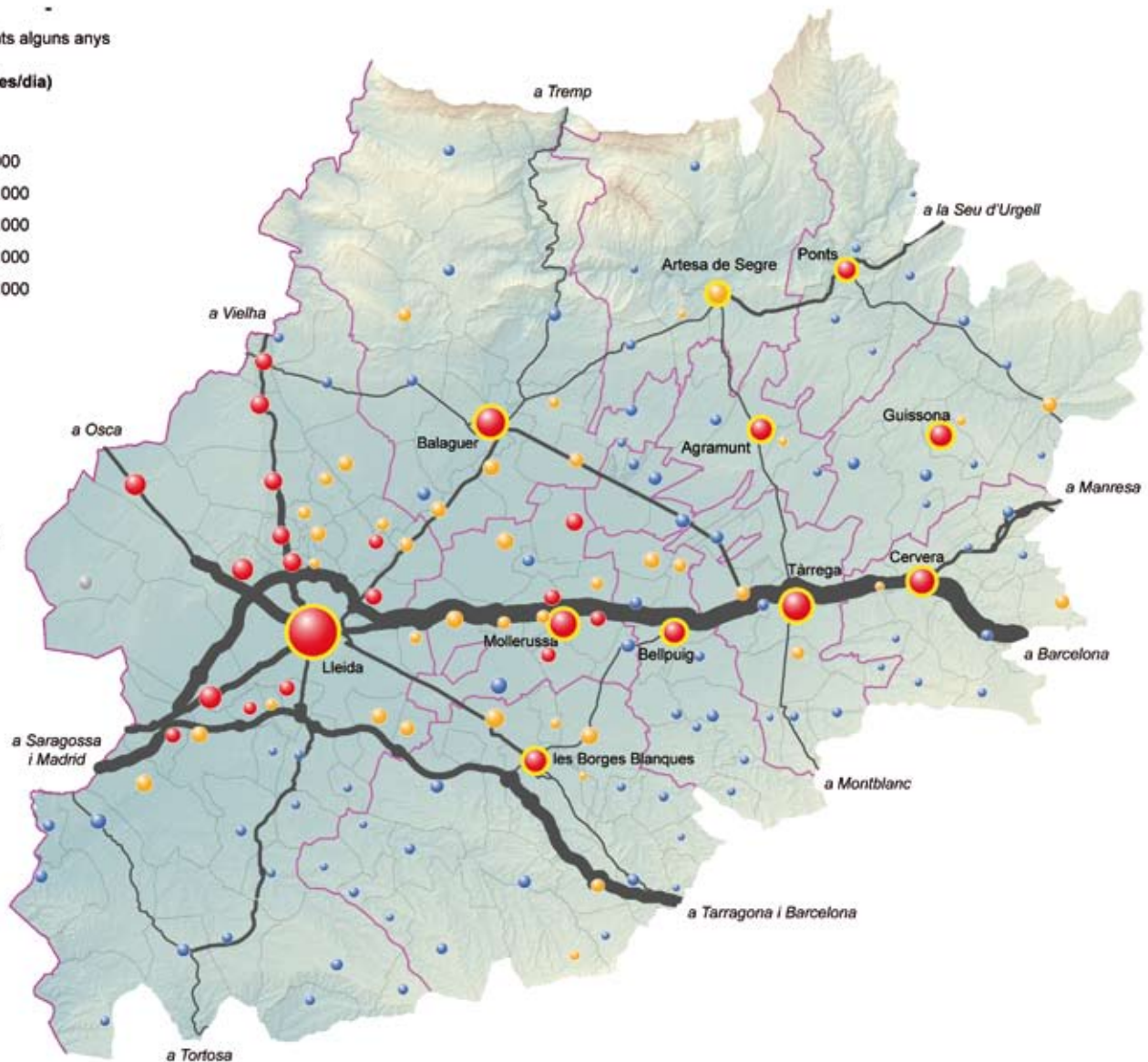
—	< 5000
—	5.000 - 10.000
—	10.000 - 15.000
—	15.000 - 20.000
—	20.000 - 50.000
—	50.000 - 80.000

Població 2008
($S = \sqrt{Q}$)

○	100.000
○	10.000
○	100

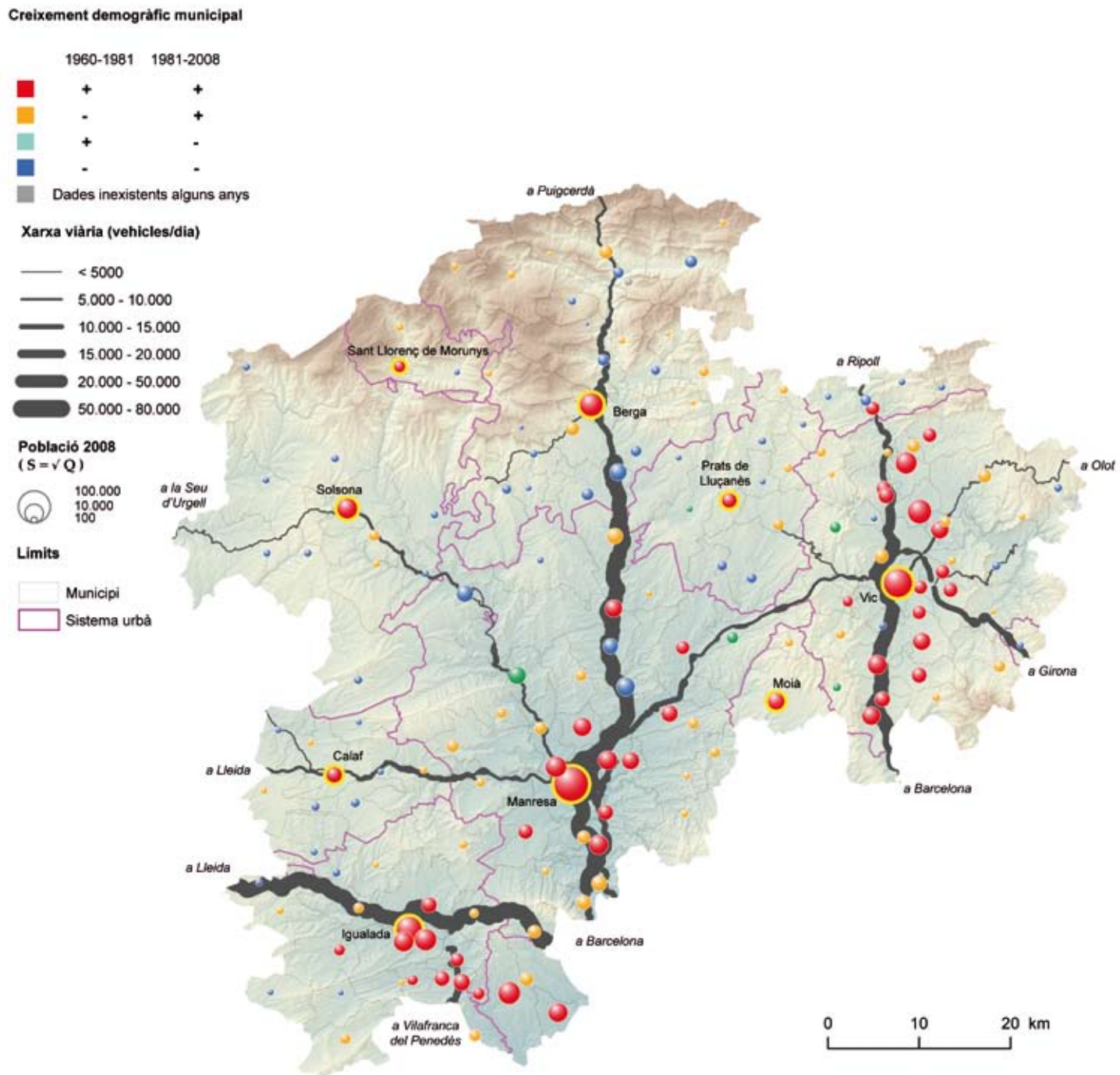
Límits

□	Municipi
□	Sistema urbà

L'eix central de l'antiga Nacional II (autovia A-2 actual) juga clarament un paper estructural de tot l'àmbit ponentí, a través, també, de les capitals comarcals històriques que s'hi localitzen. Lluny de la Nacional II, els petits municipis rurals continuen el seu procés recessiu, tot just contrarestat pel creixement de capitals comarcals com Balaguer o les Borges, i d'altres petites capitalitats com Agramunt, Artesa de Segre, Ponts i la més moderna Guissona. Lleida és la potent capital regional que estén la seva influència fins al fons de les Garrigues i exerceix un efecte difusor de creixement als municipis del seu entorn. Font: elaboració pròpia.

Mapa 7.11. Estructura urbana i dinàmica dels municipis de les comarques centrals.

Les comarques centrals s'articulen com una mena de forca de tres branques que conflueix cap a la metròpoli de Barcelona, des d'on arriben els efectes dinamitzadors. Aquests són ben notables a Osona i a les parts de més al sud de l'Anoia i el Bages, mentre que decauen cap a l'interior. Els centres interiors estructurants com Berga, Solsona i, fins i tot, Calaf, i el més petit Sant Llorenç de Morunys, mantenen una bona dinàmica de creixement, però el seu hinterland es troba cada cop més despoblat. Particularment crítica és l'evolució negativa dels nuclis relativament grans de l'eix del Llobregat, víctimes de la crisi industrial del tèxtil. D'altra banda, al nord del Berguedà els nuclis comencen a viure la recuperació característica d'algunes àrees de muntanya. Font: elaboració pròpia.

Mapa 7.12. Estructura urbana i dinàmica dels municipis de l'àrea metropolitana.

Creixement demogràfic municipal

	1960-1981	1981-2008
■	+	+
■	-	+
■	+	-
■	-	-
■	Dades inexistentes alguns anys	

Xarxa viària (vehicles/dia)

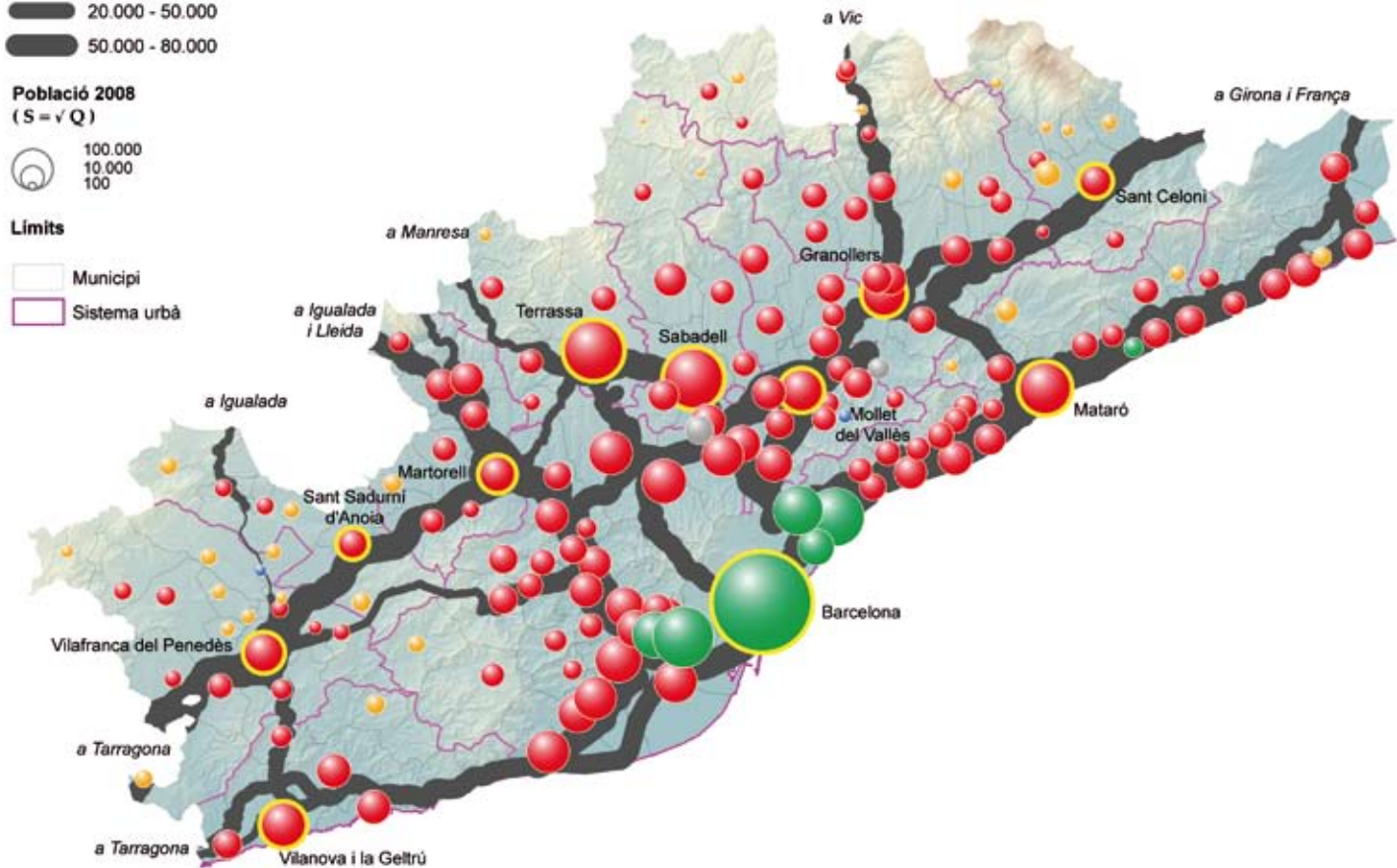
—	< 5.000
—	5.000 - 10.000
—	10.000 - 15.000
—	15.000 - 20.000
—	20.000 - 50.000
—	50.000 - 80.000

Població 2008 ($S = \sqrt{Q}$)

○	100.000
○	10.000
○	100

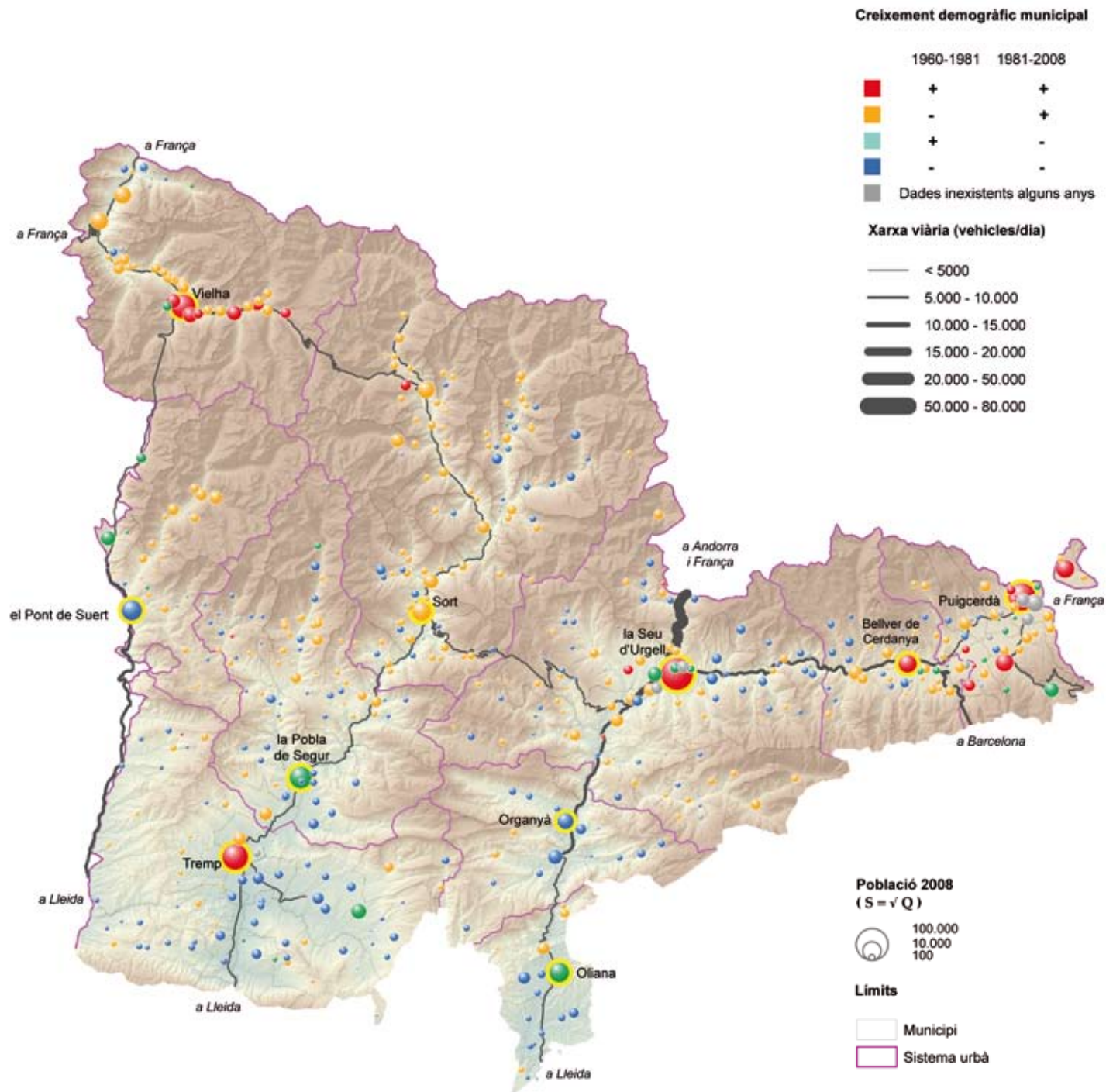
Límits

□	Municipi
□	Sistema urbà

La caracterització de la regió metropolitana serveix per destacar el farciment humà de les planes de l'àrea estructurades entorn dels grans eixos històrics de comunicació: les dues planes litoral i prelitoral més els dos eixos interiors del Llobregat i el Congost. Alguns municipis interiors, situats entre serralades o a la plana del Penedès, havien mantingut les seves característiques rurals fins fa trenta anys, però en els darrers anys estan en un procés de canvi accelerat que anticipa la difusió metropolitana per tota l'àrea i imposa la imatge d'una ruralitat cada cop més reduïda als terrenys pròpiament forestals. Font: elaboració pròpia.

Mapa 7.13. Estructura urbana i dinàmica dels nuclis de població de l'Alt Pirineu i Aran.

En el mapa de l'Alt Pirineu i Aran es representen les 618 entitats de població detectades (la majoria de nuclis i també alguna agrupació de disseminats), que permeten una lectura humana del territori que es fa difícil i poc precisa si es pren com a base el municipi. El creixement s'ha estructurat clarament al voltant dels nuclis capital més grans, Puigcerdà, la Seu, Tremp, Vielha i, fins i tot, Bellver de Cerdanya, amb la resta del territori buidant-se. En canvi, alguns centres com Organyà, Oliana, la Pobla de Segur, Sort i el Pont de Suert no han acabat de tenir prou empenta. Amb tot, els darrers decennis marquen clarament un canvi de tendència positiu, que es fa molt clar a la Cerdanya i a la Val d'Aran i que s'estén cap a la Vall de Boí i cap al nord del Pallars Sobirà. Font: elaboració pròpia.

Les condicions geopolítiques de les noves ruralitats

Si el territori s'estructura en una determinada xarxa de ciutats i la ruralitat s'identifica fonamentalment amb una determinada densitat econòmica i humana dins de cada sistema urbà i amb una determinada intensitat de relacions o cohesió en aquestes comarques-ciutats, això té directament a veure amb factors geoestratègics i dinàmiques històriques que determinen i condicionen les seves possibilitats de canvi. L'anàlisi de l'evolució demogràfica, el nivell de desenvolupament econòmic sectorial, de les variables de renda i benestar, el fluxos de béns i persones i altres variables porten a interpretar les diferències del desenvolupament comarcal o local de Catalunya a partir de cinc fets territorials bàsics.

El desenvolupament de Catalunya s'organitza de manera concèntrica a l'entorn de la seva capital mil·lenària, Barcelona, de manera que les rendes, el desenvolupament econòmic i el nivell de benestar disminueixen a mesura que ens allunyem de Barcelona. Aquesta regla, que ha estat determinant en el model de creixement industrial fordista del passat, s'està trencant en la nova societat de serveis, fet que obre noves possibilitats a les comarques interiors, però les inèrcies històriques són encara molt importants.

Per sota del domini jeràrquic absolut de Barcelona, alguns centres han arribat a reforçar el caràcter urbà i a mantenir una dinàmica al seu entorn, gràcies, en bona part, a l'exercici de funcions de centralitat administrativa i comercial recolzada per alguna implantació industrial. Aquest ha estat el cas de Lleida, Tarragona, Girona i, fins i tot, Manresa, que explica també l'abast superior dels seus àmbits d'influència i la seva major dinàmica.

La costa ha constituït una via tradicional de comunicació afavorida per la proximitat marina que ha estat la base d'iniciatives industrials i/o, modernament, terciàries, que tendeixen a convertir aquesta àrea en un eix de desenvolupament econòmic i una àrea més urbanitzada. Una importància molt menor té l'eix interior, que pren forma a l'interior entorn de la històrica carretera Nacional II.

L'accessibilitat directa amb Barcelona, acompanyada d'una bona disponibilitat de recursos, ha fet possible dos grans eixos més, el del riu Llobregat i el del Congost-Ter, en què s'han desenvolupat dinàmiques industrials i urbanes importants. La crisi industrial dels darrers decennis ha fet trontollar l'economia i el dinamisme demogràfic de les parts més allunyades d'aquests dos eixos, el Ripollès i, sobretot, el Berguedà.

Finalment, no es poden deixar de banda fets puntuals, que poden pesar de manera especial en els territoris menys habitats i de trets més rurals que poden alterar les grans forces en joc. Són fets de tipus divers, alguns de geoestratègics, com són la proximitat fronterera amb Andorra per l'Alt Urgell, l'abundància de neu en el cas de la Val d'Aran, la incidència d'una gran unitat fabril d'origen exterior o l'èxit de simples iniciatives empresarials que adquireixen un notable volum (recentment, el vi al Priorat; la Cooperativa de Guissona, a la Segarra, i la indústria del moble al Montsià). Totes aquestes circumstàncies expliquen l'aparició de fenòmens de desenvolupament relativament excèntrics.

Dit i fet, la posició i l'evolució de la ruralitat vénen marcades per condicions geopolítiques que en el passat han castigat les comarques i poblacions allunyades dels centres i eixos principals de comunicació. Però aquest posicionament ha perdut força en la nova realitat econòmica de la societat de serveis i amb la millora de les condicions d'accessibilitat, circumstàncies que obren noves oportunitats per a

les àrees qualificades històricament de rurals, en les quals es presenten majors oportunitats d'aparició de fenòmens locals de creixement i desenvolupament econòmic. Això no treu que les crisis d'alguns sectors econòmics exposin també algunes d'aquestes àrees a situacions negatives; la major mobilitat de la població hauria de permetre compensar més fàcilment els possibles traumes.

Avui dia, la població resident a les àrees rurals no té res per envejar a la població resident a les ciutats i àrees metropolitanes quant a nivells de benestar; les oportunitats de feina hi són i seran forçosament menors, però la poca densitat demogràfica, la facilitat de la socialització i la proximitat a la natura ofereixen també altres avantatges que constitueixen el sentit fort i actual de la ruralitat i poden atreure també nous immigrants urbans. Certament, no es poden deixar de banda algunes ombres, i aquestes tenen a veure amb l'oferta deficient d'alguns serveis públics i privats, que tenen poca demanda i són poc rendibles. És en aquest àmbit on el voluntarisme de les administracions i dels residents ha de completar el sentit de la reivindicació de la ruralitat.

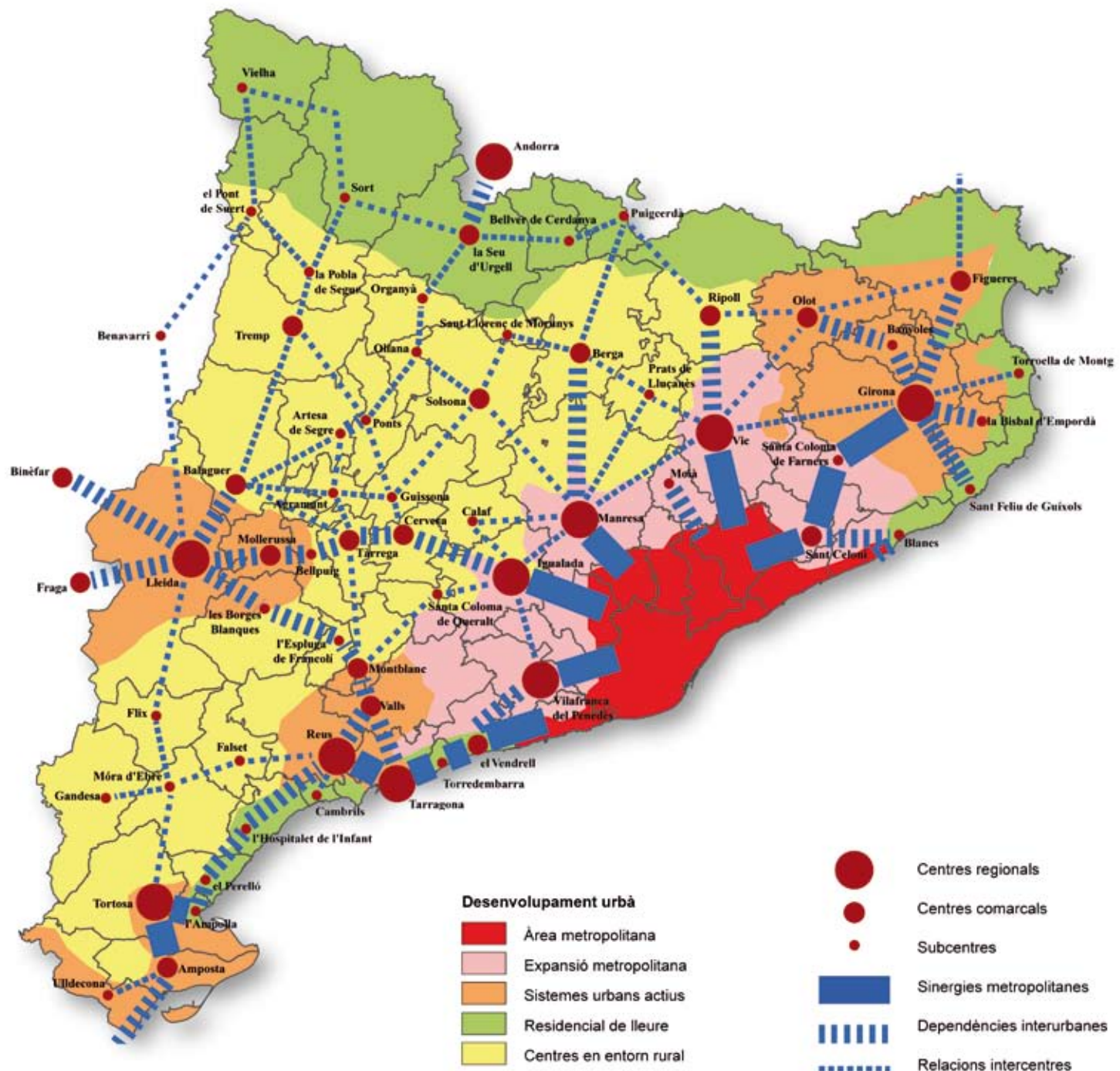

El vi ha portat la revitalització econòmica i social a les comarques més endarrerides de la part interior meridional del país, un territori amb uns grans valors naturals i paisatgístics encara a descobrir; vinyes noves a la Morera de Montsant al Priorat (Foto: Ignasi Aldomà).

Les capitals estructuradores del medi rural juguen un paper clau en el desenvolupament general de tot l'entorn. No solament focalitzen comerços i activitats, sinó que serveixen també per a la projecció dels productes i la imatge de tot el territori (Mercat del Ram a Vic, Osona). (Foto: Núria Rafart).

Mapa 7.14. La ruralitat en el marc del desenvolupament territorial del país. Mapa de síntesi final.

La combinació de les anàlisis precedents dona la figura adjunta, en relació amb la qual es pot apuntar, de manera sintètica, com el color de fons dona idea de l'activitat de suport del territori, per sobre de la qual se situa la xarxa de ciutats, que es confon amb el suport territorial en l'àmbit metropolità. El límits dels sistemes urbans representen línies de fons poc visibles, però tenen el valor de representar contorns de ciutats reals, que compten amb nivells d'integració diferents i que mereixerien una reflexió específica. Certament, determinades realitats territorials podrien ser objecte d'algunes lectures diferents, com ara la propietat de considerar l'àrea Tarragona-Reus-Valls i alguna altra com un conjunt metropolità. Ateses les diferències de magnitud i de contingut en relació amb la regió central metropolitàna, s'ha mantingut l'opció de considerar-les "sistemes urbans actius", concepte que implicaria una integració urbana regional en la qual mantenen un pes determinant les centralitats històriques. Font: elaboració pròpia.

Annex. Els municipis de Catalunya

1. Abella de la Conca	127. Bolvir	253. Creixell	378. Llagostera	504. Oristà	629. Rocafort de Queralt	755. Santa Maria de Miralles	881. Veciana
2. Abrera	128. Bonastre	254. Crespià	379. Llambilles	505. Orpi	630. Roda de Barà	756. Santa Maria de Palautordera	882. Vendrell, el
3. Àger	129. Bòrdes, es	255. Crúilles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura	380. Llanars	506. Orrius	631. Roda de Ter	757. Santa Maria d'Oló	883. Ventalló
4. Agramunt	130. Bordils	256. Cubelles	381. Llançà	507. Os de Balaguer	632. Rodonyà	758. Santa Oliva	884. Verdú
5. Aguilar de Segarra	131. Borges Blanques, les	257. Cubells	382. Llardecans	508. Osor	633. Roquetes	759. Santa Pau	885. Verges
6. Agullana	132. Borges del Camp, les	258. Cunit	383. Llavorsí	509. Ossó de Sió	634. Roses	760. Santa Perpètua de Mogoda	886. Vespella de Gaià
7. Aiguafreda	133. Borrassà	259. Darnius	384. Lleida	510. Pacs del Penedès	635. Rosselló	761. Santa Susanna	887. Vic
8. Aiguamúrcia	134. Borredà	260. Das	385. Llers	511. Palafrugell	636. Rourell, el	762. Santpedor	888. Vidrà
9. Aiguaviva	135. Bossòst	261. Deltrebre	386. Lles de Cerdanya	512. Palafolls	637. Rubí	763. Sarrià	889. Vidreres
10. Aitona	136. Bot	262. Desnús	387. Liça d'Amunt	513. Palamós	638. Rubió	764. Sarrià de Ter	890. Vilhelma i Mijaran
11. Alamús, els	137. Botarell	263. Estamariu	388. Liça de Vall	514. Palau d'Anglesola, el	639. Rupit	765. Sarroca de Bellera	891. Vilabassa
12. Alàs i Cerc	138. Bovera	264. Escala, l'	389. Llinars del Vallès	515. Palau de Santa Eulàlia	640. Rupit i Pruit	766. Sarroca de Lleida	892. Vilabertran
13. Albacés, l'	139. Bràfim	265. Esparguera	390. Llinars del Vallès	516. Palau-sator	641. Sabadell	767. Saus	893. Vilabertrix
14. Albanyà	140. Breda	266. Espinelves	391. Llívia	517. Palau-saverdera	642. Sagàs	768. Savallà del Comtat	894. Vilada
15. Albatàrrec	141. Bruc, el	267. Esguiga Calba, l'	392. Lloar, el	518. Palau-solità i Plegamans	643. Salàs de Pallars	769. Secuita, la	895. Viladamat
16. Albesa	142. Brull, el	268. Esguiga de Francolí, l'	393. Llobera	519. Pallaresos, els	644. Saldes	770. Selva de Mar, la	896. Viladassens
17. Albi, l'	143. Brunyola	269. Esguigues de Llobregat	394. Llorac	520. Palledà	645. Sales de Llierca	771. Selva del Camp, la	897. Viladecans
18. Albinyana	144. Cabacés	270. Espolla	395. Llorenç del Penedès	521. Palma de Cervelló, la	646. Sallent	772. Senan	898. Viladecavalls
19. Albiol, l'	145. Cabanabona	271. Espornella	396. Lloret de Mar	522. Palma d'Ebre, la	647. Salomó	773. Sénia, la	899. Vilademuls
20. Albons	146. Cabanelles	272. Espot	397. Llosses, les	523. Palol de Revardit	648. Salou	774. Senterada	900. Viladrau
21. Alcanar	147. Cabanyes, les	273. Estarás	398. Lluçà	524. Pals	649. Salt	775. Sentiu de Sió, la	901. Vilafant
22. Alcanó	148. Cabanyes, les	274. Estarás	399. Maçanet de Cabrenys	525. Papiol, el	650. Sanjaüja	776. Sentmenat	902. Vilafranca del Penedès
23. Alcarràs	149. Cabell	275. Estany, l'	400. Maçanet de la Selva	526. Pardiniés	651. Sant Adrià de Besòs	777. Sentnyç	903. Vilagrassa
24. Alcoletge	150. Cabrera de Mar	276. Estarás	401. Madremanya	527. Parcs del Vallès	652. Sant Agustí de Lluçanès	778. Serinyà	904. Vilajuïga
25. Alcover	151. Cabrera de Mar	277. Esterrí d'Àneu	402. Maià de Montcal	528. Parlavà	653. Sant Andreu de la Barca	779. Serra de Daró	905. Vilalba dels Arcs
26. Aldea, l'	152. Cabrera d'Igualada	278. Esterrí de Cardós	403. Maials	529. Passanant	654. Sant Andreu de Llavaneres	780. Setcases	906. Vilalba Sasserca
27. Aldover	153. Cabris	279. Falset	404. Maldà	530. Pau	655. Sant Andreu Salou	781. Seu d'Urgell, la	907. Vilaller
28. Aleixar, l'	154. Cadaqués	280. Far d'Empordà, el	405. Malgrat de Mar	531. Pàolis	656. Sant Aniol de Finestres	782. Seva	908. Vilalonga de Ter
29. Alella	155. Calaf	281. Farrera	406. Malla	532. Pedret i Marçà	657. Sant Antoni de Vilamajor	783. Sidamon	909. Vilalonga del Camp
30. Alfara de Carles	156. Calafell	282. Fatarella, la	407. Manlleu	533. Penelles	658. Sant Bartomeu del Grau	784. Sils	910. Vilamacolum
31. Alfarràs	157. Calders	283. Febró, la	408. Manresa	534. Pera, la	659. Sant Boi de Llobregat	785. Sitges	911. Vilamala
32. Alfés	158. Caldes de Malavella	284. Figaró-Montmany	409. Margalef	535. Perafita	660. Sant Boi de Lluçanès	786. Siurana	912. Vilamanislec
33. Alforja	159. Caldes de Montbui	285. Figols	410. Margalef	536. Perafort	661. Sant Carles de la Ràpita	787. Sobremunt	913. Vilamòs
34. Algarrí	160. Caldes d'Estrac	286. Figols i Alinyà	411. Marganell	537. Peralada	662. Sant Cebrià de Vallalta	788. Soleràs, el	914. Vilanant
35. Alguadare	161. Caldes de Pinós	287. Figueras	412. Martorell	538. Perarnau	663. Sant Celoni	789. Solivella	915. Vilanova de Bellpuig
36. Alins	162. Calfedenes	288. Figuerola del Camp	413. Martorelles	539. Perelló, el	664. Sant Climent de Llobregat	790. Solsona	916. Vilanova de la Barca
37. Alió	163. Callús	289. Fígols i Alinyà	414. Mas de Barberans	540. Piera	665. Sant Climent Sescebes	791. Sorà	917. Vilanova de l'Aguda
38. Almacelles	164. Calonge	290. Flaçà	415. Masarac	541. Piles, les	666. Sant Cugat del Vallès	792. Soriguera	918. Vilanova de Meia
39. Almatret	165. Calonge de Segarra	291. Flix	416. Masdenverge	542. Pineda de Mar	667. Sant Cugat Segarrigues	793. Sort	919. Vilanova de Prades
40. Almenar	166. Camarasa	292. Floresta, la	417. Masies de Roda, les	543. Pinell de Brai, el	668. Sant Esteve de la Sarga	794. Soses	920. Vilanova de Sau
41. Almoster	167. Camarles	293. Fogars de la Selva	418. Masies de Voltregà, les	544. Pinell de Solsonès	669. Sant Esteve de Palautordera	795. Subirats	921. Vilanova de Segrià
42. Alòs de Balaguer	168. Cambrils	294. Fogars de Montclús	419. Masllorenç	545. Pinós	670. Sant Esteve Seroivres	796. Sudanel·l	922. Vilanova del Camí
43. Alp	169. Camós	295. Foixà	420. Masnou, el	546. Pira	671. Sant Feliu de Buixalleu	797. Sunyer	923. Vilanova del Vallès
44. Alpens	170. Campdevànol	296. Foguerols	421. Masó, la	547. Pla de Santa Maria, el	672. Sant Feliu de Codines	798. Súrria	924. Vilanova d'Escornalbau
45. Alpicat	171. Campells	297. Fondarella	422. Maspujols	548. Pla del Penedès, el	673. Sant Feliu de Guixols	799. Susqueda	925. Vilanova i la Geltrú
46. Alt Àneu	172. Campins	298. Fontolls	423. Masquefa	549. Planes d'Hostoles, les	674. Sant Feliu de Llobregat	800. Tagamanent	926. Vilaplana
47. Altafulla	173. Campplong	299. Fontanals de Cerdanya	424. Masriu	550. Planols	675. Sant Feliu de Palloers	801. Talamanca	927. Vilaplana
48. Amer	174. Camprodon	300. Fontanilles	425. Massalcoreig	551. Plans de Sió, els	676. Sant Feliu Sasserca	802. Talarn	928. Vila-sacra
49. Ametlla de Mar, l'	175. Canejan	301. Fontcoberta	426. Massanes	552. Poal, el	677. Sant Ferriol	803. Talavera	929. Vila-sana
50. Ametlla del Vallès, l'	176. Canet d'Adri	302. Font-rubi	427. Massoteres	553. Poble de Cerveles, la	678. Sant Fruitós de Campsentelles	804. Tallada d'Empordà, la	930. Vila-seca
51. Ampolla, l'	177. Canet de Mar	303. Foradada	428. Matadepera	554. Poble de Claramunt, la	679. Sant Fruitós de Bages	805. Taradell	931. Vilassar de Dalt
52. Amposta	178. Canovelles	304. Forallac	429. Mataró	555. Poble de Lliçà, la	680. Sant Gregori	806. Tarragona	932. Vilassar de Mar
53. Anglès	179. Cànoves i Samalús	305. Forès	430. Mediona	556. Poble de Mafumet, la	681. Sant Guim de Freixenet	807. Tàrraga	933. Vilatorrada
54. Anglesola	180. Cantallops	306. Fornells de la Selva	431. Menàrguens	557. Poble de Massaluga, la	682. Sant Guim de la Plana	808. Tarrés	934. Vilaverd
55. Arbeca	181. Canyelles	307. Forrià	432. Meranges	558. Poble de Montornès, la	683. Sant Hilari Sacalm	809. Tarroja de Segarra	935. Vilella Alta, la
56. Arboç, l'	182. Capafonts	308. Francesc del Vallès, les	433. Mieres	559. Poble de Segur, la	684. Sant Hipòlit de Voltregà	810. Tavernoles	936. Vilella Baixa, la
57. Arboli	183. Capcanes	309. Freixaltes	434. Mià, el	560. Pobleda	685. Sant Iscle de Vallalta	811. Tavertet	937. Vilobí del Penedès
58. Arbúcies	184. Capellades	310. Fuliola, la	435. Miralcamp	561. Polinyà	686. Sant Jaume de Frontanyà	812. Teià	938. Vilobí d'Ornyà
59. Arenys de Mar	185. Capmany	311. Fullefda	436. Miravet	562. Pont d'Armentera, el	687. Sant Jaume de Llierca	813. Tèrmes	939. Vilopriu
60. Arenys de Munt	186. Capolat	312. Gaià	437. Mojà	563. Pont de Bar, el	688. Sant Jaume dels Domenys	814. Terrades	940. Vilosell, el
61. Argelaguer	187. Cardedeu	313. Galera, la	438. Molar, el	564. Pont de Molins	689. Sant Jaume d'Enveja	815. Terrassa	941. Vimbodí
62. Argençola	188. Cànoves	314. Gallifa	439. Molins de Rei	565. Pont de Suert, el	690. Sant Joan de les Abadesses	816. Tiana	942. Vinyaix
63. Argentera, l'	189. Carme	315. Gadesa	440. Mollerussa	566. Pont de Vilomara i Rocafort, el	691. Sant Joan de Mollet	817. Tivissa	943. Vinyebr
64. Argentonà	190. Caseres	316. Garcia	441. Mollet de Peralada	567. Pontils	692. Sant Joan de Vilatorrada	818. Tiuana	944. Vinyols i els Arcs
65. Armentera, l'	191. Cassà de la Selva	317. Gardells, els	442. Mollet del Vallès	568. Pontons	693. Sant Joan Despi	819. Tivenys	945. Vivèr i Serratx
66. Arnes	192. Casserres	318. Garriga, la	443. Moló	569. Pontós	694. Sant Joan les Fonts	820. Tivissa	946. Xerta
67. Arres	193. Castell de l'Areny	319. Garrigàs	444. Molsosa, la	570. Ponts	695. Sant Jordi Desvalls	821. Tonà	
68. Arsèguel	194. Castell de Mur	320. Garrigós	445. Monistrol de Calders	571. Porters	696. Sant Julià de Cerdanyola	822. Torà	
69. Artés	195. Castell de la Ribera	321. Garriguella	446. Monistrol de Montserrat	572. Poyers	697. Sant Julià de Ramis	823. Tordera	
70. Artesa de Lleida	196. Castell de n'Hug	322. Gavet de la Conca	447. Montagut i Oix	573. Port de la Selva, el	698. Sant Julià de Vilatorrada	824. Tordera	
71. Artesa de Segre	197. Castell del Riu	323. Gelida	448. Montbani	574. Portbou	699. Sant Julià del Llor i Bonmatí	825. Torrens, els	
72. Ascó	198. Castell del Vallès	324. Ger	449. Montbrí del Camp	575. Portella, la	700. Sant Just Desvern	826. Torrebous	
73. Aspa	199. Castellbell i el Vilar	325. Gimènells i el Pla de la Font	450. Montcada i Reixac	576. Pradell de la Teixeta	701. Sant Llorenç de la Muga	827. Torre de Cabdella, la	
74. Avellanès i Santa Linya, les	200. Castellbisbal	326. Ginestà	451. Montclar	577. Prades	702. Sant Llorenç de Morunys	828. Torre de Claramunt, la	
75. Avia	201. Castellcir	327. Girona	452. Montellà i Martinet	578. Prat de Comte	703. Sant Llorenç d'Hortons	829. Torre de Fluvià, la	
76. Avinyó	202. Castellldans	328. Gironella	453. Montesquiu	579. Prat de Llobregat, el	704. Sant Llorenç Savall	830. Torre de l'Espanyol, la	
77. Avinyonet de Puigventós	203. Castelldefels	329. Gironella	454. Montferri i Castellbò	580. Pradip	705. Sant Martí d'Albars	831. Torrebesses	
78. Avinyonet del Penedès	204. Castellet i la Gornal	330. Gisclareny	455. Montferri	581. Prats de Lluçanès	706. Sant Martí de Centelles	832. Torredembarra	
79. Badalona	205. Castellfollit de la Roca	331. Godall	456. Montgai	582. Prats de Rei, els	707. Sant Martí de Llémena	833. Torrefarrera	
80. Badia del Vallès	206. Castellfollit de Riubregós	332. Gornès	457. Montgat	583. Prats i Sansor	708. Sant Martí de Riucorb	834. Torrefrèja i Florejacs	
81. Bagà	207. Castellfollit del Boix	333. Gornès	458. Montmajor	584. Preixana	709. Sant Martí de Tous	835. Torregrossa	
82. Baix Pallars	208. Castellnou de Bages	334. Gualba	459. Montmari	585. Preixens	710. Sant Martí Sarroca	836. Torrelameu	
83. Balaguer	209. Castellnou de Bages	335. Granada, la	460. Montmeló	586. Premia de Dalt	711. Sant Martí Sesgueioles	837. Torrelavit	
84. Balenyà	210. Castellnou de Seana	336. Granadella, la	461. Montmelló	587. Premia de Mar	712. Sant Martí Vell	838. Torrelles de Foix	
85. Balsareny	211. Castelló de Farfanya	337. Granera	462. Montoliu de Lleida	588. Preses, les	713. Sant Mateu de Bages	839. Torrelles de Llobregat	
86. Banyeres del Penedès	212. Castell d'Empúries	338. Granja d'Escarp, la	463. Montoliu de Segarra	589. Prullans	714. Sant Miquel de Campmajor	840. Torretes	
87. Banyoles	213. Castellolí	339. Granollers	464. Montornès de Segarra	590. Puigcerdà	715. Sant Miquel de Fluvià	841. Torres de Segre	
88. Barbens	214. Castell-Platja d'Aro	340. Grananyella	465. Montornès del Vallès	591. Puigaldàber	716. Sant Mori	842. Torre-serona	
89. Barberà de la Conca	215. Castellserà	341. Granvenyes de les Garrigues	466. Mont-ral	592. Puiggròs	717. Sant Pau de Segúries	843. Torroella de Fluvià	
90. Barberà del Vallès	216. Castellterçol	342. Gratallops	467. Mont-ras	593. Puigpelat	718. Sant Pere de Ribes	844. Torroella de Montgrí	
91. Barcelona	217. Castellvell del Camp	343. Gratallops	468. Mont-roig del Camp	594. Puig-reig	719. Sant Pere de Riudebitlles	845. Torroja del Priorat	
92. Baulena	218. Castellví de la Marca	344. Gualba	469. Montseny	595. Puigverd d'Agramunt	720. Sant Pere de Torelló	846. Tortellà	
93. Bescanó	219. Castellví de Rosanes	345. Gualter	470. Móra d'Ebre	596. Puigverd de Lleida	721. Sant Pere de Vilamajor	847. Tortosa	
94. Bessella	220. Caltell, el	346. Guardiola de Berguedà	471. Móra la Nova	597. Pujalt	722. Sant Pere Pescador	848. Toses	
95. Batea	221. Cava	347. Guàrdies, els	472. Morell, el	598. Quar, la	723. Sant Pere Sallaninera	849. Tossa de Mar	
96. Bausen	222. Cellera de Ter, la	348. Guils de Cerdanya	473. Morera de Montsant, la	599. Quart	724. Sant Pol de Mar	850. Tremp	
97. Begues	223. Celrà	349. Guimerà	474. Muntanyola	600. Querol	725. Sant Quinti de Mediona	851. Ullà	
98. Begur	224. Centelles	350. Guingueta d'Àneu, la	475. Mura	601. Querol	726. Sant Quirze de Besora	852. Ullastret	
99. Belianes	225. Cercs	351. Guissona	476. Nalec	602. Rabós	727. Sant Quirze de Vallès	853. Ullastret	
100. Bellguarda	226. Cerdanyola del Vallès	352. Guixers	477. Naut Aran	603. Rajadell	728. Sant Quirze Safaja	854. Ulldemolins	
101. Belcàire d'Empordà	227. Cervelló	353. Gurb	478. Navarces	604. Rasquera	729. Sant Ramon	855. Ulldemolins	
102. Belcàire d'Urgell	228. Cervera	354. Horta de Sant Joan	479. Navàs	605. Regencós	730. Sant Sadurní d'Anoia	856. Ultramarç	
103. Bell-lloc d'Urgell	229. Cervià de les Garrigues	355. Hospitalet de Llobregat, l'	480. Navata	606. Reiners	731. Sant Sadurní d'Osormort	857. Ur	
104. Bellmunt del Priorat	230. Cervià de Ter	356. Hostalet de Pierola, el	481. Navès	607. Renau	732. Sant Salvador de Guardiola	858. Vaccariss	
105. Bellmunt d'Urgell	231. Castell	357. Hostalric	482. Nou de Berguedà, la	608. Reus	733. Sant Vicenç de Castellet	859. Vajol, la	
106. Bellpuig	232. Ciutadilla	358. Igualada	483. Nou de Gaigà, la	609. Riap	734. Sant Vicenç de Montalt	860. Vall de Bianya, la	
107. Bellpuig	233. Clariana de Cardener	359. Isona i Conca Dellà	484. Nulles	610. Ribes, la	735. Sant Vicenç de Torelló	861. Vall de Boí, la	
108. Belvei	234. Cogul, el	360. Isòvol	485. Odèn	611. Riba-roja d'Ebre	736. Sant Vicenç dels Horts	862. Vall de Cardós	
109. Belver de Cerdanya	235. Colera	361. Ivars de Noguera	486. Odèn	612. Ribera d'Orndara	737. Santa Bàrbara	863. Vall d'en Bas, la	
110. Bellvís	236. Colomers	362. Ivars d'Urgell	487. Ogassa	613. Ribera d'Urgellet	738. Santa Cecília de Voltregà	864. Vallbona d'Anoia	
111. Benavent de Segrià	237. Coll de Nargó	363. Ivorra	488. Olerdola	614. Riells i Viabrea	739. Santa Coloma de Cervelló	865. Vallbona de les Monges	
112. Benifallet	238. Colibató	364. Jafre	489. Olesa de Bonesvalls	615. Riells i Viabrea	740. Santa Coloma de Farners	866. Valcebres	
113. Benissanet	239. Colldejou	365. Jonquera, la	490. Olesa de Montserrat	616. Riera de Gaigà, la	741. Santa Coloma de Gramenet	867. Vallcabra	
114. Berga	240. Collsuspina	366. Jorba	491. Oliana	617. Riner	742. Santa Coloma de Queralt	868. Vallfogona de Balaguer	
115. Besalú	241. Coma i la Pedra, la	367. Josa i Tuixén	492. Oliola	618. Ripoll	743. Santa Cristina d'Aro	869. Vallfogona de Riupreres	
116. Bescanó	242. Conca de Dalt	368. Julià	493. Olius	619. Ripoll	744. Santa Eugènia de Berga	870. Vallfogona de Riucorb	
117. Beuda	243. Conesa						

Referències bibliogràfiques

- ALDOMÀ, I. (1999). *La crisi de la Catalunya rural*. Lleida: Pagès editors, Lleida.
- ALDOMÀ, I. (1999). *Amb el permís de Barcelona*. Lleida: Pagès editors, Lleida.
- ALDOMÀ, I. (2004). *Evolució de les estructures de la producció agrària a Catalunya 1989-1999*. Barcelona: Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca.
- ALDOMÀ, I. (ed.) (2008). *L'Horta de Lleida. Transformació i salvaguarda d'un espai periurbà*. Lleida: Plataforma Protegim l'Horta.
- ÁLVAREZ, A.; ATANCE, I. (2002). "Globalización y mundo rural". *Monogràfic Informació Comercial Espanyola*, núm. 803. Madrid: Ministerio de Economía.
- AJENJO M.; SABATER A. (2006). *The Long-term Absent residents in Catalonia. Who Are They? What Are Their Common Characteristics?*. Barcelona: Centre d'Estudis Demogràfics.
- AMOUDRY, Jean-Paul (2003). *L'avenir de la montagne : un développement équilibré dans un environnement préservé*. Paris: Sénat Français (Rapport d'information 15, disponible en línia).
- ARMAND, Ludovic (2006). *Tourisme rural. Perception du territoire rural et cadrages globaux*. Paris: Ministère des Transports, de l'Équipement, du Tourisme et de la Mer.
- BADIA, X. (2003). "El fenomen periurbà a l'àrea metropolitana de Barcelona". *Perspectives Territorials*, núm. 5, tardor 2003, p. 91-112.
- BAROUCH, G. (1995). *Les demandes de Qualité de l'Espace rural (Synthèse générale)*. Paris: Direction des Affaires Financières et Économiques i Ministère de l'Agriculture, de la Pêche et de l'Alimentation.
- BONAL, Xavier; RAMBLA, Xavier; AJENJO, Marc (2004). *Les desigualtats territorials en l'ensenyament a Catalunya*. Barcelona: Editorial Mediterrània, p. 222.
- BOSCACCI, Flavio (dir.) (1999). *A Typology of Rural Areas in Europe. Strategic Study: towards a New Urban Rural Partnership in Europe*. Milà: Politecnico di Milano.
- CÀNOVES, G.; HERRERA, L.; CUESTA, L. (2006). *El turisme rural a Catalunya, una aposta mediambiental i de qualitat*. Barcelona: Fundació Abertis.
- CÀNOVES VALIENTE, Gemma (2006). *Dones i diversificació d'activitats en el món rural català. El cas del Pallars Jussà*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- CASASSAS, Lluís; CLUSA, Joaquim (1981). *L'organització territorial de Catalunya*. Barcelona: Ed. Blume i Fundació Jaume Bofill.
- DATAR (2003). *Quelle France rurale pour 2020*. Paris: Datar (disponible en línia).
- DEFRA (2004). *Review of the Rural White Paper. Our Countryside: the Future*. Londres: Department for Environment, Food and Rural Affairs.
- DÍAZ, C. (1997). *Estrategias familiares y juventud rural*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.
- ESTEVE ALÒS, Albert (2003). *El Nomenclàtor com a font per a l'estudi territorial de la població a Catalunya*. Aplicacions 1857-1998. Tesi doctoral UAB, febrer 2003, p. 316.
- FUNDACIÓ DEL MÓN RURAL (2006). *Cooperativisme agrari a Catalunya: reflexions i reptes de futur*. Lleida: Fundació del Món Rural.
- GARCÍA DELGADO, J. L.; GARCÍA GRANDE, M. J. (dir.) (2005). *PAC: balanç i perspectives*. Barcelona: La Caixa
- GARCÍA RAMON, M. D.; BAYLINA, M. (eds.) (2000). *El nuevo papel de las mujeres en el desarrollo rural*. Barcelona: Oikos-Tau.
- GENERALITAT DE CATALUNYA, PATRONAT CATALÀ PRO EUROPA (2005). *La política rural de la Unió Europea i la seva aplicació a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- GÓMEZ, C.; GONZÁLEZ, J. J. (2002). *Agricultura y sociedad en el cambio de siglo*. Madrid: Mc-GrawHill.
- GONZÁLEZ, J. J.; GÓMEZ, C. (coord.) (2006). *Agricultura y sociedad en la España contemporánea*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación y Centro de Investigaciones Sociológicas.
- HERNÁNDEZ, J. M.; FONTODRONA, J.; PEZZI, A. (2005). *Mapa dels sistemes productius locals industrials a Catalunya*. Barcelona: Departament de Treball i Indústria; Secretaria d'Indústria i Energia, Col·lecció Papers d'economia industrial, núm. 21.
- HERVIEU, B. (1997). *Los campos del futuro*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.
- JEAN, Bruno (2006). *Les représentations de la ruralité dans la littérature scientifique récente*. Rimouski: Fonds Québécois de Recherche sur la Société et la Culture (FQRSC).
- JOLLIVET, M. (1997). *Vers un rural postindustriel. Rural et environnement dans huit pays européens*. Paris: L'Harmattan.
- KAYSER, B.; BRUN, A.; CAVAILHÈS, J.; LACOMBE, P. (1994). *Pour une ruralité choisie*. Paris: Co-éditions Datar i Éditions de l'Aube.
- LLADÓS, Josep et alii (2007). "Anàlisi del teixit industrial de Catalunya a partir de la taula input-output". *Papers d'Economia Industrial*, núm. 25. Barcelona: Catalunya. Departament d'Innovació, Universitats i Empresa.
- LLUVICH E.; ORTEGA M. (2004). *Els nous rurals del Pallars Sobirà*. Barcelona: Secretaria General de la Joventut, Generalitat de Catalunya.
- MALLARACH, J. M.; GERMAIN, J. (2006). *Bases per a les directrius de connectivitat ecològica de Catalunya*. Barcelona: Departament de Medi Ambient i Habitatge.
- MARIOTTI, J. A. (2006). *Aménagement du territoire, services publics et services au public*. Conseil Économique et Social (disponible en línia).

- MASSOT, Albert (2000). "La Política Agrícola Común ante el reto de la globalización: ser o no ser multifuncional, ésta es la cuestión". *Revista Española de Derecho Agrario y Alimentario*, p. 63-81.
- MASSOT, Albert (2005). *La reforma de la PAC de 2002-2003 y sus correlarios: la agricultura europea ante un nuevo escenario. PAC: claves para Andalucía*. Còrdova.
- MODÉNES CABRERIZO, J. A.; RECAÑO VALVERDE, J. (2003). *El territori i la mobilitat migratòria dels joves a Catalunya*. Barcelona: Direcció General de Joventut, Generalitat de Catalunya.
- MOINET F. (2000). *Le Tourisme rural. Comment créer et gérer?* Paris: France Agricole, Diversification.
- MOLINERO, F. (2004). *Atlas de la España rural*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.
- MONLLOR, Neus (2007). *Incorporació de joves a l'activitat agrària a les comarques gironines. Situació i reptes de la jove pagesia. El Pla de l'Estany com a cas d'estudi*. Girona: Universitat de Girona, Setembre de 2007 (memòria de recerca en línia).
- MOREDDU, Catherine (2008). *Data Issues and Information Gathered on the Role of Agriculture in Rural Areas in OECD Countries*. Paris: OECD, Trade and Agriculture Directorate (disponible en línia). "Multifuncionalitat de los espacios rurales en la península ibérica". IV Coloquio Hispano-Portugués de Estudios Rurales, 7-8 juny de 2001, Santiago de Compostel·la (diverses ponències en línia).
- NAVÉS, F. (2005). *Arquitectura del paisaje rural de la Península Ibérica, Islas Baleares i Canarias*. Barcelona: Omega.
- OCAÑA-RIOLA, R.; SÁNCHEZ-CANTALEJO, C. (2005). "Rurality index for small areas in Spain". *Social Indicators Research*, núm. 73, p. 247-266.
- OECD (1994). *Tourism Strategies and Rural Development*. Paris: OECD.
- OECD (2007). *Le nouveau paradigme rural : Politiques et gouvernance*. Paris: OECD.
- PEIX I MASSIP, J. (2003). *La producció i la transformació agràries a l'eix mediterrani*. València: Institut d'Economia i Empresa Jaume Viallonga.
- PERELLI, A. (2004). *Asentamientos humanos y paisajes agrarios*. Barcelona: Cidob edicions i Icària editorial.
- PLESSIS, V.; BESHIRI, R.; BOLLMAN, R. D. (2002). "Definitions of Rural". *Agriculture and Rural Working Paper Series. Working Paper*, núm. 61. Ottawa: Statistics Canada (disponible en línia).
- POCHON, A. (1998). *Les champs du possible, plaidoyer pour une alternative durable*. Paris: Syros i La découverte.
- PRIETO, R. (coord.) (2000). *Juventud Rural*. Madrid: INJUVE. *Programa de Desarrollo Rural de Catalunya. Período de Programación 2007-2013 (2007)*. Barcelona: Departament d'Agricultura.
- SABATER, A.; AJENJO, M. (2005). "Una aproximació als empadronaments atípics a Catalunya: còmput i distribució territorial d'un fenomen generalitzat". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 46, p. 63-79.
- TARROJA, A.; CAMAGNI, R. (coord.) (2006). *Una nueva cultura del territorio*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- TREPAT, E.; VILASECA A. (2008). *Ruralitat i immigració: la integració de les persones immigrades en el món rural català*. Lleida: Fundació del Món Rural.
- TRULLEN J.; BOIX R. (2006). "Anàlisi del centre de la regió metropolitana de Barcelona: economia del Pla estratègic metropolitana de Barcelona". *Elements de Debat Territorial*, núm. 24. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- VIDAL, C.; MARQUER, P. (2002). *Vers une agriculture européenne durable, outils et méthodes*. Dijon: Educagri Edition.
- VILADOMIU, L.; ROSELL, J.; VAILLANT, Y.; ZAMORA, A. (2004). "Empresas y empresarios en las comarcas rurales catalanas". *Documentos de Economía Industrial*, núm. 21. Bellaterra.
- WISHLADE F.; YUILL D.; BACHTLER J.; ADRIMI F. (1999). *Regional Development for Less-Densely Populated Regions in the EU*. European Parliament: Regional Policy Series, 109.

Índex de mapes

01. Catalunya des de l'aire; límits comarcals i capitals	7
02. Les unitats territorials de referència; municipis, comarques i àmbits territorials.	7

Capítol 1/ L'àmbit de la ruralitat, una introducció històrica i espacial

Mapa 1.1. Població empadronada total per municipis, 2007	13
Mapa 1.2. Població empadronada total per comarques, 2007.	14
Mapa 1.3. La superfície urbanitzada i els grans usos del territori, 2003.	16
Mapa 1.4. La densitat de la taca del territori urbanitzat, 2003.	17
Mapa 1.5. El sòl urbanitzat 2003 i la seva àrea d'influència.	18
Mapa 1.6. Ubicació de les zones urbanitzades en relació a la hipsometria.	21
Mapa 1.7. Ubicació de les zones urbanitzades i els conreus en relació al pendent.	22
Mapa 1.8. Distribució territorial del poblament disseminat. Habitatges en disseminat i incidència municipal, 2001.	23
Mapa 1.9. Pes comarcal de l'habitatge en disseminat, 2001.	24
Mapa 1.10. Distribució territorial dels petits nuclis. Habitatges en nuclis de menys de 100 habitatges i pes sobre el habitatges del municipi, 2001.	25
Mapa 1.11. Caracterització dels municipis de Catalunya segons el predomini del poblament concentrat en un nucli o del poblament dispers en diferents nuclis i disseminats.	26
Mapa 1.12. Densitat de població per municipis i comarques; habitants residents per km ² , 2008.	28
Mapes 1.13 i 1.14. Mesures netes i brutes de la densitat comarcal; la població resident per quilòmetre quadrat i la població màxima potencial en sòl planer per comarques, 2007.	29
Mapa 1.15. Municipis amb predomini de la població en disseminat i en petits nuclis de menys de 2.000 habitants, 2001.	31
Mapa 1.16. Municipis segons el nombre de residents, 2007.	32
Mapa 1.17. Caracterització de la ruralitat dels municipis a partir dels criteris de densitat i població, 2007	33
Mapa 1.18. Comarques i municipis susceptibles de beneficiar-se dels programes Leader (Generalitat de Catalunya, 2008).	36
Mapa 1.19, 1.20 i 1.21. La definició d'àrees rurals segons el criteri de densitat de l'OCDE aplicada a les diferents unitats administratives territorials.	37

Capítol 2/ La renovació de la població i societat rurals

Mapa 2.1 Població empadronada que de fet resideix en un altre municipi on estudia, 2001.	40
Mapa 2.2 i 2.3. Població empadronada que de fet resideix en un altre municipi on treballa, municipis i comarques, 2001.	41
Mapa 2.4 i 2.5. El creixement i la recessió demogràfica municipal en els darrers cinquanta anys; municipis que guanyen població i municipis que en perden per períodes, 1960-2007.	45
Mapa 2.6. La dinàmica demogràfica municipal en el període 2001-2008, taxa acumulativa anual.	46
Mapa 2.7, 2.8 i 2.9. El creixement demogràfic de les comarques de Catalunya en els períodes 1961 a 1981, 1981 a 2001 i 2001 a 2007.	47
Mapa 2.10. Nuclis abandonats o en perill d'abandonament als Pirineus occidentals.	49
Mapa 2.11 i 2.12. Saldo del creixement natural per comarques, 1996-2000 i 2001-2005.	51
Mapa 2.13 i 2.14. Saldo migratori per comarques, 1995-2000 i 2001-2005.	52
Mapa 2.15 i 2.16. Esperança de vida en néixer per comarques, homes i dones, 2005.	53
Mapes 2.17 i 2.18. Pes de la població de més de 65 anys per municipis i comarques, 2007.	56
Mapa 2.19. L'índex de sobreenvelliment per comarques, 2007	57
Mapa 2.20. Edat mitjana de la població per comarques, 2007.	57
Mapes 2.21 i 2.22. Pes de la població jove de menys de 15 anys per municipis i comarques, 2007.	58
Mapa 2.23. Pes de la solteria masculina en la població adulta (35 a 65 anys) per comarques, 2001.	60
Mapa 2.24. Pes de la població masculina adulta (35 a 65 anys) separada o divorciada per comarques, 2001.	60
Mapa 2.25. Saldo migratori dels desplaçaments intracomarcals per municipis, 2001-2007.	62
Mapa 2.26. Saldo migratori dels desplaçament interiors supracomarcals per municipis i per comarques, 2001-2007.	63
Mapa 2.27. Saldo migratori dels desplaçaments interiors supracomarcals per comarques, 2001-2007 i nombre de desplaçaments, 2007.	64
Mapes 2.28 i 2.29. Pes de la població immigrada d'origen estranger per municipis i comarques, 2007.	66
Mapa 2.30. La població estrangera segons nacionalitat dominant per municipis, arribades 2002-2007.	67
Mapa 2.31. Estudiants d'origen estranger en l'ensenyament primari, curs 2007-2008.	68
Mapa 2.32. Estudiants d'origen estranger en l'ensenyament primari segons procedència, curs 2007-2008.	68
Mapa 2.33. Població amb estudis superiors per municipis en percentatge, 2001.	70
Mapa 2.34. Població que no ha completat els estudis primaris per comarques, 2001.	71
Mapa 2.35. Joves amb estudis universitaris sobre la població de 25 a 30 anys per comarques, 2001.	71
Mapa 2.36. Taxa d'activitat femenina per comarques, 2001.	73

Mapa 2.37. Grans sectors d'ocupació de les dones per comarques, 2001.	73
Mapa 2.38 i 2.39. La taxa d'activitat femenina en relació al nivell de formació per comarques, 2001; dones sense estudis primaris acabats i dones amb estudis superiors.	74

Capítol 3/ Agricultura, agroindústria, complex biotecnològic

Mapa 3.1. Total d'ocupats al sector agrari i a la indústria alimentària per comarques, 2007.	79
Mapa 3.2. Total d'ocupats al sector agrari per municipis, 2007.	80
Mapa 3.3. Total d'ocupats a la indústria alimentària per municipis, 2007.	81
Mapa 3.4 Evolució del nombre d'ocupats a la indústria alimentària per comarques, 2000-2007.	83
Mapa 3.5 Ocupats a la indústria alimentària per subsectors per comarques, 2007.	84
Mapa 3.6. Difusió del cooperativisme, municipis amb cooperatives i volum de vendes.	85
Mapa 3.7. Els paisatges agraris característics de Catalunya	88
Mapa 3.8. Les orientacions productives dominants de les explotacions agràries per municipis, 1999	89
Mapa 3.9. Distribució dels conreus segons el mapa d'usos del sòl, 2003.	91
Mapa 3.10. Intensitat del monocultiu per municipis, cens agrari de 1999.	92
Mapa 3.11. La superfície conreada de cereals el 2006 i la seva evolució entre 1997 i 2006 per comarques.	93
Mapa 3.12. La superfície conreada de fruita dolça el 2006 i la seva evolució entre 1997 i 2006 per comarques.	94
Mapa 3.13. La superfície conreada de vinya el 2006 i la seva evolució entre 1997 i 2006 per comarques.	95
Mapa 3.14. La superfície conreada d'olivera el 2006 i la seva evolució entre 1997 i 2006 per comarques.	95
Mapa 3.15. Unitats Ramaderes segons tipus de bestiar per municipis, cens agrari 1999.	98
Mapa 3.16. Total d'Unitats Ramaderes en el cens agrari de 1999 i creixement entre 1989-1999 per comarques.	99
Mapa 3.17. Nombre de caps de bestiar boví per municipis el 2008 i la seva evolució entre 1997 i 2008 per comarques.	100
Mapa 3.18. Nombre de caps de porcí per municipis el 2008 i la seva evolució entre 1997 i 2008 per comarques.	101
Mapa 3.19. Nombre de caps de pollastres i gallines ponedores per municipis el 2008 i la seva evolució entre 1997 i 2008 per comarques.	102
Mapa 3.20. Àrees emparades per la producció de vi amb Denominació d'Origen, 2008.	106
Mapa 3.21. Àrees emparades per la producció d'oli amb Denominació d'Origen Protegida, 2008.	107
Mapa 3.22. Àrees emparades per una Denominació d'Origen Protegida no oleícola, 2008.	107
Mapa 3.23. Àrees emparades per Indicació Geogràfica Protegida, 2008.	108
Mapa 3.24. Produccions agràries amb denominació de qualitat, 2008.	108
Mapa 3.25. Evolució del nombre d'explotacions agràries per grans àmbits territorials, 1962-1999.	110
Mapa 3.26. Nombre d'explotacions agràries per municipis i per comarques segons la seva dimensió econòmica, 1999.	111
Mapa 3.27. Dimensió econòmica mitjana de les explotacions agràries per municipis en UDE, 1999.	112
Mapa 3.28. Explotacions agràries titularitat d'una persona jurídica per comarques, 1999.	113
Mapa 3.29. Nombre de vedells en integració per comarques, 1999.	113
Mapa 3.30. Nombre de porcs d'engreix en integració per comarques, 1999.	114
Mapa 3.31. Nombre de pollastres en integració per comarques, 1999.	114
Mapa 3.32. Treball familiar i treball assalariat per comarques en Unitats de Treball Anual, 1999.	117
Mapa 3.33. La mà d'obra familiar segons la seva composició per comarques, 1999.	117
Mapa 3.34. Tractors de nova matriculació per comarques entre 1998-2007.	118
Mapa 3.35. Explotacions que fan treballs amb maquinària per tercers per comarques, 1999.	118
Mapa 3.36. Caps d'explotació familiar de 65 i més anys per comarques, 1999.	120
Mapa 3.37. Estimació de la continuïtat futura de les explotacions agràries per comarques, 1999.	120
Mapa 3.38. Incidència de l'agricultura a temps parcial a les explotacions agràries familiars per comarques, 1999.	121
Mapa 3.39. Presència de dones titulars per comarques, explotacions agràries prioritàries 2008.	121
Mapa 3.40 Presència d'homes o dones al capdavant de les explotacions prioritàries amb titular persona jurídica, 2008.	122
Mapa 3.41 La incorporació de dones joves a l'agricultura per comarques, 2001-2006.	123
Mapa 3.42 Escoles agràries i centres d'ensenyament secundari o universitari amb especialitats agràries.	125
Mapa 3.43 Centres d'investigació agrària i especialitats.	126
Mapa 3.44 La difusió dels conreus transgènics, el panís o blat de moro, 2008.	127

Capítol 4/ De la societat pagesa a la societat de serveis

Mapa 4.1. Especialització productiva municipal en grans branques d'activitat, 1981.	130
Mapa 4.2. Especialització productiva municipal en grans branques d'activitat, 2008.	131
Mapa 4.3 i 4.4 . Pèrdua de pes del sector agrari i de la indústria a escala municipal entre 1981 i 2001.	132
Mapa 4.5. Ocupació per grans sectors d'activitat per comarques, 2007.	133
Mapa 4.6. Distribució del producte interior brut per grans sectors per comarques, 2007. (Anuari Econòmic Comarcal	133
Mapa 4.7. Creixement del nombre d'ocupats per grans sectors de producció i comarques, 2000-2008.	134
Mapa 4.8. Ocupació en el comerç, transport, hoteleria i altres serveis per a la venda per municipis, 2007.	134

Mapa 4.9. Museus i monuments i indicadors d'aflluència, 2007.	137
Mapa 4.10. Parcs naturals i atractius naturals a partir dels espais de protecció especial més remarcables.	138
Mapa 4.11. Instal·lacions balnearies en funcionament i surgències minero-medicinals, 2007.	139
Mapa 4.12. Àrees de caça amb règims específics de protecció, 2008	140
Mapa 4.13. Les estacions d'esquí segons tipologies i oferta, 2008.	141
Mapa 4.14 . Empreses d'esports d'aventura, 2007.	142
Mapa 4.15 . Associacions i instal·lacions hípiques, 2007.	143
Mapa 4.16 . Camps de golf i pitch and putt federats, 2008	144
Mapa 4.17 . Ocupació al sector de l'hosteleria i restauració per municipis, 2007.	146
Mapa 4.18 . Estimació places d'allotjaments turístics i tipologies per comarques, 2006.	147
Mapa 4.19 . Places en l'hosteleria per municipis, 2006.	148
Mapa 4.20. Places en càmpings per municipis, 2006.	149
Mapa 4.21 . Residències en allotjaments de turisme rural per municipis, 2006.	150
Mapa 4.22 . Places en allotjaments de turisme rural segons tipologies per comarques, 2006.	151
Mapa 4.23 . Places d'allotjament juvenil segons tipologies per comarques, 2007.	152
Mapa 4.24 . Places estimades de segona residència per municipis, 2001.	152
Mapa 4.25 . Establiments de restauració amb estrelles Michelin, 2009.	153
Mapa 4.26. Percentatge d'afiliats a la indústria per municipis, 2007.	155
Mapa 4.27 . PIB de la indústria per branques per comarques, 2007.	156
Mapa 4.28 . Ocupació en el sector de la fusta i del moble per municipis, 2007.	157
Mapa 4.29 . Ocupació en el sector del metall per municipis, 2007.	158
Mapa 4.30. Ocupació en el sector tèxtil i confecció per municipis, 2007.	159
Mapa 4.31. Centrals productores d'energia hidroelèctrica, tèrmica i nuclear, 2007.	161
Mapa 4.32 . Implantació de parcs de producció d'energia eòlica, 2007.	162
Mapa 4.33 . Mapa d'ubicació i potencia del parcs solars, 2007.	163
Mapa 4.34 . Zones d'interès artesanal.	165
Mapa 4.35 . Implantació territorial de les fires artesanals	165

Capítol 5/ Les xarxes i equipaments ciutadans

Mapa 5.1. Intensitat de la mobilitat obligada per motiu de treball per municipis, 2001 (Índex de mobilitat en %).	169
Mapa 5.2. Intensitat Mitjana Diària de trànsit per la xarxa bàsica de carreteres, 2004.	170
Mapa 5.3. Relació entre la circulació en caps de setmana i la circulació en dies feiners.	171
Mapa 5.4. La xarxa de carreteres i l'accessibilitat mitjana territorial, 2008.	172
Mapa 5.5. Disponibilitat de transport regular per carretera; nombre de serveis en dies laborables que uneixen capitals comarcals.	173
Mapa 5.6. Nombre de serveis diaris a la xarxa ferroviària.	173
Mapa 5.7. Cobertura territorial de la xarxa de banda ampla, 2003 i 2007.	174
Mapa 5.8. Disponibilitat dels mitjans moderns de telecomunicació i informació per part de les llars per comarques, 2007.	175
Mapa 5.9. Ocupats en educació, sanitat i serveis socials per municipis, 2007.	177
Mapa 5.10. Municipis sense escola i implantació territorial de les ZER (zones escolars rurals), 2008.	178
Mapa 5.11. Els consultoris locals i els centres d'atenció primària i la seva àrea d'influència, 2008.	179
Mapa 5.12. L'atenció a la tercera edat, nombre de places en residències per municipis, 2008.	180
Mapa 5.13. Ocupats en el comerç minorista per municipis, 2007.	182
Mapa 5.14. Ocupats en els serveis financers, immobiliaris i empresarials per municipis, 2007.	183
Mapa 5.15. Evolució del nombre de municipis per comarques, 1936-2008.	188
Mapa 5.16. Les entitats municipals descentralitzades, 2008.	188
Mapa 5.17. Adscripció municipal a Mancomunitats, Consorcis, Leader o Proder i altres agrupacions per desenvolupament econòmic i serveis, 2006.	189

Capítol 6/ Territori d'oportunitats

Mapa 6.1. Producte Interior Brut per càpita comarcal.	192
Mapa 6.2. La renda familiar bruta disponible per càpita comarcal, 2001-2004.	192
Mapes 6.3 i 6.4. Aproximació a la pobresa; pes de les pensions no contributives entre els pensionistes i discapacitats per comarques, 2007.	193
Mapa 6.5. La creació d'àrees de mercat metropolitanas, 1981-2001.	196
Mapa 6.6. Continuitat de la taca urbana entre municipis contigus (2002).	197
Mapa 6.7. Dinàmica del creixement urbà a partir de la construcció d'habitatge; l'habitatge nou iniciat entre 2001-2007.	198
Mapa 6.8. La dinàmica del creixement urbà; percentatge de l'habitatge nou iniciat entre 2001-2007 sobre l'habitatge existent el 2001 per municipis.	199

Mapa 6.9. Les unitats urbanes de relació: els sistemes urbans i comarques. Les diferències de límits.	201
Mapa 6.10. Centralitat i territori en els sistemes urbans; població total dels sistemes i pes dels residents en els nuclis de més de 5.000 habitants.	202
Mapa 6.11. Nombre de segones residències per municipis, 2001.	206
Mapa 6.12. Pes de la segona residència per municipis en percentatge, 2001.	207
Mapa 6.13. Marge brut estàndard agrari total municipal en UDE per hectàrea de SAU.	211
Mapa 6.14. Sòl urbà i urbanitzable per comarques en hectàrees, i percentatge del sòl planer ocupat (superfícies <20% de pendent), 2007.	212
Mapa 6.15. Els espais agraris residuals de l'àrea metropolitana i el Parc Agrari del Baix Llobregat.	213
Mapa 6.16. Els espais naturals; espais PEIN, Xarxa Natura 2000 i espais de protecció especial dels Plans Territorials Parcials, i equipaments d'educació ambiental.	216
Mapa 6.17. Incidència territorial de la xarxa de custòdia del territori.	217
Mapa 6.18. Les àrees forestals de propietat pública, % de la superfície forestal.	217
Mapa 6.19. Ubicació d'abocadors i centres gestors de residus urbans i industrials	219
Mapa 6.20. Zones vulnerables per nitrats i centres de gestió.	220
Mapa 6.21. Associacions de Defensa Forestal (ADF) i àrees d'elevat risc d'incendi	221
Mapa 6.22. Els recursos hídrics anuals disponibles i la distribució de la demanda segons tipus d'usos per subconques.	224
Mapa 6.23. Les xarxes d'abastament urbà i les institucions territorials de gestió.	225
Mapa 6.24. Regadius actuals i projectes de noves àrees regables.	226
Mapa 6.25. Xarxa hidrogràfica principal i embassaments segons capacitat i estat de la qualitat dels rius.	227
Mapa 6.26. El patrimoni monumental per comarques, inventari, béns declarats d'interès i densitat.	230
Mapa 6.27. El patrimoni arqueològic segons període de referència per comarques.	231
Mapa 6.28. La riquesa del patrimoni etnogràfic a les àrees rurals, l'exemple del Montsant (Priorat).	232
Mapa 6.29. Arbres declarats monumentals i tipologia dels espais Xarxa Natura.	233
Mapa 6.30. Municipis que celebren fires a Catalunya.	234
Mapa 6.31. Associacions existents per tipus d'activitat, 2007.	235

Capítol 7/ Noves ruralitats

Mapa 7.1. La definició de la ruralitat com a espai desfavorit de feble presència dotacional.	240
Mapa 7.2. La ruralitat segons la dinàmica socioeconòmica territorial.	240
Mapa 7.3. Caracterització de la ruralitat a partir del nivell dotacional i el dinamisme socioeconòmic dels municipis.	241
Mapa 7.4. Municipis pertanyents a comarques i municipis de muntanya a Catalunya (Llei 2/1983 Generalitat i Reglament 1257/1999 CE).	244
Mapa 7.5. Les àrees rurals des del punt de vista del desenvolupament integrat; programes Leader (PDR 2007-2013).	244
Mapa 7.6. La ruralitat en un territori de nuclis i xarxes.	246
Mapa 7.7 . Estructura urbana i dinàmica dels municipis de les comarques gironines.	247
Mapa 7.8 . Estructura urbana i dinàmica dels municipis del camp de Tarragona.	248
Mapa 7.9 . Estructura urbana i dinàmica dels municipis de les Terres de l'Ebre.	249
Mapa 7.10 . Estructura urbana i dinàmica dels municipis de l'àmbit de Ponent.	250
Mapa 7.11 . Estructura urbana i dinàmica dels municipis de les comarques centrals.	251
Mapa 7.12 . Estructura urbana i dinàmica dels municipis de l'àrea metropolitana.	252
Mapa 7.13 . Estructura urbana i dinàmica dels nuclis de població de l'Alt Pirineu i Aran.	253
Mapa 7.14. La ruralitat en el marc del desenvolupament territorial del país. Mapa de síntesi final.	255

Índex de gràfics

Gràfic 1.1. Classificació de les entitats de població en funció del nombre de residents, 1887-2008.	19
Gràfic 1.2. Distribució de la població per entitats de població segons magnitud demogràfica, 1887-2008.	20
Gràfic 2.1 i 2.2. Evolució demogràfica segons la grandària dels municipis, 1960-2007.	43
Gràfics 2.3. i 2.4. Creixement secular de la població de les comarques rurals, 1860-2008.	44
Gràfic 2.5. Distribució de la població catalana per grans grups d'edat, 1900-2008.	54
Gràfic 2.6. Distribució de la població per grups d'edat segons la magnitud demogràfica dels municipis, 2008.	54
Gràfic 2.7. Piràmides d'edats d'algunes comarques interiors, 2008.	55
Gràfic 2.8. Piràmide d'edats segons l'estat civil al Pallars Sobirà i el Priorat, 2001.	59
Gràfic 2.9. Distribució de l'ocupació general i la femenina per grans sectors i segons la grandària del municipi, 2001.	75
Gràfic 3.1. El consum alimentari de les llars catalanes; volum consumit en grams o mililitres per persona i dia 1992-2003.	78
Gràfic 3.2. La distribució de la superfície conreada en grans grups de conreus, 1930-2005.	90
Gràfic 3.3. Evolució del nombre de caps per espècies ramaderes principals, 1930-2005.	97
Gràfic 3.4. Hectàrees en producció ecològica segons conreu, 2007.	105
Gràfic 4.1. Evolució del nombre d'actius a Catalunya per grans branques d'activitat, 1910-2007.	129
Gràfic 4.2. Evolució de la pràctica de l'esquí, total visitants dia a les estacions catalanes, 1989-2008.	141
Gràfic 4.3. Potencial de producció de biomassa i centrals, 2007 (Ktep).	160
Gràfic 5.1. Oferta especialitzada de comerç minorista característica en un medi rural; els pobles de les Garrigues, 2003.	184
Gràfic 5.2. Els pressupostos locals segons el nombre d'habitants del municipi; ingressos, despeses i endeutament per habitant, 2005.	186
Gràfic 5.3. Presència - absència de serveis i equipaments col·lectius en diferents poblacions de les comarques de Lleida, 2008.	187
Gràfic 6.1. Evolució del nombre d'habitatges a Catalunya segons el seu ús, 1960-2008.	195

Índex de quadres

Quadre 1.1. Evolució històrica d'alguns indicadors destacats de ruralitat a Catalunya, 1900-2008.	12
Quadre 1.2. Els grans usos del sòl a Catalunya, 1992-2002.	15
Quadre 1.3. La delimitació de l'àmbit rurals als països desenvolupats des del punt de vista estadístic o de l'ordenació del territori.	35
Quadre 2.1. Evolució de la població per grans àmbits territorials, 1960-2007.	42
Quadre 2.2. Les pèrdues demogràfiques comarcals en els darrers 150 anys, població 2007 i moment de màxim poblacional.	44
Quadre 3.1. Grans magnituds dels sectors agrari i la indústria alimentària, milers d'euros, 2001.	77
Quadre 3.2. Tendències generals dels mercats agraris a destacar i conseqüències per a la distribució d'usos del sòl i produccions.	86
Quadre 3.3. Components principals de la producció final agrària a Catalunya i evolució 1995-2007.	87
Quadre 3.4. Reconeixements oficials dels productes específics, denominacions d'origen i de qualitat.	104
Quadre 3.5. Les denominacions d'origen del vi; antiguitat dels reglaments de referència i magnituds productives (2003).	105
Quadre 3.6. Caracterització i estratègies productives de les explotacions agràries a Catalunya, 1999-2005.	110
Quadre 3.7. Evolució del nombre d'ocupats en el sector agrari i pes dels assalariats i de les dones ocupades, 1976-2007.	116
Quadre 4.1. Caracterització de les activitats turístiques en l'espai rural.	135
Quadre 4.2. Tipologia legal dels establiments de turisme rural.	145
Quadre 4.3. L'oferta de places d'allotjament turístic per tipus i marques turístiques *, 2007	146
Quadre 5.1. La mobilitat obligada per grans àmbits territorials, 1981-2001.	167
Quadre 5.2. Característiques dels municipis i de les "entitats municipals descentralitzades" per àmbits territorials, 2008.	186
Quadre 6.1. La jerarquia urbana; els dotze municipis més poblats, 1857-2007.	195
Quadre 6.2. Localització dels habitatges de segona residència propietat de les famílies catalanes.	204
Quadre 6.3. Incidència econòmica, social i mediambiental del desenvolupament de la segona residència.	205
Quadre 6.4. Els processos de transformació dels usos a les àrees periurbanes.	208
Quadre 6.5. Nous usos i valoració de la diversitat funcional de l'espai rural.	209
Quadre 6.6. Els espais naturals de protecció especial segons la Llei 12/1985 del Parlament de Catalunya.	215
Quadre 6.7. Contrast entre els recursos i les demandes de l'aigua de les dues grans conques en què es divideix Catalunya (plans hidrològics).	222
Quadre 6.8. Elements patrimonials construïts destacats en la conformació del paisatge agrari.	229
Quadre 7.1. Les percepcions político ideològiques de la ruralitat i la seva evolució.	237
Quadre 7.2. Les necessitats econòmiques i socials des del punt de vista de la nova societat rural i des del punt de vista de la societat agrarista .	238
Quadre 7.3. Valoració de la qualitat de vida i aspectes positius i negatius per àmbits territorials.	238
Quadre 7.4. Caracterització municipal segons el nivell de dotacions i el dinamisme socioeconòmic i la incidència demogràfica.	241
Quadre 7.5. Superfície i població de les comarques i zones de muntanya segons la Llei 2/1983.	243

**Fundació del
Món Rural**

Amb la coHaboració del:

**Generalitat de Catalunya
Departament d'Agricultura,
Alimentació i Acció Rural**

Universitat de Lleida
Departament de Geografia
i Sociologia

Amb el suport de la Generalitat de Catalunya:

**Generalitat
de Catalunya**